

Dr. Szilágyi Vilmos

Szexuálpszichológia

Tankönyv és dokumentáció

TARTALOM

Bevezetés

1. Az alapfogalmak (szexualitás és pszichoszexualitás) meghatározása
2. A szexuálpaszichológia fogalma és fejlődése

Dokumentáció

Ajánlott irodalom

Ellenőrző kérdések

1. rész: A szexuális viselkedés filogenetikus alakulása - és kultúrtörténete

1. Legközelebbi állat-rokonaink szexuális viselkedése
2. Az emberré válás utáni szexuális viselkedés
3. A szexuális viselkedés változásai az ismert emberi történelem során
4. Korunk felismerhető trendjei a szexualitás terén

Dokumentáció (Szakkönyvek és szakvélemények)

Ajánlott irodalom

Ellenőrző kérdések

2. rész: A szexuális viselkedés ontogenezise

1. Az egyének szexuális képességeinek eredete
2. A szexuális identitás és a nemi szerep (Gender role)
3. A szexuális orientáció kialakulása

Dokumentáció (Szakkönyvek és szakvélemények)

Ajánlott olvasmányok:

Ellenőrző kérdések

4. Pszichoszexuális fejlődés az első évtizedben
5. Tizenéves kori pszichoszexuális fejlődés - a párválasztási érettség felé
6. Pszichoszexuális fejlődés a felnőttkorban

Dokumentáció

Ajánlott irodalom

Ellenőrző kérdések

7. „Normalitás” és „abnormalitás”. Orientációs és funkciózavarok
8. Szenvedélybetegségek, nemi erőszak és visszaélések
9. Szexuális egészségvédelem és terápia

Dokumentáció

Ajánlott irodalom

Ellenőrző kérdések

Szakirodalom

Bevezetés

1. Az alapfogalmak (szexualitás és pszichoszexualitás) meghatározása

Minthogy a szexuálpaszichológia alapfogalmai: a szexualitás és a szexuális viselkedés, ezeket a fogalmakat indokolt először pontosabban meghatározni. Hagyományos, leegyszerűsítő felfogás szerint **szexualitás** = a velünk született nemi ösztön működése, amely biztosítja a faj fennmaradását; de veszélyekkel is jár, ezért csak bizonyos feltételekkel, szabályozottan fogadható el (házasságkötés stb.).

Ez a felfogás azonban csak az utóbbi 2-300 évben alakult ki; régebben magát a szót, ill. fogalmat sem ismerték (pl. a Bibliában sem szerepel). Az ókorban és a középkorban sokféle szóval jelölték a nemi szerveket és a nemi életet, de nem volt ezekre átfogó, egységesítő fogalmuk, amely csak az újkorban jelent meg az európai nyelvekben. Eleinte a **szex** (a latin **sexus** szóból) csak a nemet jelentette, tehát azt, hogy valaki a férfi, vagy a női nemhez tartozik (állatoknál, hogy hím, vagy nőstény). A főnévből alakított melléknév, a **szexuális** jelentése csak a 18. században terjedt ki a nemzésre, különösen a botanikus *Linné* „*methodus sexualis*”-nak nevezett növényosztályozási rendszere nyomán.

A biológia és az orvostudomány egyre gyorsabb ütemű fejlődése lehetővé tette az anatómiai sajátosságok és a viselkedés összefüggéseinek megállapítását, azt, hogy a növények és állatok is nemi lények, s nemük erősen befolyásolja viselkedésüket. A szex és a szexualitás fogalma így új dimenziót kapott. A 19. században ezek a fogalmak lassanként egy sor újabb és pontosabb megjelöléssel bővültek (pl. megjelentek a „szexuális vágy”, a „szexuális funkció”, a „szexuális aktus” fogalmai stb.), s már nemcsak a fajfenntartással kapcsolatos viselkedést jelölték, hanem kiterjedtek a szexuális izgalom és élvezet olyan jelenségeire is, mint az önkielégítés, vagy a homoszexuális kapcsolat. A „**homoszexuális**” kifejezést egy osztrák-magyar író (*Benkert* (vagy *Kertbeny*) *Károly*) használta először a 19. század vége felé, s ennek nyomán tűnt fel a „**heteroszexuális**” kifejezés és fogalom is. (A homoszexualitással, mint jelenséggel már korábban is foglalkoztak, de sokféleképpen nevezték és bűnnek, vagy betegségnek illetve fogyatékosságnak tartották. Erre később visszatérünk.)

A 19. és 20. század fordulója körül a szexualitás fogalma egyes filozófusok (pl. *Schopenhauer*) és a pszichoanalízis hatására még átfogóbb lett. Már nemcsak a nemzést és az erotikus élvezetet jelölte, hanem a szerelem és a személyes boldogulás igényét is, szinte magát az életkedvet. A szexualitást tehát már a személyiség lényeges részének tekintették, olyan alapvető és átfogó sajátosságnak, amely az érzelmeket és cselekedeteket is áthatja.

Az ember nemiségének szélesebb körű értelmezése jelentősen módosította az iparosodással együtt járó társadalmi változásokat is. Új beállítottságok, szokások és erkölcsi felfogások alakultak ki. A feltörekvő polgárság a termelékenység és profit érdekében szigorú fegyelmet követelt alkalmazottaitól (is), a spontán vágyakat pedig alárendelte a profitszerzés érdekeinek. A szexualitás, a szeretkezés értelmét a polgárság „hivatalosan” szinte kizárólag a gyermek-nemzésben látta, amiről - egyéb testi funkciókhoz hasonlóan - nem illik beszélni. Az egyre fokozódó prűdéria folytán a szexualitás a 19. században **tabuvá vált**, kötelezően ügyelni kellett a valláserkölcsi látszatra. Ugyanakkor virágzásnak indult a városokban a *prostituáció* és terjedt a *pornográfia*. Ez a kettősség azt is eredményezte, hogy a nemi élettel kapcsolatos „vulgáris” és „trágár” kifejezések helyett szakmai körökben egyre inkább különböző görög

vagy latin szavakat kezdtek használni. Ezek közé tartozott a „szexualitás” szó és annak módosított változatai is, amelyek így egy terminológiai vákuumot töltöttek ki. A „szexuális” viszonylag semleges és elfogadott kifejezés lett, s lehetővé tette, hogy a tárgyilagosság látszatával beszéljenek és írjanak a tabutémákról.

Michel Foucault (1999) megállapítása szerint a szexualitásról folytatott „diskurzusok” száma már a 19. században egyre növekedett - legalábbis jogi és orvosi vonatkozásban. A szexuális viselkedés pszichológiai tanulmányozása - vagyis a szexuális szerepek, képességek, motivációk és teljesítmények komolyabb vizsgálata - azonban a 19. században épphogy megkezdődött, s csak a 20. században bontakozott ki.

Egy mai meghatározás szerint (*Lexikon der Erotik*, 1996) a **szexualitás** „minden olyan testi és lelki folyamatot magában foglal, amelyek közvetlenül vagy közvetve a nemiség egyéni és társadalmi vonatkozásaival függenek össze. A szexuális viselkedés az ember alapszükségletei közé tartozik, nemcsak a fajfenntartás miatt, hanem főleg a hozzá kapcsolódó élvezet és kielégülés miatt, ...” *E. Borneman* (1973) szexológiai lexikona szerint a szexualitás szó „olyan általánosító terminus, amely az érzékiség fejlődése során keletkező, különböző megnyilvánulásokat jelenti”. (386. old.)

A szexuális viselkedés képessége az embernél és az állatvilágban egyaránt biológiai alapokon nyugszik, mégis jelentős különbségek vannak az emberek és az állatok között (mint azt látni fogjuk). A különbségek és az emberi szexuális viselkedés sajátosságainak megértéséhez a tudományos vizsgálatok segítenek. Ezek részben biológiai jellegűek, de minthogy az ember szociális lény, szexuális viselkedése is szociális és így tanult jellegű, tehát döntően pszichológiai vizsgálatokra van szükség.

A **pszichoszexualitás** a nemiség pszichés vonatkozásainak összessége az egyénekben. Ide tartoznak többek közt a nemiséggel kapcsolatos ismeretek, beállítottságok (attitűdök), készségek, és képességek, élmények és tapasztalatok. *Alfred C. Kinsey* (1948) amerikai szexológus szerint az egyén szexuális viselkedését nem csak fiziológiai kapacitása, hanem szociális helyzete és élményei, tapasztalatai is meghatározzák. Szexuális viselkedésen pedig - mint láttuk - nem csak a szexuális izgalom és kielégülés „kezelését” és a gyermeknemzést értjük, hanem pl. a férfias vagy nőies viselkedést is, ami sokféle lehet, s az egyén egyik fő jellemzője.

2. A szexuálpszichológia fogalma és fejlődése

A szexuálpszichológia a pszichológia tudományának az az ága, amely a szexuális viselkedés nemekre jellemző sajátosságait és a nemek viszonyának tényezőit vizsgálja, különösen a viselkedést meghatározó, testi és lelki szükségleteket, s azok kielégítésének olyan feltételeit, mint a tájékozódás, a választás, a megvalósítás lehetőségei és képességei. A szexuális viselkedés 3 fő területe: a nemi szerep-viselkedés, az erotikus viselkedés és a fajfenntartó viselkedés.

Mindhárom viselkedésnek megvan a maga biológiai alapja; legnagyobbbrészt azonban tanultak, vagyis pszichoszociális és szociokulturális tényezők által meghatározottak. A nemi szerepviselkedés tanulása már a csecsemőkorban elkezdődik. Az erotikus viselkedés, vagyis a szűkebb értelemben vett szexuális viselkedés tanulása kicsit később, de még a gyermekkorban kezdődik. Fajfenntartó viselkedésre csak a serdülőkortól kezdve kerülhet sor.

A szexuális viselkedés pszichológiai vizsgálata a 19. század második felében jelent meg a szakirodalomban, mint a pszichológiának (és később a szexológiának is) egyik tudományága. Meghatározható, mint a szexuális reagálás és viselkedés pszichikus tényezőinek, vagyis általában a **pszichoszexualitásnak** a vizsgálata, ezen belül elsősorban a **szexuális identitás, beállítottság, a nemi szerepviselkedés, valamint az erotikus viselkedés pszichológiája**.

Előzményei és akadályai

A szexuális viselkedés különböző - főleg orvosi-vonatkozásait ugyan már a 19. század előtt is jónéhányan próbálták vizsgálni, elsősorban biológiai, jogi és valláserkölcsi szempontból, de tudományosan megalapozott, pszichológiai vizsgálatokra csak az említett időszakról kezdve került sor. (Ez érthető, hiszen a pszichológia, mint tudomány is ekkor jelenik meg.)

A szexuálpszichológia kialakulásának és fejlődésének fő akadályai a szexualitás egyrészt biológiai, másrészt valláserkölcsi szemlélete volt. A **viktoriánus kor hipokrizise** nem kedvezett a szexuális viselkedés elfogulatlan vizsgálatának; a **szexualitás tabu-jellege** folytán inkább csak a veszélyesnek és abnormálisnak tűnő szexuális jelenségeket lehetett szóvá tenni. Krafft-Ebing német ideggyógyász 1875-ben „Psychopathia sexualis” címmel adta ki híres könyvét, amelyben a különböző szexuális zavarokat (s ő pl. a maszturbációt is betegségnek tartotta) elmebajok tüneteiként értelmezte, s próbálta gyógyítani.

Az orvosi szemlélet mellett a pszichológiai megközelítés nagy akadály volt a viktoriánus kor társadalmának mereven patriarchális jellege, s a nők ebből következő hátrányos helyzete. Jellemző például, hogy P. Möbius 1900-ban a nők „fiziológiai gyengeelméjűségéről” írt, Otto Weininger pedig „Nem és jellem” (1903) c. könyvében a nők alacsonyabb rendűségét igyekezett kimutatni.

A szexuálpszichológia kibontakozása

A 19. és 20. század fordulója és a következő évtized azonban ugrásszerű változásokat hozott a szexuális viselkedés, a nemiség vizsgálata terén. (Ebben a nőmozgalomnak, a munkásmozgalomnak és különböző tudományoknak is nagy szerepük volt.) Több jelentős tudós kezdte vizsgálni a szexualitás jelenségekörét ebben az időben. Egyikük, **Havelock Ellis** (1859-1939) angol orvos-szexológus 1898 és 1928 között 32 tanulmányt, ill. könyvet közölt ezekről („Psychosexual Studies”). Elsősorban a normális szexuális viselkedés érdekelt; esetleírások, megfigyelések alapján következtetett. Egyik fő megállapítása, hogy mindenki másként éli át a szexualitást, s nincs éles határ a normális és abnormális között.

Ellis nagy jelentőségű felismerése, hogy a) már a serdülőkor előtt is vannak szexuális megnyilvánulások, b) a maszturbáció mindkét nemnél, minden életkorban normális dolog, c) a nők „természetes frigiditása” viktoriánus mítosz, d) a női és férfi orgazmus igen hasonló, e) a szexuális kapacitás nemenként, egyénenként és életkoronként is különböző, de idős korban is fennmaradhat stb. A szexualitás szemléletében ez mintegy „kopernikuszi fordulatot” jelentett: nyilvánvalóvá tette, hogy a szexuális igények kielégítése nem erkölcstelenség, nem bűn és nem betegség. Felismeréseiből következnek Ellis szexuálreformer törekvései: a nemek egyenjogúsítása, a fogamzásgátlás szabadságának biztosítása, a szexuális nevelés bevezetése.

A szexuálpszichológia másik nagy megalapozója **Sigmund Freud** (1856-1939) bécsi ideggyógyász, aki nemcsak a pszichoanalízis, hanem a pszichoszexuális fejlődés első elméletét is kidolgozta. („Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie”, 1905). Freud szerint az emberek szexuális viselkedését az állatokhoz hasonlóan a „nemi ösztön” vezérli, amely már a korai

gyermekkorban megnyilvánul, mint diffúz késztetés illetve „rész-ösztönök”, amelyek aztán különböző fejlődési fokozatokon mennek át.

A 20. század elején több más, jelentős szexológus is működött. Egyikük, **Magnus Hirschfeld** német orvos öt kötetes könyvet írt „*Geschlechtskunde*” (Nemiségtan) címmel. Ő hozta létre az első, komolyabb szexológiai folyóiratot (1908), az első Szexológiai Társaságot (1912) és a világ első szexológiai intézetét Berlinben (1919). Külön könyvet írt a homoszexualitásról is (*Die Homosexualität des Mannes und des Weibes*, 1914). A szexológia, mint önálló tudomány fogalmát 1907-ben egy másik, berlini orvos használta először, **Iwan Bloch**, aki ekkor publikálta „*Das Sexualleben unserer Zeit*” (Korunk nemi élete) c. könyvét. Néhány évvel később könyvsorozatot indított a „szexológiai tudományokról”; ennek első, a prostitúcióról szóló kötetét ő maga írta. Egy másik német orvos, **Albert Moll** 1909-ben tette közzé „*Das Sexualleben des Kindes*” (A gyermek nemi élete) c. könyvét, amelyben a gyermekek szexuális játékait fejlődésük természetes velejárójának tartja, s a szexuális reagálás 4 szakaszát írta le. Egyébként ő rendezte meg 1926-ban, Berlinben a szexológia első, nemzetközi kongresszusát. (A három, említett kutató Freud pszichoanalízisétől teljesen függetlenül működött.)

De ebben az időszakban kezdik meg a szexuálpszichológiát is érintő működésüket Freudot részben követve, részben tőle eltérve olyan jelentős pszichológusok, mint **Carl G. Jung**, **Alfred Adler** és **Wilhelm Reich** is. (Róluk a későbbiekben még bővebben lesz szó.) Így kezdődött a szexuálpszichológia évszázados fejlődése, amely azóta hatalmas szakirodalomra, kutató csoportok, intézetek és kongresszusok munkájára támaszkodik. Az USA-ban például 6 szexológiai társaság, 15 szexológiai oktató és/vagy kutató intézet működik és 16 szexológiai folyóirat jelenik meg. Európában Németország jár az élen, 7 szexológiai társasággal, 10 szexológiai oktató és kutató vagy tanácsadó intézménnyel, valamint 12 szexológiai folyóirattal. A Szexológia Európai Szövetségéhez harmincnál több egyesület illetve társaság tartozik, közülük a legtöbb Németországból és Spanyolországból. De ma már minden kontinensen működnek szexológiai szervezetek; Délamerikában például 15, Ázsiában 7. A **Szexológiai Világszervezet** (*World Association for Sexology*) 1974 és 2004 között már 16 világkongresszust szervezett, a Szexológiai Kutatások Nemzetközi Akadémiája pedig rendszeres kiadványokkal és konferenciákkal fejleszti e tudományterületet.

Interdiszciplináris kapcsolatai, tematikai struktúrája és módszerei

Az emberi szexuális viselkedés komplex jelenség, amelynek anatómiai-fiziológiai alapjai vannak, s a természeti és társadalmi környezet hatása alatt áll. Szükségképpen „segédtudományai” ezért a különböző természet- és társadalomtudományok, elsősorban az orvosi alaptudományok, az antropológia és a szociológia, de fontosak még a történettudomány és a jogtudomány bizonyos ágai stb. A pszichológián belül a személyiség- és fejlődéslélektan mellett szorosan kapcsolódik az emóciók, a motívációk és a csoportdinamika kutatásához, s egyaránt igyekszik felhasználni a pszichoanalitikus, a kognitív és viselkedéstanulmányi, a tanuláselméleti és egyéb megközelítéseket.

Komplexitása folytán a szexuálpszichológián belül *tematikai egységek* alakultak ki. Köztük a legnagyobbak: 1. a szexuális viselkedés **filogenetikus és kultúrtörténeti** alakulásával, valamint 2. az **ontogenezis**ben megnyilvánuló szabályszerűségeivel foglalkoznak. Az első csoportban található a nemek viszonyának lélektani vonatkozásai a régebbi és mai társadalmi formációkban; ezt vizsgálják részben a pszicho-história, a néprajz és a szociálpszichológia egyes ágai, például a házasság és család szociálpszichológiája, aztán az ún. „*gender studies*” (ezen belül a „*women studies*” és a „*men studies*”) stb. Az ontogenetikai témakör főbb területei: az egyéni pszichoszexuális fejlődés; ezen belül a szexuális identifikáció és

orientáció kialakulása, a nemi szereptanulás, a szerelmi képesség és a párválasztási érettség alakulása, a szexuális funkciózavarok mibenléte, okai és kezelése stb.

Metodológiáját illetően semmilyen lényeges vonatkozásban nem tér el a pszichológia más területein alkalmazott módszerektől: a **feltáró módszer** a megfigyelésen, exploráción és felmérésen kívül tesztek és kísérleteket is alkalmaz; **feldolgozó és értékelő** módszerei között pedig a statisztikai eljárások mellett a minőségi értékelést is megtaláljuk.

Alkalmazása és felhasználási területei A szexuálpszichológia mint szaktudomány, interdiszciplináris kapcsolatai révén számos más tudományterülettel működik együtt, így többek közt az antropológiával, a történet- és néprajztudománnyal, a pedagógiával és az orvostudománnyal. Szerepe azonban elsősorban a pszichológia különböző ágaiban, így a személyiség- és fejlődéslélektanban, a szociálpszichológiában, valamint a pedagógiai pszichológiában és a pszichoterápiában nélkülözhetetlen. A tudományos ismereteken alapuló szexuális kultúra valójában része a pszichológiai kultúrának, amely nélkül sem megalapozott önismeret és emberismeret, sem hatékony nevelés, szociális munka és gyógykezelés nem létezhet.

Az emberi szexuális viselkedés csak a szexuálpszichológia vizsgálati eredményei alapján érthető meg; csak ennek révén lehet ellensúlyozni a nemiséggel kapcsolatos, régi mítoszok és előítéletek hatásait és a szexualitás tabu-jellegét. Két ellentétes tendenciával, a szexualitás lebecsülésével, **degradálásával** és túlbecsülésével, glorifikálásával vagy **misztifikálásával** szemben is csak a szexuálpszichológia tudománya biztosít védelmet. A szexuális viselkedés motívumainak és alakulása feltételeinek, szabályszerűségeinek megértése teszi lehetővé az egyén és a társadalom számára kedvező alakulásának hatékony elősegítését, a fixációk, regressziók és a súlyosabb devianciák elkerülését. Így biztosítható a szexuálisan is egészséges és kreatív, kiegyensúlyozott és elégedett, *munka- és szeretetképes személyiségek* létrejötte, ami a társadalom továbbélése és fejlődőképessége szempontjából döntő jelentőségű.

A szexuálpszichológiának ezért méltó helyet kell kapnia nemcsak a tudományok rendszerében, hanem a társadalom és benne az egyének életében is. Legfőképpen a gyermekek és fiatalok, de a felnőttek (így a leendő és gyakorló szülők) nevelésében is, továbbá a különböző segítő, szolgáltató és gyógyító szakmákban, amelyekben a nemi szerepek figyelmen kívül hagyása alapvető hiányosság lenne. Ez természetesen **komoly szemléleti változást igényel** a társadalmi folyamatok irányítói, valamint az oktató-nevelő és a gyógyító munka szakemberei részéről. A szexuálpszichológiának (és általában a szexológiának) szerepet kell kapnia a pedagógusok, pszichológusok, orvosok, szociológusok, szociális munkások, jogászok és más szakemberek képzésében és továbbképzésében, hogy szemléletük korszerűbb, munkájuk pedig hatékonyabb legyen.

Dokumentáció

1. Áttekintés a szexuálpszichológia előzményeiről és fejlődéséről (E. J. Haeberle művei nyomán)

Az emberi szexualitás jelenségeinek értelmezése már az ókorban is foglalkoztatta az orvoslással és a filozófiával foglalkozó, olyan tudósokat, mint Hippokrates, Platon, Aristoteles és Galenus. A középkorban ezt a munkát arab és zsidó tudósok folytatták, pl. Avicenna, Averroes, Maimonides és mások. A reneszánsz korában a nemiség vizsgálata lendületet kapott; Leonardo da Vinci az elsők között tanulmányozta a nemi szervek anatómiáját. De ugyanezt tette később Vesalius, Fallopius, Bartholinus és W. Cooper is. A 18. században ez a

fejlődés ellentmondásosabbá vált, mert pl. egy francia orvos, S. Tissot nagy hatású könyvet írt a maszturbáció káros voltáról, s ez közel 200 évig befolyásolta az orvosokat és pedagógusokat. A 19. század azonban sok új, tudományos megállapítást hozott a nemiséggel kapcsolatban.

1827-ben K.E. von Baer felfedezi a petesejtet. 1837-ben egy francia szerző (J.P. Parent-Duchatelet) megírja az első, nagy tanulmányt a prostitúcióról. 1843-ban H. Kaan rutén orvos „Psychopathia sexualis” címmel tanulmányt közöl a szexuális „aberrációkról és perverziókról”, amelyeket ugyanúgy elmebetegségeknek minősít, mint később R. von Krafft-Ebing (1886) hasonló című művében. Egy német jogász, K.-H. Ulrichs 1864 és 1879 között egész sor tanulmányt közölt a „férfiak közötti szerelemről”, amit veleszületett tulajdonságnak tartott és „uranizmusnak” nevezett. (hordozóit pedig „urningoknak”, akik „férfi testben női lélekkel” születtek; tehát nem tehetnek róla, s ezért nem szabad őket büntetni). 1869-ben Karl Maria Benkert (Kertbeny Károly) először használta a porosz igazságügyminiszterhez címzett, nyílt levelében a „homoszexualitás” kifejezést (az „uranizmus” helyett). A miniszter ennek nyomán szakvéleményt kért neves orvosoktól, akik azonban ezt nem tartották orvosi problémának.

1872 és 1885 között Paolo Mantegazza olasz orvos 3 könyvet publikált („Trilogia dell'amore”) a „szerelem higiénijáról, fiziológiájáról és antropológiájáról”. Egy másik olasz orvos, Pasquale Penta 1896-tól haláláig (1904) kiadta a „szexuális pszichopátiákkal” foglalkozó folyóiratát Havelock Ellis angol orvos pedig szintén 1896-tól kezdte közölni „Studies in the Psychology of Sex” című tanulmányait (amelyek utolsó kötete 1928-ban jelent meg). Magnus Hirschfeld berlini orvos 1897-ben megalapította a homoszexuálisok problémáival foglalkozó „Tudományos-humanitárius Bizottság”-ot, s 1899-től 24 éven át kiadta a homoszexualitással foglalkozó évkönyveit. Ő adta ki 1908-ban az első szexológiai folyóiratot is (Zeitschrift für Sexualwissenschaft), amely ugyan egy év után megszűnt, de 1914-ben felújították.

Albert Moll berlini orvos 1897-ben kiadta „Untersuchungen über die Libido sexualis” (Vizsgálatok a szexuális libidóról) című tanulmányát. August Forel svájci pszichiáter pedig 1905-ben „Die sexuelle Frage” (A szexuális kérdés) címmel közölte (később magyarul is megjelent) radikális reformokat javasoló könyvét. Ugyanebben az évben jelent meg Sigmund Freud „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie” (Három értekezés a sexualitás elméletéről) című tanulmánya, amelyben a „normális” pszichoszexuális fejlődést és a „perverziókat” próbálta (pszichoanalitikus szemlélettel) magyarázni. 1907-ben jelent meg Iwan Bloch berlini orvos „Das Sexualleben unserer Zeit” (Korunk nemi élete) című könyve, amelyben kifejti, hogy a szexológia tudományának a nemiség biológiai és kulturális tényezőivel egyaránt foglalkoznia kell. Albert Moll 1909-ben adta ki „Das Sexualleben des Kindes” (A gyermek nemi élete) című könyvét, amelyben Freud elméletét elutasítva próbálja magyarázni a gyermeki sexualitást. 1913-ban ő alapította meg a „Nemzetközi Szexológiai Társaságot” is; később pedig (1926-ban) megszervezte Berlinben a szexológia első nemzetközi kongresszusát. Egy hasonló, nemzetközi konferenciát azonban Magnus Hirschfeld már 1921-ben szervezett. 1919-ben ő nyitotta meg a világ első szexológiai intézetét Berlinben; 1928-ban pedig - egy újabb szexológiai kongresszuson - létrehozta a „Szexuális reformok Világligáját”, amelynek elnökei Hirschfeld, H. Ellis és A. Forel voltak. A Világliga ezt követően még 3 kongresszust tartott. Tudományos munkáját Hirschfeld az 1926 és 1930 között kiadott, öt kötetes „Geschlechtskunde” (Nemiségtan) című műveiben foglalta össze.

Hitler és a náciizmus uralomra jutása 1933-tól véget vetett a szexológia nyugateurópai fejlődésének; Hirschfeld szexológiai intézetét feldúlták, könyveit elégették, a szexológusokat pedig menekülésre készítették. Wilhelm Reich, aki Freud és Marx tanait próbálta

összeegyeztetni, 1936-ban csak Dániában tudta kiadni „Die Sexualität im Kulturkampf” (A szexualitás a kultúrák harcában) című, eredetileg 1930-ban írt könyvét, amelynek egy átdolgozott kiadása később „A szexuális forradalom” címmel az USA-ban jelent meg. Az Egyesült Államok az 1930-as évektől kezdve vezető szerepet játszott a szexológia fejlesztésében. A zoológus Alfred C. Kinsey munkatársaival 1938-ban kezdte meg szexológiai adatgyűjtését. 1947-ben az Indiana Egyetemen megalapította szexológiai intézetét, 1948-ban publikálta a gyorsan világhírűvé vált Kinsey-Jelentések első kötetét „Sexual Behavior in the Human Male” (A férfiak szexuális viselkedése) címmel, s ezt 1953-ban követte a nők szexuális viselkedéséről szóló kötet. Ezekben több, mint 12 ezer férfival és nővel folytatott, személyes interjú alapján összegezte az amerikaiak nemi életével kapcsolatos megállapításait és következtetéseit, amelyek aztán nagy felháborodást keltettek a konzervatív és vallásos körökben. Néhány éven belül meg is vonták Kinsey intézetétől az anyagi támogatásokat. (Holott a későbbi felmérések és adatgyűjtések túlnyomórészt sorra igazolták Kinsey megállapításait.)

Az amerikai szexológia és szexuálpaszichológia további, jelentősebb eseményei:

1950: Ernst Gräfenberg német nőgyógyász, aki a nácik elől New Yorkba menekült, egy indiai szexológiai folyóiratban publikálta tanulmányát a női magömlésről, s egyúttal felhívta a figyelmet a hüvely elülső talán található erogén zónára, amelyet később róla neveztek el (G-spot).

1951: C.S. Ford és F.A. Beach „Patterns of Sexual Behavior” (A szexuális viselkedés mintái) című könyvükben a különböző népcsoportok szexuális viselkedésének összehasonlítása alapján kimutatják a hagyományos, nyugati szexuáletikai normák viszonylagosságát. E könyv mondanivalóját jól kiegészítették és alátámasztották M. Mead, B. Malinowski és mások vizsgálatai.

1955: John Money klinikai pszichológus vizsgálatai alapján elsőként különbözteti meg a nemet (Sex) a nemi szereptől (Gender), amelynek alapja a nemi identitás, vagyis a biológiai nem elfogadása.

1966: William H. Masters amerikai nőgyógyász és felesége, Virginia Johnson több száz nő és férfi szexuális viselkedésének laboratóriumi vizsgálata alapján publikálják „Human Sexual Response” (Emberi szexuális reagálás) című könyvüket, amelyben a fiziológiai és pszichológiai tényezők kölcsönhatását vizsgálják. Megállapításaik tanulságait a szexuális funkciózavarok terápiájában is alkalmazták; erről szóló könyvük, „Human Sexual Inadequacy” (Emberi szexuális zavarok) címmel 1970-ben jelent meg, s ez lett a modern szexuálterápia alapvetése (amelyet később többen - pl. H.S. Kaplan, L. Barbach és mások - továbbfejlesztettek).

1973: John Gagnon és William Simon amerikai szociológusok „Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality (Szexuális viselkedés: az emberi szexualitás társadalmi forrásai) című könyvükben a szexuális viselkedésről megállapították, hogy az „interaktívan szerzett, szkriptezett viselkedés”. Vagyis nem valamiféle nemi ösztön határozza meg, hanem az egyéni fejlődés során elsajátított „szkriptek”: előírások, minták és szabályok, amelyek nem ritkán ellentmondásosak és a partnerek közötti egyeztetésre szorulnak.

1974: H. Leheldt kezdeményezésére ekkor tartották Párizsban a 2. világháború utáni első szexológiai Világkongresszust. Azóta a világ különböző nagyvárosaiban a World Association for Sexology (Szexológiai Világszövetség) már 16 Világkongresszust tartott. Az Egészségügyi Világszervezet (W.H.O.) pedig először éppen 1974-ben hozta létre a meghívott szakemberek által kidolgozott Ajánlásokat a szexuális egészség védelme érdekében. (Az Ajánlások

továbbfejlesztett változata 2001-ben is megjelent.) A Szexológiai Világszövetségnek azóta a világ legtöbb országában tagszervezetei jöttek létre. Az 1989-ben létrejött „Szexológia Európai Szövetségéhez” (European Federation of Sexology) több, mint 60 szexológiai társaság és intézet tartozik.

1976: San Franciscóban megnyílt az „Institute for Advanced Study of Human Sexuality” (Az emberi szexualitás magas szintű tanulmányozásának intézete), mint államilag elismert szexológiai főiskola, amely a kutató munkán kívül diplomát biztosít a szaktanfolyamait sikeresen elvégzőknek. De hasonló tevékenységet folytat a Kinsey Intézet és több egyetem Szexológiai Intézete is.

1995: A berlini Robert Koch Intézetben E.J. Haeberle létrehozott egy Szexológiai Archívumot, amely azóta „Magnus Hirschfeld Szexológiai Archívum” néven önállósodott, s hatalmas könyv és folyóirat-gyűjteménye mellett létrehozta a világ legnagyobb, internetes szexológiai website-ját (címe: www.sexology.cjb.net), amely több nyelven különböző szexológiai dokumentumokat és kurzusokat tesz elérhetővé (néhányat már magyarul is!). Ezek nagyon megkönnyíthetik a modern szexológiai (köztük szexuálszichológiai) ismeretek elsajátítását.

2. Részlet Ernest Borneman egyik könyvének Bevezetőjéből (In: La sexologie. Dictionnaire encyclopedique. 1973, Gerard & Co., Verviers, 441 p.)

„A szexológia történetére jellemző, hogy azok az orvosok, akik a legtöbbet tették a nemi betegségek és az anyák halálozásának leküzdésére, alig írtak e jelenségek következményeiről. A szexológia tudományának igazi úttörői viszont nem az orvosi világból származtak. **Semmelweiss** ugyan felfedezte a gyermekágyi láz kórokozóját, **Neisser** a gonococcust, **Schaudinn** a treponema pallidumot, **Ehrlich** a szifilisz hatásos gyógyszerét, de közülük senki sem foglalkozott azzal, amiről újabban a szexológusoktól értesültünk. Az ember nemi életének eredetével, céljával és gyógyításával kapcsolatos előítéletek ugyanis olyan erősek voltak abban az időben, hogy ezek a neves orvosok óvatosságból ellenálltak annak a kísértésnek, hogy felfedezéseik mélyebb következményeit is levonják. Nyilván nem lustaságból, hanem, mert a gyógyítás tudományát is gúzsba kötötte a patriarchális világ sötétsége, például a nők emancipációjával kapcsolatban, amiről az etnológusok, történészek és szociológusok már évtizedek óta hiába töprengtek, így ez az orvosok számára elképzelhetetlen volt.

Így történhetett meg, hogy az emberi szexualitással kapcsolatos felismerések is, amelyek 1861 és 1884 között Morgantól, Engelstől, McLennontól és Bachofentől származtak, csak 1890 után találtak visszhangra, és pedig a szexológusoknál. Az a három férfi, aki a legnagyobb hatást gyakorolta a szexológia fejlődésére, nem az orvosok közül került ki: **Remy de Gourmont**, aki 1903-ban publikálta „A testi szerelem” című könyvét, filozófus volt; **René Guyon**, a „Szexuáletikai tanulmányok” szerzője jogász volt; **Alfred C. Kinsey** pedig zoológus. A szexológia azon úttörőit pedig, akik orvosi képzettséggel rendelkeztek, mint **Krafft-Ebing**, **Forel**, **Freud**, **H. Ellis**, **Hirschfeld** és **W. Reich**, eretnekeknek tartották. S joggal! Eretnekek voltak, mert a polgári társadalom patriarchális világában egy forradalmi eszmét hirdettek: a nemek egyenlőségét!”

3. Szexológiai szakképzés Európában (M. Szexológiai Szemle, 2000/2., 42-44 old.)

A berlini Robert Koch Intézet Szexológiai Archívuma által kiadott, „*Sexology in Europe*” (1995) c. könyv E.J. Haeberle és W. Simons szerkesztésében átfogó tájékoztatást ad a szexológia európai intézményeiről, szervezeteiről és azok képzési programjairól. Ebből többek közt megtudhatjuk, hogy Európában az 1990-es évek elején már 75 szexológiai

intézet, vagy tanszék és 50 szervezet, társaság működött, s szinte mindegyiknek volt könyvtára, archívuma. Hasonló a helyzet a képzési programok terén. A könyv nyolc ország képzési programját ismerteti, bár hangsúlyozza, hogy egyre bővül az ilyen programok száma.

Az Európai Unióban különösen Franciaország és Spanyolország igen aktív a szexológiai képzés terén, míg Németország eléggé lemaradt, több más országgal együtt. Ez az aránytalan fejlődés azonban hosszabb távon nem tartható, tekintettel az európai integráció folyamatára. Az Európai Unió bármelyik tagországában megszerzett diplomát ugyanis a többi tagországban is elismerik, s minthogy az Unión belül szabad a mozgás és munkavállalás, előbb-utóbb a képzések is integrálódnak. A jelenlegi képzések 3 nagyobb csoportba sorolhatók:

1. orvosi szexológia és -terápia,
2. a szexuális problémák nem-orvosi pszichoterápiája és
3. szexuális nevelésre képesítő programok.

Nyilvánvaló, hogy ezek a programok hosszabb távon standardizálódnak, vagyis az Unióban egységes követelményeket állítanak a képzésben résztvevők elé, s ez meg fogja könnyíteni a szexológiai diplomák és tudományos fokozatok általános elfogadását. Ezt a fejlődést nagyon elősegítheti a computer-technológia gyors terjedése, ami lehetővé teszi a szexológiai képző és továbbképző programok elérhetőségét az interneten vagy CD-ROM-on, s így jóval kevesebb időt kell a képzés helyén eltölteni.

Napjainkban elavulttá válik a szexológiai képzés merev szétválasztása orvosi és nem-orvosi szexológiára. Egyoldalú képzések helyett átfogó, interdiszciplináris programokra van szükség, nemcsak az orvoscépzésben, hanem a pedagógusok, pszichológusok, jogászok, szociológusok, demográfusok, történészek, szociális munkások, újságírók, sőt, még a teológusok szemléletének alakításában is. Ha az egyetemek felismerik ennek szükségességét és levonják a megfelelő konzekvenciákat, akkor nagy lépést tehetünk az Európai Unió színvonala felé. (E téren ugyanis nemcsak Nyugat-Európát, hanem a Cseh Köztársaságot is utol kell érünk.)

A *prágai Károly Egyetem Szexológiai Intézetét* 1921-ben alapították, s azóta folyik ott szexológiai képzés. A posztgraduális képzésben főleg nőgyógyászok és urológusok, valamint pszichiáterek vehetnek részt. A képzés legalább két éves és az orvosi szexológia minden ágára kiterjed; a program 16 témakört sorol fel, a pszichoszexuális fejlődéstől kezdve a szexuális diszfunkciókon és a parafiliákon keresztül egészen a fogamzásgátlásig és a mesterséges megtermékenyítésig. A képzés befejezéseként szexológiai disszertációt kell írni és megvédeni. Sőt, szóbeli vizsgát is kell tenni egy bizottság előtt. Ennek sikere alapján lehet valaki szexológus szakorvos, azaz szexuálterapeuta.

Lengyelországban hasonló szexológiai képzés folyik a varsói szexológiai intézetben. Itt az orvosok hároméves szakképzésben részesülnek. Elvárják tőlük, hogy két idegen nyelven tudjanak szakirodalmat olvasni, kétszer tartsanak referátumot tudományos üléseken, s egy állami bizottság előtt vizsgázzanak orvosi és „szociális” szexológiából. Az utóbbi tartalmazza a szexuálszociológiát, a szexuálszociológiát, a szexuálpedagógiát és a szexuálkriminológiát is. Sajnos, ez a magasabb szintű szexológiai képzés itt is csak egyes szakorvosokra terjed ki posztgraduálisan (s közülük is csak kevesekre).

Franciaországban hat egyetem között együttműködés alakult ki a szexológia oktatása terén. Ennek folyamatban levő megvalósítása egységes, standardizált szexológiai képzést eredményez. Jelenleg már nemcsak orvosok, hanem pszichológusok, sőt, szülésznők és szociális munkások is pályázhatnak a képzésre. Az első évben az orvosi szexológia alapismereteit sajátítják el (heti 3 órában). A második évben heti 4 órában előadásokon és szemináriumokon

vesznek részt, végül írásbeli vizsgát tesznek. Az egyetemi diplomához azonban egy harmadik évnyi tanulás is szükséges, ugyancsak heti 4 órában, s azon már csak orvosok vehetnek részt. A végén ők többórás (írásbeli és szóbeli) szigorlatot tesznek és „szakdolgozatot” nyújtanak be. Munkájukat később szupervizor is ellenőrzi.

Németországban az orvosi szexológia „akadémiája” Kielben működik, de több más egyetemen is oktatnak szexológiát, ami egyébként az orvosok továbbképzésének is fontos része. Diplomás orvos-szexológusokat azonban még nem képeznek. A minimum 240 órás képzésből 120 óra az elméleti megalapozás, 60 óra a szexuális problémákkal foglalkozó Bálint csoport, ugyanennyi egy workshop. Azonkívül minimum 3 egyénnel készült és 3 párral készült interjút (anamnézis-felvételt) kell bemutatni, és 6 eset szupervideált terápiáját kell dokumentálni.

Olaszországban a cataniai egyetem indította be a „klinikai szexológia” kurzust, amely 4 éves, évente 600 óra elmélettel és 200 óra szupervideált gyakorlattal, egyetemet végzett orvosok számára. A résztvevők tíz különböző szakirány közül választhatnak. Ezek: szülészet és nőgyógyászat, urológia és andrológia, termékenység, endokrinológia, klinikai gyakorlat, higiénia és megelőzés, pszichológia, szociológia, diagnosztika és szemiotika, szexuálterápia. A diploma elnyeréséhez sikeres szigorlatot kell tenni a jelöltnek.

Ajánlott irodalom

Bullough, V.: Science in the bedroom - A History of Sex Research. 1974, New York, Basic Books

Foucault, M.: A szexualitás története. 1999, Atlantis K.

Haeberle, E.J.: Die Sexualität des Menschen. Handbuch und Atlas. 1985, Berlin, de Gruyter (vagy ennek a szerző honlapján (www.sexology.cjb.net) angolul olvasható, átdolgozott kiadása)

Ellenőrző kérdések

1. A szexualitás és a pszichoszexualitás fogalmának meghatározása
2. A szexuálpszichológia fogalma, kialakulása és fejlődése
3. A 20. századi szexológia pszichológiai szempontból jelentősebb fejleményei

1. rész: A szexuális viselkedés filogenetikus alakulása - és kultúrtörténete

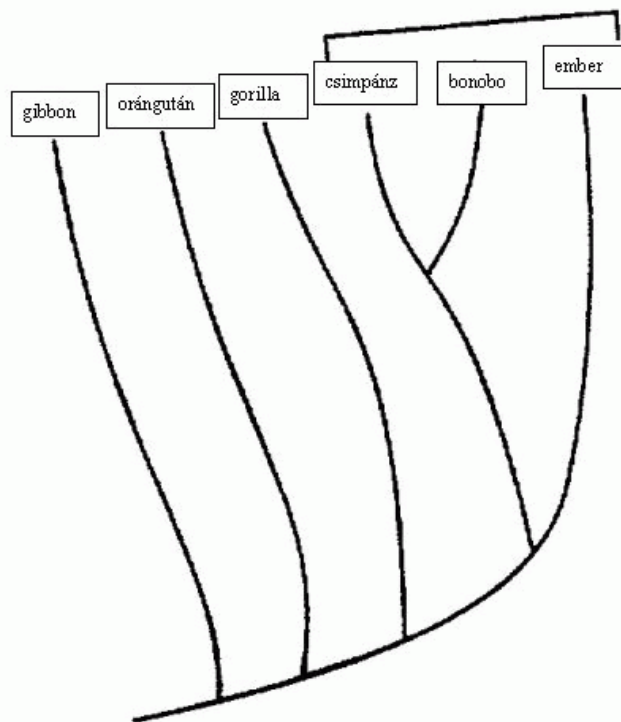
Az emberi egyén szexuális viselkedését csak az embernek, mint fajnak eddigi története alapján érthetjük meg mélyebben. Ezért a következőkben áttekintjük a genetikailag legközelebbi állatrokonaink szexuális viselkedését, az emberré válás folyamatának témánkat illető következményeit és a szexuális viselkedés jelentősebb változásait az ismert emberi történelem során.

1. Legközelebbi állat-rokonaink szexuális viselkedése

Erre vonatkozó ismereteinket különböző tudományokból, többek közt az evolúcióelméletből, a zoológiából az etológiából és a paleoantropológiából meríthetjük. Nagy segítséget jelenthet számunkra **Norbert Kluge: A gyermeklét antropológiája** (2004) című könyve, amely a legújabb tudományos adatok alapján mutatja be a „szexuális antropogenezist” is.

Kluge professzor szerint a majmokat régóta az ember állat-testvéreinek tarthatjuk, mert számos emberi vonásuk van. Az emberek és az emberszabású majmok köztudottan a *primátákhoz*, vagyis az „uralkodó állatokhoz” tartoznak. A primáták mintegy 70 millió évvel ezelőtt kezdtek szétterjedni a Földön és tovább fejlődni, miután a dinoszauruszok eltűntek, kihaltak. A primáták két alcsoportja közül az egyikbe a nagy, ázsiai emberszabású majmok, főleg az orángután, a másikba az afrikai emberszabású majmok, így a gorilla, csimpánz, bonobo és az ember tartoznak. Minden primátafaj közös jellemzője, hogy élveszülők, s utódaikat az anya emlőjéből táplálják.

Az emberszabásúak törzsfájának eddig legalább négy modellje alakult ki. A napjainkban leggyakrabban emlegetett modell a következő (1. ábra):

Az ábra alsó vonala az emberszabásúak közös származási vonala, amelynek első elágazása a gibbonok, a második az orángutánok, majd a gorillák következnek, amelyek kb. 8 millió évvel ezelőtt hagyták el a közös származási vonalat és nem fejlődtek tovább az emberré válás irányába. Az ember legközelebbi rokonai a csimpánzok és a bonobók. Utóbbiak alig 2,5 millió évvel ezelőtt önállósodtak, mint faj. Az ember fejlődési vonalához tehát a bonobók állnak a legközelebb.: genetikai készletük alig 1,6%-ban különbözik az emberétől, hasonlóan a csimpánzéhoz. (Ugyanakkor az ember agya kb. négyszer nagyobb a csimpánzénál.)

Az emberszabású majmok nemi élete ösztönvezérelt, bár tanulási folyamatok által is befolyásolt. Ezen a téren is a bonobók (vagy „törpecsimpánzok”) állnak legközelebb az emberhez. Az incesztustabu, vagyis a szűkebb rokonsággal való szexuális kapcsolat tilalma náluk is megtalálható. Egyébként viszont szinte gátlástalanul közösek egymással, leggyakrabban szemtől-szembe, egymásra fekve, de a maszturbáció, sőt, a homoszexuális jellegű kapcsolatok is előfordulnak. Párosodási rendszerük „poliginandriának” mondható, vagyis szexuális szabadságra, promiszkuitásra utal. Tartós és kizárólagos párkapcsolatok nincsenek. A nőstények nemcsak a peteérés körüli időszakban, hanem bármikor képesek párzni, vagyis nem csak a fajfenntartás érdekében (ösztroz), hanem az élvezet kedvéért, vagy egyéb célok érdekében is szeretkeznek. Például, mert a szexuális viselkedés békítő szerepet játszhat a csoportban támadt konfliktusok esetén. A bonobo-nőstények sajátos módon uralkodó helyzetben vannak csoportjukban („matriarchátusban” élnek). Terhességük 8-9 hónapig tart, többnyire egy utódot szülnék és 9-10 éves korukra válnak nemileg éretté.

A vizsgálatokból kiderült, hogy a primáták között az embernek van leghosszabb és legvastagabb pénisze (merevedéskor). Ezzel szemben a nagy testű gorilla és az orángután merev pénisze alig 3-4 cm; a kis testű csimpánzé viszont 5-6 cm, a heréje pedig jóval nagyobb, mint az emberé. Ez szorosan összefügg a gyakori nemi élettel, a promiszkuitással és a „spermiumok versenyével”; ami azáltal keletkezik, hogy amikor több hím közösek egy nősténnyel, a spermiumok versengve igyekeznek a petesejt felé. Az ember viszonylag kis heréiből az következik, hogy filogenezise során aligha fordulhatott elő olyan mértékű promiszkuitás, mint a csimpánzoknál és bonobóknál (bár a gyakori partnerváltás az emberre is jellemző).

Az eddigi vizsgálatok egyértelműen azt mutatták, hogy a nagy, emberszabású majmok szexuális viselkedése már sokkal kevésbé ösztönös, vagyis genetikailag programozott, mint más állatfajoké. De a fajfejlődés során fokozatosan bekövetkező ösztönredukcióról leginkább H.F. Harlow és E.J. Suomi (1970) majomkísérletei győzték meg a kutatókat. E kísérletek lényege, hogy a kiválasztott kismajmokat megszületésük után izolálták, elkülönítették az anyjuktól és fajtársaiktól, gondos táplálással felnevelték, s közben figyelték viselkedésüket. A testi fejlődésükkel nem is volt semmi baj, ám a felnőttkori viselkedésük már erősen különbözött a társaik között nevelkedő állatokétól. Valamit ugyan javult a helyzet, ha az anyát egy felnőtt majom-alak szőrös anyaggal bevont drótvázának közelében tartották, de amikor később visszaengedték a többi majom közé, képtelen volt az önálló életre és a szexuális viselkedésre. Nem működött együtt egyetlen szexuális partnerrel sem, tehát nem jött létre a párzás. Az így nevelt nőstény majom mesterséges megtermékenyítés esetén nem tudott anyaként viselkedni a megszült gyermekével: nem táplálta, nem gondozta, így az újszülött hamar elpusztult.

Következésképpen sem a szexuális, sem az anyai viselkedés nem ösztönös az emberszabású majmoknál. A viselkedés organizációja tehát nem biológiailag programozott, hanem csak a társas környezetben tanult szabályozó rendszer révén alakul ki. Buda Béla (1997) szerint „a szexuális viselkedés majmoknál már annyira bonyolult, hogy azt minden egyed a maga

fejlődési folyamatában tanulja, sajátítja el. Az elsajátításban... más majmok tevékenységének megfigyelése is szerepet játszik. Emellett a majom játékos próbálkozásai... ugyancsak felfoghatók tanulási ténykedésnek.” (94. old.) Buda (1988) az állati párválasztással kapcsolatban arra is felhívja a figyelmet, hogy „magasabb rendű állatoknál a hímek küzdelme kelti - többnyire ugyancsak az antropomorf gondolkodás számára - azt a benyomást, hogy az állat választ párt magának, és mintegy ahhoz ragaszkodik. Nem erről van szó; ma úgy tudjuk, hogy az ilyen küzdő állatokban - az ismert szarvason kívül sok más faj ilyen, köztük sokféle hal és madár is - erős biológiai késztetés van a lakóterület, a „revier” határának védelmére, s a területre lépő másik hím váltja ki a küzdő viselkedést (amelyről Konrád Lorenz kimutatta, hogy nem az ölési szándék vezérli, csupán a másik állat legyőzése, és az alul maradó állat bizonyos mozdulatai automatikusan megszüntetik, gátolják a küzdő viselkedést, s megállítják a harcot). Ugyancsak nem választásról van szó, amikor a majmok között verekedés tör ki egyik vagy másik nőstényért, például a páviánok között; ilyenkor ugyanis a hierarchikus szervezetté alakult majomközösségben „presztízshare” folyik, azt igyekeznek eldönteni, hogy ki az erősebb.” (27-28. old.)

Mindezek alapján könnyebben érthető a szexuális viselkedés organizációja az evolúció következő szakaszán: az embernél.

2. Az emberré válás utáni szexuális viselkedés

Az evolúció elmélete **Ch. Darwin** a fajok eredetéről szóló műve alapján kezdett kibontakozni a különböző szaktudományok - különösen az antropológia, a néprajz és a történettudomány - segítségével. Ma már elég megbízható, bár hozzávetőleges képpel rendelkezünk az emberré válásról, s ezen belül a szexuális viselkedések alakulásáról. Legközelebbi állatöseink fentebb vázolt életmódja alapján valószínűsíthetjük, hogy az emberré válás százezer esztendeiben őseink szexuális viselkedése alig különbözött a főemlősökétől, elsősorban a primátáktól. A helyzet lassan változott. Rövid, de frappáns összefoglalót olvashatunk erről **Ernest Borneman: Das Patriarchat** (in: I. Kerschner (Hrsg.): *Konfliktfeld Sexualität*, 1977) című tanulmányában.

Eszerint európai elődeink nemi életének első, megbízható leletei a korai paleolitikumból származnak, amely kb. az időszámításunk előtti 800 000-től a 100 000.-ik évig tartott. A nomádok kis létszámú hordái akkoriban szinte kizárólag gyűjtögetésből éltek, tehát még nem vadásztak. Az ilyen gyűjtögető csoportokat a „vadászat előtti szakasz prédalesőinek” nevezik. Minthogy valószínűleg még semmilyen nemek közötti munkamegosztás nem létezett - ez csak a szerszámok fejlődésének magasabb fokán vált lehetővé -, nyilván *egyik nem sem uralkodott a másikon*. Azt sem tudjuk, létezett-e homoszexualitás.

Az európai közép-paleolitikumban (kb. a 100 000.-től az 50 000.-ik évig) jelenik meg először a férfi és nő közötti *munkamegosztás*. Miközben a nők továbbra is a növényi élelem és a kisállatok gyűjtésével foglalkoztak, a kőszerszámok fejlődése már lehetővé tette a nagyvadak vadászatát. A leletek szerint a vadászatokban inkább a férfiak vettek részt, ezért feltételezzük, hogy a speciális vadászati szerszámok létrehozása jórészt a férfiak műve volt. Ugyanez érvényes a csapdák építésére és elhelyezésére. Nagyjából ugyanez mondható később a halászatról. Mindhárommal a férfiak foglalkoztak. A talált leletek alapján úgy tűnik, hogy ebben az időszakban az emberek többnyire mintegy 30 tagú hordákban (az anyákkal, gyermekekkel és idősebbekkel együtt) éltek, s származásukat valószínűleg egy ősanyára vezették vissza. Ezt egyrészt az valószínűsíti, hogy a vadászó férfiak még mindig kevesebb élelmet szereztek, mint

a türelmesen gyűjtögető asszonyok; másrészt az ebből az időből fennmaradt sok női bálvány és a fallikus figurák hiánya.

Ez valószínűleg azt jelenti, hogy a nőfigurák nem szexuális bálványok, hanem *termékenység szimbólumok* voltak, vagyis nem egyszerűen nőket, hanem anyákat ábrázoltak. Érthető is, hiszen az éhség, betegség és balesetek miatti halandóság olyan magas volt, hogy a horda túlélése a gyermekek számától függött. Az idősebbek és a betegek csak elegendő fiatal esetén juthattak táplálékhoz. Ha viszont a termékenységet ilyen magasra értékelték, az apaszimbólumok pedig hiányoztak, akkor ebből az következik, hogy *a párzás és a szülés összefüggését még nem ismerték*. Ez a magyarázata a *matrilineáris* leszármazásnak. A *nő magasabb rangja* abból adódott, hogy az élelem nagyobbik részét ő szerezte, s a szülések révén ő biztosította a horda jövőjét.

Az áru csere megjelenése

S az is fontos, hogy egyértelmű bizonyítékai vannak a külön élő hordák közötti kapcsolatnak, aminek fő oka vagy az „árucseré”, vagy a nemi partnerek cseréje lehetett. Ám, minthogy termelés még nem folyt, s ezek a hordák még az önellátó társadalom gazdasági szintjét sem érték el, az első feltételezés valószínűtlen. Ha viszont a szexuális partnerek cseréjére került sor, úgy matrilineáris leszármazás esetén nagy valószínűséggel *matrilokális exogámiáról* van szó, s ez azt jelenti, hogy s csoportba kerülő férfiak életük végéig a saját, anyai rokonságuk tagjai maradtak, bár a nő rokonságával éltek és azokkal együtt vadásztak.

A pszichoanalitikusok és az előtörténet polgári kutatói az exogámia eredetét az eugenikával hozták kapcsolatba, s a genetikai károsodások elkerülésével próbálták magyarázni. Csakhogy ahol nem ismerik az apa szerepét a nemzésben, ott nem lehet szó eugenikai szándékú *incesztaburól* sem. Indokolatlan tehát Freudnak az a feltételezése, hogy az ember az ellentétes nemű szülő iránti incesztusfixációval születik, hiszen ahol a lány nem ismeri az apját, ahol a gyermekek minden felnőtt férfit apjuknak, s minden felnőtt nőt anyjuknak tekinthetnek, ott az incesztabu nem működhet... Ahol a vér szerinti anyához fixált érzelmi kötődés nem jöhet létre, ott nem is kell ezt incesztustilalom révén megakadályozni.

Tudjuk azonban, hogy az incesztuózan élő csoportok még akkor is hátrányban vannak az exogám módon élőkkel szemben, ha ebből semmilyen genetikai káruk nem származik, mert hiányzik a tapasztalatok cseréje. Az ilyen csoportok *nem genetikai, hanem szociális okok miatt stagnálnak*. Az emberiség fejlődése viszont kétségtelenül az olyan csoportok közötti tapasztalatcserén alapul, akik eltérő életfeltételek között dolgoztak, s így különböző termelési technikákat alkalmaztak. Fontos azt is leszögezni, hogy az a nem, amelyik csoportjából kivándorolt, hogy más csoportban találjon partnert, mindig több tapasztalatot szerzett, s ezáltal gyorsabb és alaposabb intellektuális fejlődésben részesült. Az adott régióban és időszakban ez a nő volt. Ő kereste partnerét a másik hordában, s aztán haza vitte. Ebből nagy intellektuális előnye származott, mert aki egy idegen világban képes tájékozódni, az többet tanul, mint az otthon maradó.

Mindez megváltozott előtörténetünk következő korszakában, az újabb paleolitikumban (kb. az időszámításunk előtti 50000 és 10000 évek közötti időszakban), mert *a férfiak* a vadász- és halászeszközök előállításán terén olyan áttörést értek el, hogy ezzel gazdaságilag és egyben *szexuálisan is dominánssá váltak*. Ettől kezdve a férfiak maguk választották szexuális partnereiket...

A férfi, mint magántulajdonos

A mezolitikum (kb. az időszámításunk előtti 6000 és 1000. év között)... a tartalékoló gazdálkodás és a *cserekereskedelem* kezdete. A vadászat, vagyis a férfimunka révén összegyűjtött élelmiszer-tartalékok ellenére megmaradt a matrilineáris leszármazás rendszere. Másrészt azonban a felhalmozott élelmiszer-tartalékok az európai történelemben először tették lehetővé a *magántulajdon* és az *öröklés* egyszerű formáját; az utóbbi pedig az apa nemzésbeli szerepének felismerésétől kezdve a férfi számára biztosított előnyöket. Ha a tulajdont a tulajdonos halála után is számításba kellett venni - ez volt a mezolitikum forradalmi felismerése! -, akkor ebből következett, hogy az apák előbb-utóbb követelni fogják a tulajdon patrilineáris leszármazás szerinti öröklését. *A nők helyzete ezzel kritikussá vált.*

Borneman a továbbiakban kifejti, hogy az addig csak gyűjtögető asszonyok vették észre először az elhullatott magokból kinövő növényeket, s próbáltak először egy kapaszerű szerszámmal kiásott árkokba magokat vetni, s a termést learatni. Bár így ők teremtték meg a mezőgazdaság alapjait, a férfiak hamarosan feltalálták a marhák által húzott ekét, s ez újra megerősítette uralmukat a nők és a gyermekek felett. A vagyonról (háziállatok, vadász-szákmány, gabona stb.) már főleg ők gondoskodtak, s ezt saját tulajdonuknak tekintették; előnyös helyzetüket cserekereskedelemmel és hadviseléssel egyaránt kihasználták. Így alakult ki a *patriarchális társadalom*, s a nők alárendelt helyzete a magántulajdon alapján.

A „szerelem eredetéről”

Egy másik, korábban keletkezett, de színes és érdekes, átfogó történeti összefoglalót olvashatunk *Norman Hair* (szerk.): *A szexuális élet enciklopédiája* című könyvében, amelyet *Décsi Imre* magyarra fordított és (1930 körül) kiadott. Ebben - „a szerelem eredetéről” - többek közt ezeket olvashatjuk:

„Az állatok - még a felsőbbrendűek is - nem keresnek egyebet a pusztá megtermékenyítésnél és a fajfenntartásnál, s ettől az ösztöntől indítatva kívánják a másik nembelit, többnyire minden egyéni megkülönböztetés és választás nélkül. Megesik, hogy több hím harcol egy nőstényért, de itt a nyers erő dönt, nem pedig a párnak szabad választása. Az egyéni választás, ahol... az ész és az érzés is sorompóba lép, az első lépés az ösztönös, állati nemiségtől az emberi szerelem felé.

De ez a választás nem volt örök időktől fogva, még az embernél sem. Az ősember csoportokba verődve élt és aszerint gyakorolta (csoportosan) a házasságot is. Később törzsenként. S amikor a hordaszerű csoport törzssé alakult, még akkor is messze voltak attól, hogy az egyéni szerelmet ismerjék.... Nagyon valószínűnek látszik, hogy az első, egyéni házasságok idegen törzsek asszonyainak elrablásából, a nő feletti tulajdonjog szerzéséből állottak. Úgy látszik, hogy a vadászok nomád életéből a földművesek házhoz kötött életformájába való átmenet és vele a magántulajdon megszületése játszotta a fő szerepet ennél az átalakulásnál... [Itt a szerző ismerteti *H. Ellis* és *H. Spencer* szerelem-meghatározását.]

... A Bibliában csak ritkán esik szó a szerelemről Például Ráchel és Jákob történetében, ahol a nemi kérdés mindig felszínen van... Az „*Énekek éneké*”-ben Bölcs Salamon király a szeretett nő testét, tekintetét, illatát, báját és termetét a legkisebb részletekig leírja úgy, hogy minden érzékünk, a látástól az ízlelésig megkapja a maga adagját. Ellenben szó sem esik a szeretett nő erkölcsi és lelki tulajdonságairól. Viszont látjuk, hogy a szerelem testi eleme is megneemesülhet, és évezredekig élő költeménynek adhat életet, ha gazdag, színes érzékiségű költő testét-lelkét hatja át.

A szerelemnek ez az egyoldalú nemisége csúcspontjáig jutott a régi, klasszikus Görögországban és Rómában. S itt, bár a lelki elem még hiányos volt (mert kétségbe vonták a nő saját lelki életét), de a szerelmük mégis lelket lehelő kifejezésre jutott e kor halhatatlan, tökéletes szobor-alkotásaiban. Így hát a görögök, bár megnemesítették a nemiséget, mégsem ismerték a szerelmet a mi értelmezésünk szerint. A nő az ő felfogásuk szerint részben szülő gépezet volt, részben a kék szerszáma. Orfeusz mítoszában már fülünkbe cseng valamely elvontabb érzésnek halk visszhangja, aminek hallatán a lelki szerelemre is gondolhatunk. De ez a példa csaknem egyedül áll a régi Görögországban.

Minthogy a görögök nem juttattak lelket a nőnek, a testi-lelki szerelem, amihez a barátság utáni vágyakozás csatlakozott, csak férfiak között volt lehetséges. Ez a magyarázata annak, hogy az ókori görögöknél egy új kultuszt látunk feltámadni, amit nemcsak hogy tűrtek, de egyenesen dicsőítettek és eszményítettek. Ez volt a (mai szóval) homoszexualitás, a férfiak közötti szerelem kultusza. *Havelock Ellis* megállapította, hogy az igazi szerelemnek a görögök a homoszexuális szerelmet tartották...

... Összefoglalólag elmondhatjuk, hogy az ókor ismerte ugyan a kifinomult érzékiséget, de nem ismerte azt a szerelmet, ahol a szellem ölelkezik a testtel. Ennek a fejlődésnek egyik fordulóját jelzi a kereszténység, amely a lelket és a szellemi értékeket tette az élet és a hit tengelyévé, s ezen az alapon építette fel azt az új világnézetet, amely szerint a lélek uralkodik a testen.

Ettől fogva azonban a nemi érintkezés az ellenkező túlzásba esett. A lelki szerelmet az egekig emelték, a testi szerelmet viszont lelőkték trónjáról. A papok aszkétasága minden testi érintkezést tisztátalannak, mi több: bűnnek tekintett. A nemi érintkezést a fajfenntartás érdekében szükséges rossznak nyilvánították, amelynek szerepe eddig tart és nem tovább. Szent Ágoston kifejezése: „*Inter faeces et urinam nascimur*” (ürülék és húgy között születünk), a középkor kedvenc eszméjévé vált és alkalmas lett arra, hogy elvegye a világ kedvét a testi szerelem kárhozatától. A laikus világ is a lelki szerelmet eszményíti és hallgatással mellőzi a testi szerelmet. „*Én nem vagyok szerető, én imádó vagyok!*” mondja a trubadúr. Így a nő, aki valamikor az embertermelés és a kék eszköze volt, most az emberfelettség magas talapzatára kerül. Ha a régi férfiakat csak a nő alsó teste érdekelte, a középkor nőimádóit csak a felső teste vonzotta. S ehhez a „fél” nőhöz itt is, ott is csak fél szerelem juthatott.

Stekel szerint „ennek a lelki szerelemnek egy tisztán vallásos árnyalat felelt meg, aminek legmagasabb kifejezője a Madonna-kultusz. Ez a tisztán lelki szerelem ideje, azé a törékeny és sápadt szerelemé, amely nem kíván biztatást. Az alapja törékeny: megveti az érzékiséget... Szakadék támad a nemiség és a szerelem között, amikor megszületik a modern idők legégetőbb problémája: a nemek küzdelme.” Csak ezután, a nemi „reneszánsz” hajnalán kezd összeforralni a kettévágott szerelem két fele. Amikor kihozza a feledésből az ókor műveit és bekebelezi őket a jelenbe, az eszményi szerelem hozzá szegődik a nő testéhez, s az égből leszáll a földre. Nem azért, hogy rabszolgája legyen, hanem hogy a teljes emberi lény életét élhesse, úgy testi, mint lelki vonatkozásban; mint aki elfoglalja azt a helyet, ami a nemi életben megilleti.

Félezer éve annak, hogy az emberiség megtalálta az égi szerelem mellett a földit is. A szerelmet a gondolat reneszánszában méltó hely illeti meg a 15.-16. század legragyogóbb műemlékei között. Hosszú volt az út a légies Madonnáktól az olasz reneszánsz remek női testéig, mint ahogy minden szerves fejlődés útja lassú és hosszú. A reneszánsz művészete és irodalma új emberek műve, akik ismerték az egyéni szerelmet és visszahozták a vágyat a nő iránt, annyi fájdalmas mellőzés után.”

A „természeti népek” párválasztási szokásai

Ez a gondolatmenet ugyan messze túlhalad az emberré válás évezredein, de globális vázlatossága ellenére elég reális képet ad a szexuális viselkedés történelmi alakulásáról. Amelynek kezdeteit az ún. „természeti népek” tanulmányozása révén is jobban megérthetjük. Életkörülményeik folytán ugyanis szexuális viselkedésük sok szempontból hasonlított a többtízezer éve élt embercsoportokéra, amíg föl nem fedezték őket (bár szexuális szokásrendszerük nyilván addig is lassú változásokon ment keresztül). **Buda Béla** (1988) azt írja erről, hogy „a természeti népek kultúráiban megtalálhatjuk a párválasztás minden formáját... a párválasztás minden emberi közösségben szociálisan szabályozott és ez a szabályozás erősebb a biológiai mechanizmusoknál. Talán egyetlen átvezető elem az állatvilág és az ember között..., hogy a társadalmak egy része nem igyekszik kontrollálni a gyermekkori és serdülőkori szexualitást; a fiúk és lányok korlátozás nélkül élhetik ki játékos próbálkozások formájában a bennük feléledő szexuális késztetést...

...Ismeretes néhány kultúra, amelyekben a partnerviszonyok zűrzavarosak, és a házassággal analóg partnerkapcsolat nem található meg. Ilyen például a ceyloni Nayar törzs esete, amelyben az anyaági nagycsalád gondoskodik a gyermekekről, a fiatal férfiak és nők egy közös, nagy házban alszanak, párjaikat alkalmanként váltogatják, szilárd uniót egymással nem képeznek. (Stevens, 1970). Még négy ilyen kultúra ismeretes, de több más kultúra is van, amelyben a gyermekek nevelésének gondja nem, vagy nem kizárólag a szexuális együttélést folytató párra nehezedik, és nem ez a pár a társadalom alapvető, gazdasági egysége sem. Ilyen például a *Malinowski* (1972) által leírt Trobriand-szigeti társadalom is. Ebből csak az következik, hogy a házasságot nem lehet a kultúra ismervének tekinteni, habár nagyon elterjedt...

Nem egy társadalomban tilos a törzs közösségén belüli házasság (az exogámia szabálya illetve az endogámia tilalma áll fenn).... Számos társadalomban a közösülés és a megtermékenyülés összefüggését nem ismerik; ilyenkor szellemi hatásokkal magyarázzák a megtermékenyülést. Az ilyen társadalmak rendszerint anyajogúak, lévén az anya kapcsolata gyermekével - a szülés eseményén át - kétségtelen. Függetlenül a gyermek nemzésének koncepciójától, minél inkább jelentősége van a közösségben a tulajdonnak, különösen a termelőeszközök tulajdonának, annál világosabban kidolgozottak a rokonsági viszonyok, amelyek az öröklési rendszerek vázát is jelentik... A tulajdonviszonyokkal rendszeresen együtt jár a nők megváltásának, megvételének intézménye. A nő ilyenkor mint munkaerő kap jelentőséget... Jellegzetes gazdasági szabályozottság alatt áll a többnejűség; ennek az intézménynek szinte szükségszerű feltétele a nők munkaerejének kihasználása. Ilyen esetben a nő „választásáról” alig lehet beszélni; kénytelen hozzámenni ahhoz, akinek szülei eladják. A férfi választása sem pszichológiai értelmű; személyes kapcsolat a partnerek között alig van... mert *kulturális kötöttségek, hagyományok és gazdasági erők ... írják elő a párválasztást.*” (37-40. old.)

A szexuális viselkedés humanizálódása

Az eddigiekben vázolt, általában néhány tízezer évvel ezelőtti, bár a világ elszigeteltebb helyein nyomokban még ma is megtalálható, kezdetleges társadalmak kulturális kötöttségei és hagyományai (pl. a nemzés „szellemi hatásokkal” magyarázása) egyértelműen a vallási hiedelemvilágra utalnak, ami - tudományos ismeretek híján - az adott körülmények között a világban való eligazodás szükségképpen próbálkozása volt. A szexuális viselkedés különböző korlátozásai, pl. az endogámia tilalma, s ezzel kapcsolatban az incesztustabu megjelenése, az (állat)ösök tisztelete stb., rendszerint animisztikus, vallási elképzelésekkel jártak együtt.

Az emberré válás során folytatódott az a folyamat, amely már az emberszabású majmoknál elkezdődött, vagyis a biológiailag mereven programozott, feltétlen reflexes, *ösztönös szexuális viselkedés fellazulása*, az ösztön eltűnése és a csoportnormák szerinti szexuális viselkedés megtanulása. Kivételek és visszaesések persze előfordultak, de **a szexuális viselkedés szocializálódása** a közösségek gazdasági és strukturális fejlődésével párhuzamosan egyre erőteljesebben érvényesült, s ezzel az ember *pszichoszexuális fejlődése* új, magasabb szintre emelkedett. Ezzel együtt természetesen a *nemek viszonya* is változott: **a kezdeti matriarchátus** a vadászfegyverek, a halászati, s később a mezőgazdasági termelőeszközök fejlődésével kialakuló *férfi magántulajdon* következtében **helyet adott a patriarchátusnak**. A csoportházasság- és kommunaszerű szexuális együttélésekből fokozatosan kialakult a *párok tartósabb együttélése*, a férfi nemzésbeli szerepének felismerésével pedig a **szülőség és a család** megjelenése. A kialakuló családok eleinte *poligám párkapcsolatokon* (poliginián és poliandrián) alapultak; a magántulajdon és patriarchátus feltételei között pedig a **többnejűség** vált uralkodóvá. (Lásd: 1., 4. és 5. Dokumentum)

3. A szexuális viselkedés változásai az ismert emberi történelem során

E hatalmas és szerteágazó történelmi témakör teljes és részletes bemutatása már csak azért sem indokolt, mert kitűnő könyvek egész sora vállalkozik ennek ismertetésére. A szexuálpszichológia szempontjából ezért elegendő lehet vázlatosan összefoglalni a jellemzőbb fejleményeket, s azokat néhány szemelvénnel illusztrálni. Az összefoglalás többek közt **Lise Vincent Doucet-Bon: *Le mariage dans les civilisations anciennes***. (1975, Paris, Michel) könyve alapján történik.

Doucet-Bon szerint **a csere jelentőségét** az ember korán felismerte; az istenek kegyét például csak áldozat ellenében vélte biztosíthatónak. A csere-elvet aztán a férfi-nő viszonyra is alkalmazták: a törzs csak akkor engedte át egy nőtagját más törzsbelinek, ha érte kártérítést kapott. Ebből származik a nászajándék szokása, aminek különböző formái voltak: pl. a leendő férj ajándéka a nő családjának; a család ajándéka a férjnek (hozomány); a férj ajándéka a feleségnek a nászéjszakát követő reggelen („Morgengabe”, „don du matin”) stb.

Indiában a férfi tehenet ajándékozott a nő családjának, a nő pedig tüzet hozott az apai házból, mint az asszonyi szolgálat szimbólumát. Kínában a házasságkötés előtti, kölcsönös látogatások során sok ajándékot cseréltek: porcelánvázákat, bronztárgyakat stb. Hasonló volt a helyzet a germánoknál, a keltáknál és másutt is. Később egyes országokban a nászajándékot egyedül a nő hozta, míg a férj óvadékot helyezett letétbe a nő számára. Korunkban a nászajándékot inkább a házasságkötéssel kapcsolatos kiadások közös megosztása váltja fel; **a cseréből részvétel lesz**.

Házasodási rítusok és tabuk

A nőt a régi társadalmakban főleg a reprodukció szempontjából tartották nélkülözhetetlennek (lásd: a női termékenység kultusza). Kezdetben a nőket gyakran egyszerűen elrabolták, később megvásárolták. Hamarosán kialakultak a házasság körüli rítusok és tabuk. (Exo- és endogámia, incesztustabu stb.) A **matriarchátus**, vagy annak nyomai sokhelyütt fellelhetők, de a nők a magántulajdonon alapuló társadalmakban a férfiak felügyelete alá (sőt, tulajdonukba) kerültek. Az ókori **Rómában** a „pater familiae” hatalma korlátlan volt. A **tulajdon és az öröklés** miatt a férfi szüzességet követelt meg leendő nejétől (fordítva soha). A néhol szokásos, jegyesség alatti nemi kapcsolat elsősorban a női termékenység próbája volt. Babilonban és másutt a szüzességet a termékenység istennőjének áldozták. **A tulajdonnal**

rendelkező férfi a felesége mellett ágyasokkal és rabszolganőkkel hált. A földesuraknak sok helyen joguk volt a férjhez menő lány első éjszakájára (ius primae noctis). E szokás héber eredetűre Tobias könyve vet fényt, de Indiában, Afrikában és másutt is szokásban volt. Egyes kultúrákban a feleséget a férj éjszakára átengedhette a vendégnek. A szerelemnek alig volt szerepe az ókori házasságban; legfeljebb elszigetelten fordult elő. A házasságtörés ószövetségi értelmezése szerint a férfi csak akkor követi el, ha más feleségével (vagy jegyesével) közösül; a feleség viszont akkor, ha bárkivel szeretkezik a férjén kívül. A szülésre képtelen nőt el lehetett kergetni. A kereszténység első századaiban még vitatták, hogy van-e a nőnek lelke.

Az ókori **Kína** jogrendje szerint közrendű ember két nővért vehet feleségül. Egy főtiszt két nővért és egy sógornőjüket; egy nagy úrnak 9 felesége lehet, az uralkodónak pedig legfeljebb 36. „Főfelesége” azonban mindenkinek csak egy lehet, ő az „igazi” feleség. (Ezért a kínaiakat sokan monogámnak tartották.) A párválasztás egyik fő szabálya Kínában is az exogámia volt. A nemeket szigorúan elkülönítették: csak ünnepi alkalmakkor találkozhattak. Még a házastársak is ritkán láthatták egymást; néhány kivételtől eltekintve nem étkeztek együtt; az asszonynak tilos volt férje asztalához ülni. A „láb-tabu” folytán a lábat a nőnek el kellett rejteni (sőt, elcsökevényesíteni). A „szex-tabu” folytán csak bizonyos napokon volt szabad házasságot élni. A meddőség nagy szégyen volt. A feleségeknek nem volt szabad féltékenykedniük egymásra. Egész éjszakát csak a „főfeleség” tölthetett a férjével, a többiek csak percek. A feleségek csak hívásra, szépen felöltözve léphettek férjük szobájába. A házasságkötést a szülők intézték, hivatásos közvetítő segítségével. Férjéhez csak a házasságkötés után 3 hónappal került, s attól kezdve anyósa irányította életét.

Indiában már a Védák keletkezésének korában szigorú patriarchátus uralkodott. A „Manu törvénye” című szent könyv szerint a nő mindig kiskorú és az apa illetve a férj gondnoksága alá tartozik. Rendszerint már csecsemőkorában kijelölték számára jövődöbeli férjét, a házasság így kötelező volt. A válást nem ismerték. Ha a férj fiúgyermek nélkül halt meg, fivére nemzhet az asszonynak egy fiút. De az özvegy választhatja a halált is (abban a hitben, hogy a túlvilágon folytatják a házasságot). A nő számára a férj valóságos isten. A házasságtörő nőt kutyákkal marcangoltatták szét, vagy tüzes vaságyra fektették. A férfi hűtlensége viszont bocsánatos bűn. A nő házasság előtti szüzessége kötelező. Házasodni csak azonos kasztbelivel szabad. A lányt 12 éves kora táján vezették férje házába. A házasságot csak a kijelölt, havonta 16 napon volt szabad.

Az ókori **Egyiptomban** II. Ramszesz idejében még a lányok kezdeményezték a házasságkötést, a gyerekek pedig az anya nevét viselték, ő rendelkezett velük (a matriarchátus maradványaként). A házasság első éve próbaidőnek számított. A férj félrelépései nem zavarták a feleséget. A család itt is a szociális rendszerrel együtt fejlődött. A legrégebbi dokumentumok szerint az asszony anyagilag sem függött férjétől, mert nem volt vagyontársaság. A patriarchátus az 5. dinasztia idején alakult ki. Ettől kezdve a nő hűtlenségét szigorúbban büntették (orrlevágás, elzavarás). Ha a fáraónak legálisan csak lányai születtek, ezek házasságot köthettek a fáraó illegális fiaival (= testvérházasság), így az utóbbiakból király lehetett, s felvehették a „Thoutmosis” nevet.

Ami **Görögországot** illeti, Homérosz művei (Iliász, Odysseia) írják le a házasság eredetének mítoszát: a föld (a nő) egyesülését az éggel (a férfival). Az Iliászból az istenek (Zeusz és Héra) házasságát is leírja. A házassági szerződést a leendő férj a nő apjával szokta megkötni. Ez alkalomból ajándékokat cseréltek. A lánynak szűzen kellett a házasságba mennie. A legyőzött ellenség asszonyai és lányai a győztesek rabszolgái és ágyasai lettek. Az athéni városállam korában romlott a „szabad” nő helyzete; úgyszólván ki sem léphetett a házból, nem vehetett részt a közéletben; férfitársaságban csak felszolgáló lehetett (kivéve a hetérákat).

A feleség fő feladata a gyermekszülés, az örökös biztosítása. Ehhez egy fiú kellett; a többiek kirakhatták (Tajgetosz), vagy kegyetlen próbáknak vetették alá (ha kibírta, életben maradhatott). A „legális” házasságok mellett a szegényebb szabadok körében elterjedt a ceremóniák és ajándékok nélküli házasságkötés; az ebből származó gyermekek azonban törvénytelenek. A hetérák szabadabban mozogtak, gyakran okosak és híresek voltak (pl. Aspasia, Periklész kedvese). A feleséggel alig volt miről beszélni. Az időszámításunk előtti évszázadokban a görög nők helyzete javult; Szokrátesz már a nemek egyenlőségéről beszélt; Pláton szerint a nő is nevelhető. Arisztotelész a barátságot tartotta a házasság alapjának (de azért a férfié a vezető szerep; s igazi szerelem inkább csak férfiak között lehetséges).

Az ókori **germánok** életét főleg Tacitusz műveiből ismerjük. Szerinte a germán az egyetlen barbár nép, amely a házasságban egy nővel megelégszik. Orgiák nincsenek, a házasságtörés ritka, mert „az erény elvesztésére nincs kegyelem”. A lány szüzességét igen szigorúan vették: aki elvesztette, nem talált férjet. A házasságtörő nőt leborotválták és pellengérre állították. A házasságkötés alapja: állatok, tárgyak cseréje. A nő nem tulajdona férjének, hanem munkatársa. A lovagkorban a feleség a nászéjszaka után birtokot kapott a gazdag lovagtól.

Prostitúció: a test áruba bocsátása

A különböző népek és korok házassági szokásait szinte vég nélkül lehetne folytatni, ám a szexuális viselkedés nemcsak házasságban fordul elő, hanem előtte, sőt, alatta és utána is. Már több utalás történt arra, hogy a házasságkötés előtt (ha egyáltalán sor került valami hasonlóra) a fiúkat és lányokat az adott kultúrában kialakult szokás szerint vagy igyekeztek távol tartani egymástól, vagy elnézték, megengedték szexuális próbálkozásaikat. Hasonló a helyzet a felnőttek házasság nélküli (vagy azon kívüli) szexuális viselkedésének megítélése terén. Az ókorban a **rabszolgánők szexuális kizsákmányolása** mellett már egyre többen rájöttek, hogy - a házasságkötési ajándékozás, ajándékcseré (hozomány stb.) mintájára - a szexuális szükségletek összeházasodás nélküli kielégítése is ajándékot érdemel (az árucseré elvének megfelelően). Erre a nők is rájöttek. Így jött létre a prostitúció.

Mi a prostitúció? Ennek lényegéről sokféle teória és magyarázat született. **Norman Hair** egyik legelfogadhatóbbnak tartja, hogy „a prostitúció a test kihasználása, válogatást nem (vagy alig) ismerően, pénzkereset céljára.” Hozzáteszi azonban, hogy a válogatatlan odaadás nagyon határozatlan fogalom. Mert hiszen a különböző vallási ünnepek, vagy népi mulatságok sohasem múltak el orgiák, vagyis válogatás nélküli, gátlástalan szexuális viselkedés nélkül - amit legfeljebb promiszkuitásnak, de nem prostitúciónak nevezhetünk. Ám vannak olyan helyzetek is, amikor nehéz különbséget tenni köztük. Ugyancsak Hair idézi a „történetíró apját, Herodotoszt”, aki a babiloni vallási prostitúciót így írja le:

„... minden babiloni nő tartozik legalább egyszer életében Aphrodite szentélyéhez járulni, hogy ott nemileg érintkezzen egy idegennel. Sokan, akik méltóságukon alulnak tartják a nép közé vegyülést, egész sor rabszolgától kísért diadalkocsiban érkeznek a templomhoz... Sok asszony gyűlik össze Aphrodite szentélyénél, szalaggal a hajában. Némelyek jönnek, mások mennek. A folyosókon, amelyek a nőkhöz vezetnek, idegenek sétálnak, hogy válasszanak közülük. Ha egy nő leült az Aphrodite szentélyben, addig nem térhet haza, amíg egy idegen pénzt nem dobott neki és nem kísérté ki, hogy közösüljön vele. Mikor az idegen a pénzt odaveti a nőnek, e szavakkal teszi: Vedd Mylitta istennő nevében.

Aphroditét a babiloniak valóban Mylittának nevezik. Legyen bár ezüst, vagy réz az odadobott pénzdarab, a kiválasztott nő nem jogosult azt visszautasítani, mert ez a pénz szent pénz. A nőnek követnie kell az idegent..., s nem háríthat el senkit sem. Csak, ha végig tűrte az idegen ölelését és ezzel szolgálta az istennőt, térhet haza a tűzhelyéhez.”

Hair szerint kezdetben az ilyen jelenetek a nagy vallási ceremóniáknak csak mellékes részei voltak, de később ez a szokás elterjedt úgy, hogy valóságos rituális prostitúcióvá vált. Nyomait megtaláljuk a föníciaiaknál, görögöknél, a rómaiaknál, egyiptomiaknál és a hinduknál is. Változatos formákat ölt, de a lényege változatlan marad. Érthetőnek tartja, hogy voltak nők, akik hasznosnak találván a szokást, „**végleges hivatásul választották** a paráznaságot”. Athénben Szolon, a híres törvényhozó alapította az első nyilvánosházat „Dikterion” néven. Ebben háromféle nő szolgált, tehetsége és képzettsége szerint. Az első osztályba tartoztak a „**hetérák**”, akik szépségük és finom modoruk által tűntek ki. Az athéni köztársaság államférfiai ilyen nőket tartottak barátnőül, s ezek valóságos bizalmasaik, segítőtársaik lettek.

Még elég rangos, de másodosztályú „művészek” voltak az aleutridák, akiket megtanítottak fuvolázni; később táncoltak és énekeltek, s szexuálisan is kiszolgálták az idegent, aki pénzzel és ékszerrel viszonzta szolgálatukat. A legalsó szinten voltak a dikteridák. Ők elégitették ki a „nép étvágyát”. Szállásuk rendszerint a kikötők körül helyezkedett el. Persze nemcsak Athénben voltak hivatásos prostituáltak, hanem Korinthuszban és Spártában is. De az ókori Rómában és környékén szintén sok bordélyház volt. (Ezt jól igazolják a Pompeiben feltárt leletek.)

A középkorban főként a keresztes hadjáratok korában virágzott a prostitúció: a hadsereget csoportosan nyomon követték ezek a nők, akik közül egyesek a tiszteket és nemeseket, a többiek pedig a közkatonákat szolgálták. Békésebb időkben pl. a farsang idején, ünnepségeken, vásárokon, sőt, az egyházi zsinatok alatt és a vendégfogadók környékén, mindenütt működtek a prostituáltak. Hair szerint lassanként kifejlődött valami céhrendszer-féle is. „A prostitúció szervezkedik és letelepszik külön házakban, a hatóság, **az állam, sőt, a vallási szervezetek oltalma alatt**. Ezek a telepek nagy bevételi forrásokat jelentettek, ami magyarázza a vállalkozóik tekintélyét és hatalmát, még a hatóságok felett is.” A bordélyházak felügyelőinek mindig alkudozniuk kellett a bordélyházak uraival. „Másrésről a lebujsok gazdái kötelesek voltak az uralkodók és azok meghívott vendégei részére ingyen átengedni a kiválasztott nőket... a hercegek, sőt, császárok is szívesen látogatták a nyilvános házakat, minden szégyenérzet nélkül. A papság is minden szégyenkezés nélkül szedte e tisztátalan eredetű jövedelem adóját. A pápai kincstár IV. Sixtus idejében 20,000 aranyat szedett be évi adó gyanánt, s a mainzi érsek legnagyobb bevétele a nyilvánosház után beszedett adó volt.” (344-348. old.)

A szexuális viselkedés története

Nagyon jó áttekintést ad a szexuális viselkedés történetéről **I. Sz. Kon: Kultúra - szexológia** (1981, Kossuth K.) c. könyvének 4. fejezetében. Főbb gondolatait érdemes ismertetni és idézni:

„A középkori kultúra viszonya a szexualitáshoz közismerten ambivalens volt. A hivatalos keresztény erkölcs aszkétikus és antiszexuális volt, s nemcsak a „paráznaságot” ítélte el, hanem a szerelmet is, mivelhogy az szerinte akadályozza a vallási köteleességek teljesítését. A nemi élet egyetlen igazolása a fajfenntartás maradt, az egyházi házasság keretein belül. Tehát a szexuális magatartást is gondosan szabályozták (tiltották a nemi érintkezést a böjt és számos keresztény ünnep alkalmával; a meztelenség tabu lett... stb.). A feudális társadalomban azonban a hivatalos aszketizmus mellett teljesen legálisan létezett még a... karneváli kultúra. A középkori karnevál az ősi, orgiasztikus ünnepek hagyományait folytatva megengedte a meztelen test bemutatását... és a szertartásos inverziót (férfiak női ruhába öltözését és fordítva), valamint a szexuális érzelmek nyílt kifejezését.” (151-152. old.)

A **szerelem** a középkorban a trubadúrok, vagyis az eszményített úrnőjüknek hódoló lovagok dalainak formájában jelenik meg. „Ez a líra azonban csupán egy szűk, feudális elit számára volt hozzáférhető és nem sok köze volt a reális, hétköznapi magatartáshoz. Az újkori polgári kultúra lerombolta ezt a bipoláris építményt, melynek két ellenpontját az aszkézis és a karnevál képezte. Már a reneszánsz korabeli humanisták is megsemmisítő bírálatnak vezették alá a szerzetesi aszkézist és az önmegtartóztatáson alapuló erkölcsöt... Ám amikor a keresztény aszkézist az önkorlátozó, polgári morál váltja fel, ismét üldözni kezdik az élet testi és érzelmi oldalát, beleértve a szexualitást is... Az emberek szégyellni kezdik a testüket. A 16.-18. században előbb csak nyilvános helyeken tiltják a meztelenséget, majd az egyedül levő ember számára is „illetlennek” tekintik. (Ennek tanúbizonysága, hogy a 18. században megjelennek a különböző hálóruhák, éjszakai öltözetek.)

Míg a középkori egyház úgy vélte, hogy az ifjúkori vágyakat nem lehet elfojtani (Fallopianus a 16. században a **maszturbációt**, mint a pénisz megnövelésének módját ajánlotta), addig a 17.-18. századi pedagógia ragaszkodik az elfojtáshoz. Ezzel párhuzamosan hirtelen fokozódik a maszturbáció vallásos elítélése, amiben a pedagógusok már nem „bocsánatos gyermeki vétet” látnak, hanem a legszörnyűbb bűnt... A pedagógiai érvek mellett már ál-orvostudományi érveket is felsorakoztatnak.... egyre inkább meggyökeresedik az a vélemény, hogy az onánia veszélyes betegség, amely örülethez és erkölcsi zülléshez vezet... Az önmegtartóztatás ... a 19. század elejére orvosi-biológiai imperatívusszá válik.” (153-157. old.)

A liberalizálódás kezdetei

A represszív nemi erkölcs és az antiszexuális agitáció azonban nem akadályozta meg, hogy jelentősen növekedjen a **házasságon kívüli terhességek és szülések** száma - tehát valamilyen liberalizálódás is megkezdődött. Ennek egyik jeleként fokozatosan megszűnt a szűzlányokat elcsábító férfiak felelősségre vonása. Ezzel párhuzamosan a házasság-kötésekben résztvevő férfiak életkora is növekedett. A szexuális viselkedés alakulásának ellentmondásos tendenciáit jellemzi, hogy nehéz eldönteni: „Vajon a polgári korszak beköszöntése egyúttal a nemi erkölcs fokozatos liberalizálódását, a kultúra erotizálódását jelentette-e, mint azt a francia filozófus, M. Foucault véli, vagy ellenkezőleg, az antiszexuális repressziók fokozódását, mint azt az ugyancsak francia történész, Flandrin állítja?” Az újkor mindenesetre fokozatosan „szekularizálja” (evilágivá teszi) a szexualitást és egyre inkább szétválasztja a nemzést és az élvezetet. Ezt főleg a fogamzásgátlás fejlődése teszi lehetővé; a 19. század közepe táján kerülnek kereskedelmi forgalomba a tömegesen gyártott gumióvszerek. A század elején azonban a szentimentális és romantikus írók műveiben a szerelem még deszexualizálódik; az érzékiséget „isten felfedezésének” szintjére szeretnék emelni, mint azt F. Schleiermacher, a német romantika teoretikusa írta. A szerelem kultuszát misztikus hangulatok hatották át.

Az elfojtott és kizorított szexualitás ugyanakkor sajátos szubkultúrát alkot, amelynek fő képviselői a francia libertinusok voltak, például **de Sade márki**, akit persze bebörtönöztek és írásait is üldözték. A megjelenő pornográf írások és ábrázolások e szubkultúra patriarchális jellegéről tanúskodnak; a nőket egyrészt a szükséglet-kielégítés eszközeként tekintik, másrészt képtelennek tartják a szexuális élvezetre. Az irodalomban a nő az anyagi tisztaság megtestesítője. „Az az elképzelés, hogy a rendes nőknek egyáltalán nincsenek szexuális vágyaik (ez egyébként számos 19. századi orvosi könyvbe is bekerült), nagyon előmozdította a női frigiditás elterjedését, valamint a férfiak pszichikai impotenciájának kialakulását. Mint **Freud** írta: a férfi úgy érzi, hogy szexuális önérvényesítésében gátolja a nő iránti tisztelete, és ebben a tekintetben csak akkor tud teljesen kibontakozni, ha egy megalázott szexuális objektummal

van dolga. Szerinte ugyanis a férfi szexualitásának „perverz összetevőit” nem képes kielégíteni egy általa tisztelt nővel.” (164. old.)

Érdekházasságok és romantikus szerelem

Buda Béla (1988) megállapítja, hogy „az arisztokrácia és a polgári osztály házasságát vagyoni és **hatalmi megfontolások** irányították. Az uralkodói házakban a házasságot nemegyszer már gyermekkorban létrehozták, nagypolitikai, diplomáciai okokból. Nagyon kevés dokumentált példát ismerünk arra, hogy a szülői döntésnek a gyermekek ellenálltak volna... Még azonos rangszinten belül is elkülönültek vagyoni rétegek, amelyekben a házasság szinte endogám volt... A polgári renden belüli rétegekben is a belházasság volt az előírás.” (46. old.) Később, az oktatás és a kultúra fejlődésével egyre szélesebb körben elterjedt a **romantikus szerelem kultusza**, s erősödött az egyéni fejlődés igénye. A 19. században ez még csak a férfiak szempontjából volt szembeűnő, bár már a nők is kezdtek önállósodni. Számukra azonban kötelező volt a hűség (a szexuális kizárólagosság értelmében). Megvolt még a **kettős morál**; a férfiak „félrelépései” bocsánatos bűnnek számítottak.

Az iparosodás és városiasodás a nemek viszonyát is egyre inkább átalakította. A viktoriánus korszakra a népesség gyors szaporodása mellett a prostitúció és pornográfia térhódítása volt jellemző. A munkásmozgalom és a nőmozgalom új erkölcsi elveket kezdett hirdetni, emberi jogait kezdtek követelni a homoszexuálisok is, s kezdett kibontakozni a szexuális reformokért vívott harc.

Néhány tanulság

A vázlatos történelmi áttekintésből néhány érdekes tanulság adódik. A szexuális viselkedés alakulását nyilván nem csak az határozta meg, hogy valaki férfinak, vagy nőnek született; hanem elsősorban az, hogy az adott társadalomban **mit vártak tőle**, mint férfitől illetve nőtől. A nyilvánvaló testi különbségeket ugyanis különböző szociális szerepekkel kapcsolták össze, az adott társadalom jellegének és igényeinek megfelelően. A patriarchális társadalmakban a nőtől elvárták, hogy passzív, engedelkeny és szolgálatkész legyen; a férfiatól pedig az erőt, az értelmet és uralkodást várták el. A gyermekeket és fiatalokat is ennek megfelelően nevelték. Így csak az érvényesülhetett, aki eleget tett az elvárt nemi szerep kívánalmainak. A nőies férfiak és a férfias nők tehát sikertelenek maradtak, mert nem tartották őket normálisnak és egészségesnek. (Ennek jó példája az „orleáni szűz”, akit férfiasága miatt eretnekként megégettek.) A nemek esélyegyenlőségének ellenfelei mindig a „természetes nemi különbségekre” szoktak hivatkozni, bár e hivatkozás nyilvánvalóan indokolatlan, s pusztán a férfiak előjogait igyekszik védeni. A hagyományos nemi szerepek az ipari társadalmakban reformok sorozata révén kiegyenlítődnek.

Hasonló a helyzet a „kettős erkölcs” és a „**szexizmus**” viszonylatában. A patriarchális társadalmakban a férfiak és nők viselkedését eltérő erkölcsi normák alapján ítélik meg: ezek a normák a nők számára sokkal szigorúbbak, különösen a szexualitás terén. A nők szabadságjogainak fokozatos növekedését sokan ma is a férfiak szabadságcsökkenéseként értékelik (pl. a fogamzásgátlás vagy a terhesség-megszakítás terén). A szexizmus, vagy „férfi sovinizmus” olyan beállítottság, amely a férfiakat alapvetően magasabb rendűnek, a nőket pedig alacsonyabb rendűnek tartja.

Korunkban ugyan mind a kettős erkölcs, mind a szexizmus kezd háttérbe szorulni, de azért a közéletben, a munka világában és a magánéletben egyaránt fellelhető. **A házasság sajátos szerződés** két, vagy több ember (s nem ritkán azok családjai) között, bár e szerződést

többszöre nem foglalták írásba. A társadalom azonban mindig fontosnak tartotta, s igyekezett szabályozni a házasságokat. Elméletileg négy fő házasságformát ismerünk: a monogámiát és a poligámia 3 formáját: a poliginiát (egy férfi és több feleség), a poliandriát (egy nő és több férj), valamint a csoportházasságot (több férfi és több nő). Az ismert történelem során mindegyik előfordult; ma azonban világszerte a monogámia a leggyakoribb, bár kétségtelen, hogy ez is többféle lehet, hiszen pl. a katolikus egyház szentségnek és felbonthatatlannak tartja, a polgári házasság viszont felbontható és megismételhető stb.

A házasság és annak társadalmi szerepe sokat változott a történelem során, ám éppen ezek a változások tanúsítják életképességét, amely az egyén és a társadalom stabilizálásában nyilvánul meg. E. Haeberle szerint csak a monogámia jelenthet esélyt a női egyenjogúság megvalósítására (amit egyébként az is alátámaszt, hogy a férfiak és nők számaránya nagyjából egyenlő). A házasság hagyományosan két fő szociális célt szolgál: 1. két, nem rokon család kapcsolatát és 2. az újszülöttek védelmét. Az első cél eszközei az incesztustabu és az endogámia tilalma, amelyek nélkül nagyobb szociális egységek nem jöhettek volna létre. Az újszülöttek védelméhez pedig szükség van együtt maradó és együttműködő szülőkre; bár ma már sok egyedülálló szülő is képes ezt biztosítani. Ez utóbbi összefügg a házasság és család válságával, amit az együttélések kísérleti formáival próbálnak áthidalni. (Lásd: 3. és 10. Dokumentum.)

4. Korunk felismerhető trendjei a szexualitás terén

Korunkon szélesebb értelemben véve a 20. századot és a legújabb századfordulót értjük, s a szexuális viselkedés alakulása terén jelentős változásokat figyelhetünk meg ebben az időszakban. Úgy tűnik, az alap-tendencia - főleg a nyugati társadalmakban - a **liberalizálódás**: a szexuális kapcsolatok létrehozása egyre könnyebbé válik, teret nyer a premaritális és extramaritális szex, a fogamzásgátlás és a nemi úton terjedő fertőzések elleni védekezés technikailag biztonságosabbá válik; részben ennek és a művi abortuszok elterjedésének következtében a születések száma és a népesedés üteme visszaesik, ugyanakkor az idősök aránya növekszik; a könnyen felbomló és ritkuló házasságok mellett egyre szaporodnak az „illegális” együttélések, a magányos és „szingli” életformák; a nők, a fiatalok és a szexuális kisebbségek egyre bátrabban követelik és szerzik meg jogaikat. Mindezt sokan már „szexuális forradalomnak” tartják, bár inkább a szexuális reformok folyamatának fokozatos erősödéséről van szó, amely már-már minőségi változást eredményez a nemek viszonyában: a patriarchátus helyébe egyre inkább a nemek egyenlő esélyein alapuló társadalmi rendszer lép.

Szexualitás a 20. században

Ez a folyamat természetesen még a fejlett, nyugati társadalmakban sem zökkenőmentes; különböző szakkönyvek ezt szemléletesen mutatják be. Ilyen többek közt **Angus McLaren: Szexualitás a 20. században** (2002, Osiris K.) c. könyve, amely „azokról a pánikjelenségekről és örömeikről szól, amelyek a 20. század folyamán a szexualitáshoz kapcsolódtak.” Ilyen pánikjelenségek persze már a 19. században is előfordultak, például a maszturbációk és egyéb, bűnösnek és „deviánsnak”, „aberráltnak” tartott viselkedések miatt. McLaren könyvének alapvető állítása, hogy a **szexuális viselkedés nem biológiailag meghatározott, hanem „valójában társadalmi termék.”** (12. old.) Ennek megfelelően szociális és kulturális összefüggésekben kell vizsgálni a korszak nyugati szexuális szokásait. M. Foucault-ra hivatkozva tévedésnek tartja, hogy az elfojtás viktoriánus korszaka után felszabadult világban élünk, mert szerinte az elfojtás régi formái helyett az ellenőrzés újabb formái jelentek meg - a status quo

védelmében. Rámutat, hogy az ideológia és a viselkedés kölcsönhatásban állnak egymással; a szexuális problémákról folytatott „diskurzus” része lett az általa leírt valóságnak.

Az előző századforduló körül különösen sok vita folyt a gyermeki szexualitásról (főleg a maszturbáció kapcsán), a prostitúcióról és nemi betegségekről, valamint a homoszexualitásról. Ekkoriban jelentek meg Sigmund Freud, Havelock Ellis, Magnus Hirschfeld, Iwan Bloch és mások nagy vitákat kiváltó, első művei a szexuális élet különböző problémáiról. Az első világháború aztán kifejezetten pánikot keltett a régi erkölcsöket féltőkben. Minthogy a férfiak milliói veszték oda, a szaporodás létfontosságú lett.

A két világháború között fokozódtak a nemzedéki feszültségek; a fiatalok lázadóbbak lettek, bátrabban igyekeztek önállósulni, kevésbé titkolták szexuális kíváncsiságukat és igényeiket. Ekkoriban indult virágzásnak a szexuális felvilágosító irodalom, amely igyekezett elősegíteni, hogy a házasság mindkét fél számára szexuálisan kielégítő legyen. A holland nőgyógyász, **Th. van de Velde**: A tökéletes házasság élettana és megvalósítása c. könyve különböző nyelveken számos kiadást mért, s már 1928-ban magyarul is megjelent, s ezt követte hamarosan van de Velde: A házastársak elhidegülése c. kötete. Az orvosok tehát kezdték elismerni, hogy a házastársak szexuális harmóniája legalább olyan fontos, mint a társas higiénia. A szexuális felvilágosításokat persze többnyire romantikus és vallásos terminológiába öltöztették, mert ezzel lehetett megnyerni a közép- és felsőbb osztálybeli olvasókat. Van de Velde is a szexualitás „normális” (vagyis heteroszexuális) formáit „Szent Földként” írta le, míg a többit a „Szexuális Perverziók Poklának” tartotta.

Premaritális szex és fogamzásgátlás

A házasságkötések aránya a két világháború között emelkedett; de ugyanígy nőtt a házasság előtti szexuális kapcsolatok arányszáma is. A párok ugyan csak hónapokig, vagy több mint egy évig tartó együttjárás (vagy éppen jegyesség) után mertek csak közösülni, s a szüzességre különösen a vagyontalan lánynak kellett vigyáznia, mert ha várandósan cserbenhagyták, aligha tudott férjhez menni. Sok munkáslányt a gazdasági szükségszerűség hajtott a házasságba, vagy a szerető illetve prostituált szerepkörébe. Maga a házaselet is viszonylag ritkán jelentett még szexuális kielégülést a nő számára. **Marie Stopes**, a születésszabályozás legismertebb propagátora szerint a nők 70-80%-a nem jut kielégüléshez, partnerének sietsége és figyelmetlensége miatt.

Az 1920-as és 1930-as években erősen szaporodó szexuális tanácsadó könyvek van de Velde mintájára igyekeztek ránevelni a férfiakat partnereik kielégítésére. Legtöbb könyv azonban nem haladta túl azt a meggyökeresedett előítéletet, hogy a nemi szerep biológiailag meghatározott, tehát pl. a férfinak kell aktívnak és kezdeményezőnek lenni, a nőnek pedig passzívnak és odaadónak. Ez alól csak néhány kivétel akadt, például **Wilhelm Reich** könyvei és „szexpol” (szexuálpolitikai) mozgalma, amely azonban a nácizmus uralma alatt elvesztette létalapját. Így inkább csak az angolszász nyelvterületen váltott ki nagy visszhangot az a gondolat, hogy a házasság sikerének fokmérője a házaspár szexuális életének minősége. Korábban azzal vádolták a fogamzásgátlást alkalmazó nőket, hogy ők „a család önző ellenségei”. A női emancipáció olyan képviselői, mint Marie Stopes, vagy **Margaret Sanger** viszont azzal érveltek, hogy a családi boldogságot éppen az veszélyezteti, ha a nő retteg a nem kívánt terhességtől. Bár a családtervezés szakértőinek üzenetei még az 1930-as években sem jutottak el a tömegekhez, s bár a megbízható fogamzásgátló eszközök csak nehezen voltak elérhetők, a születési ráta mégis csökkent. (Lásd: 7. és 8. Dokumentum)

A szexológusok hatása

A nyugati társadalmak embereinek szexuális beállítottságát és viselkedését a 20. század folyamán egyre inkább befolyásolta a szexológusok (mint kutatók, nevelők és gyógyítók) működése. Pedig sokak szemében gyanúsaknak tűntek, mert tabutémákról szóltak, s gyakran üldözésben részesültek. Hiába alapította meg **Magnus Hirschfeld** 1919-ben Berlinben a világ első szexológiai intézetét, hiába adtak ki tudományos könyveket és folyóiratokat, rendeztek nemzetközi szexológiai kongresszusokat, a konzervatív közvélemény, az egyházak, sőt, a legtöbb orvos is felforgatással gyanúsította őket. Ez **Sigmund Freud** műveire éppúgy vonatkozott, mint számos kortársára. McLaren szerint közhellyé vált az a zavaros elképzelés, hogy az „egészséges” sexualitást kikezdték a tudósok sajátos megfontolásai. A náciizmus ezt ki is használta, évtizedekre visszavetve Európában a szexológia fejlődését.

Ugyancsak McLaren állapítja meg, hogy a 2. világháború utáni évtizedeket az egymásnak ellentmondó kulturális áramlatok sokasága jellemezte. **Alfred C. Kinsey**, aki elsőként mérte fel átfogóan és objektíven az USA felnőtt lakosságának szexuális viselkedését, a konzervatívok szemében felforgatónak számított. Mások viszont ünnepelték és fel is használták a nagyobb szexuális szabadság elérése érdekében. Kinsey az 1930-as évek végén kezdett interjúkkal adatokat gyűjteni néhány munkatársával, s a feldolgozott adatokat két vastos kötetben publikálta (a férfiakét 1948-ban, a nőkéét 1953-ban). Kinsey kiderítette, hogy a közösülés a férfiak szexuális kielégülése terén csak a 4. helyen áll a maszturbáció, a pollúció és a petting mögött. A Freud által fontosnak tartott, kisiskolás kori „latencia periódus” Kinsey tapasztalatai szerint nem létezik; a szexuális viselkedés korán kezdődik, s a fiúk szexuális igényei éppen a serdülő- és ifjúkorban a legerősebbek. Szakított a „spermatakarékosság” elvével is, amely szerint az egyszer s mindenkorra adott szexuális energiát nem szabad eltékozolni. Kimutatta, hogy a nemi életüket legkorábban kezdők később is sokkal tovább aktívak maradnak és minden szempontból sikeresebbek, mint akik későn kezdték.

A legnagyobb visszhangot Kinseynek az a megállapítása keltette, hogy adatai szerint a férfiak 37%-ának már volt orgazmusa egy másik férfivel. Ez nem azt jelenti, hogy ennyi férfi homoszexuális, mert ugyanezek a férfiak többnyire nőkkel is kielégültek, tehát inkább valamennyire biszexuálisok. Kinsey felvázolta a szexuális viselkedés skáláját, amelynek egyik végén a kizárólag heteroszexuálisok, a másik végén a kizárólag homoszexuálisok találhatók, köztük pedig azok, akik többé vagy kevésbé mindkét nemmel képesek szexuális élvezetekhez jutni. Adatai szerint a kizárólagosan homoszexuálisok aránya a férfiaknál nem több 4-5%-nál; a nőknél pedig még ennyi sincs. A nőkkel kapcsolatban a vaginális (vagyis közösüléses) orgazmus Freud és követői által érettnak és elérendőnek tartott követelményét éppúgy indokolatlannak ítélte, mint azt, hogy a maszturbációval elért klitorális orgazmus infantilis vagy káros lenne a nők számára. Épp ellenkezőleg: **az orgazmuskészség maszturbálás révén történő kialakítása megkönnyíti a partnerrel történő kielégülés elérését.**

Kinsey meglepő megállapításai ellenére a hagyományos, nyugati nemi normák a 2. világháború utáni években is szilárdnak látszottak: sok házasságot kötöttek, sok gyermek született („baby boom”) és viszonylag kevesen váltak el. A **házasságon kívüli kapcsolatokat** McLaren szerint elvileg még az 1950-es években is szigorúan vették; az USA több államában még büntették is. „A pszichológusok a „házasságtörést” az éretlenség jelének tartották.” Kinsey viszont cáfolta azt a feltételezést, hogy a házasság előtti szexuális kapcsolatok vezetnek több és gyakoribb félrelépésekhez a házasságban. Ekkoriban kezdtek szaporodni Amerikában a házassági tanácsadók és a házassági kézikönyvek. A „nagy népszerűségnek örvendő, primitív pszichoanalízis” híveinek alapelve, hogy a házastársak és a gyermekek „tanuljanak

meg alkalmazkodni” természetes (vagyis hagyományos) szerepükhöz A nő legyen jó anya, de egyben jó szerető is és tudjon kielégülni a közösülésben.

Nőmozgalom, akceleráció, homoszexualitás

A feminista mozgalom erősödésével aztán egyre több nő fölényben érezte magát, a férfiak domináns helyzete pedig megrendült. A férfimagazinok, így Hefner 1953-ban indított, Playboy című magazinja a férfiasság hagyományos normáit igyekezett erősíteni. Ugyanakkor változott a tizenévesek helyzete is: a folytonos **akceleráció** miatt a **pollutarche** (első magömlés) és a **menarche** (első havivérzés) ideje évtizedenként négy hónappal korábbi időpontra tolódott! A randevúzás, s vele a **pettingelés** (simogatás, csókolózás stb.) egyre korábban, már 14-15 éves korban elkezdődött, s alig egy-két évvel később a **koitarche** (első közösülés) is megtörtént. McLaren szerint „a szexuális szórakozás egyik módja volt annak, hogy a fiatalok érzelmileg függetlenedjenek szüleiktől.” (214. old.) Ezzel együtt a házasságkötés előtti szexuális kapcsolatok mind gyakoribbá váltak; részben a fogamzásgátló eszközök használatának elterjedése következtében. A szexuális kapcsolatfelvétel azonban gyakran házasságot eredményezett. Főleg a lányok törekedtek erre, mert féltek a nem kívánt terhességtől és a gyerekkel egyedül maradástól. A lányok szexuális vágyaik és félelmeik között örlődtek; igyekeztek tapasztalatokat gyűjteni szeretkezési készségeik fejlesztéséhez, s egyben partnerük elkötelezéséhez. „A tizenévesek által tapasztalt zűrzavart csak fokozták a hozzájuk eljutó, egymásnak ellentmondó üzenetek.” (216. old.)

A Kinsey-Jelentések nyomán komoly **viták kezdődtek a homoszexualitásról** is. 1952-ben az amerikai Pszichiátriai Társaság diagnosztikai kézikönyvében (DSM-1) még szociopátiás személyiségzavarként értékelték a homoszexualitást. Angliában azonban az 1957-ben megalakult „Wolfenden Bizottság” felülvizsgálhatta a homoszexualitásra vonatkozó törvényeket, s elérte, hogy 1967-ben a megreformált törvény már nem büntette azt. Ezzel párhuzamosan az amerikai Pszichiátriai Társaság is módosította kézikönyvében a homoszexualitás megítélését, így az már nem számított személyiségzavarnak. Ezt az átértékelést aztán az európai országokban is követték.

Az 1950-es évek második felében a **fogamzásgátlás** megítélésében is fordulat következett be. Hivatalos oldalról ennek fő oka az volt, hogy a világ fejletlen országainak gyors népességnövekedésében komoly veszélyt láttak. (A világ túlnépesedése azóta is megoldatlan probléma.) Az 1960-as években megjelenő hormonális fogamzásgátló tabletták már akadálytalanul terjedhettek a nyugati világban. Részben ezeknek köszönhetően a nők is bátrabban vállalkoztak a nem legalizált szexuális kapcsolatokra. Minthogy ugyanakkor a pornográf képeslapok, filmek és regények, no meg a szexualitás nyílt ábrázolását kihasználó reklámok is elárasztották a piacot, az így kialakuló **szexhullámot sokan „szexuális forradalomnak” tartották.** A nyomtatott és elektronikus médiumok ezt a szemléletet napjainkig is erősítik, holott a kettő nem ugyanaz; szexuális forradalomról csak a nemek viszonyának gyors és társadalmi méretű, alapvető átalakulása esetén beszélhetnénk. (Maga McLaren is a 20. század egyik legnépszerűbb „kulturális mítoszának” tartja a 60-as években állítólag lezajlott „szexuális forradalmat”.)

Reformok a nemek viszonyában - és a terápiában

A reformok viszont kétségtelenül szaporodtak a szexuálpolitikában és a törvényhozásban is, mert egyre többen ismerték fel, hogy modernizálni kell az elavult törvényeket; külön kell választani az erkölcsöt és a bűncselekményt. A házasságot és családot nem eredményező szexuális kapcsolatok így egyre elfogadottabbak lettek. A házasságot kötők életkora az 1970-es években emelkedni kezdett, ám ugyanakkor a szexuális kapcsolatok elkezdése egyre

fiatalabb életkorban következett be. Az egyetemisták és a már dolgozó fiatalok közül sokan egyszerűen összeköltöztek (aztán később vagy házasságot kötöttek, vagy szétváltak). A Red-book magazin adatai szerint 1975-ben már a nők 90%-ának voltak házasság előtti szexuális tapasztalatai. A 60-as és 70-es években egyre-másra jelentek meg a szexológiai adatgyűjtések feldolgozásai. Köztük az egyik legismertebb **Shere Hite** amerikai szociológusnő 1976-ban megjelent könyve a nők szexuális életéről, majd néhány évvel később a férfiak szexualitásáról. Az első „Hite-Report” csaknem olyan feltűnést keltett, mint annakidején a „Kinsey-Report”, sok nyelvre lefordították, s 2000-ben magyarul is megjelent. Kinseynek azonban számos más követője is akadt. (Lásd: 22. Dokumentum)

Talán még nagyobb jelentőségű volt a szexológia fejlődésének az az iránya, amely **a szexuális funkciózavarok gyógykezelésében hozott fordulatot a pszichoanalízishez képest**. Egy amerikai nőgyógyász, William H. **Masters** és munkatársa, Virginia **Johnson** 1966-ban publikálták Human Sexual Respons (Emberi szexuális reagálás) című könyvüket, amelyben a szexuális reakcióciklus fiziológiai folyamatának egzakt mérési eredményeit mutatták be. Az alig 5 év múlva megjelent másik könyvükben (Human Sexual Inadequacy, 1971) pedig a szexuális zavarok újszerű, gyors és eredményes pártérápiáját ismertették, megalapozva ezzel a modern szexuálterápiát. Ugyanebben az időszakban a Nyugaton megjelenő szexuális felvilágosító könyvek már nemcsak a maszturbációt, hanem az orális szexet, sőt, az anális szexet is elfogadhatóvá tették, s ezzel mindjobban elmosták a hetero- és homoszexuális élvezetek illetve ingerlési módok közötti határokat. Az 1968-as diáklázadások során - amelyhez a melegek és leszbikusok is csatlakoztak - a „**Make love, not war!**” (Szeretkezz, ne háborúzz!) jelszavakkal a nagypolgárság erkölceit bíralták. Közben a feminista nőmozgalom folytatta küzdelmét a nők jogaiért és a művi abortusz legalizálásáért, s az 1970-es évek elején ezt sokhelyütt el is érték. 1966-ban megalakult az USA-ban a National Organisation for Women (Nemzeti Nőszövetség), amely sok más ország nőszervezetének minta képe lett. 1975-ben megrendezték (Mexikóban) az első, 1995-ben pedig (Kínában) a második nemzetközi nőkonferenciát

Kevésbé volt hatásos fellépésük a nők elleni nemi erőszak és a pornográfia ellen, amely sokszor azt közvetítette, hogy a nők szeretnek a férfiak áldozataivá válni. Mindenesetre az 1970-es években a nyugati társadalom elfogadta, hogy a fogamzásgátlás, a művi abortusz, a házasság előtti szex és az élettársi viszony, valamint a homoszexualitás létező és nem büntetendő jelenség. Az „új típusú szexuális történetek” McLaren szerint részben azért váltak elfogadhatóvá, mert a 60-as években és a 70-es évek elején a nyugati világ rendkívüli gazdasági fellendülést ért meg, amely a liberalizmusnak kedvezett. Ez az az időszak, amikor a skandináv államokban már az 50-es években bevezetett iskolai szexuális nevelést 1969-ben Nyugat-Németországban is kötelezően előírták az iskoláknak.

Szexuális pluralizmus és „ellenforradalom”

A 80-as években azonban sok szempontból megváltozott a helyzet. A gazdasági fejlődés lelassulása, valamint egy új, nemi úton terjedő, gyógyíthatatlan járványos betegség, **az AIDS megjelenése biztos háttérrel adott a konzervatív, moralizáló beállítottság újraéledéséhez**. A 20. század utolsó két évtizedében a konzervatívok a HIV-járványra hivatkozva mindent megtettek, hogy megerősítsék a hagyományos normákat. Tény, hogy 2004 végén már kb. 40 millió HIV-fertőzött volt világszerte, a járvány tehát változatlanul terjedt. **Am épp ez az új, halálos veszély hívta fel a figyelmet a szexuális kultúra terjesztésének, mint a veszély leküzdésének fontosságára.** A „szexuális ellenforradalomnak” így kettős, ellentmondásos hatása volt (bár kétségtelen, hogy negatív hatása mindmáig erősebb).

Végeredményben a nyugati világ az előrelépések és a visszaesések bonyolult folyamatának volt tanúja. Így született a „szexuális pluralizmus” korszaka, amelyben élénk és nyílt viták folytak a homoszexualitásról és biszexualitásról, a lombikbébikről és abortuszokról, a szado-mazochizmusról és a transzszexualitásról, a prostitúcióról és a pornográfiáról, az incestusról és a pedofiliáról stb. A szexológiai kutatások fejlesztésének lehetőségeit korlátozták, de megjelentek a **„gender role studies”**, vagyis a szociális nemi szerep tudományos kutatói, s a feminista irányzatok mellett (és ellen) jelentkezték a „férfi-mozgalmak”, amelyek a férfiak „hátrányos helyzetét” vizsgálták, különös tekintettel a válásra és a gyermekelhelyezésre. Közben a 90-es években a fiatalok közt gyorsan terjedtek a testékszerek, a tetoválás, a lófarkok, a fülbevalók és más divathóbortok. Egyre többen igényeltek plasztikai műtéteket és jelentkezték testépítő programokra (body building), mert a „szépség mítosza” szerint **mindkét nem legfontosabb tőkéje a testi vonzerő, a „sex appeal”**. Az illegális együttélések mellett megjelentek a „nyitott házasságok”, amelyek résztvevői rugalmasan kezelték a nemi szerepeket és igyekeztek maximális szabadságot adni egymásnak.

Általánosságban megállapítható, hogy a 20. század második felében **növekedett a „partner-mobilitás”**, legalábbis a fejlett, ipari társadalmakban. Ennek négyféle tendenciája különböztethető meg. Az egyik az ún. **„sorozatos monogámia”**, főleg a fiatalabb korosztályoknál. Ez összefügghet a megnövekedett igényességgel és partnerkapcsolati szuverenitással, a szexuális normák liberalizálódásával, de azzal a romantikus ideállal is, amely a szexet elválaszthatatlannak tartja a szerelemtől, s ha a szerelem elmúlik, új szerelmi és szexuális partner keresésére motivál. A másik a **féltre lépések** tendenciája. A kalandvágy és kíváncsiság mellett fontos szerepet játszhat ebben a házastársi vagy élettársi kapcsolat „elszürkülése”, érzelmileg és/vagy szexuálisan nem kielégítő jellege. A külső kapcsolatok előkészületei lehetnek a válásnak, de meg is erősíthetik a bázis-kapcsolatot. A félrelépés hagyományosan a férfiak privilégiuma, az utóbbi évtizedekben azonban a nők többé-kevésbé ezen a téren is utolérték a férfiakat. A harmadik tendencia a **„szexuális szolgáltatások”**, vagyis a prostitúció igénybevétele, elsősorban és túlnyomórészt a férfiak részéről, akik néha, alkalmilag, vagy állandó jelleggel létesítenek fizetett kapcsolatokat. Ez utóbbitól csak annyiban különbözik a negyedik tendenciát jelentő **promiszkuitás**, vagyis az igen gyakori szexuális partnerváltás, hogy itt nem pénzzel megváltott, hanem csak a változatos élvezet kedvéért létesített kapcsolatokról van szó. (Részben ide tartoznak a partnercserék és a csoportszex-partik is.)

Kurt Starke, az egyik német szexológiai társaság elnöke a Lexikon der Erotik (1996) c. könyvben a prostitúció hátrányai mellett tucatnyi érveléssel támasztja alá, miért nem sikerült eddig soha ennek a sok veszélyt rejtő társadalmi jelenségnek a megszüntetése. Az egyik ok, amelyet már aquinói Tamás egyházatyja is említett, a „szexuális gerjedelmek, feszültségek levezetésének **ventillációs** funkciója”. A másik, hogy kiegyenlíti, ellensúlyozza a házastársi szexuális kapcsolat hiányosságait, s így azt elviselhetőbbé teszi. A harmadik, hogy lehetővé teszi a magányos vagy fogyatékos férfiak szexuális életét, valamennyire kielégíti testi közelség- és kapcsolatigényüket. Negyedik oka a férfiak kalandvágya, változatosság- és izgalomigénye. (Ide sorolhatók a különleges szexuális igények is, vagy a „szexmániások”, a szexuális szenvedélybetegek maximális igényei.) Vonzóvá teszi a prostituáltak „szexuális szolgáltatásainak” igénybe vételét, hogy a szexuális szükségletek gyors és kényelmes kielégítését **anonim módon, diszkréten és felelősségvállalás nélkül teszi lehetővé**, méghozzá a szexuális technikához értő, profi „szolgáltató” segítségével. A prostitúció fennmaradásának legfőbb oka azonban az, hogy a kereslet folytán **sokan pénzügyileg hasznot húznak belőle**.

Jogosan merül fel az a kérdés, hogy vajon végbementek-e jelentős változások a nyugati társadalmak szexuális szokásaiban? McLaren szerint legjelentősebb változás, hogy „eltűntek a viktoriánus korra jellemző, markáns osztály- és nemi különbségek.” (298 old.) Az élettempó

felgyorsult, a fiatalok egyre korábban lettek nemileg érettek, s egyre korábban kezdték a szexuális kapcsolatokat. Az egyik legfontosabb fejlemény, hogy a biztonságossá váló fogamzásgátlás révén megszűnt a szex és a fajfenntartás szoros kapcsolata, s hogy a szexuális kisebbségeknek már nem kell rejtőzködniük, mert a régen bűnösnek vagy perverznek tartott szexuális viselkedési formák egyre inkább elfogadottá váltak. A szexuális viselkedés sokszínűbb lett és individualizálódott. Nem történt viszont lényeges változás a prostitúció és a pornográfia megítélése és visszaszorítása terén, sőt, a század második felére jellemző szexhullám talaján ezek változatlanul terjednek, most már az internet segítségével is. Megjelent a **szexfüggőség**, mint szenvedélybetegség, s a szexuális szolgáltatás, mint elismert foglalkozás, a kommercializálódás irányában hat. A szex, mint fogyasztási cikk, akár státusszimbólum is lehet, a szexuális képességek megfizethető áru-jellegét pedig ezek medikalizálása, gyógyszeres biztosítása is erősíti. (Lásd: 9., 11. és további Dokumentumok)

Ehhez képest meglepő, hogy egy hír szerint legújabbban „Új nemi orientáció terjed Amerikában”, és pedig az „aszexuálisok szerveződő mozgalma”, amelyhez már több ezer olyan férfi csatlakozott, aki nem érez szexuális késztetést. Ez első pillantásra „betegesnek” tűnik, ám a mozgalom szerint egyszerűen hiányoznak belőlük a szexuális motivációk, bár testük képes reagálni a szexuális ingerekre. Állítólag bizonyos emlősállatokon is megfigyelhető, hogy a hímek 8-12%-a nem mutat érdeklődést a nőstények iránt. Bár emberre ez egyáltalán nem mérvadó, hiszen az ember szexuális viselkedését társadalmi normák határozzák meg. Ezek a normák azonban nagyon különbözőek lehetnek, s egy angol felmérés szerint (N=18000), a megkérdezettek 1%-a azt vallotta, hogy soha nem érzett szexuális vonzódást senkihez. Ami természetesen tudatos lemondás eredménye is lehet; hiszen például a katolikus egyház a papoktól is az aszexualitáshoz hasonló magatartást követel meg. „Új szexuális orientációról” azonban aligha beszélhetünk.

A „szingli életstílus” megjelenése

Az angol szó (single = egyedülálló, társtalan) már utal az utóbbi évtizedekben feltűnt társadalmi jelenség lényegére, amely ma főleg a 25 és 50 év közötti, nagyvárosi, magasan képzett férfiak és nők között terjed. A szinglinek **nincsenek stabil és tartós szexuális kapcsolatai**, nem is törekszik ilyenekre, s így megszabadul mindenfajta (emocionális, családi és finansziális) kötöttségtől, felelősségtől: csak önmagával kell törődnie. Képzettsége és szabadsága folytán többnyire magasan jövedelmező munkát végez, s így bármit megvehet, semmiről sem kell lemondania, beleértve a szexuális kielégüléseket.

A szingli-lét a házasság alternatívája. A házastárstól és családtól elvárható gondoskodásra - fiatal és sikeres lévén - nincs szüksége. Magányosnak sem érzi magát, mert vannak barátai és alkalmi partnerei, s egyébként is leköti a munkája és a karrierépítés. A szingli életstílus terjedése jól tükrözi a modern társadalom atomizálódását és a család intézményének válságát. Főleg a nagyvárosokban terjed, néhol már az 50%-ot is megközelíti. A fiatalok ugyan nem tervezik előre a „szingliséget”, de huszas éveikben, néhány premaritális szexuális kapcsolat (és csalódások) után gyakran előnyösnek találják függetlenségük védelmét és a kötöttségek elhalasztását. A korábbiakhoz képest jóval későbbi házasságkötés egyébként is világjelenség; a szingli életstílust pedig fiatal felnőttként könnyű megszokni, mert kényelmes.

Ezt az életstílust azonban mindenképpen meg kell különböztetnünk azokétól, akik nem önként maradtak egyedül, hanem a körülmények kényszere, vagy kapcsolatképtelenségük folytán (aggregények és „vénkisasszonyok”, tengerészek stb.) illetve vallási és egyéb okokból (pl. bizonyos papok, szerzetesek, apácák stb.).

A szexuális viselkedés hazai helyzete

Végül vessünk egy pillantást az ezredforduló körüli hazai helyzetre. 1991-ben és 1996-ban az AIDS-probléma kapcsán az Orvosi Népegészségtani Intézet kérdőíves adatgyűjtéssel igyekezett felmérni a magyar szexuális gyakorlat alakulását. A kutatásvezető **Tóth László: A szex. Szociológia és társadalom-történet** (1998, Új Mandátum K.) című szöveggyűjtemény 2. kötetében ismertette a felmérés eredményeit. Megállapította például, hogy az 1990-es rendszerváltás óta lényeges változások következtek be: egyrészt a szexuális szabadság útjában álló korlátok ledőlése, másrészt a sexualitás fogyasztás-központú szemléletének megerősödése és terjedése. A társadalmi nemi szerepekben lezajlott változások következtében **a nők szexuális viselkedése egyre inkább hasonlít a férfiakéhoz**. Sőt, „a nők sokkal inkább hajlamosak férfitartnereket „konzumálni”, mint a férfiak. Ugyanakkor a gáttalan fogyasztás hódítását némileg fékezi a vallásos beállítottság.... A szexuális szabadság egyúttal a nemi élet gyakoriságának csökkenésével és örömförrás jellegének minimális felértékelődésével jár együtt.” (163. old.) Ezek a gondolatok ugyan megkérdőjelezhetők, nyilván másféle következtetések is lehetségesek.

Egy másik, 1999-ben lefolytatott, kérdőíves adatgyűjtés szerint a felnőtt magyar férfiak kb. 40%-a viszonylag gyakran küzd merevedési problémákkal, 24%-uk pedig „korai magömléssel”; de alig néhány százalékuk próbál szaksegítségét keresni problémája megoldásához. Ennek fő oka, hogy nem tudnak olyan intézményről vagy szakrendelésről, ahová fordulhatnak, a bizonytalan hatékonyságú magánrendelések igénybevételére pedig nincs elegendő pénzük. Ez a vizsgálat a férfiak szexuális problémáira koncentrált, bár a válaszadók fele nő volt. Az utóbbiak alig egyharmada számolt be szexuális problémákról, ám többségük ebbe belenyugodott.

A gyógyszergyárak által finanszírozott, újabb felmérések a szexuális problémák előfordulásának jóval nagyobb arányát állapították meg mindkét nemnél. A begyűjtött adatokat fenntartással fogadhatjuk (lásd 9. Dokumentum), ám a **szexuális funkciózavarok napjainkban a népbetegség jellegét** öltik, s az egészségügy felkészületlen ezek megelőzésére, vagy hatékony kezelésére. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az évenkénti házasságkötések száma az 1949-es 108 ezerről 2004-ben már 43 ezerre csökkent, a **válások száma** pedig ugyanezen idő alatt 12,5 ezerről 24 ezerre nőtt (vagyis minden második házasság válással végződik); az „elvált” családi állapotúak száma az 1960-as 149 ezerhez viszonyítva 2000-ben 800 ezer volt (vagyis több, mint ötszörösére nőtt), de hasonló arányeltolódások figyelhetők meg az elveszületések csökkenésében (ráadásul közel 40%-uk házasságon kívül születik), és a művi abortuszok szaporodásában, akkor valóban komoly okunk lehet az aggodalomra. (Pedig az intim partner igénye továbbra is csaknem 100%-os.)

Elgondolkodtató, hogy hazánkban a születések aránya az utóbbi években már alig több, mint 9 ezrelék, vagyis még százezer gyermek sem születik évente, s ezek közel 10%-át is 13-18 éves lányanyák szülik. Ugyanakkor évente 50-60 ezer művi abortusz történik, majdnem 12%-ban fiatalkorúaknál. Ez iszonyúan soknak tűnik, ha pl. a német adatokkal hasonlítjuk össze (ahol a fiatalkorúak születése és művi abortusza mindössze 1% körül mozog). Egy 2005 áprilisi újság-cikk hírt adott a több minisztérium felkérésére készült „Ifjúság 2004” elnevezésű felmérésről, melynek során 8000 15-29 éves fiatalat kérdeztek meg. Ebből többek közt az derült ki, hogy átlag 17 évesen vesznek el szüzességüket. Kevesen kötnek házasságot, de annál többen élnek élettársi kapcsolatban. Kitolódott a házasságkötés és gyermekvállalás időpontja is.

Az együttélés új modelljei (világviszonylatban)

Ennek kapcsán érdemes áttekinteni, hogy a nemek házasságszerű együttélésének milyen új modelljei tűntek fel a legutóbbi évszázadban. A monogám jellegű kapcsolatokon belül megjelentek az **illegális együttélések**, amelyek szintén többfélék lehetnek. A **rugalmas monogámia** fő jellemzője, hogy a társak nem ragaszkodnak a végérvényes, szexuális kizárólagossághoz, hanem hajlamosak a kompromisszumokra (bizonyos, kölcsönösen - esetleg hallgatólag - elfogadott feltételekkel). Ez már az ókorban és középkorban is előfordult, persze inkább csak a férfiak javára. A **nyitott házasságban** viszont tudatosan megegyeznek a házastársak egymás szabadságának biztosításában és a nemi szerepek felcserélhetőségében. Az esetleges külső szerelmi vagy szexuális kapcsolatok itt nem titokban, hanem egymás tudtával és jóváhagyásával történnek. A megbeszélt határidőre (általában öt évre) kötött házasságok már a régi Japánban és egyes iszlám országokban is szokásban voltak. Nálunk ez a modell már elavultnak tekinthető, hiszen a határidő nélkül kötött házasságok is könnyen felbonthatók; így jönnek létre a „sorozatos monogamiák”.

Másik modell az ún. **próbaházasság**, tulajdonképpen egy régi, falusi szokást követ, amely a jövőbeni feleség fogamzóképesységének próbája volt: ha teherbe esett, akkor összeházasodtak. A mai próbaházasságok persze egészen más célt szolgálnak; a partnerek ideiglenes együtt-lakással akarják egymást megismerni és kapcsolatuk teherbírását kipróbálni. Az ún. **kétszakaszos házasságot** eredetileg Margaret Mead javasolta. Eszerint a házasulók megállapodnának, hogy az első szakaszban (X évig) nem lesz gyermekük, s csak e szakasz sikere esetén térnek át a második, gyermekvállaló szakaszra.

A nem monogám jellegű, házasságszerű kapcsolatoknak is többféle lehetőségük van. A **poliginia** (többnejűség) már az ókorban eléggé elterjedt. A 19. századi, amerikai mormonok is megpróbálkoztak vele, de a társadalmi környezet nyomására abbahagyták. Ma az ún. „bigámiákon” (különböző helyeken kétszer házasodó férfiak) kívül főleg **„háromszög-kapcsolatok”** fordulnak elő, amelyekben a törvényes házastárs mellett egy „harmadik” is helyet kap. A **csoportházasság** már az ősidőktől előfordul. Ezekben több férfi és több nő él együtt intim, szexuális közösségben. A kölcsönös és többoldalú alkalmazkodás nehézsége miatt ezek ritkán tartósak (lásd „Oneida Community”). Egészen új házasságmodell az **azonosneműek házassága**, bár elvétve az ókorban és középkorban is előfordult. Ma a skandináv országokon kívül is egyre több országban teszik lehetővé azonosnemű párok legalizált együttélését, sőt, gyermekvállalását (ami vagy örökbefogadással, vagy mesterséges megtermékenyítéssel lehetséges).

A házasságszerű együttélések új modelljeivel párhuzamosan a családnak is vannak új modelljei (például a már említett kibbucok, a kommunák, vagy a lakóközösségek).

Mínthogy minden társadalomban kialakulnak a nemi szerepek és a szexuális viselkedés szabályai, normái, amelyek elfogadását és követését a hatalmon levők mindenkitől elvárják, a normakövetőket „normálisnak”, az ettől eltérőket pedig abnormálisnak, **„deviánsnak”** tartják. (A szociológusok ezt a két típust „konformistának” és „non-konformistának” nevezik.) A „szexuális devianciáknak négy szintjét szokták megkülönböztetni: legenyhébb formája az „ártalmatlan különtség”. Már jobban elítélik azt, akit „bűnösnek” tartanak vallási szempontból (de feloldozást nyer, ha bűnbánatot tart). A szexuális „bűnöző” veszélyezteteti a társadalmat, tehát el kell ítélni, meg kell büntetni. Negyedik eset a „szexuálisan beteg” egyén, aki gyógykezelésre szorul, hogy újra „normális” legyen. Viszonylag objektív kritériumai csak az utóbbi kettőnek vannak: a szexuális viselkedés akkor problematikus, ha destruktív, tehát másokat károsít; ha kényszer-jellegű, tehát az egyén nem képes irányítani; és ha az érintett számára is megterhelő, vagy éppen elviselhetetlen (Lásd: 6, 12, 13, 17, 21. Dokumentum).

Erkölcsei és jogi megítélések

Ezzel szorosan összefügg a szexuális viselkedés erkölcsi megítélése, amelyet az adott társadalomban kialakult és többé-kevésbé érvényes értékrendszerek, világnézeti és vallási felfogások határoznak meg. A mai, iparilag fejlett, pluralisztikus társadalmakban sokféle értékrendszer és vallási irányzat található, így az erkölcsi normák is sokfélék. De a kereszténységen belül is különböző erkölcsi megítélésekkel találkozhatunk, például a nők papi hivatását, a fogamzásgátlást, vagy a homoszexuálisok házasságát illetően. A reális erkölcsi megítéléshez azonban fontos tisztázni, hogy az egészséges szexualitás milyen emberi jogokat feltételez. A Szexológiai Világszövetség ezeket 11 pontban foglalta össze. Köztük legfontosabbak: a szexuális szabadság és egyenlőség, a szexuális autonómia és magánélet joga, a szabad és felelős döntés joga a szerelmet, a házasságkötést, a gyermekvállalást, vagy éppen a válást illetően. De ide tartozik az átfogó szexuális neveléshez és a tudományosan megalapozott szexuális információkhoz való jog, s végül a szexuális egészség védelmének és ápolásának joga is. Az európai jogrendszer ezeket a jogokat részben, vagy áttételesen már garantálja, bár nyilvánvalóan továbbfejlesztésre szorul.

Mind erkölcsi, mind jogi szempontból problematikus azonban napjainkban is a **pornográfia és a prostitúció társadalmi jelenléte és szerepe**. A pornográfia a nemiszervek és a szexuális viselkedés különböző változatainak nyílt ábrázolása, szexuális izgalomkeltés céljából. Főleg ez a cél különbözteti meg a hasonló témájú művészeti alkotásoktól, bár mindkét fajta ábrázolás hatása szubjektív, azaz egyénenként változó. Tény, hogy évezredek óta előfordul, de csak az utóbbi évszázadokban kezdték egyházilag és államilag üldözni, betiltani vagy cenzúrázni. Az utóbbi évtizedek „szexhulláma” viszont szabad utat nyitott a pornográfiának, és világszerte hatalmas, nyereséges iparággá tette, amely már a legmodernebb tömegkommunikációs eszközöket is uralja (film, tévé, video, internet stb.).

A **prostitúció** (latin szó, jelentése: rendelkezésre állás) kifizetett, vagy egyéb módon jutalmazott szexuális szolgáltatás, amely a cserekereskedelem megjelenése, vagyis évezredek óta különböző mértékben és formában megtalálható minden társadalomban: sem a kereszténységnek, sem a kommunizmusnak nem sikerült kiirtani. (S úgy tűnik, mindaddig nem is sikerülhet, amíg az emberek közt jelentős gazdasági és hatalmi különbségek és függőségek lesznek.) Az iparilag fejlett országokban a női prostitúciónak **számos formája van**. Legolcsóbb és leggyorsabb változata az utcai prostitúció. A bordélyházak változatai a „masszázs-szalonok”, az „Eros-centrumok”, a lakásbordélyok, egyes szex-mozik és a „peep-show”-k. A „call girl”-ök telefonhívásra házhoz mennek; az „escort service” hölgyei bárhová elkísérik a megrendelőt (mert a szexuális szolgáltatáson kívül intelligensen tudnak társalogni). A „Domina Studiók” szado-mazochisztikus szolgáltatást nyújtanak a megrendelőnek. A telefonszex az önkielégítést teszi élvezetesebbé azok számára, akik igénylik, hogy közben „szemérmetlen dolgokat” sugdossanak a fülükbe.

A legutóbbi évszázadban egyre nyíltabban jelentkezik azonban a **férfi prostitúció** is, többek közt „call boys” és „férfi kísérők” formájában. Ők gazdag, magányos hölgyek igényeit szolgálják ki; többnyire azonban homoszexuális férfiak rendelkezésére állnak. Tény, hogy mind a női, mind pedig a férfi prostitúció komoly veszélyekkel (fertőzések, lelki károsodások stb.) jár a szolgáltatóra és ügyfelére nézve egyaránt, ezért nagy kihívás a tudomány és az egész társadalom számára. (Lásd: 18, 19. Dok.)

Dokumentáció (Szakkönyvek és szakvélemények)

1. Diamond, J.: Miért élvezet a szex? Az emberi szexualitás evolúciója (1997, Kulturtrade K., 153 p.) (M. Szexol. Szemle, 1998/2)

A szerző az University of California biológia professzora, aki szerint az emberi szexualitás „kifejezetten bizzar”, ha a többi emlősfajhoz viszonyítjuk. Emberré válásunkban a felegyenesedésen és az agy növekedésén kívül szerinte a szexuális viselkedés változása is döntő jelentőségű.

Élvezetes stílusa ellenére a könyv címét adó kérdésre a szerző nem válaszol igazán, s az emberi szexualitás evolúciójának is inkább csak az emberré válásig terjedő eseményeit tárgyalja. Talán ezzel is összefügg, hogy „emberállatról” beszél, s az emberi szexualitást csaknem kizárólag a nemi ösztönnel és egyéb, biológiai okokkal magyarázza. A könyv fő üzenete szerinte abban foglalható össze, hogy „egy adott faj szexualitását a faj biológiájának más tényezői formálják.” (33. old.) Ezt természetesen az emberfajra is érvényesnek tartja; figyelmen kívül hagyva, hogy a biológiai tényezőkön kívül az embernél szociális és kulturális tényezők is vannak, s ezek döntőek lehetnek.

Diamond alapelve, hogy minden genetikusan meghatározott, s a faj továbbélését szolgálja. Egyik jellemző példája szerint az „evolúciós logika” arra készíti a férfit, „hogya miután teherbe ejti, elhagyja a nőt és újabb utódnemzési lehetőség után járjon.” (29. old.) Egyes állatfajoknál feltehetőleg így van; de nálunk? Dehogya is akar az ilyen férfi újabb utódokat nemzeni! Sántít az a másik „evolúciós logika” is, miszerint azért áll odább a férfi, mert „megkerülhetetlenül bizonytalan” abban, hogy ő lesz a születendő utód apja. Ám ugyanez az evolúciós logika ennek ellenkezőjét, az anya mellett maradást is eredményezheti, ha az egyedül nem tudná felnevelni gyermekét. (34. old.) Diamond szerint az utóbbit más állatok jobban megérik, felméri, mint az ember, bár valamennyien a „génjeik továbbadását szorgalmazzák.”

Félelmetesnek tűnő, tudattalan, ösztönös „tudás” jellemzi ezek szerint az egész élővilágot; azon belül is leginkább a hím állatokat, amelyek aztán arra is képesek, hogy becsapják a nőstényeket! Például egyes madárfajoknál „a másodlagos tojók nem tudatosan vállalják sorsukat, hanem becsapják őket” (37. old.) Minthogy becsapni valakit csak szándékosan lehet, Diamond a hím állatnál valamelyes tudatosságot is feltételez. (Ami egyébként az **állati viselkedés antropológizálásának** jellegzetes példája.) A szerző szükségszerűnek tartja a „nemek harcát”, amely szerinte a fajfenntartásra, azaz génjeik tovább-örökítésére irányuló, „egyenlőtlen befektetésükből” ered, főleg az emlősöknél, ahol a nősténynek kell kihordania és szoptatnia az utódokat, míg a hím vagy segít neki ebben, vagy nem. Minthogy a nemek közti genetikai különbségek „csekélyek és ingatagok” (46. old.), némi hormonális ráhatással, és az emlőmirigyek stimulációjával elérhető lenne, hogy akár a férfi is szoptathasson. A szerző több példát is említ erre, s rámutat, hogy a „tejtermelő férfi” érzelmileg erősebben kötődne a gyermekéhez, s pótolni tudná az olyan anyát, aki valamiért nem tud szoptatni.

Eszerint voltaképpen „hatalmunkban áll ellenevolúciós döntéseket hozni”. (63. old.) Nem egészen világos ugyan, hogy ez miért lenne „ellenevolúciós”; Diamond szerint mindenesetre a férfi számára „genetikailag kevésbé kifizetődő a gyermekgondozás”. Ugyanis „az a férfi, aki megtermékenyít egy nőt, majd a gyermek gondozásának szenteli magát, mérhetetlen lehetőségektől esik el ezzel...” (41. old.) - lásd pl. egy marokkói szultán ezernél jóval több gyermekét. Diamond úgy véli, a férfiakat azért érdekli jobban a szexuális változatosság (félrelépés, futó kaland stb.), mert „esélyei így növekednek génjei továbbadására”.

Következésképpen a férfi állítólagos poligám hajlamának biológiai magyarázata is lehetséges? Ennek ugyan ellentmond, hogy bizonyos társadalmakban nem a férfiak, hanem a nők „poligámok”, s korunkban a (rejtett) poligámia egyre inkább mindkét nemre jellemző. De tény, hogy a fajfenntartásba való „egyenlőtlen befektetés” folytán a hátrányos helyzetű nők többek közt az ovulációjuk (s így a megtermékenyíthetőségük) elrejtésével, vagyis a „rejtett ovuláció evolúciójával” próbálták maguk mellett tartani a férfit. Hiszen, míg a legtöbb emlős nőtény csak az ovuláció időszakában (ösztusz) fogékony a szexre, máskor elutasítja azt, az embernél a nő bármikor fogékony tud lenni, hogy így „szexuálisan megvesztegesse” és maga mellett tartsa a férfit.

Mint láttuk, az állatvilágban inkább a hímek „csapják be” a nőtényeket, az embernél viszont a nő is képes erre, így állandó harcban állnak. Legalábbis Diamond „a férfi és nő közötti, alapvető ellentétet” (7. old.) feltételez, mivel szerinte a nemek „genetikai érdekei” ütköznek, s ez sok családi tragédiát is okoz. Első pillantásra ez jól hangzik, ám az állatvilágra sem mindig érvényes, az emberre pedig csak erőltetetten alkalmazható. A nemek genetikai érdekei, vagyis a faj továbbélése ugyanis mindkét nemnek egyformán érdeke, s kooperáció nélkül nem biztosítható. A patriarchális társadalomban ugyan valóban ellentétesek lehetnek a nemi szerepek és érdekek, ez azonban egyáltalán nem tekinthető másutt is szükségszerűnek.

Bár Diamond szakmai tudása biológiai szinten elismerésre méltó, s rengeteg jó megállapítása van, gyakran önmagának is ellentmond. Például egyrészt azt írja: az ember „a legelképesztőbb szexuális életű állat”, másrészt viszont „az emberi szexualitás hasonló sok más állatfajéhoz”. (38. old.) Kétségtől van sok különbség és sok hasonlóság is, s nézőpont kérdése, hogy melyiket tartjuk fontosabbnak. Figyelemreméltó, bár vitatható megállapítása az is, hogy „mi, emberek, az egyetlen, magát racionálisnak nevező állatfaj még mindig mennyire az állatszerű viselkedési program kiszolgáltatottjai vagyunk.” (122. old.)

Van ugyan némi igazság ebben, csak épp túlzásnak tűnik, hogy kiszolgáltatottak lennénk az állatszerű programoknak, vagyis az ösztönöknek. Hiszen már emberré válásunk is ösztön-redukcióval járt, s a helyébe lépő, **szociális programozottság** azóta is sokat változott, rugalmasabb lett. Jó gondolat, hogy „a viselkedés... a természetes kiválasztódáson keresztül fejlődik” (66. old.), de az embernél nem a biológiai, hanem a szociális feltételek irányítják a „természetes” kiválasztódást. Egy magasabb mozgásformát ugyanis nem lehet megérteni egy alacsonyabb mozgásforma törvényszerűségei alapján. Diamond könyvét tehát ajánlatos kritikával olvasni. S ne várjuk tőle, hogy megmondja: miért élvezetes a szex.

Az a tény ugyanis, hogy a szexnek a rövid párzási időszakokra korlátozása helyett (ami csak a fajfenntartást szolgálta) az ember ovuláció nélkül is fogékony a szexre, még nem magyarázza, hogy miért tudja élvezni. Az igazi okot nyilván máshol kell keresni. A feltételezett oksági viszonyt akár meg is fordíthatnánk: a nők azért váltak ovuláció nélkül is fogékonnyá a szexre, mert a párzási időszakban élvezetesnek találták, s az ösztönmechanizmus lazulásával idegrendszerük képes volt bármely időpontban ugyanúgy reagálni. Ebben feltehetőleg szerepet játszott, hogy érdekükben állt alkalmazkodni a férfiak állandó jellegű szexuális szükségleteihez. Ezáltal pedig a szexuális élvezet és kielégülés náluk is egyre inkább állandó szükségletté vált, függetlenül az ovulációtól. (Bár úgy tűnik, hogy ezt a szükségletet a nők még ma is könnyebben háttérbe tudják szorítani, mint a férfiak.)

Mindenesetre a nők szexuális fogékonyságának erősödése és időbeni bővülése fontos fejleménye az emberi szexualitás evolúciójának. Ám ez az evolúció szerencsére nem korlátozódott az emberré válás időszakára, és a Diamond által felsorolt változásokra (rejtett ovuláció, menopauza, közös territórium stb.), hanem a legutóbbi tíz-húszezer év során is folytatódott, egy magasabb síkon. Éspedig egyrészt, mint a szexuális viselkedés szociális (és pszichikus)

szabályozásának - ha úgy tetszik, a „szociális kiválasztódásnak” a története, másrészt, mint a szexualitás szerepének (és a nemi szerepeknek) változásai.

A szexuális viselkedés szabályozásának alakulása, vagyis a szexualitás fokozatos **humanizálódása** már túlnő a biológiai evolucionizmus szemléletén, s más szempontú feldolgozást igényel. Itt csak utalok rá, hogy olyasmikről van szó, mint a szexuális tabuk állítása és vallási rítusokkal (pl. termékenységi rítusok) ötvözése, aztán a nemek viszonyának, együttélésének sokféle szabályozása (pl. poliginia, poliandria, monogámia), s végül az elavult tabuk időszaki vagy végleges felszámolása. Mindezzel szorosan összefügg a szexualitás szerepének, funkciójának változása, kapcsolódása különböző egyéni testi és lelki szükségletekhez; az individualizálódással párhuzamosan a **szerelem megjelenése**; a férfi és női szerep sokféle eltérése; a szex megélhetési és előnyszerzési forrássá válása; a különféle szexuális visszaélések és torzulások (perverziók) kialakulása stb.

Az emberi szexualitás evolúciójának többféle trendje figyelhető meg. A fő trend jellemzője, hogy a szexuális viselkedés zárt és merev rendszerből nyitottá és rugalmassá válik; másrészt a nemek harcából, hatalmi vetélkedéséből kooperációvá szelidül. Ezzel ellentétes tendencia a szexualitás kommercializálódása, árucikké válása, ami a haszonszerzést szolgálja. Csak a jövő mutatja meg, hogy melyik trend lesz az erősebb.

2. Keyserling, H. (szerk.): Könyv a házasságról. (1927, Nova, 402 p.)

Az egyik legelső, tudományos igénnyel összeállított könyv a házasságról; alcíme: **A házasság értelmezése kiváló kortársak felfogása szerint**. A könyv három részből áll. Első részében maga Keyserling fejt ki gondolatait a házasság problémájának helyes értelmezéséről. A második rész a házasságot „térben és időben” vizsgálja, a harmadik rész pedig „időtlen problémaként” elemzi. Ezekben Keyserlingen kívül 23 neves szakember ismerteti vizsgálatainak eredményét, köztük olyanok, mint Havelock **Ellis**, Carl Gustav **Jung**, vagy Alfred **Adler**.

A történeti részben a holland A.W. Nieuwenhuis a házasság létrejöttével kapcsolatban egyes primitív népeknél (főleg ausztráliai törzseknél) gyűjtött megfigyeléseit ismerteti. Eszerint legtöbb törzsnél csak a más törzsbeliék jöhetnek számításba. Jellemző a korai „eljegyzés” és a csoportházasság (pl. két fivér két nővel házasodik). A házasság előtti, vagy azon kívüli nemi élet csupán vallásos ünnepeken fordul elő, egyébként szigorúan büntetik. A maláj törzseknél a 12-13 éves lányok és a 14-16 éves fiúk családi érdekből házasodnak; a lányt rendszerint meg sem kérdezik. Matriarchátusuk folytán csak az anyától örökölnék a gyermekek. A batakoknál viszont patriarchátus van; a nőt „dolognak” tekintik, amelyet meg lehet vásárolni, nem örökölhet stb. A dajakok parentális házasságaiban viszont a nemek egyenjogúak, s a házasság előtt szabadon érintkeznek. Ugyanakkor a két fél szülei tárgyalásokat folytatnak a hozomány felől (amit a leendő férjnek kell fizetnie, de kölcsönös az ajándékozás).

Leo Frobenius az anyajogú társadalmak házasságait, Rabindranath Tagore a hindu „házassági ideált”, Richard Wilhelm a kínai házasságokat, Beatrice M. Hinkle pedig az északamerikai házasságot mutatja be. Mások a polgári házasságról, a romantikus házasságról, a „rangházasságról” és a proletarizálódó rétegek házasságairól írnak. Az utóbbival foglalkozó Paul Ernst megemlíti, hogy **Goethe: Wahlverwandtschaften** c. művének egyik szereplője azt javasolja, hogy a házasságokat öt évre kössék; úgy véli, az elválás lehetősége mindkét felet arra indítaná, hogy a legjobb oldalukról mutakozzanak, s akkor a házasságot legtöbb esetben meghosszabbítanák.

Ugyanebben a részben olvasható Thomas Mann: A házasság átmeneti állapota c. írásában úgy véli, hogy „mint manapság minden, úgy a házasság is átmeneti állapotban van; képtelenség volna a végében, a megszűnésében hinni.” (217. old.) Hivatkozik **Kant** meghatározására a házasságról: „Két, különböző nemű személy összeköttetése nemi tulajdonságaik élethosszigan tartó, kölcsönös birtoklására.” Ám hozzáfűzi: eszerint „a házasság arra való volna, hogy a nemi érintkezést lehetővé tegye - és vannak is esetek, amelyekre ez áll... Az ilyen házasság erkölcsi alapja nem éppen a legszilárdabb.” (220. old.) Érdekes megjegyzése, hogy a férfi „elnőiesedésének” és a nő „elférfiasodásának” tétele aligha igaz és praktikus. A folyamat inkább valami kölcsönös humanizálódás felé halad. Meglepő megállapítása, hogy „a homoszexualitást joggal nevezhetjük erotikus eszteticizmusnak,” (214. old.)

A könyv harmadik részében többek között **Ernst Kretschmer: A testi-lelki összhang** a házasságban c. írásában fő kérdésnek tartja, hogy milyen temperamentumok vonzzák egymást? Száz házaspárt érintő adatgyűjtésében 6 fő temperamentumot vett alapul: a hipomán, synton (kényelmesen realiztikus) és a „nehéztörűk” (ezek a ciklothymek); az érzékenyek; a hidegen energikusak és az autisztikusak (ezek a skizothymek). Megállapítása szerint a szélső típusok többnyire „kontrasztházasságot” kötnek. Egyforma házastársak elsősorban a kiegyenlített, közepeszerű temperamentumoknál (különösen a syntonoknál) találhatók. Kretschmer szerint a nagy zsenik egész sora (pl. Goethe, vagy Bismarck) különösen szélsőséges kontrasztházasságok terméke.

Havelock Ellis: A szerelem mint művészet c. írását azzal kezdi, hogy „a mélyebb értelemben vett erotikum, vagyis a szerelem képessége csak rendkívül lassan ébredett az emberi nemnél... A görög költők, kivéve a legkésőbbieket, alig tudtak valamit a szerelemtől, mint a házasság egyik eleméről.” (314. old.) Ellis szerint a szexualitás mindjobban összeszövődik a legmagasabb és legfinomabb emberi impulzusokkal és tevékenységekkel; a nemi tevékenység tehát fejlesztheti az ember testi és lelki képességeit. Álláspontja szerint a szeretkezés csak a zenével és az imádsággal hasonlítható össze. Ezért minél értelmesebben gyakoroljuk „a nemiség játékos funkcióját, annál inkább fejlődik erotikus személyiségünk és annál többre vihetjük a szerelem művészetében.” (320. old.)

Alfred Adler: A házasság, mint közösségi feladat c. tanulmányának alapgondolata, hogy „a személyes fölülkerekedésre való törekvés, ami egy mélyenjáró és többnyire föl nem ismert alsóbbrendűségi érzésből ered, többnyire arra bírja a férjet és feleséget, hogy hatalmuk látszatát tüntető módon túlfeszítsék. A házastársak többnyire úgy viselkednek, mintha attól félnének, észreveszik rajtuk, hogy ők a gyengébbek.” (309. old.) Hangsúlyozza, hogy a szülők házasságának is mintaszerűnek kell lennie, különben gyermekeik átviszik új otthonukba a rossz tradíciót. „Az apa uralkodási vágya vagy keménysége annyira elijesztheti a lányokat, hogy később a férjük minden vonását bizalmatlanul lesik és félremagyarázzák... Kemény anyák fiai kerülnek a nőt és nehezebben hozzáférhetők a közösség számára.” (309. old.) A testi érettség mellett legfontosabbnak tartja a lelki érettséget. „Az individuálpszichológia szerint a lelkileg éretleneknek a házasságban meg kell bukniuk, mert a közösségre vonatkozó lelki szervek hiányoznak náluk. Márpedig a házasság, mint feladat, a társadalom, a foglalkozás és az erotika követelményeihez való alkalmazkodásban áll. (312. old.)

Carl Gustav Jung: A házasság, mint lélektani vonatkozás c. írásában abból indul ki, hogy a „lélektani vonatkozás” tudatosságot tételez fel; ám ez csak fokozatosan alakul ki a „nem tudatos lelki élet mélységeiből”, s a felnőtté vált fiatalban is még széles területei vannak a tudattalan lelki életnek. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy önmagát és a másikat is hiányosan ismeri, s rendszerint mindkettőjük motívumai tudattalanok. Márpedig minél nagyobb a nem-tudatos terjedelme, annál kevésbé lehet szó szabad választásról, amit szubjektíve észre-

vehetővé tesz a szerelem „sorskényszer” jellege. A nem tudatos motívumok főként a szülőktől erednek. (Jung további gondolatait lásd e könyv II. részében.)

Hermann Keyserling, a könyv szerkesztője 2 tanulmányt is közöl a kötetben. Az elsőt azzal a meglepő megállapítással kezdi, hogy „mint erotikus lény, minden ember már eredetileg poligám hajlamú, éspedig a nő még határozottabban, mint a férfi, mert az erotikája nüanszírozottabb.” (15. old.) További fejtegetései kissé ellentmondásosnak és megalapozatlannak tűnnek. Szerinte pl. „a házassági állapot már eleve sem boldog, hanem tragikus állapot... teljesen megoldhatatlan a konfliktus a személyes törekvés és a közösségi követelmények között.” (22-23. old.) „Hagyományos ösparancsnak” tartja az egynejséget és a házasság felbonthatatlanságát. Gondolatmenete végén „az emberiség megmentése érdekében” kötelezővé tenné a sterilizálást, „a rosszul sikerült gyermekek születésének megakadályozását.” (253. old.) A párvalasztással kapcsolatos, pozitív gondolataira a téma ontogenetikus tárgyalásánál térünk vissza.

Mindenképpen tanulságos, hogy már az 1920-as években milyen sokrétűen próbálták megközelíteni a párvalasztás, házasság és család, vagyis a nemek viszonyának problémáit.

3. Szilágyi V.: A házasság múltja és jelene (In: A házasság jövője. 1978, Minerva, 225 p.)

Kivonatok a könyv történeti részéből:

A magántulajdon és a patriarchális házasságformák

Az „ösközösségi” társadalomban a nő még többé-kevésbé egyenrangú társa volt a férfinak. Később aztán amikor a termelés, a technika fejlődése lehetővé tette a magántulajdon kialakulását, az örökölhető vagyon (földbirtok, nyájak stb.) megjelenését, **a nő helyzete alapvetően megváltozott.** Minthogy a nemek közötti, eredeti munkamegosztás folytán a magántulajdont a férfi szerezte, ő rendelkezett fölötté, s ez megnövelte hatalmát a csoportban. Ennek egyik következményeként a nő alárendelt helyzetbe, a férfi gyámsága, felügyelete alá került, akárcsak a gyermekei. **A magántulajdon kialakította a férfiben a tulajdonosi szemléletet,** amit aztán a feleségére is kiterjesztett: őt is tulajdonának, mintegy vagyontárgynak tekintette.

Ettől kezdve a házasság és család is a magántulajdonnal rendelkező férfiak szolgálatában állt. Egyrészt azért, hogy a házasságot is a vagyongyarapítás, a hatalomnövelés eszközének tekintik. Másrészt a házasság révén is biztosítani kívánják uralmuk folyamatosságát, vagyonuk és kiváltságos helyzetük átörökítését elsőszülött fiúgyermekükre. Ezért fontossá vált, hogy a feleségnek legyen fiúgyermek, s hogy a gyermekek apja biztosan a férj legyen. Emiatt követelték meg a feleségtől a házasság előtti szüzességet, utána pedig a szexuális kizárólagosságot és hűséget.

A férfi szexuális szabadsága ugyanakkor csorbitatlan maradt, sőt, vagyonától, hatalmától függően még növekedett is. Azzal párhuzamosan, hogy az árucseré mind nagyobb szerepet kapott, a csere elvét a férfi-nő viszonyra is alkalmazták: **a nő árucikk lett**, amelyet meg kellett fizetni. (Persze az is előfordult, hogy egyszerűen elrabolták. A nőrablás vagy szöktetés már a civilizáció előtti, nomád, törzsi társadalmakra jellemző; az ősmagyar mondák között is van olyan, amely egy csoportos nőrablás történetét meséli el. De akkoriban az elrabolt nőkből többnyire feleségek lettek, míg később inkább rabszolgasorsra jutottak.) A rabszolganők egyik fő feladata a munka mellett éppen az volt, hogy kiszolgálták uruk szexuális igényeit.

Az osztálytársadalmak íratlan szabálya volt, hogy a feleség csak azonos, vagy magasabb társadalmi osztályba, rétegbe tartozhatott. A kölcsönös, személyes vonzalom léte vagy nemléte mellékes, tizedrangú tényező volt; a házasság létrejöttét a két érdekelt család megegye-

zése döntötte el. A megegyezést rendszerint hosszas alkudozás előzte meg. A házasság így adásvételi ügylet lett, amit a fiatalok feje fölött intéztek: róluk döntöttek, de nélkülük. Sokak szerint a civilizáció kezdete egyben a monogámia általánossá válását is jelentette. Ez azonban nem egészen igaz. A monogámiát valójában a férfiak találták ki a nők számára; magukra nézve azonban nem tartották kötelezőnek. A törvényes örökös biztosításához a nő monogámiájára volt szükség, a férfiera nem. Így nem volt akadálya a férfi nyílt vagy leplezett poligámiájának. A többnejűséget jó néhány országban egészen a mi korunkig hivatalosan is engedélyezték. De illegálisan mindenütt megtalálható volt. A házasság férfiak ma is szabadon vásárolhatnak maguknak szexuális szolgáltatást: a prostitúció a patriarchális monogámia kiegészítő intézménye.

Az Ószövetség a házasságról

Ádám és Éva, mint az „első emberpár” közismert legendája a keleti teremtésmítoszok egyik változata, amely már kifejezetten patriarchális szemléletet tükröz. A nő korábbi, szabadabb helyzetére csak nyomokban történik utalás az Ószövetségi Bibliában, pl. amikor arról van szó, hogy az asszony törzse sátrában marad, s a férfi költözik hozzá. Az ószövetségi iratokról tudjuk, hogy nem egyetlen korban, hanem hosszú évszázadok során keletkeztek. Így a házasság története szempontjából is igen tanulságos forrásmunkák. Bemutatják a törzsi társadalom, s vele a párosházasság bomlását, a többnejűség elterjedését, s végül a patriarchális monogámia megszilárdulását.

A testvérgyilkos Káinnak még egy felesége volt, de hatodik ükunokája, Lámek már „két feleséget vett, egyiknek neve Ada, másiknak Cilla”. Ábrahámnak, a zsidó nép ősatyjának eleinte egy felesége volt: Sára, akinek meddősége miatt azonban hamarosan rabszolganője, Hágár szült neki gyermeket; másutt Ábrahám „mellékfeleségeiről” olvashatunk. A babiloni Hammurabi (i.e. 1700 körül) törvénykönyve is a nő meddősége esetén engedélyezte a második feleséget, vagy az ágyast, ami aztán hamar általánossá vált, függetlenül a meddőségtől. Jákob két lánytestvért vett feleségül, Leát és Ráchelt, s mindketten még egy-egy ágyast is adtak neki. Ézsauak már három, egyenlő jogú felesége volt.

Az ószövetségi Bírak könyve és Királyok könyve a többnejűség virágkorában született, amikor mindenki annyi feleséget és ágyast szerzett, amennyit csak tudott. Gedeonnak és Saulnak jónéhány felesége és ágyasa volt; Dávid királynak kb. tíz felesége és ugyanannyi ágyasa; Roboámnak 18 felesége és 60 ágyasa. Az Énekek énekében a királynak 60 felesége és 80 ágyasa volt, Salamon király hatalmas háremében pedig 700 feleség és 300 ágyas lakott. A királyi hárem örökölhető volt, s birtoklása jogcímet adott a trónhoz. A hárem ugyanis a gazdagság és a hatalom jelképe (vagy ahogy ma mondanánk: státusszimbólum). Az ágyasok rendszerint rabszolganők, akiket pénzért vásárolnak, vagy foglyul ejtenek.

A nyílt többnejűség mellett a Biblia tanúsága szerint mindig megtalálható volt a rejtett többnejűség is, különösen a feleség elbocsátásának és újabb házasság(ok) kötésének formájában. A Mózes 5. könyvében található válási törvény szerint a férj bármikor elbocsáthatta feleségét, ha az már nem tetszett neki, a feleség viszont sohasem kezdeményezhetett válást. Az eltaszított asszonyt utálatosnak, sőt, tisztátalannak nevezi a törvény (függetlenül attól, hogy kinek a hibájából taszították el), s megtiltja a férjnek, hogy visszafogadja őt. A válás a férfi számára igen könnyű volt: egyszerűen ki kellett állítania egy válási levelet, amit aztán a felesége kezébe nyomott. A szerencsétlen nő nem tiltakozhatott, nem védekezhett, legtöbbször még kártérítést sem követelhetett. Tévedés lenne azt hinni, hogy csak a „házasságtörő” asszonyt kergették el; az ilyeneket az ószövetségi időkben inkább megkövezték.

A monogámia időszámításunk kezdete körül vált általánossá a zsidóságnál. Nem sokkal később a kereszténység igyekezett megnehezíteni a válást, megszilárdítani a patriarchális monogámiát.

Házasság a középkorban

A kereszténység államvallássá válása folytán a házasság egy férfi és egy nő közötti, felbont-
hatatlan életközösség lett, amelyben **a férfi az úr**, akinek a feleség örök hűséggel és engedel-
mességgel tartozik. A férj ezzel szemben titokban látogathatta a minden középkori városban
megtalálható **bordélyházakat** (vagy, ha elég gazdag volt, tarthatott magának ágyasokat is). A
papság számára tilos volt a házasságkötés, de bőséges adataink vannak arra, hogy még a
püspököknek és egyes pápáknak is voltak ágyasaik. A „házasságtörő” asszonyt ezzel szemben
pellengérre állították, haját leborotválták, bebörtönözték; de a férj meg is ölhetette őt „jogos
felháborodásában”. A női hűtlenség megelőzésére drasztikus eszközt használtak: az ún.
erényövet”, amely szó szerint lakatra zárta a feleség nemi szervét.

A párválasztásba a fiataloknak ritkán volt beleszólásuk; ezt szüleik intézték a családi érdekek
alapján. A házasságkötés valódi és elsődleges célja többnyire a vagyon vagy a tekintély
növelése; az egyéni vonzalom aligha jöhetett számításba. A leendő feleség szüzessége döntő
fontosságú volt. A házasságtörténet szempontjából a középkor legjelentősebb fejleménye az
lehet, hogy ekkoriban kezd megjelenni a szerelem kultusza, bár még elég bizonytalanul, az ún.
lovagi szerelem formájában (amely csaknem mindig házasságtörő jellegű). A „hajnali dalok”
(az „albák”) a lovag és asszony-szeretője hajnali búcsúzkodását örökítették meg; a szerelmi
balladák - pl. az Aucassin és Nicolette - a szülőkkel és az egész társadalommal szembe sze-
gülő szerelmesek megpróbáltatásait. Boccaccio Decameron-ja vagy Ráth-Végh István házas-
ságtörténeti dokumentumgyűjteménye eleven képet fest a középkor szerelmi próbálkozásairól.
De még évszázadoknak kellett eltelniük ahhoz, hogy a szerelem jogát egyáltalán elismerjék.

A reneszánsz: szerelemkultusz és házasságpiac

A reneszánsz nem hozott közvetlen és tömegmértű változást a nemek viszonyában, bár
későbbi kihatásai jelentősek. Eleinte azonban inkább csak folytatja és felerősíti a lovagkor
szerelmi kultuszát, kibővítve azt az újra felfedezett „pogány” (ógörög és latin) költészet
erotikus elemeivel. Divatba jött az ún. galantéria: a csiszolt modorú udvarlás. Mindez azonban
egy elég szűk rétegre korlátozódott; a nőtisztelet céltáblája nem általában a nő, hanem az úrnő,
a kastélyok és szalonok előkelő hölgye. Róla és neki szólnak a lovagregények és pásztor-
regények, a szerelmes versek és levelek, a szépirodalom és művészet minden műfaja. A
házasság viszont a társadalom egyetlen rétegében sem a spontán szerelmen alapul. A
párválasztás változatlanul a szülők joga, fő meghatározói az osztályhelyzet és az anyagiak.
Előfordult ugyan a lányszóktetés, a szülők akarata ellenére megkötött házasság, de kockázatos
vállalkozás volt, amit súlyosan büntettek. **Az „eladó lány” értékét a hozomány szabta meg.** A
férj tekintélyét és családfői jogait a törvény biztosította; a feleség helyzete jogilag a gyermeke-
kével egyenlő. A férj nemcsak verhetette a feleségét, hanem pl. „házasságtörés” esetén büntetle-
nül meg is ölhetette, szeretőjével együtt. Válást a nő csak egyetlen esetben kezdeményezhetett:
ha a férj impotens volt. (Ennek bizonyítása azonban olyan megalázó eljárással történt, hogy a
legtöbb nő visszariadt tőle.)

A patriarchátus tehát nem enyhült a reneszánsz után, a polgárság fokozatos uralomra
kerülésével. Jogilag inkább romlott a nő helyzete, legalábbis a nagy francia forradalomig
(1794). A szerelemkultusz, a galantéria azonban mégiscsak hatott az erkölcsökre; a felszínen
finomította, formálisan szabályozta a nemek kapcsolatát. Annál is inkább, mert a szerelem
jogait egyre többen kezdték komolyan venni. Ám a polgárság nem tudott felnőni saját

eszményeihez, s megelégedett a látszat fönntartásával. A nővel együtt a szerelem is árucikké vált. A „szerelmi házasság” látszata gyakran a pusztá érdekviszony elködösítésére szolgált. (A divatba jött szerelemkultusz folytán az egyéni érdekek a szerelem áruhájába öltöztek.) Előfordultak ugyan az anyagi és karrierszempontokat figyelmen kívül hagyó szerelmi házasságok is, ezek azonban többnyire kudarcot vallottak.

Az utóbbi évszázadokban a házasság önmagában is érték, elérendő cél volt, mert társadalmi státust jelentett, megkönnyítette az érvényesülést. Ugyanakkor sokak számára elérhetetlennek bizonyult, különösen a „jó parti”, vagyis az anyagilag és társadalmilag előnyös házasság. Ezért aztán a „szerelmi házasságot” is mindinkább összeegyeztették a „jó parti” kívánalmaival. (Ez volt a „minden szempontból tökéletes” házasság.) A legtöbb házasság persze nem szerelmi, hanem valójában **érdekházasság** volt. Igaz, a feleségnek illeté kimutatni, hogy „szereti” (vagyis odaadóan szolgálja) a férjét, s bármikor teljesíti „házastársi kötelességét” az ágyban is. Az effajta házaseletnek eléggé prostitúciójellege volt. A férj a házasságkötéssel mintegy megvette a nőt, s a továbbiakban nem aktusonként fizette, mint egy utcalányt, hanem a „háztartási pénznek” nevezett átalánydíjjal és hasonlókkal.

A helyzet hosszabb távon akkor sem sokkal jobb, ha a házasság szerelemmel (vagy annak illúziójával) kezdődik. A tulajdonosi szemlélet ugyanis ellentétes és összeegyeztethetetlen az igazi, érett szerelemmel, s ezért előbb-utóbb kiábránduláshoz, elhidegüléshez vezet. A nemi élet ezzel párhuzamosan elszürkül, vagy fárasztó kötelességgé válik a szerelem ellobbanása után. Így az egymás iránti bizalmatlanság is csak átmenetileg oldódik. Marad a látszatok őrizgetése és a kettős élet, vagy a lemondás. S marad a hatalmi vetélkedés, a törekvés egymás kizárólagos birtoklására. A szerelemkultusz és a házasság összekapcsolása nyomán elterjedt az a nézet, hogy egyrészt a szerelem elmúltával a házasság elveszíti létjogosultságát, másrészt egy új szerelem esetén feltétlenül el kell válni és új házasságot kell kötni. Ez természetesen válásra hajlamosít, aminek jelentős szerepe van a válások szaporodásában.

A házasság és család mai világválsága

Mínt hogy a házasságkötés általában „családalapítást”, vagyis gyermekvállalást is jelent, a házasság intézményének válsága a család válságát is magával hozza. E válság két fő tünete, hogy nálunk - és általában a nyugati világban - egyre kevesebben kötnek házasságot, és azok közül is egyre többen válnak el. Az utóbbi évtizedek statisztikai adatai ezt a **kettős tendenciát** egyértelműen igazolják, bár azt csak megbecsülni tudjuk, hogy a tényleges házasságbomlás jócskán felülmúlva a bíróilag kimondott válások számát. Úgy tűnik, majdnem annyi házasság bomlik fel évente, mint amennyit megkötnek.

A házasság, mint intézmény válságának megítélését megnehezíti, hogy a házassodási kedv ugyan csökken, de erősen növekszik a házasságkötés nélküli együttélések (régies, kissé megbélyegző szóval: vadházasságok) száma, s ezek a lényegét illetően alig különböznek a házasságtól. Ha tehát nem a jogi oldalt vagy a „papírfomat” nézzük, akkor a házasságszerű együttélések továbbra is népszerűnek és elfogadottnak mondhatók. Így a válság ma nem a házasságnak, mint egy emberpár együttélésének létét, hanem inkább annak tartalmát, funkcióját érinti. Vagyis nem egzisztenciális, hanem fejlődési válság, amely korunk társadalmi váltoásaival szorosan összefügg.

A házasság fejlődési válsága is járhat azonban nehezen megoldható bonyodalmakkal és negatív következményekkel. Ezek közé tartozik a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok mind nagyobb elterjedése, most már nemcsak a férfiak, hanem a nők körében is. Újabb felmérések adatai szerint az ilyen extramaritális kapcsolatok a 30-50 éveseknél fordulnak elő, és pedig a férfiak 60-70%-ánál, a feleségek 30-40%-ánál. Ami azért válságtünet, mert a köz-

felfogás ma is elítéli és veszélyesnek tartja, különösen a nő „félrelépését”. Ennek megfelelően a családjogi törvények ezt sok helyütt a válóokok között tartják nyilván. Szerencsére nem mindenütt. Svédországban például már 1970 óta, de egy ideje nálunk sem szerepel az elfogadható válóokok között. Ennek alapja egy olyan felfogás, miszerint a házasságon kívüli kapcsolat nem feltétlenül veszélyezteti a házasságot. Ám, ha a házastársak nem értenek ebben egyet, akkor mégis veszélyezteti a házasságot.

Ugyanez mondható a **gyermekvállalási kedv megfogyatkozására**. A hagyományos felfogás a házasság fő céljának és értelmének éppen a gyermekvállalást és nevelést tekintette. Ma viszont egyre több házaspár csak egy (legfeljebb két) gyermeket vállal, de a szándékosan gyermektelenek száma is növekszik. A születési arányszámok már olyan alacsonyok (9-10%), hogy emiatt népünk összlétszáma is erősen csökken. Ez persze elsődlegesen népesedési válság, ami azonban összefügg a házasságnak, mint intézménynek a meggyengülésével. Az egyes házasságokban viszont csak akkor okoz válságot, ha a partnerek gyermekvállalási elképzelései erősen különböznek.

Válságtünet lehet ezen kívül még sok minden, kezdve a szerelem elmúlásától és a nemi élet elszürkülésétől a szülőkkel való kapcsolat megromlásán és a gyermeknevelési ellentéteken keresztül a szabadidő eltöltése körüli vitákig, vagy a hatalmi harcok kiéleződéséig. Tény, hogy a házasság komoly fejlődési válságot él át, s eddigi történetének valószínűleg legnagyobb fordulópontjához érkezett. E válságnak sokféle oka van. Elsődlegesen bizonyos gazdasági, társadalmi és kulturális változások; például a városiasodás és iparosodás, a nők munkába állása és gazdasági önállósulása, jogaik törvénybe iktatása, a háztartások gépesítése, a gyermeknevelés intézményesítése, a biztonságos fogamzásgátlás elérhetővé tétele stb. Mindezek a változások másféle beállítottságokat és sok új igényt alakítottak ki, amelyekkel a házasság hagyományos formája nem tartott lépést, s válságtünetekkel reagált.

A válság tehát a patriarchális monogámia válsága, mivel az már nem felel meg a mai társadalmi viszonyoknak. A hagyományos hatalmi struktúra tarthatatlanná vált. Új egyensúlyt kell kialakítani, ami persze nem megy viták és súrlódások nélkül. A erőviszonyok megváltozását jelzi, hogy a válások többségét jó ideje a nők kezdeményezik. Ez azt mutatja, hogy egyre kevésbé viselik el a házasság patriarchális jellegét. (Átalakítani azonban ritkán képesek, holott erre lenne szükség.)

Ma kétségkívül sokkal könnyebb a válás, mint eddig bármikor. S ez alapján jó dolog, hiszen fontos emberi szabadságjogról van szó. Ám rögtön több kérdés is felmerül: Mikor indokolt a válás az egyén és/vagy a társadalom szempontjából? Milyen következményei lehetnek a válásnak (vagy az indokolt válás elmulasztásának), hogyan lehetne a káros következményeket megelőzni vagy megszüntetni?

E kérdések hatékony megválaszolása gondos elemzést igényel. Elvileg **a válás akkor indokolt, ha még nagyobb bajokat lehet vele megelőzni**. Ami egyrészt a helyzet helyes értékelésétől, másrészt a válás kulturált lebonyolításától függ. (Köztudott, hogy egyik sincs rendben, mivel ezekre jóformán senki sincs eléggé felkészülve.) Az egyéni kihatások vizsgálata nem ide tartozik. A válások azonban a társadalomra is megterhelően hatnak, mert negatívan befolyásolják a népegészséget, a munkaerő újratermelését, a lakáskérdés megoldását stb. Filogenetikusan és kultúrtörténetileg ezért elsősorban a legális vagy illegális együttélések funkcióinak változása látszik érdekesnek.

A hagyományos házasságnak - és vele együtt a családnak - a fajfenntartás elősegítése mellett három fő funkciója volt: gazdasági, szexuális és gyermeknevelő. Mindegyik funkció terén jelentős változások történtek és vannak folyamatban. Ráadásul új funkciók is megjelentek.

A gazdálkodási funkció

A család termelési funkcióját az iparosodás és városiasodás folyamán jórészt elvesztette. Gazdasági funkciójából a városi családokban inkább csak **a fogyasztás, a pénzbeosztás**, a családtagok ellátásának megszervezése maradt, többnyire továbbra is ősi minták alapján, merev munkamegosztással: a férj kereste a pénzt, a feleség gondoskodott a háztartásról és a gyermekekről. A többgenerációs nagycsalád helyett azonban a szülőkből és gyermekeiből álló „magcsalád” („nukleáris” család) terjedt el. A házastársak egyikének szüleivel való együttlakás helyett a legtöbb házaspár saját, önálló háztartás létrehozására törekedett, mert ez nagyobb függetlenséget biztosított számukra.

Az utóbbi évtizedekben azonban egyre többen kételkednek abban, hogy a gazdálkodási funkciónak az említett, merev munkamegosztással történő ellátása, a családcentrikusság, „az én házam - az én váram” szemlélete ma is érvényes lenne. Hiszen a feleségek legtöbbször dolgozó nők, akik szabadulni kívánnak a háztartás terhétől, a „második műszakról”. S mivel a férjeket még ma is nehéz arányosan (fele-fele alapon) bevonni a háztartási munkába és a gyermekek ellátásába, sokan új és radikális megoldásokat keresnek. Egy irányzat az ún. **kommunális szolgáltatások** kiterjesztését szorgalmazza, a másik pedig a háztartások önkéntes alapon történő társulását, **lakóközösségek** létrehozását. Egyes nyugati országokban a társulási törekvés már a lakások tervezésében is megnyilvánul: az ilyen társasházak kicsit szállodaszerűek; közös ebédlőjük, társalgójuk van stb. (Hazánkban eddig inkább csak a nyugdíjasoknak építettek néhány hasonlót.) Az ilyen korszerű házakban szükségképpen más életstílus alakul ki, csökken az elszigetelődés veszélye. A házasság és család korszerűsítése szempontjából e tendenciák kibontakozása kívánatos lehet.

A szexuális funkció átértékelése

A hagyományos házasságban a szexualitás elsődlegesen a gyermeknemzésnek és a férfi kielégülésének szolgálatában állt. Az említett társadalmi változások folytán azonban a nő nem maradhatott hátrányos helyzetű, passzív „gyermekszülő gépezet”. De a férfi számára is fontossá vált, hogy ne csak utódokat kapjon a házasságtól, hanem teljes értékű szexuális partnert is. A szerelmi házasság népszerűségével egyenes arányban nőtt az az igény, hogy a feleség jó szexuális partner is legyen. Megindult tehát **a nő „reszexualizálása”**. Ennek lényege, hogy a nő mintegy újra felfedezi önmagát, mint szexuális lényt, újra fogékonnyá válik az örömszerző nemi életre.

Sajnos, ez még nem vált általánossá. Sok adat szerint a nők többsége orgazmus-zavarokkal küzd, ritkán jut kapcsolatában szexuális kielégüléshez. Biztató fejlemény azonban, hogy ebbe egyre kevésbé nyugodnak bele, s keresik a megoldást. A megoldás legfőbb akadályai pedig rendszerint a szex-ellenes nevelés következtében kialakult gátlásokban, téves beállítottságokban találhatók. Az akadályok másik nagy csoportja a férfitársnőhöz, a harmadik pedig a külső, főleg technikai feltételekhez fűződik. (Mindezekkel bővebben e könyv ontogenetikus fejlődéssel foglalkozó része foglalkozik.)

Végeredményben a házasság szexuális funkciója többféleképpen változott és változik: egyrészt korlátozódik és kikapcsolhatóvá válik utódnemző szerepe, s előtérbe kerül az örömszerzés és egyéb, lélektani előnyök. Másrészt megszűnik - most már a nő számára is - a szexuális kapcsolat véglegesen kizárólagos jellege. Növekszik a szex tartós szerepe a házasságban, kevésbé szürkül el, színesebbé, változatosabbá, kulturáltabbá válik.

A gyermeknevelési funkció

Első pillantásra úgy tűnik, mintha ebben a funkcióban csak annyi változás történt volna, hogy a házastársak ma **kevesebb gyermeket vállalnak**, mint régen. Ám a statisztikák szerint nemcsak a gyermeklétszám csökken, hanem kevesebb lett a gyermeket vállaló házaspárok száma is. Ugyanakkor növekszik a gyermeküket egyedül nevelő szülők (lányanyák, elváltak) aránya. Emellett a szülők és gyermekek sokkal kevesebb időt töltenek együtt, mint régebben, a felnövő gyermekek pedig hamarabb kiszakadnak a családból.

Minthogy az átlagéletkor növekszik, egyre kevesebb azoknak az éveknek a száma, amikor a házaspár gyermeknevelési feladatokat lát el. 40-50 évi házasságból például mindössze 20-25 évet vesz igénybe egy vagy két gyermek felnevelése. Ez csupán a házasság első felére terjed ki, ellentétben a régebbi időkkel, amikor a szülők - különösen az anya - egész életüket a gyermekek felnevelésének szentelték. Ebből a változásból sajátos életmódváltási nehézségek adódnak, bár a mai házások már sokkal kevésbé gyermek-orientáltak. A nők előtt csaknem minden pálya megnyílt, s ez megváltoztatta élettervüket és értékrendjüket. A családanyai hivatás mellett megjelent és **erősödik a nő társadalmi hivatástudata**. Gyakran előfordul, hogy ez utóbbi válik elsődlegessé, többé-kevésbé háttérbe szorítva az anyai hivatást.

Ez számos problémát vet fel a házasság fajfenntartó és gyermeknevelő funkciójával kapcsolatban. Pl. elegendő nő vállalkozik-e a gyermekszülésre ahhoz, hogy társadalmunk egyszerű reprodukciója, számszerű állandósága biztosítható legyen? Úgy tűnik, nálunk is népességcsökkenéssel kell számolni, miközben a világ fejletlenebb országaiban tovább tart a nagy arányú népességnövekedés. Valószínűsíthető, hogy ennek hosszabb távon veszélyes következményei lehetnek.

Ha minden felnőtt házasságot kötne, akkor minden házasságban legalább két gyermeknek kellene születnie ahhoz, hogy a népesség egyszerű reprodukciója biztosított legyen. Csakhogy nem köt minden felnőtt házasságot, sőt, határozottan csökken az először házasságot kötők száma. Másrészt koránt sincs minden házasságban két gyermek. Tény viszont, hogy ezt részben kiegyenlítheti a házasságon kívül születettek számának növekedése, ami az utóbbi évtizedekben megfigyelhető. A másik kiegyenlítési lehetőség abból adódhat, hogy sok házaspár (vagy együttélő pár) kettőnél több gyermeket vállal. Közülük sokan akár „főhivatású szülők” lehetnének. (ezt elősegítené, ha az állami politika rangjára emelkedne a szülőség társadalmi presztízsének növelése.)

Egyéb funkciók

Az említett alapfunkciókon túl - amelyek maguk is tovább differenciálhatók - a szociológiában meg szokták különböztetni a házasság (és család) néhány további funkcióját is. W. Goode (1967) többek közt a családtagok létfenntartásának és lelki egyensúlyának biztosítását szolgáló, magatartásukat **irányító és ellenőrző, társadalmi helyüket kijelölő** stb. funkciókról írt. H. Sas Judit (1976) a család nyolc funkcióját sorolta fel, köztük olyanokat, mint a családra háruló munkák megszervezése, vagy az egymás iránti szolidaritás. A gyakorlatban ez a házasság és család olyan feladatait jelenti, mint a rendelkezésre álló javak elosztása, a családtagok pihenésének és felfrissülésének biztosítása, az öreg családtagok gondozása.

A házasság funkcióinak változása során előtérbe kerülnek a házastársi kapcsolat lelki funkciói, vagyis az egyéni, lelki szükségletek kielégítésének kölcsönös elősegítése. Ezek közt vannak viszonylag állandóak is, pl. a lelki egyensúly fenntartásának szükséglete. A házasságban ez sokféleképpen, nagy egyéni eltérésekkel nyilvánulhat meg. Váratlan változások (pl. munkahelyi konfliktusok stb.) olyan erős, belső feszültséget vagy labilitást idézhetnek elő az egyén-

ben, hogy ugrásszerűen megnő a lelki egyensúly erősítésének igénye, s ezt főleg házastársától várja el. A házasság ilyenkor biztosító szelep, vagy menedékhely szerepét töltheti be.

Ezzel szorosan összefügg a házasság irányítási és ellenőrzési funkciója. Mindinkább fontossá válik a „belső magatartás”, a véleményalkotás, az értékválasztás, a világszemlélet stb. irányítása. A külső viselkedés irányítása és ellenőrzése ugyanakkor lazul. Bizonyos értelemben lelki szükségletet elégít ki a házasság hagyományos helykijelölő, státus-meghatározó funkciója is, hiszen a partnerek többnyire társadalmi (és anyagi) helyzetük megerősítését vagy javítását várják a házasságtól. A feleség társadalmi rangja a férj státusától függött, bár erősíthette vagy ronthatta is azt. A nő önálló státusának megjelenésével ez a funkció napjainkban erősen csökken.

A személyiségfejlesztő funkció kibontakozása

A házastársi kapcsolat mindig hatott valamennyire a partnerek személyiségére. A polgári korszak előtt azonban ez a lelki hatás - a műveltek vékony rétegét kivéve - elég jelentéktelen volt és ritkán vált tudatossá. Az egyéniség tömegesebb arányú kibontakozása, vagyis az ún. **individualizálódás** a reneszánsz táján kezdődött. Érthető, hogy az ókor primitív nemi sóvárgásától minőségileg különböző egyéni **szerелеm** is csak ekkor válhatott számosabbá (bár még korántsem általánossá). Az egyéni szerelem egyik legelső, klasszikus példája Rómeó és Júlia szerelme, amelyet Shakespeare tragédiája tett halhatatlanná. Az ilyen szerelem rendkívül intenzív és tartós hatással van az egyénre, nagy teljesítményekre teszi képessé.

A házastársi kapcsolat individualizálódása és **személyiségfejlesztő funkciója** ugyan évszázadokkal ezelőtt kezdődött, de kibontakozása ma is folyamatban van. minden jel arra mutat, hogy a házasságtörténet egyik legfontosabb tendenciájával állunk szemben. Megvalósulása várhatóan a következő eredményekkel járhat: **kialakul a házasságformák sokfélesége**, s ezáltal könnyebb lesz az egyéni igényeknek legjobban megfelelő házasságot megvalósítani. Így a házasság egyre alkalmasabb lesz a személyiségfejlődés, az **önmegvalósítás** elősegítésére. Mégpedig a szerelem meglététől, vagy elmúlásától függetlenül is, lényegében azért, hogy rugalmasabbá és nyitottabbá válik. J. Bernard (1973) szerint a jövő a szabadon alakítható kapcsolatoké, amelyek nem gazdasági vagy egyéb kényszerre, hanem érzelmi elkötelezettségre épülnek, s mindkét partner számára optimális függetlenséget és fejlődési lehetőséget biztosítanak.

Egy másik, neves kutató, S. Keller (1976) öt pontban foglalta össze a házasság jövőjét érintő, megalapozott előrejelzéseket:

- A szexuális és házassági kapcsolatok formailag és tartalmilag változatosabbak lesznek.
- Kevesebb negatív érzelem (féltékenység stb.) kapcsolódik hozzájuk.
- Nagyobb tere lesz az egyéni döntéseknek a kapcsolat jellegét és időtartamát illetően.
- Új közösségformák jönnek létre a házaspárok önkéntes társulásai révén.
- Az életciklus változásainak megfelelően a házasság is többszakaszos lesz, s jellege minden szakaszban különbözik.

Hozzátehetnénk, hogy míg a múltban a házastársi jogok és kötelességek, előnyök és hátrányok elosztása egyenlőtlen volt, a jövő házassága egyenlőségelvű és nyitott lesz.

Mai házasságtípusok

Az egyik legkorábban kidolgozott és legegyszerűbb tipológia (F.W. Burgess & L.S. Cottrell, 1938) a házassággal való elégedettséget vette alapul, s **öt típusba sorolta** a házasságokat: a „nagyon boldog”-tól a „nagyon boldogtalan”-ig. Ez azonban keveset mondott a házasság tartalmáról. De az sem méri megbízhatóan a házasság minőségét, hogy a pár gyermektelen, vagy hány gyermekkel rendelkezik - bár kétségtelen, hogy sajátos különbség van a gyermekes és gyermektelen házasságok között.

Újszerű módon, a kapcsolat jellege és a házastársak életstílusa alapján próbálta tipizálni a házasságokat két amerikai kutató, J.F. Cuber és P.B. Harroff (1965). Ők **öt házasságtípust** írtak le. Az egyik a **konfliktushoz szokott házasság**, amelyben a házastársak szinte állandóan vitatkoznak, veszekednek, de azért alapjában véve jól megvannak egymással. A másik a **devitalizált** (életerejét veszített) típus, amely nagy szerelemmel kezdődött, de aztán a házastársak fokozatosan elhidegültek, közömbössé váltak, s inkább csak megszokásból maradnak együtt. A harmadik a **passzív-megegyezéssel** típus csak annyiban különbözik az előzőtől, hogy itt kezdetben sem volt szerelem, hanem csak józan alku, megegyezés; ez tehát jellegzetesen érdekházasság. A negyedik típus a vitális (életerős, eleven) házasság, amely a sikeres alkalmazkodás folytán mindkét fél számára kielégítő. Végül az ötödik, **totális** típusú házasságban a felek nemcsak jó házastársak, hanem munka- és harcostársak is, életük minden ponton összekapcsolódik.

Cseh-Szombathy László (1977) vizsgálatai alapján a magyar házasságok két alaptípusát különböztette meg. Az egyikben erős **érzelmi kötődés** található a házastársak között, s ez kölcsönös alkalmazkodásra készíti őket. A másikban az érzelmi kötődés hiányzik, vagy egyoldalú. A házastársak többsége szerinte valószínűleg ebbe a típusba tartozik. Ezen kívül természetesen több más „házasságtipológia” is létezik.

4. Morris, D.: Az emberállat. Személyes vélemény az emberi fajról (1997, M. Könyvklub, 223 p.)

Az eredetileg 1994-ben, Londonban kiadott könyv szerzője J. Diamondhoz hasonlóan az emberré válás körüli evolúciós történetekkel próbálja magyarázni a mai ember viselkedését. Ezt írja:

„A páviánok rövid, személytelen és mindössze 8 mp-ig tartó párosodásával ellentétben az emberpár előbb hosszas előjátékba merül. Az ennek csúcspontját jelentő aktus szintén jóval hosszabb, mint a majmok esetében. Persze mi is képesek vagyunk gyors, állatias közösülésre, de egészséges párok és kellően intim körülmények között legalább százszor annyi időt áldozunk egy-egy nemi érintkezésre, mint a legtöbb majom és emberszabású.

A legnagyobb változás az **emberi nőstény** szexuális magatartásában ment végbe. A női nemiség négyféle irányban bővült. Először is kialakult benne a közösüléssel együtt járó, intenzív nemi kielégülés, az orgazmus. Ez egészen egyedülálló a főemlősök körében. Néhány fajnál megfigyelték ugyan, hogy a nőstény valamiféle „miniorgazmust” él át, de ez semmi ahhoz az elemi erejű reakcióhoz képest, amit az orgazmust átélő nők tanúsítanak.” Másodszor: **szexuális fogékonysága** a teljes menstruációs ciklust felöleli... Harmadszor, a nőknél nem látszik a peteérés időpontja... Negyedszer, a nők még viselősen is képesek a nemi együtt-létre, sőt, a klimaktérium elmúltával, idős korban is.

Eszerint mi vagyunk a legszexközpontúbb főemlős. Ez pedig „nem afféle kulturális dekadencia, hanem evolúciónk egyik legfőbb irányvonala. Ennek köszönhetjük életünk talán legfelemelőbb pillanatait és - óhatatlanul - leggyötrőbb kínjait is.” (118. old.)

A továbbiakban már pszichológiai jellegű elemzésekbe bocsátkozik: „Ahogy kezdenek kialakulni az új párok, tagjaik ellentmondásos szakaszon mennek át: mindjobban élvezik az egyre intimebb együttléteket, ugyanakkor rendszeresen visszatérnek régi, egyeneműekből álló, „törzsi csoportjukba”, hogy beszámoljanak a történeteikről. Új, heteroszexuális kapcsolatukat a legnagyobb műgonddal tervezik és bonyolítják, mégsem tudnak ellenállni a csábításnak, hogy friss élményeiket megosszák a régi közösséggel. Azután a párkapcsolat egyre szorosabb, a csoportkapcsolat pedig egyre lazább lesz, és elérkezik a pillanat, amikor senkivel sem hajlandók többé megosztani bensőséges élményeiket. A szerelmi kapcsolat kizárólagossá vált. Ettől kezdve a párok a szabadidejük egyre nagyobb részét töltik együtt. Ez az információcsere időszaka, amikor a tagok felméri, mennyi közös vonás van bennük... Ha ezek után továbbra is a kapcsolat fenntartása mellett döntenek, akkor meg kell győződnie arról, hogy nemcsak szeretkezni tudnak jól egymással, hanem képesek nappalokat és éjszakákat, heteket és hónapokat, éveket és évtizedeket is eltölteni egymással, miközben közös utódaikat nevelik.” (121-122. old.) Ezzel akár egyet is érthetünk. A következő viszont túlzásnak tűnik:

„Aki szerelmes, az azt hiszi, hogy valami egészen egyedi csoda történik vele, pedig valójában a legkisebb gesztus és pillantás szintjéig pontosan kiszámíthatóan viselkedik. Az egymástól gyökeresen eltérő kultúrkörökben élő, fiatal párokról készített filmek is meglepő hasonlóságokat tárnak fel a kapcsolatnak ebben a szakaszában... az emberi páralkotás rítusa mindenütt csaknem teljesen azonos módon zajlik.” (131.)

A férfiak gyakori félrelépéseinek szerinte „állati stratégiái” vannak: „Az első stratégia, hogy a lehető legtöbb utódot kell nemzeni, még hozzá a lehető legnagyobb területen szétszórva... A második stratégia követői csak egészen kevés utódot nemzenek, viszont azoknak a lehető legnagyobb védelmet biztosítják.” A férfiak eszerint mindkét stratégiát gyakorolják. „...az ember közöslését nem véletlenül nevezzük szeretkezésnek. A közös szexuális aktivitás örömei automatikusan új érzelmi kötődést kezdenek kialakítani. A röpke félrelépés gyorsan új párkapcsolattá fejlődhet, még akkor is, ha ez egyik félnek sem állt szándékában. Ha pedig alakulni kezd egy új kötődés, akkor óhatatlanul ellentmondásba keveredik a régivel... egy ilyen konfliktusból nem könnyű kiutat találni... A nyílt házasság ilyen esetekben ésszerű megoldásnak látszik. Megvalósításával időről időre meg is próbálkoznak - legutóbb a hatvanas és hetvenes években fellángolt kommunadivat idején. Egy darabig működött a dolog, de aztán lassanként az összes ilyen közösség felbomlott, mert... rendre fellángolt a rivalizálás.” A féltékenység Morris szerint „biológiai evolúciónk során igen fontos szerepet játszott. Gyökerei abból erednek, hogy meg kell védelmeznünk a velünk nemi kapcsolatot létesített partner utódait... Ez úgy valósítható meg legjobban, ha mindkét szülő kizárólag a saját utódainak szenteli magát. Bármiféle osztzkodás vagy közösködés ezt az elvet gyengíti.” (137-139. old.)

A férfiak „kettős stratégiájának” és **poligám hajlamának megoldására** 3 javaslata van:

„... az alkalmi szexuális kicsapongásokat a fantázia birodalmára kell korlátozni... Jóval radikálisabb megoldás a **prostituáltak** szolgálatainak igénybe vétele... A „rideg csábítás” módszere: futó kalandok, amikor a férfi „cinikusan és számító módon viszonyul” partneréhez - „erőszakba torkolló légyottok”. (142. old.) „... egy elvégzett felmérés szerint a brit férfiak 60%-a életében legalább egyszer megcsalja partnerét”; a nőkre vonatkozó adat 40%. Akadnak olyan kultúrák is, amelyekben a férfi arról gondoskodik, hogy a nőnek ne lehessen öröme a nemi tevékenységben... Ezt a női körülmetéléshez hasonló beavatkozást ma is rendszeresen

alkalmazták Afrika, Közel-Kelet és Ázsia 25 országában... A statisztikák 74 millió megcsónkított nőről számolnak be.” (145. old.)

Figyelemreméltó elgondolása, hogy „a papok, agglegények, vénkisasszonyok, eunuchok, szerzetesek, apácák és homoszexuálisok éppen azzal válnak a társadalom értékes tagjává, hogy nem járulnak hozzá a fajunk tönkretételével fenyegető népességgrobbanáshoz.” (148. old.) „Paradox módon minél zsúfoltabb egy társadalom, annál magányosabb lehet benne az egyén... szembe kell néznünk azzal a rendkívüli problémával, hogy korlátoznunk kell saját szaporodásunkat. Felvirrad még az a nap, amikor szaporodási engedélyért kell folyamodnunk ahhoz, hogy utódokat nemzhessünk magunknak.” (155. old.)

5. Csányi Vilmos: A humánetológus nézőpontjából (Interjú dr. Csányi Vilmossal, M. Szexológiai Szemle, 2001/2-3. sz.)

Szerk.: Ön többek között úgy nyilatkozott, hogy a szaporodás szabályozatlansága az emberi faj pusztulásához vezet. Komolyan gondolta ezt?

Cs.V.: Minthogy a bolygónk területe véges, a szaporodásnak valamiféle korlátja kell, hogy legyen. Minden társadalmi rendszerben kialakultak szaporodási korlátok, a mai társadalomban azonban ezek eltűntek.

Szerk.: Csakhogy a nyugati társadalmak már erősen korlátozták a születésszámot, mi tehát már nem szaporodunk, sőt, inkább fogyunk.

Cs.V.: Igen, de a Földön már jó hatmilliárd ember él, s ehhez képest a nyugatiak néhány százmilliója elenyésző.

Szerk.: Ha a nyugatiak már tudják szabályozni, akkor megtehetik a keletiek is, nem?

Cs.V.: Ez ábránd! Mindenki reménykedik benne, aztán semmi sem történik. Kínában, ahol már jóval több, mint egymilliárd ember él, megpróbálkoztak a születések korlátozásával, de az általános felháborodás hatására már lazítottak ezen. Hasonló a helyzet Indiában is. Ha már 15 vagy 20 milliárd ember lesz, annak beláthatatlanok a következményei. József Attila azt írta egy versében: „Már kétmilliárd ember...” Azóta nem sok idő telt el, s már háromszor annyian vagyunk.

Szerk.: Ez igaz, ám a globalizáció talán segíthet a szaporodás világméretű szabályozásában.

Cs.V.: Ebben sok más szempont is szerepet játszik. A globalizálódás a termelés és fogyasztás felfuttatásával jár, tehát minél több fogyasztóra van szükség, nem pedig a népesség csökkenésére.

Szerk.: Az emberiség öngyilkossága árán mégsem kívánhatják a népesség korlátlan szaporodását.

Cs.V.: Csakhogy például a keresztény egyházaknak is az az álláspontjuk, hogy a szaporodást nem szabad korlátozni, mert a Mindenható így rendelte. E pillanatban nem látható semmilyen reális megoldás. A kairói népesedési konferencia is tárgyalt erről, mégsem történt semmi.

Szerk.: Ha a nemzés és szaporodás nem elemi emberi jog, akkor nyilván korlátozni kell. De hogyan?

Cs.V.: Elemi emberi jog igen kevés van. Ilyen az élethez való jog, de valójában már ezt is átvette az állam. A más körülmények közt élő, mondjuk húszezer évvel ezelőtti ember nem tudta volna megérteni és elfogadni a számunkra természetes szabályokat. Hogy mi jogos, vagy mi nem, az mindig az adott helyzet függvénye. A kulturális rend szabályozza, ki mire

jogosult. Kínában átmenetileg eredményes volt a korlátozás, ami azt mutatja: van megoldás, ha komolyan veszik-

Szerk.: Világviszonylatban, főleg bizonyos túl szapora népcsoportoknál talán kívánatos lenne a korlátozás, de nálunk nem vezetne-e a magyarság még gyorsabb fogyásához?

Cs.V.: Én nem tennék különbséget a népcsoportok között, mert ez nagyon veszélyes dolog, rasszizmushoz, fajgyűlölethez vezethet. Itt az egyénekről van szó. A különböző társadalmak a problémát különbözőképpen oldhatják meg. Elképzelhetetlen, hogy egy „világhatóság” döntse el, hogy „ezekből kell, azokból meg nem kell.” 15 millió magyar van, s én fontosabbnak tartom, hogy minőségi magyarok legyenek. Veszedelemes szemlélet, amely azon siránkozik, hogy fogyunk, de nem törődik azzal, hogy 30 ezer ember hajléktalan, vagy az átlagéletkor nálunk 15 évvel alacsonyabb, mint máshol. A minőség elve azt jelenti, hogy egy kisebb létszámú nemzet is lehet nagyon értékes, ha tagjai egészségesen és kulturáltan élnek.

Szerk.: Vannak olyan aggályok, hogy amennyiben a jelenlegi trend folytatódik, akkor néhány évtized múlva hazánk „roma ország” lesz, és a magyarság kisebbségbe szorul.

Cs.V.: Minden lehetséges, különösen akkor, ha egy társadalom olyan ostoba, hogy nem látja be: a romakérdést nem imádsággal lehet megoldani, hanem pénzzel, kultúrával, oktatással stb. Aki erre sajnálja a pénzt, az ellensége a nemzetnek. A romakérdést tehát igen komolyan kell venni, de nem a létszámuk korlátozásával.

Szerk.: Mi a véleménye az úgynevezett szerelemhormonról, a feniletilaminról? Ez oka, vagy inkább következménye a szerelemnek?

Cs.V.: Már korábban is lehetett tudni, hogy jól meghatározott szakaszai vannak a nemek kapcsolatának. S ennek lehet valami biológiai alapja. Az ember biológiai örökségében, az emberszabású majmok között stabil párkapcsolatok - néhány kivételtől eltekintve - nem voltak ugyan, de éppen a párkapcsolat kialakulása az egyik fő feltétele annak, hogy az emberi társadalom létrejöjjön. A szerelem pedig olyan állapot, amely elősegíti, hogy bekövetkezzen egyfajta összehangolódás.

Szerk.: Igen, de a szerelem általában elég hamar elmúlik. Más a párkapcsolat és más a szerelem.

Cs.V.: Ma már jóval hosszabb időre van szükség az utódok felneveléséhez, s ez csak akkor sikerülhet, ha az utódokat létrehozók közötti kapcsolat elég stabil. Szerelem híján a kultúra kell, hogy összetartsa a családokat.

Szerk.: Úgy tudom, az etológia az érzelmi kötődésben, a párkapcsolatok stabilizálásában is bizonyos hormonoknak, endorfinoknak tulajdonít döntő szerepet.

Cs.V.: Az endorfinok jutalmazták a kötődést.

Szerk.: Az együttlétből adódó biztonságérzet nem elegendő jutalom?

Cs.V.: Minthogy biológus vagyok, úgy vélem, hogy ennek is van biológiai alapja. Minden ember arra születik, hogy valamilyen **csoportképző erők** hatása alatt álljon- A közös akciók és hiedelmek is komoly összetartó erőt jelentenek. A hormonelőállítás képessége biológiai adottság. A hormonszintet legfeljebb csökkenteni, vagy erősíteni lehet, de létrehozni nem. A szerelem elősegítheti, fokozhatja egy hormon hatását, de nem hozza létre azt. Hasonló a helyzet az agresszió esetében is. A hormonok és a viselkedés olyan bonyolult rendszert alkotnak, hogy nagyon nehéz az egyes tényezők szerepét felderíteni.

Szerk.: Mi a véleménye a szexuális kultúra evolúciójáról?

Cs.V.: Az a kérdés, mit értünk evolúción. Sokan valami magasabb rendű irányába történő fejlődésre gondolnak, jómagam viszont egyszerűen változást értek ezen. Vagyis a szexuális kultúra is változik, de nem feltétlenül valamilyen rosszabb állapotból megyünk egy jobb felé.

Szerk.: Az egyszerűbbtől a komplexebbé válás nem fejlődés?

Cs.V.: Hol igen, hol nem. Van, amikor az evolúció egyszerűsödéssel jár. Nagyon vitatható dolog, hogy egy rendszer komplexebbé válása mindig fejlődést jelent-e. A szexualitásnak három alapfunkciója van: a fajfenntartás, a stresszoldás és a párkapcsolat erősítése. Ezek valamelyikére a különböző társadalmi ideológiák „rátelepednek”, például tiltják a stresszoldó, vagy a párkötő funkciót. Remélhető, hogy a **biológiai optimum felismerése** előbb-utóbb elősegíti a genetikai és társadalmi tényezők összehangolását. Ettől a biológiai optimumtól távol van a promiskuitás, amiben nincs szerepe a párkapcsolatoknak, a reprodukciónak, és csak a stresszoldás érvényesül.

Szerk.: Vannak-e az embernek ösztönei, például nemi ösztöne?

Cs.V.: Miért ne lennének? Minden állatnak van, s az ember is egy állatfaj. Csak az a különbség, hogy az embernek olyan „ösztönei” vannak, ha így nevezzük az öröklött viselkedésszerepeket, amelyek a kultúrát teszik lehetővé. S ezek más ösztönkésztetések elnyomásához is vezethetnek. Ez komplex folyamat.

Szerk.: Jómagam úgy látom, hogy az emberi viselkedés egészében tanult viselkedés. *A genetikai adottságok csak lehetőségek, amelyek a körülményektől függően valósulnak meg*, vagy maradnak rejtve.

Cs.V.: A tanulás is genetikai adottság. A modern etológia azt mondja, hogy ál-ellentétéről van szó. A tanulás tartalmát ugyan nem a gének határozzák meg, de tény, hogy bizonyos dolgokat könnyebb megtanulni, más dolgokat pedig nehezebb. Egy emberi típusú nyelvet egy gyermek 1,5-2 év alatt megtanul, egy mesterséges nyelvet viszont nem. A biológiai korlátok tehát a tanulás esetében is érvényesek. Minden faj azt tanulhatja meg könnyen, amire szüksége van fennmaradásához. Az ember például nem tudja megtanulni szaporodásának szabályozását... A szabálykövetés fajspecifikus dolog, aminek nem sok köze van a tanuláshoz. Jellemző, hogy a pusztán logikai szabályok megtanulási aránya csak 20%-os, de ha ugyanazt a szabályt egy szociális miliőbe ágyazzák, akkor akár 90%-os is lehet, mert ezeket az ember, veleszületett szociális tulajdonságainál fogva könnyebben átlátja és megjegyzi. Ezek a tanulási korlátok sokkal finomabbak, mint az állatoknál, de léteznek és kimutathatók.

Szerk.: Mi a véleménye Jared Diamond: Miért élvezet a szex? című könyvéről?

Cs.V.: Kiváló népszerűsítő könyvnek tartom, semmi kifogásom nem volt ellene. Nem tartom túlzásnak, hogy **bizonyos értelemben kiszolgáltatottak vagyunk** genetikai programozottságunknak. A *Suttogások és sikolyok* című Bergman-filmben például volt egy jelenet, amitől néhány néző mindig rosszul lett. Az ember érzékeny bizonyos látványokra és hatásokra, s ezeken nehezen tudja túltenni magát; ez a kiszolgáltatottság. Rengeteg ilyen érzékenységgel van, s aki ezzel visszaél, az agresszív lény.

Szerk.: Nem ad pesszimista világgépet ez az etológiai szemlélet?

Cs.V.: Szerintem nem pesszimista, hanem realista szemlélet. Tudomásul kell venni a korlátainkat.

6. Gordon, M. (Ed.): The Nuclear Family in Crisis. The Search for an Alternative. (1972, Harper & Row, 224 p.)

Az amerikai szociológus által összeállított kötet a „magcsalád” krízisével és alternatívák keresésével foglalkozik. A könyv első része a család pótlására irányuló próbálkozásokat mutatja be (Plátontól egészen az „oneida közösség”-ig). A második rész ezt az izraeli kibbucok családpótló gyakorlatának ismertetésével folytatja. A harmadik rész az akkori szocialista és kapitalista országok család- és szociálpolitikáját hasonlítja össze, a negyedik részben pedig az 1970 körüli évek nyugati „kommunáiról” és a csoportházasságról olvashatunk.

Az egyik szerző (M.E. Spiro) kétségesnek tartja, hogy valaha is sikerülhet a kétgenerációs családot mással helyettesíteni. Elismeri azonban, hogy a család négy funkcióját másféle társadalmi egység is biztosíthatja. Ilyennek tartja például az izraeli kibbucokat, vagyis mezőgazdasági kommunákat, amelyekben nincs hagyományos értelemben vett családi élet, hiszen a kibbuc átveszi a család gazdálkodási és nevelési funkcióit; a gyermekek már csecsemőkoruktól külön épületben (nevelőotthonban) laknak, és szakképzett nevelő foglalkozik velük. (Persze azért a szülők rendszeresen látogatják őket, így szoros érzelmi kapcsolatban maradnak.) A cél a csoport-identifikáció (vagy ahogy Adler mondaná: a közösségi érzület) megalapozása. A serdülőkorig a fiúk és lányok közös hálóteremben alszanak.

A kibbuc-nevelés tapasztalata nem igazolja J. Bowlby megállapítását, miszerint a szoros anyagyermek kapcsolat nélkülözhetetlen a lelki egészség biztosításához, mert a többgondozós rendszer nem feltétlenül káros. **A közösségi nevelés előnyei:** A gyermek sem gazdaságilag, sem jogilag vagy pedagógiailag nincs kiszolgáltatva szüleinek; a nemek egyenlősége folytan megszűnnek a patriarchális csalárendszer ártalmait, s korán kialakul a közösségi érzés, a szolidaritás egymás iránt. Nevelési problémák persze itt is előfordulnak, de a szakképzett nevelők ezekkel könnyebben boldogulnak, mint a szülők.

U. Bronfenbrenner az 1960-as években a Szovjetunióban tett látogatásai alapján tanulmányában a **szovjet családpolitikát** elemzi. Történetileg bemutatja, hogy az 1920-as évek anarchiája után sajtókampány indult a szexuális lazaságok és a művi abortuszok ellen. S bár hangsúlyozták, hogy az állam nem képes átvenni a család nevelési funkcióját, tehát „szocialista családra” szükség van (Makarenko szerint a család a szocializmusban „nem magánügy”), új törvényekkel, bölcsődék és óvodák létesítésével igyekeztek erősíteni a kollektív nevelést is. A családi neveléssel kapcsolatos viták azonban a további évtizedekben is folytatódtak.

R.M. Kanter az **amerikai kommunák** számát több százra becsülte, de megállapította, hogy általában rövid életűek, különösen az anarchista kommunák. A „fejlődés-központú kommunák” sikeresebbek; törekvésük, hogy nagy családdá váljanak, s tagjaik baráti kapcsolatba kerüljenek. Ezek „T-group”-szerű kiscsoportok, közös ideológiával, munkamegosztással, fegyelemmel. Az új tagok belépését szigorú feltételekhez kötik. Köztük jónéhány a csoportházasság tendenciáját is magában foglalja.

D.E. Smith és J.L. Sternfield a **„pszichedelikus kommunák”**-ról írt cikkükben kifejtik, hogy ezek szoros kapcsolatban állnak az USA-ban 1965 körül kezdődött kábítószer-mozgalommal (LSD és egyéb „lélektágító” szerek). Az ilyen kommunák hat típusát írják le, attól függően, hogy milyen szerepet kapnak a kábítószeres és mennyire csoportházasság-szerű a kommuna.

A **csoportházasságról** egyébként L.L. & J.M. Constantine (egy kutató-pár) közölt tanulmányt a kötetben. A patriarchális monogámia (szerintük „monoginia”) kudarcának elemzéséből kiindulva tíz „multilaterális házasság”, azaz átlag 4-6 tagból álló csoportházasság példáján keresztül demonstrálják azt, hogy e házasságformának milyen előnyei vannak; pl. a felmerülő

problémák többoldalú megközelítésével elősegíti a résztvevők személyiségfejlődését és önmegvalósítását, kielégíti változatossági igényüket, nagyobb biztonságot nyújt a kölcsönös szolidaritás révén stb. A szerzők szerint hasonlít az ún. encounter csoporthoz.

7. Reich, W.: *Geschlechtsreife, Enthaltensamkeit, Ehemoral* (1930, Münster V., 184 p.)

A könyv alcíme: *A polgári szexuális reform kritikája*. A „szexpol” (szexuálpolitikai mozgalom) megalapítója a pszichoanalízist és a marxizmust próbálta összeegyeztetni, hangsúlyozván, hogy az alsóbb néposztályok felszabadítása és a szexuális nyomor megszüntetése szorosan összefügg. Első könyvében (1927) az orgazmus funkciójáról írt. A **szexuális forradalomról** szóló könyve 1930-ban jelent meg először, - ám Hitler uralomra jutása (1933) folytán menekülnie kellett. Törekvései így sikertelenek maradtak; az európai baloldal nem vette fel programjába a szexuális forradalmat, sőt, megtiltotta műveinek terjesztését, aztán pedig a pszichoanalitikus mozgalom is szakított vele. 1934-ben meghívták az oslói egyetemre karakteranalízist tanítani. Ettől kezdve visszavonult a politikától és biofizikai kísérletekbe kezdett, amelyeket 1937 után már Amerikában folytatott: kidolgozta az „orgon-energia” elméletét.

Ebben a könyvében egy 9 oldalas Bevezető után öt fejezetben foglalkozik a házasság intézményével, a polgári családdal, mint nevelési szervezettel, a polgári nemi erkölcs hatásával a szexuális reformtörekvésekre, a pubertás problémájával és a házassággal, mint tartós szexuális kapcsolattal. Gondolatmenetének lényegét már a Bevezetésben összefoglalja. Kiindulópontja, hogy az osztály-társadalomban a gazdasági és ideológiai konfliktusokkal együtt az erkölcsi ellentmondások is szaporodnak, mert az uralkodó osztály által előírt morál ellentétes az egyének természetes nemi igényeivel. Az ilyen ellentmondások kiéleződése folytán sok szó esik a szexuális reformokról, ám semmilyen tényleges haladás nem történik. Az ideológiai küzdelmek körébe tartoznak a szexuális reformtörekvések is. A polgári liberálisok a szexuális reformok révén pusztán egy hiányosságot akarnak orvosolni, de érintetlenül hagyják a társadalmi rendet. A pacifista „reformisták” is megelégednének apró módosításokkal. Reich viszont szociális forradalomra törekszik, mert a radikális szexuálreform csak ezáltal valósítható meg.

Az ifjúságra kényszerített **nemi megtartóztatás** szerinte bűnözéshez, neurózisokhoz, szenvedélyekhez és politikai közömbösséghez vezet. Ezért buzdítja a fiatalokat a nemi életre. Biztosítani kívánja az ehhez szükséges helyeket és fogamzásgátlókat. Szerinte a homoszexualitást, amely egyéb problémákhoz hasonlóan az ifjúkori heteroszexuális impulzusok elnyomásából ered, a szexuális forradalom megszünteti. Addig azonban türelemmel kell lenni irántuk. **Utópikus, „nonrepresszív” társadalmában minden intézménynek szexológiai is képzett vezetői lennének**, akik egy központ irányításával ügyelnének a szexuális jogok biztosítására. A szexuális forradalom kiküszöbölné a pornográfiát, a prostitúciót és a trágár beszédet is, amelyek mind a szexualitás elnyomásának következményei.

Reich ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a polgári szexuálmorál egyénekre gyakorolt következményeinek megértéséhez nélkülözhetetlen a S. Freud által feltárt lelki mechanizmusok ismerete. Ennek alapján magát a házasságot és a polgári családot, amely a tizenéveseket nemi aszkézisre kötelezné, a tényleges szexuális reformok legfőbb akadályának tartja. Reich szerint az évtizedek óta folytatott, polgári szexuális reformok semmilyen lényeges változást nem értek el a tömegek szexuális nyomorának felszámolásában, a prostitúció és a nemi betegségek, továbbá a házasságon kívüli szexuális kapcsolatok visszaszorításában, a válások növekvő számának csökkentésében, vagy az illegális művi abortuszok terén.

Indokolt kritikai gondolatai ellenére az adott történelmi körülmények folytán nem érhetett célt, s erre szélsőségesen reagált; pl. illuzórikusan a Szovjetuniót tartotta a szexuális forradalom mintaképének stb.

8. Millett, K.: *Sexual Politics* (1971, R. Hart-Davis, 393 p.)

Az amerikai szociológusnő ebben a könyvben elsőként körvonalazza a **szexuálpolitika** tényezőit és elméletét. A könyv második részében bemutatja annak történelmi hátterét; harmadik részében pedig néhány neves irodalmár (pl. D.H. Lawrence, Henry Miller, Norman Mailer és Jean Genet) nemek viszonyával kapcsolatos gondolatait ismerteti. Millet szerint a politika lényege: olyan hatalmi struktúra, viszonyok és intézmények, amelyek révén egy embercsoport kontrollál egy másik csoportot. Fejtegetéseivel a patriarchátus elméletéhez kíván hozzájárulni. Abból indul ki, hogy az ember neme egy státus-kategória, amelynek politikai vonatkozásai is vannak. A **nemek viszonya hatalmi viszony**: a férfiak történelmileg kialakult prioritásuk révén uralkodnak a nőkön.

A nemek viszonyának módosítását célzó **szexuális forradalomnak szerinte több szakasza van**. Az első (száz éves) szakasz 1830-tól 1930-ig tartott; ekkor került a közérdeklődés előterébe a „nemi kérdés”, s megtette első lépéseit a szexuális reformmozgalom és a női emancipáció. Ez az első szakasz azonban csak félmegoldásokat hozott. **Továbbra is megvalósítandó feladat** például: 1. A hagyományos szexuális tilalmak és tabuk eltörlése (a házasság előtti és azon kívüli nemi élettel, vagy a homoszexualitással kapcsolatban stb.), 2. a kettős erkölcs és a prostitúció megszüntetése, a szexuális szabadságjogok biztosítása, 3. a patriarchátus megszüntetése, a férfias és nőies fogalmának újraértékelése és 4. a gyermekek szakszerű, közösségi nevelése.

Az 1930 és 1960 közötti évtizedeket Millet a „**szexuális ellenforradalom**” időszakának tekinti, különösen a Szovjetunió vonatkozásában, ahol nem sikerült a patriarchátus felszámolására irányuló kísérlet, amely 1917 és 1927 között már elért bizonyos eredményeket. Millet szerint a kudarc oka - a gazdasági és politikai problémákon kívül -, hogy a marxizmus nem dolgozta ki a szexuális forradalom ideológiáját és alábecsülte a patriarchátus történelmi és pszichológiai erejét. A szexuális egyenjogúság gyakorlására kevesen voltak képesek. Néhány régi tévhit is bekerült a kommunista mentalitásba; pl., hogy a nemi élet összeegyeztethetetlen a forradalmi elkötelezettséggel és munkateljesítménnyel stb. Az 1930-as években egymás után hoztak konzervatív intézkedéseket: betiltották a művi abortuszokat, újra büntetendővé nyilvánították a homoszexualitást és bevezették a represszív szexuális nevelést.

Ugyanakkor Nyugaton is támadás indult a szexuális reformok ellen: egyrészt a náciizmus elsöpörte a virágzásnak indult szexológiát; másrészt **Freud és követői** „megmagyarázták” a nemek ellenséges viszonyát, jóváhagyták a hagyományos nemi szerepeket és pszichoszexuális különbségeket. Freud a „pénisz-irigység” alapján arra következtetett, hogy a női psziché fő jellemzői a passzivitás, a mazochizmus és narcisszizmus. A nő szerinte akkor válik éretté, ha abbahagyja a „fallikus” autoerotizmust. A maszturbáció ugyanis szerinte maszkulin tevékenység, és akadályozza a nőiesség kibontakozását

Az 1960 utáni időszakról Millet nem nyilatkozik, bár valószínű, hogy a szexuális forradalom újabb szakaszaként jelölte volna meg (legalábbis a következő két évtizedet).

9. Szilágyi V.: A szexuálpolitikáról

Sok szó esik a politika alapvető formáiról, például a külpolitikáról, a belpolitikáról, vagy a pártpolitikáról stb. De alighanem kevesen találkoztak a *szexuálpolitika* kifejezéssel, s valószínű, hogy nem is nagyon tudnak vele mit kezdeni. Pedig ilyen is van, még akkor is, ha nem emlegetik. S egyáltalán nem olyan jelentéktelen, mint első pillantásra gondolnánk! Hiszen mind az egyéni, mind a társadalmi élet egyik alapvető problémája a *férfiak és nők*

viszonya, amelyet valamilyen formában minden társadalom szabályozni és intézményesíteni próbál (mint fennmaradásának és fejlődésének alapfeltételét).

Éppen ez a törekvés a lényege a szexualpolitikának, bár „illendőségből” (vagyis a szexualtabu maradványainak következtében) inkább csak részegységeit - pl. népesedéspolitika, családpolitika, nőpolitika stb. - emlegetik. Minthogy azonban a nemek viszonya szerves és alapvető része minden közösségi életnek, a szexualpolitikát egyszerűen nem lehet kihagyni belőle. Így az legalább **hallgatólagosan beépül szinte minden politikai törekvésbe**: a szociálpolitikába vagy a kultúrpolitikába éppúgy, mint az egészségpolitikába vagy a kisebbségi politikába. S persze a pártpolitikába is, amely mindezekkel foglalkozik, az adott párt (vezetésének) értékrendszere és célkitűzései alapján.

A szexualpolitika történetéről A politika által irányított (vagy követett) társadalmi változások többé-kevésbé mindig befolyásolják a nemek viszonyát; ez utóbbi pedig visszahat a politikára. A kettő közötti kölcsönhatást már sokan felismerték a múltban, így például **Wilhelm Reich**, aki S. Freud tanításából azt a következtetést vonta le, hogy *a társadalom forradalmi átalakítását a szexuális elnyomás és a patriarchalizmus felszámolásával* kell kezdeni. Az általa indított „Szexpol” (szexualpolitikai) mozgalomnak a 20. század harmadik évtizedében kezdődő kibontakozását csak Hitler és a náciizmus győzelme akadályozta meg. (Az ő „szexualpolitikájuk” ugyanis kizárólag a „fajvédelmet” és a magasabb rendűnek tartott árjak szaporodását célozta, a német Birodalom világuralma érdekében.)

A **munkásmozgalom és a nőmozgalom** az előző századforduló körüli években igyekezett pozitív és progresszív szexualpolitikát kialakítani. Ennek megvalósítására jó alkalomnak tűnt az oroszországi „szocialista forradalom” győzelme. A kezdeti eredmények azonban hamar visszajukra fordultak a sztálini önkényuralom bevezetésével, annak ellenére, hogy a szovjet alkotmány biztosítani kívánta a nemek egyenjogúságát stb.

Hasonló volt a helyzet hazánkban is a 2. világháború után. A meghirdetett (szexual)politikai normák és a társadalmi-politikai gyakorlat ellentmondásosságát szemléletesen demonstrálja például a nemrég tartott **„Szex és kommunizmus”** című kiállítás is. Kétségtelen azonban, hogy a Kádár-rendszer (főleg az 1970-es évektől) fokozatosan enyhített a szigorú, baloldali puritanizmuson, például engedélyezte szexuális felvilágosító könyvek megjelenését, hozott egy népesedéspolitikai kormányhatározatot, amelyben a **„családi életre nevelés”** bevezetését is elrendelte az állami oktatás minden szintjén; azonkívül lehetővé tette a korszerű fogamzásgátló eszközök árusítását stb.

Mindez azonban igen kevés volt a nyugati társadalomban megfogalmazott szexualpolitikai követelményekhez képest. A nőmozgalom egyik amerikai képviselője, *Kate Millett* 1971-ben megjelent könyvében 4 pontban foglalta össze ezeket: 1. A patriarchátus megszüntetése, a férfias és nőies fogalmának újraértékelése. 2. A hagyományos szexuális tabuk eltörlése (pl. a homoszexualitás, vagy a házasság előtti és azon kívüli nemi élet tekintetében). 3. A kettős erkölcs és a prostitúció megszüntetése. 4. A szakszerű és széleskörű szexuális nevelés megvalósítása. E követelmények változatlanul időszerűek.

A rendszerváltás után az említett folyamat nálunk két, egymással ellentétes irányban folytatódott. Egyrészt elárasztotta hazánkat a szexhullám, s vele a pornográfia és a prostitúció. Másrészt a korszerű szexuális nevelés (s benne a családi életre nevelés) intézményesítésére irányuló próbálkozások nem kaptak támogatást a politika részéről, sőt, inkább a konzervatív, represszív törekvések kaptak szabad utat.

Szexuális jogaink chartája Minthogy a férfiak és nők közötti viszony alapját az egyéni szabadságjogok (és ezek korlátai) képezik, érdemes szemügyre venni, hogyan foglalta össze és határozta meg a nemiséggel kapcsolatos, alapvető, emberi jogokat 1999-ben és 2001-ben a 14. és 15. Szexológiai Világkongresszus:

1. **A szexuális szabadság joga.** Ez magában foglalja minden szexuális igény és képesség kifejezésének szabadságát, kivéve természetesen a szexuális erőszakot, kizsákmányolást és visszaéléseket.
2. **A szexuális autonómia, integritás és a test biztonságának joga.** Vagyis, hogy erkölcsi elveink alapján, és minden erőszaktól mentesen, önállóan szabályozhassuk nemi életünket.
3. **A szexuális magánélet joga:** egyénileg dönthessünk nemi életünk intimitásáról, amennyiben ez nem sérti mások jogait.
4. **A nemi egyenlőség joga:** mentesség a diszkrimináció minden formájától, tekintet nélkül a nemre, a szexuális beállítottságra, életkorra, vallásra, társadalmi hovatartozásra vagy fogyatékosságra.
5. **A szexuális élvezet joga,** amely az önkielégítést is beleértve alapvetően fontos a testi-lelki jóllét szempontjából.
6. **Az érzelmes szexuális megnyilvánulások joga.** Az embernek jogában áll szexuális vágyait érzelmek közlésével kifejezni. (A szerelem joga.)
7. **A szabad szexuális társulás joga:** ez a házasságkötés és a válás, vagy más jellegű, felelősségteljes szexuális társulások lehetőségét jelenti.
8. **A szabad és felelős gyermekvállalási döntés joga,** amely annak eldöntésén kívül, hogy vállalunk-e gyermeket, hányat és mikor, a születésszabályozás eszközeinek teljes hozzáférhetőségét jelenti.
9. **Jog a tudományosan megalapozott szexuális információkhoz** és az átfogó szexuális neveléshez.
10. **Jog a szexuális egészség gondozására,** mindenféle szexuális zavar vagy fertőzés megelőzésére és kezelésére.

Egy világkongresszusi határozat természetesen nem kötelező érvényű egyetlen államra sem, függetlenül attól, hogy ezt az Egészségügyi Világszervezet is megerősítette. Ám ugyanakkor elvárható, hogy a demokratikus kultúrállamok szexuálpolitikája messzemenően figyelembe vegye a szexológia vezető szakembereinek ajánlásait.

A nemi kapcsolatok jogi szabályozása A kérdés tehát az, hogy hazánkban mennyire érvényesülnek az emberek szexuális jogai és milyen a nemek viszonya az élet különböző területein? Ez legkönnyebben a jogszabályok terén mérhető le. Az Alkotmány, mint legfőbb jogszabály természetesen kimondja a **férfiak és nők teljes egyenjogúságát**, ami elvileg ma már vitán felül áll. Más kérdés, hogy a gyakorlatban mennyiben érvényesül. Jogilag a polgári törvénykönyvben teljesebbnek látszik az érvényesülése, mint a büntetőjogban, amelynek reformja megkezdődött ugyan (egyik nagy eredménye például a felnőttek közötti, kényszermentes homoszexuális kapcsolat büntethetőségének megszüntetése), de **további reformokra is szükség lenne**. Vonatkozik ez például a „nemi erkölcs elleni bűncselekmények” büntetőjogi szabályozására, amelyben nincs korszerű meghatározása a „fajtalanság” (vagy éppen a „természet elleni fajtalanság”) fogalmának. (A törvényalkotó minden jel szerint a heteroszexuális közösülést tartotta egyedül „természetesnek”.)

A legutóbbi idők kitűnő új jogszabálya a házastársak közötti, erőszakos közösülést is büntetni rendeli, ám csak magánindítvány alapján. Márpedig az erőszakot elszenvedő sértettől aligha várható, hogy kiszolgáltatott helyzetében feljelentse az elkövetőt. Problematikus az is, hogy mit tekint a törvény „súlyosan szeméremsértő cselekménynek”. Mert az a körülmény, hogy egy viselkedés „a nemi vágy felkeltésére vagy kielégítésére szolgál” (a törvény szerint), az sokféleképpen értelmezhető, s nem feltétlenül sérti a „szemérmet” (ami önmagában is bizonytalan és változó tartalmú fogalom). De lehetne sorolni további problémákat is, például a „megrontás” vagy a „vérfertőzés” kapcsán.

A **szexuális büntetőjog reformja**, korszerűsítése tehát egyik fő célkitűzése lehetne a mai szexuálpolitikának. De ide tartozik célként a hagyományostól eltérő szexuális kapcsolatoknak (pl. illegális együttéléseknek) a hagyományos (monogám, heteroszexuális) házassággal egyenértékűkénti kezelése, és az eddigi „családpolitika” felülvizsgálata is.

A szexuális kultúra terjesztése A jogi szabályozás korszerűsítésén túl a szexuálpolitika alapvető feladata a szexuális szabadságjogok megismerésének és a velük való élni tudás feltételeinek biztosítása. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a szexuálpolitika **egyik fő célkitűzése a tudományosan megalapozott szexuális kultúra terjesztése** lehet, beleértve az *egyéni pszichoszexuális fejlődés kedvező feltételeinek megteremtését*. A szexuális kultúra terjesztéséhez pedig egyrészt a **médiát** (főleg az elektronikus médiát) kellene szabályozni - és pedig részben fejleszteni, részben korlátozni! -, másrészt a **közoktatás és köznevelés** intézményeit kellene a szexuális kultúra terjesztésére alkalmassá tenni.

A különböző felmérések ugyanis azt mutatják, hogy az emberek szexuális kultúrája még ma is igen alacsony szintű. Nemcsak, hogy **nem ismerik szexuális jogaikat** és lehetőségeiket, hanem élni sem tudnak vele: intézményes oktatás és nevelés hiányában nem képesek sikeresen feldolgozni a rájuk zúduló szexuális ingertömeget, nem tudnak felkészülten választani a sokféle szexuális viselkedésminta közül. Így aztán nagyon esetleges, hogy milyen szexuáletikai értékrendjük alakul ki (s kialakul-e egyáltalán valamilyen). Ez a magyarázata az **elavult kapcsolati minták** továbbélésének, az érzelmi és szexuális zavarok rendkívüli megszaporodásának (beleértve a féltékenységet és egyéb párkapcsolati játszmákat éppúgy, mint a különböző szexuális funkciózavarokat és szenvedélybetegségeket).

Egy multinacionális gyógyszergyár nemrég reprezentatív adatgyűjtést szervezett „*a magyarok szexuális szokásairól*”. Ennek során 2000 személyes interjú készült országszerte, véletlenszerűen kiválasztott háztartásokban. Tekintettel a szexualitás tabu-jellegére, először a kérdezőbiztosok olvasták fel a kevésbé kényes kérdéseket, majd mindenkinek átadtak egy borítékot, amelyben egy önkitöltős kérdőív volt. Ezt az összes megkérdezett 75%-a adta vissza használhatóan kitöltve. A válaszadási hajlandóság 60 év felett és a legkevésbé iskolázottak körében volt a legalacsonyabb. Az eredmények hasonlítanak az M. & H. Communications két évvel korábbi, „*A szexuális problémák gyakorisága és a segítség igénye*” című felméréséhez. Az új adatgyűjtésből is azt tudhattuk meg, hogy „a felnőtt magyar férfiak 47%-a küzd különböző szexuális problémákkal... ám mindössze 9%-uk kér segítséget orvostól, pszichológustól, vagy akár csak a partnerétől. A merevedési zavar összesen több mint egymillió férfi és ugyanennyi nő problémája” - írja az Abbott vizsgálat összefoglalója.

Lehetséges, hogy valóban ilyen súlyos a helyzet. Ám ennek okaira nem tért ki a vizsgálat. Pedig az okok viszonylag könnyen felderíthetők, s azokat elsősorban az egészségügyi, s ezen belül a szexuális kultúra elmaradottságában és a szexualitás tabu-jellegében lehet megtalálni. Ezzel függ össze az is, hogy hiába fordulnának a szexuális problémával küszködők az orvosokhoz vagy pszichológusokhoz, a **szexológiai képzés teljes hiánya** folytán alig akad köztük, aki érdemben, hatékonyan tudna segíteni.

Átgondolt és korszerű szexualpolitika hiányában a szexuális-párkapcsolati kultúra terjesztésének ma nálunk sem gazdája nincs, de koncepciója, vagy éppen projektje sem létezik. Csupán néhány esetleges, félig kidolgozott és rövid életű próbálkozás történt az elmúlt években, egyének vagy civil szervezetek részéről, de egyik sem tudott meggyökeresedni és intézményesedni. Holott rendelkezünk nyugati mintákkal, amelyeket könnyen lehetne adaptálni a hazai viszonyokra. (Gondoljunk pl. Svédországra, ahol már az 1950-es években bevezették a kötelező, iskolai szexuális nevelést.) Nyilvánvaló, hogy elsősorban **a hivatásos nevelőket kellene erre felkészíteni**, vagyis a pedagógusképző (és továbbképző) intézményekben teret adni a szexualpedagógiának. Az iskolák nevelési tervébe és tanmenetébe pedig beiktatni - s nemcsak az osztályfőnöki órák keretében, hanem külön tanórákon (akár „magánélet-tannak”, akár „életvezetési ismereteknek”, vagy bármi másnak hívjuk ezeket) - a szükséges ismeretek és készségek elsajátítását, természetesen tankönyvek és munkafüzetek alapján.

A nemek erőviszonyának rendezése A szexualpolitika alapvető célkitűzése ma a férfiak és nők hatalmi viszonyának rendezése lehet. Ez azért elsődleges, mert a patriarchalizmusból, a hagyományos férfiuralmi rendszerből csak az elmúlt száz évben kezdtünk kiemelkedni (a formális egyenjogúsítás deklarálásával), de a folyamat még korántsem fejeződött be. **A férfiak hatalmi fölényéről** többek között a parlamenti képviselők nemek szerinti megoszlása tanuskodik szemléletesen. A nőmozgalom nálunk még nem olyan erős, hogy ezen is tudott volna változtatni. Mint ahogy azon sem, hogy a munkanélküliség sokkal jobban érinti a nőket, mint a férfiakat, s a **munkavállalás** terén is eleve hátrányos helyzetben vannak a hasonló képzettségű férfiakkal szemben. Hasonló a helyzet a **bérezés** terén (nem is szólva az otthoni „második műszakról”, a háztartási teendők megosztásáról, vagy a gyermekgondozásról).

Egy német szexológus (Eberhard Schorsch, 1984) tanulmányában megállapítja, hogy a nemek viszonyát változatlanul egy szexualizált, vagy nem-szexualizált erőszak jellemzi. Ennek legnyilvánvalóbb formája a **nők elleni erőszak**, amit a hagyományos szemlélet „megbocsáthatónak”, pl. féltékenységből eredő „lovagias indulatnak” tartott. Sőt, különböző elméletek is születtek ennek magyarázatára. Az egyik ilyen az évezredek férfiuralom tényére utal. A másik az ún. *provokáció-elmélet*, amely szerint mindig a nők provokálják, feldühítik a férfit, így a nő csak megérdemelt büntetését kapja. Egy harmadik elmélet szerint a nők mazochisták: igényelnek egy kis kínzást a férfi részéről. A freudizmus nyomán eléggé elterjedt az a vulgáris *ösztönelmélet* is, amelynek lényege, hogy a kielégítetlen ösztönszükségletek nyomán a tudattalanban felhalmozódó feszültség előbb-utóbb robbanásszerűen ki szokott törni, s agresszivitásban nyilvánul meg.

Az ilyen elméletek azonban nem nyújtanak igazi magyarázatot az erőszak okait illetően. Mert bár a **nők ritkán agresszívak a férfiakkal szemben, viszont igen agresszívek tudnak lenni a gyermekekkel** szemben (az elhanyagolástól a gyermekgyilkossáig terjedő skálán). Az „önfeláldozó anyaszeretet” hangsúlyozása megtévesztően elfedi a gyermekek elleni női erőszak tényeit. Schorsch szerint ennek kritikus időszaka a csecsemő és az anya szimbiotikus viszonya, amit az anya ambivalensen él át. Hagyományos elképzelés, hogy a nő csak a gyermekvállalás révén találja meg és teljesíti ki saját identitását. Pszichoanalitikus hasonlattal élve a gyermek a nő számára „péniszpótlék” (amely a „péniszirigység” megszűnését és a teljesértékűség elérését jelenti). Ugyanakkor a csecsemő kiszolgáltatottsága felszabadulás helyett korlátokat rak az anyára és belső ellenállást, ingerültséget, haragot vált ki, bár ezeket a bűntudat rögtön el is fojtja. A szimbiózis során átélt ambivalencia egyfajta „östraumát” jelenthet a gyermek számára: egyrészt később is vágyik a szoros, szimbiotikus kapcsolatra, másrészt fél is tőle (és bosszút akar állni az őt „elhagyó” anyán - s ha fiú, akkor általában a nőkön). Schorsch szerint a férfi identitás kialakításának feltétele az anyával való „primer identifi-

káció” feloldása. Érdekes gondolata, hogy a férfiak nők elleni nemi erőszaka (ami gyakran sikertelen), ez a szexualizált agresszió a törekény férfi önbizalom erősítését célozza. A nemek közötti erőszak okaira tehát többféle magyarázat lehetséges, s ezekkel egy hatékony szexuálpolitikának számolnia kell.

Esélyegyenlőség és szexuálpolitika A nők és férfiak jogilag szentesített egyenlősége még nem jelent tényleges esély-egyenlőséget, csupán annak egyik feltételét teremti meg. Az esélyegyenlőség azt jelenti, hogy a nők is azonos esélyekkel vehetnek részt nemcsak a közéletben (szavazás, választhatóság stb.), hanem a munkavállalásban, a képzésben és továbbképzésben, valamint a magánélet jogainak (párvalasztás és együttélés, házasság és válás stb.) gyakorlásában is. A folyamat kibontakozásához szemléletváltásra, a jogalkalmazás és a közvélemény tudatos alakítására van szükség, éspedig egy **koordináló központ** segítségével, amely a médiát és a közoktatást egyaránt befolyásolja.

Ugyanez érvényes az etnikai, a vallási és a szexuális kisebbségek nemiséggel kapcsolatos szokásainak vagy törekvéseinek kezelésére. Ez utóbbiak meglehetősen ellentmondásosak és eltérőek, sokféle előítéletet hordoznak. A szexuálpolitikának tehát nagy kihívásokkal kell(ene) szembenéznie nálunk is. Az egyik ilyen kihívás például a **mesterséges megtermékenyítéssel** és a béranyasággal kapcsolatos. Kétségtelen, hogy mindkettő számos jogi, erkölcsi és pszichológiai problémát vethet fel, ám ez még nem ok arra, hogy elítéljük. Hiszen a gyermekvállalás, mint alapvető emberi jog gyakran csak ezek révén valósítható meg. Hogy ki a gyermek valódi anyja, az a **béranyaság** esetén szemlélet és megítélés kérdése, s nem feltétlenül okoz identitás-zavart (vagy éppen az emberi kapcsolatok „cinikus piacositását”). Az anyaság fogalma kétségtelenül módosulhat és relativizálódhat a béranyaság következtében. Ám egy örökbe fogadott vagy nevelt gyermek is meg tudja szokni, hogy „két anyja van” (illetve volt egy másik is); személyiségfejlődése ettől még zavartalan lehet.

A házasság és a családi élet értelmezésének különböző „medrei” lehetnek egy pluralisztikus társadalomban, amelyben érvényesülhet az individuális igények sokfélesége. Ez azonban nem ellentéte a felelősségtudatnak és szolidaritásnak, bár tény, hogy a párkapcsolatok napjainkban egyre informálisabbá és bomlékonyabbá válnak. Ez a kihívás a szexuálpolitika számára a párkapcsolati kultúra terjesztését írja elő. Egyébként **csak az átfogó, intézményes szexuális nevelés lehet az alapja a prostitúció iránti kereslet csökkenésének is.**

10. Foucault, M.: A szexualitás története (I-III. kötet, 1999, 2001, Atlantisz K.)

A neves francia filozófus-szexológus új módon közelíti meg a szexuális viselkedés történetét. Erről szóló könyveinek első kötete, „A tudás akarása” megkerüli a „represszió hipotézisét”, s bemutatja a hatalom szexuális stratégiáját. Gondolatmenete az alábbi idézetekkel illusztrálható:

„Azt mondják, a XII. század elején még megszokott dolog volt az őszinteség. A szexualitás gyakorlatát nem kellett még rejtegetni, nem kellett elhallgatni bizonyos szavakat, nem kellett szégyenlősen takargatni egyet s mást; akkoriban még elnéző meghittség övezte a tiltott dolgokat. A durvaságot, az obszcenitást és az illetlenséget szabályozó kód sokkal tágabb teret engedett az embernek, mint a XIX. században.... A gyerekeknek korán fölnyílt a szemük, és még nem volt bennük feszélyezettség...

De a verőfénynek hamar bealkonyult; jöttek a viktoriánus polgárság egyhangú éjszakái. A szexualitás gondosan bezárkózik, az otthon falai közé szorul. Kisajátítja a családot, kizárólag a nemzés funkciójára korlátozódik... A házaspár a modell, a norma, az igazság letéteményese... Mind a társadalmi térben, mind az otthon, a négy fal között egyetlen elismert, hasznos hajtó és

termékeny színhelye van csak a szexualitásnak: a szülők hálósobája. Minden, ami ezen kívül van, ködbe vész... Az öncélú szexualitásra pedig... egykettőre rásütik a természetellenesség szégyenbélyegét: ez meg is szabja státusát és azt is, hogy milyen büntetés jár érte.

... Hát ilyen volna a mi szemforgató polgári társadalmunk bicegő logikája. Persze ez a társadalom azért rákényszerül egy-két engedményre. Ha már semmiképpen sem lehet megszabadulni az illegális szexuális gyakorlattól, hát garázdálkodjon másutt; ott, ahol vissza lehet kapcsolni, ha nem is a termelés, de legalább a profit áramkörébe. Nem is tűrik meg máshol, csak a bordélyházban, meg az elmegyógyintézetben: a prostituált, a kuncsaft, meg a strici, a pszichiáter, meg a hisztérikus beteg - ezek a „másféle viktoriánusok”... Másutt a modern puritanizmus irgalmatlanul érvényt szerez annak a hármas parancsnak, amely szerint bizonyos dolgok tilosak, bizonyos dolgok nem léteznek, bizonyos dolgokról pedig nem ildomos beszélni.

De vajon magunk mögött tudhatjuk-e már a két hosszú évszázadot, amelyben a szexualitás története az egyre növekvő elnyomás történetével azonos? Nem igazán, hangzik a válasz. Vagy ha mégis, talán csak Freud jóvoltából...” (7-9. old.)

Egy magyarázat szerint a szexualitást „azért fojtják el olyan szigorúan, mivel összeegyeztethetetlen az általános és intenzív munka követelményével...” A szexualitás ügye a represszió hipotézise folytán „összekapcsolódik a politikai célokat megillető dicsőséggel: a szexualitás is felkerül a jövőendő célkitűzéseinek listájára...” hiszen, „aki a szexualitásról beszél, bizonyos mértékig kivonja magát a hatalom fennhatósága alól, megkérdőjelezi a törvényt, s ha csak egy csipetnyit is, megelőlegezi az eljövendő szabadságot.... alighanem ez az oka annak, hogy megátalkodottan csakis a represszióra hivatkozva akarunk beszélni a szexualitásról... tény, hogy a mi korunkban létezik egy olyan diskurzus, amelyben szorosan összekapcsolódik egymással a szexualitás, az igazság kinyilatkoztatása, a társasági illemszabályok felrúgása, egy új világ és a boldogság ígérete.” (10-12. old.)

Ezzel kapcsolatban azonban „három jelentős kétely is megfogalmazódik. Az első: csakugyan történelmi evidencia-e a nemiség elnyomása? Vajon amit első pillantásra látunk...az csakugyan a szexualitás elnyomása-e?... A második: csakugyan elnyomó jellegű-e a hatalom mechanizmusa?...Végül a harmadik: vajon a represszió bírálata eltorlaszolja-e az utat egy olyan hatalmi mechanizmus előtt, amely eleddig akadálytalanul működött, vagy szerves része ugyanannak a történelmi hálózatnak, amelyet leleplez, illetőleg - represszióknak nevezve - elleplez?... bennünket az érdekel, hogy kik beszélnek róla, hol és milyen nézőpontból, és hogy miféle intézmények ösztönöznek bennünket arra, hogy beszéljünk róla... szóval nekünk a szexualitás...diskurzussá való átalakítása a fontos. Ennélfogva bennünket az foglalkoztat, hogy a hatalom... hogyan terjeszti ki felügyeletét a mindennapi élvezetre... hogyan alakítja ki a hatalom polimorf technikáit... az a fontos, hogy feltárjuk a „tudás akarását”, amely egyszerre tartópillére és eszköze ezeknek a ... hatalmi technikáknak.” (14-16. old.)

Könyvének második kötetében (A gyönyörök gyakorlása) Foucault az ókori görögök szexuális viselkedését elemzi. Összegzésként megállapítja, hogy „a görögök erkölcsi problémaként értelmezték a szexuális viselkedést, és arra törekedtek, hogy meghatározzák a benne tanúsított önmérséklet formáját.

Ez nem azt jelenti, hogy a görögök csupán ennek alapján közelítették meg a szexuális gyönyörök problémáját. A fennmaradt irodalom tanúsága szerint számos más téma és megközelítési mód is jelen volt náluk... Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy a szigorú és gondosan gyakorolt szexuális önmérséklet elvének kialakulása valójában... nem a kereszténység korára esik... Már az i.e. IV. századtól kezdve elég világosan megfogalmazódik az a gondolat,

hogy a szexuális tevékenység meglehetősen veszélyes önmagában, és drágán kell fizetni a gyakorlásáért... ezért aggályosan takarékoskodni kell vele, ha egy mód van rá. Ez idő tájt már megtaláljuk annak a házassági viszonynak a modelljét, amely mindkét házastárstól egyformán megköveteli a tartózkodást mindenfajta házasságon kívüli gyönyörtől, és azt a tételt is, hogy a férfi mondjon le a fiúkkal való mindenfajta testi kapcsolatról.” (249-250. old. Foucault persze hozzáteszi: ezek az elvek nem jelentik, hogy a görögök tényleg így éltek volna, de filozófusaik erkölcsi fejtegetéseiből a kereszténység sokat átvehetett.

A harmadik kötet (Törődés önmagunkkal) elemzése szerint „az időszámításunk szerinti első két évszázad folyamán a nemi tevékenységre és a gyönyörökre irányuló erkölcsi gondolkodás jelentős részben az *önkorlátozás kíváncsiságának felerősödéséről* tanúskodik...

Vajon az ekképp kirajzolódó sémában egy későbbi erkölcsiség kezdeti kibontakozását kell-e látnunk, a keresztény erkölcsiségét, mely rossznak tekinti és kizárólag a házasság keretein belül legitimálja a nemi aktust, míg a fiúk iránti szerelmet természetellenesként ítéli el? Azt kell-e feltételeznünk, hogy a görög-római világban egyesek már megsejtették annak a nemi önmegtartóztatási modellnek a kialakulását, amely a keresztény társadalmakban jogi armatúrára és intézményes alapokra tesz majd szert?... „Ezt vallották „a kereszténységhez közel álló antik erkölcsiség hívei... A tét azonban nem egyszerűen az volt, hogy sikerül-e néhány ókori filozófust a kereszténység oldalára állítani, illetve sikerül-e a keresztény hitet minden pogány fertőzéstől megoltalmazni. Azt is el kellett döntenie, milyen alapokra helyeződjön egy olyan erkölcsistan, amelynek előírásai bizonyos fokig a görög-római filozófiában és a keresztény vallásban egyaránt föllelhetők. A XIX. század végén kibontakozó vita is ezt a problémakört járja körül...” (245-246. old.)

„Ugyanakkor az előző koroktól örökölt kérdésfeltevések átalakulásán keresztül fölismerhető egy olyan létezőművészet kibontakozása, melyben a *„törődj magaddal!”* elve játssza a meghatározó szerepet... Együttal rávilágít mindazon technikák és gyakorlatok kifejlesztésének szükségességére, amelyek révén az ember megtarthatja a hatalmat önmaga fölött, s végül eljuthat önmaga felhőtlen élvezetéig.” (248. old.)

Körülbelül ezek Foucault három könyvének alapvető gondolatai.

11. Francoeur, R. T. & A.K. (Eds.): The Future of Sexual Relations. (1974, Prentice Hall, 150 p.)

Az utóbbi évtizedekben több kutató foglalkozott a szexuális viselkedés további alakulásának előre-jelzésével. Az egyik legnevesebb, amerikai szexológus 1974-ben, több szerzővel összeállított könyvében a várható változásokat elsősorban az egyre gyorsabb technikai fejlődésre vezeti vissza. Az új technológiák szerinte új környezetet teremtenek, s ez arra kényszerít bennünket, hogy viselkedésünket, értékeinket és intézményeinket hozzájuk igazítsuk. Új és megválaszolandó kérdések többek között:

- Milyen új technológiák alakítják leginkább az emberi környezetet, s hogyan befolyásolják a párkapcsolatot, a házasságot és családot?
- Milyen változásokhoz vezetnek szexuális értékrendünkben és elvárásainkban?
- Hogyan változnak meg a nemi szerepek hagyományos normái?
- Kihalófélben van-e a mag-család és a hagyományos szülőség, s ha igen, akkor mi fogja pótolni?

- Milyen lesz a párkapcsolat legéletképesebb mintája: a válásra és újrահázasodásra épülő, patriarchális monogámia, vagy az egyenlőségelvű, nyitott házasság?
- Hogyan férnek össze a férfiak a szexuálisan felszabadult nőkkel, s hogyan kerülhetik el az „új impotenciát”?
- Jövőnket jelenti-e a „cool sex” androgin kultúrája?

Az „androginia” fogalmáról magyarázatként megjegyzi, hogy mindenki van férfias és nőies vonások (bár különböző mértékben), ezért nem indokolt nagyon eltérő viselkedést és képességeket feltételezni attól függően, hogy valaki férfinak, vagy nőnek született. A szexuális viselkedés különben sem születik velünk, hanem a szociokulturális minták nyomán alakul ki. Az „ember-alkotta” (man made) szex példái: a mesterséges megtermékenyítés, a sperma-bankok, az embrió-átültetések, a szűzen szülés, a születendő gyermek nemének meghatározása, a transzszexuálisok nemének megváltoztatása, vagy a szívógéppel, 15 perc alatt létrehozott „mini menstruációk”, a testi serdülés akcelerációja stb.

Francoeur és munkatársai párhuzamba állítják az általuk „**forró szexnek**” (hot sex) nevezett, szexuális attitűdöt a patriarchális monogámiával; a „hűvös szexet” (cool sex) pedig a szabad és egyenlőségelvű nyitott házassággal. A forró szex lényege a koitusz- és orgazmuscentrizmus, a partner birtoklása és a kapcsolat kizárólagossága, a nemi szerepek hagyományos sztereotípiái (vagyis az aktív, agresszív férfi és a passzív, odaadó nő). Ugyanez jellemzi a hagyományos, zárt házasságokat. A „hűvös”, vagyis nyugodt szexuális viselkedés nem sztereotipizált, hanem spontán és rugalmas, nincs teljesítmény-kényszer, a kapcsolat egyenrangúságon, egységes erkölcsi normákon és kölcsönös szabadságon alapul. Az ilyen alapon kötött házasság nyitott, kreatív és fejlődőképes. Kisajátítás és birtoklás helyett személyiség-fejlődésük, önmegvalósításuk elősegítésére köteleződnek el.

Francoeur szerint a gyermeknemzés, a fogamzásgátlás, a nem-átalakítás és a genetikai programozás új technológiái „betörnek legintimebb emberi valónkba, s felforgatják a férfiról és nőről alkotott fogalmainkat.” (4. old.) Három alapvető tényező kölcsönhatását emeli ki: **a tudományok gyors fejlődését; a nemek egyenjogúsítását és az elektronikus kommunikációs hálózatok megjelenését.** Utal rá, hogy egyre több gyermek születik mesterséges megtermékenyítéssel, a fagyasztott spermiumok bankjai már 1971 óta működnek (s így akár egy rég meghalt férfinak is lehet gyermeke), de akár egy spermium nélküli nemzés (klónozás) is lehetséges; a várható élettartamot sikerült többszörösére növelni, a csecsemőhalandóságot pedig minimalizálni, s a velünk született nemet is meg lehet változtatni. A szexuális kielégülés mindenki számára elérhetőbbé, s így nyugodtabbá, konfliktusmentesebbé válik.

A szexuális kapcsolatok alakulásának előrejelzései ugyan a jelen megfigyelhető tendenciáin alapulnak, mégis többé-kevésbé utópikus jellegűek. Mert valószínű ugyan, hogy a rokonsági kapcsolatok egyre inkább háttérbe szorulnak (hiszen megfigyelhető egyfajta szociális atomizálódás), ám kérdéses, hogy valóban intézményesülnek-e a házasságon kívüli kapcsolatok, és feleslegessé, sőt értelmetlenné válik-e a féltékenység. Jól hangzik ugyan az egyik szerző, B. Gunther tétele, miszerint nem lenne több háború, ha mindenki, mindennap kapna és adna félórányi masszázst, dédelgetést, érzéki élvezetet; sajnos nincs mód a tétel gyakorlati kipróbálására.

Tény, hogy a házasság nyugati modelljéhez a szerelmen kívül a gyermekvállalás is hozzá tartozik - bár ma már egyre lazábban, hiszen a fiatalok egyre kevesebb gyermekre vállalkoznak. Az egyedül élő felnőttek („szinglik”) és az egyszülős, vagy egy-gyermeikes családok száma az utóbbi évtizedekben többszörösére növekedett. A csökkenő gyermekszámot a nyugati társadalmakban csak a bevándorlók gyermekei ellensúlyozzák valamennyire. A gyermeknevelés

azonban épp a fejlett társadalmakban több ok miatt problematikussá vált. Ezért sok szakember szerint **a gyermekvállalást szülőségi tanfolyamhoz és vizsgához kellene kötni**. R. McIntire furcsának tartja, hogy miközben autót vezetni csak jogosítvánnyal szabad, addig gyermeket bárki vállalhat és nevelhet. A szülők nevelési alkalmasságát is csak örökbefogadás esetén nézik (s akkor sem elég komolyan). Az USA-ban egy kongresszusi bizottság 1984-ben kidolgozta a szülővé válás kritériumait, s létrejött egy Szövetségi Születésszabályozó Ügynökség, amely irányelveket adott ki a szülőségre előkészítő tanfolyamokhoz, vizsgatételekkel. Ezt a programot azonban nem sikerült széleskörűen realizálni.

12. Giddens, A.: *The Transformation of Intimacy* (1992, London)

A neves angol szociológus az *intimitás átalakulásáról* írt könyvében a nemiség társadalmi szerepének változásait elemzi. S arra következtet, hogy a szexualitás ma „plasztikus”, vagyis rugalmas és alakítható, pl. megbízhatóan elválasztható eredeti, fajfenntartó funkciójától. Ugyanakkor a társadalom nyitottabbá válása és demokratizálódása a szexuális kapcsolatokat is nyitottabbá és egyenrangúvá teszi.

Giddens szerint éppen ez a lényege a 20. században megkezdődött szexuális forradalomnak, amely felszámolja a patriarchátust, a férfiak hagyományos előjogait, s mindkét nem számára biztosítja a szexuális önmegvalósítás szabadságát. Könyvének tíz fejezete sorra veszi az intimitást befolyásoló társadalmi változásokat és azok eddigi értelmezéseit. Külön fejezeteket szentel a radikálisan gondolkodó Michel Foucault szexológiai elméletének, aztán a romantikus szerelemnek, majd a „tisztá” (igazi, teljes értékű) kapcsolatnak, amit nem könnyű létrehozni és fenntartani, mert sokféle külső és belső veszély fenyegeti. A külső veszélyek főleg a patriarchátus maradványaiból adódnak, a belsők pedig például abból, hogy az intimitás „ko-dependenciát”, vagyis kölcsönös függőséget eredményezhet, s így megszüntetheti az autonómiát. Márpedig az autonómia az egészségesen fejlett személyiség egyik fő jellemzője.

Továbbá, minél intimebb egy kapcsolat, annál valószínűbb a partnerek ko-dependenciája - bár ez még mindig jobb, mint bármelyik partner egyoldalú dependenciája (ami gyakran tapasztalható a házasságokban). Giddens szerint egy tartós intimkapcsolatban az egyik, vagy mindkét partner függővé válhat; nem annyira a partnerétől, mint inkább a kapcsolattól és az abban kialakult szokásoktól, amelyek lehetetlenné tesznek minden, más irányú elköteleződést. Az autonómia és a dependencia közötti egyensúly megteremtése gyakran problematikus.

A „tisztá” kapcsolatra szexuális és érzelmi egyenlőség és kölcsönösség jellemző (ez talán „érett szerelemnek” is nevezhető), amely Giddens szerint átalakítja a nemek viszonyának korábban uralkodó formáit. A romantikus szerelem kultusza már előkészítette ezt a változást, de csak meglazítani tudta a férfiuralmat, amely aztán a nőmozgalmak hatására lazult tovább. A férfiak erre vagy erőszakosabbá válással, vagy pedig elbizonytalanodással reagáltak; így átmenetileg mélyült a nemek közötti, érzelmi szakadék. A hagyományos magyarázat erre az volt, hogy „a nők a szerelmet igénylik, a férfiak a szexet”. Giddens szerint azonban ez ma már nem igaz, mert a nők is igénylik a szexet, s a férfiak is a szerelmet.

Mi lehet akkor a megoldás? Giddens azt írja: „... az intimitás átalakulásának radikális lehetőségei nagyon reálisak. Egyesek ugyan azt állítják, hogy az intimitás hátrányos lehet, ám ez csak akkor igaz, ha úgy tekintjük, mint a szoros és állandó érzelmi kötődés igényét. Viszont egészen másnak tűnik, ha **egyenrangú felek közötti egyezkedésnek** fogjuk fel. Az intimitás az interperszonális viszony teljes demokratizálását jelenti, amely összhangban áll a közéleti demokráciával. Ennek más összefüggései is vannak. Az intimitás átalakulása észrevétlenül befolyást gyakorolhat a modern kor intézményeire. Egy olyan társadalom, amelyben a

gazdasági növekedés erőltetését az érzelmi kielégülés elősegítése helyettesítené, nagyon különbözne a mostanitól. A szexualitás mai változásai tehát mélyen forradalmiak.” (3. old.)

Sokak számára ugyan utópisztikusnak tűnhetnek Giddens gondolatai. A tények azonban azt mutatják, hogy valóban reális lehetőségekről van szó, bár megvalósulásuk késleltethető - vagy elősegíthető.

13. Düring, S. - M. Hauch (Hrsg.): Heterosexuelle Verhältnisse (2000, Psychosozial V., 177 p.) (M. Szexológiai Szemle, 2001/4. sz.)

A könyv a Német Szexológiai Társaság (DGS) tudományos tanácskozásának 12 előadását tartalmazza. Érdekessége, hogy a heteroszexuális kapcsolatokat mint a lehetséges szexuális kapcsolatok egyik fajtáját tárgyalja, különös tekintettel a nemek közötti hatalmi viszonyokra, amelyekre - a jelentős változások ellenére - még ma is a **férfiak dominancia-törekvése** jellemző.

Gunter Schmidt, a hamburgi egyetem szexológiai tanszékének professzora „Emancipáció és a heteroszexuális kapcsolatok változása” címmel elemezte a nemek viszonyának alakulását. Hivatkozott a **nemi erkölcs új kódexére**, amelyet egy amerikai egyetem hallgatói állítottak össze. Ennek alapelve, hogy a szexuális közeledés minden lépését - a simogatástól egészen a közösülésig - előzetesen engedélyeztetni kell az egyenrangú partnerrel. Ezt a férfiak is egyre inkább elfogadják (bár sokan elbizonytalanodnak tőle). A saját jövedelemmel rendelkező, s így gazdaságilag önálló nők már nem tűrik el a patriarchális viszonyokat; igénylik, hogy a férfi is alkalmazkodjon. Köztük egyesekből a privilégiumaik elvesztése visszahúzódtást, vagy agresszivitást vált ki.

A nemi szerepek változásának fő mozgatóereje G. Schmidt szerint a nőmozgalom, a női emancipáció sikere. Az egyetemi és főiskolai hallgatóknak már kb. 50%-a nő. Vezető pozícióban viszont csak 5-10%-uk található. Drasztikusan nőtt a válások, a házasságon kívül született és/vagy csak az anya által nevelt gyermekek száma. A megmaradó, ép családokban a hagyományos munkamegosztás fokozatosan átalakul, főleg a kétkeresős családokban. Ugyanakkor a nemi élet veszít jelentőségéből: egyre **ritkábban élnek nemi életet, s egyre több a szexuális funkciózavar** az utóbbi évtized nyugati, szexológiai felmérései szerint.

A könyv további fejezetei közül a legtöbbet nők írták. Két tanulmány a fiúk pszichoszexuális fejlődésével, kettő pedig a gyermekkori szexuális visszaélésekkel foglalkozik. A tanácsadásban és pszichoterápiában előforduló „határsértéseket” vagy épp szexuális visszaéléseket három fejezet elemzi. Az egyikben a művi abortuszra jelentkező nők kötelező tanácsadásának intoleráns jellegéről van szó. A másik szerző a szexuális visszaélések előfordulását tekinti át a pszichoanalízis történetében. Ebből érdekes dolgok derülnek ki. Megtudhatjuk például, hogy működésének kezdetén maga Freud is túl közeli kapcsolatba került egy-két páciensnővel; ebből született az indulatáttétel és a csábítás elmélete, nem sokkal később pedig a „viszontáttétel” elmélete is. Az utóbbi kapcsolódik **C.G. Jung** esetéhez; ő ugyanis szerelmi kapcsolatot létesített egy páciensnőjével (Sabina Spielrein), amit Jung felesége elárult Freudnak. Jung sokáig tagadta ezt a viszonyt, s amikor végül bevallotta, Freud megírta neki, hogy vele is többször „majdnem előfordult” hasonló eset, de ez nem is baj, mert a tanulságokat levonva megtanulhat úrrá lenni a saját viszontáttételén.

Hasonlóképpen Ferenczi Sándorral, Radó Sándorral, Wilhelm Reichel és más, neves pszichoanalitikusokkal is többször előfordult, hogy beleszerettek egy-két páciensnőjükbe. (Radó és Reich így kötött házasságot is.) Mindez annak ellenére történt, hogy Freud szigorúan tiltotta a szerelmi kapcsolatot a kezelt páciensekkel.

Az incesztus sokáig tabutéma volt a pszichoanalízisben; csak a legutóbbi évtizedekben kezdtek vele újra foglalkozni. Ennek nyomán a **pszichoterapeuták szexuális visszaélései** is vitatémává lettek. Ez utóbbiakról egy másik tanulmányt is olvashatunk a kötetben. Eszerint a terápiás helyzetben mindkét fél a maga igényeinek kielégítésére akarja rávenni („elcsábítani”) a másikat. Problémáik megoldásáért a terapeutához forduló nők bizalmas önfeltárásuk során gyakran hajlamosak testileg is felajánlkozni, vagy elfogadni a terapeuta szexuális közeledését. Ez ugyanis számukra sikerélmény, ami erősíti önbizalmukat, egészen addig, amíg korlátokba nem ütköznek.

Nagyon érdekes fejezet foglalkozik az antiszemitizmushoz kapcsolódó szexuális sztereotípiákkal. A hagyományos előítélet a zsidókat férfiatlannak, nőiesnek és értéktelennek vagy veszélyesnek tartotta (ami a körülmetélés téves értelmezésével is összefügg). A könyv utolsó fejezetében az egyik szerkesztő (S. Düring) azt elemzi, milyen szerepe lehet a feminizmusnak a szexológiában. Megállapítja, hogy a nőmozgalom fő célja a nemek hatalmi helyzetének rendezése, s ez legalább olyan fontos, mint az osztályharc vagy a faji kérdés. A szexológiának tehát szintén alapvető kérdésként kell kezelnie a nemek viszonyát. A nőmozgalom a nemek közötti teljes esélyegyenlőség megvalósítására törekszik, s ebben a szexológia sokat segíthet.

14. Runkel, G.: A kereszténység nemi erkölce (M. Szexológiai Szemle, 2000/1. sz.)

A **J. of Sex & Marital Therapy** 1998/2. számában Gunter Runkel, a lüneburgi egyetem professzora érdekes tanulmányt közölt erről a fontos témáról. Runkel abból indul ki, hogy a nyugati kultúrában a jog és az erkölcs normáit a kereszténység alakította ki, s ez mindenre rányomta bélyegét. A valláskritika csak a felvilágosodás korában kezdődött; ekkor kezdték elemezni a vallás funkcióit. Holbach az elsők között állapította meg a vallás „domesztikáló” (mondhatni: kezes báránnyá tevő) funkcióját. Holbein, Helvetius és mások az integráló, a viselkedést egyetemlegesen szabályozó, Hegel pedig a kompenzáló funkcióit hangsúlyozta, vagyis a földi szenvedésekért mennyei kárpótlást ígérő funkciót. Közismert, hogy Marx Károly a „**nép ópiumának**” tartotta a vallást, Freud szerint pedig a természet félelmetes erőinek megszemélyesítéséről van szó, amelyeket áldozatokkal ki lehet engesztelni. Ennek hite csökkenti az ember félelmét az ismeretlen erőktől és a kiszolgáltatottságtól.

A szerző véleménye szerint **a vallás inkább gerjeszti, mint oldja a szorongást**, mert könnyen bűntudatot ébreszt a szigorú viselkedési szabályok megsértése miatt. Ezek a szabályok nem kis részben a nemiséggel, a szexuális viselkedéssel kapcsolatosak. **A vallás egyik fő forrása a szexuális vágyak kényszerű elfojtása és az ebből adódó szorongás.** A vallás ugyanis a nemi vágyak kielégítését veszélyes és bűnös dolognak tartja (kivéve, ha házasságban, gyermeknemzési céllal történik). Ez állandó szorongást és bűntudatot eredményez, hiszen a vágyak és a „bűnös testi élvezetek” büntetést vonnak maguk után. A gyónás csak átmeneti megkönnyebbülést okoz, s erősíti az egyén függését a vallási rituálétól.

A vallás fontos funkciója Runkel szerint a világ jelenségeinek olyan értelmezése, miszerint a világot Isten teremtette, s az ember életének célt és értelmet adott a megváltás és üdvözülés tana által. Ennek elnyeréséhez valósággal aszkétikus életet kell folytatni, a szexualitást a gyermeknemzésre korlátozva és az üdvözülés legnagyobb veszélyeztetőjének tekintve. Ahogyan **Nietzsche** írta: A kereszténység megmérgezte Eroszt, s bár az nem halt bele, de bűnné korcsosult.”

A keresztény aszketizmus jellemző megnyilvánulása a cölibátus (vagyis a papi nőtlenség), amit ugyan a Biblia nem ír elő, de a katolikus egyház a papok számára 1074-ben kötelezővé tette, s ezzel mintegy intézményesítette **az egyház szexellenes beállítottságát**. Minthogy a

szexualitást a hívőknél is csak gyermeknemzési céllal túrték el, ebből következett az önkielégítés, a homoszexuális kapcsolat és a művi abortusz elítélése és üldözése. A szexuális vágyak elfojtásának kötelezővé tétele együtt járt a nők alárendelt helyzetben tartásával. Eszerint a nő engedelmességgel tartozik „férjúrának, a családfőnek”. A kereszténység patriarchális jellegét szemlélteti a „kettős erkölcs” gyakorlata, amely a férfiak számára fölényt és szabadságot biztosít a nők rovására. A kereszténység ambivalens a nők megítélésében: egyrészt veszélyesnek és alantasnak tartja legtöbbjüket, másrészt kialakít egy idealizált képet a szex nélküli, „tisztá”, Szűzmária-szerű nőkről, s ez utóbbit állítja példaképül a lányok elé.

Runkel megállapítja, hogy a szexualitás elfojtásából eredő szorongás a vallás alapja, s ez a körülmény hatalmat ad azok kezébe, akik oldani tudják ezt a szorongást, pl. a gyónás és feloldozás révén. Ezt felismerve **a világi hatalom sokhelyütt szövetkezett az egyházzal; így a vallás a politikai hatalom legfőbb támasza lett.** A nemi erkölcs merev és szigorú, vallásos szabályainak követése szükségképpen szorongással jár, ami erősen neurotizáló hatású. Runkel szerint igen sok öngyilkossági kísérletnél állapítottak meg „ekkleziogén”, vagyis vallási eredetű neurózist. A vallás nagy mértékben befolyásolja a szexuális attitűdöket és szokásokat. Így a vallásos emberek még a házasságban is ritkábban élnek nemi életet, nem beszélve a házasság előtti és utáni (vagy azon kívüli) szexuális kapcsolatokról. Jellemző az is, hogy míg a nem vallásos férfiak 39%-a használ gumióvszert, addig a protestánsok 20%-a, a katolikusoknak viszont csak 12%-a (német adatok szerint).

Runkel professzor szerint megfigyelhető, hogy a vallásos embereknél nagy a különbség az elvek, attitűdök és a gyakorlat között. Például a vallásosoknak csak 44%-a tartja elfogadhatónak a házasság előtti nemi életet, de 67%-uknak mégis volt, vagy van ilyen kapcsolata. Érdekes az is, hogy a nagyon vallásosak több vizsgálat szerint hajlamosabbak a nemi erőszak alkalmazására, ami összefügghet szexuális kiéhezetségükkel, a vágyak elfojtásából eredő, belső feszültségekkel, amelyek alkalomadtán kirobbannak. Viszont ezt követően náluk a legerősebb a bűntudat és az önbüntető törekvés.

A tanulmányhoz 104 tételből álló irodalomjegyzék csatlakozik, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a témának nagy szakirodalma van.

15. Mosse, G. L.: Férfiasságnak tükröje. A modern férfieszmény kialakulása (2001, Balassi K., 240 p.)

A könyv a szerző szerint „egy irányadó sztereotípiá fejlődéséről szól.” Bevezetőjében megállapítja, hogy a férfiasság különböző eszményei „meghatározzák a nyugati kultúrát... a 18. század második felében kezdődött pályafutása során a férfiasság eszménye nagyon keveset változott, s mindig az ún. férfierényeket, az akaratot, a tisztességet és a bátorságot jelentette.” (7. old.) A 20. század második felében felgyorsult ez a változás, amelynek vizsgálata „nem vonatkozhat az általában „férfias”-nak tekintett nacionalizmus vagy fasizmus vizsgálatára, hanem ki kell terjednie a szocializmusra, a kommunizmusra és mindenekelőtt az irányadó társadalom eszményeire.” (8. old.)

A férfítést alkalmas volt arra, hogy megjelenítse a rend és haladás iránti társadalmi igényt, s egyben az önkontroll és fegyelmezett középosztályi erényeit. A nő, mint közösségi jelkép, a múlta, az ártatlanságra és a tisztaságra emlékeztetett. A szocialista értelmiségieket „általában nem a testi látvány foglalkoztatta, hanem a humánus szellem, amit az új férfi legfontosabb vonásának tartottak. Az irányadó sztereotípiá megváltoztatásának kísérlete azonban kudarcot vallott, még a vezető szocialisták soraiban is.” (18. old.)

„A modern férfiasság kialakulása szorosan kötődött az új, polgári társadalomhoz, amely a 19. század végén született meg... (bár) a lovagiasság középkori eszménye vagy a párbaj intézménye egészen a modern időkig fennállt.” (21. old.) A „párbajképesség” egyébként azt jelentette, hogy mindkét fél azonos társadalmi helyzetben van.

„A férfiasság válsága: a dekadencia” című fejezetben Mosse kifejti, hogy az „igazi férfi” eszményének ellenpéldái, a „férfiatlan férfiak”, a „nem nőies nők”, vagyis az „androgynnek” vagy a homoszexuálisok a 19. század második felében tűntek fel, s a nőmozgalmakkal együtt megkérdőjelezték a két nem közötti merev határvonalat. Az orvosok „degenerációról” beszéltek, a művészek „dekadenciáról” (ami számukra újfajta érzékenységet, kifinomult idegrendszert jelentett). Charcot és Freud a hisztériát a férfiaknál is lehetségesnek és gyakorinak tartották. Krafft-Ebing szerint az egészséges férfi uralkodni tud nemi vágyai felett; a nő viszont kevésbé képes erre. A melegek a 19. század végén egyre nyíltabban léptek fel, s többek közt az ógörög pederasziára hivatkozva próbálták igazolni jogaikat.

Az „androgyn” (nőies) férfi 1850 előtt „a testvériség és szolidaritás jelképének számított, a század végén azonban a bűn és a nemi perverzitás szimbóluma lett.” A századforduló után viszont „megszületett a férfiasság irányadó ideáljának alternatívája, amellyel 70-80 évvel később... is találkozunk majd, amikor a modern férfiasságot végül elérte az erózió.” (104. old.) Az 1880-as évektől kezdve egyre jobban üldözték a homoszexualitást (törvényekkel és az „erkölcsök védelmére szerveződött, keresztény egyesületek, puritán ligák” révén). A maszturbációról azt tartották, tönkreteszi az idegeket, megfosztja a férfit a férfiasságától, kaput nyit a homoszexualitás előtt (Krafft-Ebing szerint „mesterségesen pederasztákat nevel”).

A feministák a történelemben először vonták kétségbe a férfiak előjogait és dominanciáját. A „femme fatale”, a végzetes, kegyetlen nő, de Sade márkí szadista női a patriarchális rendet veszélyeztették; ettől sok férfi pánikba esett. Ám mégis „a harcok jelenti a férfiasság modern csúcspontját... A világháború igazi férfias eszmény volt... Az önkéntesek férfiasságuk próbájának tekintették a háborút.” (119-120. old.) Ez kapcsolatra utal a férfiasság, az agresszió és a nacionalizmus között.

Ma az androgyn külső „divatossá és bizonyos fajta kiáltvánnyá lett a férfiasság és nőiesség irányadó sztereotípiájával szemben... A múltban... bizonyos feltételek megkönnyítették annak eldöntését, ki az igazi férfi: a párbaj, a háborúban mutatott bátorság és általában az akaraterő megléte, akárcsak... az elfogadható erkölcsi tartás. Megfelelő külső és fellépés bizonyította a hiteles férfiasságot.” Mosse szerint a férfi sztereotip eszménye még mindig tartja magát, „bár minden eddiginél válságosabb helyzetben van.” (209-212. old.)

16. Hadas M.: A modern férfi születése (2003, Helikon K., 339 p.)

A szociológus szerző könyvében a hagyományos férfias szerepviselkedés fokozatos megváltozását elemzi. Ebben főleg Norbert *Elias* civilizációelméletére és Pierre *Bourdieu* szociológiaelméletére támaszkodik, az utóbbi évtizedek férfikutatásai szűrőjének közbeiktatása révén. Elias szerint „a korai középkortól kezdődően a külső, társadalmi kényszerek olyan önkontroll-mechanizmusokat alakítanak ki a zsidó-keresztény Európában élő emberekben, amelyeknek köszönhetően fokozatosan elfojtják magukban az erőszakon alapuló „állatias” és „civilizálatlan” viselkedéselemeket.” (8. old.) Bourdieu szerint pedig „a férfiuralom keletkezésének alapja a férfiak szocializációja során öntudatlanul elsajátított *libido dominandi*, azaz az uralkodás ösztönösen meglevő vágya, egyfajta belső kényszerre épülő kötelességtudat, amivel a férfi „önmagának tartozik”. Ez az intézmény tulajdonképpen évezredek óta fennáll, és napjainkban is újratermeli a nemek közötti egyenlőtlenségeket.” A társadalmi nemekkel

foglalkozó kutatók viszont „azt hangsúlyozzák, hogy a férfiuralom, illetve a férfilet sajátosságai nem egyetemes érvényűek, hanem történelmileg és kulturálisan meghatározottak és a körülmények függvényében folyamatosan változnak.” (9. old.)

A harcos férfiasság civilizálódása című rész Széchenyit és Wesselényit, mint a nemesi férfibeállítódás „archetípusait” ábrázolja; bemutatja, hogyan lesz a párbajból vívás, a vadászból lóverseny. Ezután olyan sportokról esik szó, mint a „csónakászat”, a „gimnasztika” és a „tornászat”, amelyek a versenyszellem kibontakozásának mérföldkövei a férfiak körében. De a 19. század második felében megjelenik a „nőnevelő tornászat” is, annak elismeréseként, hogy az úrinőknek is joguk van a sporthoz, különösen a korcsolyázáshoz, amelyben szépségüket és ügyességüket csillogtathatják.

A versengő férfiasság intézményesülése c. részben Hadas az atlétika és a kerékpározás szerepét elemzi, azért is, mert ezekben a polgárság elég gyorsan az arisztokrácia fölé kerekedik. S amikor a sportversengés az országhatárokat is átlépi (hiszen a 19. század végén megkezdődnek az olimpiai játékok), akkor megjelenik és egyre jobban terjed a *kooperatív-közösségi férfiasság*, amely látványosan érvényesül a futballmérkőzéseken: „a csapatok együttműködő tagjai folyamatosan arra vannak kényszerítve, hogy mindig más ellenféllel szemben segítsék győzelemhez saját, partikuláris férfiközösségüket.” (13. old.)

A könyvből tehát megtudhatjuk, hogyan lett a vadászó férfiből futballozó férfi, aki már nem harcias tevékenységekkel, hanem másokat is szórakoztató, közösségi játékkal tölti szabadidejét. A libido dominandi készítésein alapuló, harcias férfiviselkedést fokozatosan felváltja egy kompromisszumokra és együttműködésre kész, bár versengő beállítódás. Végeredményben tehát a férfierőszak férfias tartássá civilizálódik. (Azt azonban egy újságcikkben maga a szerző is elismerte, hogy „Magyarországon a férfiak jelentős hányada még ma is veri az asszonyt és eszébe sem jut, hogy esetleg a nőknek is lehetnek szexuális igényeik.”) Vagyis az egyenjogúságon alapuló, új nemi szerep megtanulása még korántsem zökkenőmentes.

17. Prinz, Ch.: *Cohabiting, Married or Single* (1995, I.I.A.S.A, Aldershot, 204 p.)

A könyv napjainkban is változatlanul aktuális problémával foglalkozik. Fejtegetéseit Prinz azzal kezdi, hogy a házasság és család, mint a társadalom egyik pillére, számos jel szerint veszélyben van. Ahogyan a társadalom változik, úgy változnak annak elemei, köztük a házasság és család is. Számos európai országban gyorsan növekszik az egyedül élők és a nem legálisan együttélők száma. De vajon következik-e ebből, hogy a család valóban veszélyben van és a családi élet jelentősége csökken?

A katolikus egyház feje ugyan hevesen ellenzi a házasság bármilyen pótlékának legalizálását, s ragaszkodik a hagyományos, patriarchális családhoz. Ám **egy változó, pluralisztikus társadalomban a politikának és jogrendnek alkalmazkodnia kell a változásokhoz.** A házasság-pótlékok, legfőképpen a szabad együttélések jogi elismerése Prinz szerint jobban szolgálhatná a család érdekeit. Mint írja, a demográfusok nem siettek újraértékelni a házasság hagyományos koncepcióját. Régebben az egyének életmódját jól lehetett jellemezni az ún. „családi állapottal”. A 80-as évek során azonban a helyzet drámaian megváltozott. Együttélő párok ugyan korábban is léteztek, de a **kohabitáció** még nem volt általánosan elfogadott életstílus. Ma viszont más a helyzet: sok európai országban a párok már a házasság előtt együtt élnek, s a felnőtt lakosság jelentős része a házasság helyett választja a kohabitációt. Ezt ma már nem lehet figyelmen kívül hagyni, ha a családi állapotot, vagy az életmódot vizsgáljuk.

A könyvben leírt vizsgálat főleg két, nagyobb felmérésre támaszkodik. Az egyiket a gyorsan idősödő országokban szervezték, hogy felmérjék a változó családstruktúrák hatását a társadalombiztosításra. Ebből, sajnos, még kimaradt az együttélések figyelembe vétele. A másikat svéd kutatók (A. Nilson és H. SELLERFORS) folytatták, s ők már a kohabitációkat is felmérték. Kiderült, hogy Svédországban meglepően sok volt belőlük már 1990 körül. - számuk 1975 óta megduplázódott (miközben a házasságban élő nők aránya 18%-kal csökkent, az egyedül élő nők aránya pedig 8%-kal nőtt).

A tíz európai ország között, ahonnan adatokat gyűjtött a szerző, Magyarország is szerepel, bár elég régi (1985) adatokkal. Eszerint akkor még az épphogy felnőtté vált nők között is csupán 4-8% volt a nem legálisan együttélők száma. Csak valószínűsíthetjük, hogy a rendszerváltás óta jócskán megnövekedett a házasságkötés nélküli együttélések száma a fiatal felnőtt korosztályokban. Lehet, hogy aránya már eléri az akkori német és angol arányokat (28-30%), de a svédekétől (80-90%) még biztosan elmarad.

Prinz könyvének legérdekesebb fejezete az együttélésekről szól. Itt először a fogalmakat, a terminológiát igyekszik tisztázni; pl. mi a különbség együttjárás és együttélés között? (A kettő ugyanis nehezen választható el egymástól.) Bizonyos helyzetek az együttélésnek, mint életmódnak az elfogadását tanúsítják; pl. amikor az együttélés feljogosítja a partnereket, hogy egyikük halála után a másik özvegyi nyugdíjat kapjon (mert már ilyen is van, persze korántsem mindenhol). A törvényes elfogadottság szempontjából problémát jelenthet az együttélés időtartama és folyamatossága. Hiszen, akik csak néhány hete vagy hónapja, illetve csak időnként, hosszabb-rövidebb ideig élnek együtt, azok jogilag nem feltétlenül tekinthetők együttélőknek. Leginkább akkor beszélhetünk együttélésről (kohabitációról), amikor a szexuális partnerek **házasságkötés nélkül, tartósan közös háztartásban** élnek. (Ez a meghatározás általában a homoszexuális partnerekre is érvényes.)

Az együttélések számáról, sajnos, kevés a megbízható adat, mert sokan titkolják. Ez különösen ott könnyű, ahol a partnerek egyikének máshol (is) van bejelentett lakása. Bizonyosnak tűnik azonban, hogy a kohabitáció sokkal gyakoribb a fiatal korosztályokban, mint az idősebbeknél. A skandináv országokon kívül különösen szembetűnő ez Franciaországban és Hollandiában. Egy kutató szerint „a kohabitáció már nem pusztán előjátéka a házasságnak, hanem a párkapcsolat olyan típusa, amely egyre inkább helyettesíti a házasságot.” A kohabitáció így „**alternatív életstílussá**” válik.

Egyértelműen megállapítható viszont, hogy sok pár számára az együttélés lényegében **próba-házasság**. Mégsem lehet általános érvénnyel próbaházasságnak minősíteni, hiszen sok együttélő pár másként ítéli meg, s a házasság alternatívájának tartja, aminek a normák és elvárások terén is más tartalma van. Lewin (1982) ugyanakkor elhanyagolhatónak tartja a különbségeket házasság és együttélés között. Szaporodása tehát nem fenyegeti a házasságot, hiszen át is alakulhatnak egymásba, s mindkettő jellemzője a közös háztartás. **A kohabitáció tehát inkább a magányos élet alternatívája. A függetlenséget sokan magasra értékelik, ugyanakkor félnek a végleges elköteleződéstől.**

Egy vizsgálat (Wiersma, 1983) szerint az illegálisan együttélők kevésbé idealizálják partnerüket, mint egyetlen és kizárólagost, s kevésbé esnek pánikba, ha nélküle kell élniük. Vagyis kevésbé partnerfüggőek, tehát **autonómbbák és liberálisabbak**. S mivel nincs hivatalos papírjuk a házasságról, inkább a kölcsönös bizalom köti őket össze. Ez utóbbi természetesen sérülékeny, így gyakrabban és könnyebben kerül sor szakításra náluk, mint a legális házasok között.

Prinz felveti a kérdést: miért jelent meg, s miért terjed olyan gyorsan a kohabitáció? Szerinte ez nyilván összefügg a házasság és családi élet válságával, a gyermekvállalási kedv csökkenésével, a válások számának növekedésével stb. Mindezek közös gyökerét szerinte a nőmozgalom által **megváltoztatott nemi szerepek** képezik. Ez ugyan túlzásnak tűnik, de tény, hogy a magasabb szintű iskolázottság és a munkába állás folytán gazdasági függetlenedés radikálisan megváltoztatta a nő helyzetét. Most már megengedhette magának, hogy ne tűrje el a patriarchális egyenlőtlenséget, szükség esetén akár elváljon és függetlenül éljen. A gazdasági függetlenedés mellett a modern fogamzásgátlók használata és a művi abortuszok legalizálása is elősegítette a női nemi szerepek változását.

A növekvő egyenjogúság és egyenrangúság folytán a férfi és női nemi szerepek közeledtek egymáshoz és **rugalmasabbá, sőt, felcserélhetőbbé váltak**. A férfi már nem kizárólagos családfenntartó, a nő pedig nem pusztán háztartásvezető és gyermekgondozó. Megnő a párkapcsolat emocionális és minőségi jellemzőinek jelentősége. Ezért részesítik előnyben a kohabitációt. Ugyanakkor probléma, hogy a nem legális együttélés törvényi szabályozása sok európai országban még nem megoldott, bár próbálkozások vannak, s ezen a téren ma Svédország vezet. Prinz a kohabitáció szabályozásának 9 alternatíváját sorolja fel és értékeli aszerint, hogy azok mennyiben változtatják meg a házassági és családjogi törvényeket. Ezzel kapcsolatban 2 kérdést tart eldöntendőnek: 1. A kohabitáció ugyanolyan jogokat biztosítson-e a párnak, mint a házasság? 2. A házasságot részesítse-e előnyben a törvény, vagy kezelje mindkettőt egyformán?

Az alternatívák egyike szabályozza a vagyoni jogi kérdéseket is (főleg szakítás, vagy elhalálozás esetén); ez a kohabitációt magánjogi szerződésként kezeli. A kohabitációkból származó gyermekek eszerint jogilag éppúgy nincsenek hátrányos helyzetben, mint a lányanyák gyermekei. Ez azért is fontos, mert a házasságon kívül született gyermekek aránya pl. a skandináv országokban már közel 50%-os, de más európai országokban (így hazánkban is) 20-30% körül mozog. Prinz mindebből azt a következtetést vonja le, hogy korunkban világszerte globális átmenet tapasztalható a hagyományos, patriarchális monogámiából az egyenrangú partnerkapcsolatok felé. A kohabitáció elterjedése pedig az egyik legfőbb jellemzője és mutatója ennek az átalakulási folyamatnak.

18. Fehér L.- Forrai J. (szerk.): Prostitúció... emberkereskedelem (1999, Nőképviselési Titkárság, 296 p.)

A Nőképviselési Titkárság kiadott egy nagyon időszerű tanulmány-gyűjteményt a prostitúcióról, az emberkereskedelem áldozataival foglalkozó szakemberek számára. Bár tulajdonképpen valamilyen formában szinte mindenki találkozik az érintettekkel, s valahogy viszonyulnia kell hozzájuk. Annál is inkább, mert a prostitúció évezredek óta létezik, s hiába tiltották és büntették az elmúlt évtizedekben, csak az nem vette észre, aki nem akarta. Ma pedig mintha újabb virágkorát élné nálunk ez az „ősi mesterség”, amely a korlátozások ellenére egyre agresszívebben árasztja el a piacot.

A közel 300 oldalas könyv 20 fejezetet és 11 mellékletet tartalmaz. Az első hat fejezet bevezető jellegű, amennyiben elméletileg megalapozza a fő téma elemzését. Ezek közé tartozik dr. Váradi Erika tanulmánya a hazai devianciákról. Ebben ismerteti a különböző deviancia-elméleteket, a deviáns viselkedések formáit és azok mérését. Figyelemre méltó gondolata, hogy a társadalmi normáktól eltérő viselkedés érték- és normarendszer nemcsak negatív és veszélyes lehet, hanem pozitív és fejlesztő hatású is, s az ilyen „devianciák léte teszi fejlődésképpessé a társadalmat.” (36. old.)

A nők jogainak nemzetközi szabályozását dr. Weller Mónika mutatja be, egyrészt a lánykereskedelem, másrészt a nők munkafeltételeinek vonatkozásában. A diszkrimináció tilalmát az ENSz alapokmányára (1945) vezeti vissza, bár a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának megszüntetéséről csak 1979-ben fogadtak el egyezményt és hoztak létre Bizottságot. Ám a nők 4. Világkonferenciája (1995, Peking) nyilatkozatában kénytelen volt megállapítani, hogy lényeges haladás nem történt a nők helyzetének javításában.

Szexológiai szempontból talán a legérdekesebb tanulmány dr. Virág György: *Szexuális erőszak és abúzus* című írása, amely fontos szerepet játszhatna egyes értelmiségi csoportok szexológiai képzésében. Ám megjegyzendő, hogy nem egészen problémamentes a magyar büntetőjog, amely az alábbi, „nemi erkölcs elleni” bűncselekményeket ismerteti: 1. Erőszakos közösülés, 2. szemérem elleni erőszak, 3. természet elleni fajtalanság, 4. természet elleni, erőszakos fajtalanság, 5. megrontás és 6. vérfertőzés. Ezek közül az első kettővel az a probléma, hogy 1997-ig csak „házassági életközösségen kívül” volt elkövethető. A módosított jogszabály ugyan már a házasságon belül is büntetendőnek mondja ki az erőszakos közösülést, s a fenyegetéssel való kényszerítést; ám ezek csak magánindítványra büntethetők. (Melyik megerőszakolt feleség mer feljelentést tenni?)

Problematisz a „fajtalanságra kényszerítés” is, amely csak különböző neműek között, a közösülés kivételével „minden, súlyosan szeméremsértő cselekményre” vonatkozik, ám ezeket nem határozza meg pontosan. Az pedig enyhén szólva korszerűtlen, hogy a közösülésen kívül minden szexuális viselkedést (így a petting különböző formáit) sommásan „fajtalanságként” bélyegzi meg. Hasonló a helyzet a „természet elleni fajtalanság” esetében, amely egy felnőtt férfinak egy 18 éven aluli fiúval, erőszakmentesen létesített szexuális kapcsolatát jelenti. A tudomány már rég túllépett azon, hogy a homoszexuális kapcsolatot abnormálisnak, betegesnek tekintse. Jogrendszerünk azonban e téren konzervatív és diszkriminatív is, hiszen különböző neműek esetében csak a 14 éven aluliakkal létesített szexuális kapcsolatokat tekinti büntetendőnek. Némileg ellentmondásos az is, hogy ugyanakkor a 14 és 18 év közöttiek homoszexuális kapcsolatát (vagyis „természet elleni fajtalanságát”) nem tartja büntetendőnek, ha nincs erőszak.

Az erőszak természetesen büntetendő, akár heteroszexuális, akár homoszexuális kapcsolatról van szó, mert káros és sérti az emberi jogokat. Ugyanez érvényes a „megrontás” jogi fogalmára, amely a 14 éven aluliakkal (a 12-14 évesekkel) létesített vagy megkísérelt hetero- vagy homoszexuális kapcsolatokat jelenti, abból kiindulva, hogy ők a szexualitásra még éretlenek. Ám, hogy ki éretlen, vagy érett a szexre, az nem egyszerűen az életkortól, hanem inkább a testi-lelki - elsősorban a pszichoszexuális - fejlettségtől függ. Előfordulhat, hogy egy 20 éves (vagy még idősebb) is éretlen rá - és viszont; vannak „korán érők” is. A jogi szabályozás tehát a „Prokrasztész-ágyra” emlékeztet, ami nem szerencsés (bár kétségkívül nem könnyű az érettséget elbírálni). A „vérfertőzés” ősi tabujának törvénybe iktatása szintén problematikus, elsősorban azért, mert nem kapcsolódik a kényszerítés, vagy az éretlenség kérdéséhez. A szexuális erőszak testi és lelki következményeinek felvázolása viszont mintaszerűnek mondható.

A következő hat tanulmányt dr. Fehér Lenke írta, s ezek már kifejezetten a prostitúcióval és az emberkereskedelemmel foglalkoznak, s a kötet mondanivalójának lényegét képezik. Első, rövidebb írásában a nők áldozattá válásának, viktimizációjának formáit ismerteti: a családon belüli erőszakot, a prostitúcióra kényszerítést és a kizsákmányolást. További öt tanulmányában a prostitúciót világviszonylatban és hazai viszonylatban elemzi. Bemutatja a jogi szabályozás három fő modelljét: 1. A *prohibicionista* rendszert, amely tiltja és bünteti a prostitúciót, 2. a

reglementációt, amely eltűri, de korlátok közé szorítja azt, s végül 3. az **abolicionista** rendszert, amely magánügynek tekinti, s csupán a kihasználását (vagyis főleg a prostitutort) bünteti.

Közös jellemzőjük, hogy bár tiltják a gyermekprostitúciót és a prostitúcióra kényszerítést, egyik sem képes megszüntetni magát a jelenséget, ami a szex kommercializálódásának, árucikké válásának eredménye. Hiába kötöttek jónéhány nemzetközi egyezményt az utóbbi évszázadban, pl. a „fehér rabszolgaság” ellen (1904), vagy a nő- és gyermekkereskedelem ellen (1920, 1933, 1949), ezek csak igen töredékesen valósultak meg. A legutóbbi évtizedekben pedig több szempontból új helyzet keletkezett, amely átalakította a prostitúció jelenségének tradicionális formáit. Épp ezért új nemzetközi egyezményre lenne szükség - bár az is nagy előrelépés lenne, ha az ENSz közgyűlése által jóváhagyott, 1949-es New York-i egyezményt sikerülne megvalósítani.

A magyar Btk.-ban 1993 óta már nem szerepel az „üzletszerű kéjelgés”, mint bűncselekmény, hanem csupán mint szabálysértés, amelynek inkább az elősegítőjét és/vagy kihasználóját büntetik. Ettől a felemás szabályozástól azonban nemhogy nem szorult vissza, hanem inkább szaporodott és erősödött a prostitúció. Hiába jelöltek ki „védett övezeteket”, ahol nem szabad működniük (s próbáltak „türelmi zónákat” kijelölni (sikertelenül), ahol szabad); hiába tilos hirdetniük szolgáltatásaikat, hiszen ezt a tilalmat könnyű kijátszani; s hiába kell beszerezniük 1 illetve 3 hónapra szóló orvosi igazolást, mindez nem oldja meg a problémát.

Amíg ugyanis kereslet van rá, addig a prostitúció nem szűnik meg. A kereslet pedig az utóbbi évtizedekben egyértelműen növekvő tendenciájú. S nyilván összefügg a szexhullámmal (szexreklámok, pornográfia stb.) és az általános kommercializálódással, a házasság és család válságával, a szexuális kulturáltság alacsony szintjével és az intézményes szexuális nevelés hiányával.

Ebből már körvonalazódik a prostitúció iránti kereslet csökkentésének útja is. Ahogyan dr. Fehér Lenke írja, ma már vannak „válaszok a prostitúció és emberkereskedelem kihívásaira”, hiszen hazánkban is több civil szervezet tevékenykedik a nők jogainak védelme érdekében. Ám ez még nem elegendő; az eredményes fellépés **„összehangolt, többdimenziós megközelítést igényel... információs kampányokkal és rendszeres oktatási programokkal.”** (143. old.)

19. Szilágyi V.: A prostitúció jelene és jövője. Egy vita tanulságai (Belügyi Szemle, 2000/4. sz.)

Van egy nagyon „kétélű”, sőt, megtévesztő szólásmód a hazai nyelvjárásban: amikor „szerelmi aktusnak”, vagy „szeretkezésnek” nevezik a szexuális viselkedést, függetlenül annak minőségétől. Pedig könnyen belátható, hogy a szexnek többnyire nem sok köze van a szerelemhez, különösen pedig akkor nincs, ha pusztán létértékből, vagy anyagi ellenszolgáltatás fejében kerül rá sor.

Mégis vannak, akik úgy próbálják feltüntetni az „üzleti” szexet, mintha azonos értékű lenne a szerelmi odaadással, s erről igyekeznek partnerüket (sőt, néha önmagukat is) meggyőzni. S itt nem csak - és nem is elsősorban - az egyesek által „hivatásos szeretőknek” nevezett prostituáltakra gondolok, hanem bárkire, aki anyagi, vagy karrierértékből „megjátssza magát”, vagyis élvezetet szimulál a szexuális együttlét során. Az említett „érdek” nem feltétlenül jelent azonnali, pénzbeli hasznot, de jelenthet sokféle más előnyt, ajándékot, vagy akár a „házastársi kötelesség” teljesítését is.

Ha valaki egy lehetséges partnert le akar kötelezni, mert vár tőle valamit, amire szüksége van, esetleg „szexuális szolgáltatással” igyekszik ezt elérni, s a cél érdekében igyekszik a vállalt szerepnek megfelelően, szenvedélyesen viselkedni. Ha nagyon beleéli magát és fejlett szexuális reakciókészséggel, rendelkezik, sőt, még az adott partner is szimpatikus neki, akkor

előfordulhat, hogy valamennyire élvezi is az együttlétet (s nemcsak azért, mert a sikerélményt jelent számára, amennyiben közelebb visz célja eléréséhez). Gyakran változó és válogatás nélküli, üzletszerű szexuális kapcsolatok esetén azonban ez már nem lehetséges - ott csak megjátszás lehet, ami egyértelműen a partner megtevesztését célozza.

A megjátszásnak, vagyis a gyönyör és kielégülés színlelésének azonban vannak kevésbé tudatos és nem anyagi haszonszerzésre irányuló formái is. Amikor például egy fejletlen orgazmuskészségű nő szerelmi partnere kedvéért valódi szexuális vágy nélkül, vagy gátlásokkal küszködve is hajlandó a közösülésre, gyakran erőlteti, és ezzel együtt megjátssza a kielégülést, akkor ezzel nemcsak partnerét téveszti meg, hanem önmagát is becsapja, öntudatlanul. Azt hiszi ugyanis, hogy helyesen viselkedett, hisz igyekezett mindent megtenni partnere és a szeretkezés sikere érdekében. (Amit megkönnyít, hogy esetleg nem is tudja, milyen az igazi orgazmus.) Ha ez gyakrabban előfordul, rögzülhet az orgazmusképtelenség, s már csak szexuálterápiával lehet rajta változtatni.

Most azonban inkább a nagyobb veszélyre, az üzleti szexuális szolgáltatásokkal együtt járó, tudatos megtevesztésre hívnám fel a figyelmet.

Amióta a prostitúció egyes nyugati példák nyomán nálunk is megszűnt büntetendő cselekmény lenni, amióta bizonyos, lazuló korlátok mellett legálissá és nyilvánossá vált, azóta érthetően a közfigyelem előterébe került és érdekes vitákat váltott ki. A viták két fő pólusát lényegében **pro és kontra attitűddel** lehet jellemezni. Vagyis az egyik tábor elfogadja, vagy éppen bátorítja, szükségesnek és hasznosnak tartja a prostitúciót, a másik viszont elutasítja, károsnak és kiküszöbölendőnek tartja. A két pólus között természetesen sok átmenet is lehetséges. Eddig inkább az utóbbi dominált; erkölcsi, jogi vagy egészségügyi és egyéb érvekre hivatkozva sokan erőiesen követelték a prostitúció felszámolását, eltüntetését, bár ennek módszereit illetően korántsem értettek egyet. A legutóbbi néhány évben azonban megjelent és erősödni látszik egy ellentétes tendencia, amelynek képviselői egészen más módon közelítik meg ezt a társadalmi jelenséget. Amelynek nagyságrendjére jellemző, hogy mind a szolgáltatók, mind az igénylők igen sokan vannak; számuk több százezerre tehető, s már csak ezért sem elhanyagolható, nem is szólva az esetleges következményekről.

Nézzük meg tehát közelebbről a prostituáltak „emancipálására” és a prostitúció igazolására törekvők álláspontját. Amit különösen aktuálissá tesz az a körülmény, hogy Hollandiában nemrég a bordélyházakat is engedélyezték.

Köztudott, hogy a prostitúcióval nemcsak az utcán, a vendéglátóhelyeken, vagy a tömeges rendezvényeken (pl. autóversenyeken) lehet találkozni, hanem a médiában, sőt, az interneten is. Több olyan website érhető el, amely valamilyen formában foglalkozik a prostitúcióval; köztük egy-két magyar nyelvű is található. Néhol vita is folyik a témáról. Erről, pl. a Magyar Szexológiai Szemle (2000/4. száma) is hírt adott, amelyben az egyik ilyen vita azt a sajátos címet kapta:

Lehet-e áru a szerelem?

A cím arra utal, hogy az egyik vitapartner közölte: érdekes tapasztalatokat szerzett a „szerelem piacon”. Ezen konkrétan bizonyos éjszakai mulatóhelyeket értett, ahol prostituáltak kínálják szolgáltatásaikat. Ugyanis ő ezt **„szerelmi szolgáltatásnak”** tartja, s egy sajátos ideológiát talált ki hozzá. Szerinte a prostituáltak valójában **„hivatásos szeretők”**, akik jó pénzért bárkinek megengedik, hogy egy ideig szerethesse őket. Vagyis a szerelem áruvá vált ebben a kapitalista társadalomban.

Nyilvánvalónak tűnik, hogy **összekeveri a szerelmet a szexuális viselkedéssel**, holott a kettő nem ugyanaz. Összekapcsolódhatnak ugyan, ami kívánatos is, mert a szexuális viselkedést magasabb élményszintre emeli, de ez viszonylag ritkán történik meg (s persze még az együttjárás, együttélés vagy házasság sem garancia rá). A szexuális kapcsolat önmagában nem feltétlenül intimkapcsolat, s főleg nem szerelem. Külsőleg és látszólag ugyan hasonlíthat rá, különösen, ha az egyik (vagy mindkét) fél megjátssza magát; ez azonban csalás és/vagy öncsalás, megtévesztés.

A *fizetett szexuális szolgáltatást* pedig különösképpen differenciálnunk kell a szerelemtől, amihez semmi köze sincs. Ha a „szolgáltató” mégis a szerelmet játssza, akkor lehet, hogy jó színésznő, s lehet, hogy ügyfele beéri a szerelem látszatával (előfordulhat, hogy el is akarja hinni), de ez valójában csak egy jól **megfizetett szerepjáték**, ami csak addig tart, amíg a fizetség biztosított. A szolgáltatónak legtöbbször még testi kielégülést sem jelent, hanem kellemetlen kötelesség, nehéz munka, amit csak kényszeredetten vállal az anyagi haszon érdekében, s szeretné mielőbb abbahagyni.

Egyesek azonban meggyőződéssel állítják, hogy a „hivatásos szeretők” többnyire nem kényszeredetten végzik munkájukat, hanem azért, mert szeretik a szexet, aminek mesterei, s csak az a sajnálatos, hogy ezért nem becsülik meg őket.

Eszerint vannak emberek, akik az átlagosnál jobban szeretik az erotikát, mintha kifejezetten erre születtek volna. Így hát miért ne hasznosíthatnák szakmaként tudásukat, hiszen erre óriási igény is van. Ebből úgy tűnhet, mintha a prostituáltak önként és szabadon vállalkoznának bizonyos szexuális igények kiszolgálására. De mit mond erről a Magyarországi *Prostituáltak Érdekképviseleti Egyesületének* elnöknője, az érintetteket jól ismerő *Földi Ágnes*: „Manapság több ezer lány és asszony él a testéből. *Nem azért, mert erre születtek. A körülmények kényszere, hogy (csak) így maradhatnak fenn a még tisztességes világban...* A prostituáltak 70%-a a körülmények áldozata.” S hozzáteszi: „Most azért küszködünk, hogy... vállalkozókká válhassanak.” (Váláskor. Családbarát magazin, 2000/3. szám)

Lehet ugyan, hogy ez a 70% valójában 80 vagy 90%, de bizonyosnak tűnik, hogy a prostituáltak túlnyomó többsége „a körülmények áldozata”, vagyis kényszeredetten végzi munkáját. A vitapartnerek persze azt mondják erre, hogy valószínűleg a más szakmabeliek többsége is kényszeredetten dolgozik a megélhetés kedvéért, s nem nagyon válogathat a munka terén. Nem mindegy azonban, hogy milyen az a munka, hogyan hat az emberre. *Forgács Zsuzsa* ezt írja erről: „A prostituáltakat szívesen látogató férfiak gyakran szokták áztatni magukat azzal, hogy ezek a „dolgozó” nők élvezik, amit csinálnak. Ám ezek a „dolgozó” nők csak úgy élhetik túl a számlálatlan numerákat, ha öncsonkítják magukat, ha elidegenítik maguktól, azaz mesterségesen paralizálják az örömszerzés szervét, ill. szerveit...” (Magyar Narancs, 2001, jan. 4.)

Vagyis ez a munka tragikusan rossz, **elembertelenítő hatással van a prostituáltakra**, s e hatás alól valószínűleg igen kevesen tudják kivonni magukat, még a legfelső, viszonylag szabadabb rétegükben is. (Hogy hogyan, az további vizsgálatokat érdemelne.) De nem sokkal jobb a helyzet az ügyfelek vonatkozásában sem: kialakítja, vagy erősíti bennük azt a szemléletet, attitűdöt, hogy a szexuális élmény megvásárolható testi élvezet, amely semmilyen felelősséggel vagy elkötelezettséggel nem jár. Mindezekon túl a nemi úton terjedő betegségek veszélyét is fokozza minden érintett számára.

Naiv elgondolások

Képtelen feltételezés, hogy a szexuális szolgáltató azért kap pénzt, mert megengedi, hogy őt adott ideig „szerezse” az ügyfél. A szexuálisan kiéhezett ügyfél, aki - jobb híján - pénzért vásárol nemi kielégülést, nem szokott beleszeretni a prostituáltba, még ha tetszik is neki (mert van sex appeal-je). A prostitúció jellemzője, hogy **testi szolgáltatás, amely gyors és alacsony szintű szexuális kielégülést biztosít** az ügyfélnek. Ritka kivétel, hogy néhány kedves szó vagy érdeklődés is társul hozzá. Erre sem idő nincs, hiszen a prostituált rendszerint csak több ügyféltől tudja megszerezni a szükséges pénzt, sem lelkiállapota és felkészületlensége nem teszi ezt lehetővé. Pedig kétségkívül jó lenne, ha a testén kívül valami mást is tudna nyújtani, pl. ügyfelének bizonyos lelki igényeit is észrevenné és kielégítené. Ez esetben akár terápiás hatása is lehetne. (Ilyen kivételes eset az amerikai **surrogate**-ok, a betanított pótpartnernek esete, amikor egy szexuális zavar megoldásában segítenek az ügyfélnek. Erre még visszatérek.)

Naiv elgondolás az is, hogy a „szerelemvásárlás” (vagyis fizetett szexuális szolgáltatás) által a férfi és nő jövedelemkülönbsége kiegyenlíthető. Egyes esetekben ugyan ez is előfordulhat, de társadalmi méretekben ez mitsem változtat a patriarchális rendszereken. Ahogy *Thun Éva* írja: „...a prostitúció jelensége... a patriarchális berendezkedésű társadalom férfidominanciájának kifejeződése a nőknél elkövetett erőszakon keresztül.” (Belügyi Szemle, 2000/4-5. szám) **Az „erőszak” itt az áruvá degradálást jelenti.**

Persze hagyományosan egy férj is megveszi („elveszi”), tulajdonává teszi feleségét, aki ezáltal szintén prostituálódik - hangoztatják a vitapartnerek. Ennek a veszélye bizonyos értelemben valóban fennállhat, de csak akkor, ha a feleség anyagilag kiszolgáltatott helyzetbe kerül férjétől, mert nincs saját jövedelme. A vitapartnerek szerint viszont az a férfi, aki minden jövedelmét a családjára költi, szexuálisan kiszolgáltatott helyzetbe kerülhet feleségétől, mert nincs pénze máshol (prostituálttól) szexuális kielégülést venni... Ilyen alapon bevezetik a „fizetett család” fogalmát; vagyis, hogy a házastársak minden, egymástól és másoktól kapott szolgáltatást pénzben számoljanak el, s akkor nemcsak gazdaságilag, hanem szexuálisan is függetlenek egymástól.

Ez a „fizetett család” persze fából vaskarika. A házassági és családi funkciókat nem lehet pénzzel megváltani, mert az érzelmeknek, gondolatoknak és a mindennapi együttélés ezer apró mozzanatának nincs árfolyama. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a **csereelmélet** nem érvényes mindenfajta kapcsolatra, még a családra és szerelemre is. **A kapcsolatok tartóssága és harmóniája azon múlik, hogy a résztvevők hosszabb távon (is) megkapják-e a csereértéket szolgáltatásaikért.** A csereérték pedig valamilyen szükséglet, igény kielégítése lehet (tehát nem pénz). Ez egy sokrétű, komplex és hullámszerűen változó helyzetet jelent, amit durva egyszerűsítés lenne a jövedelmek egyenlőségére vagy kiegyenlítésére visszavezetni. Az viszont tény, hogy az anyagi vagy egyéb, pozicionális előnyökhöz jutás lehetősége gyakran erősen befolyásolja a párválasztást (erősebben, mint a lelki, érzelmi vagy szellemi előnyök) - ami aztán később többnyire megbosszulja magát.

A prostitúcióval kapcsolatos szakirodalomról egyik vitapartneremnek az volt a véleménye, hogy „sztereotip megfogalmazások, statisztikákkal alátámasztva”. Az emberkereskedelem szerinte a kapitalista társadalom természetes velejárója, hiszen pl. futballistákat és különböző szakembereket is adnak-vesznek. Érthető, hogy ugyanezt teszik a lányokkal - ami nem is lenne baj, ha jól megfizetnék őket. Ám nem a dolog pénzügyi vagy migrációs része fontos, hanem az, hogy a szexuális szolgáltatásban résztvevők társadalmi megítélése változzon. Az erről közölt cikkek ugyanis szerintem nem tárják fel az emberi aspektusokat; és ha igen, csupa negatív megállapítással lehet találkozni, mintha ezek az emberek mind sérültek, vagy

perifériára szorultak lennének és csak a gazdasági, vagy egyéb kényszer sodorná őket erre a pályára. A társadalomra szerinte nem a prostitúció veszélyes, hanem annak tiltása, mert ártatlan embereket sodor a bűnözők világába, s indokolatlan megvetéssel, vagy képmutató sajnálattal gondolnak rájuk.

A holland példa

Az ilyen vélemények eléggé megdöbbenőek, hiszen a vitázó mindenáron igazolni akarja a prostitúciót, amit ráadásul még hasznosnak (s így erkölcsösnek) is tart. Szerencsére vannak másféle álláspontok is. Két holland minisztérium (a külügyi és az igazságügyi) tájékoztatót adott ki a fenti témáról. Ebben 16 kérdésre válaszolnak. Közülük ismertetjük a legfontosabbakat. Hollandiában a prostitúció 17 éven felülieknél és önkéntesség esetén megengedett. Egy új rendelet szerint bordélyházak is működhetnek. A Btk. 250. cikkelye szerint viszont büntetendő az emberkereskedelem és bárkinek prostitúcióra kényszerítése. A cikkely a prostitúciót, mint fizetett szexuális szolgáltatást határozza meg.

A Btk. említett cikkelye szerint törvénytelenek viszont a következők:

- A kényszerítés következtében létrejött prostitúció.
- Egy kiskorú részvétele a prostitúcióban.
- Ha prostitúció céljából más országból hoznak embereket.
- Amikor a kényszerített személytől elveszik a szolgáltatással szerzett jövedelmet

A bordélyokat ugyan 1912-ben betiltották, de a prostitúciót hiába próbálták megakadályozni. Így a törvény inkább csak akkor avatkozott közbe, ha a közrend szenvedett sérelmet, vagy ha valakit - főleg fiatalokat - kényszerítettek a prostitúcióra. A környező országok ugyanígy jártak el. A visszaélések megelőzése érdekében a jogszabály alkalmazkodik a realitásokhoz. Szabad ugyan prostituáltakat alkalmazni, de csak felnőttkorúakat és önként jelentkezőket, akiket aztán szigorú szabályok védenek a kizsákmányolástól. A prostitúció legalizálása folytán a kormányzat képes lesz nagyobb ellenőrzést gyakorolni a szexiparon, hogy megakadályozza a visszaéléseket. Ez a prostituáltak érdekét szolgálja.

A prostituáltak alkalmazása hatósági engedélyhez kötött. A hatóság szabályozza a bordélyok működését és rendszeresen ellenőrzi azokat. Gondoskodik arról, hogy olyan helyen legyenek, ahol nem zavarják a szomszédság élet- és munkarendjét. Szabályozzák a munkahelyek nagyságát, hideg és melegvízzel, valamint kondomokkal ellátottságát. Ezenkívül védik a prostituáltak testi és lelki integritását, s megtiltják, hogy érvényes tartózkodási és munkavállalási engedély nélkülieket is alkalmazzanak.

Egy kormányzati vezérfonal alapján a helyi hatóságok a polgármesterrel, az ügyészséggel és a rendőrséggel közösen dolgozzák ki az ellenőrzési módszereket. A szabályokat figyelmen kívül hagyó bordélyokat különböző adminisztratív szankciókkal büntetik, sőt, engedélyüket is visszavonhatják (átmenetileg vagy végérvényesen). De előfordulhat, hogy büntetőpert is indítanak ellenük. Hat évig terjedő börtönnel büntethető az, akire az emberkereskedelem vádja rábizonyul. A holland diplomácia és a civil szervezetek különböző projekteken dolgoznak az emberkereskedelem megakadályozására. Az Európai Unióval együtt felvilágosító kampányokat folytatunk azokban az országokban, ahonnan az áldozatok várhatóak. Az Europol tagországaiban többféle felderítő programot támogat a megelőzés javítása érdekében.

A Hollandiában illegálisan tartózkodó prostituáltak, akik emberkereskedelemnek estek áldozatul, kormányzati segítségre jogosultak. Ha bármelyikük feljelenti az emberkereskedőt, ideiglenes tartózkodási engedélyt kaphatnak a jogi eljárás befejezéséig. 3 hónap alatt kell

eldönteniük, indítanak-e pert a vádlott ellen, s közben mindvégig igénybe vehetik az egészségügyi és gazdasági segélyszolgálatokat. De munkát nem vállalhatnak (hacsak nem kapnak végleges letelepedési engedélyt).

A bordélyok legalizálása döntő lépés e téren, mert így a prostituáltak autonómbbá válhatnak, bátrabban felléphetnek feltételeik javításáért, a jó munkafeltételeket előíró hatósági szabályozás alapján. E szabályok pl. tilthatják, hogy kötelező az alkoholfogyasztás az ügyféllel, de tiltják az ún. veszélyes szexet is. Sőt, kötelezhetik a bordély tulajdonosát, hogy kössön szerződést a prostituálttal, tegye lehetővé a rendszeres egészségkontrollt és a helyhatóság által kijelölt protektor felkeresését. (Ahol panaszt tehet alkalmazója ellen.) A hatóság megtilthatja a prostitúció bizonyos formáit, így pl. az „ablak-prostitúciót”, vagy elrendel bizonyos szűrővizsgálatokat stb. Az Európai Unión kívüli országok állampolgárai számára bordélyok nyitásához nem adnak engedélyt. Ha mégis előfordul ilyesmi, akkor büntető eljárást indítanak az illető ellen. Az a bordélyház pedig, ahol illegálisan Hollandiában tartózkodó külföldieket foglalkoztatnak, könnyen elveszítheti működési engedélyét. A rendőrség nem vezet nyilvántartást a prostituáltakról. Ez ugyanis sértené az egyének jogát a magánélethez. Csak akkor megengedett az átmeneti nyilvántartás, ha pl. az emberkereskedelem gyanúja merül fel, s ezt ki kell vizsgálni. Ilyenkor ugyanis a rendőrségnek jelentést kell tennie a Nyilvántartó Hivatalnak.

A nem önállóan dolgozó prostituáltak után alkalmazójuk köteles társadalombiztosítási járulékot fizetni. Így betegség esetén táppénzt kaphatnak. A Munkafelügyelet ennek jogosultságát ellenőrizheti. Ha egy prostituált nem kíván tovább „sex-worker”-ként dolgozni, megteheti, de ez esetben nem kap munkanélküli segélyt, mert önként vált munkanélkülivé. A többi munkanélkülihez hasonlóan azonban köteles munkát keresni, s a közvetítő által felajánlott munkát (természetesen nem a szexiparban) elvállalni.

Hollandia (és több más ország) ugyan nem csatlakozott az 1949-es New York-i egyezményhez, de a prostitúció szabályozását szolgáló, új törvényük hat évig terjedő börtönnel bünteti azt, akire az emberkereskedelem vádja rábizonyul. A holland diplomácia és a civil szervezetek különböző projekteken dolgoznak az emberkereskedelem megakadályozására.

Megfontolandó azonban a nővédelemmel kapcsolatos svéd politika is.

A svéd nővédelem

Svédországban 1999 január 1. óta tilos a prostitúció, amit „nem kívánatos jelenségnek” tartanak. Törvényt hoztak a nők fokozottabb védelmére, mindenféle erőszak megelőzése érdekében. Az új törvény szigorúbban bünteti a munkahelyi szexuális zaklatást is. Sőt, arról is rendelkezik, hogy a nemi erőszak és a szexuális visszaélések bűncselekményeit tudományos vizsgálatnak kell alávetni, hogy tisztázni lehessen azok okait és megelőzésük módjait.

Svédország már eddig is viszonylag magas fokon biztosította a nemek jogi és esélyegyenlőségét. A nők aránya a parlamentben 40%-os, a kormányban 50%-os, 70%-uk önálló keresettel rendelkezik, s a szülői és háztartási feladatokban is arányosan osztoznak a férfiakkal. Néhány területen azonban még nem kiegyensúlyozottak a nemek közötti erőviszonyok: még az utóbbi években is a nők ezrei szenvedtek a férfiak erőszakosságától (ez többnyire otthoni erőszakot jelent). Ezért hoztak törvényt a nők fokozottabb védelmére, mindenféle erőszak megelőzése érdekében.

Ide tartozik a fizetett szexuális szolgáltatások, vagyis a **prostitúció tilalma** is, akár az utcákon, akár bordélyokban vagy masszázsszalonokban kerülne sor ezekre. Ugyanis, bár a prostitúció nem kívánatos jelenség; nem lenne célszerű azt büntetni, aki szexuális szolgáltatásra kényszerül, hiszen alárendelt helyzetben van, s ezt kihasználják és visszaélnak vele a fölényben lévők. Büntetni tehát ez utóbbiakat kell (ami a pénzbüntetés mellett fogház is lehet).

Fontosnak tartják továbbá a prostituált segítségét abban, hogy szakítani tudjon ezzel az életformával. A kormányzat ugyanis tudja, hogy a jogszabályok és büntetések önmagukban nem elegendőek, s csak kiegészíthetnek más, hatékonyabb intézkedésekkel. Nagy szerepet kapnak a szociális, jóléti szolgálatok, a nevelés és tanácsadás, valamint a terápia lehetőségei. Emellett a kriminológiai kutatásokban is fokozottabban kell érvényesíteni a nemek közötti viszony szempontjait. A rendőrségnek pedig nyilvántartást kell vezetnie a nők elleni erőszak eseteiről, és elektronikusan kell monitorozni a prostitúció előfordulási helyeit (mert ennek elrettentő hatása lehet a férfiakra). Fokozottabban kell figyelni azokat a férfiakat, akik hajlamosak a nők elleni erőszakra. Az emiatt elítélteknél biztosítani kell a szükséges terápiát, a külföldi tapasztalatok alapján.

A törvény előírja a nőkereskedelem tilalmát és megelőzését, különös tekintettel a bevándoroltakra. Anyagilag segíti azokat a társadalmi szervezeteket, amelyek a nővédelmet is feladatuknak tartják. Az áldozatok védelméről szóló rendelkezés a velük foglalkozó szakemberek képzéséről is intézkedik. Kiemelten támogatja a nővédelmi szolgálatokat (telefonos krízisközpontok stb.). 1994 óta működik egy állami központ az erőszakot elszenvedett nők segítése céljából.

Hazai dilemmák és utópiák

Mindezek ismeretében könnyebb megítélni a prostitúció hazai helyzetét és a helyzet alakításának lehetőségeit. Először is, nem indokolt megkérdőjelezni a prostituáltak túlnyomó többségének kényszerítését és kizsákmányolását - azon az alapon, hogy van egy szűk réteg, amely „önként és szabadon” adja el szexuális szolgáltatásait. Nem mindegy, hogy luxusigények kielégítése, vagy a puszta megélhetés miatt szánja rá magát valaki saját nemiségének áruba bocsátására!

A prostituáltak pszichológiai vizsgálatának adatai azt mutatják, hogy kevés kivételtől eltekintve személyiségük többé-kevésbé sérült, eltorzult, s jelentős részük káros szenvedélyek áldozata. Tény, hogy a gazdasági kényszer gyakran alárendelt jelentőségű az egyéb motívumok mellett. Arról azonban szó sincs, hogy „az átlagosnál jobban szeretik az erotikát”. Sőt, az évek során erotikus élvező készségük fokozatosan elsorvad, s már nemcsak az ügyfelekkel, de senkivel sem tudják élvezni a szexet. Itt a pénzre megy ki a játék! Méghogy ők „taníthatnának”? Ugyan mire? Arra, hogy áruvá tegyünk, lezüllesszük a legbensőbb emberi viszonyt? Ez lenne a „hasznos”?

A „hivatásos szeretők” koncepció egyik prókátora szerint elég baj, hogy a szocializmusban az erotikát kedvelők nem helyezkedhettek el államilag fenntartott „öröm-házakban”, mert akkor kevesebb lett volna a válás és a hazudozás, bujkálás. S hozzáteszi, hogy

„Nem mi akartuk, hogy itt minden áru legyen... Ha pedig így van, akkor el kéne azon gondolkozni, hogy vajon a tiltás és büntetés jó megoldás-e? Láttuk, hová vezetett a prohibíció az USA-ban, s látjuk, hová vezet a drog tiltása: a bűnözéshez vezet. A kirekesztettséghez vezet. A tiltás egyébként maga a reklám...”

Ezek szerint nem kellene tiltani semmit. Hanem? Tán vissza kéne állítani az illuzórikusnak bizonyult és történelmileg megbukott szocializmust? Vagy annak egy anarchikus változatát? Amelyben „államilag fenntartott örömházakban” (de szép kifejezés a bordélyra!) a „hivatásos szeretők” ingyen osztogatnák szexuális szolgáltatásaikat bárkinek? S tán még drogot is ingyen lehetne kapni?

Ezt a fantazmagóriát nyugodtan nevezhetjük örült utópiának, amit nevetséges lenne komolyan venni. Inkább e gondolkozásmód eredetét kellene analizálni, hogy kiderüljön, miért identifikálódik a vitázó a prostituáltakkal, s miért idealizálja (majdhogynem felmagasztalja) őket.

Milyen érdekek fűzik a tudományosan megállapított tények figyelmen kívül hagyásához? S a túlzások lefejtése után van-e valamilyen „racionális magva” sajátos gondolatmenetének?

A képzés lehetősége

A „hivatásos szerető” ugyan elég abszurd gondolat, hiszen a szerelem, mint individualizált érzelmi kötődés, aligha folytatható hivatásszerűen. De amíg a „szexuális szolgáltatásokra” igény mutatkozik, addig talán valóban jó lenne, ha a prostituáltak is „elismert szakmaként iskolában tanulhatnának”, például kommunikációt, szexuális ismereteket (szexológiát), orvosi pszichológiát és hasonlókat. A jelenlegi prostituáltak többsége valószínűleg alkalmatlan erre, s nem is lenne hajlandó rá. De a leendő - és önként vállalkozó! - prostituáltakkal el lehetne kezdeni valamiféle „szakoktatást”. Hasonlóan ahhoz, ahogyan Nyugaton (főleg az USA-ban) az ún. *pótpartnereket* vagy partnerpótlékokat (*surrogates*) készítik fel munkájukra. Ezt a prostituáltak érdekvédő egyesülete is elősegíthetné, ugyanúgy, mint azt a *Hivatásos Pótpartneres Nemzetközi Szövetsége* teszi a saját tagjaival.

Mindenképpen érdemes tájékozódni a pótpartneres (vagy betanító partnerek) külföldi alkalmazásáról. *Vena Blanchard*, a Szövetség elnöke szerint gondoskodnak azoknak a képzéséről, akik hivatásos pótpartnerre kívánnak válni. A velük kapcsolatot tartó szexuálterapeutákkal részletesen megbeszélik, milyen segítséget nyújthatnak nekik az olyan páciensek kezelésében, akiknek éppen nincs (együttműködésre alkalmas) partnere. Szerinte a jól kiképzett pótpartner szükség esetén a terapeuta irányítása nélkül is segíteni tud a szexuális zavarban szenvedőnek, de mindig együttműködésre törekszik a terapeutával. A Szövetség gondosan megvizsgálja az ajánlható pótpartneres személyiségét és szakmai felkészültségét, s nem vesz fel akárkit tagjai sorába. Megalkották saját etikai kódexüket, amelynek betartása minden, a Szövetséghez tartozó pótpartner számára kötelező. A képzésükben részt vevők komoly tanulmányokat folytatnak az erkölcsi és terápiás döntéshozatalban.

Ha nem is ilyen magas igényű, de valami hasonló képzés a mai - és főleg a holnapi - prostituáltak számára is szükséges lenne. A képzett pótpartneresekre ugyanis valószínűleg még elég sokáig lesz igény, hiszen a társadalom szexuális-partnerkapcsolati kultúrája nem fejlődik kellő mértékben, ezért túl sok a magányos, elvált vagy szexuális zavartól szenvedő férfi és nő. (Nem is szólva a testi vagy értelmi fogyatékosokról.) Nekik segítségre van szükségük, s a társadalomnak is érdeke, hogy rajtuk segítsen, ami többféleképpen történhet. Egyrészt jól képzett pszichoterapeutákra és szexuális tanácsadókra lenne szükség, másrészt olyan társkereső, partnerközvetítő szolgálatokra, amelyekben nemcsak címetek, hanem szakemberekkel együttműködve valóban hatékony segítséget kaphatnának a magányosok. Elsődleges megelőzőként pedig **a pedagógusokat kellene felkészíteni az átfogó és korszerű szexuális nevelésre.**

A cél természetesen csak az lehet, hogy **ne legyen szükség prostituáltakra**, sőt, még pótpartneresekre sem. Ehhez legfőképpen a korszerű és átfogó, intézményes szexuális nevelést kell általánossá tenni. Az egészséges, fejlett személyiségű és szexuálisan is kultúrált embernek ugyanis egy kultúrált társadalomban aligha lesz tartós és nehezen megoldható szexuális-partnerkapcsolati... problémája. S nem azért, mert bármikor és bárhol könnyen megveheti, amire szüksége van, hanem, mert a nevelés és önnevelés kialakította benne az ún. *párválasztási érettséget*, amelynek révén viszonylag könnyen talál hozzáillő partnert, a kapcsolatot pedig képes ápolni - vagy szükség esetén kultúráltnan felbontani és új partnert keresni. A partnerkapcsolat hatékony ápolása viszont kölcsönös alkalmazkodási és kompromisszum-készséget (ezzel együtt konfliktus-megoldási készséget) igényel, ami tanulható és fejleszthető. Ám nem jelenti azt, hogy mindenáron ragaszkodni kellene egy házastársi kapcsolat fenntartásához, vagy érzelmi és szexuális kizárólagossághoz.

20. Két tanulmány a csoportszexről. Lieberman, B. (Ed.): Human Sexual Behavior című könyvéből (1971, J. Wiley, 444 p.)

a) Bartell, G.D.: Group Sex Among the Mid-Americans

A szerző és munkatársai két év alatt 350 informátort kérdeztek ki; ebből 280 interjú adott használható adatokat. Sem magnót, sem kérdőívet nem használtak; alapszabványuk a „részvevő megfigyelés” volt. A szerző megállapítása szerint a „swinging” (házaspárok közötti, időleges partnercsere) iránti érdeklődést 1956-ban egy erről szóló cikk indította el, s 1970-ben már több millióra becsülték a résztvevők számát.

A párkeresés négy módja: a) Hirdetés(re válasz) speciális magazinokban, b) „swinger-bárok” látogatása, c) személyes információk cseréje a párok között és d) személyes toborzás, csábítás, rábeszélés. A swinging három típusa: a) Zárt vagy nyílt swinging négyesben, b) ugyanez kisebb-nagyobb társas összejeveteleken, c) nyílt swinging hármásban. A zárt típus jellemzője: partnercsere a párok különvonalásával. **A swingerek „avant-garde”-nak, a szexuális forradalom előharcosainak érzik magukat. Számukra a swinging: életforma.** Közös vonásuk, hogy unják a házasságot, vagyis az addigi életformájukat. Valamennyien azt állítják, hogy a swinging nyomán megelégnél, jobb lett a kapcsolat a házastársukkal. A swinging folytán újraélik a házasság előtti viszonyukat; felöltöznek, elmennek valahová és megkísérelnek egy csábítást. Közben mindegyikükben él a vágy, hogy a másikkal bizonyítsa: ők ketten jobban megértik egymást szexuálisan, mint a többiek. Az új szexuális élmények növelik a szexuális reagálókésztséget és izgalmas beszédtemát jelentenek. A nő számára nőiességének nagy megerősítése, hogy újra kíváncsiaknak látják. A férfi számára hatalmas kielégülés, hogy a felesége jóváhagyásával (bűnrészességével) léphet félre. Mindkettejüknek élmény, hogy utánozhatják a sztárok változatos életét. A többiek megfigyelésével (voyeurizmus?) gazdagíthatják szexuális tapasztalataikat, s a megfigyeltet kipróbálhatják házastársukkal.

Maga a veszélytényező is fokozza az izgalmat - tabuk, vagy törvények megszegése, a partner elvesztésének lehetősége stb., bár az utóbbit a közös megegyezés csökkenti. A „közös bűn” összekapcsol, mint titkos hobbi, amely sok közös elfoglaltságot ad: levelezés, telefonok, randevútervek, fényképek készítése stb. Új megvilágításban látják magukat és másokat; megtanulják becsülni egymást.

Ám vannak **negatívumok** is. Az egyik legfőbb, hogy a swingerek sokszor nem tudnak felnőni saját vágyaikhoz, önmagukkal kapcsolatos illúzióikhoz. Ez különösen a férfire nézve kedvezőtlen. Sok férfi (még a kamaszkori maszturbációs fantáziák nyomán) azt hiszi, minden nőt ki tud elégíteni. A csoportszex partin tapasztalja, hogy ez nem így van, és hogy egyesek (pl. a nála fiatalabbak) jobban bírják. Ettől szorongás fogja el, hogy nem tud megfelelni az elvárásoknak. A nők is összehasonlítják testi adottságaikat és szexuális teljesítményüket a többiekével. Ha az eredményt gyengének találják, visszavonulnak, vagy féltékenyek lesznek másokra. A férfiak irigykednek a nőkre, mert azok általában tovább bírják, s amikor a férfiak kidőlnek, egymást elégítik ki. A férfiak ezért általában nem is szeretik a nagy csoportot, inkább hármásban vagy négyesben vannak.

A másik veszély, hogy a **csoportszex kiválthatja az erre hajlamosak féltékenységét.** (Persze az igazán féltékenyek nem is vesznek részt benne.) Ha a férfi szorong vagy könnyen kifrad, nem tetszik neki, hogy a felesége jól érzi magát mással - és viszont. Alkohol hatására a féltékenység könnyen kirobban; az ilyen jelenet zavart kelt a csoportban (többet nem hívják meg őket). A párok eltérő attitűdjei folytán előfordul, hogy egymás elvárásait visszatetszőnek, abnormálisnak találják. Több ilyen „rossz tapasztalat” pedig kiábrándítóan hat. Előfordul,

hogy az egész csoport nemi betegséggel fertőződik, ami a lelepleződés veszélye miatt is kellemetlen; a lelepleződés állásvesztéssel is járhat. Ezért gyakran egymás elől is eltitkolják személyi adataikat, vagyis nem válnak igazi barátokká, közösséggé. Így viszont az egész túl mechanikussá és személytelenné válik. Bartell szerint a mozgalom **akkor lenne életképes, ha igazi közösségek jönnének létre**, amelyekben a szexuális kapcsolatok szabad, emberi kapcsolatokra épülnének.

b) Smith, J.R. & L.G.: Co-Marital Sex and the Sexual Freedom Movement

A tanulmány a szerzők „Consenting Adults” (1971, Little-Brown) c. könyvének része. Felmérésükben 16 szervezett csoportról szereztek be adatokat; 1700 kérdőívből 536-ot kaptak vissza, ebből 503 volt használható. A válaszolók legnagyobb része értelmiségi, középosztálybeli, vagy még magasabb társadalmi státusú. 56%-uk felekezeten kívüli. 92%-nak voltak házasság előtti szexuális kapcsolatai, ami fontos tényezője lehet későbbi pszichoszexuális fejlődésüknek és szabadságtörekvésüknek.

Érdekes, hogy a partik résztvevői közül csak 57% közöszült nyilvánosság előtt, s csak 52% vett részt a tulajdonképpeni csoportszexben. 36% nem vett részt aktívan semmilyen szexuális tevékenységben (8% csak nézőként). 44%-uk volt házas, 28%-uk pedig elvált vagy özvegy. A részvétel motívumai: szorongással vegyes kíváncsiság és a nemi élet kibővítésének, színesítésének igénye. A nők általában vonakodva mennek az első partikra, de gyakran jobban belejönnek, mint a férfiak. A féltékenység eleinte nem ritka, de legtöbbször le tudják küzdeni (illetve más formában jelentkezik).

A szerzők **megcáfolnak néhány mítoszt**: Nem igaz, hogy minden jelenlevőnek részt kell vennie a csoportszexben. Nem igaz, hogy a résztvevők apriori perverz vagy patológikus hajlamúak lennének. A válaszolók 40%-a ugyan volt már pszichológiai tanácsadáson; de már Kinsey is megállapította, hogy a legtöbb szexuális zavart a leleplezett tevékenység társadalmi szankcionálása illetve az attól való félelem váltja ki. A szexuális szabadság önmagában inkább terápiás hatású. Nem igaz, hogy a szexuális kizárólagosság nélkülözhetetlen a jó házassághoz. Hiszen Kinsey szerint is a nős férfiak 50%-a, a férjes asszonyok 26%-a 40 éves koráig legalább egyszer félrelépett anélkül, hogy ez komolyabb zavart okozott volna. (Különösen megegyezés esetén.) Az sem igaz, hogy a résztvevőknek „kijelölnek” vagy rájuk kényszerítenek egy partnert illetve korlátozzák a szabadságukat stb.

A csoportszexszel kapcsolatos problémák Smith szerint nem magából a jelenségből adódnak, hanem a szexuális szocializáció zavaraiából és a társadalmi környezet negatív reakcióiból. A szexuális szabadság anyagi és nevelési feltételei már létrejöttek, de kultúránk nem tud mit kezdeni velük. Pedig e szabadság hatókörét nem célszerű a házasságon belüli szexuális játékok variálására szűkíteni. Ha a szexuális játék jó és egészséges, akkor nincs okunk megtiltani, hogy közös megegyezéssel kettőnél több felnőtt is gyakorolja (megfelelő felelősségtudattal). A szerzők szerint nem valószínű, hogy a csoportszex szabaddá tétele esetén túlságosan el fog terjedni; a házaspárok alig 15-25%-a fogja igénybe venni.

21. Feil, J. (Hg): Wohngruppe, Kommune, Grossfamilie - Gegenmodelle zur Kleinfamilie (1972, Rowohlt, 136 p.)

A neves német szerkesztő a lakóközösségekről, kommunákról és nagycsaládokról, mint a kiscsalád „ellenmodelljeiről” szóló könyvben szakembereket szólaltat meg a házasság és család válságából kiutat kereső kísérletekről, s **bemutat néhány kommunát**. Az egyik szakember, Helmut Kentler annak megállapításával kezdi, hogy a közvélemény ambivalens a kommunákkal szemben. A sajtó (mármint az akkori, nyugati sajtó) ugyan sokat foglalkozik

vele és sok az érdeklődő, de ugyanakkor támadásnak érzik szokásaikkal és meggyőződésükkel szemben. A hagyományos családot ugyanis nemcsak az alkotmány védi, hanem az a közfelfogás is, hogy a család a társadalom alapsejtje.

A közvélemény tisztelete azonban Kentler szerint nem bizonyítja a család pótolhatatlan értékét. A társadalom kétségkívül saját reprodukcióját biztosítja a családdal: A munkaerő újratermelését, az utódok nemzését és nevelését, a hatalmi viszonyok stabilizálását az utódok osztályhelyzet és nemek szerinti elhelyezésével. Főleg e harmadik funkció miatt bírálható a család intézménye, hiszen **a család általában „tekintélyhez szokott alattvalókat nevel”**, ami egy demokratikus társadalomban nem kívánatos. „A nő helyzete bizonyítja a család alkati képtelenségét arra, hogy egy demokratikus társadalom intézménye legyen.” (8. old.) A család alapelvei: A magán- és közélet szétválasztása; a nemi szerepkülönbségek és szigorú, nemi munkamegosztás; a gyermekek anyagi függése szüleiktől.

A lakóközösségek típusai: a) Családközösség vagy kiscsalád-csoport, amelyben a háztartás és gyermeknevelés közös, b) lakókollektíva, több házaspár vagy nem házaspárral, c) kommuna, vagyis nem párokból álló, szoros, baráti csoport. Minden típuson belül többféle variáció lehetséges. „Az izolált párkapcsolat, amely a kiscsalád magját képezi, elkorcsosulásra hajlamos: a partnerek hasonulnak egymáshoz, az érzelmi és intellektuális feszültségek csökkennek, egyre nehezebb új élményeket találni vagy a változásokkal szembenézni - végül már alig van mondanivalójuk egymás számára. Ezzel szemben a csoportos élet mindig különböző karakterek együttléte, különböző képességek összegződése, a gondolatok és társas kapcsolatok megsokszorozódása. Az újdonságok izgalma, a „csoportdinamika” ugyan itt is csökkenhet, de a tagok változása, új tagok felvétele révén a csoport mindig regenerálódhat.

A lakóközösség **legnagyobb előnye**, hogy a háztartás és gyermeknevelés terhére több személy között lehet megosztani... A csoportban nincs „női-” vagy „férfimunka”. A csoport szigorúan ügyel arra, hogy - nemétől függetlenül - mindenki mindent megcsináljon...” (10. old.) Kentler mindenesetre hozzáteszi, hogy kezdetben nehéz a hagyományos nemi szerepeket félretenni. A csoportok a kölcsönös szimpátia alapján alakulnak ki, ám ez önmagában nem elég a tartós fennmaradáshoz. Közös célokat és szabályokat kell találni, különben a túlzott igények csalódáshoz vezetnek. Nehéz megfelelő nagy lakást illetve házat találni, s egyeztetni a véleményeket arról, hogy közös hálóterem, vagy külön hálószobák legyenek stb. Valószínű, hogy a kommunák rövidéletűsége és a nagy fluktuáció fő oka éppen a túlhajtott kollektívizmus.

Már **Wilhelm Reich** rámutatott, hogy a lakóközösségekben is ki kell elégíteni az intimitás és az egyedüllét szükségletét is. Épp a magánélet és a közösségi élet váltakozása adja a lakóközösség dinamikáját. Persze az a veszély is fennáll, hogy igazi közösség helyett „egymás mellett élés” alakul ki; ezért gondoskodni kell rendszeres összejövelekről (pl. naponta egy közös étkezés, legalább hetenként közös megbeszélés stb.) Nem könnyű megtanulni a csoportos életformát, az alkalmazkodást. „**A csoportos együttélés az önnevelés iskolája** és a kapcsolatok tudatos alakításának begyakorlása.” (14. old.)

A közösség jó feltételeket biztosít a gyermeknevelő magatartás korrekciójára. A gyermek itt nincs sorsszerűen a szülei uralva. Így az Ödipusz-konfliktus enyhébb, a gyermekek korábban lesznek önállóak, könnyebben megtanulnak alkalmazkodni a közösséghez. A több vonatkoztatási személy nem hospitalizál, hanem csak demokratizál (feltéve, hogy a felnőtt csoporttagok nevelési elvei hasonlóak és korszerűek).

J. Feil: **Család - alternatívák nélkül?** c. tanulmányában többek közt a következőket írja:

„Gyakran nehézségeket okoz a hagyományos nemi erkölcs normáinak túlhaladása. A tudat megváltoztatása nélkül nem lehet ezen a téren új elképzeléseket megvalósítani. A szexualitást

és a gyengédséget nem szabad egymástól elszakítani, ezért kapcsolatukat a csoport is természetesnek tartja. Aligha lehet azonban a szexuális viselkedést meghatározott szabályokhoz kötni, hiszen minden csoport eldöntheti, mennyit engedélyezzen magának. Általánosságban elmondható, hogy a szexualitás fokozatosan integrálódik a csoportéletbe; a szabadosság pedig nem feltétlenül következik be. A szexualitás szabadabb kezelése különösen a gyermeknevelés szempontjából fontos, hogy a neurózisok kialakulása elkerülhető legyen .. A tartós párkapcsolatok számára kétségtelenül bizonyos rizikót jelent bekapcsolódni egy kommunakísérletbe, minthogy egy ilyen kapcsolat a csoportban könnyen a szexre redukálódik, vagy egészen megszűnik. Másrészt azonban az intenzív csoportélet erősítheti is a párkapcsolatokat azzal, hogy segíti a konfliktusok megoldását a kölcsönös szolidaritás és alkalmazkodás révén.” (32-33. old.)

22. Hite, Sh.: The Hite Report - on Male Sexuality (1981, A. Knopf, 1129 p.)

Az eredetileg történész végzettségű, amerikai szociológusnő első, nagy érdeklődést kiváltó szexológiai felmérését 1976-ban publikálta, s ebben több mint 3000 nőtől begyűjtött adatokat közölt a női szexualitásról. E könyv magyar kiadása „*A nők szexuális életéről*” címmel 2000-ben jelent meg, a Magyar Könyvklub kiadásában. Minthogy így hazánkban bárki számára könnyen hozzáférhető, ezúttal inkább a fent jelzett, második Hite Reportot érdemes ismertetni, amely a férfiak szexuális élményeiről és attitűdjeiről szól.

Hite három szakaszban 119 ezer kérdőívet osztott szét 1975-78-ban, többféle kérdőív kipróbálása után. A negyedik kérdőív 11 részes volt és 168 kérdésből állt. Ezt részben magazinokban, részben postán küldözgette szét, különböző civil szervezeteknek, férfi kutatóknak stb. Összesen 7239 értékelhető válasz érkezett vissza, vagyis a kiküldött kérdőívek alig 6%-a (ami más adatgyűjtésekhez képest elég jónak mondható). A vizsgált minta így természetesen nem reprezentatív; viszont Hite szerint még sohasem volt szexológiai kutatás tárgya egy tökéletesen reprezentatív minta (Kinseyé sem volt az!); ettől még lehet tudományos értékű a kutatás. Hite módszere főleg két vonatkozásban tért el Kinseyétől: **nem személyes interjúkkal, hanem névtelenül kitöltendő kérdőívekkel** dolgozott; azonkívül nem annyira statisztikai adatokat közölt (ezek összesítése alig 50 oldalon, a könyv végén szerepel), hanem sokat idéz a válaszokból. Ezt az is lehetővé tette, hogy „esszé-jellegű” kérdései nyitott végűek voltak, így bővebb, megfogalmazott válaszokat igényeltek. Ennélfogva a válaszokat is inkább az iskolázottabb, 22-54 éves férfiktól kapta (55%-ban egyetemi végzettségűektől vagy hallgatóktól).

A könyv 9 fejezetből áll. Az elsőben az iránt érdeklődik, mit jelent férfinek lenni a kérdezett számára, milyen a viszonya más férfiakkal, vannak-e barátai; szokta-e a barátait megölelni (49-72% szokta) vagy megpusztilni (csak 12-36% szokta, legkevésbé a katonák). Arra a kérdésre, hogy kapott-e szüleitől szexuális felvilágosítást, 57% tagadólag válaszolt. Az első maszturbáció átlag 12 éves korban történt, az első komolyabb petting 12-13 éves korban, az első közösülés átlag 17-18 éves korban.

A második fejezet a **nőkhöz való viszonyt** firtatja: mit várnak a nőktől, mit csodálnak bennük stb. A válaszolók 41%-ának inkább férfi, 25%-ának inkább női barátai vannak, 31%-uk pedig mindkét nemmel barátkozik. A két vagy több éve házasságban 72%-ának volt már külső szexuális kapcsolata. Ezek 78%-át nem tudta meg a feleség, 19%-uknál kitalálta. A férfiak 28%-a vallotta magát monogámnak, nyitott házasságban pedig csak 3%-uk élt. Legtöbbször bizonytalanok a nyitott házasság értékelésében; egyesek szerint előnyös, mások szerint hátrányos. Többnyire csak a férfinek volt külső kapcsolata, a nőknek csak ritkán. Egyesek kipróbálták, de hamar abbahagyták, mert nem sikerült. A házasságot a válaszolók 43%-a az otthonosság, a

biztonság és a családi élet igénye miatt kedveli; a rendszeres szex miatt 27%, a szerelem miatt 10%. Hite itt a „házasság-portrékon” kívül példákat ismertet az elvált, vagy külön élő férfiokról, az agglegényekről és az illegálisan együtt élőkről.

A harmadik fejezetben a **közösüléssel kapcsolatos** beállítottságokról van szó. Kiderül, hogy 99%-uk szereti a közösülést, bár többségüknek előfordulnak időnkénti merevedési zavarok. 75%-uk azonban erekció nélkül is érzett már szexuális élvezetet. Túl korai orgazmus (és magömlés) 69-84%-uknál fordult elő 83%-uk szerint a közösülésnek legalább 4-5 percig kellene tartani. Kb. egyharmaduk felülhelyzetben szeret közösülni, de hasonló arányban nem részesítenek előnyben egy testhelyzetet. 70-80%-uk élvezi, ha egy nőt maszturbálni lát. 99%-uknak fontos a szex, de 65%-nál előfordul, hogy nincs kedve hozzá. A „szexuális forradalmat” 65%-uk pozitívan, 25%-uk negatívan értékeli. A szexuális együttléteket 26-30% szereti irányítani; 48% szerint viszont ennek fele-fele arányban kell történnie. 78%-uk hajlandó elfogadni a közösülés helyett a szeretkezés egyéb formáit.

A negyedik fejezet a **férfi szexualitás egyéb formáit** tárgyalja. 90%-uk szereti és gyakorolja a **maszturbációt**, még akkor is, ha gyakran közösül. 82%-uk kézi ingerlést alkalmaz, 15%-uk hason fekve csinálja. 60% magától jött rá, 34%-nak egy barátja mutatta meg. 78%-uk képes orgazmusát késleltetni a maszturbáció során. 36%-uknak már az első magömlés előtt is volt orgazmusa. Hasonló arányban képesek más személy jelenlétében is maszturbálni. A **fellációt** 83-97%-uk kedveli, bár csak kb. 40%-uk tud ezáltal orgazmushoz jutni. A partner általi kézzel ingerlést 61-74%-uk kedveli, bár ez is ritkán jelent kielégülést. Az **előjátékot** 45-91% kedveli. 40% képes többszörös orgazmushoz jutni egy szeretkezés során. Az orgazmus elérése után 63.83%-uk kedveli a további intim együttlétet (utójátékot). Orgazmus nélküli szex 28-30%-nál soha, 52%-nál ritkán fordul elő. Az **anális stimulációt** a heteroszexuálisok 53%-a, a homoszexuálisok 76%-a kedveli.

Az ötödik fejezetben a férfiaknak **a nőkről és a szexről** alkotott véleményét ismerhetjük meg. A fő elégedetlenségük abból ered, hogy a nők nem elég gyakran kívánják a szexet, gyakran elutasítják a férfi közeledését, ők maguk pedig ritkán kezdeményeznek. Legtöbb férfi nem biztos abban, hogy a nő kielégült-e; azt hiszi, hogy a nőnek is az aktusban kell kielégülnie, s nem ismeri a csikló szerepét. 35%-uk akkor is élvezni tudja a szexet, ha a partnere nem elégül ki; ám további 43% már nem annyira. Kb. 50%-uk elfogadja, ha a nő kézzel segíti önmaga kielégülését; 35-43%-nál azonban ez sohasem fordult elő. 81-90%-uk kedveli partnere orális kielégítését (kunnilingváció), bár 59-76%-uk csak a partnere kedvéért csinálja.

A hatodik fejezet a **nemi erőszakról, a prostituáltak és a pornográfia** igénybevételéről tájékoztat. 14-39%-nál előfordult, hogy szívesen megerőszakolt volna egy nőt. Gyakran előfordultak megerőszakolási fantáziák is. A prostituáltak igénybevétele sem mondható ritkának. 36%-uk rendszeresen néz pornográf képeket vagy filmeket. 38%-uknak vegyes véleménye van ezekről, 40% inkább jónak találja, 22% rossznak.

A hetedik fejezet témája a **homoszexualitás**. 59%-uk csak nőkkel kívánja a szexet, s csak 7% kívánná férfivel; 26% inkább maszturbálna, 6% pedig bármelyiket elfogadná. Sokan a férfiak közt is lehetségesnek tartják a szerelmet és a monogámiát. A fejezetben öt homoszexuális férfi beszámol életéről.

A nyolcadik fejezet az **idősebb férfiak szexualitásáról** szól. A 30-40 évesek 23-52%-a szerint a szexuális vágyak növekednek az életkorral; az idősebbek véleménye szerint azonban a vágyak csökkenése dominál. Hasonló az arány az élvezőkészség (orgazmuskészség) alakulásának megítélésében.

A kilencedik fejezet 30 férfi részletesebb vallomását mutatja be szexuális élményeiről. Befejezésül Hite hangsúlyozza, hogy főleg a férfiak érzelmeire volt kíváncsi. Nem akar normákat felállítani, vagy összehasonlítani az egyes társadalmi rétegek adatait, mert szerinte a különbségek egyéniek és nem csoportfüggők. Célja főleg az volt, hogy fórumot biztosítson a férfiaknak éppúgy, mint a nőknek. (könyve azóta több millió példányban és legalább 20 nyelven megjelent.)

23. Haeberle, E.J.: Pornográfia. Múlt, jelen, jövő - Részletek (In: Szexológiai dokumentumok. 2004, Magánéleti kult. Al.)

„... az ókorban a pornográfia nem jelentett szociális problémát. Ámde nem azért, mert nem voltak obszcén ábrázolások - hiszen mindenütt ott voltak, a lakásokban és a köztereken -, hanem csak azért, mert senki sem ütközött meg rajtuk. Valójában már az is modern projekció, hogy egyáltalán obszcénnek nevezzük azokat. Akkoriban ugyanis egyáltalán nem tartották annak. Sokkal inkább saját, vidám életszemléletük érzéken élvezetes kifejeződését látták bennük, amik egyszer nevetségesek, máskor művésziek, egyszer vonzóak, máskor taszítóak, de mindig magától értetődő részei voltak a társas környezetnek.

A mi korunkból ugyan nem juthatunk vissza a „pogány ártatlanság” eme állapotába, amit valójában már meg sem érthetünk. Ám fogalmat alkothatunk az ilyen kultúrtörténeti fordulatokról, ha a 20. század utolsó ötven évére visszapiantunk. [A példából kiderül, hogy] a pornográfiát sohasem lehet objektíven meghatározni, hanem csak szubjektíven, az adott kultúrától függően. Az olyan fogalmak, mint az „erkölcstelen”, „obszcén” és „pornográf - akár olvasmányokra, színdarabokra, rajzokra, festményekre vagy fényképekre, filmekre alkalmazták azokat - szükségképpen szubjektívek és homályosak. Csak az biztos, hogy helytelenítést fejeznek ki, ami szexuálisan izgató hatásuknak szól. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy mindenki számára izgatóak. Így például egyesek a templomokban és múzeumokban látott műalkotásokat is erkölcstelennek tartják, s bár kisebbségben vannak, felfogásukat mégis hivatalból érvényesítik. A művészettörténet sok ilyen esetet ismer, Michelangelo Utolsó ítéletének átfestésétől kezdve Giorgione Vénusz-át ábrázoló képeslapok lefoglalásáig és megsemmisítéséig a drezdai Galériában...

Az „erkölcstelen” könyvek és képek tilalma csak az élet elpolgáriasodásával, a 18. és még inkább a 19. században következett be. Indoklásképpen a „szellemileg gyengék és erkölcsileg labilisok védelmére” hivatkoztak. Maguk a cenzorok természetesen mindig a legnagyobb nyugalommal szemügyre vették a legdurvább erkölcstelenségeket is, anélkül, hogy félték volna erkölcsük megromlásától. Minthogy szellemileg és morálisan erősek voltak, a trágárság számukra nem jelentett veszélyt. Ellenkezőleg, minél több ilyet láttak, annál nyilvánvalóbb lett erkölcsi fensőbbiségük. Így hamarosan ütött az erkölcs apostolainak órája, akik igazi keresztes hadjáratot hirdettek a „szenny” ellen. Közülük a legrosszabb az amerikai Anthony Comstock volt. Előterjesztésére a kongresszus 1873-ban törvényt hozott, amely az „obszcén anyagok” postai továbbítását büntetéssel sújtotta. Comstock ezt fanatikus buzgalommal kihasználta, főleg, hogy a fogamzásgátlással kapcsolatos minden felvilágosítást megakadályozzon... Hasonló kampányok azonban Európában is voltak.

Ma viszont lényegében arra korlátozódnak, hogy a gyermekeket és fiatalokat távol tartsák a kifejezetten erotikus ábrázolásoktól. Ez persze ma, az internet korában nem olyan könnyű, mint régen. Bár időközben speciális szűrőprogramokat dolgoztak ki, amelyek a szülőknek, iskoláknak és könyvtáraknak lehetővé teszik, hogy az internet szexuálisan kifogásolható tartalmait a fiatalok számára elérhetetlenné tegyék, ám egyik ilyen program sem képes megkülönböztetni a „pornográfiát” a legitim szexuális felvilágosítástól, s így válogatás nélkül

leblokkolnak minden szexuális információt, azokat is, amelyeket tulajdonképpen minden nevelő igényelne.

A felnőttek viszont a nyugat-európai országokban magánhasználatra de facto semmilyen korlátozás alá nem esnek. (Kivéve a szexuális erőszakot és a gyermekpornográfiát.) Mindenesetre időről-időre jelentkeznek olyan törekvések, hogy a felnőttek jogát is korlátozzák a pornográfia fogyasztását illetően, ami azonban a gyors technikai haladás (videók, digitális kamerák, CD, internet) folytán egyre nehezebb. Másrészt hatalmas kereskedelmi érdekek igyekeznek a „szexfilmeket” a televízióban is nemzetközileg elérhetővé tenni. Az erről folytatott vitákban többnyire megkülönböztetik a „puha” és a „kemény” pornográfiát. „Keménynek” főleg az állatokkal vagy a gyermekekkel folytatott szexuális kapcsolat számít, no és az erőszak alkalmazása. (Határeset az egyetértésen alapuló szadomazochizmus.) Ilyesmi a széles publikum számára mindig tilos. De másféle különbségtétel is van: a „puha” filmekben a nemi szerek (főleg a férfiaké) nem láthatóak; a „kemény” filmekben azonban kiemelten szemléltethetők. Ezzel a pragmatikus különbségtétellel a kereskedők akarva-akaratlan megerősítik, hogy a vulva és a pénisz láthatósága erkölcsileg különösen „veszélyes”...

Az ilyen formális megkülönböztetések kissé önkényesek, minthogy alig törődnek a tartalommal. Ezért próbálkoznak egy igényesebb különbségtétellel is, éspedig a (rossz) „pornográf” és a (jó) „erotikus” filmek megkülönböztetésével. Ám a meghatározások szubjektívek maradnak: ami az egyik számára „erotikusnak” tűnik, az a másik számára „pornográf” - és megfordítva. Objektív kritériumokat itt sem sikerült teremteni...

Általában a férfiak és a nők is különbözőképpen reagálnak a pornográfiára. Míg a férfiak könnyen reagálnak a vizuális ingerekre, a nők inkább az akusztikus és tapintásos ingerekre fogékonyak. Közülük sokan elítélik a nő „szextárgy” szerepét, s ebben az egész női nem megálázását látják.... Nem véletlen, hogy a képi és film-pornográfiát csaknem kizárólag férfiak csinálják, férfiaknak. A női publikumot is megcélzó kiadónők és rendezőnők ritkák. Leginkább még nők által nőknek írt pornográf irodalom fordul elő, s ez néha viszonylag nagy női olvasótáborra is eléri. Mindenesetre feltűnő, milyen sikeresek lettek időközben a férfi „sztripperek” (sztriptiztáncosok). Ez a siker nyilván a női publikum ama vágyán alapul, hogy a férfiakat egyénileg és csoportosan is (pl. Chippendales) „szexobjektökké tegyék”...

Tény, hogy a technikai újítások újabb, szélesebb rétegekhez juttatták el a pornográfiát. Így lett az újkori Európában a nemesség előjogából tömegszórakozás. Ez a fejlődés feltehetőleg az elektronikai forradalommal is folytatódni fog. Akár CD vagy internet, akár számítógépes design, vagy virtual reality, a pornográfiát forgalmazók minden új fejleményt kihasználnak, hogy piacukat kiszélesítsék. Ennek lehetősége ugyan nem végtelen, minthogy csak az emberek egy része fogékony erre, s a fogyasztás náluk is csak alkalmi jellegű, de a terjedés világszerte növekedni fog. Hiszen a nyugati világon kívüli népek számára még sok minden új és izgató. Az is előre látható, hogy létrejön egy tisztán elektronikus úton gyártott pornográfia, amely emberi szereplők helyett élethű műfigurákat alkalmaz, hogy az erotikus hajlamok sokféleségét mindig újabb trend és ízlés szerint szolgálja ki. Az emberi szereplők hiánya aztán sok jogi kérdést is újrafogalmaz és megváltoztatja az egész pornográfia-vitát.

Mindezek alapján hogyan értékeljük azt az időszakonként visszatérő kísérletet, hogy a pornográfiát be kell tiltani? Humánusabb és barátságosabb lesz-e életünk, ha fogyasztóit és termelőit megbüntetik? Vagy fordítva: jobb lenne-e a pornográfiát szabadon engedni a szociális béke érdekében? Nem csökkent-e a pornográfia-fogyasztás olyan feszültségeket, amelyek különben esetleg agresszióhoz vezetnének?

24. Kimberly S. Young: Tangled in the WEB - Understanding CYBERSEX from Fantasy to Addiction (2001, 1st Books Library, 129 p.)

Az amerikai pszichológusnő az elsők közt figyelt fel az interneten elérhető pornográf oldalak és virtuális kapcsolati lehetőségek kétése hatásaira. Vizsgálódásai során megállapította, hogy a 20. század végén már legalább 200 ezer amerikai kereste és használta rendszeresen a „cybersex”-et, vagyis az internet révén elérhető szexuális élményeket. Legtöbbször azért keresik ezeket, mert unatkoznak; partnerük (ha van), szexuálisan érdektelenné, passzívvá vált, vagy a gyermekgondozás annyira leköti, hogy sem ideje, sem kedve nincs a szexre. A *Lexikon der Erotik* (1996, Knaur) azt írja a cyberszexről, hogy annak lényege az elektronikusan irányított szexuális viselkedés, amely különböző formákban történhet. Ide tartoznak a klikkeléssel kiválasztható szexfilmek és egyéb pornográf anyagok, pl. peep-show-k, vagy az irányítható „computer-bébik” manipulálása stb.

Young könyvének címe arra utal, hogy egyre többen „belebonyolódnak az elektronikus világhálóba”, amely aztán időrabló hobbivá, sőt, szenvedélybetegséggé válhat. A szerző első közleményei nyomán rengeteg segítséget kérő levelet és telefonhívást kapott, ezért létrehozta az „Online Addikciók Központját”, amely mindenekelőtt az internetes szex-addikciókkal, a „digitális drogok” használóinak tudományos vizsgálatával és gyógykezelésével foglalkozik. Megállapította, hogy a virtuális szexet sokan vonzóbbnak találják, mint a tévézést, az olvasást vagy akár a sportot. Ezáltal ugyanis zavartalanul kifejezhetik, sőt, kielégíthetik addig titkolt, vagy elfojtott szexuális vágyaikat, hiányérzeteiket.

Erre ma már sokféle lehetőség kínálkozik az interneten. Nemcsak a legkülönbözőbb igények szerinti pornográf szövegeket, képeket és filmeket kereshetik meg néhány klikkeléssel, hanem a „csevegő szobákban” (chat rooms) gátlástalanul, de ugyanakkor a névtelenség homályában maradva, álneven ismerkedhetnek, beszélgethetnek nekik tetsző partnerekkel, s - a már említett telefonszexhez hasonlóan - szexuális élvezethez juttathatják egymást. Sőt, akár ezt elősegítő képeket is küldhetnek egymásnak. A virtuális szex „előnye”, hogy kényelmes, bármikor könnyen hozzáférhető, olcsó és biztonságos (amennyiben kizárja a fertőzés és a nem kívánt terhesség veszélyét). Bár az „online” ismeretségekből nem ritkán „offline”, azaz reális viszony is kialakul, s szerelemhez, házassághoz, vagy éppen házasságtöréshez vezethet.

Úgy tűnik, hamarosan az elektronikus világháló lesz a szexuális kapcsolatlétesítések és a „félrelépések” első számú terepe. Young szerint a cybersex használat addikcióként nemcsak az egyéneket, hanem közvetve a házasságokat és családokat is veszélyezteti. Hiszen a web-kamerák segítségével a „virtuális szeretők” a nyilvánosság kizárásával láthatják, hallhatják és befolyásolhatják egymás szexuális viselkedését, partnereiket pedig akár naponta változtatják. Young már *„cyberszexuális forradalomról”* beszél, az 1960-as évek „szexuális forradalmának” újabb hullámáról, amely csendesebb és kontrollálatlanabb, mint az előző, s egyelőre beláthatatlan hatással lesz egész szexuális kultúránkra.

25. Gert Hekma: The decline of sexual radicalism in The Netherlands (A szexuális radikalizmus hanyatlása Hollandiában) (In: Gert Hekma (ed.): Past and Present of Radical Sexual Politics. 2004, Amsterdam)

A hatvanas évek „szexuális forradalma” nagy reményeket keltett a liberális és progresszív holland csoportokban. Olyan nemzet lévén, amelyet a 20. század kezdete óta ortodox protestáns vagy katolikus pártokból álló koalíciók irányítottak, az ország kifejezetten konzervatív szexuálpolitikát folytatott. S bár a keresztény pártok sikeresen őrizték hatalmi pozíciójukat az

1990-es évek elejéig, ellenállásuk a liberálisabb szexualpolitikával szemben elvesztette erejét, a 60-as évek óta, amikor mindkét vallás vezető körei támogatni kezdték a szexuális forradalom bizonyos céljait (Oosterhuis 1999).

A hollandok sajátos helyzetben voltak a szexualitással kapcsolatos törvényeket illetően. Eltérően az anglikán Angliától, a lutheránus Németországtól és Skandináviától, a kálvinista Hollandia Franciaországot és a felvilágosodást követve már a 19. század első felében büntetlenné tette a nem reprodukív és házasságtól független szexet. A franciák 1810-1813-ban elfoglalták Hollandiát s ekkor bevezették saját polgári és büntető törvényeiket. A hollandok Napoleon veresége után is megőrizték ezeket a francia törvényeket, s liberális szellemüket még akkor is követték, amikor a francia törvényeket 1886-ban a saját, új törvényeikkel váltották fel. A francia büntetőjog csak a prostitúciót és a nyilvános helyen történő szexet tiltotta. Nem volt kijelölt „beleegyezési életkor”, de a bíróságok 12 éves kor alatt a szexet megerőszkolásként értékelték. A napoleoni törvények bevezetése 1811-ben hatalmas változást jelentett: a korábban bűnnek és törvénysértőnek tartott viselkedések nem voltak tovább büntethetők. (Hekma 1987)

A francia forradalom által biztosított szexuális szabadságot számos politikus támadta ugyan, de alapjában nem tudta megváltoztatni. Mindazonáltal a holland legális liberalizmus ellenére a nemi kapcsolatok továbbra is rejtettek és ellenőrzöttek maradtak. A társas élet szigorúan heteroszexuális és a férfiak által dominált maradt. A férfiak számára megengedett szabadság volt, hogy látogathatták a prostituáltakat. A prostitúció törvényesítése és orvosi kontrollja viszont Angliához hasonlóan a szexuális liberalizmus elleni támadások fő célja volt a 19. század vége felé. Keresztények, szocialisták és feministák egyesült erővel küzdöttek a munkásnőkkel folytatott visszaélések és a férfi privilégiumok ellen. Ennek eredményeként sok városban betiltották a bordélyokat. A prostitúció elleni harc győzelme után az említett szervezetek figyelmüket a nőkereskedelemre, a pornográfiára és az abortuszra, a homoszexualitásra és a gyermekekkel folytatott visszaélésekre fordították.

Amikor 1886-ban életbe lépett a holland büntető törvénykönyv, a „beleegyezés” életkorát 12-ről 16 évre emelték, s a nyilvános szemérmetlenkedés körét kiterjesztették olyan helyzetekre is, amikor az csak véletlenül derült ki. A „tilos pornográfia” meghatározása csak bizonyos képek és pamfletek eladására terjedt ki, a könyvekre nem. A 19. század végén a megerősödő keresztény pártok ráerőltették „felsőbbrendű” nemi erkölcsüket a korábban irányító liberálisokra. Az ortodox pártoknak 1911-ben sikerült olyan törvényeket bevezetni, amelyek korlátozták a hozzáférést a fogamzásgátláshoz, a művi abortuszhoz, a pornográfiához és prostitúcióhoz; a homoszexuális kapcsolatokat pedig csak 21 éves kor felett tartották elfogadhatónak (önkéntes alapon), a beosztottakkal folytatott nemi kapcsolatot pedig büntetendőnek ítélték. Ám a szigorodó törvények nem kérdőjelezték meg a felnőttek intimkapcsolatainak szabadságát, sem hetero-, sem homoszexuális viszonylatban (Hekma 1987). A kálvinista Hollandia nem tért vissza a más, protestáns országokban bevezetett, minden homoszexuális kapcsolatot büntető törvényekhez. A keresztény országok csoportjában szinte csak Hollandiának voltak viszonylag liberális törvényei a szexualitásról (Ausztria kivételével).

A törvények változása 1911-ben megnehezítette az erkölcstelenség ellen küzdő szervezetek munkáját, ugyanakkor a szexuális jogokért küzdő szervezetek esélyt kaptak a fejlődésre. A Neo-Malthuziánus Liga (NML) 1886 óta működött a születésszabályozás érdekében. A német Wissenschaftlich-humanitäre Komitee (NWHK) holland ágával együtt, amely a homoszexuálisok egyenlő jogaiért küzdött, e kettő lett a liberalizmus fő szervezete. A keresztény pártok túlsúlya miatt azonban a szexuális reform erői kevés befolyással rendelkeztek. A szexuális forradalom előtti időszakban a törvények kissé szigorodtak, s a katolikus párt 1951-ben újra

javasolta minden homoszexuális kapcsolat törvényen kívül helyezését. Az 1940 és 1945 közötti náci megszállás idején ez már be is következett. A szexuális bűnözés elleni harcban már az 1930-as évek óta törvényesen alkalmazták a kasztrációt, de a legtöbb ilyen műtét a jogi szankciók igénybe vétele nélkül történt, a családok, az orvosok és papok kérésére.

A keresztény pártok által 1911-ben bevezetett, szigorúbb szexuális törvényeket az 1950-es években még szigorúbban alkalmazták. Az elnyomás erősödése azonban a szexuálpolitika kritikáját is erősítette. A nemi életben egyre többen éppen azt tették, amit az egyházak és a törvények tiltottak. A bekövetkező szexuális forradalom fontos motiválója volt azoknak a papoknak és orvosoknak az attitűdje, akik kezdték elfogadni a nemi élet humanista perspektíváját. Ők elítélték a múlt szigorú erkölcsét, s megértést igényeltek a házasságkötés előtti és házasságon kívüli szex, valamint a válás és a homoszexualitás ügyében. Egy másik magyarázat, hogy a hollandok a 60-as években „zöldebbek” voltak. Egy késői demográfiai átmenet következtében a háború után született sok gyerek a 60-as években vált felnőtté, s ők felfogták koruk jelzéseit. A popzene, az egyetemisták mozgalmi, a feminizmus második hulláma, a demokrácia követelése, az erotika explóziója a művészetekben és az obszcenitás elleni törvények gyors megszüntetése - mindez hozzájárult a szexuális „forradalom” örületéhez és sikeréhez (Schnabel 1990).

Ehhez hozzáfűzném, hogy Hollandia kivételezett helyzetben volt, mert már viszonylag liberális szex-törvényei voltak az angolszász és a németnyelvű országokhoz képest, és nem nyomorodott el a latin országok fojtogató és kontrolláló család-rendszerétől. A fejlett individualizmus és az elnyomó családok viszonylagos hiánya feltétlenül hozzájárult a szexuális forradalom sikeréhez Hollandiában. A hatvanas évek robbanása sokkal messzebb menő következményekkel járt Hollandiában, mint a környező országokban. Az ország konzervatív háttérből progresszív avantgardá vált szexuális ügyekben. Amszterdam turista célponttá vált a művi abortuszt igénylő nők és a piros lámpás negyedek kereső hetero- és homoszexuális férfiak számára. A vallási tolerancia nyomán Hollandia 1970 után az erotikus tolerancia országa lett.

A holland népesség a szexuális reform-mozgalom hatására szemléletet váltott. A szexuális forradalom céljait 1967-ben Mary Zeldenrust-Noordanus, a Szexuális Reform Holland Társaságának elnöke fogalmazta meg. Tanulmányában az alábbi célokat tűzte ki 2000-re: a homoszexualitás, a pornográfia, a prostitúció és az abortusz dekriminalizálása, a válás és a nyílt homoszexualitás legalizálása. A Homofilek Integrációjának Társasága (mint az NWHK utóda) hasonló célokat kezdett támogatni. Ezek a szervezetek olyan, radikálisabb célokat is ajánlottak, mint a házasság eltörlése stb. Az akkori idők szellemében Zeldenrust-Noordanus megállapította, hogy „homoszexualitás nem létezik”, vagyis nincs külön homo- vagy heteroszexuális identitás. Mindkét szervezet támogatta az erotikus diverzitást, beleértve a pedofiliát, a szadomazochizmust és az exhibicionizmust is. A heteroszexuális kapcsolatokat és a házasságot támadták, lévén azok elnyomóak, különösen a nők számára. Bár Zeldenrust-Noordanus követeléseit egy távoli jövő víziójának tartotta, azokat valójában a legtöbb holland elfogadta. Az NWSH által javasolt törvény-módosítások a prostitúció legalizálásával már 2000-ben megvalósultak, de a legtöbb igény már az 1970-es években valóra vált, amikor a hollandok tolerálni kezdték pl. az addig tiltott könnyű drogokat.

Egyes konzervatív kommentátorok a nyíltan erotikus megnyilvánulások tömegessé válásától tartottak, ha a szexuális forradalom céljai megvalósulnak. Ez a populáris médiában be is következett. A hollandok nemi életét azonban nem nagyon befolyásolta a szexuális forradalom. Nemi életüket a hollandok néhány partnerre korlátozták és továbbra is hittek a monogámiában. A szerelmet a szexuális élvezet előfeltételének tartották. Az ágyban többnyire

nem mentek túl a közösülésen, legfeljebb az orális szexig (ám ritkán az anális élvezetekig). Csökkent azok száma, akik prostituáltakal vagy homoszexuálisokkal igényeltek kapcsolatot. A média szexualizálásával a hollandok fő szexuális tevékenysége valószínűleg a maszturbáció lett. A múltban a szigorú erkölcsök és a laza gyakorlat közötti diszkrepancia most átalakult a média által mutatott és a tényleges nemi élet közötti diszkrepanciává, a toleráns attitűdök és a többnyire titkolt vágyak közötti diszkrepanciává. Bár nincsenek a szenvedélyes élvezeteket tabuvá tenni akaró, erős antiszexuális mozgalmak, mégis csupán igen kevés holland próbálkozik az újabban megismert lehetőségekkel.

A szexuális radikalizmus hiánya, vagy a meglevő erotikus korlátok megszüntetésének hiányzó igénye több tényezőnek köszönhető Hollandiában, s ezek egy része máshol is létezik. Ezek szerintem a következők:

Az első, hogy Hollandiában már megtörténtek a progresszív törvény-módosítások. A szexuális reformok, a feminizmus, a meleg és leszbikusok emancipációja a hatvanas évek óta elhitették a hollandokkal, hogy ők már elérték az erotikus kultúra lehetőségeinek maximumát. A büntető és polgári jog terén meglevő diszkriminációkat 1993-ban eltörölte az egyenlő jogok törvénye és az azonos neműek házasságát lehetővé tevő 2001-es törvény. A hollandok joggal lehetnek büszkéek ezekre az eredményekre. Ám, ha figyelembe vesszük a tényleges helyzetet, s emlékszünk azokra az igényekre (Zeldenrust nyomán), hogy a homo- és heteroszexualitás megkülönböztetésének el kell tűnnie, s az erotikus variációknak éppoly elfogadottá kell válnia, mint a heteroszexualitásnak, akkor nyilvánvaló, hogy ezek teljesülésétől még messze vagyunk. A konkrét és gyakorlati célok eltűnésével a szexuális radikalizmus helyzete nagyon megnehezült. A radikális szervezetek taglétszáma erősen csökkent és politikai súlyukat is elvesztették. A meleg felvonulásai már nem vonzanak százazreket, mint más nyugati országokban...

A második tényező a média szexualizálásával kapcsolatos. Ez a hollandokat tévesen ábrázolja boldogoknak és erotikus vágyaikat szabadon kiélőeknek. Holott rendkívül nagy a különbség a médiában ábrázolt szabadosság és a mindennapok konkrét helyzetei között. A közönség reagálása nagyon ambivalens. A legtöbb holland szerint a médianak vissza kellene fogni a szexuális képzeletet.

Harmadik tényező, hogy a szexuális forradalom nagyon is városi jelenség volt, egy progresszív kisebbség terméke. Céljait nem osztotta a külvárosi és vidéki népesség többsége. Ők tiltakoztak a szomszédságukban észlelt utcai prostitúció és meleg randevúzás ellen. A 60-as és 70-es években csendes többséget alkottak, a 90-es években pedig egyre hangosabbá váltak.

Negyedik tényező a szexuális ideológia, amely nem változott lényegesen az utóbbi évtizedekben. A szexualitás továbbra is „természetes”, férfias magánügy maradt, s kapcsolata a szerelemmel még erősebbé vált. A régebben általánosan elfogadott, szerződészerű házasságokkal szemben a szerelem vált a házasság és a szex legfőbb alapjává. Ez az ideológia a szexuális forradalmat jelentéktelen változásokkal élte túl. A férfiak és nők közötti szociális és erotikus egyenlőség hiánya a nemi élet általános stagnálásához vezetett. A gyermekek „ártatlanságának” romantikus ideája megerősödött, holott egy szexualizált társadalomban a gyermekeknek szükségük lenne szexuális nevelésre. 2002-ben a holland parlament csaknem egyhangúlag hozott határozatával 12-ről 16 éves korra emelte a nemi élet jogának határát, holott az akceleráció folytán a gyermekek nemi érése és szexuális igényei egyre korábban kezdődnek. A holland társadalom keveset tesz a szexuális kultúra fejlődéséért, a szexuális kapcsolatok sokszínűségéért. A szexuális reformmozgalomnak tehát még sok eléretlen célja és teendője maradt.

26. Nancy Friday: *Nők a csúcson* (2004, Konkrét könyvek, 592 old.)

Az amerikai szerzőnő, a nők szexuális emancipációjának radikális képviselője ebben a könyvében is - mint a már magyarul is megjelent „*Női szexuális ábrándok*” (1990) címűben - a „valóság tükrében” igyekszik bemutatni az amerikai nők újabb nemzedékének szexuális fantáziáit. Azért a valóság tükrében, mert a könyv eredeti kiadása előtt, az 1980-as években interjúk és hirdetések révén igen sok, fiatal amerikai nőt rávett szexuális fantáziáinak közzétételére, s ezeket sajátosságaik szerint csoportosítva, három hatalmas fejezetben (több mint 500 oldalon át), minden kontroll és szűrés nélkül ismerteti. A könyv közel 90%-át tehát tömény pornográfiának lehet tekinteni, bár egyáltalán nem egysíkú, és jelentősen eltér a pornóipar megszokott, férfiakat kiszolgáló termékeitől. Ez ugyanis *tipikusan női pornográfia*.

Nagyon jellemzőek a csapongó női fantáziákat bemutató fejezetek címei. Az első a „hódító, esetenként szadisztikus, szexuálisan irányító típusú” nők ábrándozásait, a második a leszbikus „Nők egymás közt” elképzelt játékait, a harmadik pedig a „telhetetlen nők” szinte kielégíthetetlen, extrém vágyálmait ismerteti. Ezek között persze jónéhány kóros, abnormális, patológikus fantázia is található. (Pl. az utolsó, leírt fantázia címe: „Egy nő, aki pedofil, perverz férfi”.)

Persze, ezek csak fantáziák, s legtöbbjük nyilván a „tulajdonosaik” sem akarják megvalósítani, inkább csak a ráhangolódás elősegítésére használják. Mivel nagyon egyéniek, hatásuk is igen különböző az olvasóra. Csak feltételezni lehet, hogy sokan találnak köztük néhányat, amely megtermékenyítőleg hat és gazdagítja a saját szexuális fantáziavilágot.

Friday azt írja ezekről a fantáziákról, hogy híven tükrözik a nők életében bekövetkezett változásokat. S ezt összefüggésbe hozza a 60-70-es években „hirtelen beköszöntött korlátok nélküliséggel”, a szexuális szabadság, sőt, „szexuális forradalom” megkezdődésével (vagy megtörténtével). Az akkori, fiatal nőnemzedék szexuális fantáziáinak már az az igény volt a fő mozgató rugója, hogy „a nő legyen a szex kezdeményezője és irányítója”. Tehát a szexben *hatalmi pozíciót vindikál* a nőknek, s képesnek tartja őket a szex és a szerelem szétválasztására, a pusztán érzéki, orgazmusokat igénylő kapcsolatokra.

Ám itt jön mindjárt a probléma: a férfiak nem akarnak lemondani eddigi (félig már elvesztett) hatalmukról, „nem hajlandók föladni a misszionárius pózt” és mindazt az eszmei tartalmat, amit ez a póz szimbolizál. Friday szerint ebből a pathhelyzetből fakadnak a nemek közötti sértődöttségek és konfliktusok. Ma még sok nő hajlamos a meghátrálásra, mert az utóbbi évtized elbizonytalanította. Az AIDS-fenyegetés és más tényezők következtében a szexuális forradalom megtorpan, a nőmozgalom hullámvölgybe került. Szerencsére Friday ismeri és megmutatja a kiutat: „Ha már egyszer a nők belekezdtek ebbe a szexuális forradalomba, az ő felelősségük, hogy fejezzék is be.” (76. old.) Nyíltan és egyértelműen közölgék szexuális igényeiket a férfakkal, s fejlesszék magukat olyan tökéletessé, hogy a „férfiúi felsőbbrendűség” tévképzete semmivé foszoljon, s így ők is „igazán boldogító szexuális életet” élhessenek a csodálatos nőkkel.

Így fest a *boldogító nőuralom* Nancy Friday-féle utópiája, amit szerinte a nők közös erővel, összefogással elérhetnek. Más kérdés azonban, hogy mennyi a realitása ennek az utópikus elképzelésnek. A kiindulópont a szexuális forradalom koncepciója, amit Friday elég sajátos módon értelmez, amennyiben a *korlátlan érzékiségre, erotikára* (mondhatnám: az orgazmus hajszolására) szűkíti le. Holott a szexuális forradalom lényege a nemek viszonyának társadalmi méretű átalakulása, aminek az erotika csak az egyik - s nem is a legfontosabb - vetülete. A nemek erőviszonya, hatalom-megosztása ugyan a szexuális viselkedésben is tükröződik, de ez csak egy részterület, aminek rendezése a nemek általános erőviszonyától, írott és

íratlan szerződéses viszonyától függ. Egy részterület rendezésének erőltetése (még hozzá az eddigi hatalmi viszonyok visszájára fordításával) szűklátókörűségnek tűnik.

Bár Friday szerint a nők minden más területen lényegében kiharcolták már az egyenrangúságot, ez még amerikai viszonylatban is túlzásnak tűnik, nemhogy magyar viszonylatban. Az a tény, hogy az amerikai feministák közül többen (N. Friday mellett például Patricia H. Taylor is, aki érdekes könyvet írt a nemek „ellentétének” feloldásáról) a férfiuralmat nőuralommal akarják felváltani, azt mutatja, hogy ezek a feministák csökkentértékűségi komplexusukat túlkompenzálják, vagyis „átesnek a ló túlsó oldalára”: alárendelés helyett dominálni akarnak.

Megkérdőjelezhető az is, hogy valóban a nők kezdték-e el a szexuális forradalmat. A jó egy évszázada indult nőmozgalom ugyanis nem forradalmi célokkal indult, hanem csupán bizonyos reformokat próbált elérni. A szexuális forradalom koncepciója elsősorban egy férfi, *Wilhelm Reich* nevéhez fűződik, aki a múlt század húszas éveiben hirdette meg a „szexpol” (szexuálpolitikai) mozgalmat, s több könyvében fejtette ki a szexuális forradalom szükségességét. A szexuális reformokat meghirdetők között is jócskán találunk férfi szexológusokat, már a 20. század kezdetén. De egyébként is nyilvánvaló, hogy a *szexuális forradalom legalább annyira érinti és érdekli a férfiakat, mint a nőket* (még akkor is, ha ezt sok férfi nem képes felfogni - bár ugyanez sok nőről is elmondható).

Nancy Friday azzal vádolja a közép- és idősebb nemzedéket, hogy „a szexuális forradalom lángját hagyták kialudni”. (15. old.) Máshol viszont úgy ír erről a forradalomról, mint ami már megtörtént a 60-as és 70-es években. Egyébként a magyar köztudatban is inkább ez utóbbi terjedt el, holott az előző áll közelebb a valósághoz. Ami az említett időszakban történt, az - a tablettás fogamzásgátlás megjelenését követően - inkább „szexhullámnak” és szexuális liberalizálásnak nevezhető, de semmiképpen sem jelenti a nemek viszonyának társadalmi méretű, vagyis forradalmi átalakulását.

A HIV-járvány és a konzervatív irányzatok megerősödésének hatására a szexuális forradalomnak nevezett társadalmi változások valóban meglassúbbodtak, némileg háttérbe szorultak (amit mutat például az intézményes szexuális neveléssel szembeni erős ellenállás), de azért nem szűntek meg. Forradalom helyett különben is *inkább csak reform-folyamatokról lehet szó*, amelyek több évtized alatt bontakoznak ki, hol gyorsabb, hol lassúbb ütemben.

Friday könyvének első részében „Jelentés az erotikus benső világról” címmel hiányolja a nők „szexuális elszántságát”, de magasra értékeli szexuális fantáziáikat, amelyek ma már nem annyira a büntudat-elhárítás eszközei, mint inkább a harag és a felülkerekedési vágy megnyilvánulásai. Az erotikus ábrándozásokat „szexuális lelkületünk lenyomatainak” tartja. Valójában persze ezek az egész személyiség „lenyomatai” és jellemzői. Friday hangsúlyozza, hogy könyve nem tudományos értekezés. De azért az összegyűjtött fantáziák alapján a nőket három típusba sorolja: „irányító nők” (ők a dominánsok), a „nők - nőkkel” (vagyis leszbikusok) és a „szexuálisan telhetetlen nők” (vagyis a „nimfománok”).

Nyilvánvaló, hogy ez a tipizálás nem általában a nőkre érvényes, hanem legfeljebb a fantáziáikat megosztók szűk csoportjára. Ezt maga Friday is bevallja: „Mi - a közreműködők és jómagam - valószínűleg *egy különleges réteget alkotjuk a népességnek*” - írja. (20. old.) Lehet, hogy nem túlzás ezt a réteget „szex-mániásoknak” hívni. Pszichológiai szempontból ez akár személyiségzavarnak is tűnhet.

Friday azonban csak olyan pszichológusokkal-pszichiáterekkel találkozott, akik szerint törekvése azért zsákutca, mert a nőknek nincsenek szexuális fantáziáik. Ami persze alaptalan, hiszen a fantáziálás képessége független az egyének nemétől, s ez a szexuális fantáziákra is érvényes. Sok múlik természetesen a motiváción és a gyakorláson, amit szocio-kulturális

tényezők erősen befolyásolnak. Az utóbbi évtizedek szexhulláma (pornóképek, szex-reklámok stb.) valószínűleg serkentőleg hat a szexuális fantáziálásra - bár a telítődés hatásával is számolni kell. De abban is van igazság, amit Friday ír, hogy ti. ideje felszabadítani „a nők szexuális fantáziáit az elfojtás súlya alól.” (22. old.)

A magam részéről maximálisan egyetértek azzal, hogy a nők is legyenek pszichoszexuálisan érettek, s rendelkezzenek egyéni erotikus memóriával és fantáziával. Ebben segíthet Friday könyve is, bár ehhez jobban megválogatott, feleannyi fantázia bemutatása is elég lett volna. Számomra a könyv első 80-90 „bevezető” oldala többet ért, mint a többi 500 oldal. De mindenképpen tanulságos az egész könyv. S e tanulságokat érdemes lenne széles körben megvitatni.

27. Bell, R.R.: A házasság és a család jövője (Marriage and Family Interaction. 1975, Dorsey Pr., 588-591 p.)

Úgy tűnik, a család szociális jelentősége egyre csökken. Ahogyan S. Keller: Does the Family Have a Future? (1973, Warner) című könyvében írta: még intakt családokban születünk, de már nem mindenki akar családot alapítani. A múltban az egyént legnagyobbbrészt a család segítette céljainak elérésében. Ma már fontosabbak az olyan, családon kívüli területek, mint az üzlet, a politika, a tudomány és a művészetek. A férfiak egyre kevésbé akarnak gazdasági és szociális felelősséget vállalni önmaguk mellett még 2-3 családtagért. A nők számára a háztartás túl szűknek tűnhet ambícióik és hatalomigényük kielégítésére.

Mégsem indokolt annak feltételezése, hogy a házasság és család rendszerét valami egészen más váltja fel. Elkerülhetetlen viszont a hagyományos házasság és család jelentős változása. Ma már senki sem sajnálja vagy nézi le azokat, akik nem házasodtak meg. A monogám házasságot egyesek, mint kizárólagos tulajdonlást, a feszültségek és a féltékenység forrását már az igazi barátság akadályának látják. A múltban feltételezték, hogy a házasság a szerelmen alapul és ez biztosítja fennmaradását. Ám a házasság intézménye többnyire nem a szerelmen, az érzelmeken és az egyéni összeillésen alapult, hanem inkább a gazdasági szükségszerűsége. Ebből gyakran keletkeztek problémák, mert a házasság sok egyéni igényt nem elégített ki. Whitehurst (1972) szerint a régebbi, konvencionálisabb szabályok és a szociális kontroll hiányában a házasság egyre problematikusabb lesz. A házasságkötések száma az 1960-as évek óta folyamatosan csökken. Ezzel párhuzamosan növekszik az egyedül élők (singles) és az illegálisan hosszabb-rövidebb ideig együttélő párok száma. Egyre többen érdeklődnek a meghatározott időre, pl. öt évre köthető házasságok iránt. Emellett úgy tűnik, hogy a házastársak érzelmileg és szexuálisan egyre engedékenyebbek lesznek.

De nemcsak a házasságkötés, hanem a gyermekvállalás is sokat veszített korábbi jelentőségéből. Egy olyan házasság pedig, amely gyermekek hiányában nem válik családdá, már alig igényel szociális gondoskodást vagy felügyeletet. J. Bernard (1972) szerint viszont a gyermek nélküli házasságok egyre individuálisabbá és sok házaspár számára intimebbé és kielégítőbbé válnak. A gyermekvállalás csökkenését egyébként a világ túlnépesedésének veszélye is indokolja (bár nem a fejlett, nyugati országokban). Előfordulhat (ahogy pl. Kínában történt), hogy egy nőnek nem szabad két gyermeknél többet szülnie. Egyre több nő pedig azért késlelteti a gyermekvállalást, mert ez nehezen egyeztethető össze a nő karrier-ambícióival.

Végeredményben tehát megállapítható, hogy **1. a hagyományos házasságmodell mellett egyre több, ettől eltérő modell fog megjelenni. 2. A házastársak egyre kevésbé fogják igényelni a kizárólagosságot. 3. A szexuális élmények sokkal változatosabbak lesznek** mind a házasságon belül, mind azon kívül. **4. A nemi szerep különbségei változnak és kevésbé lesznek jelentősek, vagyis bárki lehet „férfias” vagy „nőies”. 5. A felnőttek életében csökken a házas-**

ság szerepe; helyette többféle, időleges kapcsolatuk lesz. S végül 6. csak akkor vállalnak gyermeket és annyit, amennyit tényleg akarnak; a házasság tehát függetlenedik a szülői szereptől.

Ajánlott irodalom

- Kluge, N.: A gyermeklét antropológiája. (2004, Animula & Magánéleti kultúra Alapítvány)
- Borneman, E.: Das Patriarchat. In: Kerschner (Hg.):
- Hair, N. (szerk.): A szexuális élet enciklopédiája (É.n., Újságüzem)
- Buda B.: A szexualitás lélektana. (1998, MAPET, Végeken Al.)
- Doucet-Bon, I. V.: Le mariage dans les civilisations anciennes. (1975, Michel)
- Kon, I. Sz.: Kultúra - szexológia. (1981, Kossuth K.)
- Szilágyi V.: A házasság jövője. (1978, Minerva K.)
- Haeberle, E.J.: Die Sexualität des Menschen. (1985, W. de Gruyter)
- McLaren, A.: Szexualitás a 20. században (2002. Osiris K.)
- Francoeur, R.T. & A.K. (eds.): The Future of Sexual Relations. (1974, Prentice-Hall)
- Hite, Sh.: A nők szexuális életéről. (2000, M. Könyvklub)

Ellenőrző kérdések

1. Milyen hasonlóságok és különbségek vannak a primáták szexuális viselkedésében - és mivel magyarázhatók ezek?
2. Mi jellemezte az „ősemberek” hordáinak szexuális viselkedését?
3. Hogyan alakult ki a patriarchalizmus?
4. Hogyan alakult ki a prostitúció?
5. Mi jellemzi a patriarchális monogámiát - és milyen alternatívái vannak?
6. Hogyan alakult ki történelmileg az ember szerelmi képessége?
7. A szexuális devianciák megítélése hogyan változott a történelemben?
8. Mit kell tudni a „szexuális forradalomról”?
9. A házasság típusai és funkcióváltozásai?

2. rész: A szexuális viselkedés ontogenezise

Az emberi faj szexuális viselkedésének történelmi áttekintése után áttérhetünk az egyének szexualitásának pszichológiai vizsgálatára: milyen külső és belső feltételei vannak az egyéni szexuális viselkedésnek, s hogyan alakul ez a viselkedés az ontogenezis folyamán?

Ezek tisztázása azért fontos, mert - mint azt már a Bevezetésben láttuk - az ember születésénél fogva nemi lény, s ez egész viselkedését messzemenően befolyásolja. Bármely egyén mélyebb megismeréséhez és megértéséhez tehát ismernünk szükséges az illető szexuális identitását, alapvető beállítottságát, szerepviselkedését, továbbá erotikus és fajfenntartó viselkedését. Mindezeket a tényezőket megközelíthetjük többek közt a személyiség- és fejlődépszichológia, a szociálpszichológia és párkapcsolati dinamika, vagy a szexuális devianciák, orientációs és funkciózavarok szempontjából. Az utóbbi évtizedek szexológiai és szexuálpszichológiai kutatásai ezekről igen sok adatot halmoztak fel.

1. Az egyének szexuális képességeinek eredete

A legfontosabb, s még ma is vitatott kérdések közé tartozik, hogy honnan erednek az ember sokféle szexuális viselkedésében megnyilvánuló képességei. A kezdeti és legegyszerűbb válasz erre az volt, hogy ugyanonnan, ahonnan az állatoké, vagyis velünk született, biológiai programozásból. Eszerint az ember szexuális viselkedése ugyanúgy ösztönös lenne, mint az állatoknál. Megjelentek tehát a 19. század folyamán az ösztönelméletek, s a pszichoanalízis megteremtője, **Sigmund Freud** is kidolgozta a magáét (mint azt később látni fogjuk). Hamarosan kiderült azonban, hogy az emberi viselkedés általában, s így a szexuális viselkedés sem érthető meg pusztán az embernél is feltételezett ösztönök alapján. Az ember ugyanis sokkal inkább kultúrlény, mint amennyire természeti lény. Evolúciója során az állati létből örökölt viselkedés-mechanismusai fellazultak; ösztönredukció következett be, s a megmaradt ösztöntörödékek beolvadtak a tanult viselkedésbe.

Ez a folyamat már legközelebbi állatrokonainknál, az emberszabású majmoknál is megfigyelhető. Bizonyítékát jelentik az ún. „Kaspar-Hauser-Kísérletek”, amelyek egyik válfajában egy emlőállatot születésétől kezdve izoláltan nevelnek fel, s aztán fajtársai közé visszaengedve megfigyelik viselkedését. Az egyik leghíresebb ilyen kísérlet **H.F. Harlow** amerikai kutató nevéhez fűződik, aki újszülött majmokat választott el anyjuktól és más fajtársaiktól, s különböző feltételek között táplálta őket, közben megfigyelve viselkedésüket. Egy szőrös „drót-anyja” jelenlétében a kis majmok kapaszkodási reflexe velük születettnek tűnt, tehát ösztönös volt, néhány más, feltétlen reflexhez hasonlóan. A későbbi fajtársaik közé visszaengedett majmok viselkedése azonban feltűnően különbözött a többiektől: sem a náluk szokásos szexuális viselkedésre, sem más, a fajtársakra jellemző viselkedésre (pl. anyaszerepre) nem voltak képesek. Ez egyértelműen mutatja, hogy már az emberszabású majmok viselkedése sem teljesen biológiailag programozott, hanem a körülményektől függően alakul.

Az ösztönös programok szétesése

Az átfogó viselkedésprogramok tehát az emberré válás folyamán szétesetek, s ami maradt belőlük, az nem sokkal több, mint néhány alapvető reflex és viselkedési készség, amelyeket belső, vagy külső **kulcsingerek** váltanak ki. Ilyen **reflexek** például a lélegzés, a nyelés, az

újszülött kapaszkodási reflexe, sírása, spontán mimikája és gesztikulációja, amelyekkel bizonyos szükségleteit jelzi stb. Tény, hogy az újszülött viselkedése még sokkal inkább ösztönös jellegű, de az ösztönös elemek nagyon hamar módosulnak a külső hatások következtében, amelyekhez megtanul alkalmazkodni. Vele született adottsága, hogy az életfontosságú kulcsingerekre kereső odafordulással (appetenciával), vagy elutasító averzióval reagáljon, vagyis alapvető szükségleteinek kielégítésére, vagy biztonságának megővésére törekedjen. Ennek mikéntjét azonban jelentősen befolyásolja a **tanulás, a körülmények** alakulása.

Ilyen kulcsingerek az embernél nem csak az éhség és szomjúság, a salakanyagok ürítése, vagy az alvásszükséglet és a megfelelő hőmérsékletű, biztonságos hely igénye, hanem a társkapcsolat alakításának szociális igénye is. Az emberi újszülött „**fiziológiai koraszülött**”, mert csak kb. egy éves korára éri el azt a fejlettségi szintet, amellyel más emlősállatok már születésükkor rendelkeznek. Életben maradása ezért az anyai (jellegű) gondozástól függ. A szociális jelzések (pl. nevetés vagy sírás, kérlelés vagy köszöntés stb.) így válnak kulcsingerekké, amelyekre a fejlődő gyermek részben vele született, részben tanult módon reagál.

A viselkedéskutatók szerint az emberben is működik egy „belső óra”, amely motiváló tényezőként befolyásolja aktivitását, s azt, hogy mikor, mire van elemi igénye. Ennélfogva, ha igényét az adott körülmények között nem elégítheti ki, akkor nyugtalanná válik és keresni kezdi a belső igény kielégítésének lehetőségét. **Wallace Craig**, az összehasonlító viselkedéskutatás egyik megalapítója szerint az appetencián alapuló viselkedés eredetileg ugyan ösztönös, minthogy központi idegrendszeri izgalmi állapotból ered, de az embernél rugalmas, alkalmazkodásra és késleltetésre képes, sőt, szimbolikus vagy pótkielégülésekkel is beéri. (Ilyen pl. a kisgyermek szopási igényének kielégítése ujjszopással, akkor is, ha nem éhes.) A belső szükségletek és a kielégítésükre törekvés a gyermeknél (sőt, gyakran a felnőttél is) tudattalanul történik.

Kulcsingerek és tanulási készség

Egy másik, neves viselkedéskutató, **Nikolaas Tinbergen** (1976) szerint az ösztön olyan hierarchikusan szerveződött idegrendszeri mechanizmus, amelyet bizonyos belső vagy külső impulzusok váltanak ki és koordinált mozgások sorozatában nyilvánul meg. Az ösztönös viselkedés részben neurohormonálisan irányított, részben pedig külső ingerek váltják ki. Ennélfogva nem mindig a születéstől fogva jelentkezik, hanem csak akkor működik, ha arra a szervezet fejlődése, érése során alkalmassá válik.

G. Maler-Sieber (1982) szerint az embernél is kimutatható a bizonyos kulcsingerekre előprogramozott módon történő reagálás készsége. Például már a 2-3 hónapos csecsemő is barátságosan mosolyog, ha valaki föléje hajol. Egy másik kulcsinger a **Konrad Lorenz** etológus által az 1940-es években felfedezett „Kindchenschema”, vagyis az a készségünk, hogy egy apró kis lényt, egy védtelen és esetlen fiókat megsimogassunk és védelemben részesítsünk. A velünk született viselkedés-kiváltó mechanizmusok szerinte nem lebecsülendő szerepet játszanak a szexuális viselkedésben és sokféle társas viselkedésben is. Hozzáteszi azonban, hogy az ember fejlődése során megtanulhatja ellensúlyozni, semlegesíteni vagy átalakítani ezeket a vele született viselkedési készségeket, s valójában minden nevelés ezt célozza.

A **tanulási készség** természetesen biológiai, pontosabban idegrendszeri alapokon nyugszik, s mind az állatoknál, mind az embernél különböző mértékű, bár nem egyszer s mindenkorra adott, hanem az ontogenezis során változik. Éspedig nem egyenletesen, ugyanis a fejlődésnek vannak „érzékeny szakaszai”, amelyekben az akkori tapasztalatok és élmények mélyen bevésődnek és rögzülnek. Ez az ún. „**imprinting**” jelensége, amit Konrad Lorenz figyelt meg állatkísérletei során. Az embernél különösen az első életév igen érzékeny szakasza a

pszichikus fejlődésnek; így súlyos kihatásai lehetnek annak, ha nem kapja meg a fejlődéséhez szükséges kulcsingereket. **René A. Spitz** és **John Bowlby** (1951) vizsgálataiból tudjuk, hogy a korai depriváció, pl. a csecsemő tartós elszakítása állandó gondozójától „hospitalizálódáshoz”, a személyiségfejlődés súlyos károsodásához vezet. A negatív élmény imprintingszerűen bevésoódik, s a gyermekben „ösbizalom” helyett bizalmatlanságot és közömbösséget alakít ki. Holott a tanulás és így a fejlődés egyik fő motívuma a kíváncsiság, amely az új kulcsingerekre, az egyén számára fontos, előnyös vagy veszélyes helyzetekre irányul. Ez természetesen a szexuális kíváncsiságra is érvényes, amely így a pszichoszexuális fejlődés legfőbb motiválója.

Végeredményben tehát a szexuális képességeink eredetüket tekintve nem különböznek más képességeinktől. A genetikailag adott lehetőségeket többé vagy kevésbé a külső, környezeti hatások mobilizálják, különböző ritmusban és irányban. A szexuális képességek fejlődése szorosan összefügg más, főként szociális képességekkel, az egész személyiség fejlődésével, amelynek **egyik fő vonala éppen a pszichoszexuális fejlődés.**

Szexuális képességeken természetesen nemcsak az erotikus képességeket értjük, hanem a nemek viszonyával kapcsolatos és a fajfenntartási-családtervezési képességeket is. Mindegyik esetben viselkedési képességekről van szó, amelyek a központi idegrendszer pszichikus mechanizmusainak irányítása alatt állnak, s jórészt tudattalanul működnek. Ezeket Freud nyomán sokáig velünk születettnek, azaz ösztönösnek tartották, az utóbbi évtizedekben viszont tisztázódott, hogy tanult és beidegződött (sztereotip) mechanizmusok, hasonlóan a beszédképességhez (amelynek szintén csak a lehetősége születik velünk, de hogy milyen nyelvet és mennyire sajátítunk el, az már a kulcsingerektől és fejlesztő hatásoktól függ). A szexuális viselkedés képessége mindhárom vonatkozásban a szociális környezettel kölcsönhatásban alakul.

A 20. század középső évtizedeinek az állati viselkedést tanulmányozó kutatásai kulcskérdésnek tekintették az állatok és emberek viselkedésmintáinak hasonlóságát. Hasonló célokat követett később az ún. **szociobiológia** is, amely pusztán biológiai tényezőkkel próbálta magyarázni az emberi viselkedést; például a párválasztást az állatok hasonló aktusával tette egyenlővé. Ezek az irányzatok inspirálták az evolúciós pszichológiát, amely szerint (lásd pl. Pléh Cs. 2001) az emberi pszichikumot is evolúciós törvényszerűségek irányítják. Így eredetileg a párválasztás is elsődlegesen a faj fennmaradását, „túlélését” szolgálta, tehát ma is biológiai alapokon történik. Eszerint a genetikai szabályozás a viselkedés meghatározója. Ilyen alapon már a **„szerelem biokémiájáról”** beszélnek: a gének működése nyomán az emberi agyban változóan alakul a dopamin és a szerotonin mennyisége, s ezektől nem csak a tesztoszteron nevű androgén (férfihormon) termelődése függne, hanem a szexuális vonzalom és a szerelem megjelenése is. A szerelem elmúlását azzal magyarázzák, hogy az említett hormonok intenzív termelődése 30 hónapon belül leáll; így a szerelem véget ér, hacsak meg nem jelenik egy új hormon, az oxitocin, amit gyakran „boldogsághormonnak” neveznek, mert elégedettségérzetet kelt. Valójában persze nem a hormonok váltják ki a szerelmet vagy a nemi vágyat, hanem ez utóbbiak szociális ingerei váltják ki bizonyos hormonok szintjének növekedését, elmúlásuk pedig a csökkenését. Állatkísérletekből **nem indokolt** közvetlenül arra következtetni, hogy az emberi élet során szerzett készségek felhasználása „genetikai szabályozás” alatt állna.

A szociális „szkriptek” szerepe

A kisgyermeknek eleinte fogalma sincs a szexualitásról. Csak fokozatosan tudja meg - pszichoszexuális fejlődése során -, hogy milyen viselkedések számítanak „szexuálisnak”, s ezekből mikor, mennyit, hogyan és kivel szabad megvalósítania, hogy az megfelelően a

számára kijelölt nemi szerepnek, s milyen következményekkel járhat az ettől való eltérés. Ezt a folyamatot szexuálszociológusok (pl. **J.H. Gagnon és W. Simon**, 1973) „szkriptezésnek” vagy „szkriptezett viselkedésnek” nevezték, ezzel jelezve, hogy szerep-előírások, „forgatókönyvek” szerint történik. A „**script**” latin szó, írást jelent, átvitt értelemben előírt viselkedést, szabályokat, normákat. Ahogy a színészeknek meg kell tanulniuk, hogyan viselkedjenek, mit mondjanak az adott szerepben, ugyanúgy mindenki - akarva-akaratlanul - **megtanulja, hogyan kell viselkednie** egy adott helyzetben. Persze nem könyvből, hanem mások példája nyomán, vagy „trial and error” (próba - szerencse) alapon. Ez mindenfajta viselkedésre, így a szexuális viselkedésre is érvényes.

A probléma abból adódik, hogy mindenki sokféle szkripttel, szerepmintával találkozhat, s ezek gyakran elég eltérő, sőt ellentmondásos viselkedési modelleket nyújtanak: mást mond a szülő, az iskola, a barátok és partnerek, az egyház, a média stb. A szexuális szkripteknek ez a sokfélesége különösen a felnőttkor elérése előtt megnehezíti a fiatalok eligazodását, s többnyire kevés segítséget kapnak a szkriptek közötti választáshoz. Így nem mindig képesek a számukra legmegfelelőbb szkripteket megtalálni és azok szerint viselkedni. Ez ugyanis feltételezi, hogy az elvárt viselkedésmódokat összehasonlítsák és értékeljék - ami kognitív és emocionális teljesítmény. A szkriptezés második szintje a kiválasztott és elfogadott szkript összeegyeztetése az egyén számára fontos, viszonyítási személyek (szülők, barátok, partnerek) szkriptjeivel, viselkedési elvárásaival. Ez már interperszonális folyamat. Egy harmadik szintnek tekinthető az egyéni szkriptek egyeztetése az adott társadalom kulturális szkriptjeivel, amelyektől függ, hogy az egyén szexuális viselkedési normái erkölcsösnek, jogszerűnek és egészségesnek számítanak, vagy ellenkezőleg.

Minthogy a társadalom különböző rétegei kulturálisan és történelmileg is változóak, ebből E.J. **Haerberle** (2004) szerint néhány fontos következtetés adódik:

1. Az emberi szexuális viselkedés kultúránként és korszakonként is változó.
2. Ennek megfelelően változik a szexuális viselkedés jelentése és értelmezése is.
3. Ugyanígy változik annak módja, ahogyan a nemi szerepviselkedést, az erotikus és a fajfenntartó viselkedést egymással összekapcsolják.
4. Mindezek vizsgálata (vagyis a szexológia) maga is kulturálisan és történelmileg meghatározott.

Ennélfogva természetesen a szexuálpszichológia sem tarthat igényt örökérvényű igazságok megállapítására, hanem más tudományokhoz hasonlóan, állandóan továbbfejlődik.

2. A szexuális identitás és a nemi szerep (Gender role)

Az újszülöttek ugyan általában rendelkeznek nemiségük egyértelmű jeleivel, ám természetesen nem tudják magukról, hogy fiúnak, vagy lánynak születtek. A **nemi azonosságtudat** - az éntudattal együtt - csak később, környezeti hatások folytán alakul ki bennük. Így kezdetben még nem tudnak különbséget tenni önmaguk és a gondozójuk (s általában a külvilág) között. Ebben az „autista jellegű őállapotban” tűnnek fel aztán egy éven belül önmaga és a külvilág megkülönböztetésének első élményei. Ezzel párhuzamosan kialakul az ún. „testvázlat”, vagyis annak (eleinte homályos) tudata, hogy van keze és lába, s ezeket tetszés szerint tudja mozgatni. Az anya-gyermek kapcsolat az első egy-két életévben **szimbiotikus** jellegű. Csak a beszédtanulás során kezd tudatosodni, hogy a megszólításnál hallott név rá vonatkozik, de egy ideig önmagáról is harmadik személyben beszél. Csak három éves kor körül jelenik meg

határozottabban az „én” fogalma és az **én-tudat** élménye, s vele együtt az önállóság és birtoklás igénye (valamint a „dackorszak”).

Az éntudattól szinte elválaszthatatlan a nemi hovatartozás tudata, vagyis a szexuális identifikáció, hiszen a nevével együtt a gyermek rendszerint azt is hallja, hogy ő kisfiú, illetőleg kislány. Eleinte ugyan nem tud mit kezdeni ezzel, csak fokozatosan, a másik nemről is hallva ért meg annyit, hogy vannak fiúk, meg lányok, s ezek közül őt az egyikbe sorolják. A következő lépés, hogy bizonyos külső jelek (ruházkodás, hajviselet stb.) alapján meg tudja különböztetni a fiúkat és lányokat, illetőleg a bácsikat és néniket (bár eleinte nem világos számára, hogy a fiúk, meg a bácsik, a lányok, meg a nénik ugyanahhoz a nemhez tartoznak). A nemi azonosság tudata akkor válik teljessé, amikor a nemek testi különbségeit, mindenkéltől a nemi szerveik eltérő jellegét is megismeri. Ez nagyjából az óvodáskorban szokott megtörténni. Az időpont attól (is) függ, mikor nyílik lehetősége összehasonlítani a saját, meztelen testét másokéval (mindkét nemből). Erre jó alkalmat teremtenek például az otthoni fürdözések, vagy a „doktorjátékok” is.

A szexuális identitás kialakulása azonban nem csak kognitív folyamat, hanem a személyiség-fejlődés érzelmi megalapozása szempontjából is jelentős. Változást idéz elő például a szülőkhöz való viszonyban annak felismerése, hogy a gyermek melyik szülővel azonos nemű. A csecsemőkori szimbiózis időszakában ugyanis még mindkét nemű gyermek a vele legszorosabb kapcsolatot tartó gondozóval (rendszerint az anyával) azonosul. A nemi azonosságtudat kialakulásával azonban a kisfiú észreveszi, hogy ő nem az anyjával, hanem az apjával azonos nemű, ezért egyre inkább vele kezd azonosulni, s öntudatlanul utánozni kezdi. Többek közt utánozni próbálja az apjának az anyjához való viszonyát, s minthogy számára még mindig létfontosságú az anyja, az apja példáját követve is együtt akar vele aludni, **birtokolni akarja**, s így vetélytársa lesz apjának. Ez az, amit **Freud** „Ödipusz-konfliktusként” írt le, ami valóban gyakran előfordul (bár nem törvényszerű!), s rendszerint csak az iskolába kerüléssel veszi el jelentőségét. (Erre később visszatérünk.)

A biológiai nem elfogadása

Az azonos nemhez tartozás tehát a viselkedést alapvetően befolyásolja, s egyfajta belső szabályozóvá válik: a gyermek könnyebben azonosul a vele azonos neműekkel, s ennek folytán önkénytelenül utánozza őket. Ezzel pedig megkezdí saját nemi szerepének tanulását.

H. Dannhauer (1973) szerint a nemi azonosulás összekapcsolódik a nemekre jellemző viselkedési sztereotípiák átvételével is. A gyermek tehát nemcsak a saját biológiai nemével, hanem a neki szánt nemi szereppel is identifikálódik. Amint a gyermek megérti, hogy felnőve olyan lesz, mint a vele azonos nemű felnőtt, önkénytelenül követni kezdi a számára fontos, azonos nemű felnőtt(ek) példáját. De eközben megfigyeli a másneműeket is és már kisgyermek korában kialakul benne egy pozitív vagy negatív, értékelő viszony a saját és a másik nemhez.

Dannhauer kísérletei során megkérdezett 8-10 éves gyermekeket (154 fiút és ugyanannyi lányt), hogy inkább fiúk, vagy lányok szeretnének lenni, s ha igen, miért? A fiúk 92%-a saját nemét választotta, s csak 6%-uk szeretett volna inkább lány lenni. A lányok 14%-a viszont inkább fiú szeretett volna lenni. A válaszok indoklásából kitűnt, hogy a lányok azért választanak jóval nagyobb arányban a másik nemet, mert a fiúszerepet előnyösebbnek tartják különböző okokból (ami egy patriarchális társadalomban érthetőnek tűnik).

Az ilyen adatok mindenesetre azt mutatják, hogy a biológiai nem elfogadása nem automatikus és nem mindig teljes, még a kisiskolás korban sem. Később pedig a választási lehetőségek szélesedésével az eredetileg kényszeredetten, félig-meddig elfogadott nemi azonosulás és

szerep problematikussá válhat és akár fel is cserélődhet. A gyermekkori nemi szerepválasztások indoklása Dannhauer szerint hagyományos sztereotípiákat és előítéleteket tükröz, amelyeket a gyermekek többnyire kritikátlanul átvesznek a felnőttektől, a médiából vagy egymástól.

Ha a *szocializáció* lényege a különböző társadalmi pozíciók, identitások és a hozzájuk kapcsolódó szerepek elfogadása és gyakorlása, akkor ez szexuálpszichológiai szempontból a *nemi szerepek átvételét* is jelenti. A *szexuális identifikáció* során a gyermek először a vele azonos nemű családtagokkal azonosul, s őket utánozza, majd ezt fokozatosan más azonos neműekre is kiterjeszti. Az adott nemhez tartozás azonban *konfliktusokhoz is vezethet*. A nemi szerep átvételét főleg 3 körülmény nehezítheti: 1. Ha konfliktusba kerül a számára fontos azonos neműekkel (pl. azonos nemű szülővel). 2. Ha nem tudja elfogadni azonosulási csoportjának viselkedését. 3. Ha az identifikációval szociális leértékelést is át kell vennie. Ez összefügghet a *nemek közti hierarchiával*, amit a gyermek gyakran már az olyan családban észlel, ahol az anya és lánya csak másodrendű szerepet játszhat. Dannhauer emlékeztet *Hofstüetter* (1951) vizsgálatára, amely szerint arra a kérdésre: „*Ha újra születhetne, inkább nő vagy férfi szeretne lenni?*”, a megkérdezett, felnőtt nők 25,2%-a inkább a férfi létet választaná, míg a férfiaknak csupán 3,3%-a szeretne nő lenni.

A „gender” mint szociális konstrukció

Az eddigiek alapján nyilvánvalónak tűnik, hogy a nemi azonosulás és a nemi szerep szorosan összefügg. *E.J. Haeberle* (1984) szerint a nemi szerep vizsgálatának két fő szempontja: 1. *Hogyan nyilvánul meg kifelé*, a társas viselkedésben, és 2. *milyen a belső átélése* annak, hogy valaki a férfi, vagy a női nemhez tartozik, vagyis a szexuális identitásnak. Ezt a kettőt már csak azért is érdemes megkülönböztetnünk, mert a férfi vagy női szerepet teljes és tartós azonosulás nélkül is „meg lehet játszani”, ahogyan azt például a színészek teszik. A szexuális identifikáció (*gender identity*) tehát lehet felszínes, részleges vagy ideiglenes is, s ennek megfelelően a nemi szerep (*gender role*) nem feltétlenül állandó és ambivalencia-mentes.

Emiatt úgy tűnt, hogy mindkettő „*szociális konstrukció*”, vagyis pusztán környezeti hatásokon alapul. A szakirodalom azonban sokáig vitatott egy érdekes esetet, amelyben az egyetértő fiúikrek egyikének rövidebb idővel a születés után helyrehozhatatlanul megcsonkult (műhiba következtében) a nemi szerve, ezért az orvosok a szülőkkel egyetértésben lánynak nyilvánították, és műtétekkel, női hormonokkal is igyekeztek elősegíteni nőies szerepviselkedését. Később azonban, bár próbálták elhitetni vele, hogy miért nem menstruál, egy utóvizsgálat kiderítette, hogy sohasem fogadta el a női szerepet, s már öngyilkosságra is gondolt emiatt. Ezért elárulták neki, hogy fiúnak született, s egy új orvosteam műtétek útján péniszpótlékot is kialakított nála. Így meg is nőülhetett (bár nemzésre képtelen maradt).

Az esetből kétféle következtetés vonható le: 1. Az adott nemmel való teljes azonosulás és a nemi szerep-viselkedés nem kizárólag szociális konstrukció, bár jelentős mértékben az. 2. Hogy valaki férfinek, vagy nőnek érzi magát, azt nem csak a testi tulajdonságok és a rá kényszerített nemi szerep dönti el, hanem valamelyik nem belső elfogadása, vagyis a szexuális identifikáció pszichés élménye. Ma már műtétek útján lehetséges a testet a férfias, vagy nőies énképhez alakítani; a fordítottja azonban sokkal kevésbé sikerülhet.

G.W. Allport (1980) szerint „*a szerep a szociális életben való részvétel egyik strukturált formája.... nem más, mint mindaz, amit a társadalom egy adott csoport-pozíciót elfoglaló egyéntől elvár.*” (201. old.) Közkeletű példaként említi, hogy a nyugati társadalomban az apától elvárják, hogy munkájával pénzt keressen, biztosítsa családjá megélhetését, támogassa az anyát és törődjön gyermekeivel. Az anya szerepe másféle kötelességeket és feladatokat

jelent, s ugyanígy a gyermeké is. A fiúgyermektől elvárják, hogy „fiúsan viselkedjen, „beleértve azt is, hogy visszaüt, ha az iskolában egy osztálytársa megtámadja. A lánygyermektől elvárják, hogy tanulja meg a háztartás csínját-bínját, ugyanakkor legyen szelídebb, tartózkodóbb, mint fiútestvére... ezekből áll össze az a rendszer, amelyet a *család szociális rendszerének* nevezünk. Ha a gyermek jól játssza saját szerepét, közben megtanulja az apa, az anya és a testvérek szerepét is. Ezek saját szerepének megfordítottjai, ugyanakkor azonban modellek is, amelyeket utánozhat.” (202. old.)

Allport hangsúlyozza, hogy „a férfiak és nők számára megszabott nemi szerepek gyakorlatilag valamennyi kultúrában különösen szigorúak. Szerepeink gyakran összeütközésbe kerülnek egymással. Az olyan asszony, akit hivatása erősen lefoglal, de aki ugyanakkor kisgyermekait neveli, nem ritkán nehézségekkel találja szemközt magát, ha ki akarja békíteni e szerepeket.” (203. old.)

Fontos azonban a „szerep” négy jelentésének megkülönböztetése is. Ezek: 1. A **szerep-elvárások**, amelyeket az adott kultúra a különböző pozíciók képviselői számára előír, 2. a **szerepfelfogás**, amely az egyénnek saját szerepéről alkotott képe, 3. a **szerepfelfogadás**: az egyén viszonya a szerepével kapcsolatos elvárásokhoz és 4. a **szerepteljesítmény**, amely mutatja a szerepvállalások megvalósulásának mértékét.

Eltérések az elvárt nemi szereptől

A férfias vagy nőies nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások történelmileg **változóak** és szociokulturálisan **viszonylagosak** (ahogyan ezt a történelmi áttekintésben láttuk). Az adott társadalomban általánosan, vagy többé-kevésbé elfogadott nemi szerepnormáktól sokféle-képpen lehet eltérni. Ennek egyrészt külső, objektív, másrészt belső, szubjektív okai lehetnek. Az eltérések hozzávetőleg 3 szinten jelentkeznek. A legenyhébb szinten a „férfias nőt” és a „nőies férfiakat” találjuk. A második szinten például a transzvesztitákat; a harmadikon pedig a transzszexuálisokat. Sokan a homoszexuális viselkedést is eltérésnek tartják az elvárt nemi szereptől. A különböző szemléletűek azon is vitatkoznak, hogy melyik és mennyiben tekinthető betegségnek, s van-e valamilyen biológiai okuk. A nemi szerepnormáktól eltérők között sincs egyetértés az okokat illetően; sokan nemhogy betegségnek nem tekintik, hanem inkább konstruktív lázadásnak tartják a merev és represszív elvárások ellen.

Ez a vita E.J. Haeberle és mások szerint nem a különböző, tudományosan megalapozott érvek között folyik, hanem inkább a különböző, vagy épp ellentétes **erkölcsi értékrendszerek** között. Mindenesetre az utóbbi évtizedekben a nyugati világban szinte divatba jöttek az eltérések, devianciák a hagyományos nemi szerepviselkedéstől, s ezeket ma már többnyire nem rejtegetik, hanem bátran vállalják és védik. Külön tudomány alakult ki ezek vizsgálata, a **„gender studies”**, ezen belül a „women’s studies” és a „men’s studies”. A biológiai nem („sex”) szerint elvárt nemi szereptől (*gender role*) való, különböző mértékű eltéréseket átfogóan **„transzgenderizmusnak”** nevezik, s tudományos vizsgálatának eredményeit főleg egy szakfolyóiratban (*The International Journal of Transgenderism*) közlik. (Ez a folyóirat az interneten is elérhető.)

Ezek közé tartozik a **transzvesztizmus**: lényege egy ismétlődő igény a másik nem ruháinak viselésére, s a másik nem hajviseletének, testdíszjeinek és modorának átvételével hozzájuk tartozónak látszani, ugyanakkor pontosan tudni, hogy ez csak látszat. A transzvesztita élvezi ezt a látszatot. Ha ez szexuális izgalmat is kelt benne, akkor „fetisizta transzvesztizmusról” illetve „transzvesztifiliáról” van szó (ami a „parafiliák” egyik válfaja). Elvileg mindkét nemnél előfordulhat, de aránytalanul több a férfi transzvesztita; ők nemcsak a női ruhákat, hanem a nőket is szeretik, vagyis legtöbbször heteroszexuális beállítottságúak.

Minthogy szexuális identifikációjuk összhangban áll biológiai nemükkel, indokolt megkülönböztetnünk őket a transzszexuálisoktól, akiknél épp ez az összhang hiányzik. A másik nem ruháiba öltözés nem új jelenség. A „természeti népek” sámánjai vallási és varázsszertartásaikhoz gyakran öltöztek női ruhába, s ez a furcsaság csak növelte tekintélyüket, mert megváltozásukat és viselkedésüket mágikus erejüknek tulajdonították. Az utóbbi évszázadok nyugati kultúrtársadalmában viszont egyházi, jogi és orvosi szankciókkal üldözték őket.

A **transzszexualizmus** fogalma azokra a férfiakra és nőkre vonatkozik, akik egyértelmű biológiai nemük ellenére a másik nemhez tartozónak érzik magukat, s testi nemüket végzetes tévedésnek tartják. A fogalmat elsőként **Harry Benjamin** (1953) használta, s három típusba sorolta őket, a szükséglet intenzitásától függően. Később egy másik tipizálás elsődleges és másodlagos transzszexualizmust különböztetett meg - aszerint, hogy kisgyermekkorától kezdve megnyilvánult-e, vagy csak később, fokozatosan alakult ki. Okait illetően döntő szerepe lehet a szülői bánásmódnak; pl., ha egy gyermeket nem a biológiai neme, hanem az ellenkező nem szerint öltöztetnek és nevelnek (talán, mert olyan nemű gyermeket vártak), s a másik nemre jellemző viselkedést jutalmaznak, akkor előfordulhat, hogy identifikálódik a másik nemmel. (S ha ezt évek során - az első 5-6 évben - megszokta, már nehéz visszazökkenteni.)

A transzszexuálisok többnyire ragaszkodnának a biológiai nemük megváltoztatásához. Ezért a velük kapcsolatos fő kérdés, hogy sor kerüljön-e nem-átalakító műtetre? Ilyenkor döntően fontos az alapos vizsgálat és a pontos diagnózis, mert a **nem-átalakítás** óriási felelősséggel jár, s ha nem válik be, szinte lehetetlen helyrehozni. A többféle vizsgálattal megállapított diagnózist követő kezelés rendszerint több szakaszból áll. Az első szakaszban egy-két évig a választott nem ruháját hordva kell az új nemi szerepet gyakorolni. Ez után következhet a **hormonális kezelés**, amely már közelíti a testet a választott nemhez. Végül sorra kerülhetnek a **nem-átalakító műtétek**. A kezelés tehát hosszadalmas és költséges, amit a társadalombiztosítás még a gazdag nyugati országokban sem mindenütt tud vállalni. Hasonló a helyzet a transzszexuálisok jogi státusának rendezése terén, hiszen új személyi okmányokra van szükségük, amelyek csak új törvények vagy rendeletek alapján adhatók ki.

Ennek ellenére az utóbbi fél évszázadban a nyugati világban egyre többen elégedetlenkednek a saját, biológiai nemükkel. Az USA-ban például néhány éve már kb. tízezerre becsülték a transzszexuálisok számát, Németországban pedig négy-ötezerre. Viszont közülük egyre többen már nem igényelnek nem-átalakító műtéteket vagy bármilyen orvosi beavatkozást, hanem egyszerűen úgy élnek, mintha a másik nembe születtek volna. Szexuális orientációjuk szerint a transzszexuálisok is lehetnek heteroszexuálisok, homoszexuálisok vagy biszexuálisok. Ennek megítélése azonban nem könnyű, mert ha pl. egy transzszexuális férfi szexuális vonzalmat érez egy férfi iránt, akkor homoszexuálisnak tűnik, holott ő nőnek tartja magát, tehát valójában heteroszexuális.

3. A szexuális orientáció kialakulása

A férfi vagy női test iránti erotikus érdeklődést, a férfiakkal vagy nőkkel létesítendő szexuális kapcsolat igényét nevezik az egyén szexuális *orientációjának*, *irányultságának*, *beállítottságának*. Tévedés lenne ezt „vagy - vagy” kérdésnek tartani; a szexológiai vizsgálatok ugyanis megállapították, hogy fokozati különbségekről van szó. A felnőttek többsége ugyan nagy mértékben heteroszexuálisan orientált, de köztük is sokan vannak a többé-kevésbé biszexuálisok, akik valamennyire mindkét nemmel képesek szexuális élvezethez és kielégüléshez jutni. A kizárólag homoszexuális beállítottságúak aránya pedig egy számmal is kifejezhető (vagyis nem éri el a 10%-ot).

Ezt az elmúlt évszázadban számos kutató állapította meg; köztük a legismertebb *A.C. Kinsey* (1948), aki a lehetséges szexuális beállítottságok skáláját összeállítva egyik végére (0) a kizárólag heteroszexuális, a másik végére (6) pedig a kizárólag homoszexuális viselkedést tette; a köztük levő fokozatok (1-5-ig) pedig a különböző mértékben biszexuális viselkedéseket jelzik. (Lásd 2. ábra) *Fritz Klein*, amerikai szexuálterapeuta a Kinsey-féle skálát részletezve néhány újabb dimenzióval egészítette ki. (Lásd 3. ábra)

Heteroszexuális és homoszexuális viselkedés					
0	1	2	3	4	5
Kizárólag heteroszex. viselkedés	Néha homo-szex. viselkedés	Gyakran homo-szex. viselkedés	Gyakran hetero-szex. viselk.	Néha hetero-szex. viselkedés.	Kizárólag homoszex. viselkedés
	Bisexuális viselkedés				

2. ábra. A.C. Kinsey Skálája

Variánsok	Múlt	Jelen	Ideál
Szexuális vonzalom			
Szexuális viselkedés			
Szexuális fantáziák			
Érzelmi vonzódás			
Szociális kedvelés			
Identifikálódás			
Hetero/homo életstílus			

1	2	3	4	5	6	7
csak más-nemű	főleg más-nemű	inkább más-nemű	egyaránt mindkét nem	inkább azonos nemű	főleg azonos nemű	csak azonos nemű

3. ábra. F. Klein Szexuális Orientáció Táblázata

Míthogy közel kétezer éves zsidó-keresztény kultúránkban mindeddig csak a heteroszexuális beállítottság számított „normálisnak”, a kivételeket ez alól bűnnek vagy betegségnek tartották, tehát büntették, vagy gyógyítani próbálták. Az eredetileg zoológus Kinsey azonban már tudta, hogy a homoszexuális viselkedés az állatvilágban is előfordul, s így megjelenése az embernél sem meglepő. A homoszexuális fantáziák ugyan gyakoribbak, mint a tényleges homoszexuális viselkedés, s ez megnehezíti annak eldöntését, hogy mi legyen a beállítottság kritériuma. A megítélést az is nehezíti, hogy *sokaknál mindkét orientáció megfér egymás mellett, különböző arányban, s maga a beállítottság is változhat az egyén élete során*. Kinsey ezért arra a következtetésre jutott, hogy a „homoszexuálisok” helyett inkább csak homoszexuális jellegű

viselkedésről beszélhetünk, ami legtöbbször nem zárja ki a heteroszexuális viselkedést sem, bár ezek aránya eltérő lehet.

Indokolatlan tehát a homoszexuális (vagy biszexuális) viselkedés okaként különleges szomatikus (hormonális, genetikai stb.) tényezőket feltételezni, s így fogyatékoságnak vagy éppen betegségnek tartani és gyógyítására törekedni (ahogyan az a 20. században történt). A szexuális orientációt veleszületettnek tartó „esszencialista” irányzat napjainkra már háttérbe szorult a „konstrukcionista” értelmezés mellett, amely a szexuális beállítottságot történelmi és szociokulturális konstrukcióként fogja fel. Ez különösen fontos a homoszexuális orientáció megítélése szempontjából. Ugyanakkor tény, hogy bizonyos újabb genetikai tanulmányok még mindig a biológiai determináció mellett érvelnek. Hivatkoznak pl. arra, hogy monozigota ikerpárok több mint 50%-a hasonlóságot mutat a homoszexuális beállítottságot illetően, míg a nem vér szerinti testvéreknél ez alig 10%-os stb. A gének természetesen sok mindent lehetővé tesznek, de ritkán determinálnak.

A szexuális viselkedés lehetséges „tárgyai”

Egy némileg leegyszerűsítő, formális felosztás szerint, amelyet *W. von Humboldt* (1827) óta ismerünk, az emberi szexuális viselkedés négyféle „objektumra” irányulhat: önmagára az egyénre, egy másneműre, egy azonos neműre, vagy egy állatra. (Az utóbbi napjainkban és kultúránkban már ritkán fordul elő; Kinsey vizsgálatai szerint a férfiak 8%-ánál és a nők 4%-ánál; a múltban valószínűleg gyakoribb volt, ahogyan azt pl. egyes ógörög mondák és műalkotások tükrözik.)

A *szexuális öningerlés (autoerotika)* nemcsak éber, hanem alvó állapotban is előfordulhat; ilyenkor természetesen nem tudatos és rendszerint szexuális tartalmú álmokhoz kapcsolódik. Az alvás során bármikor előfordulhatnak szexuális álmok mindkét nemnél, s ezek - intenzitásuktól függően - szexuális reagálást, sőt, orgazmust is előidézhhetnek. (A férfiaknál éjszakánként többször előforduló „fiziológias erekciók” viszont többnyire nem kapcsolódnak szexuális álmokhoz, s nem járnak orgazmussal.) A napközben, éber állapotban történő szexuális öningerlést, latin eredetű nevének megfelelően (*maszturbáció*, de korábban *onániának* is nevezték) általában kézzel gyakorolják, de gyakori a nemi szerv hozzádörzsölése valamely tárgyhoz (lepedőhöz, párnához stb.) is. A szexológiai vizsgálatok szerint az embernél ez *a leggyakoribb formája a szexuális aktivitásnak*. (Egyébként jónéhány emlőszállatnál és minden primátánál is előfordul.) Az ókorban és középkorban természetesnek tartották, a legutóbbi évszázadokban azonban negatív előítéletek terjedtek el róla: bűnnek és betegségnek tartották - sajnos, sokan még ma is büntudattal gyakorolják.

A *heteroszexuális* irányultságú egyének jellemzője, hogy elsődlegesen vagy kizárólagosan a más neműekhez vonzódnak, közülük választják ki azt, akivel a nemi érintkezés valamilyen formája számukra szexuális izgalmat és élvezetet jelent. A nemi érintkezés sokféleképpen történhet: már a partner látványa vagy elképzelése is izgalmat válthat ki; a testi érintkezés pedig történhet *manuálisan*, a szexuálisan ingerelhető testfelületek, erogén zónák simogatásával, masszírozásával; aztán *orálisan*, vagyis az erogén zónák szájjal ingerlése révén; *vaginálisan*, a nemiszervek találkozása, vagyis közösülés (koitusz) révén, vagy *análisan*, tehát a végbélnyílás ingerlése útján. Régebben a nemi érintkezést sokan a közösülésre szűkítették le; inkább csak a 20. században kezdett elterjedni az orális ingerlés két fő formája: a felláció (a férfi nemiszerv szájjal ingerlése) és a kunnilingváláció (a női nemiszerv szájjal ingerlése).

A heteroszexuális viselkedés leggyakoribb formája a *vaginális közösülés*, amelyet rendszerint hosszabb-rövidebb előjáték (csókolózás, simogatás stb.) előz meg, a szexuális izgalom (merevedés, hüvely-nedvesedés) fokozása érdekében. A nők számára rendkívül fontos a klitorisz

(csikló) direkt vagy indirekt ingerlése (kézzel vagy szájjal), mert így sokkal könnyebben eljutnak a kielégülésig, mint pusztán a közösüléstől. Az egyszerre történő kielégülés ritkán sikerül, de nem is fontos; jobb, ha a férfi ki tudja várni a nő (gyakran többszörös) orgazmusát. Ez sok férfinak nehéz, különösen, ha az önkielégítések során megszokták a (magömléssel kísért) gyors kielégülést. Magömlés (ejakuláció) egyébként a nőknél is előfordulhat, mert a hüvely ún. G-pontjának ingerlése folytán a húgycső melletti „parauretrális mirigyek” váladékot termelnek, amit az orgazmus izom-összehúzódásai kipréselnek a húgycsőből. A közösülés viszonylag ritka változata az *anális közösülés*, amit heteroszexuális párok részben a változatosság, részben a fogamzásgátlás kedvéért gyakorolnak.

Az erogén zónák *kézzel ingerlése* az orális ingerlés mellett az egyik leggyakoribb nemi érintkezési forma. Mindkettő a *petting* fogalmába tartozik, amely minden, a közösülésen kívül megvalósítható szeretkezési módot jelent; előnye, hogy elkerülhetővé teszi a nem kívánt terhességet, jórészt a különböző fertőzéseket is, ráadásul némi gyakorlattal orgazmust is eredményez.

A *homoszexuális nemi érintkezés* formái a vaginális közösülés kivételével nem különböznek a heteroszexuális érintkezéstől. Leggyakrabban a kézzel vagy szájjal ingerlés fordul elő; férfi pároknál emellett az anális közösülés is gyakori. A nők közötti szexuális kapcsolatok rendszerint tartósabbak és inkább járnak emocionális kötődéssel, mint a férfiak közöttiek.

S. Freud biszexualitás koncepciójának bírálata

A biszexualitásokról szóló könyv (E.J. Haeberle - R. Gindorf: Bisexualitáten, 1994) egyik tanulmányában három amerikai szociálpszichológus, J. R. Gagnon, C.S. Greenblat és M. Kimmel vitatkozik az *esszencialistákkal*, akik a szexuális beállítottságot biológiai eredetűnek és veleszületettnek tartják. Velük szemben a *konstruktivistáknak* adnak igazat, vagyis a szexuális beállítottságot - köztük a biszexualitást - sokféleségéből és változékonyságából kiindulva úgy vélik: az ontogenezis során kialakuló konstruktumokról van szó, amelyeknek alakulását különböző kulturális hatások, interperszonális és interpszichikus szkriptek befolyásolják.

A könyv egy másik tanulmányában E. Borneman S. Freud biszexualitás-fogalmának változatairól azt írja, hogy ez a fogalom Freudnál a következő összefüggésekben merül fel:

1. *Evolúciós biszexualitásként.* Eszerint fajfejlődésünk kezdetén az emberek biszexuálisak voltak, s ebből polarizálódott később - különböző korlátozások folytán - a heteroszexualitás és a homoszexualitás. Ezt a tetszetős hipotézist azonban semmivel sem tudja alátámasztani (az ógörög mítoszon kívül).
2. *Embrionális biszexualitásként.* Ezt abból kiindulva tételezte fel, hogy az ontogenezis a fajfejlődést utánozza, s a magzat fejlődésének első két hónapjában a fiú- és lánymagzat nemi szervei hasonlítanak. Ám, ha az eredeti hipotézis megalapozatlan, akkor ez is az.
3. *Hermafroditizmusként.* Erről Freud többféle értelemben is beszél; pl. Platonra utalva lehetségesnek tartotta, hogy az ember eredetileg hermafrodita volt; ezért az ókor istenei is gyakran kétneműek. Az ősi mítoszokat azonban aligha lehet tudományos érvként komolyan venni.
4. *Szomatikus biszexualitásként:* Bizonyos fokú „anatómiai hermafroditizmust”, vagyis az ellenkező nemi berendezés csökevényes jelenlétét Freud mindenkinél normálisnak tartotta. Ez is pusztá fantáziálás.

5. *Pszichikus biszexualitásként.* Ugyanígy normálisnak tartotta, hogy mindkét nem lelki alkatában vannak férfias és nőies vonások (persze eltérő arányban). Minthogy a „férfias és nőies” vonások meghatározása relatív és történetileg változó, aligha lehet közülük a szexuális beállítottsághoz.
6. *Biszexuális énképként.* A fentiekből adódóan úgy vélte, sokak énképe a férfias és nőies identitás között ingadozik. (Nem nagyon tett különbséget a homoszexualitás, biszexualitás és a transzszexualitás között. Az énkép férfias vagy nőies jellegéből illetve ennek ingadozásából viszont valóban következhet a szexuális orientáció ingadozása.)
7. *Biszexuális tárgyválasztásként.* Freud ezt a hajlamot abból eredeztette, hogy a kisgyermek tárgyválasztása éppúgy irányulhat az anyára, mint az apára. A kisgyermek „tárgyválasztása” azonban korántsem határozza meg a későbbi választásait.
8. *A választott tárgy biszexualitásaként.* Ugyancsak a kisgyermek Ödipusz-komplexusából eredeztette Freud, hogy olyan partnert keresünk, akiben egyaránt vannak nőies (az anyára hasonlító) és férfias (apára hasonlító) tulajdonságok. (Ennek viszont semmi köze a biszexualitáshoz.)
9. *A nő biszexualitásaként.* Freud szerint részben ennek tulajdonítható, hogy nemi szervében is együtt van a férfias (klitorisz) és nőies (vagina) elem. Kicsit nevetséges, hogy anatómiai sajátosságokból próbálja levezetni a pszichoszexuális orientációt.

Borneman mindezeket a gondolatokat bővebben is kommentálja.

Más elméletek, kutatási eredmények

Egy holland szexuálterapeuta, A.X. van Naerssen (in: Haeberle, E.J. - R. Gindorf, 1994) szerint a szexuális viselkedést három különböző perspektívából lehet elemezni. A pszichoanalitikus, a behaviorisztikus és az orvostudományi magyarázat egyaránt reális lehet. A különböző szakembereknek azonban egyezsége kell jutniuk a szexuális jelenségek értelmezésében. A szexuális orientációt lehet kognitív folyamatként, vagy az egyén emocionális és szociális készségeként elemezni. A folyamat szakaszokra tagolható: szenzibilizálódás, identitás-zavar, egy identitás elfogadása és fixálása. Az utóbbinak lényege az elkötelezettség érzése bizonyos viselkedésminták követésére, amely valamilyen szexuális kapcsolat létesítésében nyilvánul meg. Egy másik kutató véleménye, hogy nem önmagukban a korai élmények a döntőek, hanem ahogyan azokra emlékszünk, azokat értelmezzük és feldolgozzuk.

Von Naerssen vizsgálatai alapján úgy látja, a szexuális identitás és orientáció elemzése csupán az egyéni pszichoszexuális fejlődés magyarázatának egyik lehetséges útja. Ez a tudományos hagyomány Erikson (1968) könyvének megjelenése óta nagyon népszerű, mert lehetővé teszi az egyének besorolását a hetero-, vagy homoszexualitás és biszexualitás kategóriáiba. Valójában azonban nincs éles különbség az említett orientációs kategóriák között, s a felnőtté váló fiatalokat ma olyan sokféle szkript és inger éri, hogy egyre nehezebben tudják magukat bármelyik kategóriába besorolni. A von Naerssen által vizsgált fiatal férfiaknak is épp ez okozott gondot, ugyanis maszturbációs fantáziáikban gyakran keveredtek a hetero- és homoszexuális jelenetek, ami zavarólag hatott rájuk és megnehezítette az orgazmus elérését. A szerző ezzel kapcsolatban utal W. Masters és V. Johnsonra (1979), akik szerint egyáltalán nem ritka, hogy heteroszexuális férfiaknak homoszexuális fantáziáik vannak; a homoszexuálisoknál pedig heteroszexuális fantáziák is felmerülnek.

A von Naerssen által vizsgált fiatal emberek emiatt nem tudták eldönteni, hogy hetero-, vagy homoszexuális beállítottságúak. Tizenéves korukban ugyanis váltakozva volt kapcsolatuk azonos- és másnemű partnerekkel. Orientációs bizonytalanságuk szorongásokat váltott ki, s még a maszturbáció sem hozott megnyugvást. Nem tudták elkötelezni magukat egyik szexuális beállítottság mellett sem; ezért kerestek szaksegítséget. Von Naerssen valamelyik szexuális orientáció preferálása, vagy a kisgyermekkorai traumák elemzése helyett javasolta az orientációs bizonytalanság és a fantáziák sokféleségének elfogadását és olyan szexuális kapcsolatok létesítését, amelyben jól érzik magukat (függetlenül a partner nemétől). A többi majd kialakul.

Dokumentáció **(Szakkönyvek és szakvélemények)**

1. Bosinski H.A.G.: Geschlechtlichkeit und Sexualität unter dem Aspekt der Biopsychosozialität des Menschen - Ein Versuch (In: K.F.Wessel (Hg.): Interdisziplinäre Aspekte der Geschlechterverhältnisse...1992, Kleine V., 314 p.)

A német szerző, a berlini Humboldt Egyetem tanára ebben a tanulmányában a nemiséget az ember „biopszichoszociális” megnyilvánulásának tartja. Abból indul ki, hogy az emberi viselkedés eredetéről és motívumairól szóló viták többé-kevésbé az alábbi két álláspontot tükrözik:

a) *Az ember viselkedését (filo)genetikus öröksége és biológiai alkata határozza meg.* A tanulásnak, kultúrának és nevelésnek csupán módosító szerepe van.

b) *Az ember szociális környezetének, kultúrájának és nevelésének terméke.* A biológiai tényezők csak az anyagi alapokat jelentik ehhez, de nem befolyásolják tevékenységének tartalmát.

A tudományon belül is tartják magukat a megalapozatlan előfeltevések, többek közt éppen a nemiséggel kapcsolatos elméletekben. A vita nem csupán a „kemény” vagy „lágy” adatok körül folyik, hanem valójában a „test vagy lélek”, a „természet vagy kultúra” ellentéte körül. Legfőbb ideje tehát az emberi viselkedés komplexebb megértésének, egyrészt a *biológiai-orvosi* (természettudományi), másrészt a *szociológiai-pszichológiai* (társadalomtudományi) megközelítések áthidalásának. Erre jó példának tűnik a szexuális orientáció *esszencialista és konstruktivista értelmezése* közötti ellentét, amelyet eddig nem sikerült áthidalni.

A náciizmus bűnei miatt sokak szemében gyanússá vált az emberi viselkedés biológiai (vagyis faji) eredetének állítása. Ezzel ellentétben a sztálinizmus szélsőségesen hangoztatta, hogy az ember a maga társadalmi viszonyainak terméke. Holott az emberi viselkedés, különösen pedig a szexuális viselkedés biológiai-orvosi leleteinek mellőzése, tagadása lehetetlenné teszi az ember komplex megértését. Az így megőrzött, dualisztikus emberkép a biológiai adottságokat „állati maradványoknak” tartja, amelyek az ember számára már rég feleslegessé váltak. Ugyanakkor viszont a biológiai elméletek is tévednek, amikor feltételezik, hogy a viselkedés fejlődése a szociokulturális tényezők alapvető hatásának figyelembe vétele nélkül is megérthető, nemcsak a filogenezis, hanem az ontogenezis tekintetében is. Hiszen bebizonyosodott, hogy már az emberszabású majmok fejlődését is meghatározó hatása van a bioszociális tényezőknek. Mennyivel inkább érvényes ez az emberi fajra, amely éppen ebből az állati szintből emelkedett ki! A tudomány számára mindenképpen nagy kihívás az emberré válás e kritikus fázisainak felderítése.

Előbb azonban nem árt tisztázni néhány *terminológiai kérdést* Bosinski szerint. Mindenekelőtt két, azonos értelműnek vélt fogalmat kell differenciálnunk. Gyakran akkor is „*nemtől függő*” (*geschlechtsspezifisch*) viselkedésről beszélnek, amikor valójában csak „*nemre jellemző*” (*geschlechtstypisch*) viselkedésről van szó. Holott nemtől függőnek csak azokat a funkciókat vagy struktúrákat nevezhetjük, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a biológiai reprodukcióhoz, tehát pl. a menstruációt, a gyermeknemzést, a szülést és a szoptatást. Ezek a nemtől függő különbségek genetikailag megalapozottak és bipolárisak.

Ezzel szemben a „nemre jellemző, tipikus” különbségek *statisztikai jellegűek*, vagyis nem találhatók meg minden egyednél az adott nemben, hanem csak az egyneműek csoportjainál. Ha összehasonlítjuk más nemű csoportokkal, akkor nemre jellemző különbségek derülnek ki. Ezek tehát az átlagot illető különbségek, amelyekről az egyén eltérhet. A nemekre jellemző különbségek közé tartozik például a férfiak átlagosan jobb *térbeli tájékozódása*, vagy átlagosan *agresszívebb viselkedése*, és a nők motivációjának, viselkedésének átlagosan erősebb *szociális irányultsága* stb. S ami a legfontosabb, hasonló a helyzet a férfiak és nők *szexuális orientációja* terén; ez sem nevezhető „nemtől függőnek”, hiszen sokszorosan bebizonyosodott, hogy mindkét nembeli képesek a hagyományosan „normálisnak” tekintett heteroszexuális orientációtól eltérni (bár ez a nemre átlag jellemző viselkedésük).

Tény, hogy a statisztikai jellegű értelmezés alapján csak az számít „normálisnak”, aki az átlagnak megfelelően viselkedik. E felfogás fejlődés-ellenességének egyszerű példája a balkezesség értékelése: mivel eltér az átlagtól, egyes kultúrák abnormálisnak tekintik és erőszakkal át akarják nevelni, holott ugyanúgy működhet, mint a jobbkezesség. A „*normalitás megfelelője*” tehát nem az átlagnak megfelelés, hanem a funkcionálás. Ha ezt az elvet a szexuális orientációra alkalmazzuk, akkor felmerülhet a kérdés, hogy az emberi faj „*biszexuális lehetőségének*” milyen evolúciós értelme van? Ennek megválaszolásával ugyanis közelíthetjük egymáshoz a biológiai-evolúciós és a szociológiai-történelmi megközelítéseket.

A nemekre nézve jellemző megoszlású tulajdonságok, így a szexuális orientáció filogenezisét illetően érdemes megnézni, *milyen evolúciós értelme vagy értéke lehet a különféle szexuális beállítottságoknak*. A heteroszexuális orientációnál ez egyértelmű, hiszen ez teszi lehetővé a faj szaporodását (bár az emberi faj túlnépesedése folytán ma már kevésbé fontos). A biszexuális (és homoszexuális) orientáció esetében meggondolandó a kultúrákat átfogó, univerzális elterjedtségük, az előfordulásuk más emlősszállatoknál, különösen a nem-emberi primátáknál, ami arra utal, hogy evolúciósan is funkcionális. Biológiai megalapozottságát mutatja, hogy egyes állatkísérleti adatok szerint a prenatális szakaszban előforduló androgének mennyisége befolyásolhatja a későbbi szexuális orientációt.

Bosinski mindebből azt a következtetést vonja le, hogy az ontogenetikus fejlődésben is megvannak a különböző irányú szexuális orientáció biológiai előfeltételei. Ezek azonban csak lehetőségek, amelyek közül valamelyik erősebb vagy kizárólagos realizálódását már a környezeti faktorok segítik elő. Így jön létre a „*komplex interdependenciák rendszere*”, az ember, mint „*biopszichoszociális lény*”.

2. I. Sz. Kon: A nemi identitásról (In: Énünk nyomában. 1989, Kossuth K., 352 o.)

A világhírű orosz szexológus ebben a könyvében a személyiség én-tudatának fejlődésével kapcsolatban a nemiség-tudat fejlődésére is kitér. Az alábbiakban néhány jellemző részt ismertetünk a könyvből:

Az Én állandóságának, azonosságának gondolatát Kon szerint legjobban az *identitás* terminus fejezi ki, amelynek az emberről szóló tudományokban három fő modalitása van: „1. a *pszichofiziológiai identitás* a szervezet fiziológiai és pszichikus folyamatainak és struktúrájának egységét és folytonosságát jelöli; 2. a *társadalmi identitás* azon tulajdonságok rendszerét jelöli, amelyek az egyedet társadalmi egyénné, egy meghatározott társadalom vagy csoport tagjává teszik... 3. a *személyes identitás* (vagy én-identitás) az önmaga énjének tudatában levő személyiség élettevékenységének, céljának, motívumainak, egzisztenciális fontosságú attitűdjeinek egységét és folytonosságát jelöli...

Az Én belső szerkezetének vizsgálata a fogalmak további differenciálódásával jár. Az *alanyi-tevékeny* mozzanatot, az egyéni lét szabályozó-szervező elvét aktív, cselekvő, *egzisztenciális Énnek* vagy *ego*-nak nevezik. Az egyén önmagáról alkotott elképzeléseit, én-képét vagy én-koncepcióját reflexív, fenomenális vagy *kategoriális Énnek*. Az Én fogalmi formákat nem öltő átélésének jelölésére olykor az *én-élmény* terminust is használják. Minden egyes elemnek specifikus folyamatok felelnek meg: az egzisztenciális Énnek az önszabályozás és önkontroll; az én-élménynek az önészlelés (ön-percepció); a kategoriális énnak az önismeret, az önértékelés stb.” (32-33. old.)

„A gyermek kategorizálási képességének fejlődése különösen szemléletesen követhető nyomon nemi hovatartozásának tudatosulásán. Az elsődleges nemi identitás, önmagának a férfi vagy női nemhez sorolása rendszerint már másfél éves korra kialakul, s az éntudat legszilárdabb, középponti elemét alkotja. A nemi identitás terjedelme és tartalma a növekedéssel változik. A kétéves gyermek tudja, hogy milyen nemű, de tudását még nem tudja megindokolni. Három-négy éves korára világosan megkülönbözteti a körülötte levő emberek nemét (már 7-8 hónapos csecsemőknél is megfigyelhető, hogy eltérően reagálnak férfiakra és nőkre), ezt azonban gyakran esetleges külső jegyekkel, például a ruhával kapcsolja össze és elvileg megmásíthatónak, megváltoztathatónak tartja. Hat-hét éves korában a gyermekben végleg tudatosul a nemi hovatartozás megmásíthatatlansága, ami egybeesik a viselkedés és a beállítódások nemi differenciálódásának viharos erősödésével: a fiúk és a lányok saját kezdeményezésükre különböző játékokat és játszótársakat választanak, különböző lesz az érdeklődésük, viselkedési stílusuk stb. Ez a spontán nemi elkülönülés, a nemi ismérv szerinti társaságképződés előmozdítja a nemi különbségek tudatosulását.

A gyermek saját nemi hovatartozásának tudatosulása egyrészt szomatikus ismerveken alapszik, másrészt olyan magatartásbeli és karakterológiai sajátosságokon, melyek értékelhetőek aszerint, hogy mennyire felelnek meg a *férfiasság* (maszkulin jelleg) és a *nőiesség* (feminin jelleg) normatív sztereotípiáinak. Ezek az önértékelések - mint az összes többi, gyermeki önértékelés - abból származnak, ahogy a gyermeket környezete értékeli; többdimenziósak és gyakran nem egyértelműek. Már az óvodásoknak is gyakran problémát okoz a férfiasságuk illetve nőiességük mértékének megítélése és nemi szerep-preferenciáik közötti viszony.

Noha a nemi differenciálódásnak és tudati tükröződésének pszichológiája nagy elméleti és gyakorlati, pedagógiai és gyógyászati jelentőségű, a kérdést még kevésbé vizsgálták. E folyamatok magyarázatára három alternatív elmélet tart igényt:

Az *identifikációs elmélet* az érzelmek és az utánpótlás szerepét hangsúlyozza; e teória szerint a gyermek öntudatlanul a vele azonos nemű felnőttek, mindenekelőtt szülei magatartását utánozza, helyükbe akar lépni. A *nemi tipizációs elmélet*, amely a tanulás (szocializáció) szerepét emeli ki, döntő jelentőséget tulajdonít a megerősítés mechanizmusainak: a szülők és más felnőttek megdicsérik, jutalmazták a fiúkat a „fiús”, elmarasztalják a „lányos” viselkedésért, a lányok pedig dicséretet kapnak a „nőies” és szidást a „férfias” viselkedésért. Az *önkategorizálási elmélet*, amely L.A. Kohlberg amerikai pszichológus kognitív fejlődési

elméletére támaszkodik, az éntudat vezető szerepét hangsúlyozza: a gyermek először elsajátítja a nemi identitást, fiúnak vagy lánynak vallja magát, majd magatartását ahhoz igazítja, amit az elfogadott magatartással összhangban állónak vél. A nemi tipizációs elmélet szerint a gyermek viselkedési motivációjának logikája ilyen: „Dicséretet szeretnék kapni; akkor dicsérnek, ha azt teszem, ami egy fiúhoz illik, ezért fiú akarok lenni.” Az önkategorizálási elmélet szerint: „Fiú vagyok, ezért azt akarom tenni, ami fiúhoz illik; és hogy ezt tehetem, az a jutalmam.”

Bár mindhárom elméletben van némi igazság, egyikük sem ad magyarázatot valamennyi ismert tényre. Az identifikációs elmélet legfőbb gyengéje alapfogalmának határozatlansága: az identifikáció jelentheti önmagunknak másokkal való összehasonlítását, utánzást és másokkal való azonosulást is. Ámde, ha egy fiú védekezésből azonosul az apjával, mert fél tőle (:a freudi Ödipusz-komplexus), annak nem sok köze van a szereteten alapuló utánzáshoz. A konkrét egyén (az apa mint személyiség) viselkedésének utánzását gyakran összekeverik társadalmi szerepének elsajátításával (az apa, mint tekintélyi figura). Az is gyakori, hogy a fiú valójában nem az apját, hanem egy másik férfit tekint példaképének. Azonkívül a gyermekek viselkedése korántsem mindig a felnőttek viselkedésének utánzásán alapul; az egynemű fiúkompániák például nyilván nem azért jönnek létre, mert a fiúk azt látják, hogy apjuk kerüli a nőket.

A nemi tipizációs elmélet mechanikus: a gyermek inkább tárgya, semmint alanya a szocializációnak. Erről az állásponton kiindulva nemigen magyarázható meg, hogy a nemi sztereotípiákhoz képest miért van annyi, a nevelés jellegétől független egyéni változat és eltérés. Azonkívül számos sztereotip fiús és lányos reakció spontánul, a tanítástól és ösztönzéstől függetlenül alakul ki.

Az önkategorizálási elmélet bizonyos tekintetben szintetizálja a két előbbi közelítésmódot: feltételezi, hogy a gyermeknek a neméhez illő viselkedésről alkotott elképzelései egyaránt függenek a mintájául szolgáló férfiak és nők viselkedésére vonatkozó, saját megfigyeléseitől, valamint az ilyen jellegű cselekedetei által a környezetéből kiváltott helyesléstől vagy rosszallástól. Ez az elmélet azonban nem veszi figyelembe azt a tényt, hogy a gyerekek magatartásának nemi szerep szerinti differenciálódása jóval korábban kezdődik, mintsem stabil identitásuk kialakulna.

Meglehet, hogy ezeket az elméleteket nem alternatív, hanem *egymást kiegészítő* teóriáknak kellene tekintenünk, amelyek ugyanazt a folyamatot írják le különböző szempontokból: a nemi tipizációs elmélet a nevelők, az önkategorizálási elmélet a gyermek szemszögéből. Azonkívül a nemi öntudat kialakulásának különböző oldalaira irányítják a figyelmet: a kognitív fejlődési elmélet a kategorizálás folyamataira, a nemi tipizációs elmélet a tanulásra és a begyakorlásra, az identifikációs elmélet pedig az érzelmi kapcsolatokra és viszonyokra.

A maszkulin és a feminin jelleg sztereotípiái, azaz a férfias és a nőies tulajdonságok ideális készletei, amelyek alapján az emberek testalkatukat, magatartásukat és jellemüket észlelik és értékelik, nagyon szilárdak és szorosan összefüggnek a kultúra illetve szubkultúra normáival.” (184-186. old.)

3. Pepper Schwartz - Philip Blumstein: Der Erwerb sexueller Identität: Bisexualität (In: E.J.Haeberle - R. Gindorf (Hg.): Bisexualitäten. 1994, Fischer V., 359 p.)

Az amerikai szerzők 1973-1974-ben 156 véletlenszerűen kiválasztott egyént (76 férfit és 80 nőt, 20-60 éveseket) vizsgáltak félig strukturált, többszöri interjúkkal, szexuális identitásuk és orientációjuk alakulása szempontjából. Abból indultak ki, hogy még a szakemberek is többnyire kritikátlanul elfogadják, hogy a nemi szerep *dichotom* jellegű, vagyis két lehetséges formája a férfi és a női szerep, amelyek mindegyike állandó szomatikus és viselkedésbeli

tényezőkön alapul. A szexuális orientációt pedig abból állapítják meg, hogy az egyén nemi energiája (libidója) milyen tárgyra (milyen nemű személyre) irányul. Ez pedig a nemi szerepekből következne.

E sztereotip séma komplikációi egyrészt a nemi energia ambivalens fogalmából adódnak, másrészt abból, hogy a nemi szerepviselkedés, s vele együtt a szexuális identitás és az orientáció is változhat az egyének élete során. A szexuális orientáció egy absztrakt fogalom, amely leegyszerűsíti a valóság komplexitását, s benne *esszencialista* elképzelések tükröződnek, amelyek kétféle szexuális orientációt feltételeznek, ezeket pedig egymást kizárónak, s egyszer s mindenkorra adottnak tartják. „A szexuális *identitás* a nemi lényeg szubjektív megnyilvánulása, a szexuális *orientáció* pedig annak nyilvános manifesztációja.” (217. old.) A heteroszexuális identitás nyugati kultúránkban a legtöbb ember számára normálisnak tűnik, s nagyrészt tudattalanul alakul ki. Egy jelentős kisebbségnek azonban előbb-utóbb problémát okoz; ezek a homoszexuális és biszexuális beállítottságúak. Helyzetük abban különbözik egymástól, hogy a homoszexuálisok már kialakították szubkultúrájukat és szervezeteiket, amelyekbe a biszexuálisokat nem fogadják be, mert ők „nem igazi homoszexuálisok”. Ők csak napjainkban kezdik kialakítani saját szubkultúrájukat és szervezeteiket.

A vizsgálatok eredményei az alábbi, egymással összefüggő témák köré csoportosíthatók: 1. A felnőttek szexuális identitásának változtathatósága. 2. A szexuális viselkedés és a szexuális identitás közötti viszony problematikussága. 3. A férfiak és nők különbségei a szexuális fejlődés és az identitás kialakulása terén. 4. A múltbeli élmények mai értelmezésének és a jövőben elvárt élmények anticipációjának szerepe az identitás alakulásában. 5. A szexualitás kulturális tényezőinek hatása a szexuális identitás alakulására.

A szerzők megállapítják, hogy bár a legtöbb amerikaiban csak egyfajta szexuális identitás alakul ki, az általuk megkérdezettek többsége identitásának változásairól számolt be. Az is kiderült, hogy a szexuális viselkedés nem határozza meg döntően az egyén szexuális identitását és orientációját, mert a viselkedésnek rendkívül sokféle motívuma lehet. Bizonyos viselkedések és élmények pedig felkelthetik a „másság” gyanúját, vagyis egy olyan feltételezést, amit az egyén felül akar vizsgálni, hogy kipróbálja és tisztázza saját szexuális beállítottságát. Ha ennek során gyanúja megerősödik, s tapasztalja, hogy képes a homoszexuális viselkedésre is, akkor szexuális orientációja a biszexualitás irányában változik. Mivel azonban legtöbbször csak kétféle beállítottságot (hetero- vagy homoszexuálist) tartanak lehetségesnek, sokáig ***hadakoznak a biszexuális orientáció ellen***, s vagy hetero-, vagy homoszexuálisnak tartják magukat.

A két „lehetséges beállítottság” elfogadott előitélete tehát legalább annyira (vagy még inkább) befolyásolja a szexuális identitás alakulását, mint a szexuális viselkedés, bár ez utóbbi könnyebben eltér az elfogadott normáktól. Valójában tehát jóval több a biszexuális beállítottságú nő és férfi, mint ahányan ezt elismerik magukról. (Egyébként tény, hogy ezt már A.C. Kinsey is megállapította.)

4. Szilágyi Vilmos: Biszexuálisak vagyunk? (In: Intimkapcsolat kézikönyve, 1994, 222-231. old. alapján)

A hirdetési lapok és a szex-magazinok társkereső illetve szexpartner-kereső rovataiban egymást érik a biszexuális partnert kereső hirdetések. Úgy tűnik, főleg (házas)párok keresnek maguknak olyan partnert, aki a hármasszexet sem utasítja vissza. Ez azt jelenti, hogy a hirdető hármasszexet szeretne: két férfi és egy nő, vagy inkább egy férfi és két nő. Ilyenkor azonos neműek is foglalkoznának egymás szexuális ingerlésével.

Dehát ez már homoszexualitás! - mondhatja erre bárki. Részben igaz ez, de nem teljesen. Azonos neműek szexuális kapcsolata valóban homoszexuális jellegű, de homoszexuálisnak csak az nevezhető, aki kizárólag azonos neműre tud szexuálisan reagálni. Ha másneműre is tud, akkor már nem egyértelműen homoszexuális, hanem *biszexuális*, vagyis *kétféle irányultságú*. Persze valószínű, hogy az egyik irányultsága erősebb, vagy előnyben részesített, míg a másik meghúzódik a háttérben, s csak alkalmanként jelentkezik. Így aztán nehéz meghúzni a határt, s pontosan megmondani valakiről, hogy egyféle (hetero-, illetve homoszexuális), vagy kétféle irányultságú, tehát biszexuális.

A szexuális beállítottság eredete

Az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy az emberek túlnyomó többsége heteroszexuálisnak vallja magát. Ám, ha alaposabban vizsgáljuk, mint ahogy pl. **Kinsey** tette, kiderülhet, hogy a 40 év körüli férfiak és nők közel felének volt már homoszexuális élménye. Ettől persze ezek még nem homoszexuálisok, hiszen döntően heteroszexuális kapcsolataik vannak, de bizonyos feltételek esetén képesek a homoszexuális viselkedésre is. Ez kezdetben többnyire meglepetés számukra, mégpedig általában nem kellemes meglepetés. Sokan egyenesen megijednek, s félni kezdenek a homoszexuálissá válástól, ami számukra betegségnek vagy züllöttségnek tűnik.

Ez azonban kétszeresen is tévedés: egyrészt a kialakult heteroszexuális beállítottságú ember néhány ilyen élménytől sem válik homoszexuálissá; másrészt a homoszexuális viselkedés éppúgy nem betegség, mint a heteroszexuális (és önmagában éppúgy nem erkölcstelen, mint amaz). Egyszerűen arról van szó, hogy a szociális körülmények hatására az emberek egy részénél ilyen, a másik részénél pedig másféle szexuális beállítottság alakul ki. A kettő azonban keveredhet is, hiszen *nem zárják ki egymást. Egyik sem születik velünk, és sokféle tényező befolyásolja*, hogy a kezdeti, homályos szexuális késztetés milyen irányba terelődik. Nincs tehát eleve adott szexuális beállítottság, hanem csak a többféle irányú fejlődés lehetősége. Emlékeztet Freudnak az a megállapítása, hogy a csecsemő „polimorf perverz lény”, vagyis bármilyen „perverzióra” hajlamos; a különböző szexuális viselkedések lehetősége megtalálható benne.

A szexuális beállítottság alapvető lehetőségei közé tartozik a heteroszexualitás és a homoszexualitás. Ezekből szinte mindenkinben van valamennyi, persze egyénileg igen eltérő arányban. **Többnyire egy beállítottság válik dominánssá**, s ez a több lehetőséget háttérbe szorítja. De azért ezek sem tűnnek el teljesen, s alkalomadtán előbukkanhatnak, meglepetést vagy riadalmat okozva. A riadalom azonban indokolatlan. Minthogy az emberi fejlődés alapvető feltétele a körülmények és az élmények változatossága, így semmilyen beszűkülést nem tekinthetünk kedvezőnek. Valójában tehát örülnünk kellene az újszerű élménynek és a számunkra szokatlan reagálás képességének.

Kedvezőtlen viszont, hogy sokan hajlamosak a bemerevedésre: megszoknak valamit, s attól nem tudnak eltérni, vagyis *a kialakult beállítottság rabjává válnak*. Minden más lehetőséget azonnal elhárítanak, elutasítanak. Közben arra hivatkoznak, hogy „ösztönösen” járnak el, „megérzik”, hogyan kell viselkedniük - pedig valójában a kialakult szokásokat követik. (Ami látszólag felment a végiggondolás és tudatos döntés felelőssége alól.)

Megszűnik-e a homofóbia?

Arra a kérdésre, hogy milyen a különböző szexuális beállítottságok megoszlása és elterjedtsége, kevesen tudnának hozzávetőleg jó választ adni. Pedig Kinsey adataiból következően, miszerint a heteroszexuálisok közel fele képes a homoszexuális reagálásra is, ugyanennyien (vagy még többen) biszexuálisnak nevezhetők. Valószínűleg inkább többen,

hiszen a homoszexuálisnak tartott férfiak és nők között is sok olyan van, aki heteroszexuális reagálásra is képes, bár azonos neműeket részesít előnyben. A homoszexuálisok arányát a felnőtt népesség 5-10%-ára becsülik, ám közülük sokan nem kizárólagosan homoszexuálisok. Úgy tűnik, a felvilágosultság és liberalizmus terjedése kedvez a biszexuális orientáció megnyilvánulásának. Megszűnőben van a „*homofóbia*” is: a beteges irtózás a homoszexualitástól. S mind többen ismerik el, hogy bár az egyik nemet előnyben részesítik, mindkét nemre képesek szexuálisan reagálni, ha a feltételek kedvezőek.

Egy amerikai szexológus, **Eli Coleman** (In: „Bisexualitáten”, 1994) tanulmányában három „*paradigmaváltásról*” számol be ezzel kapcsolatban. Az első még a 19. században történt, azzal, hogy a „normális” (vagyis heteroszexuális) orientációtól való eltéréseket már nem „égbekiáltó bűnnek”, hanem betegségnek, vagy vele született fogyatéknak kezdték tekinteni. A második a 20. század közepén következett be, amikor Kinsey kutatásai nyomán kiderült, hogy milyen sokan eltérnek a normálisnak vélt szexuális beállítottságtól, főleg a biszexualitás, kisebb részben a homoszexualitás irányában; tehát ezek nem betegségek, hanem egyéni különlegességek.

A harmadik paradigmaváltás napjainkban zajlik, s lényege annak felismerése, hogy a szexuális viselkedést és irányultságot minden kultúrában különböző szociális feltételek, többek közt a vallásos meggyőződések határozzák meg, s valójában egyik szexuális beállítottság sem jobb a másiknál. Ez a folyamat persze korántsem zökkenőmentes, s a felismerés ellenére a hagyományos értékrendszer erős nyomást gyakorol az emberekre, hogy a heteroszexualitást mint „normálist” fogadják el.

Nemi szerep és szexuális beállítottság

Érdekes, hogy az említett társadalmi nyomás inkább a férfiakat érinti, mint a nőket. Ahogyan a neves szexológus, **Alex Comfort** (1974) megállapítja, a nők normális lehetőségeinek játéktere sokkal nagyobb, s távolról sem olyan veszélyes számukra, ha mindkét nemmel gyengéd testi kapcsolatokat tartanak fenn. Talán ez magyarázza, hogy az elsődlegesen homoszexuális beállítottságú férfiak közül sokan szeretnének heteroszexuálissá válni. Ez azonban ritkán sikerül, s minél jobban erőltetik, annál kevésbé. Sokkal nagyobb a valószínűsége a biszexuális beállítottság kialakításának, ami az eredeti, „természetes” állapotnak tekinthető. Comfort szerint az ilyen férfinek nem abban kell segíteni, hogy ne legyen csábító más férfiak számára (hiszen minden normális férfi csábító lehet), hanem abban, hogy kapcsolatai legyenek nőkkel is.

*A férfiak többsége azonban pánikszerűen fél attól, hogy „férfiatlannak” tűnik, ha gyengéden viselkedik egy másik férfivel, ezért mereven kerülnek minden gyengédséget egymás között. A nők számára ugyanakkor természetesnek tűnik az egymás közötti gyengédség: simogatás, puszi stb. - hiszen ez „nőies”. Pedig ahogyan Comfort mondja: teljes mértékben lehetséges mindkét irányban tapasztalatokat szerezni, s nem szerencsés bármelyiktől teljesen elzárkózni. A biszexuális viselkedés képessége nem attól függ elsősorban, hogy valaki férfinek vagy nőnek született, hanem az egyéni beállítottságtól és lehetőségektől. A biszexualitás egyébként szinte **sohasem jelenti azt, hogy egyformán reagálunk** mindkét nemre, hiszen természetes, hogy az adott körülmények között valamelyik nemet előnyben részesítjük; hanem csupán azt, hogy - kölcsönös rokonszenv esetén - mindkettőre tudunk szexuálisan reagálni.*

Ez a megállapítás segíthet tisztázni a nálunk eluralkodott fogalomzavart, amely az előnyben részesítés alapján sorol be bárkit a heteroszexuálisok vagy a homoszexuálisok közé. A biszexualitás *gyökerei a kisgyermekkorig nyúlnak vissza*, amikor a gyermek majdnem egyformán szerette a vele azonos és az ellenkező nemű szülőjét, mindegyikhez szeretett odabújni

és élvezni a dédelgetésüket. Sokan ugyan azt mondják, hogy ez „szex-mentes” szeretet volt; de Freud óta tudjuk, hogy a gyermek sem szexmentes. (Lásd Ödipusz és Elektra-komplexus!)

A biszexualitás tehát nem valami különleges, „harmadik fajta” beállítottság, hanem az őseredeti, még nem differenciálódott szexuális reagálókészség bizonyos fokig már fejlettebb megnyilvánulása. Annyival fejlettebb, amennyivel maga a felnőtt fejlettebb a kisgyermeknél. Vagyis nem egyszerűen visszanyúlás egy őseredeti képességhez, hanem annak magasabb szintre emelése. Ez a szint persze igen különböző lehet az egyén általános színvonalától és pillanatnyi állapotától függően. De hát ez nemcsak a biszexualitásra, hanem általában a szexuális viselkedésre érvényes. A biszexuális viselkedés ezért önmagában véve semmiképpen sem tekinthető primitívebbnek, mint akár a homo-, akár a heteroszexuális. Mindegyik lehet fejletlen vagy fejlett, beleértve a közbeeső fokozatokat.

A szexuális viselkedés rendszerint egyetlen fő irányban specializálódik: heteroszexuális vagy homoszexuális irányban. Bármelyikben fejlett lehet, de ritkán fordul elő, hogy mindkettőben. Ez kicsit hasonlít a szakmai specializálódás túlzásba vitele folytán előállt „szakbarbársághoz”, aminek egyoldalúságát és veszélyeit már felismertük. Lehet, hogy a jövőben a szexuális fejlődés terén is az irányulások kiegyensúlyozottabb, kevésbé egyoldalú fejlesztésére fogunk törekedni? Erre utalnak például az *androgyniával* (kétnemű szerepviselkedéssel) kapcsolatos, újabb elgondolások is.

Biszexualitás, csoportszex - és AIDS

Ténykérdés, hogy a csoportszex, s főleg annak elemi formája, a hármas szex egyre elfogadottabbá válik. Márpedig a csoportszexben elkerülhetetlenül felmerül a biszexualitás (kivéve az azonos neműek csoportjait). Sokan épp ezért félnek a csoportszextől. S ezért szeretnék, ha a csoport külön nemű párokból állna, akik csak egymással foglalkoznának. Gyakran így is indul a csoportos együttlét, de aztán a szex-játék zürzavarában könnyen megfélemeznek arról, hogy melyik testrészt kihez tartozik. S egyszer csak csodálkozva veszik észre, hogy azonos nemű partnerrel is jól érzik magukat. A férfiakat általában jobban zavarja ez, mint a nőket. Aztán vagy belejönnek, vagy sürgősen abbahagyják, s aggódni kezdenek, hogy nem válnak-e „meleggé”.

Ugyanakkor az is megállapítható, hogy férfiak számára izgató látvány, ha két vagy több nő egymással szeretkezik. De sokszor a férfiak is szívesen játszanak egymással erotikus játékokat. Comfort szerint, ha nem lenne meg ez a képességük, sosem alakultak volna ki a férfiak társulásai (egyesületek, klubok stb.), hiszen épp az ilyen játékok segítenek felülemelkedni a versengésen és küzdelmen. Feltételezhető, hogy *a csoportszex a biszexualitás nagy iskolája*, mert elősegíti annak megjelenését és megszokását. Ez azonban fordítva is igaz: a biszexuális beállítottság elősegíti a csoportszex iránti érdeklődést és annak elfogadását. Ezért van az, hogy a konzervatívok mindkettőt elátkozzák, a homoszexualitással együtt.

Holott összeszokott, baráti társaság esetén, nem alkohol vagy egyéb narkotikum hatására, hanem igazi rokonszenv következtében kialakuló biszexuális kapcsolatokban pozitív és fejlesztő hatású élmények jöhetnek létre. Ebből a szempontból a **hármas szex** ígér legtöbbet. Három ember között ugyanis könnyebben kialakul valódi, intim viszony, mint ennél több között; különösen, ha a három közül kettő már jól összeszokott, s mindkettőnek rokonszenves a harmadik. Ilyen esetekben a hármas szex könnyen rendszeressé válhat, akár egyfajta illegális „kibővített házasságba” is átmehet. A biszexualitás itt már sajátos, új értelmet nyer. De ha nem épül is be a harmadik ennyire egy meglevő, stabil kapcsolatba, a kapcsolat a közösen elfogadott harmadik által szexuálisan is nyitottá válik, aminek több előnye lehet, mint veszélye.

A biszexualitással kapcsolatos újabb ellenérvként gyakran és előszeretettel hivatkoznak korunk félelmetes, új, járványos fertőzésére, a HIV-re és az AIDS-re. Erről köztudott, hogy eredetileg elsősorban a homoszexuálisok között terjedt; egyrészt, mivel ők akkoriban gyakran váltogatták partnereiket, másrészt, mert sokan közülük narkotizáltak, s ahhoz nem steril injekciós tűket használtak stb. Így azok a biszexuális viselkedésűek, akik ilyen „melegekkel” kerültek kapcsolatba, könnyen megfertőződhetnek, s fertőzésüket aztán tovább adják heteroszexuális partnereiknek. Egy orvosi lap azt állította, hogy a HIV-fertőzés egyik fő forrását a biszexuális férfiak képezik; ezek viszik át ezt a vírust a heteroszexuális nőkre, s rajtuk keresztül más férfiakra is.

Nehéz lenne ellenőrizni ezt az állítást, de valószínűnek látszik, hogy van benne igazság. Bár inkább csak a múlt időben érvényes, mert *ma már nincs lényeges különbség a különböző szexuális beállítottságú AIDS-esek arányában*. A bajok oka különben sem maga a biszexualitás, hanem a *promiszkuitás*, ami bármilyen szexuális irányultság esetén előfordul. Semmi sem indokolja tehát, hogy az AIDS terjedését a biszexuális orientáció számlájára írjuk. Mint ahogy nem írható egyedül a homoszexualitás számlájára sem, hiszen köztük is szép számmal akadnak megbízható, tartós kapcsolatokat ápoló emberek, akik elhatárolják magukat a felelőtlenektől.

Végeredményben tehát nem a szexuális orientáció határozza meg a nemi kapcsolatok értékét, vagy veszélyességét. A veszélyek sehol sem zárhatók ki, de ez nem kell, hogy korlátozza szabadságunkat, amelynek éppen a veszélyek felismerésén, elkerülésén és a felelősségvállaláson kell alapulnia.

Kizárólagos, vagy párhuzamos kapcsolatokat?

Utoljára hagytam egy ún. kényes kérdést, ami csak azért kényes, mert a hagyományos gondolkodásúak nehezen emésztik meg. Ha eredendően biszexuális adottságokkal rendelkezünk, s csak életünk során alakul ki valamilyen mértékben a heteroszexuális vagy homoszexuális beállítottság, akkor ebből adódóan természetes, hogy előbb-utóbb több partnerrel kerülünk valamilyen (egyoldalúan vagy kölcsönösen kielégítő, felszínes vagy intim stb.) szexuális kapcsolatba.

Ez eleinte mindkét nemre vonatkozik; később már lehet, hogy csak az egyikre - kivéve, ha biszexuálisak maradunk. De bármelyik irányba állunk is be, gyakorlatilag szinte elkerülhetetlen, hogy egymást követően, vagy akár egyidejűleg több partner iránt érezzünk szexuális vonzalmat. A hagyományos erkölcs szerint viszont egyszerre csak eggyel tarthatunk társadalmilag jóváhagyott szexuális kapcsolatot. Ezt ugyan régen sem vették túl komolyan (főleg a férfiak), de legalább a kizárólagosság látszatát igyekeztek megőrizni (vagyis lehetőleg titokban léptek félre). Ma már egyre kevesebben törekszenek a kizárólagosság látszatának megőrzésére. Nemcsak a férfiak, hanem mindinkább a nők is jogot formálnak maguknak a szerelem elmúltával az esetleges újabb („külső”) kapcsolatokra, amelyek aztán sokszor váláshoz vezetnek, mert a párhuzamosságot egyik fél sem tudja sokáig elviselni.

Ezt többnyire úgy fogalmazzák, hogy **„nem tudnak osztozkodni”**. Sokak számára megoldhatatlan dilemma, hogy a kizárólagosságot már elvetik, de a párhuzamosságot még nem tudják elfogadni. Tipikus eset, amikor valamelyikük (rendszerint a férfi) a maga számára igényli és jogosnak tartja a párhuzamos kapcsolatot, házastársától viszont elvárja a kizárólagosságot. S hiába tudják, hogy ez bizony önzés, mégis teret engednek a birtoklási vágyuknak, amit „ösztönösnek” (tehát befolyásolhatatlannak) tartanak. *Az „ösztönösség” azonban hazug és elfogadhatatlan mentség a viselkedés kulturálatlanságára.*

Ámde mi köze ennek a biszexualitáshoz? Hiszen ugyanez a probléma heteroszexuális vagy homoszexuális beállítottság esetén is felmerül! Csak éppen egy heteroszexuális házastárs (vagy élettárs) számára általában még nehezebb elfogadni társának homoszexuális külső kapcsolatát, mintha az „normális” kaland lenne. Érthető, hogy a biszexuális viselkedés különösen akkor okoz problémákat, ha csak a házastársak egyike biszexuális, vagy oly mértékben nyitott, hogy ezt is el tudja fogadni. A nyitottság természetesen sohasem jelenthet korlátlan és feltételek nélküli elfogadást, hiszen mindennek van határa (bár éppen a határok és feltételek közös megállapítása nem könnyű feladat).

5. Günter Krampen: Eine Skala zur Messung der normativen Geschlechtsrollen-Orientierung (Zeitschrift für Soziologie, 1979/3. 254-266)

A szerző az Erlangen-Nürnberg-i egyetem pszichológia tanszékének munkatársa. *Normatív nemiszerep-orientáció méréséről* szóló tanulmányában a **D. Brogan & N.G. Kutner** (1976) által kidolgozott SRO-Skála (Sex.Role Orientation) általa kidolgozott német változatát ismerteti. (GRO-Skála) A *nemi szerep-orientáció* az egyén normatív elképzelése arról, *hogyan kell viselkednie egy nőnek és egy férfinak*. Az eredetileg 53 tételből álló, Likert-típusú skálát már Brogan és Kutner 36 tételre rövidítette (kipróbálás után); Krampen ezt vette át, s 20 tételt hagyományosan, 16-ot pedig nem-hagyományosan fogalmazott. A válaszokat 6-fokú skálán lehetett megjelölni, így ezek pontértéke 36-tól („nagyon nem-hagyományos”) 216-ig („nagyon hagyományos”) terjedt.

A tételek által vizsgált területek: 1- A házasságon belüli hagyományos munkamegosztás, 2. a hagyományos hatalommegosztás a családban, munkahelyen és a politikában, 3. a foglalkozások nemek szerinti megoszlása, 4. a nők politikai státusza, 5. fiúk és lányok szocializációja, 6. a hagyományos nemi sztereotípiák megítélése (pl. öltözködés, erkölcs). A skálát egyéb tesztekkel 151 felnőttön próbálta ki.:

1. Egy nő számára fontosabb férjének karrierje, mint a sajátja.
2. Az ötlet, hogy a nők is futballozzanak, egyszerűen nevetséges.
3. Az, hogy valaki mennyi időt és energiát szán a karrierjére, vagy a családjára, ne a nemétől függjön, hanem egyéni vágyaitól és érdeklődésétől.
4. A nő számára fontosabb, hogy csinos legyen, mint a férfi számára.
5. Alapjában helyes az az ősi igény, hogy a nő dolgozzon a háztartás és a család.
6. A nő ne akarja túlszárnyalni a férfiakat.
7. A nő ne járjon munkába, ha láthatóan gyermeket vár.
8. A családban minden fontosabb döntés a férfi joga és felelőssége.
9. Egy férfiakból és nőkből álló csoportban férfi legyen a vezető.
10. Iskolás gyermekekkel rendelkező feleségek csak akkor járjanak dolgozni, ha a család erre anyagilag rászorul.
11. Ha egy állásra hasonló képzettségű férfi és nő pályázik, a férfinak kellene azt megkapni, mert neki egy családot kell eltartania.
12. A házasság olyan kapcsolat, amelyben a megélhetésért a férfi és nő egyformán felelős.
13. A nő inkább mondjon le a karrierjéről, ha más városba helyeznék, s ezzel férjét arra kényszerítené, hogy új munkahelyet keressen.

14. Egy feleség, aki inkább a hivatásában akar érvényesülni, mint gyermeket vállalni, emiatt ne érezzen lelkiismeret-furdalást.
15. A kisgyermeket nevelő feleségek ne járjanak dolgozni, kivéve, ha a család anyagi helyzete miatt szükséges.
16. Általában jobb, ha férfi a vezető egy olyan munkahelyen, ahol nők is dolgoznak.
17. A férfit ne bosszantsa, ha a felesége többet keres, mint ő.
18. Jó, ha a nőknek is lehet politikai tisztségük.
19. Ha egy diák és egy diáklány ösztöndíjra pályázik, inkább a diák kapja meg, mert jobb az elhelyezkedési esélyei.
20. Egy nő éppúgy használhat trágár szavakat, mint egy férfi.
21. A fiúk is éppúgy játszhatnak babákkal, mint a lányok.
22. A lányok lehetőleg nőies pályát válasszanak (pl. ápolónő, tanítónő stb.)
23. A nők is üzhetnek bármilyen atlétikus sportot.
24. A szülők lányukat éppúgy neveljék független és önálló viselkedésre, mint fiaikat.
25. A nők olyan, hagyományosan férfias foglalkozásokat is választhassanak, mint pl. kőműves vagy pilóta.
26. Nem kifogásolható, ha egy nő a házasságkötés után is megtartja a lánynevét.
27. Nem lenne kifogásolható, ha egyszer egy nő lenne az ország elnöke.
28. A szülők és pedagógusok számára a fiúk szakképzése fontosabb legyen, mint a lányoké.
29. A nő munkába állása esetén is a férfi legyen a „fő kereső”, a nő pedig a háztartásért legyen felelős.
30. Az általános iskolában a lányok ne hordjanak hosszú nadrágot.
31. Nem kifogásolható, ha egy nő lelkész lesz.
32. A nőknek jóval több, fontos politikai tisztséget kell betölteniük.
33. Nem jó, ha egy férfi otthon marad és a gyermekeket gondozza, míg a felesége dolgozni jár.
34. A lányok szakképzésének egyetlen indoka, hogy esetleg nem sikerül férjhez menniük, vagy elválnak.
35. Nem igazán indokolt, hogy tömött buszban egy férfi átadja helyét egy nőnek.
36. A férfiak nyugodtan elfogadhatnak hagyományosan a nőknek szánt foglalkozásokat is (pl. óvodapedagógus, telefonkezelő stb.)

A GRO-Skála kipróbálása azt mutatta, hogy a nők kevésbé hagyományos beállítottságúak, mint a férfiak, a fiatalok kevésbé, mint az idősebbek, a nagyvárosiak kevésbé, mint a vidékiek, a vallástalanok kevésbé, mint a vallásosak stb. A skálát csoportosan is jól lehet alkalmazni, bár Krampen szerint rövidíteni lehetne.

A skála különösen a nevelési intézményekben hasznosítható. Eredményei összehasonlíthatóak pl. az FPI és az MMPI tesztekkel, vagy S.L. Bem (1974) *Sex-Role Inventory*-jával, amellyel a férfias és nőies egyének mellett az androgynokat is azonosítani lehet.

6. Alfermann, D.: Maskulinität/Femininität versus Androgynie (In: K.F.Wessel - H.A.G. Bosinski: Interdisziplinäre Aspekte...284-294 p.)

A nemi szerepek kiegyenlítéséből következően az utóbbi évtizedekben egyre inkább az *androgínia* kerül a figyelem előterében; különösen az USA-ban történt sok vizsgálat ezzel kapcsolatban. Ez azt jelenti, hogy az egyén egyszerre lehet férfias és nőies. Felmerül tehát a kérdés, hogy az androgín ember mennyiben lehet egy humanista társadalom megvalósítandó ideálja.

A koncepció eredetileg azzal az *antik mítosszal függ össze*, amely szerint az emberiség „aranykorában” mindenki egyszerre volt férfi és nő, s csak később, egy isteni szeszély választotta őket külön. Azóta keresi mindenki „ön maga elvesztett másik felét”. Mai megjelenése viszont a nemi szerepek említett alakulásához fűződik. Alfermann szerint *főleg a nők elégedetlensége fejeződik ki benne* az eddigi nemi szerep-normákkal szemben. Ezt szemlélteti pl. Simone de Beauvoir-nak tulajdonított megállapítás, miszerint „nem *születünk* nőnek, hanem azzá *teszünk*”; de főleg a nőmozgalom egyre határozottabb törekvése az egyenjogúságra az élet minden területén.

Azt jelentené ez, hogy az androgínia a nők ügye? Nyilvánvalóan nem csak, hiszen a férfiak éppúgy változ(hat)nak. A hagyományos elképzelések szerint a férfiaság és a nőiesség ugyanannak a dimenzióknak egymást kizáró ellenpólusai; így különböző, s egymást valahogy kiegészítő szerepeket kellett betölteniük - legalábbis egy patriarchális társadalomban. A humanista, egyenlőségelvű társadalom viszont a nemi szerepeket nem tartja egymást kizáróknak; vagyis az egyén igénye szerint választhatja és összekapcsolhatja bármelyik nem szociálpszichológiai szerepeit (a „*gender role*”-t) - eltekintve attól, hogy ma már többé-kevésbé a biológiai nem (s így a „*sex role*”) is megváltoztatható. Tehát lehetővé válik a nemi szerep eddigi határainak átlépése (a „*sex role transcendence*”). Cél az, hogy a *pozitívan* férfias és nőies tulajdonságok egy személyben összekapcsolódjanak. Az egyoldalú irányultság így kétoldalú lesz, ami szocializációs előnyöket jelent az androgín egyének számára, hiszen rugalmasabban tudnak alkalmazkodni, s nemcsak férfi vagy női szemmel látják a világot.

Ezáltal a nemi szerep-identitás négy típusa válik lehetővé: a maszkulin, a feminin, az androgín és a határozatlan (vagy bizonytalan). Alfermann szerint lehet ugyan figyelmen kívül hagyni a biológiai nemet, mégis valószínű, hogy viszonylag többen lesznek majd a feminin nők és a maszkulin férfiak. Ugyanakkor a feminin és maszkulin értelmezése már eddig is változott, s a jövőben még inkább változhat. Az androgín egyén *mindkét nem pozitív tulajdonságait egyesíti*, ami többféleképpen értelmezhető:

Az *additív modell* szerint a két nem tulajdonságai, jellemző vonásai összeadódhatnak, s ezáltal megnövekednek az egyén választási és cselekvési lehetőségei. A *kombinációs modell* szerint viszont az androgínia a viselkedés olyan sajátos mintája, amely nem egyszerűen összegzi a férfias és nőies vonásokat, hanem *integrálja* azokat, s így egészen újszerű viselkedést eredményez. Elméletileg egy eszményi, tökéletes embert (egyfajta új „*Supermensch*”-et állít elénk, aki megszabadult a hagyományos, korlátozó nemi szerep-előírásoktól.

Alfermann és mások négy skála segítségével vizsgálták a tipikusan férfias és tipikusan nőies tulajdonságokat (mindkettőnél nemcsak a pozitívakat, hanem a negatívakat is). A lelki egészség vonatkozásában azt vizsgálták: *vannak-e szocializációs előnyei az androgíniának?* Hipotézisük szerint lelkileg nem a hagyományosan szocializáltak az egészségesebbek, hanem az androgínek, mert ők nyíltabb nemi szerep-szocializációban részesültek. Ez főleg a nőkre vonatkozik, mert az androgíniára nevelt nők én-képe és önbizalma sokkal pozitívabban

alakult, mint a hagyományosan nevelteké. A vizsgálatok minden esetben ezt mutatták. A szerző véleménye ezért az, hogy bár mindkét nem számára előnyös lehet a másik nem pozitív tulajdonságainak átvétele, az androgín törekvések ma elsősorban a nőknek jelenthetnek előnyöket.

Ajánlott olvasmányok:

Allport, G.W.: A személyiség alakulása. 1980, Gondolat K.
Secord, P.F... C.W. Backman: Szociálpszichológia. 1972, Kossuth K.
Dannhauer, H.: Geschlecht und Persönlichkeit. 1973, VEB Deutscher V.
Buda B.: Szexuális viselkedés. 1994, Animula K.
Szilágyi V.: Intimkapcsolat kézikönyve. 1994, szerző kiadása
Archer, J. - B. Lloyd: Sex and Gender. 1982, Penguin Books
Maler-Sieber, G.: Verhaltensforschung. 1982, Lexikothek .
Gagnon, J,H. - W. Simon: Sexual Conduct. 1973, Aldine
Fromm, E.: Férfi és nő. Szexuálpszichológiai tanulmányok. 1966, Akad. K.
H. Sas Judit: Nőies nők és férfias férfiak. 1984, Akad. K.
Singer, J.: Androgyny. Toward a New Theory of Sexuality. 1977, Anchor Pr.

Ellenőrző kérdések

1. Miért és mikor következett be az „ösztönredukció”?
2. Mit bizonyítottak Harlow kísérletei?
3. Milyen szerepe van a kulcsingereknek az embernél?
4. Hogyan jelentkezik az imprinting az embernél?
5. A szkriptek szerepe a szexuális viselkedésben?
6. Mitől függ a szexuális identitás?
7. Mi a „gender” és a „gender role”?
8. Milyen a hagyományos maszkulin és feminin szerep?
9. Mi az androgínia?
10. Mi a transzvesztizmus és a transszexualizmus?
11. Melyek a szexuális orientáció főbb formái?
12. Melyek a szexuális viselkedés „tárgyai”?

4. Pszichoszexuális fejlődés az első évtizedben

Ma már a szakemberek előtt közismert és elismert, hogy az ember szexuális (és egyben pszichoszexuális) fejlődése a születés körül kezdődik, és egész élete során folytatódik. Víták inkább arról folynak, hogy mi határozza meg ezt a fejlődést. **Ernest Borneman** (1981) szerint a fejlődépszichológia első kutatói konzervatív emberek voltak, akik egyrészt a pszichikus fejlődés endogén (vagyis genetikus) irányításában hittek, másrészt annyira a saját kulturális környezetük hatása alatt álltak, hogy számukra a fejlődés minden más formája „primitívnek” vagy „abnormálisnak” tűnt. Vagyis egyrészt biologizmus, másrészt eurocentrizmus jellemezte őket; bár ez a kettő nehezen összeegyeztethető. Ugyanis, ha a pszichikus fejlődés (és így többek közt a szexuális viselkedés) biológiailag meghatározott lenne, akkor mindig és mindenhol egyformán kellene alakulnia. Ha viszont nem így alakul, akkor nyilván (legalább részben) külső hatások irányítják.

Korunkban már alig akad olyan szakember, aki tagadna minden társadalmi és kultúrtörténeti befolyást a pszichikus ontogenezisre, legfeljebb ezek mértékét ítélik meg különbözőképpen. Egyes európai és amerikai fejlődépszichológusok még mindig azt hiszik, hogy az általuk mért viselkedési adatok más kultúrákra is érvényesek. Elméleteik „gyermekbetegsége”, hogy *nem tudnak elszakadni a szomatikustól és a mérhetőtől*. Ebből kettős veszély adódik: egyrészt alábecsülik a pontosan nem mérhető pszichikus folyamatokat; másrészt hajlamosak a pszichikus fejlődést a testi fejlődés következményének tekinteni. Kétségtelen ugyan, hogy a pszichikus folyamatok testi szervek funkciói, ám rendkívül bonyolult, s jórészt még tisztázatlan módon eltérnek a testi érés folyamataitól. A testileg fejlett gyermekek nem feltétlenül mutatnak hasonló lelki fejlettséget. Borneman bizonytalannak tartja, hogy egyáltalán van-e szomatikus alapja a pszichikus fejlődés szakaszainak; hiszen például a *serdülés testi jeleinek önmagukban semmilyen kimutatható, közvetlen hatásuk sincs a pszichoszexuális fejlődésre! Ez utóbbi megelőzheti a testi fejlődést, de el is maradhat tőle*

Természetesen alapvetően fontosak az egyén genetikai adottságai. Ámde ***a gének csupán az egyén viselkedési lehetőségeit szabják meg. Az már a körülményektől függ, hogy ezek a genetikai lehetőségek mennyiben realizálódnak!*** S minthogy testi érésünk szakaszai az emberi faj kialakulása óta alig változtak, e latens genetikai program megnyilvánulásának módja és mértéke már azoktól a szociális hatásoktól függ, amelyekkel az egyén élete során találkozik. Fontos felismerés, hogy maga a testi érés is részben bizonyos külső ingerek által indukált folyamat. Ahol nincs inger, ott az érés meglassul, lefékeződik. Azok az érzékszervek például, amelyeket egy korai életkorban nem ér (elég) inger, funkciókészségük egy részét elvesztik.

Fejlődési szakaszok

Minthogy a szomatikus érés és a pszichikus fejlődés nagyjából párhuzamosan halad, Borneman az alábbi fejlődési szakaszokkal számol:

1. Prenatális fejlődési szakaszok

- a) blasztogenezis (a fogamzástól számított első 15 nap)
- b) embriogenezis (a 16.-tól a 84. napig)
- c) főtogenezis (a 85. naptól a születésig)

2. Posztnatális fejlődés:

- a) főlegyenésedés (az 1. életév vége)
- b) első nemi érés (3-5 éves kor)

- c) első alakváltozás (6. életév)
- d) a másodlagos nemi jegyek első feltűnése (7-8. év)
- e) menarche (8-14. év); pollutarche (9-15. év)
- f) a másodlagos nemi jegyek érése (14-15. év)

Borneman hangsúlyozza, hogy ezek az értékek is változnak, s csak vizsgálatának időpontjában (1980) és helyén (Nyugat-Európa) voltak érvényesek, mert az *akceleráció*, amely pl. a nemi érés kezdetének időpontját évtizedenként 3-4 hónappal előbbre tolja, a fogamzástól kezdve többféle módon érvényesül. ***A szomatikus akceleráció azonban nem jelent pszichikus akcelerációt***; a kettő közötti különbség a „civilizáció haladásával” egyre nagyobb lesz. A testi fejlődés tempója különbözik a pszichikus fejlődés tempójától; ez összességében plusz-mínusz 20%-os eltéréseket jelenthet az átlagtól, bármely életkorban (bár minél fiatalabb valaki, annál kisebb a variációk szélessége).

Érdekes különbségek derülnek ki a Borneman-féle „szexuálpedológiai” fejlődési fázisok és a Freud nevéhez fűződő pszichoanalitikus elmélet „libidófázisai” között, az alábbi táblázatból:

Életkor	Szexuálpedológia szerint	Pszichoanalízis szerint
1. hónap	újszülöttkor	orális fázis
2.-6. hónap	korai csecsemőkor	orális fázis
7-12. hónap	későbbi csecsemőkor	orális fázis
2. életév	kisgyermekkor	anális fázis
3. életév	a kis pubertáskezdet	anális fázis
4. életév	a kis pubertás közepe	anális fázis
5. életév	a kis pubertás vége	fallikus-ödipális fázis
6. életév	a gyermekkor kezdete	latencia-fázis
7. életév	a gyermekkor közepe	latencia-fázis
8. életév	a gyermekkor vége	latencia-fázis

A fejlődési szakaszok kérdésére később még visszatérünk a pszichoszexuális fejlődés vonatkozásában, hiszen ***minden felosztás relatív***, s így vitatható. De épp ezért fontos, hogy rugalmas legyen, s vegye figyelembe az egyéni fejlődés különféle variációit, amelyek részben az átöröklésből, részben pedig a szűkebb és tágabb környezet hatásaiból erednek. Ezekből adódik a fejlődés megrekedésének (*fixáció*) vagy egy korábbi szakaszba való visszaesésének (*regresszió*) lehetősége is. Rendszerint épp ezek képezik az alapját a pszichoszexuális fejlődés zavarainak.

Szexuális reagálókészség, primer szükségletek

Ami a fiziológiai jellegű szexuális reagálókészséget illeti, ez már az emberi magzatnál is megfigyelhető: ultrahangos vizsgálattal: fiúmagzatoknál pénisz-merevedést láttak; újszülött fiúknál éjszakai merevedéseket, újszülött lányoknál pedig a hüvely időnkénti lubrikációját állapították meg. Ezt persze túlzás lenne szexuális élvezetnek nyilvánítani; sokkal kevésbé, mint amikor a csecsemő vagy a kisgyermek félig-meddig szándékosan nyúl a nemi szervéhez és simogatja, dörzsölgeti azt. Ahogy Borneman írja, az újszülött minden (fiziológiás) feszültséget kellemetlennek érez, s ezt ki is fejezi (sírással, fészkelődéssel stb.), viszont láthatólag élvezi a feszültség oldódását, szükségleteinek kielégítését és a kellemes ingereket (pl. ringatást, simogatást stb.). A szopás nemcsak az éhségét szünteti meg, hanem az érintés- és biz-

tonságigényét is kielégíti. Ez utóbbiak jelentkeznek az ujj szopás esetében, akkor is, ha épp nem éhes. Az ujjak szopogatása *érzéki élvezetet jelent* a gyermeknek, ami ugyan még nem kifejezetten szexuális, de hasonlít ahhoz. **Freud** (1995) szerint az ujj szopáshoz gyakran társul „valamely érzékeny testrésznek, a mellbimbóknak, a külső nemi szerveknek dörzsölő érintgetése. Ezen az úton jut el sok gyermek a szopogatástól a maszturbációhoz.” (77. old.)

A csecsemő- és kisgyermekkorai maszturbáció, vagyis a kialakuló *erogén zónák* ingerlése, simogatása ugyan érzéki élvezet és megnyugtató hatású a kisgyermek számára. Az ezt kiváltó kulcsingerek hatására kezdi el automatikusan és tudattalanul, s valamilyen feszültséget, szűkségleket csökkent vele. Fogalma sincs róla, hogy ez „szexuális élvezet” lenne, s a feszültség növekedése és csúcspontja (orgazmus) helyett is csak kellemes oldódást, megnyugvást érez, s könnyen elalszik tőle. Ezért a régebbi korokban a nyugtalan gyermekeket gondozójuk is gyakran „maszturbálással”: nemi szervük simogatásával nyugtatta meg és altatta el (s ezt akkor senki sem tartotta „szexuális visszaélésnek”).

A gyermek nemisége már a születés előtt megalapozódik. Egyrészt azzal, hogy a nemi kromoszómák találkozása folytán nemi lénné fejlődése melyik irányban indul el, másrészt azonban fennáll a különböző genetikai és hormonális zavarok lehetősége is. Ezek folytán előfordulhat, hogy az újszülött valódi neme nehezen felismerhető, vagy eltorzult, s így tévesen állapíthatják meg. A gyermek rendszerint elfogadja nemi besorolását, szexuálisan identifikálódik a neki szánt nemi szereppel (akár a valódi genetikai neme ellenére is, mert szociális környezetének elvárása erősebb és meghatározóbb, mint a testi neme). Végeredményben a gyermek megszületésével *biológiai* neme (*sex*) alapján véve tisztázódik, s megkezdődhet nővé vagy férfivé válásának nem kevésbé fontos folyamata: a *pszichológiai* nem (*gender*) kialakítása.

Az újszülöttnél már minden idegközpont megtalálható, ha nem is teljesen kiépülten. A lányok kb. 10%-ánál egyébként már a születéskor hiányzik az érintetlen szűzhártya, s további 15-25%-uknál olyan vékony, hogy az első életévekben magától szétszakad. Az első 8-10. hónapban a csecsemő és gondozója közötti kommunikáció „testbeszéd” útján, metakommunikatív történik. A felnőttnek nem könnyű megtanulni a gyermek „testbeszédét”, aki viszont veleszületetten megérti, megérzi a felnőtt metakommunikációját. (Ez a képessége viszont a beszédtanulással csökken.) A csecsemő viselkedését az alapvető szükségletei irányítják, elsősorban a táplálkozás és anyagcsere szükségletei. Ezért válik életfontosságúvá számára az őt tápláló anya (vagy anyapótlék) és maga a szopás, éhségének csillapítása, ami a szájnak, az *orális zónának* központi szerepet biztosít. A szükségletkielégítés kikövetelése önzésnek, önszeretetnek tűnhet; Freud a születés utáni első hónapot a *primér narcizmus* fázisának, a következő hónapokat pedig a *szekunder narcizmus* szakaszának nevezte. (A narcizmust egyébként az *autoerotikával* is azonosítják.) Borneman szerint az ujj szopás és a test különböző részeinek megtapintása a csecsemő autoerotikus játéka, s mivel ezekben a bőrnek van központi szerepe, az első hónapot *kután* (bőrrel kapcsolatos) fázisnak nevezte.

A csecsemőkorai „libidófejlődés”

Az erogén zónák differenciálódását a pszichoanalitikusok a *libidófejlődés szakaszainak* nevezik. A libido, mint szexuális energia fogalmát **Albert Moll** (1905) használta először, Freudtól függetlenül. Freud ösztönelméletében a libidófejlődés első szakasza az *orális* fázis, ami a száj kezdeti, döntő szerepéből könnyen érthető, hiszen a legtöbb érzéki élvezetet a szopás nyújtja a csecsemőnek. Csak jóval később, a tisztaságra szoktatás során jut fő szerephez az *anális* zóna, a vizelet és széklet szabályozásának öröme. Fontos pszicho-analitikus fogalom az *objekt-viszony*, vagyis a csecsemő viszonya azokhoz a személyekhez és egyéb, tőle füg-

getlen dolgokhoz, amelyekre libidója irányul. Első és legfontosabb „objektuma” természetesen az őt gondozó személy, általában az anyja. Borneman hangsúlyozza, hogy az egyén viszonyát későbbi szexuális partneréhez **nem valamilyen ösztön irányítja**, hanem szülőjének vagy gondozójának viszonya a szexualitáshoz. Ha a gyermek szeretetet kap, később ő is tud szeretni. Ha rossz a szülő viszonya saját testéhez, vagy házastársának és gyermekének testéhez, ez nagy veszélyeket jelent mindhármuk, de főleg a gyermek számára. A gyermek ugyanis tudattalanul átveszi gondozójának szexuális attitűdjeit.

A csecsemő számára semmivel sem fontosabb, vagy élvezetesebb a **játék saját nemi szervével**, mint bármely más testrészével. Ha viszont a szülő ezt észreveszi és nemtetszésének ad kifejezést vagy megtiltja az ilyen játékot, akkor ezzel egyrészt akadályozza a gyermek felfedező kedvét és szexuális gátlásokat ültet bele, másrészt felkelti az érdeklődését a „tilos” dolog iránt (amit épp ezért titkolni kell a szülő előtt). Sok későbbi problémát okozhat pl. a szoptatás abbahagyásának üteme és időpontja is. Az anyamell elvesztésétől való félelem később esetleg hajlamossá tehet a félelemre a szexuális partner elvesztésétől. A szenvedélyes ujj szopás mindig a testi közelség és gyengédség igényének kielégítetlenségére utal. A *szimbiotikus fixálódás* leggyakoribb formája Borneman szerint a már önállósodni kezdő gyermek félelme a „beolvadástól”, vagyis a túlzott kötődéstől (*Verschmelzungsangst*); de ugyanígy félhet az elszakadástól is (*Trennungsangst*) **R.J. Stoller** (1976) a transzszexualizmust is a szimbiotikus fixálódás következményének tartja (pl. a fiú nem tud leválni az anyjáról, s az ő szexuális identitását veszi át).

A „késői csecsemőkorban” (7-12. hónap) újabb feszültségek merülnek fel a gyermek fejlődésében, például a fogak megjelenése és a szoptatás közbeni harapások kapcsán, amelyekre sok szülő negatívan, büntetéssel reagál. **René Spitz** szerint az első életévben konfliktusok keletkezhetnek a szomatikus és a pszichoszexuális fejlődés között. Ha ugyanis a pszichoszexuális fejlődés valamilyen külső ok miatt elakad, akkor nem tart lépést a testi fejlődéssel. Az anyától (vagy gondozó személytől) való rendkívül erős függőség csak a járás és beszéd tanulásával egyidejűleg kezd oldódni, de kb. 5 éves korig az ilyen személy elvesztése a *hospitalizálódás* veszélyével jár.

Kisgyermekkor: anális fázis

A második életév, a kisgyermekkor viszonylag kiegyensúlyozott időszak, bár a járástanulás és a szókincs gyarapodása mellett a szobatisztaságra szoktatás kezdete feszültségek és konfliktusok forrása lehet, s az *anális zónát* helyezi a figyelem középpontjába. A pszichoanalitikusok ezt a „libidófejlődés anális szakaszának”, vagy az orális után az anális „részösztön” megnyilvánulásának tartják. Ebben az életkorban az anya mellett megnövekszik az apa szerepe a gyermek életében; (ha egyáltalán ott van az apa) kezdi észrevenni az apa szerepét a családban, s - különösen a kisfiú - egyre inkább azonosul vele és utánozni kezdi. A **szexuális identifikáció** fontos lépése ez, s együtt jár a gyermek én-tudatának és (az analitikusok által *felettes én*-nek nevezett) lelkiismeretének a megjelenésével. De arra is kezd rájönni, hogy igényei azonnali kielégítésének és önállóságának korlátai vannak, s ez dührohamokat vált ki belőle - kezdődik a *dackorszak*.

A másfél-kétéves gyermek általában jól meg tudja különböztetni a nemeket, s egyre inkább nemcsak az olyan külsődleges jelek alapján, mint az öltözködés és hajviselet, hanem a nemi szervek különbözősége alapján is. Ezzel kapcsolatban Freud megfigyelései szerint felmerül a *pénisz-irigység* és a *kasztrációs komplexus* problémája: a kislány észreveszi, hogy a fiúknak olyasmijük van, ami neki nincs, s kezdi irigyelni őket. Irigységüket azonban Borneman szerint nem annyira a pénisz-hiány okozza, hanem a másik nem nagyobb szabadsága, kedvezőbb

helyzete. A kasztrációs komplexus onnan eredhet, hogy a kislány azt hiszi, neki is volt „fűtyije”, csak (büntetésből) levágták vagy eldugták, tehát vissza kellene szereznie. Ha a fiúk látják, hogy nincs mindenkinek, megijednek, hogy ők is „elveszthetik”, vagy büntetésből elvehetik tőlük (különösen, ha a péniszével játszó fiút a szülő ezzel fenyegeti).

Kétéves kor körül jelennek meg az első **„papás-mamás” játékok** a fiúk és lányok között: fekhelyet csinálnak, s azon összebújnak és puszizkodnak, ahogyan azt szüleiktől, vagy másoktól (filmekből stb.) ellesték. Ezekben a szexuális izgalomnak és élvezetnek még nincs szerepe, viszont erősíti a szexuális identitásukat. Az életkoruknak megfelelően ugyanis ekkor még az *anális zóna játéka*i kötik le a figyelmüket. Észreveszik, hogy a szülő örül, ha nem a pelenkát piszkítják össze, hanem a bilibe eresztik vizeletüket és székletüket, ezért próbálkoznak ezzel, örülnek a kezdeti sikerek jutalmazó megerősítésének, s egyre inkább élvezik a szándékos visszatartás és kiengedés képességét. Ez az érzéki élvezet magára a „végtermékre” is kisugárzik: az ilyen korú gyermek többnyire szívesen játszik (vagy játszana, ha engednék) a székletével. A székletürítés időnként erőlködéssel jár és fájdalmat is jelenthet; az élvezet és fájdalom összekapcsolódása folytán kialakulhat egy olyan beállítottság, amelynek következményei miatt ezt a fejlődési szakaszt Freud és tanítványai *análiszadisztikus fázisnak* nevezik. A pszichoanalitikusok szótárában szerepelnek még olyan fogalmak is, mint az **analerotika**, az *anális maszturbáció*, vagy az *anális karakter*, s az ezzel kapcsolatos hipotézisek.

A második és harmadik életévben a beszéd elsajátításával párhuzamosan kialakul az „én” **vonatkoztatási rendszere**, amelyben a testvázlatnak is fontos szerepe van. A *testvázlat* a saját testről alkotott képzetek összefüggő rendszere, amelyhez kapcsolódik a név és a nem. Ezek képezik a vonatkoztatási rendszer magvát, amelyből aztán kifejlődhet a **személyiség** bonyolult struktúrája. Az idegrendszeri és pszichikus feltételek kibontakozásával egy sajátos érzékenységi állapot jön létre, amelyben bizonyos hatások sokkal mélyebben bevésoednek és rögzöednek, mint előtte vagy utána bármikor. Ez a jelenség az **imprinting**. Ezt állatokon figyelték meg először (Konrad Lorenz, 1970), de minden jel arra mutat, hogy az emberi fejlődésben is előfordul. Úgy tűnik, a nemi szerep „imprinting korszaka” egybeesik a beszéd kialakulásával.

A *harmadik életévet* Borneman a „*kis pubertás kezdetének*” nevezi, mert szerinte a **„dackorszak”** bekövetkezése a szülők és nevelők bánásmódjától függ. A gyermek dacos ellenállását főleg a bilihasználat erőltetése váltja ki, amit kialakuló önállósága és szükségletei korlátozásának érez. A dacreakcióknak két fő formájuk van: a dühös makacsság és a sértöedött visszavonulás. Az előbbi aktív, *agresszív* reagálás; a gyermek „akaratosskodik”, sír, kiabál, esetleg üt is. Az utóbbi a passzív belenyugvás látszatát kelti, pedig a feszültség itt sem tűnik el nyomtalanul: a gyermek viselkedése átmenetileg visszaesik egy alacsonyabb szintre, vagyis **regrediál**. A túl szigorú engedelmisségre nevelés gyakran vált ki tartós regressziót.

Szerencsésebb esetben a szülőhöz való erős érzelmi kötöedés átsegíti a gyermeket a dackorszak veszélyein. Az ilyen kötöedés ugyanis az identifikáció révén egyrészt enyhíti a frusztrációs feszültséget, másrészt elősegíti a szülő elvárásainak interiorizációját. Mindez persze nem megy máról holnapra, vagy konfliktusok nélkül. A kisgyermek egyre inkább önmagával is konfliktusba kerül. Az affektív differenciálöedést jelzi, hogy a regresszió mellett fokozatosan működésbe lépnek a különbözö, bonyolultabb **elhárító** vagy *konfliktusfeldolgozó mechanizmusok*.

A fiúk és lányok testi fejlődésében ekkor még nincs különbség. A lányoknál befejeződik a petesejtek szaporöedése; a kialakuló 3-4 millió éretlen petesejt majd a serdülökortól kezdve egyenként érik és fogyatkozik. Az egyre önállóbbá váló gyermekek dacossága és megnövekedett agresszivitása nem a testi érés, hanem a lelki fejlődés következménye. Az anyáról kezd-

nek érzelmileg leválni és más, nekik tetsző felnőttek iránt érdeklődni. Egyre többet beszélnek, s már nem harmadik személyben szólnak magukról, hanem az „én” és a „te” névmásokat használják.

Ekkoriban kezdődik a **heteroerotika** fejlődése a gyermeknél: olyan megnyilvánulások is jelentkeznek, amelyek társas viszonyt feltételeznek. Ilyen például a saját meztelenséggel kapcsolatos attitűd, amelynek két fő megnyilvánulási formája a **magamutogatás vágya** és öröme, valamint a **szégyenlősség**. Egyik sem vele született, hanem tanult viselkedés. A magamutogatás kiváltó tényezői közt első helyen említhető, hogy a szülők és mások is szívesen gyönyörködnek a kisgyermek gusztusos testében és viselkedésében; tetszésük sikerélményt jelent a gyermeknek, s ezzel szinte motiválják a gyermeket a magamutogatásra. Amikor viszont „illetéktelenek” előtt is megpróbál tetszést aratni, jön a szülői felháborodás, a „szégyeld magad!”, a tilalom. A szégyenlősséget különösen könnyen megtanulja a gyermek, ha a szülei is szégyenlősek, ha otthon is tilos a meztelenség. A magamutogatás vágya ezért többnyire csak „szublimált” formában, szereplési vágyként jelentkezhet, a szégyenlősség pedig gátlásosság, lámpaláz formáját ölti. Egyes vizsgálatok szerint már csecsemőkorban kialakulhat a „*shyness baby*” szindróma, amely később iskolafóbiaként vagy szociális fóbiaként folytatódhat.

Hasonlóképpen alakul a mások meztelenségére és általában a nemiségre irányuló **kíváncsiság**. Ennek két fő módja: mások meztelenségének és szexuális viselkedésének megfigyelése vagy megkérdezése. Kérdezősködnek a saját múltjukról, arról is, hogy honnan jöttek, hogyan születtek, s ha nem kapnak elegendő választ (csak a „gólyamesét” és hasonlókat), akkor megpróbálják kitalálni születésük módját. Egyre jobban érdeklődnek a nemek különbségei iránt is, s ha otthon tilos a meztelenség, akkor igyekeznek meglesni másokat. Ekkoriban kezdenek feltűnni náluk a „tilos” szavak és mondókák, versikék, amelyek a nemiséggel kapcsolatosak. A szülő persze többnyire haragszik ezért, ami vagy kényszerű elfojtásokat eredményez és annak beidegződését, hogy a nemiség tilos és titkolandó, vagy annak félig-tudatos készségét, hogy a szülőt mivel lehet bosszantani. A vizezés szabályozása kapcsán ekkoriban tűnik fel, hogy a fiúk másként vizelnek, mint a lányok; ennek okai felől érdeklődnek, esetleg utánozni is próbálják egymást. A vizeletszabályozás erőltetése könnyen megronthatja a szülő és gyermek viszonyát. Borneman szerint erre is érvényes az a szabály, hogy **„minél kevésbé erőlteti a szülő, annál gyorsabban és könnyebben tanulja meg a gyermek.”** Visszaesések e téren főleg akkor fordulnak elő, ha a szokott környezet, vagy a szokott gondozó megváltozik.

A lehetséges szexuális zavarok közül az egyik a fiúk 4-5%-ánál jelentkezik: a herék ezeknél nem szállnak le időben a herezacskóba, s ez a 3. életévtől már nem szokott spontán módon megtörténni. Az anális fázis során a gyermek megtanulja, hogy 1. a székletürítés élvezetes, 2. ennek szabályozásáért dicséretet kaphat, 3. a széklet visszatartása még nagyobb élvezetet jelenthet és 4. a visszatartás (vagy vissza nem tartás) révén negatív indulatokat válthat ki a felnőttekből. Mindezeknek messzemenő következményei lehetnek a későbbi szexuális zavarokat illetően. Ha például egy anya a lányának azt szuggerálja, hogy a széklet és a vizelet „piszkos” vagy éppen undorító, akkor ez könnyen eredményezheti az anális és genitális erogén zóna iránti undort, s ezáltal később a szexuális élvezetképtelenséget.

Ödipusz-, vagy „kiscsalád-komplexus”

A *negyedik életév* is csak viszonylag mondható nyugalmasabb szakasznak a pszichoszexuális fejlődés szempontjából. A gyermekek mozgékonyasága, érdeklődése és tanulási készsége fokozódik, egyre több kérdést tesznek fel szüleiknek és más felnőtteknek; ezért sokan **„kérdőzködő életkornak”** nevezik. Kérdéseik főleg a nemiségre és a születésre vonatkoznak. Ilyenkor már a legtöbb gyermek tudja, hogy életét a szülei közösülésének köszönheti, de nem

tudják, hogyan történik ez. Hallották, hogy a kisbabák az „anyjuk szíve alatt” növekednek, ám csak találgatják, hogyan kerültek oda, vagy hogyan kerül az apa nemiszerve az anya hasába. (Sokan pl. azt hiszik, hogy a köldökön keresztül.) Az ágybavizelés már csak ritkán fordul elő, ám a nemi szervekkel folytatott játék gyakorisága növekszik, és kb. a gyermekek egyharmadánál már. orgazmussal jár Részben ezért nevezte Freud ezt a fejlődési szakaszt *fallikus fázisnak* - bár a lányokra ez csak annyiban érvényes, hogy az ő fantáziájukat is a „fallosz” (és annak hiánya) foglalkoztatja. A Freud által feltételezett „*ősjelenet*”, vagyis szülei közösülésének a gyermek általi megfigyelése, vagy elképzelése azért lehet traumatikus a gyermek számára, mert könnyen félreérti az egészet: a hangokból és mozgásokból ítélve azt hiszi, hogy a szülei verekednek, dulakodnak egymással, az apa erőszakoskodik az anyával. (Néha nem is téved.) Az anyával azonosuló gyermekben ez a szorongást, az apával azonosulóban viszont az agresszív késztetést erősítheti.

A szülők nemi életének észrevétele azonban csak akkor kedvezőtlen hatású, ha a gyermek nem érti és nem kap rá magyarázatot. A polgárosodás, az ipari civilizáció előtt a szülők és gyermekek csaknem mindig egy helyiségben aludtak, s elkerülhetetlenül tanúi voltak szülei nemi életének, ez mégsem hatott rájuk negatívan. Az ilyen helyzet érthetően szexuális izgalmat is kelthet a gyermekben, s az izgalom és vágy többnyire az ellenkező nemű szülőre irányul (hiszen ki másra is irányulhatna?). Ebből következően viszont az azonos nemű szülő a gyermek vágyainak útjában áll, mint vetélytárs, akitől meg kellene szabadulni. Ezt a helyzetet nevezte Freud *Ödipusz-komplexusnak*. Bár az elnevezés nem túl szerencsés, hiszen az ógörög mítosz Ödipuszát nem a szülei, hanem idegenek nevelték fel, apját nem vetélytársaként ölte meg, s anyjáról nem tudta, hogy anyja, így a jelzett helyzetet inkább „*kiscsalád-komplexusnak*” kellene nevezni, hiszen csak akkor alakul ki, ha a gyermeknek a szülein kívül semmilyen más, közeli személy nem áll rendelkezésére. A régi, primitív kultúrákban (vagy pl. az izraeli kibbucokban) nem ismerték az Ödipusz-komplexust; amely tehát *nem biológiai, hanem szociális jelenség*, amely korunk polgári családtípusához kötődik. Mindenesetre e komplexus feldolgozása, kedvező megoldása a további pszichoszexuális fejlődés elengedhetetlen feltétele. A gyermeknek meg kell tanulnia, hogy lemondjon a nemi szerep felnőtt kiváltságairól és a másik szülő szeretetének, törődésének kizárólagos birtoklásáról; el kell fogadnia a családon belüli társas együttélés szabályait.

Egyébként kiderült, hogy sok négyéves lányra nemcsak a „péniszirigység”, hanem még inkább a „mellirigység” (a felnőtt nők szép nagy mellének irigylése) jellemző. A női mell egyébként főleg azért hat mindkét nemre szexuálisan ingerlően, mert a csecsemőkori szoptatás kielégítő élménye imprintingszerűen beléjük ivódott. S természetesen ez is szorosan összefügg az anya iránti szexuális vágyakozással, amit aztán a lányok elég hamar átállítanak az apára (részben éppen a péniszirigység hatására).

A gyermekek hamar megérik, ha a szülők valamiért nagyon elégedetlenek velük, s e „szimbolikus kasztráció” miatt könnyen regrediálnak: kényszeres maszturbáció, ágybavizelés, túlzásba vitt evés, vagy a táplálkozás megtagadása lehet a következmény. Az introvertált gyermek bizalmatlanná és visszahúzódnóvá válik, az extravertált hazudozni vagy lopkodni kezd. Önbizalmuk megrendül, szorongások vagy agresszív indulatok keletkeznek. A péniszirigység valójában a férfiak (eddig) kiváltságos helyzetének irigylése, amely a lányokban csökkentértékűségi komplexust kelthet, s később orgazmuszavarokhoz, vagy akár frigiditáshoz vezethet. Sok nő ebből a helyzetből az anyaságba menekül; ha fiút szül, péniszirigységét azzal kompenzálja, hogy fiának már van pénisz; lányának viszont gyakran továbbadja saját komplexusát és szexuális élvezetképtelenségét.

Incesztustabu, első szerelem

Az *ötödik életév* még kritikusabb periódusnak tűnik. Szomatikusan ez az első alakváltozás éve: a karok és lábak megnyúlnak, a tejfogak helyett megjelennek a végleges fogak. A fiúknál motorikus nyugtalanság figyelhető meg; a lányoknál növekszik az érzelmi labilitás és szeretet-igény. Mindkét nemre jellemző a **gyengédség és a bőrkontaktus igénye**, ám ennek kielégítését már nem elsősorban a szüleiktől várják, hanem egy szimpatikus kortársuktól. Ekkor jelennek meg a fiúk közt a homoerotikus játékok, de egyúttal a heteroerotikus érzelmi fellángolások, az első szerelmek is. Ezek többnyire még „plátói” szerelmek, vagy inkább jó barátságok, ám néha ölelkezésre és puszizkodásra is sor kerül, s ezek már kifejezett szexuális izgalmaikkal járnak. Maszturbációiban a gyermek általában a már látott nemi szerveket képzele magá elé; a lányok képzelete a péniszről sokkal pontosabbak, mint a fiúké a vulváról. Mindkét nemű ötéves gyermekek ismerik már az apa szerepét a nemzésben, vagyis a közösülés lényegét, s tudják, hogy majd ők is szülők lesznek. Ez megnöveli az ellenkező nemű szülő iránti szexuális feszültséget, mert már el tudják képzelni vele a közösülést.

Borneman megjegyzi, hogy az ötéves lányoknak nehezebb egyeztetni az anya iránti szeretetüket az apa iránti vágyakozásukkal, ezért ambivalensen ingadoznak az anya szeretete és gyűlölete, a hozzá való gyermeki és vetélytársi viszony között. Mindez a szülők számára is komoly gondokat okoz. Pedig a szexuális vágyak megjelenése ebben az életkorban éppúgy előfeltétele a további, egészséges pszichoszexuális fejlődésnek, mint az Ödipusz-komplexus feldolgozása és túlhaladása. Ennek lényege egyrészt az, hogy a gyermek jobban identifikálódik az azonos nemű szülővel, s így nem tartja őt vetélytársnak; másrészt felismeri, hogy szexuális kötődése (szerelme) a másnemű szülőhöz irreális, s inkább más „objektet” kell keresnie. Ezt a szülő néhány felvilágosító mondattal elősegítheti. Valójában az **incesztustabu és a „realitáselv”** érvényesítéséről van szó. A szülőkhöz való viszony ilyen átalakítása jó esetben az iskoláskor kezdetére megtörténik. Elősegíti ezt a gyermek megerősödő *lelkiismerete (felettes énje)*, amely valójában jórészt a szülői és nevelői tekintély, másrészt pedig az innen-onnan, tudattalanul elsajátított szabályok internalizálása. Egyes fejlődépszichológusok ezt az életkort a *jellemalakulás évének* tartják. Minthogy pedig az így elsajátított erkölcsi szabályok társadalmunkban a szexualitást többé-kevésbé még mindig tabunak tartják, ezek az ötéves kor körüli élmények nagyrészt elfojtásra kerülnek, s ezért alig (vagy sehogy sem) emlékszünk rájuk. S a felejtés kiterjed a korábbi élményekre is. Az ún. **infantilis amnézia** azonban hipnózissal vagy pszichoterápiával feloldható.

A *hetedik életév* az iskoláskor és - a pszichoanalízis szerint - a „*latencia-periódus*” kezdete. Ez azt jelentené, hogy a gyermekek pszichoszexuális fejlődése lelassul vagy éppen évekig stagnál, s csak a serdülőkorban élénkül meg újra. Valójában azonban ez már Freud működésének korában és helyén is csak részben felelt meg a tényeknek, ma pedig még kevésbé. Már **Kinsey** és mások vizsgálataiból tudjuk, hogy **a kisiskolás továbbra is élénken érdeklődik a szexualitás iránt**. Az iskolában a hasonló korúak nemcsak sokat beszélgetnek egymással a nemi életről, hanem azonos nemű barátok zavartalan helyet keresve megtekintik, összehasonlítják egymás nemi szervét, esetleg homoszexuális játékokat is játszanak. Ezzel valójában saját nemi identitásukat erősítik. Viszonyuk a szülőkkel ellentmondásos: igénylik a szeretetüket, de ugyanakkor bizonyos távolságot tartanak velük szemben, titkolóznak előttük, s már sokkal inkább adnak a kortársaik véleményére.

A koedukált iskolai osztályokban igyekeznek felhívni magukra a másik nem figyelmét, bár tartanak is tőlük. A fiúk apró csínytevésekkel bosszantják a lányokat, s mutatják ki „férfias bátorságukat”; a lányok viszont a tanulás terén rivalizálnak a fiúkkal. **A pedagógus elkerülhetetlenül találkozik a gyermekek szexuális kíváncsiságával, felvilágosítási igényével, s**

valahogy állást kell foglalnia. Bizonyos értelemben akkor is „nevel”, ha elhárítja a szexuális problémák megbeszélését; ezzel nyilvánvalóvá teszi a gyermekek számára, hogy a szexualitás tabu-téma, nem illik róla beszélni. Ezzel persze nem tudja megakadályozni, hogy a gyermekek egymás közt ne beszéljenek róla, de nyilvánvalóvá teszi saját bizonytalanságát, felkészületlenségét és gátoltságát. **K. Etschenberg** (2004) szerint a kisiskolásokat az információk dzsungelje veszi körül, amelyben segítség nélkül aligha tudnak tájékozódni. Ilyen hatások többek közt

- *a különböző slágerek szexszel, szerelemmel kapcsolatos szövegei;*
- *a filmekben, a tévében és a reklámokban látott nemi szerepminták;*
- *a pornográf képek és a trágár beszéd, amit nem értenek (vagy tévesen értelmeznek);*
- *az otthon, vagy máshol észrevett, különböző szexuális megnyilvánulások stb.*

Az iskolai szexuális nevelés feladata, hogy segítsen nekik rendet teremteni a nemi élettel és a nemek viszonyával kapcsolatos benyomások dzsungelében, s így **ne legyenek kiszolgáltatva a médiának**. A gyermekek a pszichoszexuális fejlődés eltérő szintjein kerülnek az iskolába, s így igényeik is különböznek. Ehhez gyakran kapcsolódik az aggály, hogy a felvilágosítás esetleg árthat a fejletlenebb gyermeknek, mert felhívja a figyelmét olyasmire, amire ő még éretlen. Az aggály indokolatlan, mert **a „túl korai” felvilágosítás sohasem árthat, hiszen nem is nagyon érti**, s egyelőre nem tud vele mit kezdeni; de eszébe juthat, ha olyan helyzetbe kerül, amikor szüksége lehet rá. Sokkal inkább árthat a túl késői felvilágosítás, amely még ma is jellemzője a köznevelésnek. Ebből következik, hogy nem elegendő a szexuális nevelést a felső tagozaton, vagy éppen a serdülőkorban kezdeni. Borneman hangsúlyozza, hogy **a gyermek nemi élete túlnyomórészt pszichoszexualitás**, vagyis lelki jelenségekből (vágyakból, félelmekből, fantáziákból stb.) tevődik össze, s annál bonyolultabb, minél fiatalabb a gyermek. Téves az az elképzelés, hogy a nemi életet csak a közösülés vagy a nemi szervek megérintése jelenti, hiszen egy vágyakozó pillantás, egy forró kézszorítás vagy a szexuális fantáziálás is a nemi élet fogalmkörébe tartozik. Az ember nemi élete főleg vágyakból, érzelmekből, emlékekből és egyéb lelki jelenségekből áll; a mozgásos cselekvéseknek viszonylag kis részük van benne.

Prepubertás, egynemű referenciacsoportok

A nyolcadik életévvel már a **prepubertás** kezdődik. A gyermekkorból a serdülőkorba vezető életszakasz jelentősége éppen az előkészületi jellegéből adódik: nagy mértékben befolyásolja a pszichikus serdülés alakulását és az egész, későbbi személyiségfejlődést. Tanulmányozását megnehezíti, hogy rendkívül ellentmondásos, sokszínű és változékony szakasza a pszichikus ontogenezisnek. A lányok növekedése 8-9 éves kortól meggyorsul; a megnyúlási szakasz kicsit korábban következik be náluk, mint a fiúknál. Mindkét nem mozgásigénye növekszik: könnyen és szívesen tanulnak kerékpározni, úszni, korcsolyázni stb. A lányokban éppúgy felkelthető a technika iránti érdeklődés, mint a fiúkban az emberi kapcsolatok iránt. A mesék helyett a kalandos történeteket részesítik előnyben. A szexuális érdeklődés erősödése folytán a legkülönbözőbb helyekről igyekeznek információkat gyűjteni, s ma már a pornográfia is ezek közé tartozik. Ennek nyomán **gyakran irreális képet alakítanak ki a szexuális viselkedésről**, különösen a teljesítmények vonatkozásában.

A 8-10 éves gyermek egyre inkább a hasonló korúak társaságában érzi jól magát, s közülük egyesekkel szoros, baráti kapcsolatot alakít ki. Azonos nemű barátainak csoportja könnyen a szüleinél is fontosabbá válik számára. Minden tettét, teljesítményét a saját csoportjának normáihoz viszonyítja; ezért az ilyen csoportokat viszonyítási vagy vonatkoztatási csoportnak,

referenciacsoportnak nevezik. A prepubertás kezdetén a fiúk és lányok számára egyformán fontos a csoportéletben való részvétel. Ám a koedukáció ellenére a fiúk és lányok külön csoportokra válnak szét. Ez nem biológiai tényezőkkel, hanem szociokulturális hatásokkal magyarázható. A hagyományos nevelés éppen a 8-10 év körüliekkel szemben vált szigorúbbá, s tiltotta a fiúk és lányok közeledési próbálkozásait. De gyakorlatlanságuk, tájékozatlanságuk folytán félnek is a másik nemtől. E téren tele vannak bizonytalansággal, amit a másneműek lekicsinylésével vagy éppen bosszantásával igyekeznek túlkompenzálni. A csoport, amelyhez tartoznak, vetélytársnak érzi a másneműeket.

5. Tizenéves kori pszichoszexuális fejlődés - a párválasztási érettség felé

A 9-11 éves kor körüli prepubertás a nemi érésre, az pedig a felnőtté válásra készíti elő az egyént. Ilyenkor a fiataloknak meg kell tanulniuk alkalmazkodni a viszonylag gyorsan megváltozó biológiai és szociális létfeltételekhez, hogy beilleszkedésük a felnőtt társadalomba minden téren - többek közt a nemi szerepük és szexuális viselkedésük terén is - zavartalan és eredményes legyen. Márpedig, ahogyan azt **A.C. Kinsey** (1953) megállapította: „Az egyén szexuális viselkedése függ az inger jellegétől, amellyel kapcsolatba kerül; az egyén fizikai és fiziológiai kapacitásától, amellyel az ingerre reagálni tud; továbbá a hasonló ingerekkel kapcsolatos, megelőző tapasztalatainak jellegétől és terjedelmétől.” (101. old.)

A tizenéves korba lépő fiúk és lányok rendkívül sokféle belső és külső ingerrel kerülnek kapcsolatba, s ezek különbözőképpen, pozitívan vagy negatívan befolyásolják fejlődésüket. A hormonrendszer működésének fokozódása egyre növekvő fiziológiás nyugtalanságot kelt, s mintegy **„feszültség alá helyezi” a már kialakult pszichoszexuális struktúrát.** Ez a neurohormonális feszültség (stressz, drive) hatalmas energiaforrás, amely kedvező körülmények esetén ugrásszerűen meggyorsíthatja nemcsak a pszichoszexuális fejlődést, hanem az egész személyiség kibontakozását is. Esetenként viszont zavarokat, válságokat idézhet elő.

A **nemi érés** azoknak a testi változásoknak az összessége, amelyek eredményeképpen a serdülő gyermek felnőtt jellegű nemi életre és utódok nemzésére alkalmassá válik. Az érési folyamat neurohormonális irányítás alatt áll. A külső hatások egyrészt az idegrendszeren keresztül, másrészt a táplálkozás révén befolyásolhatják az érési folyamatot. Az utóbbi évtizedek szexhullámai, a modern élet szexualizálódása következtében a mai fiatalokat sokkal több szexuális inger éri, mint korábban, ezáltal nemi érésük is felgyorsult; lelki fejlődésük azonban sokszor nem tud ezzel lépést tartani. Az előbbit **akcelerációnak**, az utóbbit relatív **decelerációnak** nevezhetjük. A kettő egymással dinamikus kölcsönhatásban áll.

A nemi érés legnyilvánvalóbb jelének fiúknál az **első magömlést (pollutarche)**, lányoknál pedig az **első havivérzést (menarche)** tartják; ezek átlag 12-13 éves korban következnek be, de elég nagy (a 9. és 16. év közötti) egyéni szóródással. Némileg független ezektől a szexuális reagálókészség alakulása, amely a nemek között sajátos eltérést mutat. Míg ugyanis a **fiúknál az orgazmuskészség serdülőkori megjelenése** a spontán bekövetkező pollúciók (éjszakai magömlések) révén mintegy **fiziológiailag biztosított, addig a lányoknál az orgazmuskészség szinte kizárólag csak tanulással sajátítható el.** Ez a tanulás lehet véletlenszerű (trial and error jellegű) is, de többnyire külső segítséggel (barátnő, olvasmányok stb.) megy végbe. Különböző tényezők hatására - például a lányok fokozottabb féltése, represszív nemi nevelés - a külső segítség sokáig késleltetheti, s így a női orgazmuskészség későn, vagy sohasem alakul ki.

Ennek folytán a tizenéves lányok közül jóval kevesebben jutnak el az orgazmusig, mint az erotikus izgalomig. Kinsey (1953) adatai szerint a lányok serdülése átlag 12,4 éves korban kezdődik, s ekkor már kb. 30%-uk érzett erotikus izgalmat, de csak 16%-uk jutott el az

orgazmusig. 15 éves korban kb. 53%-uk érzett szexuális izgalmat, de csak 23%-uk tapasztalt orgazmust; 20 éves korban mintegy 90%-uk élt át erotikus izgalmat, de csak kb. 50%-uk ismeri az orgazmust - és ez a különbség csak 26-28 éves korukra csökken számottevően. Másrészt különbség mutatkozik a *szexuális aktivitás és kapacitás* terén is. Kinsey és más kutatók adatai szerint **a férfiak szexuális aktivitása és potenciája 16-20 éves korban a legerősebb**, s aztán lassan ugyan, de mégis csökken. A nőknél ezzel szemben rendszerint csak 28-30 éves korra alakul ki a szexuális kapacitás maximuma, ám ez legalábbis a klimax koráig nem mutat csökkenő tendenciát.

Mindebből itt elsősorban a nemek szexuális reagálókészségének tinédzserkori különbsége jelentős, mert érthetőbbé teszi a szexuális viselkedés bizonyos különbségeit. Ez magyarázza ugyanis, hogy bár a lányok testileg kicsit korábban érnek, mint a fiúk, nemi élet iránti igényük és képességeik mégis később alakulnak ki, és nem spontán, hanem többnyire a partnerkapcsolatokban. Ezért jelent eleinte komoly problémát a tizenéves partnereknek **szexuális igényeik összehangolása**. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy ez biológiailag meghatározott szükségszerűség, hiszen a körülményektől függően a lányok is képesek már serdülőkorukban ugyanolyan (vagy még élénkebb) szexuális reagálásokra, mint a fiúk.

A tizenéves kor tehát bizonyos „**fejlődési feladatok**” teljesítését teszi szükségessé. **Kasten, H.** (2004) könyvében R.J. Havighurst-re (1948) és másokra (Oerter & Dreher, 1995) hivatkozva ezeket a feladatokat a következő 10 pontban foglalja össze:

1. a saját test, a testi megjelenés elfogadása,
2. a nemi szerepek elsajátítása,
3. barátságok létrehozása... mindkét nembeli kortársakkal,
4. leválás a szülőkről (érzelmi függetlenedés, autonómia),
5. intim párkapcsolat (szerelmi kapcsolat) létesítése, s ezzel kapcsolatosan
6. a házasságról és családról alkotott elképzelések fejlődése,
7. a hivatásválasztási és pályaeérettség kialakítása,
8. reális énkép, éniidentitás (és szexuális identitás) kialakítása,
9. saját világkép és értékrendszer kialakítása,
10. a jövőre vonatkozó, egyéni elvárások, célok kialakítása.

A maszturbáció problémái

A szexuális reagálókészség annyiban *pszichoszexuális*, amennyiben a fiziológiai szexuális izgalomnak pszichikus oka vagy vetülete van; az emóciók, a fantázia és a gondolatok síkján. Az ember esetében mindig van ilyen, s ez a maszturbációra is érvényes. **Az önkielégítést ezért a serdülőkori pszichoszexuális fejlődés fontos tényezőjének tekinthetjük.** Ezt alátámasztja a maszturbáció serdülőkori gyakorisága is. A különböző országokban és időszakokban végzett vizsgálatok egybehangzóan kimutatták, hogy a serdülés kezdete és a tartós szexuális kapcsolatok létrejötte közötti periódusban - tehát gyakorlatilag az egész tizenéves korban - a fiúk túlnyomó többsége, de a lányoknak is jelentős hányada gyakorolja időnként vagy rendszeresen. Tény, hogy **a lányok később kezdik** és ritkábban gyakorolják, ami a fentebb vázoltak alapján érthető, bár nem szerencsés, hiszen nekik tulajdonképpen nagyobb szükségük lenne rá, orgazmuskészségük kialakítása vagy erősítése érdekében, mint a fiúknak.

Már csak azért is, mert - s ezt ismét Kinsey (1953) állapította meg először - „a szexuális tevékenység valamennyi típusa közül **a maszturbáció az, amelyben a nők leggyakrabban kielégülnek**. Az átlagos nő még a házassági közösülések jelentős részében sem jut el az orgazmusig, s ugyanez a helyzet a házasság előtti pettingek legnagyobb részében; de maszturbációinak legalább 95%-ában eléri az orgazmust.” (132. old.) Ez annak köszönhető, hogy a maszturbáció technikája különlegesen alkalmas az orgazmus kiváltására: **a csikló közvetlen ingerlést kap**, nem kell a partnerhez alkalmazkodni, elegendő elképzelni, és pedig bármilyen szituációban, ami az egyén számára izgalmas és élvezetes. *De éppen ezek a vele járó fantáziák teszik az önkielégítést pszichológiai szempontból jelentőssé.* **Buda Béla** (1972) szerint a fantáziák „erősítik a szexuális izgalom és a specifikus nemi ingerek közötti reflexes kapcsolatot. A fantázia általában a valóság képeivel dolgozik. A másik nem testformái, jellegzetességei szerepelnek benne. Ezek az ingerkonstellációk az ismétlődő önkielégítési epizódokban mindig erősebbek és határozottabbak lesznek. A fantázia tehát az onánia kapcsán tanulási tevékenység, a jellegzetes nemi inger bevésoje. A fantázián át történő tanulásban pozitív visszacsatolósó folyamat zajlik le.” (143. old.)

A maszturbációs fantáziák tehát **a szexuális kapcsolati viselkedés képzeletbeli kipróbálásai, vagyis próbacselekvések**, amelyek elősegítik a később bekövetkező, valóságos kapcsolatok kedvező alakítását, s erősítik a már kialakult szexuális identitást és orientációt. (Az utóbbi persze kétféle lehet: hetero- vagy homoszexuális. Vagyis a homoszexuális fantáziákkal gyakorolt maszturbáció a homoszexuális beállítottságot erősíti.) A maszturbációnak ezt a jelentős funkciója viszont még ma is sokaknak okoz gondot; nemcsak a fiataloknak, hanem, a szülőknek és nevelőknek is. Sőt, maga Freud is úgy vélte, hogy a maszturbáció infantilis, éretlen tevékenység, főleg a lányok számára, felnőttek esetében pedig kifejezetten személyiséghibának tartotta. Szerencsére ma már szakmai szempontból nyilvánvaló, hogy **semmilyen életkorban és egyik nem számára sem infantilis**; felnőttkorban is csak akkor probléma, ha tartósan kizárólagossá válik.

A maszturbációs tapasztalatok **fejlesztik a szexuális reagálókésztséget**, ami különösen a nők számára előnyös és fontos. A férfiaknál viszont lehetővé tehetik az orgazmus és az ejakuláció késleltetésének gyakorlását, de csak akkor, ha a serdülő erre tudatosan törekszik, öningerlésének lassításával. **Nehézségeket okozhat azonban az önkielégítést esetleg kísérő büntudat.** A tilalmak és elrettentések nyomán ugyanis a serdülő minden önkielégítési aktusát bünként, veszélyes dologként, akaraterije csödjeként élheti át, s ez különféle neurotikus és önértékelési zavarokat válthat ki. Gyakran ez az oka a serdülőkori kríziseknek, az iskolai teljesítmények romlásának, a serdülő elmagányosodásának: a büntudat és önbizalomhiány folytán ugyanis közeledni sem mert a másik nemhez; vagy ha mégis megpróbálja, szorongásai miatt könnyen bekövetkezik az előre várt kudarc. Így megint csak kénytelen az önkielégítésben keresni „vigasztalást”, s ez narkómánia-szerű szenvedéllyé, **kényszeres szokássá válhat.**

Világos azonban, hogy a probléma alapvető oka nem az önkielégítés, hanem a büntudatot előidéző nevelési tényezők. Egyesek attól félnek, hogy a serdülők hajlamosak „túlzásba vinni” az önkielégítéseket, ami aztán kimerültséget, dekoncentrátságot és egyéb bajokat eredményez. Valójában **a túlzásba vitel állítólagos veszélyeinek hangoztatása teljesen indokolatlan** és csak a szorongás felkeltésére alkalmas. Az önkielégítést ugyanis nem nagyon lehet egészségügyi szempontból túlzásba vinni, hiszen a szexuális ingerelhetőségnek fiziológiai határai vannak, amelyek elérésével az egyén átmenetileg képtelenné válik a szexuális reagálásra, s ha erőltetné, az inkább fájdalmat okozna, mint örömet. Tény viszont, hogy a fiziológiai kapacitás mértéke egyénenként igen eltérő lehet, s így adott esetben a naponta többszöri önkielégítés sem jelent egészségügyi szempontból túlzásba vitelt. (Más szempontból viszont esetleg valóban kedvezőtlen lehet.)

Lelki önállósodás, függetlenedés a szülőktől

A tizenéves pszichoszexuális fejlődésének, felnőtté válásának lelki előfeltételei között kiemelkedő helyet foglal el a **gyermekkorra jellemző szülőhöz-kötődés** erős szálainak megglazítása, a róluk való „érzelmi leválás” és a kapcsolat felnőttéssé alakítása. Az a serdülő, aki nem tudja vagy nem akarja gyermekkorára jellemző érzelmi kötődését lazítani, megreked a személyiségfejlődés alacsonyabb szintjén, így nem igényli vagy nem képes vállalni az érzelmi kötődést másokhoz (barátokhoz, partnerekhez stb.)

A lelki önállósodás folyamatának többféle típusát ismerjük. A fontosabbak a következők:

1. Természetes átnövés a felnőtt viszonyba.
2. Kikényszerített önállósodás.
3. Túl korai önállósodás.
4. Sikertelen önállósodás.

Az egyes típusok jellegzetességeit és kihatásait elsősorban **Buda (1972)** nyomán foglaljuk össze.

Nyilvánvaló, hogy a legszerencsésebb megoldás a fokozatos és viszonylag harmonikus átnövés a felnőtt kapcsolattípusba. Az ilyen kapcsolat jellemzője, hogy szimmetrikus, vagyis a szülő és gyermeke egyenrangúságán alapul; kölcsönös tiszteletben tartást és alkalmazkodást feltételez. Jó, ha a szülő kezdettől fogva tudatosan törekszik gyermekének pszichés önállósítására, és pedig olyan ütemben és mértékben, amelyet a gyermek fejlődése lehetővé tesz. Így mind nagyobb beleszólási lehetőséget biztosít a gyermeknek, nem csak személyes dolgaiba, hanem a családi ügyekben is véleményét kéri. Nem akarja a serdülő minden percét ellenőrizni, minden lépését előírni, barátait helyette kiválasztani stb. Emellett persze segítséget és érzelmi támaszt nyújt neki bármikor, amikor erre szüksége van. A szülő-gyermek kapcsolat így **fokozatosan átalakul egyfajta baráti kapcsolattá**, amely akár a gyermek más kapcsolatainak is modellül szolgál, s viszonyítási pont marad.

Sajnos, gyakoribb az az eset, amikor a serdülő kénytelen valósággal **kikényszeríteni önállósulását** a szülők akaratával szemben. Ez nem történhet meg **konfliktusok** nélkül. A szülő érzelmi komplexusai folytán makacsul ragaszkodhat a gyermek függő helyzetéhez, feltétlen engedelmességéhez, saját szülői jogaihoz és tekintélyéhez. Az ilyen „tekintély” azonban a gyermek érzelmi kötődésének megszűnte után nehezen tartható tovább. A serdülő szülőképe drasztikusan megváltozhat. A csodálatot vagy félelmet felváltja a tiszteletlen vagy éppen gúnyos kritika, a „csakazértis” magatartás. Sajátos *circulus vitiosus* állhat elő: a szülő érzi tehetetlenségét, de épp ezért még makacsabban hivatkozik szülői jogaira, még merevebben követel engedelmességet. Ez viszont a serdülőből vált ki hevesebb ellenállást és agressziót. Az elmérgesedő konfliktus szinte belehajszolja a fiatalt olyan szexuális (és egyéb) kapcsolatokba, amelyekre nincs valódi igénye, inkább csak a szülein akar bosszút állni (akár úgy is, hogy elszökik hazulról és kriminális útra terelődik).

A **túl korai önállósulás** többnyire a rideg családi légkör, a széthulló családi kapcsolatok esetén figyelhető meg. Ha a szülők nagyon elfoglaltak, vagy egyéb okból (alkoholizmus stb.) törődnek keveset gyermekükkel, legfeljebb időnként szigorúan megbüntetik, akkor a magára hagyott gyermek kénytelen korán önállósulni, s érzelmileg már serdülőkora előtt elszakad szüleitől, illetve negatívan viszonyul hozzájuk. Ennek folytán érzelmi elsivárosodás, a kapcsolat-készség csökkenése, vagy az intim kapcsolatokra való képtelenség következhet be. „Ezek a serdülők - írja Buda - a galerik igazi tagjai; a bűnöző csoport ezeknek szinte családot

helyettesít. Ilyen gyermekkor és ilyenfajta serdülőkori önállósulás szokott a prostituáltak múltjában lenni.” (186-187. old.)

A **sikertelen önállósulás** nem kevésbé veszélyes, mint a kikényszerített, vagy a túl korai. A szülőkről érzelmileg leválni nem tudó serdülőnek nincsenek barátai, nem képes partnerkapcsolatokat kialakítani. Emiatt a maszturbáció könnyen kizárólagossá válik nála. Infantilis magatartása a serdülőkori elmúltával mind feltűnőbbé és önmaga számára is mind kényelmetlenebbé válik. Ezért igyekszik legalább a külsőségekben felnőttnek tűnni (pl. dohányzás, bajusz és szakállnövesztés stb.) A lánynak előbb-utóbb a szüzesség is kényelmetlenné válik, s igyekszik megszabadulni tőle komolyabb partnerkapcsolatok hiányában is. A futó kalandok azonban nem segítik elő a pszichoszexuális és a személyiségfejlődést.

A barátságoktól a partnerkapcsolatokig

A prepubertásban és a serdülés kezdetén **átmeneti elkülönülés** figyelhető meg: a fiúk és lányok külön csoportokat alkotnak, tüntetően semmibe veszik a másneműeket. Valójában azonban érdeklődésük, képzeletük mindinkább a másik nem felé irányul. Az elkülönülés ugyan nem szükségszerű, mindenesetre elősegíti az azonos neműek közti barátságok kialakulásának lehetőségét, amelyekről több szakértő véleménye, hogy **a barátságok a partnerkapcsolatok, sőt, „a szerelem iskolái”**. Egyrészt ugyanis lehetővé teszik a szexuális információk és tapasztalatok cseréjét, a bizalmas önfeltárást és nyílt kommunikációt, aminek az intimebb partnerkapcsolatokban igen jelentős szerepe lesz. Másrészt növeli a csoport tagjainak önbizalmát, s ezáltal megkönnyíti a közeledést a másik nemhez, ami eleinte többnyire csoportos formában történik.

A már korábban is jelentkező **szexuális információigény** a serdülőkori kezdetén ugrásszerűen erősödik. Ebből nyilvánvaló, hogy a téves információk és helytelen attitűdök megelőzése céljából a szexuális felvilágosítást és nevelést már az első osztálytól kezdve rendszeresen és tervszerűen kellene folytatni, s ez legalább annyira az iskola feladata, mint a szülőké. Ezzel szemben a vizsgálati adatok azt mutatják, hogy a szexuális **felvilágosítás fő forrásai** nem a szülők, vagy a hivatásos nevelők, hanem a csoporttársak, barátok és a média (magazinok, könyvek, filmek, tévé stb.).

A serdülni kezdő tizenévesek egyik jellemzője az **álmodozás**, a romantikus kaland, a szerelem szükséglete. A serdülőt élenként foglalkoztatja a jövő, megpróbálja elképzelni életének következő 5-10 esztendejét, s ehhez mintákat, ideálokat keres. A szülők, akiktől éppen elszakadóban van, erre már nem nagyon alkalmasak; sokkal inkább egy sikeres, ünnepezt sztár, egy idősebb jóbarát, vagy egy valamiért szimpatikus tanár/nő. Az ideálokért lelkesedéshez természetesen könnyen kapcsolódik érzelmi és szexuális vonzódás. Ilyenkor elképzelik, milyen nagyszerű lenne, ha sikerülne őt meghódítani, milyen boldogok lennének együtt... Nem minden serdülő tudja reálisan felmérni, hogy az életkori, társadalmi és egyéb különbségek **gyakorlatilag lehetetlenné teszik a tényleges és egyenrangú intim kapcsolatot**. A mégis megkísérelt közeledési próbálkozások csaknem mindig kudarccal végződnek; többnyire úgy, hogy visszautasításban részesülnek, vagy - ami még rosszabb! - visszaélésekre adnak alkalmat.

Az életkoruknak megfelelő fejlettségű serdülők viszont már tisztában vannak azzal, hogy álmodozásuk csak távoli, **plátói rajongás**, amit nem kell túl komolyan venni, mert az veszélyes lenne. A **rajongásnak azonban haszna is lehet**, mert azonosulást jelent a körülrajongott ideállal, s egyrészt a csodált tulajdonságainak utánzását, másrészt az ő elvárásainak elfogadását és megvalósítását jelentheti. Ez az előny akkor is érvényesül, ha a rajongás nem egy elérhetetlen ideálra, hanem egy elérhetőbb, potenciális szerelmi partnerre irányul. Ez már

nem pusztán rajongás, inkább **diákszerelemnek** nevezhető. Többé-kevésbé ez is plátói jellegű lehet, amennyiben felnőtt jellegű nemi kapcsolatra 15-16 éves kor előtt ritkán kerül sor, de a vágyakozás és érzelmi kötődés valahogyan kifejeződik a szerelmi partner irányában, verbális vagy metakommunikáció formájában. A bátrabb serdülők - s nem csak a fiúk, hanem ma már a lányok is - erotikus közeledéssel próbálkoznak: **flörtölnek**, vagyis kötetlenül, tréfásan udvarolgatnak, könnyed erotikus játékokat játszanak. A flört tehát erotikus kísérletezés, annak kipróbálása, hogy meddig lehet „leégés nélkül elmenni”, hogyan lehet az illemszabályok korlátait tágítani. A flörtölés tehát a *szexuális közeledés gyakorló iskolája*.

Bár a flört és a szerelem két különböző dolog, előfordulhat, hogy átalakulnak egymásba; tehát, hogy a flörtölésből szerelem lesz - vagy a szerelemből induló kapcsolat flörtölésnek bizonyul. A tizenéves kori **diákszerelmek többnyire szalmaláng-jellegűek**, ritkán lesz belőlük tartós kapcsolat, vagy éppen házasság. Egyrészt, mert többnyire *illúziókon alapulnak*, nem önmaguk és egymás reális ismeretén, és nem reális elvárásokon. Másrészt túl sokat kellene várniuk és túl sok feladatot megoldaniuk ahhoz, hogy szerelmük beteljesedjen, holott a személyiségük még kialakulatlan, sokat változhat. Érthető, hogy a lelki fejlődés adott fokának megfelelő szerelmet is *ki lehet nőni, különösen, ha a partner nem fejlődik ugyanolyan ütemben és irányban*. Csak néha fordul elő, hogy az első szerelem fokozatosan „megéri”, megszilárdul.

A szerelmi képesség ugyanis nem eleve adott, hanem *tanult képesség*, amely az egyéni körülményektől függően, különbözőképpen alakul (s egyeseknél „csökevényes” marad, vagy ki sem alakul). A szexuális reagálási készségnek még legmagasabb foka, az orgazmuskészség sem azonos a szerelmi képességgel, amely sokkal bonyolultabb, komplex képesség, bár gyakran összetévesztik a szexuális vágyakozással.

A koedukáció folytán a serdülő lányok és fiúk rendszeresen együtt lehetnek és barátkozhatnak. Az iskolatársi és sporttársi kapcsolat sokféle együttműködésre teremt alkalmakat, s így keretet teremt az egymáshoz való érzelmi és szexuális közeledésre is. A diszkók és a házibulik látogatása még több alkalmat teremt erre, s a *futó kalandok* mellett megkezdődnek az *együttjárások*, amelyekben a *petting* különböző formái mellett elég gyakran közösülésre is sor kerül. A szexuális kapcsolat létesítését a múltban csaknem mindig a fiúk kezdeményezték, szenvedélyes vonzódásuk, sőt, szerelmük hangsúlyozásával, amit a lány vagy elhitt, vagy nem, de ha tetszett neki a fiú és meg akarta hódítani, vagy egyszerűen kíváncsi volt, hogy mit tud neki nyújtani, akkor lefeküdt vele. (Az is lehet, hogy csak engedett az erőszakosságának.) Az utóbbi időben egyre **gyakrabban előfordul, hogy a lány kezdeményezi** a szexuális kapcsolatot; ez esetben nagyobb az esélye valamilyen fogamzásgátló módszer alkalmazásának, a nem kívánt terhesség (vagy fertőzés) megelőzése érdekében.

Az első partnerkapcsolat az esetek mintegy 50%-ában nem tart egy évnél tovább; sőt, többnyire csak néhány hét, vagy hónap. A pszichoszexuális fejlődés szempontjából ez azért előnyös, mert lehetővé teszi több partner megismerését, s az így kialakult **összehasonlítási alap** később tudatosabb párválasztást tesz lehetővé. A felnőtt nemi szerep elsajátításának fő tényezői közé tartozik többek közt az adott közösségben a nemek viszonyára érvényes társadalmi szabályok, **erkölcsi normák ismerete és értékelése**. Ez utóbbiban nagy szerepe van a helyi (de egyre inkább globális) *ifjúsági kultúrának*, amely jó néhány vonatkozásban eltér a hagyományos szemlélettől, s nemcsak az öltözködést és hajviselést, hanem az érdeklődési kört és viselkedést is erősen befolyásolja. A partnerkapcsolatok sikerességének és tartósságának másik fő tényezője a **kölcsönösségen alapuló, egyenrangú**, vagyis szimmetrikus kapcsolatokra való képesség. Az érzelmi beleélés (empátia) képessége a serdülőkorban már nem annyira szelektív, mint a kisgyermekkorban, hanem többnyire véglegesen generali-

zálódik. Az azonos nemű baráti kapcsolatok ezt nagyon megkönnyítik, s ezáltal fejlesztik a partnerhez való alkalmazkodást is.

A randevúzás funkciói

Partnerkapcsolatról akkor beszélhetünk, ha a fiú és lány már nem véletlenül, hanem szándékosan és többé-kevésbé rendszeresen találkozik, közös programok és együttes élmények céljából. Általában nem hiányzik a szexuális motiváció, de ezen kívül még **sok más motívum is szerepet kaphat** benne. Maga az ismerkedés a koedukáció folytán keveseknek okoz komoly problémát, nekik is inkább csak gátlásosságuk következtében.

A randevúzás **pszichoszexuális jelentősége** elsősorban abból adódik, hogy *lehetőséget nyújt a nemi szerepviselkedés gyakorlására*, a különböző viselkedési sémák kipróbálására és továbbfejlesztésére. Ezzel végső soron a *párválasztási érettség* kialakulását szolgálja. A randevúzási szokások egyébként országonként, sőt, társadalmi rétegenként is eltérőek, s presztízs-értéke is változó. A 13-14 évesek több mint fele már legalább egyszer randevúzott, s az első csókolózáson is túljutott. Néhány adat szerint a lányok előbb kezdik a randevúzást, mint a fiúk, de 16 éves korra ez a különbség kiegyenlítődik.

A randevúzás egyik legfőbb funkciója, hogy **sikerélményeket biztosít** a nemek közti kapcsolatteremtésben, a felnőtt nemi szerep elsajátításában. Ez megerősíti az egyén szexuális identitását és orientációját, növeli önbizalmát és fejleszti kapcsolatteremtő készségét. Mentálhigiéniai szempontból is lényeges, hiszen a sikeres partnerkapcsolatok hiánya hosszabb távon károsítja a személyiséget. Ugyanakkor *növeli az egyén személyi presztízsét*: mások előtt tekintélyt jelent a „férfiasság” illetve a „női vonzerő” bizonyítása a randevú révén, különösen, ha a randevú-partner közkedveltnak és nehezen elérhetőnek számít, s ha a randevú szexuális kapcsolatlétesítést is jelent. De ide tartozik a randevúzásnak a már említett *összehasonlítási alap* létrehozásában játszott szerepe is (amit tapasztalatszerzésnek is nevezhetünk).

Ugyanakkor tény, hogy a randevú nemcsak sikerélményeket, hanem **kudarcélményeket is hozhatnak**. Ezek feldolgozása a serdülő addigi pszichoszexuális és személyiségfejlődésétől függően akár kedvező hatással is lehet a további partnerkapcsolatokra, kiküszöbölhet bizonyos illúziókat, s így realisabbá teheti a partnerideált. Fejlődési hiányosságok esetén viszont átmeneti, vagy tartós regresszióra is sor kerülhet és erősen gátolhatja, nehezítheti a további partnerkapcsolatokat.

Az erotikus viselkedés fejlődése. A pettingtől a közösülésig

A felnőtt erotikus viselkedés elsajátításának első és legfontosabb lépése nem a közösülés, hanem a különböző **„szerelmi játékok”**, vagyis a **petting** megtanulása, begyakorlása. Bizonyosra vehető, hogy sokkal kevesebb szexuális zavar fordulna elő, ha a fiatalok a hagyományos értelemben vett nemi élet, a közösülések megkezdése előtt *megtanulnának pettingelni, beleértve egymásnak ilyen módon történő kielégítését is*. Talán nem túlzás ezt a fajta tudást a **szexuális kultúráltság egyik fokmérőjének** tekinteni, nem is említve azt a külön előnyt, hogy kiküszöböli a fogamzásgátlásnak ebben az életkorban alapvető, de sokszor nehezen megoldható gondját, s nagyrészt még a nemi úton terjedő fertőzésektől is véd.

Az erotikus viselkedés fejlődése, mint láttuk, az önkielégítésekkel és a hozzájuk kapcsolódó, képzeletbeli próbacselekvésekkel indul. Ez teszi lehetővé a szexuális reagálókészség fejlődését mindkét nemnél, a lányoknál pedig az orgazmuskészség kialakulását is. A vizsgálati adatok szerint azonban még napjainkban is **sok fiatal túl gyorsan áttér a közösülésekre** (ami

ahhoz hasonlítható, mintha az általános iskola valamilyen szintű elvégzése után rögtön érettségizni akarnának). Holott szexuálpszichológiai szempontból nyilvánvaló, hogy az erotikus viselkedés fejlődésének második szakaszaként a közösülés nélküli szeretkezést, vagyis a pettinget kellene megtanulniuk. A petting simogatást, gyengédséget, szeretgetést jelent, s igen sokféle formája van; a közösülés kivételével az erotikus örömszerzésnek szinte minden formáját felöleli, a csókolózástól kezdve a különböző erogén zónák kézzel vagy szájjal történő ingerléséig.

A petting „merészebb” formái természetesen csak lépésről lépésre jelennek meg a tizenévesek viselkedésében. Rendszerint ma is a fiúk kezdeményezik, s ők azok, akiknél a petting könnyebben és gyakrabban eredményez orgazmust (amit a szexuális reagálókészség nemenként eltérő serdülőkori fejlődése magyaráz). Ennek ellenére tizenéves korban a **lányok számára nagyobb jelentőségű**, mert sokan (Kinsey szerint 24%-uk) így ismerik meg az orgazmust. A petting **jelentősége** a pszichoszexuális fejlődés szempontjából abban áll, hogy elősegíti a partnerhez való alkalmazkodás elsajátítását, az intim viszony létrehozásának megtanulását és a különböző típusú partnerek mélyebb megismerését. A petting tehát **szocializáló tényező**; és egyben az individuális erotika kialakulásának előmozdítója. Kinsey (1953) adataiból kitűnik, hogy a nők 35%-a több mint tíz partnerrel pettingelt házassága előtt, és sokan a petting során alakították ki orgazmuskészségüket. Ez pedig megkönnyítette számukra, hogy a közösülésben is kielégüljenek.

Következésképpen *szabálynak kellene tekinteni, hogy a nő csak akkor kezdje a közösüléseket, ha az orgazmuskészsége (a maszturbációk és/vagy pettingek során) már kialakult.* De a petting, vagyis a változatos szerelmi játék a felnőttkori szexuális kapcsolatokban is fontos, vagy önmagában, vagy az ún. *előjáték* formájában. Ez utóbbi teszi lehetővé, hogy a nő magas izgalmi szinten kezdhesse az aktust, s abban orgazmushoz jusson; a férfi pedig hozzászokjon saját kielégülésének (és magömlésének) késleltetéséhez. Ennek érdekében **a partnereknek irányítaniuk kell egymást**, amit leginkább a petting során folytatott (meta)kommunikáció tesz lehetővé. *A petting fő formái:* a csókolózás és az erogén zónák ingerlése kézzel vagy szájjal, bármilyen testhelyzetben. Az orgazmushoz általában a nemi szerv közvetlen ingerlése szükséges. Ennek hatékony módját és az élvezetére való ráhangolódást azonban a partnerrel együtt kell megtanulni.

A tizenévesek eleinte beérik az ölelkezéssel és csókolózással, majd fokozatosan előtérbe kerülnek a petting „merészebb”, már kielégülést is hozó formái. A mellek és a nemi szervek simogatása először ruhán keresztül történik, aztán a ruha alá nyúlva, később már félíg-meddig meztelenül. Az első közösülésre (koitarche) nálunk ez idő szerint átlag 16-17 éves kor körül kerül sor, bár elég nagy szóródással. Az elmúlt évtizedekben sok vita volt akörül, hogy **mikor „túl korai”** a közösülések elkezdése, és milyen veszélyek származnak belőle. Egyesek a jogi felnőttkort (18 év), mások a házasságkötést tartották elengedhetetlen előfeltételnek. Tény, hogy **a közösülések „túl korai” vagy „túl késői” elkezdése egyaránt veszélyeket rejt magában**, bár az utóbbi lehetőségre igen kevesen gondolnak. Pedig minél tovább halogatja valaki a hagyományos értelemben vett nemi élet megkezdését, annál valószínűbb, hogy nehézségei lesznek később, amikor harmonikus párkapcsolatot szeretne. Ma már nyilvánvaló, hogy **nem az életkor a fő kritériuma annak, hogy mikor nevezhetünk egy szexuális kapcsolatlétesítést túl korainak**, vagy túl későinek, **hanem az erre való felkészültség foka**, az egyén pszichoszexuális fejlettségének szintje.

Pszichológiai szempontból az első közösülés *motívumainak és hatásainak* vizsgálata lehet jelentős. Újabb vizsgálatok szerint a megkérdezettek első helyen a szerelemmel, második helyen a kíváncsisággal indokolták az első közösülést. De sok egyéb motívum is előfordul;

nők részéről például a partner sürgető igénye és félelem a partner elvesztésétől; férfiak részéről a szexuális és birtoklási vágy stb. Az első közösülés élménye jelentős lehet a további szexuális viselkedés szempontjából. Az átélés módja és hatása főként az egyén szexuális beállítottságának és felkészültségének, valamint az adott partnerkapcsolat jellegének függvénye. A felmérések szerint a többség pozitívan értékeli, tehát ennek az élménynek még viszonylag kedvezőtlen körülmények között is kedvező, fejlesztő hatása lehet. Még ma is problémát jelenthet viszont, hogy a védekezés, **a fogamzásgátlás az első közösülések jelentős részében megoldatlan**; ez a nemi nevelés hiányának következménye. Az önmegtartóztatók, a szexuálisan absztinensek legnagyobb része erkölcsi okokkal indokolta tartózkodását; emögött azonban gyakran egyéb okok (félelem, alkalmhiány stb.) húzódnak meg.

A szexuális reagálás és a szerelmi képesség fejlődése

Minden egészséges serdülő képes a különböző szexuális ingerekre szexuális izgalommal reagálni. A reagálás alapsémája: *lassú feszültségnövekedés, majd egy csúcspont után viszonylag gyors feszültségcsökkenés*. Ez sokféle elváltozást hoz létre a szervezetben: a pulzus gyorsul, a vérnyomás emelkedik, a nemi szervekben vérbőség támad stb. A szexuális ingerek nemcsak kívülről, hanem belülről is érkezhetnek (például az agy emlékező vagy fantáziáló és álmodó működéséből is). Külső ingerek esetén az érzékszervek, főleg a szexuálisan legérzékenyebb, leginkább ingerelhető testfelületek, az *erogén zónák* közvetítik az ingereket az agyba. Ám a reagálás ilyenkor sem automatikus, hanem függ a körülményektől és az egyén korábbi tapasztalataitól.

Ilyen szempontból **jellemző különbségek** figyelhetők meg a serdülő fiúk és lányok között. A fiúk például vizuális ingerek hatására könnyebben felizgulnak, mint a lányok, akik inkább a hallási és tapintási ingerekre reagálnak. Azonkívül, mint láttuk, a szexuális reagálókészség kifejlett formája, az *orgazmuskészség* a serdülő fiúknál spontán módon (többnyire pollúciók, vagyis éjszakai magömlések formájában) megjelenik, a lányoknál viszont ez rendszerint csak tanulással, gyakorlással alakítható ki. A szexuális reagálás folyamata azonban mindkét nemnél legalább négy szakaszra osztható. Ezek **W. Masters és V. Johnson** (1966) szerint a következők:

1. **Felizgulás**, 2. „**plato-fázis**”, 3. **orgazmus** és 4. **elernyedés**. Az utóbbihoz egy *refrakter*, vagyis ingerelhetetlenségi illetve szexuális reagálásra képtelen periódus is kapcsolódhat, főleg a férfiaknál; ez fiatal korban alig néhány perc, az életkor növekedésével aztán egyre hosszabbá válik. Sok nő viszont gyors egymásutánban több orgazmust képes átélni, vagyis a plato- és orgazmusfázis többször ismétlődhet, s csak ezt követően történik az elernyedés. Egyes nők a hügyecső körüli *parauretrális mirigyek*nek a hüvely *G-pontján* keresztül történő ingerlése folytán magömlésre is képesek. A nők szexuális reagálókészsége ugyan rendszerint később és lassabban alakul ki, de lassabban is csökken, mint a férfiaké. **E. J. Haeberle** (2004) szerint „azok a nők, akik egész életükben szexuálisan aktívak voltak, reagáló készségüket késő öregkorukig megőrizhetik.” (68. old.)

Ugyanez persze a férfiak vonatkozásában is igaz, bár szexuális reagálókészségük, amely ifjúkorukban a legerősebb, az életkorral párhuzamosan a szexuális aktivitás ellenére is csökkenő tendenciájú.

A szerelmi élmény igénye a serdülőkorban mindkét nemnél ugrásszerűen megnövekszik. Több kutató szerint a 14-15 évesek kb. kétharmada már ismeri ezt az érzelmi állapotot. A serdülőkori szerelmi élményre általában a *nagy intenzitás és a rövid időtartam* jellemző. Hevessége elsősorban a serdüléssel járó neurohormonális feszültségből származik, amely a fiataalt az erotikus ingerekre fokozottan érzékeny, „*imprintingre alkalmas*” állapotba helyezi.

Ezt a hatást különböző motívációk is erősítik: maga a kíváncsiság, hogy milyen lehet a szerelem (amely számára a felnőtttség egyik jellemzője), a serdülő szexuális, továbbá intimitási és önfeltárási szükséglete, a presztízs-érdekek és az érvényesülési törekvés stb. Ilyen és hasonló tényezők motiválják a szerelem-igényt, amely a serdülőt partnerkeresésre és választásra ösztönzi.

A **partner kiválasztását** mélyen befolyásolja az anticipáló jellegű szerelmi képzelődés, fantáziálás. A (gyakran maszturbációhoz kapcsolódó) nappali álmodozás lehetővé teszi a serdülőnek, hogy a filmélményekből és máshonnan merített *szerelmi kapcsolatsémákat* képzeletben önmaga bevonásával kipróbálja. A fantáziaképekben többnyire valamelyik ismerőse jelenik meg partnerként, s így az ő személyéhez tapadnak a félig tudattalan emóciók. Elsősorban az az ismerős válhat képzeletbeli partnerre, aki 1. hasonlít a serdülő partnerideáljához és 2. fontos szükségletek kielégítését ígéri illetve elképzelhető róla, hogy ezek kielégítésére alkalmas. Ettől kezdve a serdülő késztetést érez a szóban forgó partnerhez való közeledésre, az elképzelt helyzetek realizálására. *E késztetés átélése a szerelmi élmény lényege.*

A **szerelmi anticipációk realizálása** természetesen nem mindig sikeres, ugyanis gyakran *projekción*, félreértésen, véletlen asszociáción alapulhat. Közismert, hogy *minél jobban vágyunk valamire*, annál hajlamosabbak vagyunk felszínes hasonlóság és látszat alapján is elhinni, hogy megtaláltuk. Ugyanennek az összefüggésnek másik oldala, hogy *minél jobban túlértékeljük, minél tökéletesebbnek látjuk a partnert, annál illuzórikusabbak a hozzá fűződő elvárásaink*, vágyaink, reményeink. Vagyis annál nagyobb végül a csalódás, a frusztráció. A szerelem a projekciók révén vakítja el a fiatalokat. De rendszerint a csalódásban, kiábrándulásban is a projekció működik: akit eddig szépnek és tökéletesnek láttak, azt egyszerre túlságosan is rossznak, utálatosnak vélik, degradálják. A serdülő- és ifjúkor sajátossága, hogy ez a *kétféle projekció, a túlértékelő és a degradáló ugyanarra a partnerre vonatkozólag is többször váltakozhat*, sőt, bizonyos feltételekkel egyidejűleg is fennállhat. („Imádja” és „gyűlöli” egyszerre.)

Ez az **érzelmi ambivalencia** azonban csak az egyik lehetséges tünete a szerelmi élmény tizenéves kori éretlenségének. A szerelem éretlensége ugyanis a személyiség éretlenségéből ered. Az *éretlen szerelem* főbb jellemzőit - elsősorban **H.R. Lantz és E.C. Snyder** (1969) koncepciója alapján - az alábbiakban vázolhatjuk:

1. Az **éretlen szerelem aszimmetrikus**, mert az érzelmileg még nem teljesen önállósult serdülő a szülőhöz való érzelmi viszonyát viszi át szerelmi partnerére. Ilyenkor mindkét fél mereven ragaszkodik a benne kialakult kapcsolatsémához. Vagy ha mégis enged, akkor konfliktusba kerül önmagával, aminek folytán a partner iránti érzelmei *ambivalenssé válnak*. Az ilyen ambivalencia frusztráló hatású mindkét partnerre. Akire irányul, abban gyakran ellenséges érzületet ébreszt.

2. Az éretlen szerelem *a projekció révén erősen idealizál* és „vakká tesz” a partner valódi tulajdonságai iránt. Nem a partner valódi egyéniségét szeretik, hanem a róla alkotott eszményi, de torz képet. Vagyis a serdülő tulajdonképpen a benne élő ideálba szerelmes; s minthogy ez egyfajta tükörképe az énídeálnak, az éretlen szerelemnek gyakran kifejezetten *narcisztikus*, önmagára irányuló jellege van.

3. Az éretlen szerelem *elsődlegesen a szexuális vonzalomban gyökerezik*, bár ez gyakran nem tudatosodik. A serdülőnek egyik középponti problémája a szexualitás, akár törekszik a kielégülésre, akár kerüli azt. A szerelmi impulzus különböző komponensei (pl. érzéki vágy és barátkozási szükséglet) még *nem integrálódnak*, egymástól elszigetelődnek, vagy más-más

partnerre irányulnak. Az éretlen szerelem váltakozva vaskosan érzéki és légiesen finom; esetleg egyszerre több partnerbe szerelmesek.

4. Az éretlen szerelemben a **személyiség integrálatlansága**, bizonytalansága és konfliktusai *inkongruens magatartást* eredményeznek. A viselkedés zavarttá, szögletessé válik; a serdülő gyakran ügyetlenül és sikertelenül próbálja elnyerni partnere tetszését és együttműködését. Az ilyen szerelmet többnyire *féltékenység, bizalmatlanság jellemzi*, és állandó félelem a kapcsolat megszakadásától.

5. Az éretlen szerelemben a partnerek *nehezen tudják elfogadni a köztük meglevő, pszichés különbségeket*. Ezért arra törekcsenek, hogy **a partnert saját partnerideáljuknak megfelelően átformálják**, „megneveljék”, saját véleményüket és értékrendjüket a partnerre kényszerítsék. Végeredményben a szerelmet mindkét fél a maga céljaira igyekszik kihasználni; hiányzik egymás igazi megbecsülése és méltánylása. *Mindketten sokat akarnak kapni, de lehetőleg semmit sem adni*. Igyekeznek elkerülni az érzelmi elkötelezettséget; nem éreznek felelősséget egymásért.

6. Az éretlen szerelmesek inkongruenciájuk folytán nehezen tudnak spontánul és őszintén viselkedni egymás előtt; ehelyett *különböző taktikákat alkalmaznak*, amelyek a partner „meghódítását” és kihasználását célozzák. Mindkét nemnek megvannak a maga jellegzetes taktikái.

Tipikus férfi taktikák: 1. Mindent megígérni, amit a lány szeretne (főleg házasságot), vagyis *látszólag alkalmazkodni*. 2. Ajándékokkal lekötölezni a lányt, hálára spekulálni. 3. A szerelem „bizonyítékeként” testi odaadást követelni, megtagadás esetén otthaggyással fenyegetni. 4. Résztvétel ébreszténi, megsajnáltnatni magát a lánnyal. 5. Bagatellizálni a szexuális odaadás jelentőségét. 6. Leitatni a lányt stb.

Tipikus női taktikák: 1. A „sex appeal” hangsúlyozása az erogén zónák sejtető kiemelésével (vagy pótlása, felerősítése divateszközökkel). 2. Kacérkodás, sokat ígérő, csábító viselkedés. 3. A fiú férfiaságának, bátorságának kétségbevonása. 4. A férfihűség kihasználása (pl. a védelemlszükséglet hangoztatásával). 5. Anyáskodással, kényeztetéssel nélkülözhetetlenné válni a partner számára - stb.

A taktikázás többé-kevésbé tudatos szerepjátszás, a leghatásosabbnak vélt nemi szerep megjátszása a kapcsolat irányítása érdekében. A kívánt cél elérésével a taktikázás feleslegessé válik; a magatartás egy csapásra megváltozhat, ami nem kis csalódást jelent a partner számára. A „szerelmi cél” el nem érése viszont nagyobb erőbedobásra ösztönöz és rendkívüli teljesítményekre is képtessé tehet. Egy elmélet (Hill és Waller „konfliktus-frusztráció” elmélete) szerint *a szerelem izzása annál nagyobb, minél nagyobb akadályokat és ellenállást kell leküzdenie*. Az ilyen nagy stressz veszélye, hogy ha mégsem sikerül a célt elérni, akkor súlyos depresszió, vagy cinizmus, a szerelem degradálása, a szerelmi képesség elvesztése lehet a következmény.

Az akadályok leküzdése árán **beteljesült szerelem** viszont nagy kielégülést és boldogságérzést hoz (legalábbis egy ideig), ami valósággal szárnyakat adhat a személyiség további fejlődéséhez, s magát a szerelmi képességet is érettebbé teszi. Az érett személyiség szerelme nem domináns és nem szubmisszív, nem illuzórikus, komponensei integráltak, nem akarja a partnert „átnevelni”, **nemcsak kapni akar, hanem adni** is. Joggal merülhet fel a kérdés: tulajdonképpen hány szerelemre, partnerkapcsolatra van szükség ahhoz, hogy az érett szerelem képessége kialakuljon? Valójában azonban nem a partnerek száma a döntő, hanem a kapcsolat jellege, tartalma és a résztvevők felkészültsége illetve fejlődőképessége. Előfordulhat, hogy már az első partnerkapcsolatban kialakul az érett szerelmi képesség, de az is lehet, hogy még a tizedikben sem. A szexuális kapcsolatok ugyanis önmagukban nem biztosítják ezt, bár a testi

intimitás általában elősegíti az érzelmi intimitást. A kettő azonban függetlenedhet is egymástól. Aki túlságosan „sportszerűen” űzi a szexet, annak a *szerелеm könnyen devalválódik*, értékét veszti, s nem is lesz képes rá.

Az érett szerelem pszichoszexuális érettséget feltételez, amely **E.H. Erikson** (1968) szerint magában foglalja az együttes orgazmus képességét egy szeretett partnerrel, akiben teljesen megbízunk, akivel meg tudjuk beszélni problémáinkat és közösen szabályozni tudjuk a munka, a pihenés és a fajfenntartás ciklusait, az utódok kedvező fejlődése érdekében. E meghatározás második fele azonban már a párválasztási érettségre utal, amely a pszichoszexuális érettségnek egy magasabb foka. Mindkettőben fontos szerepe van a partnerideálnak.

A szerelem jelensége, amellyel sokáig inkább csak az irodalmárok, művészek és filozófusok foglalkoztak, az utóbbi évszázadban egyre inkább a pszichológusok érdeklődésének előterébe került. Freuddal kezdődően kialakultak a *szerелеm szexuálpszichológiai elméletei*. Az 1960-as években például egy amerikai pszichológus (P.M. Blau) a szerelemelmélet alapján a szerelem fő jellemzőjének a kölcsönös előnyök nyújtásával, a különböző igények kölcsönös kielégítésével elért biztonságot és ragaszkodást tekintette. **C. & S. Hendrick** (1989) a szerelem vizsgálatáról szóló tanulmányában már öt különböző módszert ismertet (*Love Attitudes Scale*, *Passionate Love Scale* stb.). A tanulmányból kiderül, hogy a szeretetet és szerelmet többnyire együtt vizsgálták, s egy kutató (J.A. Lee, 1988) ezek hat típusát vagy stílusát különböztette meg: 1. Az „*Erosz*” a szenvedélyes, érzéki szerelem, 2. a „*játékos*”, nem kitartó szerelem, 3. a „*baráti*” szeretet, 4. a „*számító*”, érdekekre épülő szeretet, 5. a „*birtoklásra*” és kizárólagosságra, függőségre törő szeretet, 6. az „*agape*”-nak nevezett, önzetlen, áldozatkész szeretet illetve szerelem. Hendrick megállapítása szerint a szerelemben a nemi szerepek hagyományos különbségei is megnyilvánulnak: a férfiak liberálisabbak, játékosabbak, kevésbé veszik komolyan a szerelmet; a nők hajlamosabbak az áldozathozatalra szerelmükért, ugyanakkor igyekeznek kisajátítani partnerüket.

A férfi- és nőideál alakulása

A partnerideál, vagyis az (egyen számára) ideális férfiról illetve nőről alkotott, félig tudatos elképzelés a nemi szerepek megismerése nyomán alakul ki az egyénben. Ősmintája rendszert az ellenkező nemű szülő. Kialakulása a kisgyermekkorban kezdődik, fontos állomása az Ödipusz-konfliktus és minden heterogén barátság vagy szerelem (különösen az első szerelem) alakít rajta. A folyamat a serdülő- és ifjúkorig *jórészt tudattalan*, s azután is csak részben tudatosodik. Sokan még felnőtt korban sem tudják megmagyarázni, miért részesítenek előnyben bizonyos típusú partnereket. Néhány általánosság kivételével arról is keveset tudnak mondani, milyen típusú, tulajdonságú partnert szeretnének, vagy éreznének leginkább magukhoz illőnek. Ebben az is közrejátszik, hogy *a reális egyéni partnerideál önismeretet feltételez*, s ezzel még kevesen rendelkeznek. A reális önismeret ugyanis komoly lelki teljesítmény, amihez rendszerint sok élettapasztalat kell, bár a tizenévesek sokszor nagy erőfeszítéseket tesznek ebben az irányban.

A „Milyen ember vagyok?” és „Milyen szeretnék lenni?” kérdések sikeres megválaszolása után kerülhetne csak sor a „*Milyen partner illik hozzám?*” kérdésre. Nem könnyű azonban a többnyire mások segítségével nyert, hozzávetőleges önismeretet (énképet) elkülöníteni az *énideáltól*, a saját nemi szerepre vonatkozó eszményképtől. Így az egyéni partnerideál is inkább az énídeál kritériumainak lesz eszmei megfelelője, mint a valóságos egyéniségnek. *A partnerideál tehát reális önismeret hiányában irreális, illuzórikus lehet*. Ez az egyik fő oka sok tizenéves kori (vagy későbbi) szerelmi csalódásnak. A partnerideált ugyanis egy tudattalan lelki mechanizmus (a *projekció*) rávetíti egy potenciális, valamiért megtetsző partnerre, s így

az egyén hajlamos azt hinni, hogy a számára ideális partnerrel találkozott; ez motiválja, hogy vonzódni és érzelmileg kötődni kezd hozzá, vagyis úgy érzi: szerelmes lesz. A vonzalom aztán a remélt kielégülés mértéke szerint növekszik.

A partnerideál többé-kevésbé **szociálisan meghatározott értékeket** hordoz, vagyis az adott társadalom közvéleménye által elfogadott szkriptek írják elő, milyen tulajdonságokkal rendelkezik az ideális nő és az ideális férfi. Az ideális nő tulajdonságait **Kirkpatrick** (1963) szerint Amerikában a következő tényezőkön mérték: 1. Sex appeal, vagyis a szépség, a szexuális vonzerő, 2. társadalmi státusz, vagyis a származás, képzettség, foglalkozás, 3. a különlegesség, ritkaság, presztízs, népszerűség, 4. a gazdasági helyzet, vagyon, 5. az érettség, kiegyensúlyozottság foka és 6. a jellem, a megbízhatóság. A **férfiideál értéktényezői**: 1. A fizikai ügyesség, bátorság, rámenősség, 2. a gazdasági helyzet, vagyon, 3. a társadalmi státusz, elismertség, tekintély, 4. az intelligencia, 5. a jó modor, 6. a megfelelő életkor és 7. a jellemesség. A kritériumok tehát csak részben ugyanazok és a sorrendjük is más. **Hazánkban** egy felmérés (Szilágyi, 1978) szerint a partnerideál értékkritériumai egy kicsit másfélék. A megkérdezettek a **megbízhatóságot és őszinteséget** tartották a legfontosabbnak, bár a fiatal nők lényegesen nagyobb arányban, mint a férfiak. A második legfontosabb tényező a **közös érdeklődés és ízlés**; a nőknél viszont a **gyermekszeretet**; amit a férfiak talán azért nem hangsúlyoznak, mert a nőknél ezt magától értetődőnek tartják. Ezzel szemben hangsúlyozzák az **egészség, a vitalitás** követelményét, aztán a **vonzó külsőt**, a szorgalmat és a **kedvező anyagi helyzetet**; a nők pedig a józanságot és szorgalmat, az intelligenciát és a hasonló társadalmi helyzetet.

A partnerideál tehát társadalmilag is változó, de függ az egyén aktuális fejlettségi szintjétől is. Az érett partnerideál tulajdonképpen **házastárs-ideál**, így érthetően szorosan összefügg a **házassági elvárásokkal**, vagyis azzal, hogy mit várunk a számunkra ideális partnerrel való együttéléstől.

Házastárs-ideál, házassági elvárások

Egy intim kapcsolattól - s a szerelmi és házastársi kapcsolatok többé-kevésbé ilyenek - elsősorban bizonyos, számunkra **fontos szükségletek kielégítését** várjuk. Ezek a szükségletek természetesen egyénileg (a körülményektől és a személyiségfejlődés pillanatnyi helyzetétől függően) igen különbözőek lehetnek, de általában nem testi, biológiai, hanem elsődlegesen olyan **lelki szükségletek**, mint például éppen az **intimitás**, vagyis a teljesen őszinte, bizalmas **önfeltárás** és a **biztonság** igénye, valamint az **önmegvalósítás** szükséglete. Ez utóbbi nem azonos a Freud-féle örömelvvel, vagyis az ösztönszerű élvezetkereséssel, hanem a szociálisan értékes egyéni képességek kibontakoztatására törekvést jelent (aminek sikere persze örömet és kielégülést is hoz) Az egyéni igények szorosan kapcsolódnak az egyén **értékrendjéhez**, tehát ahhoz, hogy **milyen emberi értékeket** tart általában, és a maga számára is legfontosabbnak és elérendőnek.

A partnerideál ugyanakkor közvetlenül összefügg az énídeállal és énképpel, vagyis az önértékeléssel és az önmagunkkal kapcsolatos elvárásokkal. A párválasztás terén szinte ősidők óta érvényesül a „**similis simili gaudet**”, vagyis a hasonló a hasonlóknak örül, s ez nyilván nem annyira a külsőre, mint inkább a viselkedésre, az igényekre és a szemléletre vonatkozik. Szükség van persze bizonyos, egymást jól **kiegészítő különbségekre** is, de azért a hasonlóság az alapvető. Mindezek értékelése többnyire tudattalanul, spontánul („megérzések” alapján) történik, s a személyiség fejlettségi állapotát tükrözi. Ami ebből a tizenéves korban tudatossá válik, az jórészt csak néhány általánosan elfogadott, közhelyszerű szkript; ezek főleg a megjelenés (magasság, arányos termet, csinosság stb.), az iskolázottság és a gazdasági helyzet kritériumaira vonatkoznak. A hagyományosan „jó partinak” tekintett partnerkapcsolat azt

jelentette, hogy anyagilag és/vagy a szociális helyzet szempontjából mindkét fél elégedett lehet a házassággal.

E nagyon realista és kispolgári szemlélet persze inkább a szülőket jellemzi, mint a fiatalokat, akik kapcsolatukat többnyire a **szerelem-kultusz jegyében idealizálják** és a szociális-gazdasági előnyöknél fontosabbnak tartják az érzelmi viszonyukat. A már említett felmérésben a preferált házassági elvárások a következőképpen alakultak: Az első helyre mindkét nem a *szeretetet és megbecsülést* helyezte, bár egy kicsit eltérő arányban. (A nők jó kétharmada, a férfiaknak is több mint fele.) Ha figyelembe vesszük, hogy a *biztonságot* is sokan - különösen a nők - a legfontosabbak közé sorolják, akkor nyilvánvaló az **érzelmi igények** dominanciája. A második helyen mindkét nemnél a **gyermek** szerepel, a nőknél valamivel nagyobb arányban. Harmadik helyre kerül a **rendszeres nemi élet**. Erre már a férfiak szavaznak nagyobb arányban, de a különbség több vizsgálat tanúsága szerint csökkenő tendenciát mutat.

Nagyobb a nemek közötti különbség a többi elvárás terén. A negyedik helyen szereplő *lelki gazdagodást, élményeket* a nők igénylik nagyobb arányban; a *kényelmet* és a *segítséget az érvényesüléshez* a férfiak. Legnagyobb a különbség a *szülőktől való függetlenedés* igénye terén, ami jóval fontosabb a férfiaknak, mint a nőknek (s arra utal, hogy a lányok nehezebben szakadnak el a szülői háztól). Érdekes az is, hogy a házasság sikerének feltételei közül mindkét nem a *kölcsönös szerelmet* tartotta legfontosabbnak, s ez után mindjárt a *szexuális összhang* következett.

Mindezek az elvárások lehetnek éretlenek vagy érettek. Alig van olyan elvárás, amely eleve és mindig éretlen, legfeljebb néhányánál nagyobb az éretlenség valószínűsége. Ott is inkább csak akkor, ha túl nagy szerepet kap, mint például a szülőktől való függetlenedés esetén. Az érettség tehát az elvárások fontossági sorrendjétől, mennyiségétől és szociális értékétől is függ. Az éretlenség fő oka a kialakulatlan vagy irreális értékrendszer. ***A házassági elvárások akkor érettek, ha reálisak, önismereten és a partner illúzióktól mentes ismeretén alapulnak, beleértve a partner elvárásainak számításba vételét.***

A reális házassági elvárások kialakulása nyilván nem jön magától, sem az életkor előrehaladása, sem a szexuális partnerek növekvő száma nem biztosítja ezeket. Sőt, még a kölcsönös szerelem sem, amely általában megnehezíti egy partnerkapcsolat reális esélyeinek megítélését. A szerelem kezdeti vagy leglángolóbb szakaszában a párválasztásra érett ember is hajlamos lehet bizonyos illúziókra a partnerével és a tervezett házassággal kapcsolatban, de azért *nem veszti el józan ítélő képességét. Az érett személyiség a szerelmet is az értelem ellenőrzése alatt tudja tartani!* Ugyanis korábbi kapcsolatait alapján már rendelkezik egy számottevő „összehasonlítási alappal” vagy szinttel („comparison levels”, Thibaut & Kelley, 1959), amely mutatja azt az elvárható kielégülést, amit egy kapcsolatnak az egyén számára nyújtania kell ahhoz, hogy elfogadható legyen.

A párválasztási érettség kialakulása

A párválasztás két fő típusa: a *szerelmi* és a *házassági* párválasztás. A kettő nem feltétlenül esik egybe, s az utóbbi magasabb fokú érettséget igényel. Meghatározásom szerint (Szilágyi, 1976) „ezen a személyiség olyan fejlettségi állapotát értjük, amelynek **két fő jellemzője van. Az egyik az állandó, stabil szerelmi partner iránti aktív igény, vagyis a párkereső törekvés. A másik az egyén képessége arra, hogy egy hozzá illő partnert megtaláljon (kiválasszon), s vele mindkét felet kielégítő, intim kapcsolatban, életközösségben éljen.**” (76. old.) Lényege tehát a *harmonikus és tartós szexuális és élettársi kapcsolatokra való lelki alkalmasság*. Ez szerencsés esetben nagyjából a nemi éréssel párhuzamosan is kialakulhat, de általában csak az azt követő években, több-kevesebb késéssel (ha egyáltalán kialakul). A szerelmi és szexuális

partner igénye ugyan rendszerint megjelenik a tizenéves korban, de az aktív párkeresés és a tudatos választás képessége már nem.

A párválasztási érettség nemcsak az érett szerelmi képességet foglalja magában, hanem a tartós **együttélésre, a házasságra való alkalmasságot** is. Ez a többlet elsősorban a **teljességre törekvésben és a véglegesség igényében** jelentkezik. Sokan a **kizárólagosságra törekvést** is elengedhetetlennek tartják. Ez azonban csak annyiban igaz, hogy a törvényes monogámia nálunk mindenkinek csak egyetlen házastársat engedélyez. A házastársi kapcsolatok kizárólagosságából viszont nem következik, hogy a házasfeleknek kizárólag egymással lehet szorosabb kapcsolatuk. Tény, hogy **a kizárólagosságra törekvés már a tizenéves korban sok gondot, sőt, konfliktust okozhat**. Ennek okai közt megtalálhatjuk például az egyének bizonytalanságából eredő biztonság-szükségletet, a birtoklási vágyat és azt a romantikus illúziót, hogy a szerelmi kapcsolat minden igényt kielégít. Történelmi okok magyarázzák, hogy a kizárólagosságot inkább csak a nők számára tartják elengedhetetlennek.

Természetesen maga a **teljességre törekvés** is viszonylagos attitűd. Lényege annak feltételezése, hogy a partnerek kölcsönösen ki tudják elégíteni **egymás kapcsolati igényeinek többségét**, és pedig a legfontosabb igényeket. Vagyis nem mindent, és nem véglegesen, hiszen az igények sokfélék és változóak. A teljesség és véglegesség igényének realizálása tehát **kompromisszumkészséget feltételez**, továbbá jó valóságérzéklet, önismeretet és emberismeretet. A párválasztási érettség az élettárs-választás végleges jellegéből adódó **felelősség felismerését** és vállalását is jelenti. A szerelem lelkiállapota ezt bizonyos mértékben megnehezíti. Sokan ezért is indokoltnak tartják, hogy a kapcsolat véglegesítésére és legalizálására csak az együttélés **próbaházasság-szerű** kipróbálása és értékelése után kerüljön sor. Bizonyos idejű (legalább fél éves) együttélés ugyanis kimutathatja a kapcsolat teherbíró képességét, a kapcsolati normák (szkriptek) összehangolhatóságát.

A párválasztásra érett egyén nem ugrik be elhamarkodottan egy házasságba, hanem időt szán egymás alaposabb megismerésére és összeillésük kipróbálására. **Kirkpatrick (1963)** ezt **alkudozási folyamatnak** nevezi, amely folyhat tudattalan síkon is, sok önámítással. Eleinte mindkét fél a legjobb oldalát igyekszik mutatni, hogy jó benyomást keltsen és megkapja mindazt, amit vár a partnertől. Ahogyan aztán a kapcsolat stabilizálódik, úgy kerülnek előtérbe az egyéniségnek megfelelőbb, „valódebb” szerepek. „Az udvarlás tehát rejtőzködés és önmegmutatás, az egyén által játszott szerepek kibontakozó sorozata, s a szerepek mindegyike egy-egy megfelelő szerepet illetve szerepmódosulást vált ki a partnernél.” (319. old.)

A kapcsolat tartós beválását biztosító, kölcsönös alkalmazkodás, a partner-szerepek integrációja csak az őszinteség, a teljes önmegmutatás, de ugyanakkor az önkontroll talaján mehet végbe. E folyamatot erősítik az együttes élmények, a közös érdekek, érdeklődés és munka, a szokásrendszerek egybeszövődése, a „mi ketten” kultuszának kialakulása. Az individuálpszichológia „*Wir-bildung*” (mi-képződés) kifejezéssel jelöli ezt a pszichés egybefonódást; Erikson (1968) az „*identitások fúziójáról*” beszél. Valóban, olyan intenzív, teljes azonosulás mehet végbe a partnerek között a szerelem folytán, amelyhez hasonlót csak a korai anya-gyermek kapcsolatban találunk. **A szerelem persze később elmúlik, de az általa létrehozott közös normák és kapcsolati programok továbbra is elősegítik a kapcsolat harmóniáját.**

A párkereső törekvés azonban ma már nem feltétlenül jelent *házasodási törekvést* (lásd: szingli életstílus). Az utóbbinak sokféle *motívuma és ellenmotívuma* lehet. **Motívuma** például az a körülmény, hogy a szerelem és a szexuális kapcsolat a nyugati kultúrában napjainkig többé-kevésbé házassági elkötelezettséget jelentett, s a házasodással társadalmi státust, előnyöket lehetett szerezni (például a gyermekvállaláshoz stb.). **Ellenmotívuma** lehet például

a karrierigény, a változatosságigény, az önbizalomhiány, a túl erős kötődés a szülőkhöz stb. A párválasztási érettség az ellenmotívumok hiányát, vagy legalábbis csekély mértékét illetve kompenzálságát feltételezi. Lehetővé teszi, hogy a párválasztás és házasságkötés érett motívumok alapján történjen. Éretlen házassodási motívum például a szexuális megkívánás és kapcsolat önmagában. **Schnabl, S.** (1992) szerint a házasságra való felkészülés művészete annak a képességnek a kifejlesztéséből áll, hogy a szexuális viszonyt a partnerek mindenféle egyéb társas kapcsolatából adódó sajátosságokkal kössék össze.

A párválasztási érettség kialakulásának üteme és módja nemcsak egyénenként, hanem nemek szerint is eltérő sajátosságokat mutat. A házassodási törekvés a nőknél többnyire korábbi életkorban és intenzívebben jelentkezik, mint a férfiaknál (legalábbis eddig így volt), s őket a párválasztásban kevésbé befolyásolja a külső megjelenés. Másrészt viszont a nők szexuális reagálókészsége általában lassabban fejlődik, mint a férfiaké, s később alakul ki a szexuális igényük és orgazmuskészségük. Az összehangolódás folyamata ezért nem mentes a feszültségektől és konfliktusoktól, amelyek konstruktív kezelése szintén a párválasztási érettség jellemzője. Ez kölcsönös alkalmazkodást és a reális kapcsolati igények kölcsönös kielégítését feltételezi. **Wienold, H.** (1972) szerint minél inkább megerősíti az egyén pozitív önértékelését valaki, annál inkább fog vonzódni hozzá. A kölcsönös vonzalom pedig a partnerek interperszonális észleléseinek kongruenciáját eredményezi.

6. Pszichoszexuális fejlődés a felnőttkorban

A felnőtté válással a személyiség fejlődése s ezen belül a pszichoszexuális fejlődés sem szűnik meg. A lelki fejlődőképesség többé-kevésbé *független az életkortól* (ami elsősorban az emberi idegrendszer plaszticitásának és az elvont gondolkodás kialakulásának köszönhető). A felnőttkori személyiségfejlődés sajátossága, hogy a **megszilárdulási folyamatok** dominálnak benne. Tehát viszonylag ritkábban jönnek létre teljesen új, minőségileg magasabb rendű tulajdonságok, mint korábban - bár ez is előfordulhat. A fejlődés mértéke a körülmények alakulásán kívül főleg a *tevékenység követelményeitől* függ. Az életkori, nemi és foglalkozásbeli szerepek változó követelményeihez az egyénnek alkalmazkodnia kell.

A felnőttkort különböző szempontokból szokták periodizálni, szakaszokra osztani. Megkülönböztetnek például *korai felnőttkort* (kb. 20-tól 30 éves korig), *középső* (kb. 30-tól 50-ig) és *késői felnőttkort* (50-tól kb. 65-70 éves korig; ezt követően pedig az *öregkort*. A várható, átlagos élettartam ma nálunk a férfiak esetében 66-67 év, a nők esetében pedig 75-76 év (s ez világviszonylatban nem a legjobbak közé tartozik.) A **nemek aránya** tehát idős korban kedvezőtlenül alakul; az özvegyek száma a nők közt jóval magasabb.

A fizikai teljesítőképesség szempontjából a korai felnőttkor a legmagasabb szint elérésének és megtartásának időszak. Az ifjú felnőtt a munkára és a gyermeknemzésre, családalapításra egyaránt alkalmas. Orvosi vélemény szerint kívánatos, hogy a nő lehetőleg 25-28 éves koráig megszüljön az első gyermekét anélkül, hogy terhességmegszakítása lett volna. Ez nálunk azért problematikus, mert a művi **abortuszok száma még mindig túl magas** épp a fiatal (köztük növekvő mértékben a tizenéves) nőknél, és sok szülés is vagy túl korán, vagy túl későn történik. A gyermekvállalások csökkenése következtében a nemzet létszáma vészesen fogy, s ezt a népesedéspolitikai eddig nem tudta kivédeni.

A felnőttek nemi szerepviselkedése

Az eddigiekhez hasonlóan a felnőttkori pszichoszexuális fejlődést is három szempontból: a nemi szerepek, az erotikus viselkedés és a fajfenntartás vonatkozásában vizsgálhatjuk, bár a gyakorlatban ezeket nehéz egymástól szétválasztani. Ami az elsőt illeti, a **férfi és női szerepek** a legutóbbi évtizedekben rendkívül sokat változtak, főleg azzal, hogy közeledtek egymáshoz és **rugalmasabbá, felcserélhetőbbé váltak**. Már nehéz elkülöníteni az „igazi férfi” és az „igazi nő” jellemző tulajdonságait. Az ezekről kialakított hagyományos kép (az aktív, domináns férfi és a passzív, szubmisszív nő) már elavultnak számít, de az alternatívák is gyorsan változnak, s a nemi szerepek különböző szkriptjei közül szabadon lehet választani.

A nemek kapcsolatának hagyományos intézménye, a **házasság és a család** korántsem tűnik már olyan vonzónak, mint régen. Ma sokan halogatják a házasságkötést, még a lányok is egyre kevésbé sűrgetik, s inkább anélkül létesítenek intim kapcsolatokat. A házasságkötők átlagos életkora már a 30. életév felé közeledik. Ennek egyrészt a sokak számára erősen meghosszabbodott tanulmányi idő, továbbá az anyagi alapok (önálló és biztos jövedelem, lakás stb.) hiánya az oka, másrészt a megnövekedett szabadság- és karrierigény, amely az emancipált nők jellemzője. A mai nők már nem a házasság és az anyaság az egyetlen (vagy legfőbb) perspektívája, hiszen sokféle hivatás közül választhat, így a családalapítás könnyen háttérbe szorul.

Mindez kétségek nélkül megnehezíti a párválasztási érettség kialakulását és érvényesülését, különösen a „szingli” életstílus esetén. Ettől függetlenül sok fiatal felnőtt számára komoly dilemma a házasságkötéssel kapcsolatos állásfoglalás: törekedjen-e rá, vagy nem? Mitől tegye függővé? A motívumok és ellenmotívumok viaskodásából kiutat jelent-e az „Igazi” megtalálásától tenni függővé a házasságkötést? Hiszen rögtön felmerül a kérdés: **egyáltalán van-e „Igazi”,** vagyis ideális, minden szempontból tökéletes partner? Van-e rá kölcsönösen megalapozott igény, lehet-e ilyet találni, s ha igen, hogyan? Intézményes felkészítés híján aligha lehet ilyen kérdésekre kielégítő válaszokat adni. Az ifjúkor váltakozó, rövid lejáratú partnerkapcsolatai ugyan létrehozhatnak valamilyen **összehasonlítási alapot**, de ennek kezelése, értékelése ismét csak kompetenciát igényel. **A szerelem**, mint az „igazi”, ideális partner megtalálásának reménye (vagy illúziója) ugyan **hajlamosít a házasságkötésre**, de hatása rendszerint nem sokáig tart. Minthogy a házassági szándék kinyilvánítása után a legtöbb pár minden szabadidejét együtt tölti, s többé-kevésbé együtt is él, bizonyos idő elteltével a házassági szándék vagy megerősödik, vagy elbizonytalanodik illetve megszűnik, de mindenképpen problematikusává válik, ha a sikertelen fogamzásgátlás folytán gyermeknemzésre került sor. Hagyományosan inkább a nők vállalnak gyermeket, a férfiak nehezebben szánják rá magukat; a **családtervezés** így konfliktusszituációt teremthet, különösen akkor, ha még nem házasodtak össze.

A felnőttek hagyományos nemi szerepéhez mindenesetre hozzá tartozik a házasságkötés és családalapítás. A nemek közötti kapcsolatban ezzel új helyzet keletkezik; ezt szimbolizálják az esküvői szertartások, amelyek révén **szerződést kötnek** egymással az együttélésre, egymás segítésére, s többnyire a családalapításra is. Vagyis kölcsönösen **elkötelezettséget vállalnak egymás iránt**. Kedvező esetben az első házasság gyermek nélkül kezdődik. Így a házastársi szerep begyakorlása nem jár együtt mindjárt a szülői szerepből adódó külön feladatokkal és nehézségekkel, amelyek kapcsolati válságot jelenthetnek. Ezért nem szerencsés, hogy a házasságkötések közel egynegyedében az újdonsült feleség már terhes. De problematikusává válhatnak azok a házasságok is, ahol **a gyermek túl korán érkezik**, ugyanis a házastársak még nem váltak elég **éretté a szülői szerepre**. A házasság sikere múlhat azon, hogy mennyire tudják megoldani az ilyenkor felmerülő egyéni és közös feladatokat.

Az egyik legfőbb feladat nyilván a házastársi szerep és az **egymáshoz való alkalmazkodás** megtanulása, bár ez részben már a házasság előtti együttjárás (vagy éppen jegyesség) során megtörténhet. Egy másik, esetlegesebb és távlatibb jellegű feladat a családtervezés és a felkészülés a szülői szerepre; ez azért esetleges, mert tudatos megegyezéssel kikapcsolható, vagy biológiai okok miatt nem biztosítható. Közvetlenebb feladat viszont a **szexuális kielégülések kölcsönös elősegítése**, a **közös háztartás megszervezése**, egymás egyéni törekvéseinek támogatása, vagy a szabadidő, a pihenés és szórakozás kedvező formáinak elősegítése. Ilyen szempontból nincs különbség a legalizált és nem legalizált együttélések között.

A felnőtt **nők és férfiak erotikus viselkedése** eléggé eltérően alakul. Szexológiai vizsgálatok szerint (E.J. Haeberle, 2004) a 20 év körüli, házas férfiak gyakran és intenzíven igénylik a szexet, orgazmusaik átlagos gyakorisága csaknem heti öt, de a nőtleneké is több mint három. Az életkor előre haladtával azonban a férfiak szexuális igénye és teljesítménye fokozatosan csökken. Az 50 éveseknél a heti átlag már alig kettő, a 70 éveseknél pedig már egynél is kevesebb. Ezzel szemben a nők szexuális igénye és teljesítménye eleve alacsonyabb ugyan, mint a férfiaké (a 18-20 évesek átlaga is alig heti egy orgazmus), de ez jóformán változatlanul megmarad a menopauza körüli időszakig. Egyénileg természetesen nagy eltérések lehetnek az átlagtól, de a fiatal házastársak közötti szexuális összhang megteremtése rugalmasságot, alkalmazkodást és szexuális kultúrát igényel. (Például azt, hogy a férfi ne ragaszkodjon mindig a közösüléshez, a nő pedig képes legyen öt petting révén kielégíteni stb.)

Tény, hogy a nemi életben is döntő szerepet játszanak a különböző kulturális szkriptezések. Csak az utóbbi évtizedekben terjedt el például az orális szeretkezés; de ugyanez mondható az egymást követő monogámiákról, az illegális együttélésekről, a „szingli” életstílusról stb. A sokféle szkripttel találkozó, fiatal felnőttek időnként a szexuális kapcsolat különböző modelljeit próbálják ki, mintegy a divatot követve. A hirdetések tanúsága szerint ez egyre inkább a házaspárokra is érvényes. A patriarchális monogámia zártsága minden jel szerint kezd „fellazulni” a nemi szerepek rugalmasabbá válásával. A pszichológia a 20. század során kezdte intenzívebben tanulmányozni a házastársi kapcsolatokat; elsőként a pszichoanalitikusok.

Mélylélektani házasságelméletek

Sigmund Freud szerint az ember sorsának alakulását tudattalan, ösztönös, végső soron biológiai tényezők határozzák meg. A civilizált embernél azonban ezek a tényezők nem érvényesülhetnek akadálytalanul, sokszor kerülő útra kényszerülnek. Minden azon múlik, hogy az ösztönenergia, a libido milyen ellenállásra talál kielégülési törekvése során. Freud **négyféle „ösztönsorsot”** különböztetett meg:

1. az *ellentétbe átcsapást* (pl. aktivitásból passzivitásba, szerelemből gyűlöletbe stb.);
2. az *önmaga ellen fordulást* (ilyen például a mazochizmus);
3. az *elfojtást*, amely neurózishoz vezet, és
4. a *szublimálást*, vagyis a libido eltérítését, más, nem szexuális tevékenységben való felhasználását.

Bár Freud itt „ösztönsorsról” beszél, valójában mind a négy lehetőség a tudat, az én fontos szerepére utal, hiszen ez (illetve a „felettes én”) állít akadályokat az ösztönök útjába, s igyekszik elhárítani az „ösztönök támadását”. Az „én” elhárító funkcióinak gondolata értékesnek és maradandónak bizonyult; lánya, *Anna Freud* kidolgozta a különböző **„elhárító mechanizmusok”** elméletét. De ugyanilyen fontosak az ún. *konfliktus-feldolgozó mechanizmusok* is:

a játék, az álom (és értelmezése), az **elaboráció** különböző formái, köztük a szublimálás, amely az indulatokat szociálisan pozitív tevékenységgé alakítja. Freud a felnőttkori szexuális és házassági problémákat igyekezett kisgyermekkorai lelki traumákra (pl. Ödipusz-konfliktus stb.) visszavezetni; módszere tulajdonképpen az elfojtott és így tudattalanná vált lelki tartalmak elemzése, tudatosítása, integrálása. (A „sorsszerűség” érzése feltehetőleg éppen a tudattalan döntő szerepének következménye.)

A mélylélektan másik klasszikusa, **C.G. Jung** „*A házasság mint lélektani vonatkozás*” (1927) című tanulmányában abból indul ki, hogy **a tudatosság fokozatosan alakul ki** a nem-tudatos lelki élet mélységeiből, s a házasságképes korba lépő fiatalokban még széles területei vannak a tudattalan lelki életnek. Ez azt jelenti, hogy a fiatal csak hiányosan ismeri önmagát, s még inkább a partnerét; mindkettejüket olyan motívumok vezérlik, amelyekkel nincsenek tisztában. Így aligha lehet szó szabad választásról. Ez a „**sorskényszer**” jelentkezik a szerelemhez kapcsolódó végzettség érzésében is. A nem tudatos motívumok Jung szerint személyes vagy személytelen jellegűek lehetnek. Az előbbiek például a szülői befolyásból erednek. **Elsősorban a szülőkhöz kötöttség foka befolyásolja nem tudatosan a párválasztást.** Érdekes Jungnak az a megfigyelése, hogy a gyermekek gyakran olyan életirányba kényszerítődnek, amelyik a szülő életében nem teljesültet kompenzálja.

Az igazi lelki összhang létrejöttének feltétele, hogy a nem tudatos motívumok tudatosodjanak, s így a kezdeti (azonosulás révén létrejött) látszatazonosság megszűnjön. A házasság úgyszólván *sohasem fejlődik válságok nélkül*. Jung szerint a házasság harmóniája lényegében bizonyos **ősképek, archetípusok projekcióin alapul**. Ugyanis minden férfi magában hordja egy nő képét („**anima**”), a nők pedig egy férfi képét („**animus**”). Vannak nőtípusok, amelyek egy férfi animáját szimbolizálják; ha a férfi ilyennel találkozik, szerelmes lesz bele. Jung hipotézise ugyan kissé romantikusan hangzik, de jól tükrözi a tudattalan partnerideál szerepét. A lényeg **a partnerideál projekciója**, amit az együttélés, önismeret és élettapasztalat fokozatosan megingat, elbizonytalanít, s ez belső konfliktusokkal jár. Jung egyik követője (Plattner, P., 1961) kidolgozta az ún. **kiegészülési elméletet**, amely szerint mindenkinben erős, ellenállhatatlan vágy él a kiegészülés után. E szükséglet folytán az extravertált típusú ember éppen az introvertált másfajta és őt kiegészítő lényt keresi - és viszont.

Jung szerint a párválasztásban és házasságban nagy szerepe lehet az általa leírt **négy funkció-típusnak** is. Ezek közül kettő az ún. racionális tengelyen van: a **gondolkodó** és az **érző típus**. A másik kettő - az **érzékelő** és az **intuitív** - az irracionális tengelyen. Mindegyik kombinálódhat az alaptípusokkal (extraverzióval és introverzióval). Az ellentétes típusokba tartozás ugyan kiegészítő jellegű, de nem feltétlenül jelenti azt, hogy a partnerek meg is értik egymást. A párkapcsolat **első szakaszában** a funkciók kiegészítő viszonyban vannak. Később azonban ez megszűnik, feszültségek keletkeznek. E **második szakasz** kimenetele attól függ, miben látják a házasság lényegét, milyenek az elvárásaik. Ha megértik a konfliktusok értelmét, akkor megkezdődik az átalakulás, amit Jung „sorsfordulatlak” nevez. A házasság **harmadik szakasza** közös fejlődést hozhat, ami megfelel az **egyéniesség (individualizáció)** kritériumainak.

Az igazi közösséggé válást, mint a házastársi együttélés nagy feladatát **Alfred Adler**, a mélylélektan harmadik nagy klasszikusa is hangsúlyozta. „*A házasság mint közösségi feladat*” (1927) című tanulmányában kifejtette, hogy a közösséggé váláshoz („Wir-bildung”) a házastársaknak le kell győzniük a személyes felülkerekedésre való törekvésüket, ami egy fel nem ismert **csökkentértékűségi érzésből** ered. A házasság, mint feladat a társadalom, a foglalkozás és az erotika követelményeihez való alkalmazkodásból áll.

A mélylélektan egyik sajátos irányzata **Szondi Lipót** (1965) „*sorsanalízise*”, amely a párválasztást a *latens, recesszív gének* meghatározó befolyásának tulajdonítja. A párválasztás *genotropikus partner-szabályának* lényege a hasonló gének hordozóinak kölcsönös vonzódása. Tehát eszerint is a nem tudatos „kényszersors” érvényesül; bár az érett személyiség képes többé-kevésbé kontrollálni a sorsmeghatározó, genetikai tényezőket. Így végeredményben a sors az **útöröklött és szabadon választható lehetőségek összessége**. A párválasztás „genetikai determinációjának” elvét a modern pszichológia legtöbb képviselője nem fogadja el.

A mélylélektan újabb képviselői az utóbbi évtizedekben több szempontból továbbfejlesztették a párválasztással és házassággal kapcsolatos elméleteket. (Lásd pl. Bagdy, E. 2002, Davis, M.S. 1973 etc.)

Szociálpszichológiai házasságelméletek

A házasságot nyitott rendszerként is felfoghatjuk, amelyben nagy szerepe van a visszacsatolásoknak. De bárhonnan is közelítjük meg, el kell döntenünk, hogy mit akarunk tisztázni. **Böttcher, H.** (1988) német pszichológus szerint a kutatás fő témái a következők:

1. A párválasztás, mint folyamat, amely a házasságkötéssel sem zárul le.
2. A házassági elvárások, vagyis amit a kapcsolattól várnak.
3. A házastársi szerepviseelkedés területei.
4. A házastársak közötti *kommunikáció*, különösen annak őszintesége és színvonala.
5. *Szexuális kapcsolatuk*, aminek döntő szerepe van a házasság sikerében.
6. A cserére kerülő értékek egyenlege és ennek megítélése.
7. A házastárs viselkedését *jutalmazó vagy büntető reagálások*.
8. A kapcsolat hosszú távú változásának előrejelzése. S végül
9. A házasság társadalmi meghatározottságának módjai.

E témakörök vizsgálatában a szociálpszichológia játssza a legnagyobb szerepet. Ebben találunk olyan alapfogalmakat, mint az **interakció, az attitűd, a státusz (pozíció) és a szerep**. A férj és feleség egymást kiegészítő, poláris szerepeket játszanak, s megzavarja őket, ha valamelyikük nem tartja magát az elvárt szerephez. Ha ezt nem tudják rendezni, szerepkonfliktus jön létre. A szerepelvárások nem mindig tudatos attitűdök, s összefüggnek a partnerek közötti érzelmi viszonyal. A **vonzalom** feltételeire és alakulására vonatkozó elméletek egyik típusa az *egyéni sajátosságokat* állítja előtérbe, a másik viszont az *interakciók folyamatát*. Az előbbi típusba tartozó elméletek a partnerek közötti hasonlósággal, vagy kiegészítő különbségekkel magyarázzák a vonzalom keletkezését. Eszerint pl. **minél több, fontos kérdésben értenek egyet a partnerek, annál nagyobb az egymás iránti vonzalmuk**.

Másrészt azért vonzódunk egy hasonló felfogású és értékrendű partnerhez, mert szükségünk van rá, hogy egyetértése megerősítse saját szemléletünket; ez a **konszenzuális önérvényesítés szükséglete**. Ha viszont menet közben kiderül, hogy a társunk valamilyen jelentős attitűdje ellentétes a miénkkel, ez feszültséget hoz létre, ami többféleképpen szüntethető meg. Például úgy, hogy egyikünk megváltoztatja saját álláspontját, vagy ráveszi a másikat a változtatásra.; esetleg elhiti vele, hogy ő is ugyanúgy gondolja. Ha egyik sem megy, akkor mérsékli a házastársa iránti vonzalmát. Az egyéni sajátosságokon alapuló vonzalom másik teóriája a **komplementer szükségletek elmélete**, amelyet már említettünk. Korszerűbbnek tűnnek azok

az elméletek, amelyek az interakciók folyamatát elemzik. Ilyen mindenekelőtt a **csereelmélet**. (Lásd pl. Secord, P.F. & C.W. Backman, 1972)

A csereelmélet is a szükségletekből indul ki és a *piaci viszonyok mintájára magyarázza* az emberek közötti interakciókat. Lényege: a partnerek egymás szükségleteinek kielégítésével „csereüzletet” kötnek. **C. Kirkpatrick** (1963) írja, hogy *a házasságpiacon sokféle igény találkozik, és sokféle alkut kötnek*. **K.J. Gergen** (1969) szerint a társas viszony „csatatér, amelyen mindenki győzni akar”: minél több kielégülést (hasznot) elérni a lehető legkisebb ráfordítással - persze anélkül, hogy megsértené a törvényeket. A nyereség és veszteség viszonya adja az *egyenleget*, amelynek értékelését az *összehasonlítási szint* teszi lehetővé. Ezek a csereelmélet alapfogalmai.

Az elmélet szerint a partnerek interakciójának folyamata több fázisra tagolható. Az *ismerkedés* fázisában kölcsönös puhatolózás folyik; azt próbálják kitalálni, milyen mértékű nyereségre számíthatnak, mekkora ráfordítás ellenében? Ezek a szubjektív becslések határozzák meg a partnerrel kapcsolatos, további viselkedést. ***Vonzalom főleg akkor keletkezik, ha az összehasonlítások alapján történő értékelés azt mutatja, hogy a partner megfelel az elvárásoknak, vagyis az egyéni partnerideálnak.*** A vonzalom a remélt kielégülés mértékében növekszik.

A partnerkapcsolat fejlődésének második fázisára az **alkudozás** jellemző. Mindkét fél úgy viselkedik, hogy ezzel a másikat önmaga számára kedvező viselkedésre készítse. Ez a szakasz áthúzódhat a házasságba is. Egy ideig itt is folyhat a *legsikeresebbnek vélt szerepek kipróbálása*. S természetesen ezek mindegyike megfelelő szerepet illetve szerepmódosulást vált ki a partnernél. A cél: ***minél előnyösebb színben mutatkozni a partner előtt.*** Gyakran valódi áldozatokra is sor kerül ilyenkor; a partnerek (vagy csak egyikük) „beruháznak”, ***investálnak*** a kapcsolatba, a busás megtérülés reményében. (A házasságra néha már csak azért kerül sor, mert a beruházó „fut a pénze után”.) Az alkudozás során eleinte gyakran erős az egyoldalú nyereségre irányuló tendencia. Egyik, vagy mindkét fél sokat szeretne kapni, minél kisebb ráfordításért. Rendszerint ***az a fél van előnyben, akinek kisebb érdeke fűződik*** a kapcsolat folytatásához. Ez a fél a kapcsolat megszakításának kilátásba helyezésével zsarolhatja a másikat.

Becsületes és értelmes alkudozások során a partnerek igyekeznek *kölcsönösen jó üzletet kötni*, egymás számára a lehető legnagyobb kielégülést biztosítani, feltételezve, hogy a nagyobb nyereség nyújtásával viszonzásra készíthetik a másikat. Felismerik, hogy ***csak az a kapcsolat lehet tartósan jó, amelyben mindkét fél megtalálja a számítását.*** A cserére kerülő értékeknek (kielégüléseknek) tehát hosszabb távon *nagyjából egyensúlyban kell lenniük!* Ez nem jelenti azt, hogy csak azonos jellegű vagy minőségű értékek cserélhetnek gazdát. A szociálpszichológusok szerint a szépség ellensúlyozhatja a hiányos műveltséget, az intelligencia a kedvezőtlen külsőt, a testi erő a gyenge intelligenciát - és így tovább. Sokak értékskáláján a pénz, az anyagiak jelentenek kiemelt értéket, s ez nemcsak az „érdekházasságokra” jellemző. ***Az eltérő értékek - legalábbis átmenetileg - egyensúlyban lehetnek.***

Az értékek (tényleges vagy vélt) egyensúlya természetesen bármikor felborulhat, s ez veszélyes a házasságra nézve. Ilyenkor az egyik fél úgy érzi, hogy aránytalanul többet áldozott a kapcsolat érdekében, mint a másik fél. Emiatt vagy szemrehányásokat tesz, vagy csendben reméli, s esetleg újabb „beruházásokkal” elősegíti, hogy az értékcsere egyensúlya helyreálljon. Sokszor nem könnyű elérni, hogy *mindkét fél rentábilisnak, kifizetődőnek érezze a kapcsolatot*. ***A problémák „agyonhallgatása, szőnyeg alá söprése”*** csak elodázza a konfliktus kirobbanását. A folyamat akkor gyorsul fel, amikor az egyensúly helyreállítása már túl nagy ráfor-

dítást igényelne valamely más, „olcsóbb” lehetőséggel összehasonlítva. Az összehasonlítási szintek pillanatok alatt biztosítják az értékelést.

Az interakciós folyamat harmadik szakasza az **elköteleződés**, melynek során a partnerek lemondanak a más személyek felé irányuló intimkapcsolati próbálkozásokról és kapcsolatukat tartósnak, vagy éppen véglegesnek szánják: „életre szóló csereüzletet” kötnek. A házasságpiacot az elköteleződés szimbólumai uralják: nagy ajándékok, otthonteremtés, gyermekvállalás stb. Ha minden lényeges vonatkozásban sikerült az *értékek egyensúlyán alapuló csere-megállapodást kötni*, akkor az interakciós folyamat eljut az **intézményesedés** szakaszába. A kapcsolat fejlődése azonban ezzel sem áll meg, hiszen a partnerek és körülményeik is állandóan változnak. Kialakult vonzalmuk rendszerint a házasságkötés körüli időszakban a legerősebb, mert ekkor látják legkedvezőbbnek a kapcsolat „nyereség-ráfordítás” egyenlegét. Ám *az elvárások gyakran túlzóak vagy illuzórikusak*, ami az együttélés során lassanként kiderül, s ennek arányában csökken az egymás iránt érzett vonzalom is.

A házastársak közötti vonzalom megváltozása azonban nemcsak a túlzott vagy illuzórikus elvárások következménye lehet. A csereelmélet szerint a változás tényezői két nagy csoportra oszthatók. Az egyik csoport a **nyereségek és ráfordítások** terén bekövetkező változásokból adódik, s ezek különböző forrásokból eredhetnek. Ilyen forrás maga a cserefolyamat, amely a szükségletek állandóan ismétlődő kielégítésével **telítődést hozhat létre** (rendszerint nem egyformán és egyszerre mindkettőjükben, hiszen a szükségletek jellege, intenzitása és kielégíthetősége sem egyforma). A telítődés arányában *csökken a kielégülés nyereség-értéke*, s ezzel együtt viszonylag nagyobbnak tűnik a szükséges ráfordítás, vagyis az egyenleg romlani kezd. Az egyenleg romlásának másik példája az olyan házasság, amelyben az egyik félnek kicsi az önbizalma, s ezért állandó biztatást, bátorítást, segítséget igényel. Eleinte a partner ezt szívesen megteszi, de egy idő múlva terhekké válhat számára.

Az interakció azonban az egyenleg javulását is eredményezheti, mivel a gyakorlás révén ügyesebbé válnak a kölcsönös szükséglet-kielégítésben. Így előfordulhat, hogy a vonzalom és szeretet nem csökken, hanem még növekszik is a házasságban.

Az egyenleg megváltozásának másik forrását a **partnerek személyiségének módosulása** jelenti. Ez lehet magának a kapcsolatnak a következménye is, vagy más tényezőkre vezethető vissza. Bizonyos, addig lappangó személyiségvonások a házasságban felerősödhetnek, mások viszont háttérbe szorulhatnak. Új nézetek, attitűdök, **újfajta szükségletek** jelenthetnek meg, s a partner hovatovább egészen idegennek tűnhet, „minta kicserélték volna”. Minél fiatalabbak a partnerek, és minél eltérőbb körülmények közé kerülnek a házasság során, annál nagyobb a valószínűsége *személyiségfejlődésük szétágazásának*. Ilyen helyzet állhat elő, ha az egyik fél tovább tanul, magasabb képzettséget és státust szerez, vagy hosszabb ideig kénytelen külön élni partnerétől. A magasabb képzettséget szerzett fél rendszerint csekélyebb értékűnek látja partnerét, s elégedetlen lesz vele. A kapcsolati egyenleg változásának harmadik forrása *a külső körülmények jelentős módosulása*.

Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy a vonzalmat és kötődést nemcsak a pillanatnyi helyzetből nyerhető haszon befolyásolja, hanem a kapcsolatban *addig előfordult és a jövőben várható nyereségek és ráfordítások összessége*. A **„deficités állapot” elhúzódása azonban kimerítheti a legnagyobb tartalékokat is**. Különösen a szexuális kielégülés tartós hiánya lehet nagy tehertétele az ilyen kapcsolatoknak.

Másrészt ugyanaz a tulajdonság, amely az adott helyzetben értékesnek és kíváncsnak tűnik, a helyzet megváltozása esetén értéktelenné, sőt, kellemetlenné válhat. A külső szituáció módosulása *a partnerek összehasonlítási szintjét is befolyásolhatja*; emelheti vagy

süllyesztheti. Tulajdonképpen az *igényszintről* van szó, amiről **Kurt Lewin** (1972) kutatásaiból tudjuk, hogy a sikerek, kudarcok és a csoportnormák illetve mások teljesítményei erősen befolyásolják. *A házasság beválása emeli az igényeket, megnöveli az elvárásokat; a csalódások pedig csökkentik azokat.* Ez magyarázza, hogy egy kiegyensúlyozott házasságban gyakran egész jelentéktelen súrlódások miatt is elégedetlenkednek, míg másutt esetleg a durva sértegetés sem számít tűrhetetlennek. Egy alkoholista férj elviselése például alacsony igényszintet feltételez.

A csereelmélet ezt az *alternatívákkal való összehasonlítás* mechanizmusával magyarázza: azért tartanak ki, mert úgy vélik, hogy nincs jobb lehetőségük; a helyzet megváltoztatása „túl sokba kerülne”, és akkor sem lenne jobb. (Persze könnyen lehet, hogy az illető nem jól mérte fel az alternatívákat, vagy nincs elég önbizalma, fél minden változtatástól.) ***Egy kapcsolatot tehát kölcsönös vonzalom nélkül is fönnttarthat mindaddig, amíg elfogadható árért nyújt valamilyen nyereséget; s amíg az érdekelt nem lát megvalósíthatónak egy kedvezőbb alternatívát.*** Valószínű, hogy főleg a középkorú és idősebb nemzedék soraiban elég sok házasság van ebben a helyzetben. Sokaknál nyilván a pszichikus bemerevedés vagy elkényelmesedés is szerepet játszik. A „kishitűek” hamar föladják a harcot.

Ám az is előfordul, hogy valaki *túlbecsüli saját lehetőségeit*, partnerkapcsolati alternatíváit, s túl magas igényszintje folytán elégedetlen az alapjában kiegyensúlyozott kapcsolatával. Az elégedetlenség könnyen hajlamossá teszi az embert arra, hogy mások házasságát sokkal sikeresebbnek lássa, és nosztalgiát érezzen egy korábban elmulasztott, vagy ma is meglevő alternatíva iránt. A házastársi kapcsolat értékelésének két leggyakoribb támpontja, mértéke: a *házasság nélküli, kötetlen életforma* - és a *mások házassága*. Természetesen mindkét értékelési szempont teljesen szubjektív és félrevezető lehet. Ezért alapvetően fontos lenne, hogy az összehasonlítási szint reális legyen, a helyzet tárgyilagos értékelését tegye lehetővé.

A családdá váló házasság problémái

A házasság történetének, életciklusának három fő szakasza van: a gyermek megszületése előtti időszak; a gyermek(ek) felnevelésének időszaka és a gyermek(ek) önállósulása utáni időszak. Lehetne ugyan más szempontok alapján is tagolni a folyamatot, de a gyermek(ek) megjelenése, felnevelése, majd távozása döntő állomásai a házasság történetének (mármint a gyermeket vállaló házaspár esetében). Mindegyik szakasz ***eltérő feladatok*** elé állítja a házastársakat, s az átmenet az egyik szakaszból a másikba kritikus időszaknak minősül.

Az új házaspár egyik legfőbb feladata nyilván magának a házasságnak, mint életformának a megszokása, ami együtt jár a *házastársi szerep és a partnerhez való alkalmazkodás* megtanulásával. A másik fő feladat már esetlegesebb és távlatibb jellegű: a ***családtervezés és a felkészülés a szülői szerepre***. Azért esetlegesebb, mert kikapcsolható (ha ebben egyeznek meg), másrészt nem pusztán szándék kérdése, hanem a körülményektől és a biológiai termékenységétől is függ. A házasság, mint láttuk, nem egyenlő a családalapítással, bár kétségkívül elősegíti, megkönnyíti (sőt, legalizálja) azt. Legtöbbször egyebek közt azért is kötnek házasságot, hogy családot alapítsanak. Ennek előkészítése néhány évet is igénybe vehet.

Szerencsére az utóbbi évtizedekben lehetővé vált a *biztonságos családtervezés*. Ma általában csak akkor születik meg egy gyermek, ha a szülők - elsősorban az anya - akarják. ***A gyermekvállalási szándék azonban nem mindig megalapozott.*** Vagy azért, mert nincs meg a kellő összhang a házastársak családtervezési elképzelései között, vagy mert nincsenek biztosítva a születendő gyermek gondozásának, nevelésének objektív és szubjektív feltételei. (Sajnos, ezeket sokszor maguk a házastársak sem tudják elfogulatlanul megítélni.)

A jó családtervezéshez főleg két kérdést kell tisztázni: Az első, hogy **mindketten akarják-e** a gyermeket, miért és mikorra? A másik: biztosítottak-e a gyermek ellátásának és nevelésének kedvező feltételei? A lakáskörülményeken és az anyagiakon túlmenően itt elsősorban a házastársi viszonyról, annak állapotáról van szó. A gyermekvállalás ugyanis **csak akkor indokolt, ha a házasság, az együttélés mindkét fél számára bizonyítottan bevált** és biztos alapokon áll. Egy bizonytalan, rosszul működő házasságot nem ment meg, sőt, még inkább megterhel a gyermek érkezése. Valójában „kárpoztást” sem jelent a gyermek egy rossz házasságért, viszont áldozattá teszi a gyermeket, hiszen a rendezetlen házasságú szülő képtelen jól nevelni.

A szülői szerep jó betöltésére csak a viszonylag kiegyensúlyozott emberek alkalmasak. Ők is csak akkor, ha fölkészültek, vagyis megtanulták a szülőséggel járó feladatok megoldását. A gyermek megjelenése még ebben az esetben is **próbára teszi a szülőket és a házastársi kapcsolatot**. Ugyanis többé-kevésbé át kell alakítani az egész addigi szerepviselkedést, alkalmazkodva az újszülötthöz, aki a szülők - főleg az anya - figyelmének középpontjába kerül. A **szülői szerepre való érettség** alapja a **gyermekvállalási kedv érettsége**. Erről akkor beszélhetünk, ha a gyermeket nem eszköznek tekintik valamilyen más cél (például lakás) elérésére; ha a vállalás közös, a partnerkapcsolat pedig teherbíró. Egyes, ma még utópiának tűnő elgondolások szerint a tényleges gyermekvállalás előtt **alkalmassági vizsgát kellene tenni a jelölteknek** (ugyanúgy, ahogyan például járművezetés, vagy más, bonyolult tevékenység esetén).

Ám az is tény, hogy a szülővé válás kedvező feltételek esetén **rendkívül fejlesztő hatású a személyiségre**. Elsősorban persze az anya személyisége gazdagodik, érettebbé válik a gyermekvárás, szülés és gyermekgondozás nagy élményei révén. De amilyen mértékben az apa is részt vesz ezekben az élményekben, annyiban válik ő is emberileg érettebbé. *A szülői szerep tehát szocializáló funkciót tölt be*, s ezáltal elősegítheti a házastársi kapcsolat stabilizálódását és fejlődését is. Az első gyermek megszületése legalább olyan fontos esemény, mondhatni *határkő a partnerkapcsolat történetében*, mint maga a házasságkötés. Olyan kritikus időszak, amely átmenetet jelent a házasság első, gyermek nélküli szakaszából a másodikba, amely a gyermeknevelés feladatával bővül.

Az anyák többnyire néhány évig otthon maradnak a gyermekkel. Ennek előnyei a gyermek szempontjából nyilvánvalóak, de több **hátránya is lehet**. Egyrészt a „kettős hivatású” anyák munkahelyi karrierjük szempontjából jelentős hátrányba kerülnek a kiesés miatt. Másrészt a gyermekgondozás és háztartásvezetés mint fő tevékenység, visszaállíthatja és megerősítheti a hagyományos nemi szerepkülönbségeket, a nő alárendelt helyzetét. Mindez a házasság alakulására nézve kedvezőtlen, mert szerepfeszültségeket és konfliktusokat szül. A feleség így sokat van egyedül, s ezt nehezen bírja. Gyakran itt kezdődnek a házasság második, gyermeknevelési szakaszának problémái. A helyzetből adódóan a feleség könnyen „gyermek-centrikussá” válik, ebben talál pótkielégülést, a férj pedig versenytársat lát saját gyermekében és féltékeny lesz rá.

A szexuális összehangolódás

A pár szexuális összehangolódása kedvező esetben már a házasságkötés vagy összeköltözés előtt megtörténik, vagy legalábbis megalapozódik. A teljes szexuális összhang eléréséhez és stabilizálásához azonban hosszabb idő szükséges, hogy ki tudja alakítani a mindkét felet kielégítő viselkedés mintáit, szokásait, például a szeretkezések gyakoriságát és módjait illetően. Sokszor ugyanis **elégé eltérő igényeket és attitűdöket kell összhangba hozni**. Az

eltérések jórészt a partnerek nevelésének és tapasztalatainak, pszichoszexuális fejlődésének különbözőségéből adódnak.

A házasságkötésig ugyan kiegyenlíthető az a hátrány, ami a nőkre szexuális téren a tizenéves korban jellemző (hogy ti. orgazmuskészségük nem alakul ki úgy magától, mint a férfiaké), de tény, hogy a fiatal felnőtt nők átlagban kevesebb szexuális tapasztalattal és fejletlenebb szexuális képességekkel rendelkeznek, mint a férfiak. Még ma is gyakran előfordul, hogy a nő kialakulatlan vagy fejletlen orgazmus-készséggel és kisebb-nagyobb gátlásokkal, szexuális „komplexusokkal” kezdi a házasságát. Ez akkor jelent komolyabb problémát, ha a férfi nem számít rá, türelmetlen és nem tudja, hogyan segíthet. Előfordul, hogy előnyben részesít egy, ha nem is szűz, de szexuálisan tapasztalatlan partnert; ugyanakkor elvárja tőle, hogy vele rögtön tapasztalt és tüzes szeretőként viselkedjen. Ami persze nem reális igény.

Igazi nehézséget azonban az okoz, ha az **elhibázott kapcsolatkezdés** rögzül, és a hiba huzamosabb ideig fennmarad. A jó szex ugyanis nem jön magától, hanem ki kell alakítani. Ehhez egyrészt szexuális kultúráltság, másrészt a partner ismerete szükséges. A *kultúráltság* megalapozott ismereteket, egészséges beállítottságot és készségeket jelent. Legfőképpen pedig tudni kell *őszintén beszélni a szexről*. A „szexuális kommunikáció” persze nem csak verbálisan történhet, hanem metakommunikatív (gesztusokkal, arcjátékkal, hangokkal) is. **A jó szexuális kommunikáció feltétele a szorongásmentesség, a biztonság és bizalom érzése, a ráhangolódás** a várható élvezetekre, a jó közérzet és a zavartalan körülmények biztosítása. De ugyanilyen fontos a pszichoszexuális érettség, az orgazmuskészség, az empátia és az érzelmi kötődés a partnerhez.

Ezek a feltételek nem mindig adódtak, de megteremthetők és megtanulhatók, ami önmagában is személyiségfejlesztő hatású tevékenység. A partnerrel együtt elért orgazmusok nem pusztán feszültségoldást jelentenek, hanem **„én-erősítő csúcserőlményeket”,** az énhatárok átmeneti oldódásán alapuló **intimitást**. A harmonikus szexuális kapcsolat létrehozásának számos pozitív lélektani hatása lehet. Az ilyen kapcsolat nem csak az egyéni lelki működésnek, hanem a házasság-jellegű együttélésnek is stabilizáló tényezője, amely **„párkapcsolati koevolúciót”,** együttes fejlődést tesz lehetővé.

Köztudott, hogy a szexuális reagálás ciklusa négy szakaszra tagolható (W. Masters & V. Johnson, 1971): 1. az *izgalomba jövés*, 2. a „*platófázis*”, 3. az *orgazmus* és 4. az *oldódás*, elernyedés szakaszaira. Ezek mindkét nemnél nagyjából hasonlóak, de **az egész folyamat a nőknél többnyire lassúbb** és megzavarhatóbb, ezért nagyobb szükségük van az előkészítésre, az előjátékokra. Viszont, ha már belejött, sok nő képes a többszörös kielégülésre, viszonylag gyors egymásutánban. A férfiaknál ellenben a kielégülést egy rövidebb-hosszabb ingerelhetlenségi szakasz (*refrakter periódus*) követi.

Sajnos, ma is elmondható, hogy a nemi életet sok házasságban a **kezdetlegesség és egyhangúság** jellemzi. Ez pedig könnyen unalmat és elégedetlenséget hoz magával, ami aztán a házasság más területeire is kihat. Ebben az irányban hat az a hagyományos felfogás is, amely a nemi élet egyetlen „normális” és elfogadható formájának a közösülést tekintette. Ez a szemlélet úgy beleivódott az emberekbe, hogy sokan ma is **koitusz-centrikusak**; a nemi életet a közösülésre szűkítik és minden mást feleslegesnek vagy abnormálisnak tartanak. Pedig a modern vizsgálatokból tudjuk, hogy **minél változatosabbak a vágyak, annál normálisabb az ember**. Aberrációról csak annál beszélhetünk, aki rögeszmésen ragaszkodik egyfajta szexuális viselkedéshez.

Az egyhangúság, a *szexuális monotónia* ellen különböző védekezési mechanizmusok léphetnek működésbe. Ezek többnyire csak részben tudatosak és sajátos *taktikák*, „*játszmák*” alakját ölthetik. A *monotónia elleni védekezés „stratégiáit”* három fő típusba sorolhatjuk:

1. a szexualitás *degradálása, vagy szublimálása*;
2. változatosság keresése a *házasságon kívül*;
3. változatosság-teremtés a *házasságon belül*.

Az első típusú védekezés lényegében a ***probléma megkerülése*** azáltal, hogy az egyén a szexuális életet jelentéktelennek minősíti és érdeklődését másfelé irányítja. Ez például olyankor fordul elő, ha a házastársak *lassanként megunják* a nem kielégítő vagy fárasztóan egyhangúvá vált szeretkezéseket, és egyre jobban elhanyagolják. A ***szexuális együttlétek ritkulnak***, a közeledések félbemaradnak. Ez inkább a házasság későbbi éveire jellemző. Kezdeti szakaszában inkább akkor ritkul a szex, ha egyikük valamilyen oknál fogva - például kielégületlenség, vagy kapcsolati problémák miatt - egyre többször kitér előle, s ezt különböző okokkal (elfoglaltság, fáradtság, rossz közérzet stb.) magyarázza. Az is előfordul, hogy valaki a ***szex elől menekül a munkába***, s minden idejét, energiáját annak szenteli. Holott ma már nyilvánvaló, hogy az aktív, kielégítő nemi élet nem csökkenti, hanem inkább növeli az egyén más, hasznos célokra fordítható energiáját. A nemi élet degradálása, vagy egyhangúság okozta elsorvadása tehát végső soron rontja az egyén teljesítőképességét.

A monotónia elleni védekezés másik, gyakori típusa a ***házasságon kívüli változatosság-keresés***, vagyis a „félrelépés”, a külső szexuális kapcsolat. Régebben ezt inkább csak a férfiak teheték, ám a 20. században a férfiak és a nők félrelépéseinek aránya egyre inkább kiegyenlítődött. Már ***Kinsey*** (1953) megállapította, hogy a 40 éves korú férfiak 50%-ának, és a hasonló korú nők 26%-ának volt legalább egy házasságon kívüli szexuális kapcsolata. Az elmúlt évtizedekben gyűjtött adatok szerint (pl. S. Hite, 1974, L. Wolfe, 1982, J.R. Petersen et al., 1983) a nők között jobban növekedett a „félrelépők” aránya, mint a férfiak között, így ma már nincs lényeges különbség ebből a szempontból.

A változatosság igénye mindkét nemre jellemző, általános emberi sajátosság, ami egyénileg igen eltérő fokú lehet, s többnyire csak hosszabb távon nyilvánul meg. A házasság tartós beválása azon is múlik, mennyire teszi lehetővé a változatosságigény kielégítését, a kapcsolat veszélyeztetése nélkül.

A változatosságot sokan csak partnerváltoztatás illetve új partnerek bevonása révén tudják elképzelni. Ez a módszer azonban ***veszélyeztetheti a házasság stabilitását***, különösen, ha a házastárs tudta és beleegyezése nélkül történik (s általában ma is így történik). Általánosítani azonban nem indokolt, hiszen - ahogyan többek közt ***Morali Daninos*** (1963) rámutat - a „házasságtörések” jó része rövid ideig tart és olyan tapasztalatokat jelent, amelyek többször megerősítenek egy ingatag házasságot, mintsem gondolnánk. Ma már egyre több házasságban ***nem tekintik válóoknak*** az esetleges félrelépéseket, vagy akár a tartósabb, de korlátozott külső kapcsolatot, s mind többen azt vallják, hogy *a házasság nem feltétlenül jelent szexuális kizárólagosságot*.

„Abszolút hűség” - értve ezen, hogy a házastársak még gondolatban sem lépnek félre - az átlagos, vagyis „normális” embereknél egyébként is aligha létezik. Bármelyik házastárs vonzalmat, hajlandóságot érezhet egy „harmadik” iránt, még akkor is, ha teljesen elégedett a házasságával. A társas élet során az ***összehasonlítások elkerülhetetlenek***; s ezek annak elképzelésével járnak, hogy *milyen lenne a rokonszenves személy egy intim, szexuális szituációban*. Ezt a képzeletbeli kipróbálást persze legtöbbször nem követi tényleges kipróbálás, nem csak

erkölcsi meggondolások folytán, hanem az alkalomhiány, a kényelemszeretet, a botránytól vagy a bonyodalmaktól való félelem miatt sem.

A házasságon kívüli kapcsolatok főleg két okból veszélyeztethetik a házasság stabilitását. Az egyik, hogy az érintett házastárs gyakran **nem képes elfogadni** társának egy „harmadikkal” létesített kapcsolatát, még akkor sem, ha tudja, hogy házastársa nem akar elválni, csupán változatosságot keres. Részből az elvei, neveltetése, életfelfogása miatt nem képes rá, részben, mert fontos érdekeit látja veszélyben, s ettől megijed. Sőt, sokszor indokolatlanul **eltúlozza a veszélyt** és valósággal pánikba esik. A másik ok, hogy többnyire maga a külső kapcsolatot létesítő is úgy érzi: hűtlen lett, nehezen megbocsátható bűnt követett el házastársa ellen. Amit vagy titkolni kell, vagy be kell vallani, vállalva a következményeket: a házasság felbomlását is. Aki a házasságot fenn akarja tartani, az inkább a titkolózást választja. Ám így is ellentétbe kerül házastársával, mintegy összeesküszik ellene, **hazudni kényszerül, s ezzel vége a bizalomnak, őszinteségnek, intimitásnak - az ilyen házasság kiüresedik.**

Ide tartozik még az a lehetőség is, hogy a „félrelépőben” erős érzelmi kötődés, szerelem alakul ki a külső partnere iránt, ami kölcsönös is lehet, s ez házasságának felszámolására készíti. E veszélyek elkerülése azonban nemcsak az lehet, hogy mindenáron kerülni kell a külső kapcsolatokat. Ez ugyanis szintén veszélyt jelenthet a házasságra nézve. **A kényszeredett lemondás** ugyanis korlátozza az egyéni szabadságot és a bezártság érzetét kelti, ami hosszabb távon **túl nagy áldozatnak tűnhet**, s felerősíti a meglévő feszültségeket. Holott a házastársak érdekeit nem feltétlenül sérti egy külső kapcsolat. Ennek tárgyilagos elbírálása viszont kétségkívül nem könnyű az érintettek számára. **A kizárólagosságról való tudatos lemondás pszichológiai szempontból nagy teljesítmény, amire kevesen képesek**, hiszen a féltékenységi hajlam és a birtoklási vágy legyőzését is magában foglalja.

A szexuális monotónia elleni védekezés harmadik típusa a **házasságon belüli változatosság-keresés**. Megfelelő szexuális kulturáltság esetén nemcsak a közösülési testhelyzetek változatossá tétele jöhet szóba, hanem a **petting számtalan variációs lehetőségének** kipróbálása is. Ezen túlmenően mindaz, ami más, nem szexuális téren élénkíti, színesíti a házastársi kapcsolatot, jótékonyan hat a szexuális életre is. Serkentő hatású lehet például az **átmeneti kikapcsolódás** a megszokott környezetből: utazás, nyaralás, életmód-változtatás, közös szórakozás, új társaság, kulturális élmények megvitatása stb. A közösen ápolt baráti kapcsolatok sajátos formái éppen a szexuális monotónia leküzdését szolgálják. Ilyenek például a **megegyezéssel partnercsere (Co-marital sex, swinging)** vagy az ún. **alternatív életformák**. Mindkettő mozgalomszerű Amerikában, saját kiadványokkal, klubokkal, találkozókkal.

Az egyhangúság veszélye mellett azonban jó néhány más akadály is nehezítheti a szexuális összhang kibontakozását és tartósságát. Ezek részben a **szexuális kommunikáció és funkció zavarainak** körébe, részben a nemi élet kényszerű szüneteltetésének következményei közé sorolhatók. (Lásd 10-12. Dokumentum!)

Házassági szerepfeszültségek és konfliktusok

Az egymáshoz való alkalmazkodás eleinte, amíg a szerelem tart, nem okoz különösebb gondot. A szerelmi lángolás azonban elég gyorsan elhamvad az együttélés körülményei között. A házasság hétköznapijain során előbb-utóbb feszültségek és kisebb-nagyobb konfliktusok keletkeznek. Különösen akkor várhatók ilyenek, amikor a házasság családdá bővül, s ez szükségessé teszi az addigi szerepviselkedés átalakítását.

A konfliktusok **három fő fajtáját** szokták megkülönböztetni: 1. A személyiségen belüli, *intrapszichés* konfliktust, amely a gondolkodás és az érzelmek síkján nyilvánul meg, 2. az egyének közötti, *interperszonális* konfliktust és 3. a csoportok közötti, *szociális* konfliktust. Motivumaik között az **eltérő szükségleteket és ellentétes érdekeket** találjuk. Az egyéni különbség folytán ilyenek a házasságban is bőven előfordulhatnak. A házastársi konfliktusokról szóló tudományos megállapítások korszerű összefoglalását magyar nyelven **Cseh-Szombathy László** könyvében (1985) találjuk.

A kölcsönösen jó alkalmazkodást mindenekelőtt a *házastársi szerepek tisztázatlansága*, vagy eltérő értelmezése nehezíti. Ez jórészt házasság előtti eredetű. Egyéni oka lehet például a párválasztási éretlenség, s általában a személyiség kiforratlansága, vagy neurotikus fejlődészavara, ami akadályozza a felnőtt elvárások kialakítását éppúgy, mint a partner igényeinek megbeszélésére vagy elfogadására való képességet (vagyis az *empátiát*). Társadalmi ok: a házassággal kapcsolatos, hagyományos nézeteket háttérbe szorító, új szemléletmódok megjelenése és térhódítása, aminek folytán sokan elbizonytalanodnak. Holott **minél világosabban megfogalmazott és konkrét egy elvárás, annál könnyebb alkalmazkodni hozzá**, annál kevésbé lehet félreérteni. Ezért kedvező lenne, ha a házastársak már kapcsolatuk kezdetén közösen kidolgoznák házasságuk „működési szabályzatát”, amely mindegyikük jogait és kötelességeit pontosan körülírná. Ebben a **szerepviselkedés alapelveit** lehetne tisztázni.

Az elvárások tisztázásában és egyeztetésében döntő szerepe van a *verbális kommunikációnak*. Több vizsgálatból kiderült azonban, hogy a fiatal házasok leggyakoribb reakciója az alkalmazkodási nehézségekre a kommunikáció nélküli, *várakozó magatartás*. Naivul azt remélik, hogy „majd az idő mindent megold”. Vagyis rögtön **védekező tartásba merevednek** és figyelik egymást. Ha valamelyikük nyíltan próbálna beszélni a nehézségekről, a másik többnyire agresszíven reagálna. Holott a problémák „*agyonhallgatása*” *mindenképpen hatástalan struccpolitika*. Attól, hogy nem beszélnek róla, a konfliktus nem szűnik meg, legfeljebb rejtett marad, s növeli az előbb-utóbb kirobbanó feszültséget, vagy elhidegüléshez vezet. A nyílt kommunikáció hiánya mögött rendszerint **tudattalan, belső ellenállások** vannak, amelyek többféleképpen nyilvánulhatnak meg. Például a probléma létezésének vagy komolyságának kétségbe vonásában; a kommunikáció teljes elhárításában; a felelősség elhárításában; az okok helyett csak a tünetekkel való foglalkozásban; vagy a „racionalizálásban”, amikor az érzelmi tényezőket figyelmen kívül hagyva javasolnak megoldást.

A „diadikus kommunikációt elemezve **H. Wienold** (1972) olyan, félig-meddig tudatos taktikákról is beszél, mint a *titkolózás ill. rejtelmeskedés; a provokálás, a dramatizálás és a hízélgés*.

A fiatal házasok gyakran a *teljes egyetértés illúziójával* kezdik házasesetüket. Ebben szerepet játszhat az egymással való azonosulás és a projekció, amelynek révén a partnerideált egymásra vetítik. Az együttélés feltételei között azonban ez a „pozitív projekció” nehezen tartható. S előfordulhat, hogy átalakul „negatív projekcióvá”, olyan tendenciává, hogy a partnert okolják minden probléma miatt. **K. Horney** (1950) ezt *externalizációnak* nevezi, mint saját hibáink vagy értékeink „kihelyezését” a partnerre. Tulajdonképpen ez is egy védekező mechanizmus. **Lantz és Snyder** (1969) szerint még a viszonylag toleránsak is gyakran felfedezik, hogy házasságukban saját értékrendjüket a partnerre próbálják kényszeríteni.

Az értékek, igények és elvárások ütközése sokféleképpen nyilvánulhat meg. A konfliktus lehet nyílt vagy rejtett, csak verbálisan (ezen belül direkt vagy indirekt módon) vagy más téren is jelentkező stb. Mindegyiknek **különböző fokozatai** lehetnek. Cseh-Szombathy (1985) *nézet-eltérésnek* nevezi az egyetlen, konkrét probléma miatti konfliktust; *összeütközésnek* a viselkedési szabályok miatti konfliktust; *válságnak* pedig az egész kapcsolat létét érintő

konfliktust. A konfliktus tudatosságának foka is különböző lehet. Az alig tudatosult konfliktus hangulatokban, érzelmekben és indulatokban fejeződik ki.

Joggal merül fel a kérdés: mi a szerepük, **mi a funkciójuk a konfliktusoknak?** Igaz-e, hogy minden konfliktus negatív, káros és kerülendő? Tény, hogy vannak negatív, destruktív konfliktusok is. De a legtöbb konfliktus pozitívvá, konstruktívvá tehető, s a kapcsolat ezekből megerősödve, továbbfejlődve kerülhet ki. Az ilyenek nemcsak, hogy nem feleslegesek, hanem egyenesen szükség van rájuk a kapcsolat fejlődéséhez. Ehhez természetesen **meg kell tanulni a konfliktusok időben történő, teljes felismerését és konstruktív kezelését.** Nem csak jó kifejező és vitakészségre van szükség, hanem empátiára és toleranciára is, aminek alapja az érzelmi-indulati érettség és önkontroll.

Ez már a párválasztási érettségnek is tartozéka, de kialakításában a házastársak sokat segíthetnek. Vita támadhat például arról, hogy mit lehet elvárni a férjtől és a feleségtől; **mi az, ami megengedhető**, és mi tilos; mi kötelező és mi kívánatos stb. Az ilyen vitákba gyakran egyes kívülről állók, pl. a házaspár szülei is beleszólnak; főleg, ha a házaspár együtt lakik valamelyikük szüleiével, vagy anyagilag függő viszonyban áll velük. Az „*anyós-após problémák*” egyik típusa, amikor a szülő féltékeny gyermeke házastársára, mert még túlzottan kötődik saját gyermekéhez, s vetélytársnak érzi annak házastársát. A másik, amikor a házastársak féltékenyek valamelyikük szüleire. A **szülőkhöz való alkalmazkodás** kényszerűsége rendszerint megnehezíti a házastársak alkalmazkodását egymáshoz (ezért ajánlatos biztosítani a szülőktől való függetlenséget).

A társas kapcsolatok egyébként is fontos tényezői a házastársi alkalmazkodásnak. A barátok és ismerősök hatása igen különböző lehet; *erősítheti vagy gyengítheti a házasságot.* A **baráti kör** válhat a házaspár fő viszonyítási csoportjává, s így a házastársi viselkedés megítélésének mértékévé. Ez közös normákat eredményez, amelyek aztán megkönnyítik az alkalmazkodást. Az ilyen pozitív hatású társas kapcsolatokat **konjunktív affiliációnak** hívják. A társas kapcsolatok azonban nem mindig kedvező hatásúak. Gondot okozhat már az a szándék is, hogy a házastárs folytatni kívánja korábbi (baráti vagy rokoni) kapcsolatait. Partnere sérelmezheti, hogy „őket fontosabbnak érzi”, amennyiben egyáltalán időt szakít rájuk. Gyakran eleve ellenszenvesnek találják egymás régi barátait, mert **riválist látnak bennük.** A házastárs ezt indokolatlan korlátozásnak érezheti. Az emiatt keletkező feszültség negatívan hat az egész házastársi viszonyra. Vannak kifejezetten bomlasztó hatású társas kapcsolatok; ezeket **diszjunktív affiliációnak** hívják.

Ám, ha egy házasság szilárd alapokon nyugszik, akkor *a közösen folytatott társas élet sokkal több előnnyel jár, mint veszéllyel*, hiszen az összehasonlítások ilyenkor a házastárs javára szólnak. Emellett a **közös társas élet az egyik legjobb módja annak, hogy megelőzzék a házastársi kapcsolat elszűrkülését**, unalmassá válását. Ez egyébként szorosan összefügg a változatosság igényével; bár legalább ilyen fontos a **biztonság igénye** is, ami stabilitást és állandóságot feltételez. Ez a házasság egyik **alapproblémája**, amelynek megoldása azért nehéz, mert az ellentétes igények aránya egyénileg rendkívül eltérő lehet, s időszakonként, a helyzettől és lelkiállapottól függően is változó. A házasság dialektikus folyamatában hol az egyik igény, hol pedig a másik kerül előtérbe. Az **állandóság, a biztonság igénye** általában alapvetőbb, de ez nem zárja ki a **változatosságigény** időnkénti erőteljes jelentkezését. Kedvező, ha mindkét fél figyelembe tudja venni a másik pillanatnyi igényeit és elősegíti azok realizálását.

Feszültségek és konfliktusok származhatnak abból is, ha *versengés keletkezik a különböző elvárások között.* Ehhez járul még a **státusváltás okozta feszültség**, vagyis az egyik szerepkörből a másikba való átmenet nehézsége. *Minél nagyobb a különbség az egyes szerep-*

elvárások - például a foglalkozási és a házastársi szerepek - *között, annál nehezebb az átváltás* (de egyben annál nagyobb kikapcsolódást is jelent az egyik a másikhoz viszonyítva). A státusváltás két fő formáját szokták megkülönböztetni: a rövid távút és a hosszú távút. Az előbbire példa a munkaidő utáni státusváltás, az utóbbira maga a házasságkötés, vagy a szülői szerep felvétele. Főleg az utóbbiak ritkán történnek feszültségek és konfliktusok nélkül.

Megoldásukra több lehetőség van. Előfordul, hogy - rendszerint valamilyen külső ok miatt - a konfliktus abbamarad, a vitát felfüggesztik, hosszabb-rövidebb időre elnapolják, s közben elveszti aktualitását. Az igazi megoldáshoz azonban rendszerint egyik, vagy mindkét félnek engednie kell a saját elvárásaiból. Ha ez egyoldalú **engedmények révén** következik be, akkor jogos a kérdés, hogy *önkéntes vagy rákényszerített engedményekről* van-e szó. Az önkéntes engedmény akkor nevezhető jónak, ha valódi belátás, és nem belső kényszer eredménye. Az engedményekre kényszerítés általában nem tartós és csak látszólagos megoldás. Szorosan összefügg a „játzmákkal”, vagyis a félig tudatos házastársi taktikákkal (amelyekre visszatérünk).

Mindebből értelemszerűen következik, hogy a legjobb megoldást rendszerint a *kölcsönös engedmények (kompromisszumok)* jelentik. Egyenrangú kapcsolatban ez a konfliktusmegoldás normális módja, modellje. Ám ez is eltorzulhat, ha elkezdik méricskélni, hogy ki mennyit engedett, s ragaszkodnak az 50-50%-hoz, ami könnyen gyanakvássá, féltékeny versengéssé fajul.

A feszültségek egyéni feloldásának több módja van. Az egyik **a helyzet gondolati átstrukturálása**; például, ha a konfliktusról tudatosítjuk magunkban, hogy sok előnnyel is járhat, s a kapcsolat fejlődését szolgálhatja. A feszültségcsökkentés másik módja az elvárásoktól, vagy **a házastárstól való függés mérséklése**, ami nem feltétlenül jelent degradálást. Szociálpszichológusok szerint a szerepkonfliktus megoldása főleg 3 tényezőtől függ: 1. az elvárások jogoságától (legitimitás), 2. az elvárásokhoz kapcsolódó szankciók intenzitásától és 3. a résztvevők beállítottságától. A szankciók lehetnek pozitívak (jutalmak) és negatívak (büntetések), s már a kilátásba helyezésük is hatásos lehet. Egy másik elmélet szerint sokan úgy próbálják feloldani a konfliktust, hogy a fő viszonyítási csoportjuk elvárásaihoz alkalmazkodnak.

A csereelmélet szerint a konfliktus esetén kialakuló **„szerepalkudozás”** kimenetelét három tényező dönti el: saját szükségleteink értékelése, a partner reagálása és más, jelentős személyek véleménye. Végeredményben előfordulhat, hogy a házastársi kapcsolat megerősödve kerül ki a konfliktusból. De az is megtörténhet, hogy meggyengül, elbizonytalanodik, kiüresedik. Az ilyen **devitalizálódott házasságok** vagy felbomlanak, vagy rögzülnek (fixálódnak) egy alacsony, leéptelt szinten, ami már alig nevezhető házasságnak.

Interakció „játzmák”, kapcsolati taktikák

A házasságok rendszerint tagadják, hogy rájuk a taktikázás és győzni, uralkodni akarás lenne jellemző - legfeljebb másoknál fordul elő ilyesmi. Ennek oka, hogy a házassági taktikák általában alacsony tudatossági szinten maradnak, mintegy maguktól, a helyzetből adódnak, s alkalmazójuk teljesen spontán, magától értetődő megnyilvánulásnak érzi azokat.

Sokféle taktika létezik, az egészen egyszerűektől és ártalmatlanoktól kezdve a bonyolult és veszélyes taktikákig. Az egyszerűbbekre jó példa az ún. **„kísérleti léggömb”** módszer. Célja: kipróbálni a partner várható reakcióját valamely érvényesíteni kívánt elvárásra, hogy aztán ennek alapján lehessen felépíteni a további eljárást. Eszközei: homályos célzások, hasonlatok „virágnyelv”, példálózás („Mi lenne, ha...”)

A szakirodalomban csak a legutóbbi évtizedekben tűntek fel a kapcsolati taktikák behatóbb elemzései. Ma már jó néhány, figyelemre méltó elgondolás ismeretes, például **D. Jackson** „családi homeosztázis” elmélete, vagy a Palo Alto-i iskola másik képviselőjének, **J. H. Weaklandnak** „kettős hurok” („*double bind*”) hipotézise stb. **E. Erikson** (1968) az identitásért folytatott harcot tekinti az interakció alapjának. Az alábbiakban elsősorban **E. Berne**, **H.E. Richter**, valamint Lantz és Snyder fejtegetéseit vesszük alapul.

A partnerkapcsolatok tudományos elemzésének egyik érdekes irányzata a **tranzakció-analízis**. (E. Berne, 1966, 1998) Az elmélet értelmében az emberek társas viszonyai tranzakciók, vagyis interakciók sorozatából állnak, s ezekben minden résztvevő a lehető legnagyobb kielégülés elérésére törekszik. Az így kielégíthető szükségletek közül kiemelik az *elismerés-szükségletet*, amely szorosan összefügg az *inger-szükséglettel*, tulajdonképpen abból fejlődik ki. Az ingerszegény környezetben élő gyermekek testi és lelki visszamaradottsága jól mutatja, milyen fontos ennek kielégítése (amire **R. Spitz** hospitalizáció-elmélete hívta fel a figyelmet). Az *ingerszükséglet és elismerés-szükséglet* egyaránt a testi érintkezés (simogatás stb.) révén elégíthető ki leginkább. A simogatás persze történhet szavakkal is; mindenképpen ez a társas cselekvés alapegysége.

A simogatások és elismerések cseréje képezi a tranzakciók fő tartalmát; ennek során a szintén az ingeréhségből kinőtt „struktúraszükséglet”, pontosabban az idő strukturálására, jó eltöltésére irányuló szükséglet is kielégíthető. Az **időtöltési programok** három fő típusa: a gazdasági, a szociális és az individuális program. Az időstrukturálás életfontosságú, mert a tétlenség, az unalom emocionális sorvadáshoz vezet. A tranzakció-analízis azt igyekszik megállapítani, hogyan hatnak egymásra a partnerek. Személyiségük melyik szintje, rendszere fogadja a hatásokat, és melyik reagál azokra? Három ilyen szintet vagy **„én-állapotot”** különböztetnek meg. Ezek: hasonlíthatnak a szülőkére, alapulhatnak felnőtt, objektív értékelésen, de kora-gyermekkor emlékeken is. Vagyis mindenkiben együtt él a *szülő, a felnőtt és a gyermek*. Bármelyik megnyilvánulhat és mindegyik lehet értékes; a gyermeki énállapot pozitív oldala például a kreativitás, a spontaneitás és a vidámság.

A felnőttek legegyszerűbb tranzakciói a felnőtt énállapotok között mennek végbe. Ez a kiegészítő jellegű tranzakció. A keresztező tranzakciók viszont **eltérő énállapotok között** történnek, bár egy-egy tranzakcióban egyszerre két énállapot is részt vehet. Mindez bőven kifejtésre kerül E. Berne egyik, magyarul is kiadott könyvében (1984). A legbonyolultabb tranzakciók a **hatalmi játszmák**, amelyek a partner legyőzését, „kézben tartását” célozzák. Az ehhez szükséges *taktikázás készsége* már a gyermekkorban kialakulhat. A gyermek megfigyeli, hogyan válik be egy taktika másnál, s aztán utánozza. Felnőttkorra rendszerint kialakulnak az egyénileg legjobban bevált, kedvenc játszmák és taktikák, amelyeket aztán a partnerkapcsolatokban is alkalmaznak.

Házastársak között az egyik leggyakoribb játszma a „*Ha nem szeretnélek...*”, amely a felelősség áthárítását célozza. Gyakori a „*bírósági játszma*” is, amelyben a vádló és vádlott szerepét játszó házastársakon kívül kell egy harmadik személy, aki a bíró szerepét játssza. Célja, hogy megerősítse a panaszos igazát. A vádaskodás persze rendszerint kölcsönös (ezért mindkettő saját „bíró” szerezt). Gyakori játszma a „*sarokba szorítás*” az egyik házastárs úgy tesz, mintha elfogadná a másik ajánlatát, terveit, de közben ürügyet keres egy olyan visszautasításra, amelyért látszólag csakis a másik felelős. Egymást kiegészítő taktikák, főleg a házasságban a „*Látod, mit csináltam miattad!*” és az „*Ide juttattál!*”. Ezek célja ismét a felelősség áthárítása, de jó ürügyet biztosítanak például a szexuális kapcsolat előli kitérésre is. Igen veszélyes a „*frigid nő játszmája*”. A kiindulási helyzet közismert: a férj szexuális közeledési kísérleteit az asszony visszautasítja; ám amint a férj beleun a kísérletezésbe, az

asszony ingerlően és csábítóan kezd viselkedni, ám az utolsó pillanatban ismét visszautasítja. A játszma azért veszélyes, mert nehéz belőle kiutat találni a kapcsolat felbontása nélkül..

A „**féltékenységi játszmák**”, amelyeknek egyik változata a „*Most rajta kaptalak!*” játszma, szintén gyakoriak a házasságban. Variációik: a kacérkodás, flörtölés másokkal, vagy a megjátszott hidegség a házastárssal, abból a célból, hogy féltékennyé tegye. A különböző féltékenységi játszmák mögött rendszerint bizonytalanságot, félrelépési késztetést, vagy birtoklási illetőleg gyámkodási hajlamot találunk. A féltékenység kiindulópontja gyakran a partner sikereinek vagy más előnyeinek megirigylése, ami könnyen eluralkodik a személyiségen és pusztító szenvedéllyé válik.

H. E. Richter (1970) a pszichoanalízis modern irányzatai alapján értelmezi a házassági taktikákat. Eszerint a problémákkal való egyéni szembenézés helyett gyakran beleviszik azokat a kapcsolatba és a házastársat pótlékként, vagy saját énjük narcisztikus meghosszabbításaként manipulálják. A cél: megszabadulni a belső konfliktus elviselhetetlen nyomásától. Ennek érdekében **különböző szerepeket próbálnak rákényszeríteni a partnerre**. Ilyen például a **helyettesítő (pótlék)** szerep, amelynek funkciója, hogy a partner vegye fel annak a személynek a szerepét, akivel a taktikázónak korábban konfliktusa volt. Az **utánzó** szereppel megköveteli, hogy a partner mindenben utánozza őt. Az **énideál** szereppel elvárja, hogy legalább a partner valósítsa meg azt az énídeált, amire ő nem volt képes. A **negatív én** szerepében a partner bűnbakká, vagy kolonccá válik; a **szövetséges** szerepében pedig kritikátlanul, mindenben támogatnia kell házastársát.

Richter hangsúlyozza, hogy mindezek a szerepek csírájukban normális alkotórészei a partnerkapcsolatoknak, csak bizonyos határon túl válnak abnormálissá. **Az abnormális kapcsolatok jórészt aszimmetrikusak, vagyis az egyik fél „kézben tartja” a másikat** és rákényszerít egy kompenzációs szerepet. De ilyenkor is mindkettőnek szüksége van a másikra, amit bizonyít, hogy ragaszkodnak egymáshoz, nem tudnak élni egymás nélkül. (Ez a közismert „se vele, se nélküle” eset.)

A pszichoanalitikus megközelítés nem áll ellentétben a „játszmák” tranzakcionista elméletével, hanem jól kiegészíti azt. A játszmák ugyanis érthetőbbé válnak, ha figyelembe vesszük, hogy a résztvevők milyen személyes, esetleg gyermekkori eredetű problémáikat viszik a kapcsolatba. De mindkét megközelítés összefér a **csereelmélettel** is, s megmaradhat annak keretein belül. Ugyanez mondható más megközelítésekre is, például arra, amely a partnerkapcsolati konfliktusokat **értékelési** (vagyis szemléleti) különbségekre vezeti vissza.

A legdőntőbb kérdés mindenképpen az: *hogyan tudják kezelni a konfliktusaikat* a partnerek? Egymás legyőzésére törekvő **hatalmi vetélkedést** folytatnak, vagy az egyenrangúság alapján együttműködésre és kölcsönös előnyökre törekszenek? **H. R. Böttcher** (1984) szerint a konfliktus által kiváltott indulat torzíthatja az észlelést és megítélést. Ezért csak az indulatok levezetése, a feszültség jelentős csökkenése teszi lehetővé a konfliktus megoldásához szükséges, konstruktív megközelítést, az önmagunkról és a partnerről kialakított kép kiigazítását és továbbfejlesztését. A megoldást csak az igazi okok feltárása, a reális helyzet tudatosítása hozhatja meg. A párválasztásra és házasságra is érett személyiség **autonóm**, amennyiben magas fokú tudatosság, önállóság és belső kontroll jellemzi.

Középkorúak és idősebbek házassága / együttélése

A házasság második (gyermeknevelési) szakasza elég sokáig szokott tartani, s az eddig tárgyalt konfliktusokon kívül is számos nehézséggel jár. Például már az első, de főleg a további gyermekek megjelenése anyagilag kissé hátrányos helyzetbe hozhatja a házaspárt. A

gazdálkodás persze nemcsak a gyermekvállalással kapcsolatban okozhat problémát a házasságban, hanem egyébként is. ***A házasság bevétele egyik fő kritériuma a pénzügyi-gazdálkodási együttműködés.*** A szokások és elvárások különbözőségéből eredően nem ritkák a feszültségek és konfliktusok ezen a téren. A pénz ugyanis sokféle igény kielégítését jelképezheti, s ezek nem egyformán fontosak a házastársaknak.

Ez értékrendszerbeli különbségeket rejt, amelyek elfogadása vagy egyeztetése szinte létkérdése a házasságnak. ***P.H. Landis*** (1975) szerint nemcsak az fontos, hogyan keressék meg és költsék el a pénzt, hanem inkább a pénzzel elérhető értékek kiválasztása és annak eldöntése, hogy mi a fontosabb, s mi mennyit ér. Egyes vizsgálatok szerint tipikus különbségek vannak e téren a férfiak és nők között. Sokan úgy találják, hogy a nők költsékezőbbek, nem tudják úgy beosztani a pénzt, nincs „üzleti érzékük” stb. Ezért a nagyobb összegű kiadásokat (pl. autóvétel, ingatlanvétel) még ma is jórészt a férfi dönti el. Mások ezt a társadalom patriarchális jellegével, s ebből következően azzal magyarázzák, hogy a nőknek többnyire nem volt lehetőségük az igényeik szerinti gazdálkodásra.

Tény, hogy amióta a nők munkába álltak és saját jövedelemmel rendelkeznek, azóta erősen csökkentek a nemek szerinti gazdálkodási különbségek. Nem csökkentek azonban az értékrendszerből fakadó egyéni különbségek. Előfordul, hogy a nő ért jobban a gazdálkodáshoz, az üzleti ügyekhez; s még gyakoribb, hogy eltérő dolgokat tartanak fontosnak, ami könnyen hatalmi harcokhoz, „játszmákhoz” vezet. A gazdálkodással szorosan összefügg a *háztartás vezetése*, amelyben szintén feltűnnek az elvárási és értékkülönbségek. ***A nők munkába állásával a merev szerepmegosztás ugyan némileg fellazult***, egyre több férj vesz részt a háztartási munkában. Ám attól még messze vagyunk, hogy ezt nagyjából egyenlő arányban osszák meg. Ebből is sok súrlódás, vita, konfliktus keletkezik, hiszen a helyzet változásaihoz igazodó munkamegosztás *rugalmasságot és toleranciát* feltételez, amiből nincs mindig elegendő.

Amerikai kutatók megállapítása szerint náluk a férfiak beállítottságát a *termelésre és haszonra* irányuló beállítottság, míg a feleségeket inkább a *fogyasztásra* és kényelemre irányultság jellemzi. A beállítottság hasonló különbségei valószínűleg nálunk is gyakran előfordulnak, de ez feszültségeket okozhat. A probléma részben abból adódik, hogy a férfiak észre sem veszik, vagy nehezen ismerik el a feleség produktivitását a háztartás vezetése és a gyermekgondozás terén. Pedig ez pénzben nehezen kifejezhető hozzájárulás a közös feladatok megoldásához. Bár az is tény, hogy a fokozódó gépesítés és a szolgáltatások elterjedése folytán a háztartás-vezetés egyre könnyebbé válik, jelentősége fokozatosan háttérbe szorul. A gyermeknevelés pedig 20-25 évnél többet ritkán vesz igénybe, tehát korántsem tölti ki a házasság egész időtartamát.

A felnőtt gyermekek elindulnak a maguk útján, s ezzel a szülők házasságának is új szakasza kezdődik. Sok feleségnek okoz ilyenkor gondot az *átállás a gyermeknevelésről*, mint központi feladatról valami másra. Sokan annyira beállították magukat a gyermek(ek)kel való törődésre, hogy nem tudnak ettől elszakadni, s szinte üresnek érzik az életüket a gyermekek nélkül. Ugyanakkor a férjknél sokkal ritkábban okoz megrázkódtatást a gyermekek önállósulása és elszakadása a családtól. Ennek oka, hogy ők általában nem olyan gyermekközpontúak, mint a feleségek. ***A gyermekekhez való túlzott kötődés lazítását*** elősegíthetné, ha a feleség jó előre felkészülne rá, s már a gyermekek kamaszkorától kezdve elősegítené fokozatos önállósodásukat.

Az eltérő nevelési attitűdök és szokások is gyakran okoznak házassági konfliktusokat. Tipikus eset, amikor az anya kényezteti a gyermeket, az apa pedig „ellensúlyozásként” túl szigorú hozzá (vagy elhanyagolja), s emiatt örökösök a viták. A gyermekéhez túlzottan kötődő szülő amellet, hogy nem tud eléggé kötődni a házastársához, ***gyermekének önállósulását is akadályozza***. Ha a házastárs nem tud ezen változtatni, gyakran más megoldást keres a maga számára, vagyis *külön utakon kezd járni*. Ami éppúgy jelenthet munkába menekülést, mint

hobbikat, italozást, kalandokat stb. Minthogy a szerelem ilyenkor már rég elmúlt, fennáll a lehetősége a „harmadik”, vagyis egy külső szerelmi illetve szexuális partner feltűnésének.

Ettől aztán a legtöbb házasság végképp elromlik. Pedig **egy külső kapcsolat** - akár futó kalandról, akár tartósabb viszonyról van szó - **nem feltétlenül jár tragikus következményekkel a házasságra nézve**. Az ilyen kapcsolatokat egyrészt a változatosság igénye vagy egy új szerelem akaratlan jelentkezése magyarázhatja, másrészt az, hogy *tökéletes összeillés nem létezik*, így a viszonylag jó házasságban is maradhatnak kielégületlen igények, elvárások. A külső kapcsolat teszi lehetővé, hogy ezekről se kelljen lemondani; ezért ez megbeszélés és **megegyezés tárgyát képezheti**. Ami kétségtelenül nem könnyű, hiszen elég gyökeres fordulatot igényel a hagyományos szemlélethez képest. Nem csoda, hogy ma még kevesen képesek ennek megvalósítására. Félnak tőle, mint minden újtól, s eltúlozzák a veszélyeket; inkább választják a kényszerű lemondást, a titkolózást, vagy a válást.

Közben azonban telnek az évek és közeleg a nyugdíjkorhatár. **Az idősebbé válás gyakran lelki bemerevedéssel és elkényelmesedéssel jár, ami aztán a házastársi viszonyra is kihat**. A megszokotthoz most még jobban ragaszkodnak. Ennek előnye, hogy ismerik egymást, pontosan tudják, mit várhatnak egymástól. Hátránya a kapcsolat elszürkülése, egyhangúvá, esetleg unalmassá válása. Ennek kétféle hatása lehet. Egyrészt jelentkezhethet a **„kapuzárasi pánik”**, vagyis az ijedelem attól, hogy az öregedés folytán elvesz a kedvező változtatás utolsó lehetősége, tehát legfőbb ideje kitörni a megszokott mederből. Másrészt erősödhet a *beletörődés* a kedvezőtlen, de már megszokott helyzetbe.

J.M. Thompson (1980) a *kiégés* (*burn out*) veszélye kapcsán a házastársi szeretet elhamvadásának *megelőzési lehetőségeit* is sorra veszi. 41 ilyen lehetőséget sorol fel, amelyekből bárki kedvére válogathat. Két alapgondolata: a házasság főbb területeinek elemzése révén sorra venni a kisebb-nagyobb változtatási lehetőségeket, a **szerepcserék lehetőségét** is beleértve. A másik: sorra venni a kapcsolat meglevő, vagy régebben előforduló előnyeit, jó oldalait, és azok megerősítésének lehetőségeit. Erre kevesen gondolnak, mert az előnyök annyira „természetesnek” tűnnek, hogy könnyen elfelejtik azokat.

A házasság elszürkülése, kiüresedése tehát nem szükségszerű. Színességének és tartalmosságának előfeltétele, hogy maguk a házastársak egyéniségükben ne merevedjenek le, hanem maradjanak rugalmasak és aktívak. Ne mondjanak le eleve semmiről, ne vállaljanak elvtelen és hátrányos kompromisszumokat, **merjenek változtatni az elavult szokásokon** - és mozgósítsák erre a partnerüket (akkor is, ha nem megy szaksegítség nélkül). Ez egyebek közt a szexre is érvényes. **Az idősebbé válás nem jelentheti a nemi élet háttérbe szorulását vagy éppen elsoványodását**. Pedig igen sok házasságban ez történik: lassanként leszoknak róla, vagy különböző zavarok, kielégülési nehézségek jelentkeznek, amiből nem tudnak kilábalni

Még ma is elég elterjedt az az előítélet, hogy a *klimaktérium*, vagyis a változás kora, a menopauza után a nő elveszti szexuális képességeit; holott minden vizsgálat az ellenkezőjét mutatja. Azok a nők, akik addig tudták élvezni a nemi életet, a **klimaktérium közben és után is képesek** erre; amit még az a tudat is megkönnyíthet, hogy már nem kell tartaniuk egy nem kívánt terhességtől. Hasonló a helyzet a férfiaknál. Mindössze azt kell figyelembe venni, hogy *idősebb korban lassabban alakul ki a szexuális izgalom*, vagyis hosszabb előjátékra van szükség, s egyébként is megnő a petting szerepe. Maga az orgazmus is nehezebben és ritkábban következik be, ám ettől az élvezetképesség még nem csökken. **E. J. Haeberle** (2004) szerint „*az öregedés ugyan nem véd meg a szerelemtől, de a szerelem megvéd az öregedéstől.*” (27. old.) Eszerint az ember életében a testi erők ugyan csökkennek a korral, a „lelki erők” azonban tovább növekedhetnek; **a szerelem és boldogságérzés képessége idős korban is megmaradhat**. (Sajnos, kevés modellje, „szkriptje” van az öregkori intimkapcsolatnak és gyengédségnek.)

A kapcsolat beválásának értékelése és előrejelzése

A házasság értékelésének, vagyis a házasságdiagnosztikának és az előrejelzés lehetőségeinek (vagyis a házasság-prognosztikának) alapja az a reális feltételezés, hogy a partnerkapcsolat múltjából és pillanatnyi állapotából annak jövőbeli alakulására következtethetünk. A jó prognózis előfeltétele a megbízható diagnózis, a kapcsolat beválásának minél pontosabb mérése, amire már történtek úttörő kísérletek. A legegyszerűbb módszer a házastársak kikérdezése afelől, hogy *mennyire elégedettek házasságukkal. Az elégedettség fokát egy skála teszi összehasonlíthatóvá és számokkal kifejezhetővé.*

A házassággal való általános elégedettség foka azonban önmagában keveset árul el. Ha például egy férj átlagosnak, felesége pedig boldogtalannak minősíti a házasságukat, ebből csak annyit tudunk meg, hogy nincs minden rendben. A kutatók ezért *kérdéssorozatok* állítottak össze, amelyekkel a házasság különböző oldalait vizsgálták. **L.M. Terman** (1938), aki a házasság beválásának és előrejelzésének első, jelentős kutatói közé tartozik, elsősorban bizonyos *személyiségvonásokból próbált következtetni* a házasság jövőjére, mert hipotézise szerint a házasság beválása a személyiség beválásának függvénye. Kérdőívét a vizsgált házaspárok egyidejűleg, de külön töltötték ki, így a válaszok egyezésének foka jellemző volt. Az előrejelzés azonban - 8 éves időszakot véve alapul - nem mutatott jelentősebb korrelációt, vagyis nem volt túl megbízható.

E.W. Burgess & L.S. Cottrel (1939) még részletesebb, 194 tételből álló kérdőívet dolgoztak ki, de az előrejelzés itt sem bizonyult sokkal megbízhatóbbnak. **H.J. Locke** (1951) 201 elvált és 200 „nagyon boldog” házaspárt hasonlított össze kérdőív segítségével, aminek maximális pontszáma 157 volt. A boldog házasok átlag 138 pontot, az elváltak csupán 101 pontot szereztek. Az utóbbi évtizedekben főleg a családszociológusok végeztek érdekes házasságdiagnosztikai és összehasonlító vizsgálatokat. **R.O. Blood** (1967) többek közt a szerelmi és a közvetített házasság struktúrájának, dinamikájának és értékelésének eltéréseit vizsgálta. **R. Hill** (1970) pedig a házasság és a többgenerációs család viszonyát.

Az értékeléshez mindenekelőtt a házasság beválásának szempontjait, kritériumait kell tisztázni. Már az első próbálkozásoknál kiderült, hogy igen sok szempont jöhet számításba. R. Hill a következőket tartotta legfontosabbnak:

1. a házastárs iránti szeretet foka és jellege,
2. az egymáshoz való alkalmazkodás,
3. az egymás iránti szolidaritás,
4. a kölcsönösen kielégítő szerepmagatartás,
5. egészséges-e a légkör a gyermekneveléshez,
6. a személyes igények kielégülnek-e,
7. hogyan oldják meg a gazdasági problémákat,
8. milyen fokú az önkifejezés szabadsága.

E.W. Burgess hangsúlyozta, hogy a *házasság sikerének kritériumai* koronként, társadalmanként és osztályonként is különbözőek. A hagyományos polgári felfogás például azt tartja lényegesnek, hogy a férj gondoskodjon az anyagiakról, a feleség pedig a háztartásról és a gyermekekről. Burgess nyolc kritériumot különböztetett meg; az ezekkel kapcsolatos beválás mértéke szerint *házasságprofil* vázolható fel. Vannak olyan tesztek, amelyek azt vizsgálják, hogy maguk a házastársak mit tartanak a legfontosabbnak házasságuk sikere szempontjából.

Ilyen például a *Farber Marital Consensus Test* (lásd R. Hill, 1970), amelynek tételeit 1-10-ig terjedő számokkal kell rangsorolni. Természetesen egy ilyen teszt is csak hozzávetőleges képet adhat a házastársak tényleges értékrendszeréről és annak hasonlóságáról. Nem árulja el azt sem, hogy mennyiben valósultak meg ezek az értékek a házasságban. Éppen ezért a kutatók a sokoldalú megközelítést részesítik előnyben. Külön-külön és összefüggéseikben vizsgálják például a házasság *hatalmi szerkezetét*, *pszichikus dinamikáját* és a házassággal való elégedettséget.

R.C. Blood (1967) többek közt az alábbi kérdéseket tette fel külön-külön a vizsgált házastársaknak (a teljes kérdőív 87 kérdésből állt):

Véleménye szerint milyen a jó férj / feleség? (A kérdés célja a *partnerideál* vizsgálata.)

Ki dönti el, melyik rádió- vagy tévéprogramot választják? (A *hatalmi struktúra* vizsgálata.)

Ki ágyaz be reggelenként? (A *munkamegosztás* vizsgálata.)

Mennyire érti meg a párja az Ön problémáit? (A partnerség, a *pszichés dinamika* vizsgálata.)

Mennyire elégedett házasságával szexuálisan? (A szexuális *kielégültség* vizsgálata.)

E néhány kiragadott kérdés ugyan nem ad képet a vizsgálat egészéről, de talán valamennyire érzékelteti a megközelítés sokoldalúságát. Indokoltnak tűnik egyébként a házasságbeválás objektív és szubjektív kritériumainak megkülönböztetése. Az *objektív kritériumok* a házassággal kapcsolatos társadalmi normákat és elvárásokat fejezik ki. Ilyen szempontból a jó házasságtól elvárható, hogy

- a) segítse elő a partnerek munkaképességének rendszeres megújítását (önfenntartási funkció);
- b) váljon családdá és biztosítsa néhány gyermek felnevelését (reproduktív funkció);
- c) segítse elő a résztvevők értékes képességeinek kibontakozását (személyiségfejlesztő funkció).

Mindezeknek csak a stabil és tartós házasságok tudnak eleget tenni, ezért közvetve a *tartósságot és stabilitást* a házasság beválásának objektív kritériumai közé számíthatjuk.

A *szubjektív kritériumok* között a három legfontosabb: az *elégedettség a házassággal*; az egymás iránti *pozitív érzelmi viszony* (szeretet vagy szerelem); és a *kölcsönös alkalmazkodás*, amit leginkább az összeillés és a párválasztási érettség könnyíthet meg. A házasság szubjektív beválása a fontosnak érzett egyéni igények, elvárások kielégítésétől függ. Ezek igen sokfélék lehetnek. Ha mégis megpróbáljuk kiemelni a legfontosabbnak tartott elvárásokat, akkor a következőket nevezhetjük meg:

1. biztonsági (védetség, szolidaritási) igény;
2. elismerési, megbecsülési igény;
3. szexuális-erotikus (gyengédségi és örömszerzési) igény;
4. önkifejezési-önmegvalósítási igény.

A *kölcsönös alkalmazkodás lényege* egymás kapcsolati igényeinek kölcsönös kielégítése; ez biztosítja a pozitív érzelmi viszonyt és elégedettséget. Az objektív és szubjektív kritériumok között sem ellentét, sem éles határ nincs. A szubjektív igények jól magyarázhatók a *szelektív szükségletek* elméletével, amelynek kifejtését **C. Kirkpatrick**-nél (1963) találjuk. Eszerint az egyén a korábbi családi életében létrejött és kielégített - vagy csak részben kielégített - szükségleteinek érvényesítésére törekszik. Persze a házastársnak is vannak szelektív szükségletei, s *a harmónia csak akkor teljes, ha mindkét fél kielégítheti szükségleteit*. Ennek 3 lehetősége:

1. mindketten megtalálják minden fontosabb igényük teljesülését;
2. az egyik megtalál mindent, a másik szinte semmit;
3. mindketten csak részben találják meg a kielégülést.

Minthogy pedig az igények mindenkiben hierarchikus rendszert alkotnak, jónak mondható a házasság, ha a partnerek *fontosabb, előnyben részesített szükségletei általában* és legnagyobb részben *kielégülnek*. A beválás szubjektív értékelését azonban (mint láttuk) erősen befolyásolja a partnerek *igényszintje*, vagy összehasonlítási szintje. Az irreálisan magas igényszintet mérsékelheti annak figyelembevétele, hogy ***minél több konkrét igényünk van, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy mindent egyetlen partnerben megtaláljunk.***

Vagy megfordítva a tételt: *a partnerek összeillése és a házasság beválása annál valószínűbb, minél kevesebb illetve minél rugalmasabb igényeik vannak.* A műveltség, az egyéniség kibontakozása ebből a szempontból kettős hatású lehet: egyrészt emeli az igényszintet és növeli a konkrét igények számát, másrészt növeli az alkalmazkodóképességet és a megértést a partner iránt.

Az eddig jelzett skálák inkább csak hozzávetőleges diagnózisra és előrejelzésre adnak alkalmat, a házastársi viszony profiljának első felvázolására. Ez érthető, hiszen a házasságdiagnosztika csak az utóbbi évtizedekben kezdett kibontakozni, s rendkívül bonyolult feladatokat kell megoldania. Hiszen a ***házasság jövőjének előrejelzése szorosan összefügg a partnerek lelki egészségének előrejelzésével.*** Mindkettő nehéz feladat, mert igen sok külső és belső tényezőt kell figyelembe venni, s köztük megtalálni a legfontosabbakat. A prognózist így többnyire csak valószínűsíteni lehet. Például erős változatosságigény az egyik fél részéről, ám csekély változatosságtűrés a másik fél részéről a házastársi viszony fokozódó romlását valószínűsíti.

A legutóbbi évtized szakirodalmából érdemes megemlíteni ***J.M. Gottman & N. Silver*** házasságdiagnosztikai és -prognosztikai könyvét (magyar kiadása 2000-ben jelent meg; ismertetése a **Dokumentumok** között található).

A válási folyamat - és következményei

A házastársi kapcsolat bonyolultsága önmagában is érthetővé teszi, hogy sokaknak nem sikerül. Évente annyi házasságot bontanak fel a bíróságok, hogy az már közel a fele az évente megkötött házasságoknak. De az is köztudott, hogy *jóval több a ténylegesen felbomlott házasság*, mint amennyit bírói ítélettel felbontanak. Tehát a házasságoknak *több mint a fele rosszul funkcionál* és könnyen felbomlik. S ez nemcsak hazánkban van így, hanem a legtöbb, iparilag fejlett országban,

Tény, hogy a társadalmi fejlődés velejárója a *válási szabadság* biztosítása. Ez szorosan összefügg a női egyenjogúsággal és emancipációval; a ***válóperek kb. kétharmadát az utóbbi évtizedekben nők indították.*** A sok válás egyrészt a házasság és család válságát, másrészt azt tükrözi, hogy a férfiak nehezen alkalmazkodnak a nők megváltozott, egyenjogú helyzetéhez és igényeihez. Napjainkban nemcsak könnyebb a válás, mint régen, hanem szinte divatba jött; így könnyebben találnak rá ürügyet. Aki elhamarkodottan, éretlenül köt házasságot, az *éretlen lehet a válásra is*. Ennek lényege, hogy nem alakul ki benne a megfontolt válási döntés és a ***kulturált válás képessége.***

A motívumokat és „ellenmotívumokat” illetően elég nyilvánvaló, hogy a válás végső soron éppúgy bizonyos szükségletekre, pontosabban azok kielégítetlenségére vezethető vissza, mint a házasság. Az ***egyén akkor érez kényszerítést a válásra, ha fontosnak érzett szükségletei,***

elvárásai a házasságban nem elégülnek ki elfogadható mértékben. Ám, hogy ez a késztetés mennyiben érvényesül, azt a személyiség összállapota és különösen a motívumok és ellenmotívumok „erőviszonya” dönti el. Mai ismereteink szerint a legjobb, átfogó magyarázatot erre a **csereelmélet** adja, különösen, ha kiegészítjük a motivációelmélet néhány megállapításával. Ha bármelyik fél úgy látja, hogy nem kapja meg, amit várt, vagy *túl keveset kap, túl magas áron*, akkor az alkut nem érzi rentábilisnak és igyekszik a helyzeten változtatni.

Ez a változtatási törekvés azonban nem rögtön és nem feltétlenül motivál a kapcsolat teljes felszámolására, hanem csak bizonyos feltételek esetén. Ilyen például a **nyereség-veszteség egyenleg** jelentős és tartós megváltozása, vagy az **összehasonlítási szint** (igényszint) ugyancsak jelentős és tartós emelkedése. A kapcsolat örömtelenné válása ugyanis önmagában nem feltétlenül vezet váláshoz. Ehhez az is kell, hogy egyik vagy mindkét fél *jobb perspektívát lásson maga előtt*, amit a válás révén realizálhatónak tart. Az eltérő, szétágazó személyiségfejlődés, vagy a házastársak életkörülményeinek és lehetőségeinek egyenlőtlen megváltozása a kapcsolati igényekben is változásokat hoz létre. De válásra motiválhat a túl erős szerepfeszültség vagy konfliktus éppúgy, mint a túlzott egyhangúság okozta *telítődés vagy monotonia*, különösen, ha erős a változatosság igénye.

A válástól várható nyereség nagysága és elérhetősége messzemenően befolyásolja a válási motivációt: erősíti, ha a nyereség nagynak és könnyen elérhetőnek tűnik, de gyengíti, ha nem sok jót lehet várni a válástól, vagy túl nagy árat kell érte fizetni. Az utóbbi esetben a válás egyik lehetséges *ellenmotívumáról* van szó. De igen sok más tényező is a válás ellen motiválhatja az egyént. Ilyen például a (gyakran nem tudatos) *érzelmi kötődés* a házastárshoz (ami megszokásból és kényelmi szempontokból is adódhat); vagy a *stabilitás és biztonság iránti igény*, ami sokszor az önbizalomhiányból adódik.

Egyébként a válás legtöbb motívuma kettős profilú. A **karrierigény** például egyaránt motiválhat a válás mellett vagy ellen, aszerint, hogy melyik szolgálja jobban az egyéni érvényesülést. De kettős profilú lehet a *gyermek érdeke* is, amire gyakran hivatkoznak, s amit egyes esetekben a szülők együtt maradása, máskor viszont a szülők válása segít elő. Ilyen és hasonló motívumokból alakul ki a **válási attitűd**, amelynek egyik típusa hagyományos, konzervatív jellegű, s a válást a körülményektől függetlenül elítéli és nem tartja megengedhetőnek. Egy másik típust kispolgári attitűdnek nevezhetnénk: eszerint a válás nem bűn, csak túl költséges és többnyire értelmetlen. Helyesebb a házasságot legalább formailag fenntartani; titokban mindkét fél (vagy legalábbis a férfi) azt csinálhat, amit akar. Egy harmadik attitűdtípus a válást csaknem szükségszerű, magától értetődő dolognak tartja („ha nem sikerül, legfeljebb elválunk!”)

A válási attitűd végeredményben **tanulás útján alakul ki**. Egyes vizsgálatok szerint azok, *akiknek a szülei elváltak, maguk is hajlamosabbak a válásra*. Másrészt jellegzetes különbség mutatkozik a férfiak és nők válási attitűdjei között; ez azonban változó. Mindenesetre a házastársak ritkán értenek teljesen egyet a válás kérdésében; ugyanis **mindkét fél egy kicsit mást vár a válástól**. S nemcsak a házastársak, hanem rokonaik, ismerőseik is egészen eltérő módon vélekednek a válásról és annak várható következményeiről, ami szintén megnehezíti a döntést. Gyakran patthelyzet alakul ki a válási motívumok és ellenmotívumok harcában. (Nyilvánvaló, hogy ilyenkor külső segítségre, és pedig *szaksegítség*re lenne szükség, ami napjainkban is nehezen hozzáférhető.) Szakemberek szerint *ki kellene dolgozni, s aztán propagálni a válás szükségességének alapvető kritériumait és lebonyolításának leghumánusabb formáit*. Ma ugyanis **sokan túl korán válnak**, amikor a házasság még gyógyítható lett volna. Mások viszont *túl későn*, amikor már nem lehet a rossz házasság nyomasztó terhének személyiségkárosító hatását kivédeni.

Pszichológiai szempontból a **válás bonyolult lelki folyamat**, amely jóval a házasság bírói felbontása, vagy a szétköltözés előtt kezdődik, s azon túl is mindaddig tart, amíg nem rendeződnek a házasság bomlással kapcsolatos lelki problémák. Ez a folyamat éveket vehet igénybe. Elemzése során a kutatók igyekeztek bizonyos fázisokat elkülöníteni. (Lásd pl. J. Bernard 1956, W.J. Goode 1956, W. Waller 1967 stb.) Az egyik kutató (P. Bohannon 1970) szerint **a válási folyamatnak hat állomása van**: az érzelmi, a jogi, a gazdasági, a szülői, a szociális és a pszichés válás. A folyamat fázisai nem ebben a sorrendben követik egymást, bár az első szakasz szinte mindig az **érzelmi válás, vagyis az elhidegülés**.

A folyamat legtöbbször észrevétlenül kezdődik, néha szinte az összeköltözéssel egyidejűleg. Minden olyan tényező, amely a házastársak érzelmi viszonyát negatívan befolyásolja, bizonyos feltételek esetén a válás irányában hat. Az elhidegülés hosszú folyamata az **első válási motívumok megjelenésétől a végleges válási döntésig terjed**. A válási motíváció a legkülönbözőbb tünetek és taktikák formájában jelentkezhet. A viselkedést már akkor a válási szándék motiválhatja, amikor az illetőnek még fogalma sincs erről. A **konfliktusok előli kitérés egyik módja az érzelmi kötődés lazítása**, a kapcsolat átmeneti „visszaminősítése”. Ez sokféleképpen nyilvánulhat meg. Az elhidegülés első jelei közé tartozhat például, ha valamelyik házastárs rendszeresen igyekszik *kitérni a nemi érintkezés elől* illetve a szeretkezések során közönyösen viselkedik.

Előbb-utóbb aztán valamelyikük megemlíti a válás lehetőségét, hogy a másikat „jobb belátásra” bírja, vagyis kikényszerítse a tőle elvárt alkalmazkodást. Ezzel a válási folyamat **belép a tudatosodás szakaszába**. Elkezdenek foglalkozni a válás gondolatával. Előfordul, hogy egyikük, vagy mindketten megijednek, s ez kompromisszumokra ösztönöz. Közben lassanként kialakul a **válási attitűd racionalizálása**, érvekkel való alátámasztása. Az úgyahogy megfogalmazódott válási attitűd eleinte még bizonytalan. Az egyén szükségét érzi a megerősítésnek, s ezért előbb-utóbb szóba hozza - lehetőleg házastársa tudtán kívül - egy-két bizalmas barátja vagy rokona előtt. Waller szerint ez már a folyamat **harmadik fázisa**.

Ez egyike lehet az interakciós játszmáknak. Ha a „panaszos” és a kiszemelt „bíró” különböző neműek, akkor a panaszkodás és megértés, vigasztalás *esetleg szexuális vonzalmon alapul*, vagy ilyet eredményez. A **véglegesnek hitt döntést** azonban sok minden befolyásolhatja, elbizonytalaníthatja. Fölmerülhetnek olyan ellenmotívumok, amelyekről a válni készülő addig nem tudott, vagy alábecsülte jelentőségüket. Ilyen lehet a válás esetére kilátásba helyezett szankció, következmény, „büntetés”. Például a válni nem akaró fél bejelenti, hogy ragaszkodni fog a gyerekhez, a lakáshoz stb. Vagy különböző feltételeket állít, mintegy **megemeli a válás árát**, hogy csökkentse annak rentabilitását a másik fél számára. Ilyenkor sokan felfüggesztik, elhalasztják a végleges döntést, s megpróbálnak **kompromisszumot kötni**.

A válási folyamat megállítható, sőt, visszafordítható. Ennek lényeges feltétele a házasság válságának **őszinte és tárgyilagos elemzése, értékelése, s ennek nyomán a lehetséges megoldások felvázolása**. Központi kérdés a válság okainak és alapproblémáinak tisztázása. Gyakran előforduló, tipikus álprobléma a „harmadik” megjelenése, a házastárs „félrelépése” vagy külső kapcsolata. Ez ugyanis többnyire csak tünete, következménye (és nem oka) a házastársi kapcsolat megromlásának. Másrészt önmagában egy külső kapcsolat nem feltétlenül veszélyezteti a házasságot; sokkal inkább az, ha ebből botrányt csinálnak. Ha tehát főleg ez motiválta a válási folyamatot, akkor a „félrelépés” reális értékelésével a folyamat visszafordítható.

A válási folyamat visszafordításában **M.S. Davis** (1973, lásd Szemelvények) szerint nagy szerepük lehet a **reintegrációs mechanizmusoknak**, amelyek egy hanyatló kapcsolat újjáélesztését célozzák. Ilyen például a **megemlékező szertartás**, amely a közös múlt felelevenítése

révén új lendületet adhat a házastársi kapcsolatnak. De reintegráló lehet a gondoskodás új, közös élményekről, vagy a jövőre vonatkozó, közös tervek készítése is. Csak részben tartozik ide az ún. **próbaválás** lehetőségének felhasználása. Lényege, hogy a házastársak a végleges döntés előtt meghatározott ideig - általában néhány hónapig - kipróbálják a különélést. Ez olyan tapasztalatokat biztosíthat, amelyek megalapozzák a válási döntést, vagy annak elvetését.

Ha a válási folyamatot nem sikerül visszafordítani, előbb-utóbb sor kerül a végleges válási döntésre. A döntés megvalósításának útjába azonban nagyon sok akadály tornyosulhat. Ezek egyaránt származhatnak kívülről és belülről; az egyénből, a kapcsolatból és a körülményekből. **P. Bohannon** (1970) írja, hogy **a válás többnyire traumatikus élmény**, mivel legtöbbször felkészületlenek rá. Az érzelmi feszültség olyan nagy, hogy a cselekvés szokásos módjai nem elegendők annak csökkentésére. Sokan azzal próbálkoznak, hogy kirekesztik a lelki traumát a tudatukból, vagyis elfojtják, s aztán lassanként engedik vissza - így könnyebben boldogulnak vele. Ez persze különböző neurotikus tünetekben, általános apátiában, letörtségben nyilvánulhat meg. A kudarc, a frusztráció kisebb-nagyobb mértékben mindkét félben megjelenik, s néha valóságos sokkállapotot idéz elő.

Gyakori az ambivalencia, az egyidejű negatív és pozitív érzelmek az elvesztett házastárs iránt. *A válás gyökeresen felforgatja az egyén életét. Olyan fokú lelki mozgékonytágot, rugalmasságot és alkalmazkodó készséget igényel, amivel kevesen rendelkeznek, ezért sokakra neurotizáló hatású. A válási trauma megzavarja a lelki egyensúlyt, és elsősorban az önbizalmat, önértékelést, valamint az intim kapcsolatokra való képességet veszélyeztet. A trauma jellegétől függően az egyén átmenetileg képtelenné válhat arra, hogy érzelmileg valaki máshoz kötődjön.* Ha ez a folyamat irreverzibilissé válik, az egyén érzelmileg **„kiég”, elmagányosodik**. A személyiség persze igyekszik mozgósítani a rendelkezésére álló erőket az egyensúly helyreállítására. A trauma feldolgozása többféle módon és színvonalon történhet, s ebben nagy szerepük van az említett védekező-elhárító mechanizmusoknak (például a regresszióknak, az elfojtásnak, racionalizálásnak stb.)

A válási döntés következményeit erősen befolyásolja **a társas környezet reagálása**. A rokonokban, barátokban gyakran fölmerül a kérdés: „Melyikükkel legyenek szolidáris?” és „Milyen hasznom (vagy károm) lehet ebből?” Nyilván a második kérdés a lényegesebb, jórészt ettől függ az elsőre adandó válasz is. *Az elvált nőt régen szabad prédának tekintették a férfiak, s ez a felfogás még napjainkban is kísért.* A nehézségek azonban főleg két területen jelentkeznek: **a gazdasági és a szülői válásban**. A védekezési mechanizmusok itt sajátos taktikák, játékok alakját ölthetik. A gyűlölet és bosszú érzése alkalmas játékteret kap a házastársi vagyoni közösség megszüntetése és a gyermekelhelyezés kapcsán.

A gyermeknek egyébként a szülők válása még kedvező esetben is **komoly lelki traumát okoz; megrendíti biztonságérzetét**, szorongást vagy félelmet ébreszt benne, összezavarja szülőképét, döntésre kényszeríti olyan kérdésekben, amiket nem ért. Ha mindkét szülő vetélkedve igyekszik meggyőzni őt arról, hogy csak neki van igaza, félő, hogy **előbb-utóbb egyiknek sem fog hinni** (vagy megutálja az egyik szülőt). A gyermek érdeke az lenne, hogy a lelkileg egészségesebb szülőnél maradjon, de sorsát a szülők alkujai, hatalmi viszonyai és anyagi lehetőségei döntenek el. Ráadásul annak a szülőnek, akihez a gyermek kerül, bizonyos esetekben afféle **partnerpótlékot is jelenthet**.

Pedig a közös gyermek tulajdonképpen az **összekötő kapocs szerepét töltheti be** a válás után a szülők között, hiszen a válással **a szülői kapcsolat nem szűnik meg**, legalábbis a gyermek felnőtt, önálló életéig. Sajnos, ebből a szempontból nézve is rendkívül alacsony a legtöbb

válás kulturáltsági szintje. Sok szülő a válás után szinte megfélemedezik gyermekéről, vagy igyekszik őt szembe fordítani a volt házastárssal.

Mindezekből levonható az a tanulság, hogy a válási döntés után nem egy új partner megtalálása a legfontosabb, hanem a döntés következményeinek rendezése, a **válási trauma feldolgozása**, a *lelki autonómia helyreállítása*. A válásnak számos hátránya mellett *előnyei is lehetnek*. Lehetőséget nyújt például a belső konfliktusok tudatosítására és megoldására, az illúziók kiküszöbölésére, az élet átrendezésére. A válással kapcsolatos problémák megoldása *nagy teljesítmény*, joggal teheti az egyént elégedetté, főleg, ha a kulturált válás a partner emberi méltóságának tiszteletben tartásával történt.

Életátrendezés, új kapcsolatok

A válás a szakirodalom szerint **három főbb szakaszra** tagolható: Az első a *krízis*, a döntés körüli időszak, amely gyakran lelki zavarok kiváltója. A második a frissen elváltak *átmeneti állapota*, amelyben meg kell oldaniuk az életük átrendezésének feladatát. A harmadik az esetleges *hiányállapot* szakasza, amelyben akár évekig le kell mondaniuk fontos igényeik kielégítéséről; ez elég megterhelő lehet a lelki egészségre. A *lelki átállás* többlépcsős folyamat, amely nem fejeződik be a válási döntéssel. Ahogyan **M.S. Davis** (1973) írja, a közös múlt még sokáig tovább él az emlékekben, álmokban, de a közös jövő elvesztése is problémákat okozhat. A legnagyobb segítséget egy *új és kedvezőbb partnerkapcsolat jelentheti*. Az új partnerre alapozott életátrendezéskor többnyire „házasság-típusú kapcsolat” keletkezik, ami nem feltétlenül jelent tényleges együttélést vagy új házasságot. Gyakori, hogy egyszerre több partnerrel tartanak kapcsolatot. A rokon kapcsolatokra alapozott életátrendezésben többnyire az elvált eredeti családja játssza a fő szerepet.; a baráti kapcsolatokra alapozott átrendezésben pedig kiterjedtebb kapcsolati hálóra lehet támaszkodni, amelynek a rokonok, sőt, még a volt házastárs is része lehet.

Az életátrendezés bonyolultságát jelzi, hogy **nemcsak státus- és szerepváltásról van szó ilyenkor, hanem bizonyos értelemben „identitásváltásról” is**, hiszen az elváltak valamennyire más emberré kell válnia, új módon kell önmagát meghatároznia. Ez ugrásszerű fejlődés lehetőségeit is magával hozza. A válás legfőbb pozitív funkciója, hogy *lehetővé teszi a hibás párválasztás korrekcióját*. A vizsgálatok szerint **minél fiatalabb valaki a házasságkötéskor, annál nagyobb a valószínűsége válásának és újraházasodásának**. A válás egyáltalán nem rontja egy újabb házasságkötés esélyeit.; *nem csökkenti az egyénnek, mint potenciális házastársnak az értékét*, ritkán vált ki idegenkedést a más családi állapotú partnerekből. (Sőt, sokak szemében mintha kifejezetten vonzóbbá tenné.) A férfiak újraházasodási esélyei lassabban csökkennek, mint a nőké; az idősebb kor felé haladva ugyanis a nők létszáma egyre inkább meghaladja a férfiakét (mert átlagos életkoruk 6-8 évvel magasabb). Tény, hogy hazánkban is növekszik az elváltak száma, s köztük azoké is, akik gyakorlatilag lemondtak az újraházasodásról (bár azért nem mindig élnek magányosan. Ha pedig tartós kapcsolataik vannak, ezek a házasság főbb funkcióit is betölthetik).

Tény, hogy **az elváltak újraházasodási kedve a legutóbbi évtizedekben jelentősen csökkent**, különösen azoknál, akik gyermeket már nem akarnak vállalni. Az újabb társkeresést az időhiány és az esetleg meglevő gyermek is megnehezíti (különösen a nők számára). De tény az is, hogy a második házasságoknak legalább a fele ismét felbomlik. Ennek oka lehet az is, hogy aki egyszer már elvált, az könnyebben folyamodik másodszor is ehhez a megoldáshoz, ha az új házasságában problémák jelentkeznek. Lényegesebb magyarázat, hogy a **válások többségére személyiséghiba, párválasztási éretlenség folytán kerül sor**, s az elváltak jelentős része még a válás árán sem tud „kigyógyulni”, hanem magával viszi a válást előidéző tényezőket az

új házasságba. Ha az egyén nem képes az előző házassága tapasztalatait, vagy a válási traumát feldolgozni, személyisége nemhogy érettebbé nem válik, hanem neurotikusan eltorzul. Sokszor meglepően nagy a hasonlóság a régi és az új házastárs illetve házasság között.

Mintha valamilyen *ismétlési kényszer* hatása alatt állnának, az elváltak újra és újra belebotlanak ugyanazokba a hibákba. Freud ezt velünk született „ösztöntendenciának” tartotta. **U. Moser** (1957) pedig az ismétlési kényszernek több típusát különböztette meg. Mai ismereteink szerint az *ismétlési hajlam* elsősorban bizonyos *intenzív párválasztási motívumok tartós hatására* vezethető vissza. Ezek a motívumok legtöbbször tudattalanok, s keletkezésük gyermekkori, családi élményekhez kapcsolódik.

Az *újraházasodás* többnyire egy új család, az ún. *rekonstruált család* alakulásának kezdete. Ezeknek *négy típusát* szokták megkülönböztetni: 1. Az ún. *törvényesítő* formában az anya nem a gyermekének vér szerinti apjával köt házasságot, hanem olyannal, aki jogilag vállalja az apaságot. 2. A *revitalizált* forma annak az özvegynek az esete, aki gyermekét magával viszi egy új házasságba. 3. *Újraegyesült* formának nevezik azt a családot, amelyben a házastársak egyikének van egy korábbi házasságból származó gyermeke. 4. *Kombinált* forma, amelyben mindkét házastársnak van korábbi házasságból származó gyermeke.

Megfigyelések szerint a *rekonstruált családokban* könnyebben alakulnak ki krízishelyzetek, hiszen a „mostoha-szülővel” kapcsolatos előítéletek önmagukban is nehezítik az ilyen házasság bevilágítását, nem is beszélve az elvált, „látogató” szülővel kapcsolatos bonyodalmakról. Az újraházasodás egyébként is mindig *újfajta alkalmazkodást követel*, hiszen az új partner igényei, elvárásai különböznek a régitől. Ami az életkor és az újraházasodás összefüggését illeti, többnyire az 5-10 éves házasságok bomlanak fel legnagyobb arányban. Így a legtöbb újraházasodásra nőknél a 32-37, férfiaknál a 35-45 éves korban kerül sor. Idősebb korban a válások érthetően megritkulnak, viszont növekszik az előzvegyülés valószínűsége, s ez újabb párválasztás szükségességét eredményezheti, hiszen intim kapcsolatra az idősebbeknek is szükségük van.

Dokumentáció

1. Aresin, L.- K. Starke: Sexualität im Lebenszyklus (In: Lexikon der Erotik. 1996, Knauer V.)

Az ismert német szexológusok az emberi életciklust a pszichoszexuális fejlődés szempontjából négy részre osztják: 1. A csecsemő- és kisgyermekkor, 2. az ifjúkor, 3. a középső életkor és 4. az idősebb kor. Legnagyobb figyelmet az ifjúkornak szentelnek szócikkükben.

A pszichoszexuális fejlődés első szakaszával kapcsolatban főleg S. Freud kutatásaira hivatkoznak. Hangsúlyozzák az orális ingerek (szoptatás) és a testi kontaktus jelentőségét, a testtudat kialakulását. A nemi szervekkel folytatott játék a fiúccsecsemőnél merevedést, a lánynál pedig akár orgazmust is előidézhethet. A kisgyermek szexuális szerepjátékai ismereteik kibővítését szolgálják; az autoerotika szülői tiltása pedig később szexuális gátlásokat eredményez. A szexuális visszaélések veszélye a gyermekek tájékozatlanságából és kiszolgáltatottságából adódik.

Az *ifjúkori szexualitás* nem egyszerűen a biológiai érés eredménye. A serdülő fiúk ugyan az első magömléssel már orgazmushoz jutnak, a lányoknál viszont a fogamzóképeség és a havi vérzések nem jelentik az orgazmuskészség megjelenését. A másodlagos nemi jegyek kialakulása, a test felnőttessé válása azonban új helyzetet teremt a szociális kapcsolatokban. A testi akceleráció és a tanulmányi idő hosszabbodása következtében az ifjúkor határai mindkét irányban eltolódnak, s az alábbi tendenciák figyelhetők meg:

1. A nemi érés napjainkban kb. 3 évvel korábban kezdődik, mint száz évvel ezelőtt. Ehhez társul némi pszichikus akceleráció is, amennyiben az információk, s ezzel együtt a szexuális igények korábban jelentkeznek.
2. A 16 évesek kb. 90%-a már legalább egyszer volt szerelmes, s ezt nem is titkolta, sőt, párkapcsolatra törekedett.
3. Ugyanebben az életkorban kezdődnek az elkötelezettség nélküli randevúk és együttjárások, az „Igazi”, vagyis a partnerideál keresése, ami többnyire csalódással végződik.
4. A fiatalok hajlamosak a szoros érzelmi kötődésre; szerelmet és kizárólagosságot várnak egymástól. Sokat akarnak kapni, de könnyen megsértődnek és szakítanak.
5. A szerelmi kapcsolatokban gyorsan - többnyire heteken, vagy egy-két hónapon belül - sor kerül szexuális közeledésre. A pettingelés során hamar rátérnek a közösülésekre is. A koitarche az esetek túlnyomó részében szerelmi kapcsolat keretében történik.
6. A fiúk és lányok életkora az első közösülésnél nagyjából hasonló: 16-17 év; az alsó néprétegekben kicsit korábban, a tovább tanulóknál kicsit később történik meg.
7. A fiatalok szeretkezéseire ma már többnyire nem az otthonuktól távol, esetleges helyeken, hanem a szüleik lakásában, azok távollétében kerül sor, egyre inkább az anya tudtával és egyetértésével.
8. A 70-es évek óta egyre több nő rendelkezik orgazmuskészséggel: a 16 éves lányok 75%-a, a 18 éveseknek pedig már 90%-a ismeri az orgazmust, bár a szeretkezések során ez az arány jóval alacsonyabb (annak ellenére, hogy mindketten törekszenek rá).
9. A fogamzásgátlásról valamilyen formában már az első közösülések kb. 80%-ában igyekeznek gondoskodni. Legnépszerűbb az antibébi tabletta, s kb. kétharmaduk használ kondomot. A nem kívánt terhességtől jobban félnek, mint a HIV-fertőzéstől.
10. A partnerkapcsolati szex előnyben részesítése folytán a maszturbációk aránya a korábbi időkhöz képes valamelyest csökkent, bár büntudat már alig kapcsolódik hozzá.
11. Minthogy a szexuális kapcsolatlétesítés ma sokkal akadálytalanabb, mint régebben, a szexuális erőszak előfordulása is csökkent. A nő szándékát egyre több férfi tiszteletben tartja. Sokak szerint a romantikus szerelem reneszánsza figyelhető meg.
12. A szex azonban még ma sem szorongásmentes. A lányok közül sokan nem kívánják a szexet, félnek a csalódásoktól, s bár elfogadják, de nem nagyon élvezik. A fiúk is tartózkodóbbak, várnak egy megbízható „igazira”, ugyanakkor előre félnek egy esetleges kudarctól.
13. Az orgazmusok gyakorisága a nemi kapcsolatok liberalizálódása ellenére alig változott. Viszont terjedőben van egy új attitűd, amely nem az orgazmusokat, hanem a kölcsönös gyengédséget részesíti előnyben.

A *felnőttek* túlnyomó többsége 30 -60 éves kora között állandó jellegű partnerkapcsolatban él. A házastársak vagy élettársak kapcsolatuk kezdetén már szexuális tapasztalatokkal és kipróbált elvárásokkal rendelkeznek, éspedig a férfiak és a nők egyaránt. A 25 és 45 éves kor között még nagy a szexuális teljesítőkészség, bár a szex időközben csökken és rutinszerűvé válik. A monotónia megszüntetése érdekében sokan keresnek alternatívákat a külső kapcsolatokban. Az újdonság varázsa azonban csak átmenetileg hat, ezért célszerűbb a sokéves kapcsolatokban is az unalom megelőzésére törekedni a szeretkezések idejének, helyének és módjának változatosabbá tételével. A válások magas aránya jórészt a szexuális összhang hiányára vezethető vissza.

Az élet második felében a szexuális igények és teljesítmények fokozatosan csökkennek, a funkciózavarok viszont szaporodnak: csökken a férfiak merevedési készsége, a női hüvely szárazabbá válik a megváltozott hormonhatások következtében stb. A funkciózavarokat gyakran krónikus betegségek (köztük szenvedély-betegségek és egészségtelen életmód stb.) váltják ki, vagy súlyosbítják. Szerencsére ezek kezelhetők vagy megelőzhetők. A férfi nemzőképessége késő öregkorig megmaradhat, a gyengédség és szeretet képessége pedig nem függ az életkortól.

2. Szilágyi V.: Elméletek a női orgazmusról (In: Magyar Szexológiai Szemle, 2001/1.)

Ellentétben a férfi orgazmussal, a női orgazmus sokkal bonyolultabb és nem spontán kialakuló képesség. Egyrészt a női orgazmus nem olyan „látványos”, nem jár együtt olyan könnyen megfigyelhető, fiziológiai kísérő jelenségekkel, mint a férfinél (bár az *E. Gräfenberg* (1950) nevéhez fűződő elmélet szerint a nőnek is lehet magömlése, ami azonban sokkal kevésbé feltűnő, és - mint látni fogjuk - egyébként is vitatott). Mindenképpen nehezebben értelmezhető, mint a férfi orgazmusa.

Másrészt társadalmi és ideológiai okok is nehezítették a női orgazmus tanulmányozását. Egy patriarchális társadalomban a nő, s ezzel együtt a női szexualitás alárendelt jelentőségű. A viktoriánus korszakban a nőket saját szexuális igényeik, reagálóképességük elfojtására nevelték. A szexológus kutatók, akik kezdetben szinte kivétel nélkül férfiak voltak, nehezen találhattak olyan nőket, akik alkalmas és készséges alanyai lettek volna az ez irányú kutatásnak.

Az első orgazmuselméletek ezért meglehetősen elvont szinten mozogtak, ellenőrizetlen hipotézisekkel dolgoztak. Ilyen volt *Albert Moll* (1897, 1909) német orvos teóriája a férfi és női szexualitás különbségeiről, a *detumeszcencia* (kiürülési szükséglet) és a *kontraktációs* ösztön (a testi érintkezés szükséglete) alapján. Elterjedt közhiedelem volt a 19. században, hogy a nők (legalábbis az „úri nők”) nem tudják és nem is akarják élvezni a szexet, vagyis frigidek. *Havelock Ellis* (1897-1930) angol orvos, aki nagyjából *S. Freud*-dal egy időben működött, korán felismerte, hogy a nők állítólagos „természetes frigiditása” viktoriánus mítosz, továbbá, hogy a női és férfi orgazmus nagyon hasonló. Bizonyítani azonban éppúgy nem tudta ezt a tételt, mint ahogyan *Eulenburg* (1914) sem azt a felismerést, hogy a frigiditás lényegében pszichoszexuális infantilizmus.

Freud dualisztikus orgazmuselmélete

A női orgazmus mibenlétének tisztázásához *Sigmund Freud* - egyébként valóban jelentős - „Három értekezése” (1905) sem vitt lényegesen közelebb. Sőt, teoretikus próbálkozásai során olyan, empirikusan megalapozatlan, téves elképzelést vitt be a köztudatba, amely még ma is számos nehézség forrása. A „nemi ösztön” érési fázisai (orális, anális, fallikus stb.) mellett ugyanis ő különböztette meg a klitorális és vaginális orgazmust oly módon, hogy csak az utóbbit tartotta pszichoszexuálisan érett szexuális kielégülési módnak. Ettől kezdve az analitikus terápiában kezelési indikációnak számított, ha egy nő csak a csikló közvetlen ingerlése révén tudott kielégülni.

Később azonban vita kezdődött a vaginális orgazmus állítólagos felsőbbrendűségéről. A különböző vizsgálatokból (Kinsey, 1953, vagy Masters és Johnson, 1966) kiderült, hogy minden orgazmus egyenértékű lehet, függetlenül az ingerlés helyétől és módjától. A közösülés közbeni orgazmus is a csikló közvetett ingerlésének köszönhető, hiszen a hüvelyben igen kevés az idegvégződés. Egyébként pedig semmilyen különbséget nem lehet kimutatni az érettség, nőiesség vagy a lelki egészség terén az orgazmust közösüléssel, vagy a csikló direkt ingerlésével átélő nők között (Fischer 1976, LoPiccolo & Stock 1987).

A múlt század húszas éveiben egyre többen kezdtek foglalkozni a női orgazmus problémájával. Köztük könyvei révén legismertebb *Th. van de Velde* (1926), tudományos szempontból azonban fontosabbnak tűnik *Helene Wright* (1930) angol nőgyógyász, aki elsőként dolgozott ki szenzibilizálási és maszturbációs gyakorlatokat az orgazmuskészség fejlesztésére. Témánk szempontjából még jelentősebb *R.L. Dickinson* (1931) amerikai nőgyógyász, aki már laboratóriumi vizsgálatokat is folytatott - például átlátszó műpénisz felhasználásával - a női szexuális reagálás fiziológiai folyamatainak tisztázására.

A Kinsey-Jelentés, mint mérőfogalom

A női orgazmus kutatásában azonban mégis *Alfred C. Kinsey* (1948, 1953) munkássága jelent igazi mérőfogalmat. Ő az 1940-es években több, mint hatezer nő szexuális élettörténetének adatait gyűjtötte össze és dolgozta fel (az ún. Kinsey-Jelentés második kötetében). Egységes orgazmus-elméletet ugyan nem dolgozott ki, de igen sok, statisztikailag értékelt, empirikus anyagot szolgáltatott egy ilyen elmülethez. Lehetetlenség ezeket itt felsorolni; csupán néhány fontosabb megállapítását említem.

Kinsey adatai bizonyították először egyértelműen, hogy már az újszülött fiziológiai kapacitása lehetővé tesz bizonyos szexuális reagálásokat, amelyek már az első életévekben az orgazmusig terjedhetnek. Ez utóbbit olyan fiziológiai változásként definiálta, amelynek során a neuromuszkuláris tenzió fokozódik és egy csúcsban kulminál, amit a feszültség hirtelen visszaesése követ. Az orgazmus létrejöttének három fő feltételét emelte ki: 1. az egyén fizikai és fiziológiai kapacitását (adottságát), 2. szexuális tapasztalatainak jellegét és terjedelmét és 3. az aktuális ingerlés jellegét. Megállapította, hogy már a gyermekeknél is nagy egyéni különbségek vannak a szexuális ingerelhetőség terén, de ugyanazon egyén reagálókészsége is változhat korától, testi és lelki állapotától stb. függően. Sok gyermeknél csak a prepubertásban alakul ki a szexuális reagálókészség, sőt, lányoknál az is előfordul, hogy csak évekkel a pubertás után. Nehéz azonban eldönteni, hogy a szexuális reakciók késői megjelenése a reagálókészség hiányának, vagy a szexuális ingerek illetve élmények hiányának következménye. Mindenesetre tény, hogy már az óvodáskorban is előfordul maszturbációs orgazmus, főleg lányoknál.

Kinsey állapította meg, hogy a serdülés előtti orgazmus jellege alig különbözik a felnőttétől, s hogy a szexuális tevékenység valamennyi típusa közül a *maszturbáció az, amelyben a nők leggyakrabban kielégülnek*. Az orgazmuskészség kialakításának másik nagy lehetősége a petting. Kinsey szerint a nők 24%-a petting során jutott először orgazmushoz. Összehasonlító elemzése szerint az orgazmushoz szükséges anatómiai struktúrák mindkét nemnél csaknem azonosak, és fiziológiai szempontból sincs lényeges különbség. Maga az orgazmus lényegileg azonos jelenség mindkét nemnél. Kinsey vizsgálta különböző hormonok hatását is a szexuális reagálókészségre. Azt találta, hogy például a hipofízis- és gonadális hormonok szükségesek ugyan a normális szexuális fejlődéshez, de nem határozzák meg a szexuális reagálókészséget; hasonló a helyzet a thyroid- és adrenalinszinttel is. Erősebb korrelációt csak az androgének és a 17-ketosteroidszint mutat.

Masters és Johnson orgazmuselmélete

A Kinsey-Jelentés nagy lendületet adott az orgazmusra irányuló szexuálfiziológiai vizsgálatoknak. Ezek közül legjelentősebbek *W.H. Masters és V. Johnson* (1966, 1970), az azóta híressé lett amerikai kutatópáros modern eszközökkel folytatott, laboratóriumi vizsgálatait, amelyek minden fő kérdésben megerősítették Kinsey vizsgálati eredményeit. Első könyvük (*Human Sexual Response*, 1966) nyomán általánosan elfogadottá vált a szexuális reakció-

ciklus négy szakaszra tagolása: 1. Vágy és izgalomba jövés, 2. platófázis, 3. orgazmus és 4. oldódási, elernyedési szakasz.

Kísérletileg megállapították e fázisok fiziológiai jellemzőit mindkét nemnél. A női orgazmusra vonatkozó megállapításaik lényege: az orgazmus *reflex-szerű összehúzódásokat vált ki* a vagina alsó felének izmaiban (ez az „orgasztikus mandzsetta”), a *corpus uteri*-ben (méh) és a *sphincter ani externus*-ban (végbélnyílás záróizma). Az összehúzódások általában 0,8 másodpercenként követik egymást, számuk 3 és 15 között váltakozik, fokozatosan csökkenő intenzitással. A hüvely belső fele az orgazmus során éppolyan kitágult marad, mint a platófázisban („sátorjelenség”). A légzés, a pulzusszám és a vérnyomás is hasonlóan magas marad illetve tetőzik. Az orgazmusra jellemző fiziológiai változások nagyjából azonosak, bármilyen ingerlés (maszturbáció, petting, közösülés stb.) váltotta ki azokat. Következésképpen ebből a szempontból értelmetlen és indokolatlan a „klitorális” és „vaginális” orgazmus megkülönböztetése.

Masters és Johnson ugyanakkor azt is hangsúlyozták, hogy az orgazmus szubjektív átélése igen különböző lehet, s ezt számos szomatikus és pszichikus tényező befolyásolja. Ezzel létrejöttek az egységes orgazmuselmélet alapjai. A korábbi dualisztikus (pszichoanalitikus) orgazmuselmélet azonban nehezen adja fel pozícióit. Képviselői a legutóbbi évtizedekben is megpróbálták érvelni mellette. Elismerik ugyan, hogy fiziológiailag nem különbözik a klitorális és vaginális orgazmus, de pszichikus szempontból permanens különbségeket vélnek felfedezni a kettő között: az előbbi intenzívebb és gyorsabb, az utóbbi lassúbb, de mélyrehatóbb stb.

A Masters-Johnson-féle orgazmuselmélet módosítására a legérdekesebb kísérletet egy amerikai pszichológus házaspár, *J. és A. Singer* (1972) tette. Ők megkérdőjelezték, hogy a hüvelyösszehúzódások valóban mindig előfordulnak-e a női orgazmusban. Megfigyeléseik szerint háromféle orgazmus létezik: 1. A vulvális (hüvelybejárat) orgazmus, amit az orgasztikus mandzsetta akaratlan, ritmikus összehúzódásai jellemeznek, 2. az uterális (méhhez kapcsolatos) orgazmus, amelyben nem történnek összehúzódások, ehelyett a légzés válik szakaszossá és mind erősebb apnoe (lélegzetkihagyás) tapasztalható. Ez a fajta orgazmus szerintük csak a közösülésben fordul elő, és jórészt a méh elmozdulásai váltják ki. Végül 3. a kevert típusú orgazmusban apnoe és összehúzódások egyaránt előfordulnak.

Ez az orgazmustipológia nem látszik túlságosan meggyőzőnek és nincs is kellően dokumentálva. A szakaszos légzés, a torokelszorulás és a diafragma feszülése valószínűleg bármilyen ingerlés által kiváltott orgazmus kísérő jelensége lehet, de éppoly kevésbé szükségszerű, mint pl. a sírás, ami egyes nőknél az intenzív orgazmust kíséri.

A Hite-Report és újabb vizsgálatok

Figyelemre méltó viszont, hogy *Shere Hite* amerikai szociológusnő, aki 1972 és 1975 között több, mint 3000 nő szexuális élettörténetének adatait gyűjtötte össze, folytatva ezzel Kinsey munkáját, szintén úgy találta, hogy a közösüléssel vagy anélkül elért orgazmus lényegében azonos, ezért indokolatlan különböző típusokról beszélni. De *H. S. Kaplan* (1974) is arra a következtetésre jut, hogy az újabb vizsgálati adatok egyértelműen bizonyítják a csikló döntő szerepét és a hüvely körüli izomösszehúzódásokat a női orgazmusban.

Mindenesetre joggal állapította meg *S. Schnabl* (1972), hogy a női orgazmus komplikáltabb, mint a férfié; nem spontán érési folyamat eredménye, hanem az ontogenezis, az egyéni fejlődés során tanulással kell azt a nőnek kialakítania. *P.H. Gebhard* (1958), Kinsey munkatársa és a cseh *J. Raboch* (1992) korábban úgy látták, hogy a női orgazmuskészség filogenetikusan késői jelenség és csak az emberre jellemző. Azóta azonban egyre több adat

szól amellet, hogy más, magasabb rendű emlősállatoknál is megtalálható. Raboch (1992) újabb megállapítása szerint a koitarche időpontja és körülményei is befolyásolják az orgazmuskészség alakulását. Épp ezért egyetérthetünk Schnabllal abban, hogy a női orgazmuskészség kialakítását a szükséges fiziológiai adottságok ellenére sem szabad a véletlenre bízni, hanem megfelelő szexuális felvilágosítással és neveléssel elő kell segíteni.

Már csak azért is, mert a szexológiai vizsgálatok szerint az anorgazmia, vagyis az orgazmus-hiány a nők átlag 20-30%-ánál fordul elő; a klimaktérium előtt ritkábban, utána pedig gyakrabban. *LoPiccolo & Stock* (1987) adatai szerint a nők 10-15%-a sohasem él át orgazmust, s kb. ugyanennyien csak igen ritkán. Az orgazmus-készség sokak (pl. *D. Hulbert* 1991) szerint szorosan összefügg a szexuális asszertivitással és a maszturbáció elfogadásával, gyakorlásával.

Erre utal az is, hogy „a női orgazmuszavar többnyire nem önálló problémaként, hanem a szexuális készenlét nehézségeivel együtt szokott jelentkezni, ezért... ezért a kezelésük is legtöbbször összekapcsolódik. Keletkezésénél a biológiai, pszichológiai és szociokulturális tényezőket egyaránt figyelembe kell venni.” (*Comer*, 2000, 436. old.) Ugyanez a szerző állapítja meg, hogy a nők orgazmuszavarait „olyan speciális módszerrel kezelik, amely önexplorációt, a saját test tudatos szemlélését és egy irányított, maszturbációs tréninget foglal magába.” (444. old.) Ez akár csoportosan is történhet, ahogyan azt *L. Barbach* (1980) amerikai pszichológusnő könyvében leírta. Végeredményben tehát a modern szexuálterápia sikerei megerősítik és igazolják a Masters és Johnson által kidolgozott orgazmuselméletet.

A „G-pont” és a női ejakuláció

Megjelent még egy érdekes elmélet a női orgazmussal kapcsolatban. Ez a német származású amerikai nőgyógyász, *Ernst Gräfenberg* nevéhez fűződik, aki már 1950-ben cikket közölt a húgycső szerepéről a női orgazmusban. Pontosabban a húgycsőbe torkolló, belső elválasztású mirigyekről, amelyek szexuális izgalom hatására váladékot bocsátanak a húgycsőbe, s ez az orgazmuskor kilövellhet. Cikke akkor még nem keltett feltűnést, csak az 1980-as években, miután megjelent három amerikai szexológus (*Ladas, Whipple és Perry*, 1982) könyve a Gräfenberg nevének kezdőbetűje nyomán „G-pont”-nak (vagy G-foltnak) elnevezett vaginális zónáról, amelynek ingerlése egy sajátos, eddig nem ismert jelenséget, a női ejakulációt váltaná ki.

A könyv szakmai körökön kívül is nagy szenzációt és komoly vitákat keltett, amelyek arról folytak, hogy minden nőnél előfordul-e, vagy csak egyeseknél; mi az eredete, milyen mennyiségű és összetételű a kilövellt váladék? Amely egyesek szerint nem is a húgycsőből jön, hanem a hüvelyből, vagyis azonos a hüvelyváladékkal, ami szexuális izgalom hatására bőven termelődik. A G-pont problematikájáról egy magyar patológus szakorvos is írt, aki kétségbe vonta, hogy léteznének olyan mirigyek a női húgyhólyag alatt, amelyek ingerlés és szexuális izgalom hatására ondószerű váladékot ürítenének a húgycsőbe, ahonnan az orgasztikus összehúzódásoktól kilövellne. Tény, hogy az anatómiai ábrákon és metszeteken eddig nem lehetett látni ilyen mirigyeket.

Ez persze nem zárja ki, hogy a hüvely elülső falán van egy olyan pont (a szimfízis alatt), amely szexuálisan ingerelhető. Azonban nem valamiféle mirigyekkel függ össze, hanem a csiklóval, amelynek töve a hüvelyen keresztül tapintható. Ezen keresztül a csikló makkjába vért lehet préselni, s ezzel a szexuális izgalom fokozható. A húgycsőből eszerint csak vizelet jöhet (amit esetenként maguk az érintett nők is így érznek). Mindenesetre a kérdés nem tekinthető lezártnak, s nincs kizárva, hogy sok nőnél mégis előfordulhat a húgycsőből származó magömlés, amely nem azonos a vizelettel, tehát semmilyen aggodalomra nem ad okot. A női orgazmus jellegén azonban az ilyen magömlés alig változtat.

3. Pines, A. M.: A szerelem bűvölete (2001 Budapest, Fiesta-Saxum K.)

A szerző az izraeli Ben Gurion Egyetem professzora, klinikai pszichológusnő, főleg párterápiát folytat és már tíz könyvet írt. Ez a műve 1999-ben jelent meg angolul. A magyar kiadáshoz dr. Hajduska Marianna írt Előszót, amelyben megállapítja, hogy a sikeres szerelem biztonságot, feltöltekezést, önbizalmat ad. Kialakulásában több szakasz különböztethető meg, pl. a válogatás, szűrés, aztán a stimulus, a megérintődés, majd az értékek egyeztetése és a szerepek összehangolása.

A könyv 12 fejezete három nagyobb részre tagolódik. Az első a tudatos választás tényezőit elemzi, a második a tudattalan hatását a párválasztásra, a harmadik címe pedig „Szerelem az életre szóló kapcsolatokban”. Ez utóbbi csak egy fejezetből áll, s arról szól, hogyan érhető el, hogy a kapcsolati konfliktusok a személyiség gazdagodásának forrásává váljanak. Az eredeti, angol kiadásban található, több mint 400 könyvcímbe álló irodalomjegyzéket a magyar kiadás „terjedelmi okokból” elhagyta, de megmaradtak a fejezetek végén közölt jegyzetek, jónéhány szakirodalmi hivatkozással. A szerző minden fejezetet idézetekkel kezd; először frappáns szépirodalmi idézetekkel, aztán néhány páciensének szavait idézi, a téma illusztrációjaként.

A Bevezetésben felteszi a kérdést: Mitől pattan ki a szikra? A szerelem lángra-lobbanását érzelmileg legintenzívebb élménynek, „misztériumnak”, „isteni tébolynak” nevezi, s utal Cupido, ill. Erosz szeszélyének görög-római mítoszára. Ám arra a kérdésre, hogy „valóban vak-e a szerelem?” - tagadólag válaszol. Szerinte nem a véletlenül múlik, hanem a tudatos és tudattalan választáson. Mint pszichológus - írja -, két lovon ül: az egyik a szociálpszichológiai kutatás, a másik a pszichoterápia (ami nála elsősorban pszichoanalízist jelent). Az előbbi megmondja, „mit kell tenni, hogy valaki megtalálja azt a személyt, akibe szerelmes lehet.” Az utóbbi megmagyarázza, miért az adott személybe, típusba lesz szerelmes. A könyv első, nagyobbik része az előbbit, a 2. és 3. rész az utóbbit mutatja be.

Az első rész fejezetei azt vizsgálják, milyen szerepe van a térbeli közelségnek és gyakori találkozásnak, a testi és lelki tulajdonságoknak, a hasonlóságnak és a szexuális váagnak stb. A második rész a belső, pszichodinamikai tényezőket elemzi, különös tekintettel Freud elméletére, amit a szerző igen fontosnak tart. Hangsúlyozza azonban, hogy könyvében csak a romantikus szerelem megszületésével foglalkozik, aminek „hatalmas jelentőséget” tulajdonít, mert szerinte az emberek a „azt keresik a szerelemben, amit elődeik a vallástól kaptak, hogy életüknek jelentést, célt adjon.” (22. old.) Ezért minden fejezet végén tanácsokat is ad az olvasónak.

Kicsit ugyan túlzott általánosításnak tűnik, hogy „az emberek” életük célját és értelmét keresik a szerelemben (hiszen sokan lebecsülik, elhanyagolják, vagy nem is képesek rá), de tény, hogy a személyiségfejlődésben döntő szerepe lehet, s ezért a pszichológiai kutatásban is nagyobb figyelmet érdemel. A könyv első részében kifejtett szociálpszichológiai megállapításokból akár a szerelem komplex elmélete is összeállítható lenne, beleillesztve a második rész bizonyos megállapításait.

Érdekes gondolat például, hogy az önmagukat megvalósító embereket boldogabbá teszi a szerelem, de kevésbé van rá szükségük, mint a kibontakozni nem tudóknak. Nagyon igaz, hogy a külső és belső hasonlóság pozitív, kapcsolaterősítő tényező. Vagy hogy az emocionális érettség (a leválás a szülőkről, az autonómia) a jó párválasztás egyik fő kritériuma. R. Winch már 1958-ban megállapította, hogy a szerelem funkciója: a partnerek fontos igényeinek kölcsönös kielégítése. Vagyis a csereelmélet a szerelmi kapcsolatra is érvényes. A 7. fejezetben a

szerző bemutat 15 társkereső hirdetést, majd ezeket különböző elméletek (evolucionista, szociálpszichológiai, pszichoanalitikus és konstruktivista) segítségével elemzi. Végül arra következtet, hogy mindegyik elméletben sok igazság van, ezért integrálni kell azokat. Könyve második részében azonban mégis a pszichoanalitikus elképzelésekre helyezi a hangsúlyt. Jellemző a 9. fejezet címe, amely szerint a fiú az „anyába”, a lány az „apába” szerelmes. (Persze csak szimbolikusan.) Értékeléseit főleg K. Horney-ra és a továbbfejlesztett, dinamikus mélylélektanra alapozza. Mindenképpen érdekes és tanulságos olvasmány; megfelelő kritikával fogadva elősegítheti az olvasó párválasztási érettségének kialakulását.

4. Haeberle, E. J: Az ember szexuális fejlődésének régi és új modelljei (In: Szexológiai dokumentumok. 2004, Magánéleti kultúra Alapítv.)

A szexuális fejlődés korszerű szemléletét a régi, ösztönelméleti modell túlhaladása jellemzi. Az új modell E.J. Haeberle szerint a tanuláselméleten alapul, pontosabban a nemi szerepek különböző „szkript”-jeinek (előírásainak, szabályainak) megismerésén, értékelésén és elfogadásán. Minthogy sokféle szkript van, szexuális értékpluralizmusról beszélhetünk, s ez viszonylagossá teszi nemcsak a régi, hagyományos elveket, a szexuális fejlődés tudományos magyarázatának első próbálkozásait is. Csak a 20. században kezdték behatóbban tanulmányozni az emberek szexuális reagálásait, és eleinte ösztönmegnyilvánulásként értelmezték azokat. Kézenfekvő volt az összehasonlítás az állatok nemi életével, amely általában veleszületett, biológiailag programozott ösztönmechanizmusokból áll. A 20. század közepe táján azonban bizonyos állatkísérletekből kiderült, hogy az ösztönök már az emberhez legközelebb álló főemlősöknél sem működnek megfelelő környezeti hatások nélkül. Az ember szexuális megnyilvánulásai pedig annyira különbözőek, hogy képtelenség azokat pusztán ösztönmechanizmusokkal magyarázni.

Már Sigmund Freudnak is feltűnt, hogy a csecsemő mintha „polimorf, perverz lény” lenne, akinek lehetnek ugyan különféle, szexuális jellegű megnyilvánulásai, ám ezek annyira eltérőek és változóak, hogy belőlük nem lehet következtetni a későbbi szexuális viselkedésre (például arra sem, hogy felnőve hetero-, vagy homoszexuális viselkedést fog folytatni).

Ma már senki sem vitatja, hogy a szexuális viselkedés az életkortól függően is változik és fejlődik, tehát bizonyos mértékben a testi változásoktól is függ.; vagyis biológiai alapjai vannak. Ez azonban nem magyarázza, hogy valamely szexuális viselkedés miért jelentkezik különböző életkorban és a testi fejlettség különböző fokain. Például vannak nők, akiknél az orgazmuskészség már óvodáskorban jelentkezik, míg másoknál a serdülőkor után sem. A mai szexológusok ugyan elismerik Freudnak és követőinek érdemeit a szexuális fejlődés elméletének megalapozásában, de az ember esetében már nem hisznek semmilyen ösztönben, s a biológiai potenciál mellett inkább az *interaktív tanulási folyamatoknak* tulajdonítanak döntő jelentőséget.

Ha pedig a szexuális viselkedés nem velünk született és biológiailag meghatározott, akkor tulajdonképpen *pszichoszexuális* fejlődésről kell beszélnünk. Ezt részben már Freud is felismerte, amikor kidolgozta elképzelését az egyéni szexuális fejlődés szakaszairól (orális, anális, fallikus fázist követő latencia-periódus, majd a genitális érettség fázisa). Az utóbbi évtizedek vizsgálataiból azonban kiderült, hogy ez az elmélet korrekcióra szorul, és pedig a tanuláselmélet és szkriptelmélet alapján, amely szerint a fejlődés kiindulópontja az *identifikálódás a biológiai nemmel és az adott nemi szerepek elsajátítása*.

Már a gyermekek is nagyobb bizalommal fogadják a hasonló korúaktól hallott szkripteket, de erősen hat rájuk a média és a mindenkori pop-kultúra is. Persze valamennyire a szülői ház és az iskola is kínál szkripteket, de ezek jelentősége a serdülőkortól erősen csökken. Nem vitás, hogy a társadalmi folyamatok (divatok stb.) a legintimebb viselkedést is befolyásolják, „Még a házastársak nemi életének legegyszerűbb esetében is döntő szerepet játszanak a különböző kulturális szkriptezések.” (24. old.) „Az is elkerülhetetlen, hogy a férfiak és nők bizonyos körei életük során kipróbáljanak különböző modelleket... viszonylag biztos csak az, hogy tartósan boldog partnerkapcsolatok inkább a kölcsönös tiszteleten, bizalmon és tolerancián múlnak, mint a szexuális aktivitáson, bár ez utóbbi is fontos, de másodlagos szerepet játszik. Egyébként meggondolandó, hogy jelentősége idősebb korban úgyis csökken, legalábbis az orgazmushoz jutás konvencionális értelmében. Ehelyett a gyengédség és a testi közelség válik döntővé.” (26. old.)

A sokféle szexuális szkript elkerülhetetlenné teszi a választást, hiszen nem lehet minden viselkedési modellnek mindig eleget tenni. Ez érvényes arra a hagyományos szkriptre is, amely a szexet elválaszthatatlanul a szerelemhez és házassághoz tartozónak érzi, s ezáltal tulajdonképpen későbbi csalódásokra programoz. Tény, hogy a mai fiatal nemzedékek is hajlamosak a szerelemmel igazolni, szentesíteni a szexuális kapcsolatokat. Holott ez sem erkölcsileg, sem pszichológiailag nem indokolt, hiszen a szerelem érzése önmagában még senkit sem tesz éretté és alkalmassá egy felelősségteljes kapcsolatra. *A felkészültséget* (mind a testi, mind a lelki veszélyek elhárítására) *nem pótolja a szerelem!* Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a szerelem felesleges, hiszen éppen a kölcsönös szerelem teszi minőségileg értékesebbé a szexuális kapcsolatot.

Illúzió lenne azonban elvárni, hogy a szexuális kapcsolatok mindig csak kölcsönös szerelem esetén jöjjenek létre; ez esetben ugyanis a házastársak a szerelem elmúltával (ami elég hamar be szokott következni) már nem élhetnének nemi életet egymással. Fontos tehát, hogy a szexuális és/vagy szerelmi partnerek a köztudatban előforduló szkriptek közül - előítéleteiket leküzdve - ki tudják választani azokat, amelyek kapcsolatuk összhangját elősegítik. Ez az egyéni pszichoszexuális fejlődés egyik fő célja, ugyanakkor próbaköve.

5. Csíkszentmihályi M.: A szex, mint áramlat (In: Flow. Az áramlat. 1997, Akad. K.)

A magyar származású amerikai pszichológiai-professzor könyve a „*tökéletes élmény pszichológiájáról*” szól, s könyvének 5. fejezetében a szexről is, mint áramlatról, érdekes megállapításokat tesz. Ezek közül különösen figyelemre méltóak az alábbiak:

„A szexuális kapcsolat iránti vágy olyan erős, hogy elvonhatja a pszichikai energiát más, szükséges céloktól. Épp ezért minden kultúra nagy erőfeszítéseket tesz, hogy a szexualitásnak korlátokat szabjon és megfelelő keretek közé terelje... a legtöbb tettünk mögött közvetve vagy közvetlenül szexuális szükségletek húzódnak meg.... Tényleg örömteli-e a szex? a válasz attól függ, mi történik a résztvevők tudatában. [A szex] ...idővel könnyen unalmassá válik. Az eredeti, tökéletes élményből értelmetlen szertartás vagy függőséghez vezető szokás válik. Szerencsére számos mód van arra, hogy a szexet örömtelivé tegyünk. A szexualitás ápolásának egyik formája az erotika, amely a fizikai képességek fejlesztésére koncentrál... A *Káma-Szutra* és a hasonló, modernebb kézikönyvek segítenek az erotikus készségek fejlesztésében... A szexualitás valódi jelentőségét azonban csak akkor nyeri el, amikor már beépülnek a pszichológiai dimenziók is.

A történészek szerint a szerelem művészete viszonylag új, nyugati fejlemény. ...[bár] a japánok elképesztően sokoldalú, hivatásos szeretőket neveltek. .. A szexualitás harmadik dimenziója akkor tárul fel, amikor már nemcsak testi gyönyört érzünk és a romantikus kapcsolat örömét tapasztaljuk meg, hanem valódi szeretetet érzünk partnerünk iránt. Ekkor megint új feladatok jelennek meg; hogy partnerünket... megértsük és segítsük céljai elérésében. Különösen nehéz több éven át örömet lelteni a szexben ugyanazzal a partnerrel. Valószínűleg a többi emlőshöz hasonlóan az ember sem természetből monogám beállítottságú. Lehetetlen, hogy a partnerek ne unják meg egymást, ha nem dolgoznak azon, hogy újabb és újabb tartalmakat fedezzenek fel egymás társaságában, és nem sajátítanak el megfelelő készségeket a kapcsolat gazdagítására...

Hogyan tartsuk életben a szerelmet? A válasz ugyanaz, mint bármely más tevékenységgel kapcsolatban, A kapcsolatnak komplexebbé kell válnia, hogy örömteli legyen; ehhez pedig a partnereknek új lehetőségeket kell felfedezniük önmagukban és egymásban... Az alapelv a fontos: a szexualitás az élet bármely más területéhez hasonlóan úgy tehető örömtelivé, ha hajlandónak mutatkozunk átvenni felette az irányítást és úgy művelni, hogy egyre összetettebb tevékenység legyen belőle.” (149-152. old.)

„Minden kapcsolat megkívánja a figyelem átcsoportosítását, a célok átértékelését. Amikor két ember elkezd együtt járni, el kell fogadniuk bizonyos korlátokat, amelyek nem léteztek számukra addig, amíg egyedül voltak: egyeztetniük kell időbeosztásukat, módosítaniuk kell terveiket... aminek eredményeképpen megváltozik tudatuk felépítése is. A házasságkötés megint csak a figyelmi szokások gyökeres és tartós átrendeződését igényli. Amikor a pár kiegészül egy gyermekkel, a szülőknek alkalmazkodniuk kell az újszülött szükségleteihez... Ez mind nagyon kemény, sok csalódással járó feladat. Ha valaki nem hajlandó módosítani személyes céljait egy kapcsolat kezdetén, akkor annak nagy része, ami az adott kapcsolatban később történik, zavart fog kelteni az illető tudatában, mert az új interakcióminták összeütközésbe kerülnek a régi elvárásaival.

A családok jelenlegi széthullása annak az eredménye, hogy lassan eltűnnek a házasságokat összetartó, külső okok. A válások számának növekedését valószínűleg jobban befolyásolja a munkaerőpiac változása - melynek következtében a nők munkavállalási esélyei nagyobbak - és a háztartási készülékek elterjedése, mint amennyire a szeretet vagy az erkölcsi tartás hiánya.” (247-249. old.)

Hatalmas viták zajlottak arról, hogy vajon az ember természeténél fogva monogám, poligám vagy promiszkuózus-e, és vajon a kulturális evolúció folyamatában a monogámia-e a család-szerveződés legmagasabb foka... ezek a kérdések csak a házassági kapcsolatok külső tényezőivel foglalkoznak, s e szempontból nézve a házasságok olyan formát öltenek, ami leginkább biztosítja a túlélést. Még ugyanannak az állatfajnak a tagjai is változtatják kapcsolatmintáikat, hogy jobban tudjanak alkalmazkodni az adott környezethez... Az emberi család által felvett forma is környezeti nyomás hatására bekövetkező válaszreakció... Szinte már közhelyszerű, hogy a házasságról úgy gondolkoznak sokan, mint a szabadság végéről, és a házastársat béklyónak tekintik...

Ha valaki úgy dönt, hogy elfogadja a család hagyományos formáját, beleértve a monogám házasságot, s a gyerekekkel, rokonokkal és a tágabb közösséggel való szorosabb kapcsolatot, akkor jó előre át kell gondolnia, hogyan alakíthatja át a családi életet áramlat-tevékenységgé. Ha nem így tesz, óhatatlanul beáll az unalom és a frusztráció... Szükséges, hogy a családnak legyen olyan pozitív célja, amelyre a szülők és a gyermekek pszichikai energiáikat összpontosítják a mindennapi feladatok között is. A célok lehetnek... hosszabb távúak is, mint pl. egy bizonyos életstílus megteremtése [de mindig szükség van rövid távú célokra is].

Itt megintcsak fontos mind a differenciáció, mind az integráció: a közös céloknak annyira kell tükrözniük a családtagok egyéni céljait, amennyire csak lehet... Megfelelő kommunikáció nélkül az eltérések és torzulások egészen addig növekszenek, míg végül a kapcsolat szétesik.

Idővel az ember egyre jobban megismeri a másikat, elmúlnak az izgalmak. Mindent kipróbáltak már egymáson, a másik fél reakciói kiszámíthatóak lettek. A szexuális játékból elveszett az újdonság varázsa. Ezen a ponton a kapcsolatot az a veszély fenyegeti, hogy unalmas rutincselekvések sorozatává válik, amit csak a kölcsönös érdek tart össze... Az egyetlen mód, amivel vissza lehet állítani az áramlatot, ha új lehetőségekre figyelünk fel a kapcsolatban... Ezek olyan egyszerű lépések is lehetnek, mint az evési, alvási vagy vásárlási szokások megváltoztatása. Vagy próbálkozhatnak azzal, hogy új beszédtemákat találjanak, új helyeket keressenek fel, új emberekkel barátkozzanak össze...

A pubertáskor problémája: ... milyen értelmes erőpróbákat találhatnak maguknak az ilyen korú fiatalok? ... Ha a szülők többet beszélnének vágyaikról és álmaikról - még akkor is, ha nem váltak valóra - akkor a gyermekekben kifejlődhetne egy olyan ambíció, amely áttöri énjük pillanatnyi önteltségét... A feltétel nélküli elfogadás különösen fontos a gyerekeknek... persze nem jelentheti azt, hogy a kapcsolatnak ne legyenek szabályai, melyeknek megszegése büntetést von maga után. Ha a szabályok áthágása nem jelent kockázatot, akkor a szabályok értelmetlenné válnak... Az erős családi kötelékkel nem rendelkező tizenévesek olyan függőségbe kerülhetnek kortárs csoportjuktól, hogy bármit megtesznek azért, hogy elfogadják őket.” (249-259. old.)

„A modern házasság ideálja az, ha valakinek a házastársa a legjobb barátja.” (263. old.)

6. Buda B.: A párválasztást befolyásoló lélektani tényezők (In: Buda B.- Szilágyi V.: Párválasztás. 1988, Gondolat K.)

A könyv IV. fejezete 6. pontjának némileg rövidített, kivonatos ismertetése:

Kíséreljük meg összefoglalni, milyen körülmények, tényezők határozzák meg a jó párválasztást. ... A házasságra vonatkozó (egyres) elméletek... az alku és a csere mozzanataira helyezik a hangsúlyt. Azonban éppen az alkudozás, a kommunikatív egyezkedés szerepének fontossága miatt kétséges, hogy csupán az igények és tulajdonságok szerencsés találkozásáról van-e szó. Talán helyesebb magyarázat, hogy a szerelem *új tulajdonságokat* tesz kívánatossá és *új igényeket termel*, s a két személyiség a szerelmi kapcsolat hatására *új szinten* talál egymásra.

E kételyeket nagyon alátámasztják azok a megfigyelések, amelyek szerint a fiatalok párkapcsolataiban, majd párválasztásában *nagyon kevés a tudatos igény és a tudatos elvárás egymás iránt*. Ha fiatalokat megkérdezzük, számos közhelyszerű kijelentést tesznek arról, hogy mit várnak a partnerüktől. A csalódás, a kapcsolat felbomlása idején már sokkal több kifogás fogalmazódik meg, amelyekben sok határozott igény tükröződik. Ez már a múltra vetül vissza, hiszen jól ismert, hogy a kapcsolat felbomlása idején a fiatalok védeni igyekeznek a saját álláspontjukat, és a kifogások a helyzet tudatos, kognitív strukturálását szolgálják inkább, mintsem a kapcsolat valóságának gondos, utólagos elemzését. Ilyenkor a percepció és az ítéletalkotás *a jelenlegi, aktuális érdekeknek megfelelően torzul*.

Éppen ilyen torz és bizonytalan a percepció azonban - ekkor még pozitív irányban - a párkapcsolat kezdetén, és különösen a szerelem tetőfokán. *A szerelem „vak”* - így tartja a közfelfogás. „Rózsaszín szemüvegen” keresztül látják egymást a fiatalok. A szülők hiába figyelmeztetnek olyan tulajdonságokra, amelyek megítélésük szerint a kapcsolatot később megzavarhatják, a házasságot megronthatják. Szinte törvényszerű, hogy a fiatalok ezt a beavatkozást elutasítják.

Ha utólag igazat is adnak nekik, nem bizonyos, hogy a helyesléssel a valódi lélektani viszonyokat állapítják meg. Itt is érvényesül a kihűlt, elromlott kapcsolat utólagos értelmezése önvédelmi torzításokkal, a hiba áthárításának tendenciáival.

Általában *minden emberi viszonyban alig tudatosak a mozgatók és szabályszerűségek*. A szabályozó társadalmi sémák és lélektani erőviszonyok automatikusak, tudattalanok, szokásokban, megokolhatatlan késztetéseken át érvényesülnek. A kultúra túl kevés szempontot ad a köznapi tudat számára ahhoz, hogy a párkapcsolatokat minősíteni, értékelni tudja. Ennek megfelelően a fiatalokban nemigen alakul ki végleges koncepció vonzalmaikról, viszonyaikról. Csak a tetszést, az értékelést, a vonzó hatást szokták megfogalmazni. A partner minden tulajdonsága igen jó és értékes számukra. Ebben is egy általános társaslélektani tendencia csupán mennyiségileg eltúlzott és nem minőségileg sajátos jelentkezése tükröződik, az ún. „halo-effektus”, amelynek szabálya szerint *az egy vonatkozásban nagyra értékelt ember értékesebbnek látszik minden más vonatkozásban is*.

Így a szerelmesek minden vonatkozásban hajlamosak túlértékelni egymást. A szerelem „túlértékelt téveszme” - szól az ismert, tréfás pszichiátriai diagnózis a szerelmes ember lelkiállapotáról; s ha ez csak részben is igaz, a párkapcsolat partnereinek kikérdezése alapján aligha kaphatunk képet arról, hogy milyen tulajdonságok alapján választották egymást. Az egymásról alkotott elképzelésekben *sok az illúzió*, s ezek csak később, a szerelem csökkenésekor vagy elmúltával derülnek ki. Az illúziók lepleződése szokott a csalódás legfőbb kognitív élménye lenni. Az illúziók igazi felismerésének korszaka azonban a házasság.

Az igények koncepciójából indul ki a párválasztás vizsgálatára vonatkozó, minden felmérés, vizsgálat, még ha ezeket tudattalan jellegűnek tekinthetjük is. ... Alapvető, de önmagában nem kielégítő magyarázat *a szexuális társ és az intim partner igényének feltételezése*... Ez azt jelentené, hogy a legjobb szexuális társ, vagy a legmélyebb lelki kapcsolatot jelentő partner az, akit élettársnak választunk. E hipotézisnek ellene mond, hogy sokszor viszonylag rossz, érzelemszegény, szexuálisan nem kielégítő párkapcsolatok nagyon erősek és ellenállnak minden olyan viszony kialakításának, amely a nemiség és az intimitás terén többet adna.

Valószínű, hogy speciális, rejtett lélektani szükségletek, igények azok, amelyek teljesítése a párkapcsolatot perspektivikussá, a házasság felé viszonylag szabadon fejlődővé teszi. Ez fejeződik ki a *lélektani hasonlóság elméletében*, amely szerint akkor jut el a kapcsolat a legnagyobb intimitásfokra és a legnagyobb szexuális harmónia állapotába, ha a két személyiség tulajdonságai, érdeklődése és beállítódása a leginkább hasonló. A szociológiai hasonlóság tételéből... ennek az elméletnek bizonyos helytállóságát lehet igazolni. Ennek ellenére nem zárható ki, hogy a lelki rokonságon, a „rokonszenv” közfelfogás szerint is lényeges bázisán kívül más lélektani tulajdonságok is szerepet kapnak a párválasztásban... Sok más, olyan momentum is lehet a párválasztás motivációja, amely a személyiségek életpályájára, hosszmetzeti törekvéseire vonatkozik.

Egyes pszichológusok, szociológusok sajátos szükségletek feltételezésével magyarázzák a párválasztás, a partnerkapcsolatok megszilárdulását. Négy főbb elméleti álláspont érdekes szempontokra hívja fel a figyelmet.

1. *A kiegészítő szükségletek elmélete* R.F. Winch (1958) nevéhez fűződik. Eszerint az erős, tartós szerelmi kapcsolatokban olyan személyiségek találhatnak egymásra, akik valamilyen lényeges lélektani dimenzióban eltérnek egymástól, szinte ellentétei egymásnak és ezáltal kiegészítik egymást. A kiegészítés révén mindkét személyiség erősödik. Winch szerint a személyiségben mindig megvan az a vágy, hogy a partner a belőle hiányzó tulajdonságokkal

rendelkezzen. Az ellentétes személyiségek párkapcsolatában aztán *új egyensúlyi állapot* jön létre, a kölcsönös hiány betöltése nagyon erős összekötő kapocs a partnerek között.

Így érthető, hogy az erőszakos, uralkodni vágyó személyiség jó házasságban tud élni az irányítást igénylő, magát alárendelni akaró partnerrel; az alkotó ember a jelennek élő, életet élvező párjával, az extravertált az introvertálttal stb. Az elmélet valószínűleg igaz és érvényes, magyarázó ereje azonban nem nagy, hiszen a nemek között eleve nagyok és kiegészítő jellegűek a különbségek, mert a kultúra a nemi szerepek meghatározásával eleve ellentétesre formálja a különböző nemű embereket.

2. A korábbi kielégülési forrásokból vagy kielégülési hiányokból származó *sajátos igények elmélete*. Eszerint a személyiségfejlődés során valamilyen alapvető igény vagy azáltal maradt nagyon erős, hogy a környezet tökéletesen kielégítette, vagy éppen mert tartósan kielégítetlen maradt, ezért él később is eleven vágyként. A párválasztásban *meghatározó az, hogy a személyiség ennek az alapvető igénynek kielégítését tapasztalja, vagy remélheti...* Ez az elmélet sok ponton összeegyeztethető a hasonlóságot hangsúlyozó felfogással, vagy a kiegészítő szükségletek elméletével. Hibája, hogy túl általános és tág, szinte minden esetre ad látszólagos magyarázatot.

3. A „szülőimágó” keresésének *elmélete*. Ez a felfogás azt fejezi ki, hogy az ellentétes nemű szülő tulajdonságainak és sajátosságainak képe és az azzal való jó, vagy kevésbé jó érzelmi kapcsolat ismétlődésének igénye motiválja a párválasztást. A fiatal a partnerben anyját vagy apját keresi, és attól függően képes szerelmes lenni belé és ragaszkodni hozzá, hogy az mennyire testesíti meg magatartásában és tulajdonságaiban a megfelelő szülőt illetve mennyiben formálható a kapcsolat során annak képére. Sokszor előfordul, hogy a szülővel való rossz kapcsolat miatt a fiatal a partnerben éppen az ellenkezőt keresi, mint amilyen a másnemű szülője volt. Ez esetben is a séma, a minta azonos, és a szülővel való kapcsolat még ebben a kifordított formában is meghatározó erejű...

A szülőimágó keresésének elmélete pszichoanalitikus megfigyelésekből indult ki... Az elmélet egyik támpontja, hogy a személyiségfejlődésben nagy jelentősége van az azonos nemű *szülővel való azonosulásnak*, identifikációnak illetve az azonos nemű szülő modelljét követő fejlődésnek. A fiatal a maga életében a modellt a párkapcsolatok terén is követi és *szülei kapcsolatát ismétli meg*. Az ilyen fajta ismétlés mellett sok megfigyelés szól, például, hogy sok házaspár... becézi egymást „anyunak” és „apunak”...

4. A *kompenzáló személyiségzavar elmélete* mind a kiegészítő szükségletek teóriáját, mind a szülőimágó szerepére vonatkozó nézeteket magában foglalja. Eszerint a személyiség valamilyen jellegzetes, mély, strukturális problémája, konfliktusa szorongást, félelmeket tart fenn; ez enyhül vagy megszűnik, ha olyan partnert talál, akinek viselkedése, viszonyulása alkalmat ad a belső probléma elfojtására, ellensúlyozására. A nagyfokú önállótlanág, éretlenség, függési igény... ellensúlyozható, ha a személyiség olyan párt keres, aki még önállótlanabb, éretlenebb és függőbb, akit ő istápolhat, irányíthat, ellenőrizhet. Ez a partner esetleg éppen irányítót, támaszt, gondoskodást keres, mert az ő belső feszültségeit is ez tartja egyensúlyban. Az így létrejövő párválasztás azután elegendő alap a viszonylag zavartalan együttélésre.

Ezt az elméletet sok adat támasztja alá. Elsősorban a klinikai tapasztalat. Már a pszichoanalitikus gyakorlatban is azt találták, és Szondi sorsanalízisnek nevezett elmélete is arra a megfigyelésre épül, hogy az *ismétlődő házasságokban a párválasztások meglepően hasonlóan zajlanak le*. Sok hasonlóság észlelhető az egymást követő szerelmi kapcsolatokban, ezek partnereiben és jellegében is. A pszichoanalitikusok megállapították, hogy sok ember

ugyanolyan pszichés betegségben szenvedő, vagy ugyanolyan személyiségzavarral küzdő párt választ magának második vagy harmadik házasságában is, anélkül, hogy erről tudna, sőt, esetleg kifejezetten akarata ellenére történik így a dolog. A párkapcsolatok *társasjáték (game) elmélete* is hasonló tapasztalatokat eredményezett; a párkapcsolatokban sajátos, hosszú lejáratú „játszmákra” (*life games*) talált. (Berne, 1964)

A pszichoanalízis és a dinamikus lélektan elméletei szerint mindenkiben vannak kisebb-nagyobb személyiségzavarok, belső problémák, amelyek az életvezetést befolyásolják. Ez a „kompenzáló” elmélet ezért bizonyos mértékig általános érvényű lehet, nemcsak a kóros, neurotikus kapcsolatokra vonatkozólag. A házaspár-terápia vagy partnerterápia gyakorlata ennek alapján jó eredményeket ér el, s ez az elmélet közvetett bizonyítékának tekinthető.

7. Clulow, Ch. (Ed.): Adult Attachment and Couple Psychotherapy (2001, Brunner-Routledge)

A kötet a londoni *Tavistock Marital Studies Institute* fennállásának 50 évfordulójára jelent meg. 17 szerzője közül kilencen az intézet munkatársai, a többiek az USA vagy Kanada egyetemén dolgoznak. Tanulmányaikat az intézet vezetője, Ch. Clulow szerkesztette egybe. A Bevezetésen kívül a 12 fejezetből négyet ő maga írt. A „felnőtt kötődésekről” szóló könyv alcíme szerint „biztonságos alapja” a párterápiás praxisnak és kutatómunkának. Így feltétlenül figyelmet érdemel, mint a téma egyik legújabb, összefoglaló jellegű szakirodalmi műve.

A kötet három részből áll. Az első a párkapcsolati kötődéseket vizsgálja. Ezen belül az érzelmi kötődés szilárdságát, vagy bizonytalan és visszaéléseket lehetővé tevő jellegét. A második rész a kötődésemélet terápiás alkalmazását mutatja be, különös tekintettel a nehezen érzékelhető és kimutatható hiányokra, lelkiállapotokra, narcizmusra és feszültségekre. A harmadik részben a terápiás praxis biztos alapokra helyezését elemzi három fejezet: a párkapcsolatok tanulmányozását, a munka kreatív megszervezését és a kötődéseméletből levonható tanulságokat.

A szerzők Bartholomew és Horowitz (1991) nyomán négyféle kötődési stílust különböztetnek meg: 1. A biztonságosat, amelynek jellemzője, hogy érzelmileg könnyen kerül közel másokhoz, de nem zavarja az egyedüllét sem. 2. Az elutasítót, amely nem igényli a szorosabb érzelmi kapcsolatokat, fontosabbnak tartja a függetlenséget és önállóságot. 3. A félnket, amely ugyan kívánja a szoros érzelmi kapcsolatot, de nehezen tud bízni bárkiben és fél a csalódástól. 4. Az elmélyedőt, akinek elsődlegesen fontos az érzelmi közelség, de aggódik, hogy nem talál viszonzásra.

Vizsgálataik során a szerzők jó néhány tesztet alkalmaztak, így például a „felnőtt kötődés interjút” és ennek olyan változatait, mint a „házastársi kötődés interjúja”, vagy a „különös szituációteszt” stb. A vizsgált párokat külön-külön is kikérdezték a kapcsolattal való elégedettségükről, az elköteleződés mértékéről, az előforduló feszültségekről és agressziókról stb. Az Előszóban J. Holmes, a neves pszichiáter, aki több könyvet publikált a kötődési elméletről, kifejti, hogy a párkapcsolat a felnőtt lét alapvető, központi kérdése, amelynek vizsgálatában három irányzatnak van legnagyobb szerepe: a pszichoanalízisnek (különösen M. Klein és W. Bion munkásságának), aztán a rendszerelméletnek és végül a kötődéseméletnek, amely a két előbbire épít, egyesítve azok előnyeit.

Utóbbi az érzelmi kötődés hat területét vizsgálja: 1. A „biztonság-élményt”, annak meglétét és minőségét, 2. a játékos, örömszerző interakciókat, például a szexuális kapcsolatot, 3. a tiltakozás, önértékesítés lehetőségét, 4. a veszteségélmény közös feldolgozását, 5. a „belső munka” modelljének összhangját, és 6. a „reflektív funkciót és narratív kompetenciát, vagyis

önmaguk és problémáik átgondolásának és elmondásának képességét. A pszichoterápia ezeken a területeken próbál kedvező változásokat elérni. Holmes szerint ez a könyv jól illusztrálja, hogy különböző szakemberek milyen kreatívan tudnak megközelíteni egy bonyolult problémát.

8. Gottman, J.M. & Nan Silver: A boldog házasság hét titka (2000, Vince K.)

Alcíme szerint „*Gyakorlati útmutató*” ez a könyv, s úgy tűnik, ezt az ígérteét maximálisan teljesíti. A szerzők: Gottman a *University of Washington* pszichológia-professzora és a Seattle-i „Házasság és Család Intézet” igazgatója, aki kutató munkáján kívül intenzív hétvégi tanfolyamokat vezet szakembereknek és házaspároknak. Silver pedig Gottman közeli munkatársa, egy szülőknek szóló magazin szerkesztője. A könyv 11 fejezetből áll. A bevezetés jellegű elsőben Gottman képet ad a „szeretet-labor” („*love-lab*”) munkájáról, amelyben egy esetleges válás „átlag 91%-os pontossággal” megjósolható. Ez első hallásra ugyan túlzásnak tűnhet, de a racionális magyarázat meggyőző. A partnerek egymáshoz való viszonyáról ugyanis mérhető fiziológiai tünetek árulkodnak, amikor egy problémát megvitatnak. Gottman itt használja az *érzelmi intelligencia* fogalmát is, amelyet D. Goleman könyvéből ismerünk.

Ennek mértékét a párokkal folytatott interjúk során videofelvételekkel és műszerek segítségével rögzítették. Az adatok elemzésével aztán megállapították, hogy a hangos vitatkozás nem feltétlenül káros a házasságra nézve. Káros és veszélyes viszont a durva kritika, a megvető hangnem, a szemrehányó védekezés és a falat húzó elzárkózás. Ezeket nevezi Gottman az „apokalipszis négy lovasának - ezzel a szemléletes bibliai képpel jelezve pusztító hatásukat.

„Programom arra az egyszerű igazságra épül, hogy a boldog házasságok mély barátságon alapulnak” - írja. (30. old.) Vagyis **nem a szerelmen** (bár az érett szerelemnek is a mély barátság a lényege). Az ugyan megkérdőjelezhető, hogy „a barátság táplálja a romantika lángját” (31. old.), de tény, hogy a barátság stabilabb és tartósabb a romantikus szenvedéllynél és képes hatástalanítani a negatív érzéseket. Kicsit meglepő gondolat, hogy „a házastársi konfliktusok többségét nem lehet megoldani” (34. old.), ehelyett meg kell tanulni együtt élni az életstílus és értékrend különbségeivel, miközben kölcsönösen tiszteletben tartjuk egymást.

A könyv ehhez igen sok fogódzót ad. Az első alapelv, hogy *készítsünk részletes „szeretet-térképet” a párunkról*. Az érzelmileg intelligens házaspárok ugyanis jól ismerik egymás belső világát, élettörténetét, régebbi és jelenlegi problémáit, s folyamatosan törődnek egymással. Ennek felmérésére Gottman kérdőívet, fejlesztésére pedig gyakorlatokat közöl, amelyek erősítik az önismeretet és egymás ismeretét.

A második alapelv: *Tápláljuk az egymás iránti szeretet és csodálat érzését!*” Ehhez is kitűnő gyakorlatokat találunk a könyvben. Sokan azt hiszik, hogy az érzelmeket nem lehet irányítani, fejleszteni. Gottman gyakorlatai fényes cáfolatát adják ennek a hiedelemnek. Megmutatják, „mekkora erőket szabadít fel az, amikor az ember ismételtet magában a pozitív gondolatait. A módszer a kognitív terápia egyik építőköve.” (84. old.) Harmadik alapelv az *egymás felé fordulás*, mint a jó érzelmi kapcsolat alapja. Ennek első gyakorlata az „érzelmi bankszámla” vezetése: a segítő odafordulások gyűjtése és nyilvántartása. Másik gyakorlat a „stressz-csökkentő beszélgetések”, az empátikus egymásra figyelés, érdeklődés, érzelmi támasznyújtás.

Negyedik alapelv: *Vegyük figyelembe a párunk véleményét is!*” Ez a partnerek egyenrangúságát hangsúlyozza. Itt megint kérdőív és gyakorlatok segítenek a patriarchális viszonyulás korszerűbbé, egyenlőség-elvűvé alakításában. Külön fejezet szól a házastársi konfliktusok két típusáról: az örökös (krónikus) és a megoldható (átmeneti, felszínesebb) problémákról,

amelyek megkülönböztetését újabb gyakorlatok segítik elő (például annak megvizsgálásával, hogy nem a múltban gyökerezik-e az érzelmi reakciónk egy felmerült problémára.

Az ötödik alapelv: *Oldjuk meg a megoldható problémákat!* Ennek lépései: 1. Szeliden indítsunk. 2. Tanuljuk meg, hogyan kell javítani a helyzeten. 3. Nyugtassuk meg magunkat és a másikat is. 4. Nézzük el egymás hibáit. Mindezekre szemléletes példákat találunk a könyvben; továbbá kérdőívet és gyakorlatokat. Fontos konklúzió: „Akár tetszik, akár nem, a házassági problémák egyetlen megoldása, hogy kompromisszumot kötünk.” (185. old.) - de nem mindegy, hogy milyen! Itt külön fejezet foglalkozik a problémamegoldásokkal, tekintettel például az após-anyós és a pénzügyekre, no meg a szexre. (Utóbbival szexuálógiailag kifogástalan módon.)

A hatodik alapelv szerint „*ki kell szabadulni a csapdából*”, aminek feltétele az egyéni vágyak és remények kölcsönös megismerése. Ehhez Gottman egy öt-lépéses gyakorlatot ajánl. Végül egy listát közöl, amiből kijelölhetjük, hogy mit becsülünk nagyra a párunkban. De talán a hetedik alapelv a legfontosabb: „*Találjuk meg közösen a házasságunk értelmét!*” Ehhez ismét kérdőív és gyakorlatok adnak segítséget, középpontban a családi rituálékkal, szerepekkel, célokkal és szimbólumokkal. Nehéz lenne érdemlegesen méltatni a könyv gazdag anyagát, beleértve az Utószóban említett „mágikus öt órát” és a „házassági vészjelzőket.”

9. Bagdy Emőke: A tudattalan összejátszástól az együtt fejlődésig (In: Bagdy E. (szerk.): Párkapcsolatok dinamikája. 2002, Animula)

A 25 szerző tanulmányait tartalmazó kötethez írt Bevezetőjében Bagdy Emőke professzor-asszony *Jürg Willi* svájci pszichiáter *kollúzió-elméletét* ismerteti és bizonyos értelemben továbbfejleszti. A kollúzió (összejátszás) modellt főleg azért állítja figyelmé középpontjába, mert olyan integrációs kísérletnek tartja, amely a rendszerszemléletet a kommunikáció-elmélettel és a pszichoanalízissel kapcsolja össze.

Fontosnak tartja Willi *koevolúciós*, vagyis együtt-fejlődési koncepcióját is, amely szerint az intim partnerek csak együttesen tudják megoldani az előttük álló feladatokat, ami a kapcsolat fejlődését szolgálja. Az élő szervezetek önszervező képessége (az „*autopoiesis*”) az interakcióban levő organizmusoknál fokozódik, s ezáltal *koontogenezis*” és „*koevolúció*” jön létre. Pszichológiai szempontból ez azt jelenti, hogy ha a partnerek képesek a Willi által „konstruktum különbözőségnek” nevezett, eltérő valóságkonstrukcióikat felismerni és elfogadni, akkor ebből tolerancia és összhang alakulhat ki.

Bagdy szerint „minden párkapcsolat egy kvázi laboratórium, melyben az együttélési lehetőségek kísérletei folynak. Nem steril ez a laboratórium, hiszen a társadalmi, kulturális és szociális viszonyok nagy mértékben befolyásolják az önképet és a társhoz viszonyulást, a férfi-nő kapcsolatot, a feladatokat és szerepeket... Ha a *kölcsönös szükséglet-kielégítés* hagyományos koncepciójában gondolkodunk az együttélésekről, akkor nem tudjuk megmagyarázni azt a tényt, hogy a kapcsolatok sokszor akkor is hosszan fennállnak, ha a személyközi összhang hiányzik, vagy viharosan változó.” (35. old.) Willi „*pszicho-ökológiai modellje*” azt a kölcsönhatás-rendszert jelöli, amelyet az egyén és környezete létrehoz, s amelynek a pár koevolúciója is része. Ez a koncepció felvázolja a személyiség kibontakozásának interakciós modelljét, amely szerint a különböző hatások és reagálások az alábbi területeken módosítják, alakítják a személyiségstruktúrát:

1. Az *identitás* terén, 2. az *önértékelésben*, 3. a *kognitív konstrukciók* terén, amelyek kompatibilitása alapvető feltétele a koevolúciónak és 4. a „*coping*”, vagyis a megküzdés képessége, a személyes kompetencia terén, amely a kapcsolat esetleges kríziseit megújulási,

fejlődési lehetőségként hasznosítja. A továbbiakban Bagdy a kollúzió-modellt a pszichoanalitikus koncepció keretébe illesztve megállapítja, hogy az is „a párvalasztás tudattalan meghatározottságának freudi feltevésén alapul. A két fél vonzalmának korai kötődési tapasztalatokon nyugvó, rejtett motivációit eszerint a kielégítetlen szükségletek feszültsége táplálja... A felek *provokáló vagy kiegyenlítő* hatással lehetnek egymás pszichikumára. A kapcsolatba „behozott” konfliktus és az együttesen indukált problematika összefonódottan okozhat párkapcsolati krízisállapotot. (37. old.)

A kollúzió-elmélet szerint a házasság illetve együttélés változó és kríziseken át továbbfejlődő folyamat, amelyben a partnerek provokáló, vagy tompító és kiegyenlítő viselkedését személyes indítékok motiválják, s kölcsönös alkalmazkodásuk által válhat lehetővé a krízisek megoldása. Természetesen csak akkor, ha a partnerek autonómiája és fejlődőképessége a krízisekkel való hatékony foglalkozást lehetővé teszi. A partnerek számára megoldhatatlannak látszó konfliktus abból adódik, hogy „egyikük patológiás magatartása a másikra kihívóan vagy súlyosbítóan hat, és így egy (tudattalan) *összjáték, összejátszás* jöhet létre. Ez a kollúzió--reménység arra nézve, hogy konfliktusukat a házassággal és benne megoldják; valójában azonban kioldják egymásból a neurotikus mechanizmusokat... A partnerek közti tudattalan összjátékban *ugyanazok a problémák* tűnnek ki, mint amelyekkel a „normális”, adaptációképes, azaz jól funkcionáló házasságban is találkozunk, csak fokozottabb formában.

A kollúzióban már a párkapcsolati kötelék létrehozása is a bevitt, neurotikus szükségleteken alapul és a szereposztás is tudattalan (szándéktalan)... Mivel a testi-lelki egészség fikció, a valóságban „gyenge pontjaink” mentén születhetnek párkapcsolati kollúziók... úgy színezzhetik a párkapcsolatokat, mint Eric Berne játzsmaelméletében az egészségesek szokványos (esetleg pozitív kimenetelű) játékaik az adaptív együttélést. Mint intimitáspótlék, a játzsma is elviselhető egy szintig. Használatos is - csak ne váljon meghatározóvá. Hasonló a helyzet a kollúzióval is.” (38-39. old.)

Mindebből akár arra is következtethetünk, hogy a kollúziók tulajdonképpen azonosak a tranzakció-analízisből ismert „*game*”-ekkel, vagyis játzsmaakkal. Bagdy a továbbiakban a kollúzió lehetséges „mintázatait” mutatja be a pszichoanalízis szemszögéből; így például *narcisztikus, orális, anális, fallikus (ödipális)* kollúziókat és ezek különböző változatait feltételezi. (Ezekre itt nem térek ki.) Befejezésül felveti a kérdést, hogy „kollúzió-e minden kapcsolati konfliktus? - s erre tagadólag válaszol. Magyarozatként hozzáfűzi: „Egy-egy párkapcsolat akkor sejtet kollúziót, ha a felek inadekvát módon sztereotip civódási rituálékat folytatnak, amelyek lelki energiáik nagy részét felemésztenek és egyik fél sem képes fellelni a konfliktus megoldását, vagy a helyzetből való kilépés módját. A párharc akár éveken át folyhat.” (50. old.)

Végső következtetése szerint a kollúzió nem sorsszerű folyamat. „Mindannyiunkban adott a lehetőség, hogy a hibás kötődés- és magatartásmódokat felismerjük, tudatosítsuk, módosítsuk vagy gyökeresen megváltoztassuk.” (50. old.) A könyv egésze a továbbiakban a *közös Rorschach módszert*, mint a kapcsolatok projektív vizsgálóeszközét igen sokoldalúan mutatja be.

10. Szilágyi V.: A szerelem és együttélés képességének alakulása a házasságban (Részletek az *Intimkapcsolat* kézikönyve (1994) és a *Nyitott házasság* (1988) c. könyveiből)

„... a szerelem szerencsére nem csak mítosz és kultusz, hanem *történelmileg kialakult és egyre fontosabb emberi szükséglet!* Történelmi kialakulása azt is jelenti, hogy nem található meg eleve mindenkinél. Akik a szerelmet a szexuális vágyakkal azonosítják, azok azt hiszik, hogy a nemi éréssel együtt a szerelem igénye és képessége is magától kialakul. Ez azonban tévedés.

Egyrészt előfordulhat, hogy már jóval a serdülés előtt szerelmes lesz valaki. Másrészt a serdülés után sem mindig jelentkezik a szerelem. Több, különböző korú felnőtt emberrel találkoztam már, aki még sohasem volt szerelmes.

Igaz viszont, hogy egészséges személyiségfejlődés esetén a szerelem igénye legkésőbb a tizenéves korban kialakul. A többszáz fiatal, akit erről megkérdeztem, első szerelmét a 10 és 16 éves kor közötti időben élte át. Csakhogy a szerelem távolról sem spontán, „ösztönös” viselkedési forma, hanem valahogyan el kell sajátítani. Azaz *meg kell tanulni*; vagyis különféle ismereteket, tapasztalatokat kell begyűjteni. Ma már ez könnyebb, mint régen, hiszen akár a szépirodalomban, akár a mindennapi életben sűrűn találkozhatunk a boldog, vagy tragikus szerelmek példáival. Csak persze nem mindegy, hogy milyen példákkal találkozunk, s miket érzünk vonzónak vagy követendőnek illetve kerülendőnek. Mint minden tanulás, ez is a családban kezdődik: a szülő-gyermek viszony és a szülők egymás közötti viszonya erősen befolyásolja. A *családias szeretet* ugyan más, mint a szerelem, de azért sok közös vonásuk is van (az „ödipális” viszonyon kívül is): a gondoskodás, a védettség, egymás tisztelete és segítése stb. A szerelemben ehhez jönnek még a szexuális igények és sok egyéb (lelki) szükséglet. ***A szerelem tehát a szeretetnek különleges, szenvedélyesebb, a szexuális vágyat is magában foglaló módja.*** A szerelmi kapcsolat a szexen kívül sok más igényt is kielégíthet (pl. otthonteremtés, családalapítás).

Mindezeknek az igényeknek a kielégítése különböző képességeket tételez fel. Szerelem akkor keletkezik, ha felmerül annak lehetősége, hogy egy partnerrel sikerül kielégíteni a számunkra fontos, kapcsolati igényeket. Beteljesülése azonban elsősorban attól függ, hogy rendelkezünk-e az igények kielégítéséhez szükséges képességekkel. Tény, hogy ***minél több és fontosabb szükséglet kielégítését várjuk egy partnertől, annál jobban vonzódunk hozzá.*** A szerelem egyik fő jellemzője tehát a számunkra fontos szükségletek kielégítésének fellobbanó reménye.

Ebből következően, akinek nincsenek egy intim partnerrel kapcsolatos igényei, annak nincs szerelemigénye sem. Bár ez ritkaság, az igények azonban igen sokfélék lehetnek, így a szerelemigény *tartalmában és erősségében egyénenként eltérő*. A szükségletkielégítés fellobbanó reménye persze csak kezdete a szerelemnek. A folytatás és beteljesedés viszont a külső körülmények, akadályok mellett elsősorban *az egyéni képességektől és a kapcsolati igények, elvárások egyeztetésétől függ*.

Már sokféleképpen próbálták a szerelmet meghatározni, s ez önmagában is sokféleségét, egyéni jellegét tanúsítja. De ha nincs is pontos és minden esetre érvényes meghatározás, lényegét azért jól körülírhatjuk. *Buda Béla* (1988) szerint „sajátos érzelmi állapot, amit az jellemez, hogy a tudat egy másik ember képével, emlékeivel van tele, és a személyiség motivációs rendszere leginkább arra irányul, hogy ennek a másik embernek közelében lehessen, mégpedig szexuális kapcsolat formájában.” Érdemes ezt egybevetni az egyik könyvemben („Nyitott házasság”) olvasható meghatározással: *A szerelem eredendően a szexuális vágy humanizált és individualizált változata, amihez többféle igény is kapcsolódik. Az igényeken kívül a szerelem tartozéka az érzelmi kötődés, a beleélőkészség (empátia), az alkalmazkodó- és szexuális reagálókészség. Ezeken kívül még jó néhány készség és képesség szerepet játszhat benne. Mindezek fejlettségétől függ a szerelmi képesség fejlettsége.*

A pszichoszexuális fejlődés áttekintése során láttuk, hogy a szerelmi képességnek vannak gyermekies, éretlen, és felnőttesen érett formái, s ez szorosan összefügg a *párválasztási érettség* kialakulásával, amely az érett szerelem képességét is magában foglalja. A szerelem kiemelkedően fontos szerepet játszhat a személyiségfejlődés motivációjában; minden szempontból nagy teljesítményekre tehet képessé. Beteljesülése az egyénileg fontos szükségletek rendszeres (és átmenetileg teljes, vagy legalább részleges) kielégülését jelenti, s többnyire

hosszabb-rövidebb együttélést, vagy házasságot eredményez. Ennek során a szerelem szenvedélyes jellege fokozatosan megszűnik, szoros barátsággá alakul át, amelyben feszültségek és konfliktusok is jelentkeznek.

A konfliktusok kreatív kezelése

Nyilvánvaló, hogy minden házasságban előfordulnak nézeteltérések, feszültségek és viták. Ez teljesen természete, hiszen a házastársak egyénisége és felfogásmódja sohasem teljesen egyforma, s az élet is mindig hoz új problémákat, amelyek eltérően érintik a házastársakat. A feszültségek és konfliktusok végső soron mindig szociális tényezőkre vezethetők vissza. Még akkor is, ha valaki amiatt kerül konfliktusokba, mert gátlástalan, erőszakos, vagy épp ellenkezőleg, csökkentértékűségi komplexusa van. Ugyanis a körülmények, a nevelési hatások, főleg a család tették őt ilyenné. Minthogy különböző szerepnormáknak kell megfelelnünk, ezek gyakran ütköznek egymással. A foglalkozási és házastársi vagy a szülői szerepek ütközése könnyen okozhat házassági konfliktusokat, amelyek fő területei a következők:

1. *Az anyagiak.* Tipikus vitákra ad alkalmat, hogy eltérően ítélik meg az anyagi javak szerepét, vagy a jövedelem felhasználásának, beosztásának módját.
2. *A szexualitás.* A nemi élet terén az eltérő igények és beállítottság, vagy funkcionális zavarok miatt gyakran adódnak ellentétek
3. *A szabadidő eltöltése* (eltérő hobbik és pihenési, szórakozási igények).
4. *A gyermekvállalás és -nevelés.*
5. *Családon kívüli kapcsolatok* (rokonokkal, barátokkal stb.).

Minél erősebb valakinek az egyénisége, annál kevésbé tudja és akarja elviselni az egyenlőtlen kapcsolatot, az alárendelt helyzetet. Az intimkapcsolat funkcionálása érdekében ajánlatos elsajátítani az *egyenrangú eszmecsere* technikáit. A személyiségfejlesztő vagy pszichoterápiás csoportfoglalkozásokon már több olyan technikát próbáltak ki, amelyek az intimkapcsolatokban is alkalmazhatóak. Ilyen például az ún. *fókusz-technika*, amelynek lényege, hogy valakit a csoportból mintegy a figyelem fókuszába, gyújtópontjába állítanak. A fókusz-személynek joga van arra, hogy szabadon kifejtse véleményét valakiről vagy valamiről. Amíg ő beszél, közbeszólni, vagy más módon zavarni nem szabad. Csak miután befejezte, lehet kérdéseket feltenni vagy reagálni az elmondottakra.

Hasznos lehet az is, ha előre elképzeljük a partnerrel folytatandó beszélgetést, mintegy *gondolatban megírjuk annak szövegét*, éspedig két változatban. Az egyik azt tartalmazza, hogy milyen választ szeretnénk kapni. A másik pedig azt, hogy a partner ismeretében milyen választ várhatunk tőle. Persze lehet, hogy a tényleges válasz mindkettőtől különbözni fog. Ami arról tanuskodik, hogy még nem ismerjük eléggé partnerünket.

A konstruktív viták alapelvei:

1. *Az összefüggések (kontextusok) figyelembevétele.* Bármely megnyilatkozás csak összefüggéseinek ismeretében értelmezhető helyesen. Ez azt jelenti, hogy ismernünk kell a helyzetet és annak előzményeit. S azt is, hogy partnerünk milyen értelmet tulajdonít szavainak, hogyan érti, amit mond... Így nem fordulhat elő, hogy egy tréfásnak szánt megjegyzést komolyan veszünk, s a félreértés folytán megsértődünk.

2. *A helyes időzítés.* Régi igazság, hogy a megfelelő időben történő közlés hatékonyabb, eredményesebb. A helyes időzítés a problémák minél simább megoldását szolgálja. Például elhalasztjuk egy kérdés megbeszélését, ha úgy érezzük, hogy éppen idegesek, ingerlékenyek vagyunk.

3. *A közlés világossága, egyértelműsége.* Sok félreértés a nem világos közlésmód következménye. Gyakran épp a lényeget hagyjuk homályban. A homályos közlésmód többnyire kritikát rejteget, amiből könnyen lesz ugyancsak titkolt sértődés. Ajánlatos tehát kellő tapintattal és időzítéssel, de nyíltan megmondani, amit akarunk. Indulatos állapotban azonban könnyen „túl lövünk a célon”. H- Ginott (1969) azt ajánlja, hogy ilyenkor a másik vádolása helyett inkább az érzelmi állapotunk jellemzésével könnyítsünk magunkon. *Tehát mondjuk el, mit érzünk, de ne kritizáljunk!*

4. *A másik figyelmes meghallgatása.* Két ember gyakran úgy „beszélget” egymással, hogy mindegyikük mondja a magáét, oda sem figyelve arra, hogy mit mond a másik. Nyilvánvaló, hogy az ilyen beszélgetés aligha eredményez kölcsönös megértést. Ilyenkor segíthet az említett fókusztechnika.

5. *A „visszacsatolás” (feed-back).* Minden önszabályozó rendszerben - s az intimkapcsolat is ilyen - a szabályozás a visszacsatolás (vagy visszajelentés) révén történik. Egy kapcsolatot csak akkor tudunk szabályozni, irányítani, ha visszajelzéseket kapunk arról, hogy szavaink vagy tetteink kiváltották-e a várt hatást. Ehhez sokszor elég egy fejbólintás, vagy más, metakommunikatív jelzés. Különösen fontosak a visszajelzések a szexuális összehangolódás szempontjából: egymás irányítása nélkül nincs jó szex!

A viták, konfliktusok életet, mozgást, lendületet visznek a házasságba. Az ilyenkor kialakuló agresszió irányítása nemcsak megtanulható, hanem „proszociálisan”, a kapcsolat fejlesztésére is felhasználható. Ez persze kizárja a tettegességet és az erőszakot. Verbális megnyilvánulásai sem durván támadó jellegűek. Ha nehezen megy a változtatás, s erősíteni kellene a partner változási motivációját, úgy alkalmazhatjuk a „cseremegállapodás”, vagy az „alternatív viselkedés” technikáját.

Cseremegállapodás akkor jön létre, ha megegyezünk a partnerünkkel, hogy amennyiben ő teljesíti bizonyos kívánságainkat, úgy mi is teljesítjük az ő kívánságait. Az *alternatív viselkedés* azt jelenti, hogy a kiküszöbölendő rossz szokás helyett felajánlunk vagy lehetővé teszünk partnerünknek egy másikat ami valamelyest kárpótolja a félretett szokását, s mindkettőnk számára elfogadható.

A konfliktusok kreatív kezelésének van néhány általános szabálya:

1. *Őrizzük meg a nyugodt vitastílust!* Ha nem megy, tartsunk kisebb szüneteket.
2. *Készüljünk fel jól a vitára,* s egyszerre csak egyetlen konkrét kérdést vitassunk meg.
3. *Ne akarjunk egyoldalúan győzni!* Az egyik fél vesztesége egyben a kapcsolat vesztesége.
4. *Figyelmesen hallgassuk végig, s próbáljuk megérteni partnerünket!*

Ajánlatos továbbá egy-egy vitát magnószalagra rögzíteni, hogy később - mintegy kívülállóként - újra végighallgathassuk bármikor az egészet (akár egyedül, akár kettesben). Így nyugodtan és tárgyilagosabban elemezhetjük a saját és partnerünk szavait, viselkedését. Gyakran meglepő felismerésekre juthatunk ezáltal. De nagyon ajánlható módszer a konfliktusok kreatív kezelésére a *naplóvezetés*. Természetesen csak akkor, ha nem pusztán az események leírását célozza, hanem azok elemzését, értékelését is. Sokat segíthet még az *álmok és fantáziák megbeszélése*. Próbáljuk önállóan, saját élettörténetünkből kiindulva megérteni az álomszimbólumokat (amelyek gyakran tudattalan vágyainkat és félelmeinket tükrözik), s hallgassuk meg partnerünk véleményét is ugyanerről. Aztán pedig ő is mondja el az álmait, s mi segítsünk neki az értelmezésben. Az ilyen *kölcsönös álomértelmezés* nem csak szórakoztató, hanem elősegíti egymás mélyebb megismerését, s fejleszti az önismeretet is. Hasonló eredményt

várhatunk a *nappali álmodozások, a titkos fantáziák* megbeszélésétől. Ennek másik haszna, hogy a kibeszélés révén a titkos fantázia elveszti szorongáskeltő hatását.

11. Böszörményi-Nagy I. - G.M. Spark: Invisible Loyalties (2.ed. 1984, Brunner/Mazel, 408 p.)

Az USA-ban élő magyar családterapeuta professzor és munkatársa a *„láthatatlan lojalításokról”* szóló könyvében a nemek családon belüli viszonyáról és a család hatásairól sok érdekes megállapítást tesznek. Böszörményi-Nagy Iván 1956 óta foglalkozott családterápiával, s ebben a pszichoanalízisen kívül az egzisztencializmusra és más irányzatokra is támaszkodott. (pl. M. Buber, R. Fairbairn, K. Lorenz és H. Stierlin munkáira). Elvi, szemléleti alapvetésüket a könyv Előszavában világosan kifejtik.

Ebben sok szó esik a *„generation gap”*-ről, vagyis a nemzedékek közötti szakadékról. S arról, hogy „a szorongás, az erőszaktól való félelem és az alapvető értékek megkérdőjelezésének korában élünk... Ilyen körülmények között azt is nehéz mérni, milyen hatással vannak az egyénre a családi viszonyok. A láthatatlan lojalítás, az elkötelezettség a családhoz paradox módon alakul; a mártír, aki nem engedi, hogy más családtagok büntudata kialakuljon, sokkal nagyobb kontroll-erő, mint a hangoskodó, követelőző családtag... A lázadó vagy rosszkodó gyermek akár a család leglojálisabb tagja is lehet... Az ún. „közelség” (intimitás), amitől sokan félnek, a lojális elkötelezettségek eredményeként alakul ki, s az együttélés hosszabb periódusában válik nyilvánvalóvá, akár elismerik, akár tagadják... Bármely kapcsolatot abbahagyhatunk, kivéve a szülőségen alapulókat... (XIII. old.)

A nemek viszonya szempontjából különösen a könyv 5. fejezete érdemel figyelmet, amely a házastársi kapcsolat egyensúlyával és annak megbomlásával, a „lojalítás-konfliktusok sémáival” foglalkozik. A szerzők szerint minden egyéni önérvényesítés kihívás a családi lojalítás ellen. „A házasság gyakran provokál konfrontációkat a két, eredeti családi lojalítás-rendszer között, ráadásul mindkét házastárstól elvárja, hogy egyensúlyt teremtsenek saját házassági lojalitásuk és az eredeti családjukhoz való lojalítás között.” (103. old.) A szerzők szerint ezek a házasság legmélyebb, kapcsolati determinánsai.

Felsorolják ugyan a „kiegyenlítő tényezőket”, de hozzáfűzik, hogy „még e tényezők optimális és kölcsönös megerősítése esetén is csak részben és időszakosan lehet figyelmen kívül hagyni az eredeti lojalitásból adódó elkötelezettségeket.” (104. old.) Az összebékítés vagy „feldolgozás” valamilyen formája nélkül az eredeti, többnyire tudattalan lojalitási elkötelezettségek alááshatják az új elköteleződéseket. Ide tartozik a partnerek közötti szexuális zavar, mint „titkos, megoldatlan lojalítás-konfliktus”. „Az egymást és a házasságot kölcsönösen elutasító házastársak akaratlanul is az eredeti családjuk iránti, töretlen lojalitásukat bizonyítják. Az impotencia, frigiditás, vagy a korai magömlés a házastárs iránti diszlojalitás titkolt attitűdje lehet, s erősíti az eredeti család iránti, láthatatlan lojalitást.” (116. old.)

A könyv második felében főleg a többgenerációs család nemzedéki problémáival foglalkoznak. A 10. fejezet („Gyermekek és a család belső világa”) annak lehetőségét is elemzi, hogy a gyermekek „szexualizált partnerekké” illetve partnerpótlékká válhatnak. „Súlyos zavarokkal küzdő családokban gyakran fordul elő csábítás, vagy nyíltan incestuózus kapcsolat. Az azonos, vagy más nemű gyermekeket pótpartnerként kezelik... Ha az egyik partner szexuális igényeit házastársa folyton elutasítja, akkor esetleg a gyermekénél keres kielégülést. A családon belüli incestus jelzi a nemzedéki és személyes hatások hiányát minden családtagnál. Ilyenkor a részt nem vevő felnőtt és a testvérek is összejátszanak... ez az összejátszás lehet tudattalan vagy részben tudatos. Az incestus miatt a család nem feltétlenül keres segítséget,

így az gyakran évekig folytatódik... és csak a terhesség vagy más veszélyek (gyilkosság, öngyilkosság stb.) miatt fordulnak külső segítségért.” (259. old.)

Arra a kérdésre, hogy a gyermek miért működik együtt az incestuózus szülőkkel, a szerzők hipotetikus válasza, hogy feltehetőleg a család iránti lojalitásból. A kérdésre természetesen más válaszok is adhatók (pl., hogy a gyermek lojalitása csak látszólagos és kierőszakolt, s mögötte félelmet és/vagy büntudatot találhatunk. Mindenesetre ilyenkor van legnagyobb szükség a bizalmat helyreállító dialógusokra a család és a terapeuta-team között. Ehhez adnak a szerzők értékes vezérfonalat a könyv utolsó fejezetében.

12. Davis, M.S.: Intimate Relations (1973, The Free Press, 332 p.)

A neves amerikai pszichológus könyvének nyolc fejezetéből az első hat az intimkapcsolat kiépülését, fejlődését, házassággá válását; az utolsó kettő pedig a kapcsolat felbomlását elemzi, nagyon racionálisan. Már az Előszóban hangsúlyozza, hogy nem kíván moralizálni, vagy taktikai tanácsokat adni, hanem csupán informálni az intimkapcsolatokról, tudatosabbá tenni a várható fejleményeket, s ezáltal növelni a választás lehetőségeit. A kapcsolatok bomlásának mai sűrűsödését *erózió*nak nevezi, s fő okát a szeretetkészség gyengülésében látja. Szükségesnek tartja kidolgozni a kapcsolatok tudományát, pontosabban az *intimkapcsolatok elméletét*. Ennek lényege a jelenségek alkotó elemeinek feltárása, komplexitásának megközelítése.

Az intimkapcsolatok szerinte lényegében olyan interakciók, amelyek különböző intim viselkedésekből állnak. Ezek négy fajtáját különbözteti meg: a barátok, a szeretők, a házastársak és a testvérek közötti intimkapcsolatokat. Hangsúlyozza ugyanis, hogy csak a *viszonylag egyenlő státusúak kölcsönös interakcióit* vizsgálja, kihagyva pl. az anya-gyermek, vagy a terapeuta és páciens közötti kapcsolatot és a különböző, nem intim kapcsolatokat. Egy intimkapcsolat létesítésekor szerinte hat feladatot kell megoldani: 1. Eldönteni, hogy az illető rendelkezik-e olyan tulajdonságokkal, amelyek indokolják a kapcsolat felvételét, 2. tisztázni, hogy létrejöhet-e egyáltalán a kapcsolat, 3. találni egy megszólítási alkalmat, amely felkelti a másik fél figyelmét, 4. találni néhány közös témát, amelyek mindkét felet érdeklik, 5. meggyőzni a partnert, hogy érdemes folytatni a beszélgetést és 6. megbeszélni egy második találkozást.

Az ismerkedést megkönnyítő tényezők közé sorolja például az előzetes információk beszerzését a megismerni kívánt személyről; az ismerkedést elősegítő helyszíneket és körülményeket (pl. közös iskola, munkahely, klub stb.) és a közös ismerősöket. A kapcsolatfelvétel fő motívumai között az *új ingerek iránti vágyat, az önmegerősítés, önigazolás és a valamilyen tevékenység szükségletét* említi. Azt a megállapítást, hogy „minél inkább különbözik a másik számára mutatott én attól az éntől, amelyet önmagunk előtt élünk át, annál több lelki energia kell annak fenntartásához” - Davis a *pszichodinamika első törvényének* nevezi. Ahogyan a kapcsolat intimebbé válik, a kétféle én (illetve szerep) közeledik egymáshoz, s így kevesebb energiát vesz igénybe, vagyis könnyebben fenntartható.

A kapcsolat „szisztoléja és diasztoléja”: ha távol vannak, egyre inkább szükségét érzik a találkozásnak; ha együtt vannak, egy idő múlva szükségét érzik a szétválásnak (és egyedül létnek illetve másféle kapcsolatnak). Ezt a személyes ritmust a körülmények zavarhatják, s egyénileg igen eltérő lehet; ám ha a találkozások ciklikus sémája kialakult, mindketten kötelezőnek érzik annak fenntartását. Davis (a fonémák és morfémák mintájára) *filémának* nevezi a viselkedésnek azt a legkisebb egységét, amely elárulja a partnerkapcsolat intimitásának szintjét; ezekkel foglalkozik a *filémika* tudománya. „Filéma-típusok” pl. a tegeződés, a keresztnéven szólítás vagy egyéb, bizalmas megszólítás és becézés („angyalom”, „édesem”), a

„mi”-tudat és szóhasználat, a lazább fogalmazás, a drasztikus kifejezések megengedése stb. A mozgásos kommunikáció két csoportja: 1. a topológiai (egymás melletti vagy szemtől-szembe helyzetek stb.) és 2. az érzékszervi modalitások (szem-kontaktus, érintkezés, ruházat és hajviselet hasonlósága stb. - ezek mind az intimitás kifejezői lehetnek.

A kommunikációs folyamat főbb állomásai: az intimitás nyelvi formái (tegeződés), a kölcsönös hallgatás és szembenézés; kölcsönös testi közeledés és érintkezés. *A kapcsolat kritikus szakaszai:* az első érintés; az első szerelmi vallomás és az első szeretkezés. Általában fokozatosan növelik az intimitást, hiszen a visszautasítás csapás az önérzetre. A fokozatosság-hoz tartozik a *jó időztetés* is. Visszautasítási stratégiák: Időnyerés (Pl. „Ezen még gondolkoznom kell”, „Sajnos, nem érek rá”). Visszautasítás elleni stratégiák: Ígérek, fenyegetéssel egybekapcsolva; vagy védekezés az önérzet és a kapcsolat megmentése céljából (pl. „Nem is akartam többet...” Vannak (főleg nők), akik jobban szeretik az intimitás kialakításának folyamatát, mint az intimitás állapotát; sokat ígérnek, de semmit sem adnak. *A kapcsolat „patt-helyzete”:* ha valaki nem mer intimitást kezdeményezni, vagy bizonytalan abban, hogy érdemes-e, s így ambivalens megnyilvánulásai vannak. Ez nem tartható fenn sokáig. A csalódások okozta *gyanakvás megnehezíti* az intimkapcsolat kialakulását.

A kezdődő intimkapcsolatban a partnerek fő feladata egymás jobb megismerése. A *familiáris viszony* hosszabb ismeretség eredménye, de nem tartalmazza egymás titkainak ismeretét; jelenti viszont egymás szociális és pszichikus jellemzőinek (életkor, lakcím, származás, képzettség, érdeklődés stb.) ismeretét. A *bizalmas viszony* lényege: teljes őszinteség, kölcsönös beavatás a személyi titkokba, a gyengeségek, hibák bevallása. Vagyis mélyebb, kölcsönös megismerése például a rejtett, testi és lelki sajátosságoknak, viselkedési szokásoknak és az egyéni élettörténetnek, különösen a korábbi szexuális kapcsolatoknak. A titkok elmondása előtt általában kipróbálják a másik megbízhatóságát és várható reagálását (pl. a „kísérleti léggömb” módszerrel: mintha más titka lenne stb.). *A titkok bevallása kiszolgáltatottságot jelent*, s ez csak úgy védhető ki, ha kölcsönös! A teljes nyíltság „utópikus állapotát” Davis szerint még az intim kapcsolatban is nehéz megvalósítani.

A titkok feltárásának lehetséges okai: Ha fontos szívességet várunk valakitől, akkor őszintén el kell mondanunk, miben szenvedünk hiányt; ha bevalljuk gyengeségünket, ezzel leszerelhetjük a másik agresszióját. Komplikációt jelent, ha a partnerek egymásról alkotott képe hiányos vagy torz, egyrészt félreértések, másrészt szándékos megtévesztés folytán. *Félreértés* abból adódhat, hogy ugyanazt többféleképpen lehet értelmezni A nemi aktust például egyesek fő titkukként, lényük átadásaként értelmezik, mások nem. Így, ha egy férfi nem tudja, mennyire „modern” a nő, akivel lefeküdt, tévesen ítélheti meg kapcsolatuk jövőjét. *Az erős érzelmek torzítyják a megismerési folyamatot*, De az önismeret is lehet torz. *Téves intimitás:* ha valaki feltárja fő titkait anélkül, hogy intim viszonyba kívánna kerülni (pl. pillanatnyi magányérzésből, alkohol hatása alatt stb.).

Megtévesztés például a *csábítás:* tudatos szerepjátszás annak érdekében, hogy a másikat meggyőzze az intimkapcsolat előnyeiről. A csábítás két szakasza: a csábító elképzei, milyen viselkedéssel lehetne sikeres intimkapcsolatot létesíteni a kiválasztott partnerrel; ezután megpróbálja eljátszani ezt a szerepet. Ilyenkor szükség lehet *defenzív stratégiákra*, például mellébeszélésre vagy eltitkolásra és válaszmegtagadásra. A defenzíva motívuma a csalódástól való félelem; pontosabban, hogy a titkok ismerője elmondja azt másnak is, vagy alkalmilag maga is visszaélhet a bizalommal. Minthogy az egyénnek több intimkapcsolata lehet (vagy volt), az aktuális, fő intim partnerének rendszerint elmondja a többiek titkait. Veszélyt ez csak akkor jelent, ha a ez a fő partner továbbadja a titkot másnak, vagy érdeke, hogy támadja a „harmadikat”. Az intimitás megszűnését sokan felmentésnek érzik a partner titkainak őrzése

alól, s ha a szakítás ellenséges viszonyt eredményez, sokan visszaélnék a gyenge pontok ismeretével. (Ez a veszély megnehezítheti az intimkapcsolat felszámolását.)

Az intimitás lényegéhez tartozik *egymás kölcsönös segítése*, testi és lelki szívességek nyújtása. A kapcsolat kezdetén általában kötelezőnek érzik minden szívesség külön viszonzását; később viszont úgy érzik, hogy az adott és kapott szívességek nagyjából kiegyenlítődnek a kapcsolat folyamán. N. Foote szerint a szerelem „két ember olyan kapcsolata, amely leginkább elősegíti mindkettőjük optimális fejlődését.” Az intimitásnak döntő szerepe van az *önmegismerésben* (egymás értékelése, kritikája révén), még akkor is, ha pillanatnyilag kellemetlen. Az intim társ erősíti a siker jó hatását, de csökkenti a kudarcét („dupla öröm, fele gond”).

A szívességekkel kapcsolatban több probléma adódhat: 1. *Elkötelezettség* a múltbeli szívességek miatt, 2. *függőség* a jelenlegi és jövőbeli szívességektől. Ez utóbbi az autonómia elvesztésének veszélyével járhat De jelentős eltérések is lehetnek egy adott szívesség értékelése körül (például, ha az egyik azt hiszi, hogy a legfőbb értékét adta, miközben ugyanaz a másíknak szinte semmit sem jelent). A szívességnyújtásnak többféle *motívuma* lehet: például azért adja, mert fél, hogy különben elveszti, amit a másiktól kap; mert hálára van kötelezve, vagy a másíkat akarja hálára kötelezni - vagy egyszerűen örülni akar a másík örömének. Másrészt vannak *ellenmotívumok* is: például, ha úgy látja, hogy a kért szívesség neki kellemetlen, és egyhamar nem várhat viszonzást; vagy ha neki magának is szüksége van arra, amit kérnek tőle (időt, pénzt stb.). A szívesség direkt megtagadása helyett gyakran *indirekt taktikákat* alkalmaznak: halogatás, mentegetőzés, kitérés („Erről majd még beszélünk” stb.). Az intimkapcsolatokban a csereviszony ritkán tudatosodik; inkább a „mindent adni és mindent kapni” elv alapján állnak.

Közösségé válás

Az intimkapcsolatot Freud az „én-határok feloldódásaként” jellemzi. Sullivan szerint „a szerelem állapotáról akkor beszélhetünk, ha egy másík személy kielégülése vagy biztonsága éppolyan fontossá, vagy még fontosabbá válik, mint a saját kielégülésünk, vagy biztonságunk.” Erikson az „identitások fúziójáról” ír. Davis emlékeztet Pláton mítoszára az eredetileg kétnemű ember kettéválásáról. Az egyesülés *testi síkon* azt jelentheti, hogy bizonyos testrészek (ujjak, nyelv, nemi szerv) behatolhatnak a partner testébe, az aktusban fiziológiai összehangolódás történik stb. A *viselkedés* is hasonul, így a modor, az öltözködés, a beszéd, sőt, valamelyest a gondolkodás is. Szeretik, amit a másík szeret, közösnek tekintik mindenüket, közösen értékelik addigi életüket stb. Erősödik az egymás iránti empátiájuk; előre tudják, hogyan reagál a másík bármire, szavak nélkül is megértik egymást. A szerelem egyik fő jellemzője a *teljes egymásra irányultság*, akkor is, ha térben távol vannak; minden más mellékesnek tűnik. Ebben az értelemben a *szerelem* = *tudatbeszűkülés*; más értelemben viszont tudatkitágulás. Az intimtársak szociális környezete elősegítheti közös identitásukat, akár passzívan (pl. azáltal, hogy beszédtemát nyújt), akár aktívan (azáltal, hogy összetartozóként kezeli őket).

Ugyanakkor azonban egy *polarizálódási folyamat* is megindul. Az intimtársak csak részben adják fel individualitásukat, pontosabban ez csak megváltozik, hiszen a teljes egybeolvadás sem testi, sem lelki téren nem lehetséges. A kapcsolat kezdeti szakaszában igyekeznek a különbségeket bagatellizálni. Később azonban ezek a különbségek próbára teszik a kapcsolat teherbírását, attól függően, hogy mennyire fontosak egyénileg. A közös és az ellentétes énkomponensek aránya változó lehet. Az intimtársak összeolvadt énje és új egyénisége rendkívül ingatag; fenntartása *elkötelezettséget igényel*. Ez viszont úgy megszilárdítja a

kapcsolatot, hogy igen nehéz bármelyiküknek kilépni abból. Ezért indokolt a kapcsolat próbaidőszaka, hogy legyen idő meggondolni a döntést.

Az *elköteleződés* első szintje a *tartós együttjárás*, vagyis a kapcsolat kizárólagossá tétele. A második szint az *együttélés megteremtése*. Ezzel növekednek az együttes élmények alkalmai, az összehangolódás lehetőségei. A harmadik szint a *házasság*, vagyis a közös jövő biztosítása. Mindez azonban nem garantálja az együttmaradást. *Komplikációk* többek közt abból adódhatnak, hogy a szoros intimkapcsolat létrehozásának *sok akadálya* van: pl. félelem a visszautasítástól illetve kudarcától, az identitás elvesztésétől stb. Félreérthető, hogy mi jelent elkötelezettséget (hagyományosan: nőknél a szexuális kapcsolat, férfiaknál a házassági ígéret). Akadály lehet a félelem a partner bizonyos tulajdonságaitól (pl. dohányzás, alkoholfogyasztás, erőszakosság). Az intimkapcsolat fenntartása is sok nehézségbe ütközhet, így állandó helyesbítésekre van szükség. Az intimtársak megnevezésük, de le is alacsonyíthatják egymást. Ha valaki „objektíválta” önmagát valamiben, ennek sorsa lesz az ő sorsa is. Így, ha a partnere nem becsüli ezt az objektivációt (művet, kocsit, gyereket stb.), őt magát sérti meg.

Az *intimtárs* = *identitás-függelék*, amely elég nagy ahhoz, hogy megváltoztassa az egyén helyzetét és értékelését társas környezetében. Az elkötelezettség vállalása *lemondást jelent különböző szabadságjogokról*; arról, hogy megválasszuk: kivel, hol és milyen életet élünk. Ez feszültségeket teremthet.

Reintegrációs mechanizmusok

Mint bármely más, emberi konstrukció, az intimkapcsolat is elromolhat. Még a legjobbnak is sok kis hibája van, amely - ha folyton ki nem javítják - lerombolhatja az intimitást, sőt, magát a kapcsolatot is. A kis törések szaporodása növeli a centrifugális erőt és a feszültséget a kapcsolatban. Ez működésbe hozza a reintegrációs mechanizmusokat (preventív vagy korrektív formában). Az integráció fokát 3 fő faktor befolyásolja: a külső környezet, a kapcsolat belső, összetartó erői - és ezek hanyatlása. A kedvezőtlen körülmények növelhetik az integrációt, hiszen miattuk nagyobb szükségük van egymás segítségére. A külső akadályok növelhetik a szerelem intenzitását, azok megszűnése viszont csökkentheti azt.

Ha az integráló kapcsok megbomlanak, a probléma-feldolgozás fő mechanizmusai: a *meta-intim megbeszélés* és a *vita* lépnek működésbe. Az első lényege a racionális és békés „komoly beszélgetés” a kapcsolatról; a helyzet elemzése nyomán megállapodás a rendezésről, a szerződés újraírásáról. A meta-intim megbeszélés egyik formája a „*fejmosás*” (*talking-to*), amikor valamelyik fél „beolvas” a másiknak („Az a baj veled, hogy...”) Erre néha egy kívülállót kérnek fel. Lényegében azt kell eldönteni, hogy meg lehet-e reformálni a kapcsolatot, vagy fel kell számolni azt. A partner külső kapcsolatával foglalkozó beszélgetés rendszerint *féltékeny vádaskodással* kezdődik. A vádlott ilyenkor igyekszik bebizonyítani, hogy a harmadikkal való kapcsolata nem veszélyezteti az elsődlegesnek tekintett (bázis)kapcsolatot.

Az ilyen vitáknak csak akkor lehet integráló hatásuk, ha korlátok közt tartják és megegyezéssel zárják. Ezt elősegíti, ha vita közben rájönnek, mennyire szükségük van egymásra és megijednek attól, hogy elveszíthetik egymást. Gyakori játszma az *ultimátum-taktika*, vagyis a szakítással fenyegetőzés („Vagy megteszed, amit kérek, vagy elválunk!”); ami azt jelenti: „Nekem nem olyan fontos a kapcsolatunk, mint neked, ezért, ha folytatni akarod, teljesítsd a feltételeimet.” A veszekedéshez két rossz hangulatnak kell találkoznia. Aki jó hangulatban van, igyekszik kitérni előle. A veszekedni kívánó taktikája ezért a jó hangulat elrontására irányul: a másik gyenge pontjainak ismeretében „kihozza a sodrából”. Ürügyet könnyű találni a vita kirobbantásához, s ez könnyen eszkalálódik, hiszen csak tünete más, mélyebb okoknak. A veszekedés lehet egy-menetű, vagy több-menetű. Az utóbbi, ún. *csatározási forma*

szüneteiben a partnerek egymás megbüntetésén fáradoznak, vagy bizonyítékokat gyűjtenek a másik ellen. Ez már a kapcsolat bomlástünete.

Az első veszekedések a legkritikusabbak; kimenetelük jórészt a partnerek problémakezelő és kibékülő tapasztalatán múlik. Végződhetnek kompromisszummal, döntetlenül, vagy az egyik fél győzelmével. A győztes fél ragaszkodhat a *feltétel nélküli megadáshoz*, vagy megenged egy *önérzet-kímélő* megfogalmazást illetve *alternatív nyerést* („Múltkor neked volt igazad, most nekem”). A döntetlen jelezhet kölcsönös kompromisszumot, vagy a kérdés kikapcsolását („Ne is beszéljünk róla többet”). A partnerek általában elkerülik a veszekedést mások előtt, mert ez jó hírért veszélyeztetné. Tehát, ha pl. vendég jön, abbahagyják a veszekedést és fenntartják a harmónia látszatát. (Kivétel a közeli jó barát, ha már úgyis tudja; őt viszont gyakran igyekeznek bíróként bevonni és a maguk oldalára állítani; ha ez nem sikerül, szembe fordulnak vele.)

E. Durkheim ismerte fel a *szertartások integráló funkcióját*. A ceremóniák fő fajtái: az *integrációs szertartások* (fogadalomtétel, házasságkötés) és a *reintegráló szertartások*, amelyek a hanyatló kapcsolat újjáélesztését célozzák. Ilyen a *megemlékező szertartás*: a múlt felelevenítésével revitalizálni a kapcsolatot (évfordulók, születésnapok megünneplése stb.) A szertartások a kapcsolat ápolásának szándékát reprezentálják; „elfelejtésük” ezért az elhidegülés jele. (Freud szerint a közös szenvedés a legerősebb kötelék.) A közös emlékek felidézése szintén revitalizáló hatású. De a jövőre utalás is reintegratív lehet, mert felszínre hozza az elválás latens félelmét. („Mit tennél, ha meghalnék?”) Viszont az olyan szertartások, amelyeket pusztán kötelezettségből csinálnak végig, inkább mérgezik a kapcsolatot, mint gyógyítják. Ugyanígy hat a „látszat fenntartása” is.

Felszámolási taktikák

Az intimkapcsolat felbomlásának belső vagy külső okai lehetnek. A kapcsolat belsőleg gyengül, ha rájönnek, hogy *egyéni életstílusuk túlságosan különböző* ahhoz, hogy tartósan összekapcsolható maradjon. Az ebből adódó feszültségek megoldását is eltérően keresik; például az egyik még többet akar együtt lenni, a másik inkább egyedül maradna stb. Kisebb jelentőségű konfliktusok esetén a kapcsolat elég nyereséges maradhat ahhoz, hogy ne törekedjenek a felszámolására. Ám a folytonos kis konfliktusok is nagyon feszültté tehetik a viszonyt. Az *eltávolodás (passing away)* az intimkapcsolat viszonylag lassú hanyatlása, fokozatos elhidegülése. Ennek 3 külső tényezője: egy új intimitárs megjelenése; térbeli távolkerülés és eltérő fejlődés. A „harmadik” megjelenése lassanként kiszoríthatja a partnert régi pozíciójából; az egyénnek kevesebb ideje jut régi partnerére és kevésbé van szüksége rá. Egyre jobban kötődik új partneréhez, s egyre inkább vele érzi otthon magát. Az új partner társas környezetét nehéz összeegyeztetni a régivel.

A kényszerű külön-élés általában gyengíti az intimkapcsolatot. Minthogy megritkulnak és rövidülnek az együttlétek, egyikük sem kapja meg, amire szüksége lenne, s ez arra készteti, hogy új kapcsolatot keressen (vagy fogadjon el). A régi így fokozatosan háttérbe szorul. A külön-élés alatt nem tudják naprakészen nyomon követni a másik változásait, így egymásról alkotott képük inadekvát lesz; azt hiszik, hogy a másik még mindig a régi. De egyébként is, az idősebbé válás során azok a sajátosságok, amelyek összekötötték a partnereket, eltérő irányban és mértékben változhatnak. A változás leggyorsabb az ifjúkorban; ezt az időszakot ritkán éli túl egy intimkapcsolat. A testi szépség, a *sex appeal* az egyik legváltozékonyabb tényező. Hasonló a helyzet az újszerűséggel, a hasznossággal stb. Az intimkapcsolat idővel fárasztóvá válhat; az egyéni bajok kölcsönös elviselése is erősen terheli a kapcsolatot. A férj szociális és intellektuális fejlődésének esélyei napjainkig lényegesen jobbak voltak; a feleség elmaradt a fejlődésben. (Ma már ennek fordítottja is előfordul.)

Ha bármelyik fél úgy látja, hogy nem érdemes tovább ápolni a kapcsolatot, lépéseket tesz annak teljes felszámolására. *Felszámolási taktikák:* 1. Nem fektet bele több energiát; ez meggyorsítja a felbomlást, 2. kevesebb időt töltenek együtt, 3. a „filémákat” átállítják ismeretségi szintre (hűvös udvariasság, a testi érintkezés kerülése), 4. csökkentik az információcserét, az egymásra figyelmet, 5. csökkentik a kért és nyújtott szívességeket, 6. elhanyagolják a közös barátokat és egymás rokonait; új társaságot keresnek stb.

A *kapcsolat hirtelen halálának (sudden death)* több módja lehet. Az egyik, hogy a fokozatos elhidegülés során képessé válnak a maradék kapcsolat gyors felszámolására. Az egyik partner ragaszkodása esetén a másik kénytelen egyoldalúan és erőszakosan megszüntetni azt. Előfordulhat az is, hogy bár egyikük sem akarja felszámolni a kapcsolatot, de külső körülmények folytán az mégis megszűnik. A második eset a legbonyolultabb, mert a ragaszkodó fél úgy érzi, hogy becsapták, hogy ő az áldozat. A bontást kezdeményezőnek ilyenkor *kettős szerepe* van: egyrészt el kell fogadtatni a másikkal, hogy a kapcsolatuk tarthatatlan; másrészt vigasztalni és segíteni kell az új identitás kialakításában. Erre kevesen képesek. Mindegyik esetben szükség van egy *végső beszélgetésre*: ez számadás, összegzése a kapcsolat-bomlás okainak és a felszámolás módozatainak.

Davis szerint minden intimkapcsolat *homeosztatisz rendszer*; ez magyarázza, hogy ha egyikük kezdi hanyagolni a másikat, akkor a másik kezdi szorgalmazni a találkozások gyakoriságát, akár a könyörgésig menően. Ilyen megalázkodás mellett azonban nem könnyű a személyes méltóság fenntartása. A kevésbé érdekelt fél kihasználhatja a másik ragaszkodását; növekvő árat kér, csökkenő előnyökért. Ha a másik nem bírja tovább, „kapcsolati öngyilkosságot” (*relational suicide*) követ el: maga kezdeményezi a szakítást. A *kapcsolat-felszámoló beszélgetés (termination talk)* a „komoly beszélgetés” egy különleges fajtája. A szakítás okainak felsorolásával kezdődik. A szakítást kezdeményező szelektíven összegzi a kapcsolat történetét, a konfliktusokat hangsúlyozva. Ha a másik egyetért a szakítással, ő is elmondja a konfliktusok saját értelmezését; ha nem, igyekszik cáfolni a másik állításait, kimutatni, hogy a kapcsolat nem is volt olyan rossz stb. Valójában a partnerek folyton újraírják kapcsolatuk történetét: a jó periódusokban csak a jóra emlékeznek - és viszont.

A felszámoló beszélgetésben meg kell állapotodniuk a kapcsolat befejezésének *módozataiban*: találkoznak vagy nem találkoznak többet, segítik egymást vagy nem, hogyan különítik el tulajdonukat, barátaikat stb. Ilyenkor szó lehet *próbaválásról*, ideiglenes lakásmegosztásról, a közös gyermekről stb. A végső beszélgetést néha nehezebb befejezni, mint magát a kapcsolatot. A partnerek bontási szándéka bizonytalan lehet; emiatt állandó „sakkhelyzetben” ingadoznak a „válni vagy nem válni” között (Sem együtt, sem egymás nélkül nem tudnak élni.) Nehézséget jelenthet a közös élet során kialakult *szokások átállítása*. Sokan azt ajánlják, hogy kerüljék egymást; meneküljenek munkába, vagy egy új kapcsolatba. Az egymás kerülésének azonban anyagi feltételei is vannak (külön lakás stb.) Amíg nem találunk új partnert, minden öröm és fájdalom a régre emlékeztet. Nehézséget okozhat a másikkal való kommunikáció új módjainak gyakorlása, vagy a vele kapcsolatos régi és új információk értelmezése (az idealizálás vagy degradálás elkerülése).

Az intimitás elvesztése Davis szerint hasonlít egy végtag elvesztéséhez; utána gyakran úgy tűnik, mintha még meglenne és funkcionálna. A közös múlt még sokáig tovább él az emlékekben, az álmokban. Stendhal szerint nem kell kerülni az emlékezést; ajánlatosabb kibeszélni magunkból az emlékeket egy új partnerrel.

Konklúzióként Davis megállapítja: bármilyen motívumok hozták létre az intimkapcsolatot, annak folyamatai hamarosan a motívumoktól függetlenül strukturálódnak; a kapcsolat önfenntartó rendszerré válik

Ajánlott irodalom

- Buda B. - Szilágyi V.: Párválasztás. A partnerkapcsolatok pszichológiája. (1988, Gondolat K.)
- Borneman, E.: Reifungsphasen der Kindheit. Sexuelle Entwicklungspsych. Bd.1., 1981, Jugend u.Volk
- Szilágyi V.: Intimkapcsolat kézikönyve. 1994, Szerző kiadása
- Szilágyi V.: Nyitott házasság, korszerűbb életstílus. 1988, I.P.V.
- Szilágyi V.: Szexuális szocializáció. Nemi nevelés a családban. 1997, Medicina K.
- Haeberle, E.J.: Szexológiai dokumentumok. 2004, Magánéleti kultúra Alapítv.
- Vikár György: Az ifjúkor válságai. 1980, Gondolat K.
- Gottman, J. - N. Silver: A boldog házasság hét titka
- Cseh-Szombathy L.: A házastársi konfliktusok szociológiája. 1985, Gondolat K.
- Bognár G. - Telkes J.: A válás lélektana

Ellenőrző kérdések

1. A pszichoszexuális fejlődés szakaszai és jellemzői
2. Ödipusz-komplexus vagy kiscsalád-komplexus?
3. Kisiskolás kori szexuális viselkedés (latencia?)
4. A maszturbáció szerepe a lányok és fiúk fejlődésében
5. A szerelmi képesség és a párválasztási érettség
6. A főbb házasságelméletek megállapításai
7. A szexuális összehangolódás problémái
8. A házassági konfliktusok típusai és kezelésük
9. A válás motívumai és ellenmotívumai
10. Válási trauma és életátrendezés

7. „Normalitás” és „abnormalitás”. Orientációs és funkciózavarok

A szexuális viselkedés közmegítélése mindig az adott társadalomban érvényesülő erkölcsi normákhoz igazodik, s nem mentes a végletességtől. Az egyik véglet a „normális szex” határait mereven leszűkíti a gyermeknemzési célú (vagy azt nem kizáró) közösülésre. Kicsit hasonló ehhez az a nézet is, amely szerint „legnormálisabb, ha a közösülő partnerek egyszerre elégszülnek ki”. Egy másfajta véglet szerint a szexben minden megengedett, ami az egyénnek örömet szerez. Ha hozzáfűzik, hogy „kivéve az erőszak és kényszer alkalmazását”, akkor már nem korlátlan ez az engedékenység, de nem elegendő a normális viselkedés meghatározására, bár hivatkozást jelent a „nemi erkölcsre”. Az erkölcsi elvek ugyanis változóak, s ez a változás éppen a szexuális viselkedés terén könnyen nyomonkövethető. Hiszen például a maszturbáció, a premaritális szex vagy a homoszexualitás alig száz éve még erkölcstelenségnek számított a közvélekedésben, ma viszont már jóformán senki sem tartja annak.

A „normák” vagy statisztikai, vagy erkölcsi jellegűek. Az előbbi egy számszerű átlagot fejez ki; egyfajta viselkedés előfordulásának gyakorisági átlagát, amitől egyénileg valamelyest mindenki eltér, s nagyon viszonylagos, hogy milyen mértékű eltérést tartanak normálisnak. Ha viszont egy más megítélés alapján az adott viselkedés káros az egyénre, vagy másokra nézve, akkor gyakori előfordulása ellenére is nehezen tartható „normálisnak”. Csakhogy mik a viselkedés „károsságának” kritériumai? Ez megint relatív, hiszen ugyanaz a szexuális viselkedés korántsem tűnik mindenki számára károsnak; egyesek ártalmatlannak, mások akár hasznosnak is tarthatják. De ugyanez mondható az „egészséges” vagy „beteges” kritériumáról is, bár itt nagyobb az objektív megítélés lehetősége. Hiszen, ha valamilyen szexuális viselkedés következtében bizonyítottan fertőzés és betegség jön létre, akkor az a viselkedés nyilván káros, mert életveszélyes.

Végletek és előítéletek. Mai szkriptek

Az ellentétes értékelések mögött gyakran nem logikusan átgondolt érvek, hanem előítéletek és szélsőségesen eltúlzott aggályok vagy tekintélyelvű hivatkozások rejlenek. Az előítéletek leküzdését megnehezíti, hogy rendszerint vannak bennük részgazságok, amelyek látszólag alátámasztják azokat. Például a *maszturbációval kapcsolatos, negatív véleményüket* sokan azzal indokolják, hogy büntudattal jár, s így ideges tüneteket, sőt, magányosságot eredményezhet; fiúknál pedig a „korai magömlés” megszokásához vezet, tehát károsan hat a későbbi partnerkapcsolatra. Ezek valóban reális veszélyek lehetnek, de nem magából az önkielégítésből erednek, hanem a kedvezőtlen körülményekből és a tájékoztatatlanságból. Hiszen egyáltalán nem szükségszerű, hogy a maszturbáció büntudattal járjon, s a késleltetés gyakorlásával a túl gyors orgazmus és magömlés is könnyen elkerülhető. Annak sem a maszturbáció az oka, ha valaki nem eléggé motivált a partner-keresésre, hanem a személyiségfejlődés szextől független zavara. A maszturbációhoz kapcsolódó fantáziák pedig éppen a szexuális kapcsolatlétesítés képzeletbeli próbacselekvései, tehát erősítik a motivációt.

Sigmund Freud ugyan a maga korában jelentősen hozzájárult a szexuálpszichológia fejlődéséhez, de *bizonyos tévedései előítéleteként éltek tovább* a köztudatban. Ilyen például a női szexualitással kapcsolatos ama hipotézise, hogy a *klitorális* orgazmus „infantilis” jelenség, s a „normális”, felnőtt nőnek képesnek kell lennie a *vaginális* (tehát a közösülés során bekövetkező) orgazmusra. Ezen az alapon azonban csupán a nők csekély hányada (15-30%) lenne normálisnak nevezhető. Szerencsére azóta számos vizsgálat megerősítette, hogy a klitorális orgazmus legalább olyan normális, mint a vaginális; fiziológiai szinten mindkét esetben ugyanaz történik, a lelki átélés és értékelés pedig mindkettőnél változó és szubjektív.

Heiman és LoPiccolo (1988) összegyűjtötték a nyugati társadalom *„szexuális mítoszait”* (amelyeket akár mai *szkripteknek* is nevezhetünk) A férfi szexualitással kapcsolatos, jellemző előítélet például, hogy sok férfi azt hiszi: mindenáron *erősnek, kezdeményezőnek* és kontrollhelyzetben levőnek kell lennie; holott ezek ellentétesek a jó szexhez nélkülözhetetlen gyengédséggel, spontán érzékiséggel és rugalmas alkalmazkodással. A *teljesítmény-központúság* folytán a célratörő férfiak számára az erekció és az orgazmus a legfontosabb; a szeretkezés így pusztán teljesítménnyé devalválódik. Erős szkript, hogy a szexben nemcsak a kezdeményezés, hanem az *irányítás is a férfi dolga*; a nő igényeire ezért alig figyelnek. Azt hiszik, hogy *mindig készen kell állniuk a szexre*, minden alkalmat ki kell használniuk - ez gyakran kudarcokhoz vezet. *Koitusz-centrizmusuk* lényege, hogy mindig közösülésre törek-szenek; a petting számukra csak előjátékot jelent. Többnyire ehhez kapcsolódik az *orgazmus-centrizmus*, vagyis hogy értéktelennek tartják az orgazmus nélküli szeretkezést. Végül egy makacsul tovább élő mítosz a *pénisz-méret szerepének túlbecsülése*: azt hiszik, hogy a

nagyobb méret jobb szexuális reagálóképességet, nagyobb „állóképességet” jelent, s a partner is jobban élvezi, biztosabban kielégül. Ezért divatosak még ma is a pénisznövelő „varázsszerek”, sőt, sok férfi még műtétekre is vállalkozik, 2-3 cm-es pénisznövekedésért. Holott a vizsgálatok egyértelműen mutatják, hogy a pénisz mérete jelentéktelen.

A női szexualitáshoz kapcsolódó „mítoszok” (előítéletek) közül a következőket ismertetik:

1. *A szex csak a fiatal nőknek való;* holott (mint láttuk) szexuális reagálóképességük korántsem csökken úgy, mint a férfiaké.
2. *Minden nőnek többszörös orgazmusa kell legyen;* holott a nők alig egynegyede rendelkezik a multiorgazmus képességével.
3. *A terhesség és szülés csökkenti a nemi válasszékességet.* Valójában a szülés körüli heteket kivéve nem csökkenti.
4. *A nők aktív nemi élete a menopauzával lezárul.* A tények ezt sem támasztják alá; inkább felszabadítólag hat, hogy nem kell tartaniuk a terhességtől.
5. *Jól nevelt nők nem izgulnak fel a pornográfiától.* A vizsgálatok épp az ellenkezőjét mutatják.
6. *Az igazi nők nem kezdeményeznek szexet és nem mutatják ki, ha nagyon élvezik.* Ez csak a viktoriánus kor elavult normarendszere szerint van így.
7. *A fogamzásgátlás mindig a nők dolga.* Ez patriarchális szemlélet, amely felmenti a férfit a közös felelősségvállalás alól.

Jó néhány szkripttel lehetne még folytatni, hiszen a nők a férfiak előítéletei közül is sokat átvettek; napjainkban ugyan kezdenek ezektől megszabadulni, de mindig feltűnik néhány új, divatos szkript.

A szexuális egészség és betegség fogalma

A szexuális viselkedés „normális” vagy „abnormális” voltát annak „természetes” vagy „természetellenes” jellegétől is függővé szokták tenni. Régen például minden olyan szexuális viselkedést, amely nem szolgálta, vagy éppen akadályozta a nemzést, a fajfenntartást, „természetellenesnek” s így abnormálisnak tartottak; ez magyarázza többek közt a maszturbációt, a petting vagy a homoszexuális viselkedés elutasítását, megbélyegzését. A szexualitás biológiai funkcióra szűkítésének, korlátozásának ez a hagyománya azonban antihumánusnak és kultúraellenesnek, értékellenesnek bizonyult, hiszen a **humanizált szexualitásnak a fajfenntartáson kívül egész sor fontos funkciója van.** Tévesnek bizonyult az a hallgatólagos feltételezés is, amely szerint van egy „természetből adott”, egészséges szexualitás, amely csak közbejött akadályok miatt válik betegessé, abnormálissá, deviánssá. Az akadályok eltávolítása után a „természetes szexualitás” helyreáll, s az egyén szexuális viselkedése nem fog különbözni a „normális átlagtól” - vagyis elfogadja a heteroszexuális, patriarchális monogámiát.

A „természetesnek” (s így egészségesnek) tartott szexuális viselkedés kritériumai koronként és társadalmanként változnak; ezt tanúsította a téma filogenetikus és kultúrtörténeti áttekintése. A **szexuális egészség fogalmát** az Egészségügyi Világszervezet (W.H.O.) 2001-ben, a szexuális egészség védelmére tett **Ajánlásokban** így határozta meg: „*A szexuális egészség a testi, lelki és szociokulturális jó közérzet tartós élménye a szexualitás vonatkozásában. Ez kifejeződik a szexuális képességek szabad és felelősségteljes megnyilvánulásában, amely erősíti a harmonikus egyéni és szociális jóllétet, s így mindkét szinten gazdagítja az életet. A szexuális egészség tehát nem egyszerűen a funkciózavarok, betegségek vagy*

fogyatékok hiánya. A szexuális egészség eléréséhez és megtartásához el kell ismerni és biztosítani kell a szexuális jogokat.” (E jogokat lásd tankönyvünk 1. részének 4. fejezetében és 9. Dokumentumában)

Az egészséges és kulturált szexuális viselkedés **akadályai** természetesen sokfélék lehetnek, s ezek három nagyobb csoportba sorolhatók: 1. **Szomatikus** elváltozások, betegségek, 2. **pszichikus** zavarok, 3. **pszicho-szomatikus** zavarok. Ezeket persze nem lehet mereven elkülöníteni egymástól, hiszen minden testi betegségnek pszichikus hatása is van - és viszont. Így valójában szinte mindig pszichoszomatikus (vagy szomatopszichikus) tényezőkkel kell számolnunk. Ennek megfelelően alakul a szexuális zavarok terápiája is.

A zavarok testi okaira itt csak utalhatunk: ilyenek a vele született, testi fogyatékokon kívül a nemi szervek sérülései vagy betegségei, a hormonális és a keringési zavarok, az alkohol- és drogfüggőség, a cukorbetegség és egyes gyógyszerek mellékhatásai. Jóval bonyolultabbak a pszichikus megbetegítő tényezők, hiszen a tájékozatlanságtól és előítéletektől kezdve a szorongáson és gátlásosságon keresztül a legkülönbözőbb komplexusokig sok minden okozhat zavart. Az orvosok és pszichológusok között még ma is sok vita van akörül, hogy a szexuális viselkedészavarok *szomatikus vagy pszichikus okai elsődlegesek* és gyakoribbak vagy fontosabbak. A hagyományos szemléletű orvosok szerint a szexuális zavarok túlnyomó része szomatikus eredetű; ennek megfelelően ők a gyógyszeres kezelést részesítik előnyben - ellentétben a pszichoszomatikus szemléletűekkel, akik a szocio- és pszichoterápiát tartják lényegesebbnek. A Magyar Szexuális Medicina Munkacsoport, vagyis az andrológusok egyik közleménye (InforMed, 2004/2.) szerint a potenciazavar 80%-ban szervi problémák tünete-ként jelentkezik, vagyis gyógyszeres kezelést igényel. A pszichoszomatikus szemléletű orvosok és pszichológusok szerint viszont ez az arány nagyjából éppen fordított. Ez főleg kétféle ok miatt nem szokott kiderülni: a **hagyományos szemléletű orvosok eleve organikus okokat keresnek**, s a mai diagnosztikus módszerekkel egyre több, apró organikus eltérést tudnak kimutatni; másrészt érdekeltek is a „gyógykezelendő organikus tünetek” kimutatásában, ez mintegy létérdekük, hiszen csak ilyenek kezelésére lettek kiképezve.

A szexuális kapcsolat problémái valójában elsősorban a **szexuális kommunikáció zavaraira** vezethetők vissza. Az elavult normák, szkriptek, tiltások és gátlások gyakran lehetetlenné teszik a szexuális igények tisztázását és megbeszélését, amihez az „összehasonlítási alap” hiányosságai, a tapasztalathiány, az előítéletek és kognitív disztorziók is hozzájárulnak. A férfiak gyakran fixálódnak a pszichoszexuális fejlődés autoerotikus szakaszához, a fallikus fázishoz, a szexuális reagálás gyors, impulzív jellegéhez, s orgazmusukat nem tudják a partner igényei szerint időzíteni. Ez utóbbiak pedig nem mindig derülnek ki, mert a nők sokszor nem merik szóvá tenni a szeretkezéssel kapcsolatos igényeiket, inkább megjártsszák, hogy kielégültek. Amivel nem csak a partnerüket, hanem önmagukat is becsapják. A szexuális zavarok részben okai, részben következményei a „szexuális csökkentértékűségi komplexusnak”.

A pszichoszomatikus szexuális zavarok eredetét főleg a személyiségfejlődés, ezen belül elsősorban a pszichoszexuális fejlődés fixációjában, regressziójában vagy torzulásában találhatjuk. A zavarok főbb csoportjai a következők: 1. Funkciózavarok, 2. Problematikus viselkedésminták (korábbi megjelöléssel: „perverziók” vagy „parafiliák”) 3. Nemi identitás-problémák (gender diszforia, interszex) 4. Erőszakkal és viktimizációval kapcsolatos problémák (visszaélések stb.) 5. Nemzéssel kapcsolatos klinikai szindrómák (meddőség, abortusz stb.) 6. Szexuális úton terjedő betegségek és egyéb, klinikai szindrómák.

Orientáció és funkció

Kétféle szexuális alapbeállítottságot, orientációt ismerünk: a *heteroszexuálist* és a *homoszexuálist*. Az utóbbi sokkal ritkább, mint az előbbi, s ezért sokáig furcsának, „természetellenesnek”, abnormálisnak számított. Jóval gyakoribb viszont a kevert, *biszexuális (ambiszexuális)* beállítottság, amely egyesíti mindkét alapbeállítottságot; rendszerint ugyan nem egyenlő arányban, hanem az egyik orientáció dominanciájával. Közismert, hogy sokak szerint a homoszexuális beállítottság azért veszélyes, mert nem járul hozzá a fajfenntartáshoz, ráadásul az egyént hátrányos helyzetbe hozza. Valójában, tekintettel az emberiség túlnépesedésére, nyilvánvaló, hogy fajunk fennmaradása gyermeknemző részvételük nélkül is biztosítható. Az egyéni hátrányok pedig minimalizálhatók s az utóbbi évtizedekben máris sokat csökkentek. Az sem vitás, hogy **a homoszexuális beállítottságúak minden téren éppolyan teljesítményekre képesek, mint a heteroszexuálisok.** Ugyanez érvényes a biszexuális beállítottságúakra is, akiknek aránya vizsgálati adatok szerint a 40-50%-ot is eléri. Megoszlásuk természetesen társadalmanként eltérő, s legtöbbször ez a beállítottság sem jelentkezik nyíltan.

Az említett alapbeállítottságokon túl még igen sok, különlegesebb beállítottság létezik, s ezek megítélése sokkal nehezebb. A szexuális viselkedésre ugyanis minden társadalom különféle normákat, szabályokat alakít ki. Ennek megfelelően az egyéneket két csoportra osztják: a **normákat követőkre** (ezek „normálisak”) és a **normáktól eltérőkre** (ezek „abnormálisak”). Az eltérés (deviancia) különböző szociális reagálásokat válthat ki. A szexuálisan **„deviánsokat”** kinevethetik; elítélhetik, mint „erkölcsteleneket”; megbüntethetik, mint törvénysértőket; de betegként is kezelhetik őket. Holott a szexuális deviancia éppoly **viszonylagos fogalom**, mint a szexuális konformitás; mindkettő konkrét jelentése a szociális kontextustól függően változik. A múltban azonban feltételezték, hogy vannak „deviáns személyiségek”, akik veszélyesek a közösségre, tehát vissza kell kényszeríteni őket a konformitásba.

A vallás, az egyház bűnösnek, a törvény bűnözőnek, az orvosok pedig betegeknek tartották őket. **E.J. Haeberle** (2004) szerint mindhárom esetben hasonló ideológia működése figyelhető meg: az uralkodó szexuális normák megsértőit vissza kell kényszeríteni a „helyes útra”. Valójában a homoszexualitás okainak orvosi vizsgálata sohasem volt elfogulatlan és semleges, inkább a kontrolljuk újabb igazolását szolgálta. „Túlzott leegyszerűsítés lenne azt hinni, hogy a deviancia objektíve létezik bizonyos emberekben... A deviancia nem személyiségjegy vagy jellemvonás, hanem különböző interakciók eredménye. Szociális kapcsolatokban teremtik, tartják fenn és szüntetik meg. A deviancia leginkább szociális szerepként értelmezhető.” (33. old.) Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy „egyetlen társadalom sem élhet a szexuális standardok vagy éppen ideálok bizonyos minimuma nélkül. E standardok és ideálok követése az adott társadalom erkölcsi értékének tükrözője. Ámde épp ezért arra is szükség van, hogy minden társadalom újra és újra megvizsgálja saját szexuális értékrendjét, a változó tapasztalatok alapján.” (37. old.)

Mindenképpen sokkal egyszerűbb a szexuális *funkcionálás* megítélése. Egészséges működésről akkor beszélhetünk, ha 1. rendszeresen jelentkezik a nemi vágy, 2. a szervezet képes a szexuális izgalom jeleivel reagálni a különböző szexuális ingerekre, 3. az ingerek folytatódása esetén képes elérni az izgalom csúcspontját (orgazmust) és 4. képes ugyanezt partnerénél is elősegíteni (ha van).

Problematis viselkedésminták („perverziók”, „parafiliák”)

Nevezhetnénk ezeket „orientációs devianciáknak” is, bár hagyományosan perverzióknak szokták nevezni, de **J. Money** (1988) a „parafilia” szakkifejezést honosította meg. A „oerversus” latin szó, jelentése kifordult, ellentétes, hibás. Ezt könnyű rámondani bármire, ami nem

tetszik. **A. Comfort** (1974) meg is jegyezte, hogy az 1970-es évek előtt kiadott szexuális felvilágosító könyvekben a „perverz” egyszerűen minden olyan szexuális viselkedést jelentett, ami a szerzőnek nem tetszett. **Freud** szerint a perverziók tulajdonképpen regressziót jelentenek az infantilis „rész-ösztönökre” (mint láttuk a csecsemőt „polimorf perverz” lénynek tartotta). Későbbi kutatók szerint a perverzió lényege nem az érett, genitális szexualitás hiánya, hanem az *agresszív impulzusok kielégítése* és ezzel a partner megalázása. Ez leginkább a *szadizmus* ismertetőjegye lehet.

R.J. Stoller (1998) könyvének lényegi mondanivalója már a címéből is kitűnik; eszerint ugyanis magyarul: *„Perverzió: a gyűlölet erotikus formája”*. A könyv első részében a szerző definiálni próbálja a perverziót, figyelembe véve az újabb szexológiai kutatások kihatásait a pszichoanalitikus elméletre. Megkülönbözteti a devianciákat és „variánsaikat” az igazi perverziótól, amelynek döntő tényezője szerinte az ellenségesség, a gyűlölet, s ez ötvöződik a szexuális vágygal. „Perverzió - írja - annak megkísérléséből keletkezik, hogy úrrá legyenek a saját nemi identitásukat fenyegető veszélyeken.” (14. old.) - s ez nem sikerül. Hangsúlyozza azonban, hogy ez csak hipotézis, amely az olvasót mérlegelésre és továbbgondolásra készteti. Egy másik hipotézise szerint „a perverzió egy megvalósított fantázia, az évek során kiépített elhárító rendszer az erotikus élvezet megmentésére.” (17. old.) S ehhez még hozzáteszi: a perverzió legfőbb ismertetőjegye a gyűlölet, az ártó szándék, a bosszú a korábbi traumákért.

Stoller érdekes esetelemzésekkel kimutatja, hogy a gyermekkori traumákat és konfliktusokat a fantázia képes szexuális izgalommá alakítani. A könyv utolsó fejezetében pedig a perverzió szükségsszerű voltára következtet: „Amíg a család képezi a társadalmi rend alapját, addig a perverzió 4 szükségletet teljesít...” (266. old.) (Hogy milyeneket, azt itt nem érdemes részletezni.)

Mások már „perverz jellemről” vagy perverz indulatáttételről is írnak. **Kernberg, O.** (1986,1993) kétféle perverziót ismer: egyik a neurotikus, amely megfelel Freud leírásának, a másik pedig *borderline-szerű parafiliákat* foglal magába, vagyis közelebb áll a pszichózisokhoz. **Berner, H.** (2001) szerint a normák tartós megsértéséből alakulnak ki a perverziók, amelyeknek vezető tünetei a következők lehetnek: *Értelmetlenség; a gyakoriság növekedése, a kielégülés csökkenése; promiszkuitás és anonimitás; sajátos fantáziák és praktikák; szenvedélyesség; periodikus, kényszeres nyugtalanság.*

Végkövetkeztetése, hogy a szükségletek sokfélék és változóak lehetnek, a legkülönbözőbb, egymással konkuráló funkciók szolgálatában. A szexuális identitás- és beállítottság-zavarokat, vagyis a *parafiliákat* olyan, *makacsul visszatérő, szexuális izgalmat kiváltó fantáziáknak, kényszerállapotoknak és viselkedésmódoknak* tartja, amelyek tárgyakra vagy személyekre irányulhatnak. Ilyenek például az *exhibicionizmus, a fetisizmus, a frottőrizmus, a pedofília, a szadizmus és mazochizmus, a transzvesztita fetisizmus és a voyeurizmus.*

Haebler, E.J. (2004) szerint a „parafília” eredeti jelentése „szerelemhez hasonló”, vagyis „másodosztályú szerelem”, ami nem szerencsés szakkifejezés, hiszen feltételezi egy valódi, „igazi”, „természetes” szerelem (fília) létezését, amit viszont még senki nem határozott meg elfogadhatóan. Tehát megint csak egy ideologikus normától való eltérés helytelenítését fejezi ki, valójában nem jelent tudományos haladást. De akárminek is nevezzük, tény, hogy *a szexuális viselkedés akkor egészséges (és „normális”), ha örömmélményt nyújt és nem ártalmas; a közös szexuális viselkedést pedig megértésen alapuló egyetértés vezérli.* Erről pedig csak egyenrangú felek között lehet szó, akik szabadon és a felelősséget vállalva döntenek. A szexualitás nem örömforrás, hanem *veszélyforrás, ha kényszeres jellegű, destruktív, megterhelő és függőségben tart, alig befolyásolható.*

A problematikus szexuális viselkedésfajták fixációs vagy regressziós eredetére utalnak a mélylélektani és dinamikus pszichológiai irányzatok megállapításai. Az **exhibicionizmus** gyökerét sokan abban fedezik fel, hogy a kisgyermek szeret meztelenül lenni, szívesen mutogatja magát (amíg le nem szoktatják erről), s szívesen játszik a nemi szervével. Az exhibicionista férfi a merev hímvessző váratlan megmutatásával megdöbbenést keltve fokozza saját izgalmát és élvezetét. A gyermekek szeretnek leskelődni is. Örömet okoz nekik, ha titokban megfigyelhetik a meztelen felnőtteket, például fürdés, vagy éppen szeretkezés közben. Ebből alakulhat ki később a **voyeurizmus**, amikor csak mások meztelen testének és szeretkezésének meglesése okoz szexuális élvezetet. (Ez egészen más, mint szeretkezés közben a partner meztelenségében gyönyörködni.)

Az egyik leggyakoribb, problematikus szexuális viselkedés a **szado-mazochizmus**, vagyis az egymás ellentéteinek megfelelő **szadizmus és mazochizmus**, amelyek jellemzője az erőszak és a gyengeség, a megalázás és megalázkodás élvezete a szexben. A gyermekkori eredet ezeknél is felderíthető. A gyermek, akit rendszeresen vernek, kínoznak (pl. egy szadista hajlamú szülő vagy nevelő), esetleg azonosul kínzójával, s mivel önkénytelenül utánozza őt, tovább adja a verést egy kisebbnek. Közben élvezi saját hatalmát és a másik kiszolgáltatottságát; így könnyen szadistává válhat. A másik lehetőség, hogy hozzászokik a verésekhez, megalázásokhoz, s már szinte várja és élvezi azokat. Így lesz mazochista. Mindez megint csak egy bizonyos ponton túl jelent igazi veszélyt. Számos kísérletből tudjuk, hogy bizonyos fokú fájdalom látványa vagy elszenvedése emelheti a szexuális izgalom és élvezet szintjét, bár a túl erős fájdalominger vissza is vetheti a szexuális izgalmat. Hatása egyrészt a szexuális izgalom fokától függ, másrészt az egyéni hajlamtól és megszokástól. Sokak szerint a férfiak inkább a szadizmusra, a nők a mazochizmusra hajlamosak, társadalmi helyzetüknél fogva. Valójában azonban többen vannak a mazochista férfiak, ahogyan az például a „dominának” nevezett prostituáltak működéséből kiderül. (Persze ők inkább csak megjátsszák a szadistát.)

Szexuálszociológiai kutatásokból az derült ki, hogy a szado-mazochista kapcsolatok önkéntes, előzetes megállapodások révén jönnek létre. A szadista ebben az erotikus játékban azt élvezi, hogy látja a mazochista élvezetét; így valójában ez utóbbi gyakorolja a kontrollt, s egy előre megállapított „biztonsági jelzéssel” leállíthatja szadista partnerének túlzásba vitt erőszakoskodását. A testi fájdalom-okozás egyébként is csak alárendelt szerepet játszik a szado-mazochizmusban, a **dominancia és alávetettség** verbális és egyéb megnyilvánulásai mellett. A szadista bűnözőkről szóló híradások azonban a közvéleményben torz képet alakítanak ki erről a problematikus szexuális viselkedésről.

A **szexuális fetisizmus** (vagy „erotikus fetisizmus”) szintén ide tartozó jelenség. A „fétis” a természeti népeknél egy olyan tárgy volt, amelynek varázserőt tulajdonítottak. „Erotikus fétisekről” csak a 20. század elején kezdtek beszélni, mint szexuális izgalmat keltő tárgyakról, például bizonyos intim ruhadarabokról, vagy testrészekről és tulajdonságokról. Látszólag teljesen véletlenszerű, hogy mi válik szexuálisan izgatóvá valaki számára, bár szerepe lehet ebben az imprintingnek, tehát a szexuális ingerekre nagyon fogékony időszakoknak is. A fétis emlékeztethet a kívánt személyre, eleinte csak átmenetileg pótolja, de előfordulhat, hogy függetlenedik tőle. Az éppen divatba jött „szexi” ruhadarabok, bizonyos tetoválások vagy a **piercing**-nek nevezett testékszerek is betölthetik az erotikus fétis szerepét. Ha csak átmenetileg hatnak így, akkor nem lépik túl a normalitás határát; a kényszeres hozzájuk kötődés viszont pszichoszexuálisan káros lehet.

A **transzvesztiták** többnyire férfiak, s jellemzőjük, hogy élvezik a női ruhákba öltözést és ezzel együtt a nőies viselkedést, bár - eltérően a **transzszexuálisoktól** - pontosan tudják, hogy nem nők; férfi identitásuk tehát megmarad. Tulajdonképpen tehát egy periodikusan komolyan vett

szerepjátékról van szó, amely a szerepcsere által újszerű helyzetet teremt és érzelmi kielégülést, sőt, akár szexuális élvezetet is jelent. Minthogy a másik nem ruhája ilyenkor erotikus fétis, *fetisiszta transzvesztizmusról* beszélhetünk. Ha az ilyen férfi nő, akkor orientációjának kiderülése válságba sodorhatja a házasságot (kivéve, ha a feleség ezt elfogadja és „betársul a játékba”). Mindenképpen megkülönböztetendő azonban a transzvesztizmus két, látszólag rokon jelenségtől: az ún. „*traveszti-show*” *művészeinek produkciójától* és a női ruhába öltözött férfi prostituáltakétól; ők ugyanis nem transzvesztiták, csak megjátsszák ezt a szerepet (éppúgy, mint azok a férfi színészek, akik női szerepek alakítását is vállalják).

A **transzszexuálisok** különböző okok miatt nem tudtak azonosulni a biológiai nemükkel, s így a másik nemhez tartozónak érzik magukat. 5-6 éves koron túl ez a téves identifikálódás már nehezen fordítható vissza. A megoldás vagy a biológiai nem műtétek és gyógykezelés útján történő módosítása, vagy a kívánt nemi szerepviselkedés lehető legteljesebb megvalósíthatóvá tétele. Mindkettőre számos sikeres és sikertelen próbálkozás történt; a nemi identitás „pszichikus átprogramozását” még nem dolgozták ki.

A **pedofília**, vagyis a kényszeres törekvés a serdületlen fiatalokkal való szexuális kapcsolatra legtöbbször férfiaknál fordul elő, s az utóbbi időben nagy publicitást kap. Feltehetőleg ez is egy infantilis fixáció (vagy regresszió) következménye, amelynél szintén a pszichikus átprogramozás vezethet eredményre. Ellentéte a **gerontofília**, a kifejezetten öregek keresése szexuális kapcsolat céljából. Jóval ritkábban előforduló problematikus viselkedés a **zoofília** (vagy „bestiofília”), vagyis bizonyos állattal történő szexuális kapcsolat kedvelése; még ritkább az **urolagnia** és a **koprofília**, vagyis a vizelet és a széklet szexuálisan izgató hatásának érzése és keresése. De nem sokkal gyakoribb a **frottőrizmus**, vagyis a tömegben (pl. tömött buszon) máshoz dörgölözés, szexuális élvezetkeltés céljával.

Szexuális funkciózavarok

Jóval könnyebb a helyzet a szexuális funkciózavarok esetén. Legnagyobbrészt ezek is pszichikus eredetűek. Meghatározásuk, diagnosztizálásuk is könnyebb, az egészséges működés négy, említett jellemzőjéhez viszonyítva. A freudi terminológia alapján libidónak nevezett szexuális vágyenergia csökkenése vagy megszűnése sokféle okra vezethető vissza (pl. interperszonális konfliktusok, elhidegülés, telítődés, más irányú érdeklődés stb.) Mindez magával hozza **kudarctól való félelem és az erőltetés** veszélyét, ami aztán különböző szexuális zavarokhoz vezet. Még mindig kevesen tudják ugyanis, hogy a szexuális izgalmat nem lehet erőltetni. Így sokan megijednek attól, hogy időnként nem kívánják a szexet (ami pedig teljesen természetes), s elkezdik magukat aggályosan figyelni. Az „eredmény” pedig: frusztráció.

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 2001-ben publikált jelentésében a következő szexuális funkciózavarokat sorolja fel:

1. *szexuális averzió,*
2. *csökkent (elfojtott) szexuális vágy,*
3. *fájdalom a szexuális aktus közben,*
4. *vaginizmus,*
5. *tumeszcencia-problémák (hiányzó / gyenge erekció, ill. lubrikáció)*
6. *orgazmus-problémák (az orgazmus rossz időzítése vagy hiánya).*

Figyelemre méltó, hogy az olyan, hagyományosan használt szakkifejezések, mint a „frigiditás”, az „impotencia” vagy a „korai magömlés” ebben a felsorolásban nem szerepelnek,

mert pontatlan és félrevezető kifejezéseknek bizonyultak. A „**frigiditás**” (latin szó, jelentése: hidegség) női szexuális elégtelenséget, kielégülési képtelenséget jelentett, holott frigidnek csak az a nő nevezhető, aki soha, semmilyen ingerléstől nem tud szexuális izgalomba jönni, ami igen ritkán fordul elő; a többieknel legfeljebb „orgazmuszavarról” beszélhetünk, ami rendszerint a megfelelő ingerlés (és ráhangolódás) hiányának következménye. Az „**impotencia**” (=tehetetlenség, az erő és hatalom hiánya) az erekció hiányára utal, aminek sokféle oka lehet, s nem egyszerűen az erő hiányzik. A „**korai magömlés**” (*ejaculatio praecox*) azért félrevezető kifejezés, mert összetéveszti az orgazmust a magömléssel, holott a kettő nem ugyanaz, s nem mindig jár együtt. A valódi probléma a korán történő orgazmus, ami után megszűnik az erekció, így az aktus nem folytatható.

A szexológiai vizsgálatok megállapításai szerint a férfiak és nők szexuális reakciói nagyon hasonlóak, s ennek megfelelően szexuális funkciózavaraik is hasonlóak. **E.J. Haeberle** (2004) mindkét nem szexuális reakcióját egyaránt háromféleképpen tartja diszfunkciónak: 1. A nemi szervek tumescenciájának, vérbőségének hiánya esetén, amihez nőknél vaginizmus is társulhat. 2. Az orgazmus elégtelen időzítése (túl korai vagy túl késői bekövetkezése) esetén, és 3.. az orgazmus elmaradása esetén. A funkciózavarok okait a lehetséges szomatikus okok kizárhatósága esetén rendszerint nemcsak az egyénben, hanem a partnerében és **magában a kapcsolatban** találhatjuk meg. Az okok között nagy szerepük van a régi, negatív attitűdöknek, a szexellenes nevelésnek, az információhiánynak és az előítéleteknek. A nemi szerveknek tulajdonított, túlzott jelentőség, az ún. **genitalitás** következtében a szexuális kapcsolatok háromféleképpen torzultak:

- a) *A férfi kezdeményezés* előírászerű túlhangsúlyozása (a nő rovására)
- b) *a közösülés túlhangsúlyozása* (a petting rovására) és
- c) *az orgazmus túlhangsúlyozása* (a nyugodtabb érzéki élvezet rovására).

Haeberle szerint „sok szexuális funkciózavar eltűnik, ha a partnerek rendezik viszonyukat és más attitűdöket fogadnak el. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy kivonják magukat a teljesítménykényszer alól.” (105. old.) Férfiaknál elég gyakori funkciózavar a **merevedés hiánya**, csökkent vagy megbízhatatlan volta és/vagy gyors megszűnése. Az esetek többségében ennek is pszichikus okai vannak, például az **aggályos önfigyelés**, a **félelem a kudarctól**. Tipikus eset, hogy az előjáték során kialakul a merevedés, de mire rátérnének a közösülésre, megszűnik. A kudarctól való félelem ugyanis épp ilyenkor kapja el a férfit, s ez kioltja szexuális izgalmát. A kudarcok ismétlődésével ördögi kör alakul ki a félelem és a kudarc között. A tartós erekciózavart aztán rendszerint orvosilag (gyógyszerekkel, sőt, pénisz protézissel) próbálják kezelni; a kapcsolatban rejlő kiváltó okok azonban ettől aligha változnak.

A nő szexuális kielégülésének elmaradása, vagyis az **anorgazmia** egy partnerkapcsolatban jórészt a férfin múlik. Például, mert túl rövid előjáték után siet rátérni a közösülésre, ami szintén csak néhány percig tart. S mire a nő kezdene belejönni, addig már a férfinél megtörténik az orgazmus, s ezáltal az aktusnak vége szakad. Még ma is kevesen tudják, hogy a legtöbb nő egyébként is nehezen jut orgazmushoz a közösülésben, kielégítése azonban petting révén viszonylag könnyen biztosítható.

8. Szenvedélybetegségek, nemi erőszak és visszaélések

A szexuális viselkedés többnyire nem szenvedélyes jellegű - kivéve az erős szerelmi kötődés útjában álló akadályok esetét -, hanem csak aktuális szükségleteket próbál kielégíteni. Ezek a szükségletek persze sokfélék lehetnek, az életkortól, a nemtől, a fejlettségi szinttől és a

körülményektől függően. Akadályoztatás vagy a személyiségfejlődés valamilyen zavara esetén a szexuális viselkedés *túlságosan szenvedélyessé, kényszeressé, vagyis károsná válhat. A szenvedély olyan lelkiállapot, amelyben a viselkedést egy minden másnál fontosabbá váló szükséglet döntően befolyásolja.* A szex, mint legfontosabb szükséglet 1. túl sok időt és energiát köt le, 2. „monomániássá” tesz, függésbe hoz, kontrollálhatatlanná válik, 3. veszélybe sodor testileg (fertőzések stb.) és lelkileg (a személyiségfejlődés „blokája”). Ilyen esetben a szexuális viselkedés nemcsak szenvedélyessé (mint pl. a nagy szerelemben), hanem *szenvedélybetegséggé* válik.

Szexuális addikciók és ko-dependencia

Nem könnyű azonban megvonni a határt a kettő között, mert az nem pusztán mennyiségi jellegű. Ha például valaki naponta (vagy akár naponta többször) igényli a szexuális kielégülést, akár maszturbáció, akár szeretkezés formájában, az még nem szenvedélybetegség, csupán (kicsit egyoldalú) szenvedély. De ugyanez mondható a pornográfia kedvelésére és gyakori nézésére, vagy a szexuális kíváncsiszkodásra, ami csak akkor válik „voyeurséggé”, ha valaki kényszeresen keresi a leskelődési alkalmakat, mert csak ez hozza őt szexuális izgalomba. **A szexuális „perverziók” tulajdonképpen szenvedélybetegségek (addikciók)**, ám meggondolandó, hogy mit tekintünk perverciónak. A szenvedélyesnek tűnő szexuális viselkedést, a szex gyakori igényét férfiak esetében régen *szatiriázisnak*, nők esetében pedig *nimfomániának* hívták és betegségnek tartották, holott az előbbinél csak az átlagnál erősebb szexuális igényekről volt szó, az utóbbinál pedig inkább arról, hogy a nő épp kielégületlensége (*anorgazmiája*) miatt keresett újabb és újabb partnereket, s ettől vált viselkedése promiszkuussá.

A szexuális addikciók és perverziók tulajdonképpen nem annyira a szexuális kielégülést célozzák, hanem - bár többnyire tudattalanul - egészen más igényeket, például az uralom, vagy a birtoklás, esetleg a bosszú vágyát stb. szolgálják. Okai között a **személyiségfejlődés különböző zavarait** találhatjuk, amelyek folytán bizonyos fajta szexuális viselkedés, mint pótkielégülés, túl fontossá, kényszerjellegűvé és *kompulzív* válik, s ez **dependenciát, függőséget eredményez**. Mint láttuk, a szenvedélyesen szerelmes is többé-kevésbé dependenssé válik szerelmétől illetve erős érzelmi kötődésétől, s ha ez kölcsönös, akkor már *ko-dependenciáról* van szó, vagyis kölcsönös függőségről, ami az igények kölcsönös kielégítése esetén *eufórikus lelkiállapotot*, sőt, időnként akár *extatikus csúcserőlményeket* is jelenthet. Ezek nyilvánvalóan hajlamosítanak az addikcióra, különösen, ha a személyi autonómia és a realitásérzék nem működik megfelelően. (Ugyanakkor kiemelkedő teljesítményeket, kreatív alkotásokat is eredményezhetnek.)

A legtöbb szexuális addikció azonban patológikus jellegű, s eufória helyett inkább büntudatot és csökkentértékűségi komplexust, erős önbizalomhiányt eredményez. Ami ugyan kompenzálásra, sőt, túlkompenzálásra motivál, de ez a *fixáció miatt infantilis és deviáns módon* történik, így csak újabb kudarcot jelent. Az ebben résztvevő partner érthetően **ko-dependenssé válik**, s így *kollúziók, együttes játszmák* jönnek létre, amelyekből aztán (szaksegítség nélkül) nehezen tudnak kikeveredni. Ennek következtében a partner is szenvedélybeteg lesz (nyilván eleve hajlamos volt rá), s mindketten életük valódi, legsúlyosabb problémáinak megoldása helyett menekülnek valamilyen szexuális szenvedélybe, amelytől viszont nem tudnak menekülni, bármilyen ambivalensen is viszonyulnak hozzá. Ezzel sajátosságos, **kettős életmódra kényszerülnek**, hiszen a látszatot meg kell őrizni, hogy az addikció az ő titkuk maradjon. A szenvedélybetegek szexuális kapcsolata egyébként az intimitásnak is csak látszatát adja, s csak futólagos illúziókkal oldja a magány, az izoláltság fájalmát. A szenvedélybeteg ugyanis

épp személyiségzavara miatt **képtelen az igazi intimitásra és érzelmi kötődésre**; ugyanakkor erős biztonságvágya folytán ki akarja sajátítani partnerét - ami természetesen féltékenységre hajlamosít.

A drogok hatása a szexuális viselkedésre

A szexuális addikció, mint pótcselekvés vagy menekülés nem zárja ki, sőt, elősegíti az addikció más formáinak megjelenését. Ha más, dependens viselkedéssel együtt fordul elő, akkor **kevert addikcióról** beszélhetünk, de az is gyakori, hogy **addikció-váltás** történik: egy újabb addikció fokozatosan kiszorítja a régebbit. A drogfogyasztás mindenképpen befolyásolja a szexuális viselkedést, s a köztudatban ezzel kapcsolatban is különböző előítéletekkel találkozhatunk, főleg az alkohol hatására vonatkozólag. Az alkohol ugyanis csökkenti a gátlásokat, s így felszabadítólag hat a szexuális viselkedésre.

Ugyanakkor - ahogyan **Buda Béla** (1996) hangsúlyozza - nyilvánvaló, hogy az alkoholfogyasztás nem „gyógyszer” a szexuális problémákra, nem is afrodiziákum, használata pedig veszélyeket rejt magában. „A rendszeresen fogyasztott alkohol ugyanis végső soron mindkét nemben elkezd rombolni a szexualitás biopszichológiai és pszichoszexuális alapfolyamatait, így a szexuális funkció... folyamatosan romlik.” (22. old.) **Az alkoholisták között igen gyakoriak a szexuális diszfunkciók.** Minden jel szerint a funkciózavarok és a szexuális devianciák az alkoholizmus kialakulásában is szerepet játszanak. De a szexuális erőszak-cselekmények, sőt, az incesztus is többnyire alkoholos állapotban következik be.

Buda szerint az alkohol szerepét láthatjuk a nem kívánt terhességekben, de mind az ifjúkori, mind pedig a felnőttkori nemi fertőzések hátterében is. A **tiltott drogok** még markánsabban kapcsolódnak a szexuális viselkedéssel. A tudati kontroll ezeknél még gyorsabban, erőteljesebben csökken, mint az alkohol fogyasztásánál. A különböző szerek különböző lelki mechanizmusokat aktiválnak. Vannak szerek, dózisok és használati módok, amelyek a gátlásokat csökkentik, mások direkt afrodiziákus hatásúak. A marihuana, kokain, LSD és sok más szer ide vonatkozó hatásmódjairól nagyon sok adat gyűlt össze, sok a klinikai tapasztalat is. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a drogok hatásai a csoportlétkör folytán jelentősen módosulhatnak. Figyelemre méltóak a szintetikus drogokkal szerzett tapasztalatok. Ezek az ún. party-drogok a társas szórakozás zenei és más ingereffektusaival együtt erotizáló és gátláscsökkentő hatásúak, és gyakoribbá teszik az alkalmi szexuális kapcsolatokat, lecsökkentve az egészségvédő reflexiót, az önkontrollt. Ismerve a „puha”, ill. „könnyű” drogok nagy mértékű elterjedését és elfogadottságát a fiatalok körében, ezeket a nemi úton szerzett fertőzések szempontjából **veszélyes rizikófaktorként** kell értelmeznünk.

Minthogy a gátlások még nagyon erősek a szexuális viselkedésben. ezek debilizáló hatása gyakran található meg a súlyos addiktív állapotok hátterében. Emiatt a tartós droghasználat egyik fő effektusa Buda szerint az ún. **deszexualizálódás**. A gátlások mögött olyan elhárító stratégiák és tüneti mechanizmusok vannak, amelyek már pszichiátriai kórképre utalnak. Innen a komorbiditás, a kettős diagnózis, ill. az önmedikáció ma divatos pszichopatológiai modelljeinek eredete. A súlyos addikciókban tehát ilyen negatív, fordított módon játszik szerepet a szexualitás. Azon kívül veszélyeztető körülmény a prostituálódás, ill. a szerhasználat néhány rítusa, pl. a közös tű- és fecskendőhasználat, ami a tű- és fecskendőcsere lehetőségei ellenére is megmarad, mint a regresszív közösségélmény eszköze. A megelőzés szempontjából nagy jelentőségű lehet a Nemzeti Drogstratégia. Ezen túlmenően azonban fejleszteni kell a szexuális nevelést és általában a mentálhigiénés programhátteret (Lásd: 11. Dokumentum).

A féltékenység, mint „veszélyes szenvedély (betegség)”

Mint láttuk, a szenvedély és a szenvedélybetegség között nincs éles határ - ez a féltékenységre is érvényes, bár „pozitív vagy kreatív szenvedélynek” semmiképpen sem nevezhető. Sőt, minden jel szerint **negatív szenvedély, amely önmagát táplálja, s könnyen addikcióvá válik.** Történelmileg nézve az egyik legrégebb szenvedélybetegség, gyakran végzetes kimenetelű. A féltékeny versengés az Ótestamentum „eredendő bűne”, s mindmáig a legtöbb lelki zavar okozója. **M. & W. Beecher** (1971) könyvükben úgy határozzák meg a féltékenységet, mint „mély ellenérzést a sikeres rivális ellen, türelmetlenséget mindennel szemben, ami vagy aki akadályozhatja a kiválasztott partner kizárólagos birtoklását és szeretetét.” (24. old.)

Ez a definíció ugyan vitatható, de találóan utal a **„kizárólagos birtoklás”** igényére, mint a féltékenység egyik alapvető motívumára. Viszont nem derül ki belőle, hogy azért törekszik valaki a partnere kizárólagos birtoklására, mert, **fél, hogy elveszítheti, alul marad** egy (vagy több) lehetséges versenytárral szemben, aki el akarja venni „jogos tulajdonát” Ez pedig a **csökkent önbizalomra** és szorongásra utal. A féltékenységet általában a „szerelem jelének” vagy következményének tartják, holott sok másfajta kapcsolatban (szülők és gyermekek, testvérek, munkatársak, sporttársak stb.) is megnyilvánul. A pszichológia eddig viszonylag kevés figyelmet szentelt e jelenségnek (kivéve talán Alfred Adlert, aki a csökkentértékűségi komplexusra, a hatalmi vetélkedésre és a közösségi érzés hiányára vezette vissza).

Beecher szerint a féltékenység a **pszichés infantilizmus egyik fő tünete**, minden jellemzavar alapja.

Az érett, autonóm egyénnek nincs szüksége féltékeny összehasonlításokra és irigykedésre. Sem a szerelem, sem a házasság nem hatalmaz fel a partner kisajátítására, „tulajdonba vételére és őrzésére”. A tulajdonosi szemlélet egy patriarchális társadalomban elsősorban a férfiakra jellemző, hiszen legtöbbször ők a vagyon és a hatalom birtokosai és őrzői. A legutóbbi évszázad nőmozgalmai azonban megrendítették a férfiak hatalmát és riválisaikká, versenytársaikká tették a nőket, ami mindkét oldalon a féltékenységi hajlam erősödésével járt. **Ernest Borneman** (1986) szerint a féltékenység az elmúlt évtizedekben módosult, újszerűvé vált, s ez abból adódik, hogy a nemek között növekszik a bizalmatlanság és versengés, a hagyományos nemi szerepek megváltoznak és összemosódnak; nyíltabbá válik a homo- és biszexuális orientáció, valamint a külső kapcsolatok; a férfiak egyre jobban szoronganak dominanciájuk elvesztése és szexuális potenciázavaraik miatt stb. Mindezek következtében a féltékenység „fertőző”: könnyen átragad a partnerre vagy másokra. Magyarázatában Borneman szerint nem az egyénből vagy a párkapcsolatból kell kiindulni, hanem a **patriarchális társadalmi konvenciókból**. Kialakulásának folyamata nyilván a kora gyermekkorban kezdődik, tehát infantilis, regresszív jellegű, de kiküszöbölni csak a konzervatív morál megváltoztatásával lehet.

Rudolf Dreikurs (1969) a „házasságról, mint kihívásról” szóló könyvében külön fejezetet szánt a féltékenységnek. Ebben részletesen elemzi a „hűség” problémáját, amely szerinte irreális elvárásokon alapul, mert figyelmen kívül hagyja a szexuális változatosság eredendő igényét. A féltékenység lehetséges funkciói közül négyet említ. Az első az **önbizalomhiány kompenzációjával** függ össze. Hiszen amíg nem kételkedik valaki önmaga képességeiben és vonzerejében, addig nem lesz féltékeny. „Akkor leszünk féltékenyek, ha attól félünk, hogy valaki más többet tud nyújtani a partnerünknek... emiatt gyanakodunk, s ezzel még bizonytalanabbá tesszük helyzetünket a kapcsolatban...” (140. old.) A féltékenység másik két funkciója a **figyelem-felkeltés és hatalomszerzés**: ez a bizonytalanság és csökkentértékűségi érzés kompenzációja. „Aki bizonytalan abban, hogy eléggé szeretik és becsülik, az folyton a teljes

odaadás bizonyítását igényli. Erre a féltékenység nagyon alkalmas.” (142. old.) Ha ez sem használ, akkor a féltékenység a *bosszú* funkcióját tölti be

A romantikus szerelem-felfogást az *illúziók és a túlfűtöttség* jellemzi, s ez többnyire a megelőző magányosság és érzelmi-szexuális kiéhezettség következménye. Persze más tényezők is hozzájárulhatnak a szerelem szenvedélyességéhez, például a bizonytalanságérzés, a belőle fakadó, erős kapaszkodás- és függőségigény stb. Ezek a különböző forrásból származó indulati feszültségek egy idealizált partner köré összpontosulnak. Illúzió például, hogy a szerelmi partner az „Igazi”, akitől életünk végéig mindent megkaphatunk, ami egy hozzánk illő, tökéletes partnertől elvárható. ***A romantikus felfogás tulajdonképpen misztifikálja a szerelmet. Rejtélyes hatalomnak tünteti fel,*** ami befolyásolhatatlan és irracionális. Különös módon a freudizmus, a pszichoanalízis is hozzájárult bizonyos romantikus illúziók terjedéséhez. Például azzal, hogy mindenféle szeretetet a nemi „ösztönenergia”, a libidó megnyilvánulásának tartott, így azonosította a szerelmet a nemi vágygal. Másrészt a libidó mennyiségi korlátozottságáról szóló - azóta megcáfolt - freudi tétel alátámasztotta azt az előítéletet, hogy egyszerre csak egy partnert szerethetünk igazán. S hűséges csak az lehet, aki kizárólag egyetlen partnert szeret. ***Erich Fromm*** (1959) a szeretet művészetéről írt könyvében megállapítja: „Aki csak egy embert szeret és mindenki más iránt közömbös, annak a szeretete nem szeretet, hanem szimbiotikus kötődés, vagy kiterjesztett egoizmus. A legtöbb ember azt hiszi, hogy a szeretetet a tárgy és nem a képesség határozza meg. Sőt, azt hiszik, hogy szeretetük intenzitásának bizonyítéka, ha egy „szeretett” személyen kívül senki mást nem szeretnek.” (69. old.) Fromm hozzáfűzi: ez olyan, mintha valaki kijelentené, hogy azért nem sikerül festenie, mert „még nem találta meg a lefestendő tárgyat.”

A probléma gyökere abban van, hogy ***a házastársi hűséget sokan összetévesztik a szexuális kapcsolat kizárólagosságával. Holott a kettő nem feltétlenül esik egybe.*** Hűségre akkor is szükség van a házasságban, ha a szenvedélyes szerelem már elmúlt. A hűség: egyfajta lelki beállítottság, ***elkötelezettség*** valaki vagy valami iránt. Feltételez bizonyos lelki stabilitást, megbízhatóságot, de nem feltétlen velejárója a kizárólagosság. Például hű barátai lehetünk több embernek is, ha az érdekeik összeegyeztethetők. Ugyanez érvényes a házastársi hűségre is, hiszen ***a szerelem elmúltával a házasság is a barátság egy formája.*** A hűség hagyományos felfogása ellentétes azzal a lélektani törvényszerűséggel, hogy ***érzelmeket és vágyakat nem lehet kikényszeríteni,*** parancsszóra létrehozni. A nő testi odaadását ugyan lehet, de ez a megerőszakolással vagy a prostitúcióval egyenlő. Emellett a kikényszerített odaadás előbb-utóbb szexuális zavarokat idéz elő.

Végeredményben a hűség hagyományos felfogása ***Borneman, E.*** (1986) szerint napjainkra tarthatatlanná vált. Egy olyan norma, amelyet az érintettek többsége rendszeresen megsért, teljesen elveszti hatékonyságát. ***A hűség, mint kizárólagosság, valójában sohasem funkcionált jól,*** mivel mesterkélt és túlságosan korlátozó, hatalmi célokat szolgáló volt. A hűség fogalma ezért ***átértelmezésre szorul.*** Lényege ugyan valamilyen ***elkötelezettség,*** ám hogy ez mire irányul és milyen mértékű, az nagyon különböző lehet, s nem feltétlenül jelent teljes kizárólagosságot és merev, állandó korlátozottságot. Napjainkban új típusú elkötelezettségek jönnek létre, amelyek igyekeznek alkalmazkodni az egyéni igényekhez, s kifejezetten ezek kielégítésére, így a ***személyiségfejlődés kölcsönös elősegítésére*** irányulnak. A kizárólagosság sem érzelmi, sem szexuális vonatkozásban nem szerepel a korszerű elkötelezettség tartalmában, tehát viszonylag nagy fokú szabadságot biztosít a partnerek számára, feleslegessé téve a féltékenységet. (Lásd 7. Dokumentum)

Legalábbis elvileg ez tűnik meggyőzőnek, bár a szakemberek körében sincs egyetértés a féltékenység funkcióit illetően. A már említett „evolúciós pszichológia” képviselői, pl. **D.M. Buss** (2000), akinek erről szóló könyve magyarul is megjelent (2002), a féltékenységet ugyan veszélyes szenvedélynek, de mégis szükségesnek és természetesnek tartják, mert „rendkívül hasznos módja az intim kapcsolatokat fenyegető veszélyek megközelítésének.” (55. old.) Szerintük ugyanis „a féltékenység lényege az elemi védekezés: koevolúciós válasz a társ fenyegető hűtlenségére illetve távozására.” (60. old.) Buss tulajdonképpen a **legkonzervatívabb nézeteket próbálja igazolni**; például a féltékenység hiányából „a kapcsolat sekélyes voltára”, pontosabban a „szerelem hiányára” következtet. A féltékenységet „remekbe szabott adaptációs mechanizmusnak” tartja, amely „kiválóan szolgálta őseink érdekeit” és ma is szolgál bennünket. Éspedig azzal, hogy érzékennyé és **gyanakvóvá tesz** a partner viselkedésével és esetleges vetélytárs(ak) feltűnésével kapcsolatban, s a „fenyegetettséget elhárító viselkedésre” ösztönöz. (43. old.) Hogy ez a viselkedés aztán tönkreteszi a kapcsolatot, azt a szerző nem feltételezi.

Pedofília, incestus, gyermekprostitúció

A szexuális erőszak és visszaélések különféle formáiról napjainkban is elég sok szó esik, mert változatlanul gyakran előfordulnak. „Nemi erőszaknak” régen inkább csak a kieroszakolt közösülés számított, napjainkban viszont a szexuális érintkezés bármilyen formája (orális, anális vagy manuális) erőszakolás esetén egyaránt büntetendő cselekmény, mert nemcsak testileg, hanem *lelkileg is* súlyosan károsíthatja az áldozatot. Ma már az is büntetendő, ha a férj megerőszakolja a feleségét (csak éppen alig akad feleség, aki emiatt bírósághoz mer fordulni és bizonyítani is tudja). De akár házasságról, akár prostitúcióról van szó, az erőszaktevők túlnyomórészt férfiak, az áldozatok pedig nők, vagy (mindkét nemű) gyermekek.

A **nők elleni nemi erőszak** sajátos esete Afrikában és egyes arab országokban szokásos, ahol a serdületlen lányok nemi szervét *megcsonkítják* (a csikló és a kisajkak kivágásával stb.), hogy biztosítsák szüzességét a férjhez menésig. Ez még ma is több, mint százmillió nőt érint és súlyos károkat okoz az érintetteknek, hiába tiltakozik ellene a civilizált világ. A fejlett, nyugati országokban a prostitúción és a házastársi szexuális erőszakon kívül leggyakoribbak a **szexuális zaklatások**, éspedig az erogén zónák és egyéb intim testrészek érintésének, vagy sértő megjegyzések, trágár szexuális utalások formájában. Ezek - különösen ismétlődések esetén - traumatikus hatással lehetnek az érintettekre.

A kifejezett fizikai vagy verbális nemi erőszak mellett ugyancsak sok kárt okozhatnak a **szexuális visszaélések**, különösen, ha azok gyermekekre irányulnak a felnőttek részéről. **I. Johns** (In: Szilágyi V. (szerk.), 2004) szerint a gyermekek szexuális bántalmazása egy felnőtt kielégítését szolgáló szexuális cselekményekbe vagy pornográf felvételek elkészítésébe való aktív bevonásukat jelenti. A gyermek ugyanis nincs abban a helyzetben, hogy megfelelően értékelt információk birtokában, szabadon hozzájáruljon a szexuális tevékenységhez és felismerje annak káros következményeit. **A felnőtt ilyenkor kihasználja a gyermek függő helyzetét**, és sexualizált formában elégíti ki annak elismerés és gyengédség iránti vágyát. A gyermekkor és felnőttkor életkori határát nem egységesen állapítják meg minden társadalomban, bár felnőttnek többnyire a 18 éves felüliek, gyermeknek pedig a serdülőkor előttiiek számítanak. A gyermek „önkéntes beleegyezése” vagy ajánlkozása ritkán számít enyhítő körülménynek, hiszen egy ismerős vagy rokon felnőtt a benne megbízó gyermeket elég könnyen befolyásolja.

A szexuális bántalmazások és visszaélések ritkán derülnek ki, mert az érintettek igyekeznek azokat titokban tartani. Az előfordulások gyakoriságáról inkább csak becslések vannak, amelyek szerint többször annyi a ki nem derült eset, mint amennyi kiderült; ez utóbbiak a lányoknál 20-30%, a fiúknál 8-10% körül vannak. A szexuálisan visszaélő felnőtteket a **legkülönbözőbb tényezők motiválhatják** a visszaélésekre, ám ezek között csak egyik az ún. **pedofil hajlam**, vagyis felnőtt partner helyett gyermekkorú partnerek kényszeres kedvelése és keresése. Ezek többnyire férfiak, akik pszichoszexuális fejlődésükben infantilisak maradtak, felnőttekkel szemben gátlásosak, a gyermekekkel viszont könnyen szót értenek, s velük kezdenek szexuális játékokat. Ezt megkönnyíti, hogy rendszerint a foglalkozásuk is a gyermekekkel kapcsolatos: nevelők, papok, gyermekfelügyelők stb. S mint ilyenek, jól ismerik a kiválasztott gyermeket, akivel bizalmas, „baráti” viszonyt ápolnak, s gyengéd érzelmeket fejeznek ki. (tipikus esetet mutat be V. Nabokov: „Lolita” c. regénye, amelynek férfi főhőse szerelmes a serdületlen lánykába.)

A pedofília sajátos formája az ókori görögöknél szokásban volt és elfogadott **pederasztia**, amely egy felnőtt férfinak egy tizenéves, serdülő fiúval folytatott szerelmi viszonyát jelenti, amely egyben tanító-tanítvány viszony is volt. A pedofil kapcsolatok többnyire nem jutnak el a közösülésig, hanem csak olyan, petting-szerű játékokból állnak, mint a nemi szervek simogatása vagy szájjal ingerlése. Az ilyen játékok aztán hosszabb időn keresztül ismétlődhetnek. Ha a szülő véletlenül tudomást szerez a visszaélésről, gyakran nem mer feljelentést tenni, a bizonyítás hiányától és a botránytól való félelmében. Ha ez mégis megtörténik, a sorozatos kihallgatások és megszégyenítések gyakran több kárt okoznak a gyermeknek, mint maga a szexuális visszaélés, aminek tiltott voltáról esetleg fogalma sem volt. A pedofil hajlam csak nehezen, hosszas egyéni és csoportpszichoterápiával gyógyítható, amire különlegesen képzett szexuálterapeuta team kellene (a börtönbüntetés ugyanis senkit sem gyógyít meg).

A szexuális visszaéléseket átélt gyermekek többnyire nem tudnak közvetlenül és spontánul beszélni élményükről, mert a visszaélőnek titoktartást ígértek, s félnek tőle. A szülőnek vagy szakembernek tehát fel kell ismerni a gyermek öntudatlan jelzéseit; a magatartásbeli változásokat és a pszichoszomatikus tüneteket. **A szexuálisan bántalmazott lányok többnyire visszahúzódnak, hallgatagok lesznek**, a fiúkra inkább exhibicionista viselkedés jellemző. Általában nem tudják fölmérni, hogy mi történt velük, nem nagyon értik, s ezért tehetetlennek érzik magukat. Ha a családban, egy családtag részéről történik a visszaélés, akkor **incesztusról** (rossz magyar szóval **vérfertőzésről**) beszélünk, amely egy szülő és serdületlen gyermeke (többnyire az apa és kislánya) közötti szexuális kapcsolatot jelent, bár ez is ritkán terjed a közösülésig. Ez akár évekig tarthat és komoly lelki traumát okoz a gyermeknek. Az ilyen apák többnyire nem pedofilek, hanem a feleségükkel megromlott szexuális kapcsolat miatt használják „pótpartnerként” a lányukat. Eleinte büntudatuk van emiatt, de később ezt elfojtják, és gyakran hallgatólagos büntársukká teszik a családtagokat, akik a botránytól és családbomlástól való félelmükben szintén elfojtással élnek. (Ilyenkor elsősorban családterápiára lenne szükség.)

Az incesztusban **önként vagy kényszerből résztvevő gyermeklány nem prostituált, de azzá válhat**, ha megszokta, hogy bármikor átengedje testét egy „tekintélyszemélynek”, akitől függő helyzetben van. A **gyermekprostitúció** esetén a fejletlen lány közvetlen fizetség fejében bárkinek átengedi a testét, „szexuális szolgáltatást” teljesít, mert neki vagy családjának pénzre van szüksége. Ez ma főleg Keletázsiaiában és az ún. harmadik világ országaiban fordul elő, a legszegényebb néposztályok körében. Ügyfeleik a turisták, köztük főleg a pedofilek. Az ilyen lányok rendszerint később is prostituáltak maradnak és elzülленnek, drogfüggökké és kiszolgáltatottá válnak a nemi úton terjedő fertőzéseknek. E. J. Haeberle szerint a jelenség csak a nyomor felszámolásával szüntethető meg. Ha nem is ilyen mértékben, de nehezen

feldolgozható lelki traumával jár a *gyermekpornográfia*, pontosabban az abban való aktív (vagy passzív) részvétel, akár a szülők tudtával (pénzkereset céljából), vagy anélkül történik. Az olyan képeket, filmeket, amelyek meztelen, maszturbáló vagy egymással szex-játékokat játszó gyermekeket mutatnak, többnyire pedofilek veszik. A felnőtteknek szánt pornográfia egyébként Eschenbach, J. (1990) vizsgálatai szerint főleg a szexuális izgalom felkeltését és erősítését, valamint a változatosságigény kielégítését szolgálja.

Petra Milhoffer (In: Szilágyi V. (szerk.) 2004) szerint „ha a családban vagy szorosabb rokoni körben kerül sor a visszaélésekre, az érintett gyermekek folyamatos tehetetlenséget, félelmet és magányt élnek meg. Hiszen a közeli rokonokat, szülőt nem tettesnek, hanem védelmezőnek és barátoknak tekintik. Ez teszi nehezzé a védekezést... ha megpróbálják valakinek bizalmasan feltárni az esetet, átnéznék fölötte, nem hisznek nekik. Ezért... visszahúzódnak önmagukba, elhatárolódnak az érzéseiktől és a testüktől, bűnösnek és tisztátalannak érzik magukat... A tünetek skálája széles: depresszió, iskolakerülés, alvási és étkezési zavarok, drogfogyasztás, öngyilkossági kísérletek...” (147. old.) (Lásd az 1,14,15. Dokumentumokat)

9. Szexuális egészségvédelem és terápia

Könnyű belátni, hogy a szexuális egészség védelméért és a szexuális zavarok megszüntetéséért a szexuálpszichológia tehet leg többet. Döntő szerepe lehet a prevenció, vagyis az átfogó és intézményes szexuális nevelés megalapozásában, a (pszicho)szexuális fejlődés zavarainak felismerésében és hatékony gyógykezelésében. Ezért indokolt, sőt, a társadalom számára nélkülözhetetlenül szükséges, hogy minden érintett, legfőképpen pedig a leendő és működő pedagógusok és egészségügyi szakemberek elsajátítsák és alkalmazni tudják a szexuálpszichológia korszerű ismereteit.

A (pszicho)szexuális fejlődés zavarainak felismerése

Aki elég jól ismeri az ember szexuális ontogenezisének az adott társadalmi viszonyok között egészségesnek tekinthető folyamatát, annak nem okoz különösebb nehézséget e fejlődés zavarainak felismerése (vagy legalábbis a zavar fennállásának valószínűsítése és szaksegítség igénybe vétele). A pontos diagnózis, de különösen a terápia természetesen már a szakemberek feladata. A **prevenció** viszont mindazoké, akik önmaguknál vagy a rájuk bízottaknál találkozhatnak szexuális zavarokkal és megelőzhetik vagy megfelelő kezeléshez segíthetik azokat.

A zavaroknak és azok esetleges veszélyeinek felismerése elég komplex feladat; egy tankönyv is csak a fontosabbakra hívhatja fel a figyelmet, a születéstől a felnőttkorig tartó fejlődésben. Az egyéni szexuális fejlődés szempontjából döntő hatású, legelső feladat a gyermek biológiai nemének pontos megállapítása, mert az esetleges tévedést később nehéz korrigálni. Nemcsak a pszichoszexuális, hanem az egész személyiségfejlődés alakulására nézve fontos, hogy az első éveikben van-e a gyermeknek állandó, szeretetteljes gondozója, aki testi és lelki szükségleteit időben kielégíti, majd teret enged önállósági törekvéseinek. A **kisgyermekkorban** megtörténik-e a nemi identitás megalapozása és a nemek különbségeinek tudatosítása. Az **óvodáskorban** kialakul-e és hogyan oldódik meg az „Ödipusz-konfliktus”, a gyermek identifikálódása azonos nemű szülőjével. Pozitíven reagálnak-e a gyermek nemiséggel kapcsolatos kérdéseire, esetleges maszturbációjára, vagy pajtása iránti „szerelmére”? Ez utóbbiak különösen fontosak, mert sokszor nem csak a szülő, hanem az óvónő is negatívan reagál, s ezzel kárt okoz a gyermeknek.

A **kisiskolás korú** gyermek milyen szexuális ismeretekkel rendelkezik, azok honnan származnak és reálisak-e? Tisztában van-e a gyermeknemzés, a szexuális izgalom és kielégülés fogalmaival, továbbá a szexuális visszaélések lehetőségével és az ellene való védekezés módjaival? Résztvett-e hasonló korúakkal különböző szexuális játékokban, s azok hogyan hatottak rá? Mit tud a serdülésről, annak testi változásairól és veszélyeiről? A **serdülőkorba érve** nem éri-e meglepetésként a pollúció és a menarche; a nemzőképesség bekövetkezése és a szexuális fogékonyság hirtelen megnövekedése? Nem törekszik-e (nevelési hatások következtében) szexuális kíváncsiságának és igényeinek elfojtására; megkezdte-e (ill. folytatja-e) a maszturbációt, s nincs-e miatta bűntudata; ha fiú, nem siet-e el az öningerlést, nem szokja-e meg a túl gyors kielégülést; ha lány, ki tudta-e alakítani saját orgazmuskészségét? Milyen fantáziái vannak a maszturbációk során: reális, heteroszexuális, esetleg homoszexuális vagy deviáns jellegűek? Milyen a szexuális beállítottsága, milyen szintű a szerelmi képessége? Hol tart az önállósodásban, a szülőkről való érzelmi leválásban; milyen a referencia-csoportja, kik a barátai? Van-e elegendő ismerete a fogamzásgátlásról és a nemi úton terjedő fertőzések elkerüléséről? Nem érték-e szexuális traumák?

Az **ifjúkor** a szerelmek és együttjárások időszaka; akinél ezek hiányoznak, annál felmerül valamilyen pszichoszexuális zavar megjelenése. A testi érés késése (*pubertas tarda*) pszichoszexuális retardációval is együtt járhat, ám ez az *akcelerációhoz* is társulhat, ha a szexuális igények kielégítése akadályokba (gátlások, partnerhiány stb.) ütközik. Fontos tisztázni, megtörtént-e a szülőkhöz való viszony baráti jellegűvé alakítása, kialakult-e a szerelem, a partnerkeresés igénye; milyen hatása van a pornográfiának és a prostitúció jelenségének? Hogyan értékeli eddigi szerelmeit, csalódásait, szexuális élményeit? **A pszichoszexuális fejlettség fontosabb adatai az iskolában is begyűjthetők**, pl. az alábbi kérdőívvel:

„A szexuális kultúra szükségességének felméréséhez kérem a segítségedet, az alábbi kérdések megválaszolásával. Névtelenül válaszolhatsz, több száz társaddal együtt, válaszaidat bizalmasan kezelem, csak a válaszok összesítése érdekelt. Ahol válaszlehetőségek vannak, a kiválasztottat húzd alá.

1. Általában nehezedre esik-e a szexualitással kapcsolatos dolgokról beszélni?

Igen, mert erről nem illik beszélni
Attól függ, hogy kivel és milyen helyzetben
Nem, mert ez is fontos része az életemnek

2. Mennyire tartod magad tájékozottnak, felkészültnek a nemi élet terén?

Semennyire - egy kicsit - közepesen - teljesen

3. Honnan szerezted ismereteidet a nemi életéről?

Anyámtól/apámtól - barátomtól/barátnőmtől - iskolai felvilágosító előadásból
Orvostól/pszichológustól - könyvekből/cikkekből - ill.: .....

4. A nemi élet milyen formáit ismered?

Hallomásból, olvasmányokból: .....
Tapasztalatból: .....

5. Milyen problémáid vannak (voltak) a szexualitással kapcsolatban? (Amit szívesen megbeszélnél valakivel): .....

6. Kihez fordultál (vagy fordulnál) tanácsért ilyen problémák esetén?

7. Milyen fogamzásgátló (családtervezési) módszereket ismersz? (Sorold fel őket)
  8. Honnan szereztél róluk tudomást?
  9. Szerinted melyik a legjobb fogamzásgátló módszer?
  10. Milyen, nemi úton terjedő betegségeket ismersz? (Sorold fel őket)
  11. Ezek közül melyiket nem lehet biztonságosan gyógyítani?
  12. Hogyan lehet megelőzni az ilyen betegségeket?
  13. Szerinted van-e a szexualitásnak elsajátítható kultúrája? Kell-e tanulni a szexet?
  14. Milyen intézkedéseket javasolnál a szexuális kultúra terjesztésére?
- (Alap-adatok: életkor, nem, vallásosság, szülők iskolai végzettsége)

Iskolában a **pszichoszexuális nevelési szint** vizsgálatának lényege a szexuális beállítottság és a fiúk-lányok egymás közti viselkedésének tervszerű megfigyelése. Ennek 3 fázisa: a megfigyelés előkészítése; a megfigyelés, az adatok rögzítésével és az adatok feldolgozása, értékelése. A viselkedés fontosabb mutatói: 1. A társas viselkedés általában, s főleg a másik nemmel kapcsolatban, 2. a nemiséggel kapcsolatos kifejezések és kérdések jellege, 3. részvétel és reagálás a szexuális témájú beszélgetésekben.

A **felnőttkort elérteknél** természetesen más szempontok is előtérbe kerülnek. Az egyik legfontosabb, hogy volt-e és van-e szerelmi és szexuális kapcsolata, s az milyen volt és mennyi ideig tartott, miért és hogyan szakadt meg, milyen tanulságai vannak? A meglevő kapcsolat milyen jellegű, mennyire kielégítő (kölsönösen), milyen problémákkal jár és mi a szándéka vele? Tervez-e házasságot vagy együttélést, milyen elvárásai vannak, akar-e gyermeket vállalni (mikor és hányat); s érettnak tartja-e magát a párválasztásra, a házasságra és szülésre? Természetesen sok más szempontból is meg lehet közelíteni a felnőttkori pszichoszexuális fejlettséget és annak esetleges problémáit, például az esetleges szexuális funkciózavarok, vagy a féltékenységi hajlam vonatkozásában stb.

Prevenció: átfogó és intézményes szexuális nevelés

A szexuálpszichológia egyik fő funkciója a pszichoszexuális fejlődés elősegítése, vagyis a tervszerű szexuális nevelés megalapozása. Átfogó és intézményes szinten hazánkban ez eddig hiányzott. Elsősorban a születésszám erős csökkenése, a művi abortuszok és a válások magas aránya hívta fel a figyelmet a szexuális nevelés hiányából adódó problémákra. 1973-ban született egy „népesedéspolitikai kormányhatározat”, amely előírta a **„családi életre nevelés”** bevezetését az állami oktatás minden szintjén. Ez jó célkitűzés lett volna, ám sajnos, elfelejtették felkészíteni a pedagógusokat erre a feladatra. Így többnyire csak annyi maradt meg ebből az általános iskolák felső tagozatain, hogy időnként meghívtak egy orvost, vagy más egészségügyi szakembert, hogy tartson egy „felvilágosító órát” a tanulóknak.

Ezen kívül napjainkban a biológia-oktatás keretében már szó esik a nemi szervekről és azok higiénijáról, de ennél tovább rendszerint nem mennek. Pedig a gyermekvállalási kedv megdöbbentő csökkenése, a népesség fogyása és egészségromlása, az alkohol és drogfogyasztás, valamint a szexuális funkciózavarok terjedése szükségessé tenné az egészségnevelés, s ezen belül a szexuális egészség védelmének intenzívebbé tételét. Ezt a célt szolgálná a **szexuálpedagógia**, a korszerű szexuális nevelés tudománya, amelynek saját elmélete, módszertana és gyakorlata van, s a legutóbbi évszázadban a szexuálpszichológiával és más szaktudományokkal szoros együttműködésben fejlődött.

A *szexuális nevelés* (vagy nemi nevelés) **célja a nemi szerepviselkedés pozitív irányú befolyásolása**, segítése. A tervszerű nemi nevelés nem pusztán tájékoztatás, felvilágosítás, hanem egyben a szexuális attitűdök, készségek és szokások alakítása is. Nem csak a szexualitás biológiai, hanem szociokulturális és pszichológiai dimenzióira is irányul, kognitív, affektív és viselkedési vonatkozásban egyaránt. Feladata elsősorban a (pszicho)szexuális egészség biztosítása, a modern szexuális kultúra átadása, s ezzel a harmonikus párkapcsolatok elősegítése. A nemeket nemcsak egyenjogúnak, hanem egyenrangúnak ismeri el, s minden téren a nemek esélyegyenlőségére törekszik.

Értékrendjétől és módszereitől függően a nevelés igen különböző lehet. A nemi nevelés típusai a nemiséggel kapcsolatos, alapvető beállítottságot fejezik ki. Ez a beállítottság lényegében háromfajta: pozitív, negatív, vagy semleges. Ennek megfelelően a szexuális nevelés három alaptípusát ismerjük: **1. a fejlesztő-segítő (progresszív), 2. a távoltartó-elnyomó (represszív) és 3. a magárahagyó-közömbös (passzív) nevelést.** Ez utóbbinak gyakori változata csupán tárgyilagos információkat nyújt, de minden értékeléstől, befolyásolástól, meggyőzéstől tartózkodik, s ezzel a nevelői felelősség elhárítását szolgálja.

A szexuális nevelésre vállalkozónak mindenekelőtt a **saját szexuális alapbeállítottságát** kell tisztáznia és szükség esetén módosítania. A progresszív szexuális nevelés négy alapvető feladata:

1. **Megbízható információk biztosítása** a nemiségről, beleértve a növekedést és fejlődést, a fajfenntartási funkciót, a nemi szervek anatómiáját és fiziológiáját, a maszturbációt és szeretkezést, a házasságot és családi életet, a terhességet és szülést, a fogamzásgátlást és abortuszt, a szexuális visszaéléseket és a nemi úton terjedő fertőzéseket stb.

2. **A szexuális értékrendek és attitűdök** megismerésének biztosítása, hogy a fiatalok ennek ismeretében alakíthassák ki saját, humánus értékrendjüket, s megértsék felelősségüket önmagukkal és másokkal szemben.

3. **Az intim kapcsolatlétesítés és fenntartás** készségeinek kialakításában és fejlesztésében segíteni a fiatalokat, beleértve a kommunikáció, a döntéshozatal és önérvényesítés képességeit. Ezáltal előkészíteni a felnőtt nemi szerepek elsajátítását, s képessé tenni őket a kölcsönösen örömszerző kapcsolatokra.

4. **A felelősségteljes szexuális viselkedés** gyakorlatának elősegítése; beleértve a tartózkodást az éretlen, túl korai nemi kapcsolatoktól, s a szexuális egészség védelmét a megfelelő óvszerek használatával. (Nem kívánt terhességek, nemi úton terjedő fertőzések és szexuális visszaélések elkerülése.)

Az ilyen nevelésnek természetesen igen korán kell kezdődnie - tehát nem tizenéves, hanem óvodás és kisiskolás korban, ahogyan az Nyugat-Európa legtöbb országában történik! -, s egyre magasabb szinten kell folytatódnia egészen a felnőttkorig. **A felnőtté válás két alapfeladata a pályaválasztás és a párválasztás sikeres megoldása. Ezek közül az utóbbira készít fel** a progresszív nemi nevelés, a **párválasztási érettség kialakításával.** Ez nem könnyű feladat, folyamatos és rendszeres nevelő munkát igényel, amire a nevelőket (elsősorban a pedagógusokat, de lehetőleg a szülőket is) ki kell képezni. Munkájuk csak akkor lehet eredményes, ha elsajátítanak egy szexuálszichológiai és -pedagógiai minimumot, hogy szavaik és viselkedésük összhangja folytán magatartásuk *kongruens* legyen.

A főbb szexuálterápiás irányzatok pszichológiája

A szexuális zavarok sokfélesége bizonyos fokig érthetővé teszi a terápiás megközelítések sokféleségét. Azonban ugyanazt a zavart is többféleképpen értelmezik a különböző szemléletek, s ez a gyógykezelési próbálkozásokat is egészen különbözővé teszi. A hagyományos, dualista szemléletből adódik, hogy a zavarok és betegségek vagy testiek, vagy lelkiek, s ennek megfelelően kezelendők. Az orvosi kóroktan (*medicinális etiológia*) szerint a szexuális zavarok túlnyomórészt organikus jellegűek, tehát különböző szervi elváltozásokra (fejlődési rendellenességek, hormonális zavarok, akut vagy krónikus betegségek stb.) vezethetők vissza. Ezzel szemben a szexuális viselkedés pszichológiai vizsgálata az utóbbi évtizedekben kimutatta, hogy a szexuális zavarok túlnyomórészt szociokulturális és interperszonális tényezőkből adódó, pszichoszexuális fejlődés-zavarok, amelyek hiányos vagy téves ismeretek és attitűdök, gátlások és fóbiás félelmek formájában nyilvánulnak meg.

E két, ellentétes megközelítést hivatott áthidalni a **pszichoszomatikus szemlélet**, amely egy sor betegségen kívül a legtöbb szexuális zavarnál is elsődlegesen pszichikus oki tényezőket talált, s kimutatta ezek döntő szerepét a később kialakuló, organikus elváltozásokban. Természetesen ez nem zárja ki az ún. *szomatopszichikus* összefüggéseket, amikor egy elsődlegesen organikus zavar, betegség vagy fogyatékosság hoz létre pszichikus zavart és szexuális problémákat (bár ez a gyakorlatban valószínűleg jóval ritkább). A történelmi áttekintésben láttuk, hogy a 19. században a szexuális zavarok kezelése jórészt orvosi, pszichiátriai módszerekkel történt. A 20. században először S. Freud és a **pszichoanalízis** próbált ezen változtatni, aztán a **behaviorizmus és a tanuláselmélet**, a különböző pszichológiai irányzatok kidolgozták a saját módszereiket. Ezek az irányzatok természetesen eltérő tényezőket tartottak legfontosabbnak, de sok mindenben egyetértettek. Például abban, hogy szexuális zavart kelthet a teljesítménykényszer, a félelem a kudarctól, a partnerek közötti bizalmatlanság vagy neheztelés, a túl sok belső feszültség, a túlzott elvárások stb.

Az 1970 körüli években döntő fordulatot hozott a szexuális funkciózavarok terápiájában W. **Masters és V. Johnson** (1970) laboratóriumi vizsgálatokon alapuló, viselkedésterápiás módszere, amelyet a *modern szexuálterápia kezdetének* tekinthetünk, s amelyet némileg továbbfejlesztve és a helyi viszonyokhoz alkalmazva ma is világszerte használnak. Ez a módszer egyértelműen **párterápiát** jelent, mivel a szexuális funkciózavarok párkapcsolatban jelentkeznek, tehát magát a *kapcsolatot kell vizsgálni és kezelni*. A párt egy **terapeuta-team** (férfi és nő) fogadja; mindegyikük az azonos nemű pácienszt képviseli, s vele könnyebben szót ért (azonkívül így az indulatáttétel is elkerülhetőbb). Az anamnézis-felvétel két alkalommal, több órában történik, s ennek során a terapeuták külön is foglalkoznak a pár tagjaival. A megbeszélések eredményeként mintegy „tükröt tartanak” a párnak, vagyis feltárják a zavar okait és a megoldáshoz szükséges, újszerű viselkedés gyakorlásának lehetőségeit.

E módszer egyik legjelentősebb továbbfejlesztése **H. S. Kaplan** (1974) nevéhez fűződik, aki a pszichoanalízis szemléletét igyekezett összekapcsolni a Masters-Johnson-féle párterápiával, s terápiás stratégiáját a tudattalan komplexusok és motívumok figyelembe vételével dolgozta ki. A szexuálterápia eszerint a pszichoterápiás intervenció különböző formáit használja fel, s ezeket „erotikus fókusz” gyakorlatokkal párosítja, amelyeket a pár otthon folytat és időről időre megbeszél a terapeutával. Az ilyen terápia nagyon **individualizált és flexibilis**; még „pótpartner” („betanító partner”) alkalmazását sem zárja ki.

A női szexuális zavarok megoldásában ugrásszerű javulást jelentettek az A. Kegel (1948) által javasolt hüvelyizom-gyakorlatok és a **Heiman, J.R. & LoPiccolo, J.** (1987) könyvében kifejtett „önsegítő programok”. Egy másik amerikai pszichológus, **J. Annon** (1976) pedig kidolgozta a szexuálterápia PLISSIT modelljét, amellyel szemléletesen kimutatta, hogy a

legtöbb szexuális probléma esetén nincs szükség intenzív terápiára; gyakran elég a megnyugtató, a célzott felvilágosítás is. Egy angol pszichiáter, **K. Hawton** (1990) a szexuálterápiáról írt könyvében a szexuálterápia élvonalába tartozó **J. Bancroft** (1987) és **Ph. Sarrel** (1979) módszereiből indul ki, bár hangsúlyozza, hogy nem egy irányzat elkötelezettje, hanem mindegyikből igyekszik kiemelni a hasznosíthatót (szemlélete azonban lényegében **kognitív-behaviorisztikus** jellegű). Hawton a szexuális zavarok okait három csoportba sorolja: 1. *Hajlamosító tényezők*; pl. a represszív, szex-ellenes nevelés, a hiányzó szexuális felvilágosítás, a korai traumák, nemi szerep-bizonytalanság stb. 2. *Kiváltó tényezők*; pl. partnerkapcsolati zavarok, irreális elvárások, hűtlenség, véletlen kudarcok, szülés, depresszió, nemi erőszak, krónikus betegségek. 3. *Fenntartó tényezők*: pl. félelem a kudartól, bűntudat, elhidegülés, előítéletek, teljesítmény-kényszer stb.

A német **B. Strauss** (1998) az általa szerkesztett könyvben a szexuális zavarok kezelését illetően **három új trendről** számol be: Az első a szexuális zavarok *medikalizálása*, vagyis gyógyszeres kezelése, valamint a szomatikus és pszichikus megközelítések közötti szakadék. Szerinte ez elegendő ok arra, hogy a pszichoszomatikus szemléletű terápiák nagyobb teret nyerjenek. Ezt elősegíti, hogy a szexuálterápiák különböző irányzatai egyre inkább *integrálódnak*, ami egyébként is általában jellemző a pszichoterápia fejlődésére. A terapeuták egyre nyitottabbá válnak az alternatív értelmezési és kezelési módokra, s nem ragaszkodnak mereven egy választott irányzat szemléletéhez.

A változás másik jellemzője egy **szemléletbeli áttérés** a „deficit-modellről” a kihasználható erőforrások, előnyök számításba vételére. Ez azt jelenti, hogy a terapeuta nemcsak az adott funkciózavarral foglalkozik, hanem egyre inkább felhasználja a kliens meglévő képességeit és lehetőségeit. Például feltárja és kihasználja a kliens életének olyan tényeit, amelyek erősíthetik önbizalmát és elősegítik szexuális problémájának megoldását.

De új trendnek tekinthető az is, hogy a terapeuták jobban figyelembe veszik a *változó társadalmi keretfeltételeket* és azok kihatásait a szexuálterápiára. Ez utóbbival egyébként a könyvben főleg **G. Schmidt** tanulmánya foglalkozik; szerinte a **„posztmodern szexuális viszonyok”** a nemek kapcsolatát kötöttségmentesebbé, egyenrangúbbá, kiszámíthatóbbá tették. Ezzel együtt azonban többféle szexuális életstílus szabadabban érvényesül, és a nemi szerepek is rugalmasabbá, sőt, felcserélhetőbbé váltak.

A B. Strauss által szerkesztett könyv 18 német szexuálterapeuta tanulmányait tartalmazza, így sokféle megközelítés és különböző szemléletek között válogathat az olvasó. A Strauss által írt egyik fejezet a szexuális zavarokkal kapcsolatos ellátási és továbbképzési problémákat, a másik pedig a funkciózavarok és szexuális devianciák kezelését tárgyalja, behaviorális és analitikus szempontok összekapcsolásával. G. Schmidt szerint ellentét alakult ki a „külső szexualizálódás” és a „belső deszexualizálódás” között; **egyrészt eláraszt bennünket a pornográfia, másrészt egyre több nőnek és férfinak nincs kedve a szexhez, terjed a „szexuális unalom”**. Magáról a pszichoszexuális terápiáról, ennek irányzatairól és problémáiról öt fejezet közöl gyakorlatias áttekintést. A legtöbb szerző egyetért abban, hogy a szexuális funkciózavarokat nem egyénileg, hanem a kapcsolatban, tehát **párterápia keretében** kell kezelni. Az eredményes kezelés előfeltétele a partnerkapcsolat stabilitása és a terapeuta által javasolt, viselkedésmódosító gyakorlatok komolyan vétele, rendszeres végzése. Sem külső kapcsolat, sem párhuzamos pszichoterápia nem folytatható. Az anamnesztikus interjúkat és terápiás üléseket célszerű magnószalagra rögzíteni (az utólagos értékelés és a szupervízió érdekében).

A korszerű szexuálterápiáról nagyon jó áttekintést ad **J. P. Wincze és M.P. Carey** (2001) könyve. Mindkét szerző pszichológus. Hangsúlyozzák, hogy sem a Viagra, sem más gyógyszer nem gyógyítja a párkapcsolati problémákat, a negatív szexuális szkripteket és

traumákat, s nem terjesztik a szexuális kultúrát sem. A kezelésnek tehát „biopszichoszociális” jellegűnek kell lennie, az újabb tudományos eredmények figyelembe vételével és felhasználásával. A szexuális zavarokat a DSM-IV., vagyis az amerikai diagnosztikai kézikönyv legújabb változata alapján kategorizálják, s a pszichoszociális és a biomedikális módszerek integrációját javasolják. A könyv magyar kiadását, sajnos, nem sikerült elérni; helyette azonban megjelent „A szexuális egészségvédelem szakkönyvei” sorozatban **E.J. Haeberle** „*Alapismeretek a szexuálterápiáról*” (2004) c. könyve, amely minden lényeges ismeretet tartalmaz a témáról. Azonkívül megjelent **Mórotz K. és Perczel D.** szerkesztésében a „*Kognitív viselkedésterápia*” (2005) c. könyv, amelynek 7. fejezete a szexuális zavarok kognitív viselkedésterápiájáról szól. Vagy ott van **R.J. Comer**: „*A lélek betegségei. Pszichopatológia*” (2000 c. könyve, amely szintén bőségesen tárgyalja a szexuális zavarokat és azok kezelését. (Lásd 16. Dokumentum) A korszerű szexuálterápia elsajátításához tehát elegendő, magyar nyelvű szakirodalom áll rendelkezésre.

Dokumentáció

1. Earle, R. - G. Crow: *Lonely All the Time* (In: Buda B.: Mentálhigiéné. 1994, Animula)

A kötet... a mai amerikai pszichiátria jellegzetes terméke. A nagyközönségnek szól, lényegében előkészítés arra, hogy az olvasók ismerjék fel magukon egy új nosológiai egység jeleit, tudják, mit kell tenniük, hova kell fordulniuk. Az új egység a „*sex addiction*”, amibe minden olyan szexuális viselkedésforma beletartozik, amit az egyén negatívnak, tünetinek értekel, amihez azonban kényszeresen és obszesszív módon ragaszkodik, amit ismételten csinál, miközben számára ez a magatartási megnyilvánulás hátrányos, veszélyes. A szerzők áldozat nélküli és áldozatra irányuló szexuális addikciókat különítenek el; a pornográf anyagok obszesszív használata vagy a kényszeres maszturbáció pl. „*victimless*” forma, míg az exhibicionizmus, vagy a kényszeres szexuális erőszak áldozatokat is involvál, tehát kriminológiai eset is.

A szerzők leírják az ide tartozó, különböző viselkedésformákat, amelyek között megtalálható a szexuálisan izgató telefonszolgálatok kényszeres igénybevitelétől az obszcén telefonhívási kényszerig vagy a kényszeres házasságtörésig mindenféle viselkedésforma. Mindenütt eseteket közölnek, rámutatnak, hogy általában traumatizált, személyiségfejlődésben arretzált, kiürült, depresszív dinamikájú személyiségekről van szó, akik számára a jellemző szexuális kielégülési forma egyfajta drog, amivel frusztrált szükségleteiket pótolják. Különösen élénken ábrázolják az eseteleírások e magatartásformák egzisztenciális és szociális ártalmait. Minden esetben megtalálják a szerzők az önértékelés zavarát, a jellegzetes kognitív mechanizmusokat, amelyek negatív „*self-talk*”-ban nyilvánulnak meg. (A szerzők e szerencsés, metaforikus kifejezéssel írják le a jellegzetes önminősítési folyamatokat.)

Érdekes az ún. *ko-dependenciák* leírása: ezek az állapotok nem egyszerűen a személyiség betegségei; ezek a személyközi környezetben és az intim kapcsolatokban jönnek létre, egyrészt a szülők hideg és traumatizáló viszonyulása, rendszerint a látszatot favorizáló, álpuritán nevelése, majd pedig a patológiás személyiség szerkezetnek megfelelően választott partner és a vele folytatott, kollúzív kapcsolat talaján jelenik meg a tünet, amit azután a partner viselkedése súlyosbít, fenntart, néha fázisosan „*triggerel*” is, vagyis bizonyos feszültségek, krízisek keltésén át kivált. A partner közben szenved és a ko-dependencián át maga is résztvesz az addiktív, obszesszív-kompulzív folyamatban.

A terápia a szenvedélybeteg számára komplex, főleg csoportterápiából, majd az AA csoportokhoz hasonlóan (ugyancsak annak 12 alapelve nyomán) működtetett önszorgító csoportok igénybe vételéből áll. Van azonban egy akut pszichoterápiás szakasza, amelyben a szerzők a dinamikus és kognitív pszichoterápia egyfajta fokális módszerét használják, és emellett itt a fő hatásmód a pár- és családterápia. Ebben történik a ko-dependens fél kezelése is, akivel külön is foglalkoznak. A szerzők vállalják a ko-dependens emberek önálló kezelését is, ha a partner nem vállalkozik az együttműködésre. A terápiás részek a könyv legjobb fejezetei. Nagyon sok jó gondolat, megragadó ajánlás található itt...

Az egész kötetből a terapeuták igen szimpatikus képpel kerülnek ki: humánusak, gondosak, törődők, módszereikben innovatívak, stílusuk érzelmeteli, de a humort sem nélkülözik. A könyv tehát kitűnő „self-help manuel”... amely alkalmas arra, hogy fellendítse a praxist, hiszen a szexualitással kapcsolatban nagyon sok tüneti önminősítés illetve problematikus viselkedésforma létezik. A szerzők még az egy-egy személyhez, mint szerelmi tárgyhoz való ragaszkodást is ide sorolják, így a „love sickness” súlyos esetei is e rendszerbe illőnek tűnnek.

Kétségtelen, hogy a terápiás gyakorlatban találkozunk ilyen esetekkel, és valószínű, hogy az addikciók illetve a ko-dependencia modelljében az esetek egy része jól gyógyítható illetve kezelhető (míg ezek az esetek a hagyományos pszichoterápiából kicsúsznak, az obligát antidepresszáns kezelés pedig... eredménytelen). Ugyanakkor kissé riasztó, hogy az ilyen betegségtani kategóriák hogyan „áramvonalasítják” az ilyen eseteket, és egyben hogyan járulnak hozzá az emberi problémák medikalizációjához...

Ezzel együtt a könyvet nálunk minden pszichiáternek és klinikai pszichológusnak el kellene olvasni..., hogy példát lásson, hogyan kell a művelt köztudattal párbeszédre lépni, de kissé a terápiás viszonyulás rugalmasságát, a pszichoterápiás módszerek jó eklekticizmusát is tanulmányozandó.

2. Haeberle, E.J.: A szexuáldiagnosztikai interjú (In: Alapismeretek a szexuálterápiáról. 2004, Animula & M.k.Al.)

A szexuális problémák megoldásához a terapeutának pontosan tudnia kell, hogy mik ezek a problémák. Általában nem elég a pácienseket kérni, hogy nevezzék vagy határozzák meg a problémáikat. Sok nő és férfi nem ismeri, nem érti testének működését, félreérti és eltorzítja tüneteit, vagy irreális elvárásai vannak. Ezért - kivéve, ha a probléma felvilágosítással vagy néhány egyszerű tanáccsal könnyen megoldható - szükség van részletes diagnózisra. A diagnosztizálás rendszerint két lépésben történik: 1. testi vizsgálattal és 2. részletes interjúval (szexuális anamnézis)... Az orvosok hajlamosak túlbecsülni a tisztán organikus okokat, a pszichoterapeuták viszont a pszichoszociális okokat becsülik túl. Valójában legtöbbször mindkét fajta ok hozzájárul a problémához. Mindenesetre érdemes és könnyebb először a lehetséges testi okokkal foglalkozni... sok szexuális problémát az egészség rossz állapota okoz, pl. a nemi szervek fertőzései vagy sérülések, keringési és érrendszeri problémák, degeneratív betegségek, diabetes és sok egyéb baj. Továbbá a betegségek kezelésére használt gyógyszerek, vagy az alkoholfogyasztás, a dohányzás és egyéb drogok károsíthatják a szexuális reagálást. Bármilyen pszichoterápiás kezelés megkezdése előtt ki kell zárni vagy meg kell szüntetni az organikus zavarokat.

A standard testi vizsgálat mellett sok terapeuta alkalmazza az ún. *szexológiai vizsgálatot*, vagyis a kliens szexuális reagálókészségét. Ha a terapeuta nem orvos, úgy rendszerint egy nőgyógyász segítségét kéri, ugyanis ez a vizsgálat a nők esetében fontosabb. Míg a legtöbb férfi jól ismeri saját szexuális reagálókészségét, sok nő viszont tájékozatlan nemi szerveinek

működése terén. A szexológiai vizsgálat segíthet nekik és a terapeutának a nő szexuális reagálókészségének megismerésében. Ez jórészt *Arnold H. Kegel* amerikai nőgyógyász kutatásain alapul. Az 1940-es években kidolgozott néhány könnyű gyakorlatot, hogy segítse a nőket az inkontinencia (akaratlan vizelés) ellenőrzésében. Ám ezekről a gyakorlatokról hamar kiderült, hogy a szexuális reagálást is könnyítik és erősítik. Kegel azonkívül talált néhány módszert a nők szexuális reagálókészségének mérésére is. [Lásd: Alapismeretek a szexuál-terápiáról, 111. old.]

... Az egészséges férfiaknál alvás közben, a rendszeresen bekövetkező, ún. REM (*Rapid Eye Movement*) fázisok során merevedések is vannak. Nyilvánvaló, hogy az akaratlan éjszakai erekciókkal rendelkező férfiaknál az erekciózavar testi oka kizárható. [A szexuális anamnézis felvételének technikáját a 20. század folyamán neves szexológus-kutatók dolgozták ki.] A siker érdekében a „szexuális történet” interjúnak az alábbi szabályokat kell követnie:

- *Minden vizsgálatat meg kell győzni a vizsgáló teljes megbízhatóságáról.* (Ez leginkább a válaszok kódolásával történhet, éspedig Kinsey „feltörhetetlen” kódjának adaptálásával, vagy a terapeuta saját ötletével. Így csak a terapeuta olvashatja a vizsgált szexuális történetét.

- *Mindenkit külön kell interjúolni.* Még a párok kikérdezésekor is külön kell megtudni mindegyiküktől a szexuális történetüket. Különbözőképpen ugyanis megpróbálhatnak elrejteni bizonyos tényeket vagy érzéseket a terapeuta és egymás elől.

- *Semmit sem kell feltételezni a kérdezett személyről.* A látszat csalhat. Ne tételezzünk fel egy „normális” szexuális viselkedést egy „normálisnak látszó” egyénről. Ne mellőzzünk kérdéseket, érdeklődjünk mindenről, s lehet, hogy meg fogunk lepődni.

- *A kérdező attitűdje legyen semleges, de általában támogató jellegű.* Ne befolyásolja se az, amit esetleg hallott, se valamilyen erkölcsi ítélet. Ez azt jelenti, hogy kontrollálja saját „testbeszédét” is, s ne mutasson meglepetést, helyeslő vagy helytelenítő véleményt hangsúlyokkal, szándékos vagy akaratlan gesztusokkal.

- *Az interjú feszültséget nem okozó, általános témákkal kezdődjön.* Aztán fokozatosan térjen át az intimebb témákra. Ez megnyugtatólag hat a kérdezetre és segít a bizalmas kapcsolat kiépítésében.

- *Az interjú semleges, tényközlő hangulatban történjen.* Így lehet megbízható adatokhoz jutni. A kérdések sorának megszakítása vagy túlságos lassítása megzavarja a kérdezett koncentrációját, s haszontalan kitérőkre és tagadásokra hangolja. A szexuális anamnézisnek sok területre ki kell térnie a kliens és a terápia érdekében. Részletes információkat kell gyűjteni legalábbis az alábbiakról:

1. *Személyes háttér* (Nem, életkor, iskolai végzettség, foglalkozás, kapcsolat a szülőkkel, testvérekkel és más rokonokkal, barátai, családi állapota, gyermekei, vallása, erkölcsi felfogása, érdeklődése, hobbijai, sportolása, betegségei vagy fogyatékosságai, gyógyszer-és/vagy alkoholfogyasztása, dohányzási szokásai stb.)
2. *Szexuális nevelése* (Kitől, mikor, milyen szexuális információkat kapott, milyen körülmények között?)
3. *Maszturbáció, fantáziálás és álmok* (Mikor, miről és milyen gyakran?)
4. *Szexuális élmények másokkal* (Mikor, kivel, milyenek és milyen gyakran? Hetero- és homoszexuális élmények? Közele rokonokkal?)
5. *Fogamzásgátlók használata* (Egyáltalán használ-e, melyet és mikor?)

6. Jelenlegi partnere (Mióta van? Tervei e kapcsolattal? Szexuálisan mennyire kielégítő?)
7. Házasságainak története (Szexuális kielégülései a házasságban?)
8. Házasságon kívüli szex (Kivel, mikor és milyen gyakran?)
9. Csoportszex (Mikor, milyen gyakran és milyen körülmények között?)
10. Prostitúció (Fizetőként vagy fizetettként? Mikor, hol, miért és milyen gyakran?)
11. Erotikus reagálások (Hogyan, mire, mikor?)
12. Nemi erőszak (Áldozat vagy/és elkövető? Milyen gyakran? Mikor, hol, kivel? Körülmények?)
13. Szexuális problémák és funkciózavarok (Milyenek, mikor, hol, kivel és milyen körülmények között?)

A szexuális anamnézis felvételének fő célja: pontos képet kapni az egyén szexuális viselkedéséről és problémáiról. A kérdéseket ezért úgy kell fogalmazni, hogy megfeleljenek a kérdezett életkorának, népi háttérének és képzettségi szintjének. Ehhez szükség lehet arra, hogy a kérdező valamilyen szlenget, utcanyelvet vagy egy sajátos zsargont használjon. A tudományos vagy orvosi kifejezéseket mindenképpen kerülni kell, kivéve, ha egy tudóssal vagy szakorvossal beszélünk. A kérdések közérthetőek, pontosak és félreérthetetlenek legyenek. Tehát ne legyenek homályosak, könnyen félreérthetők és ne sugalljanak bizonyos választ. Például bizonyos esetekben szükség lehet a családi háttér tisztázására, ám ez csak akkor sikerül, ha a kérdések pontosak.

Lényeges ismerni a házastársak szeretkezéseinek gyakoriságát, de a kérdésnek itt is pontosnak kell lennie. *Rossz:* Hetente hányszor fekszik le a feleségével? A válasz ugyanis ez lehet: Hetente hétszer (hiszen együtt alusznak). *Helyesen:* Hetente hányszor szeretkezik a feleségével? A válasz lehet pl.: Háromszor...

Fontos lehet tudni egy férfi homoszexuális kapcsolatairól, de nem sok derül ki erről, ha a kérdés sztereotip. *Rossz:* Homokos Ön? A valószínű válasz: Nem. *Helyesen:* Volt már szexuális kapcsolata egy másik férfival? A válasz lehet: Igen. Sok férfinak lehet szexuális kapcsolata más férfival, különböző körülmények között, bár nem tekintik magukat homoszexuálisnak illetve melegnek.

A szexuális történetek összehasonlítása: A pár két szexuális anamnézisének összehasonlítása nem csak a szexuális funkciózavarok lehetséges okaira, hanem a legkedvezőbb terápiára nézve is értékes következtetésekkel szolgálhat. Ez nem jelenti azt, hogy be kell számolni erről a párnak. Ám bizonyos esetekben hasznos lehet arra bátorítani a partnerek egyikét, hogy mondja el társának a korábbi szexuális történetének eddig titkolt részeit, Ez azonban mindig a kliens egyéni döntése legyen.

3. Strauss, B., D. Heim: Standardizált eljárások a szexuálpszichológiában (In: M. Szexológiai Szemle, 2000/3., 41-42. old.)

A szerzők a *Zeitschrift für Sexualforschung* 1999/2. számában megjelent tanulmányukban áttekintik az eddig megjelent és standardizált szexuálpszichológiai vizsgáló eljárásokat. Olyan kérdőívekről van szó, amelyek a szexuális beállítottságot, ismereteket, a viselkedést és fejlődést vizsgálják, beleértve a szexuális funkciókat és azok zavarait, sőt, a szexuális visszaéléseket és traumákat is. Az ismertetett eljárások legnagyobb részét angol nyelvterületről származnak. Közülük keveset használnak széleskörűen, bár legtöbbjük megfelel a pszichometriai

kritériumoknak. Áttekintésük lehetővé teszi a tájékozódást azok számára, akik empirikus szexológiai kutatást terveznek, akár szociálpszichológiai, akár klinikai jellegűt.

Az ilyen kérdőíves módszerek megbízhatóságát (reliabilitás) és érvényességét (validitás) már többen megkérdőjelezték (pl. U. Clement 1990, vagy J. Bancroft 1992), hivatkozva az elhárítás, szégyenlősség, felejtés, averzió, valamint a beállítottság és a viselkedés közti különbségek torzító hatására. Bancroft ugyanakkor a kérdőíves módszer előnyének tartja, hogy a szóbeli kikérdezéssel, vagyis az interjú módszerrel szemben kikapcsolhatóvá teszi a kérdezőbiztos befolyásoló hatását, azonkívül sokkal gazdaságosabb, és biztosítja a kérdezett anonimitását. (Viszont nem biztos, hogy a kérdezett jól érti a kérdéseket.)

Az áttekintésben felhasználták többek közt Davis, C.M. et al. (eds.): *Handbook of Sexuality-Related Measures* (1998) című könyvét, amely a legkülönbözőbb vizsgáló módszerek gazdag tárháza. Ám ezek közül csak az alkalmazások során bizonyítottan beváltakat vették át, a túl speciális kérdéseket (pl. transzvesztizmus stb.) vizsgálókat kihagyták. Az ismertetésben először röviden leírják a vizsgálat célját, szerzőit és módszereit, mindezt táblázatokban foglalva össze, majd a fejezetek végén egy-két tipikus kérdőívet részletesebben is bemutatnak.

A tanulmányban három nagy, több-oldalas és egy kisebb táblázat szerepel. Az első a szexuális beállítottságot, normákat és ismereteket vizsgáló kérdőíveket mutatja be, időrendben, 1967-től 1998-ig, közölve az eljárás nevét, szerzőjét, a kérdések számát és skáláit. A táblázat 38 kérdőívet sorol fel. Közülük három újabbat ismertet részletesebben: 1. A tizenévesek számára készített, hármass kérdőívet (Kirby 1998), 2. a férfi szerepnormák leltárát (Levant és Fischer 1998) és 3. a szexuális attitűdök leltárát (Patton és Mannison 1995). A második táblázat a szexuális viselkedéssel, élményekkel és fejlődéssel kapcsolatos kérdőíveket gyűjti egybe. 33 ilyen vizsgálóeszközt sorol fel, s közülük a következő hármat ismerteti: 1. Kérdőív a szexuális viselkedésről (Arentewitz et al., 1975), 2. a szexuális aktivitás kérdőíve (Byers & Heinlein 1989) és 3. a szexuális élettörténet kérdőíve (Cupitt 1998). Ez utóbbi a pszichoszexuális fejlődést vizsgálja.

A harmadik táblázat a szexuális funkcionálás és problémák kérdőíveit sorolja fel, összesen 61 ilyen kérdőívet. Közülük a szerzők már hetet ismertetnek bővebben: 1. A szexuális elégedettség indexét (Hudson et al., 1981), 2. egy impotencia-kérdőívet (Langer & Hartmann 1992), 3. a szexuális interakciók leltárát (LoPiccolo & Steger 1974), 4. a férfi szexuális funkciójának rövid urológiai leltárát (O'Leary et al., 1995), 5. a nemi vágy leltárát (Spector et al., 1996), 6. a férfiak szexuális funkcionálásának kérdőívét (Reynolds et al., 1988) és 7. a nők szexuális működésének indexét (Taylor et al., 1994).

A negyedik táblázat témája a szexuális visszaélés és erőszak. Ebben csak hét kérdőív szerepel, s közülük egyet ismertetnek. Ebből megtudjuk, hogy 26 kérdést tartalmaz, amelyekre ötpontos skála révén lehet válaszolni. A kérdőív az erőszakot elszenvedett lányok és felnőtt nők terápiájához nyújt segítséget, a következők tisztázásával: Van-e büntudatuk; túl tudják-e tenni magukat a sérelmen; nem érzik-e magukat stigmatizáltnak; bíznak-e még önmagukban és másokban; vállalják-e a női szerepeket; nem azonosulnak-e az erőszaktevővel stb. A tanulmányban közölt irodalomjegyzék kb. 150 tételből áll.

4. Mandel, K.H. et al.: Einübung der Liebesfähigkeit (1975, Pfeiffer V.)

„A szeretetkészség begyakorlásáról” szóló könyv alcíme szerint a *kommunikációs terápia gyakorlatait* mutatja be párok számára. Ez a könyv már a második kötete annak a műnek, amely kommunikációs és viselkedésterápia révén próbálja megkönnyíteni a partnerek együttélését. Sikerét mutatja, hogy néhány év alatt hét kiadásban jelent meg. Ennek folytán a szer-

zők egy intézetet alapítottak (*Institut für Forschung und Ausbildung in Kommunikations-therapie*), amely négyéves tanfolyamokat rendez orvosoknak és pszichológusoknak. Ez volt az első hivatalos házassági tanácsadói tanfolyam Európában.

Eredeti koncepciójukat a szerzők továbbfejlesztették, amennyiben pl. integrálták a pszicho-analitikus neuróziselmélet több megállapítását, vagy a rendszerelméletet. Az Előszó szerint a leírt gyakorlatokat esetleg szaksegítség nélkül is sikerrel alkalmazhatják a laikusok (a könyv tehát „*do it yourself*” jellegű). Különösen az általuk kidolgozott kérdőívet tartják „önkísérletre” alkalmasnak.; hangsúlyozzák, hogy a partnerek ezt külön töltsék ki, aztán beszéljék meg. A könyv első része a kérdőíven kívül „paradox szerep-játékokat” és „integrációs gyakorlatokat”, valamint izomkontaktus és bőrkontaktus gyakorlatokat mutat be. A második részben terápiás eseteket ismertetnek; a harmadikban pedig a kommunikáció-terápiás elmélet továbbfejlesztésének lehetőségeit tárgyalják, s rendszerüket a *pszichoterápiás irányzatok szintézisének* tartják.

A paradox szerepjáték lényege: szerepcsere egy konfliktus megvitatása során. Mindkét félnek úgy kell a másik szerepét játszania, amilyennek látni szeretné (tehát „magatartás-javaslatot” tehet), de figyelembe véve a partner érdekeit, igényeit, érzelmeit. A másik (vagy a terapeuta) közbeszólhat, ha úgy látja, hogy a magatartás-javaslat nem reális. Így mindketten megtudhatják egymásról, miért nem tudnak a kívánt módon viselkedni. Párokból álló csoportokban a résztvevők aktívan közreműködnek, ami projekciókra is alkalmat nyújt. Konfliktusok esetén a jelszó: „*Hát mondd meg, hogyan kellene ezt csinálnom!*” A kívánt cselekvésminta pozitív irányú változást motivál. Ha viszont valaki nem tud reális magatartás-javaslatot tenni, akkor nem tehet szemrehányást a másiknak. Paradox az, hogy nemcsak a saját, hanem a partner igényeit is képviselni kell, tehát empátiára van szükség.

Az „*integrációs gyakorlatok*” elvi kiindulópontja a kapcsolati zavarok két dimenziója: 1. Egy gyermeki vagy szülői beállítottság túlhangsúlyozása (regresszió vagy fixáció következtében), s ugyanakkor igény az érettebb magatartásra. Ez ambivalenciát, kettős kötést eredményez. 2. A neurotikus személyiségstruktúra reagálást befolyásoló szerepe: a skizoid sértő hidegséggel, a narcisztikus visszahúzóódással reagál; a depresszív tehetetlenül sopánkodik és vádolja magát; a kényszere elveken lovagol; a hisztériás mindent kiforgat stb. A terápia első lépése, hogy a partnerek tudatosítsák eltorzult elhárító mechanizmusait és hajlandók legyenek feladni azokat. Ezt lazítási gyakorlatokkal, a távolabbi következmények elképzeltetésével is igyekeznek elősegíteni.

Az „*izomkontaktus gyakorlatok*” az agresszív viselkedés és a szexuális zavarok kezelésének elemei a szerzők szerint. Gyakran kiderül ugyanis, hogy a konfliktusos pároknál alig kerül sor indulatkifejező, de *szabályozott testi kontaktusra*. Ezért jó, ha gyakorolják a következőket: játékos erőpróbaként különböző, együttes izomgyakorlatokat végezni 10-15 percen át, pl. egymást lefogni, mozgásában akadályozni (álló vagy fekvő testhelyzetben), miközben az aktívabb szerepet váltakozva játsszák. Fájdalmat nem szabad egymásnak okozni; ha mégis megtörténik, ezt előre megbeszélt módon jelezni kell, s azonnal abbahagyni. Az izommunkától kimerülnek, de indulatuk levezetődik, s a szerzők szerint a szexuális gátlások is oldódnak. Persze ez a módszer csak kisebb feszültségek levezetésére alkalmas, amelyek mögött nincs mélyebb konfliktus. A gyakorlatot először a terápiás ülésen vezetik le nekik.

A „*bőrkontaktus gyakorlatok*” emlékeztetnek a Masters-Johnson-féle „*sensate focus*” gyakorlatokra. A bőrkontaktus az embernél is primer szükséglet, ezt sokféle vizsgálat bizonyította. Ha ez a szükséglet gyermekkorban nem elégül ki (pl. túl kevés testi érintkezés az anyával stb.), akkor a simogatás szokatlanúvá válik. Sőt, érzelmi távolságtartás esetén akár kellemetlenné is válhat. De a túl sok simogatás is zavart okozhat; a telítődés folytán mene-

külésre késztet. A párkapcsolatban is előfordulhat, hogy kevésnek érzik a simogatást, vagy nem tudják élvezni. A terápiás ülésen ennek megbeszélése után simogatási gyakorlatokra kerülhet sor. Előgyakorlat: a saját kéz, vagy arc stb. simogatása. Aztán az egyik lefekszik, a másik mellé ül és simogatja a kezét vagy a fejét. A simogatott behunyt szemmel figyel az érzéseire. Később cserélnek. Beszélgetni nem szabad közben, legfeljebb kézzel jelezni, ha valami kellemetlen. Az esetleg kényelmetlen szituációt a terapeuta szuggesztív instrukciókkal igyekszik enyhíteni, s a végén megbeszéli velük a tapasztaltakat. A gyakorlatokat aztán otthon kell folytatni.

A bevezetőben említett, külön kitöltendő kérdőív az önismereten kívül a partner és a kapcsolat jobb megértését is szolgálja. A szokásos alapadatokon kívül az első nagy témakör: „*Jelenleg a következő problémákkal küszködöm:*” - s itt a felsorolt, kb. két tucatnyi lehetséges problémánál egy öt fokú skálán kell megjelölni, milyen mértékben zavaró a probléma. De van hely a listán nem szereplő gondok leírására is. Ezt követően kérdések szólnak arról, miben látja a problémák okát (pl. „Milyen összefüggést lát saját élettörténete és mai nehézségei között?”), aztán a partnerrel kapcsolatos kérdések következnek (mi tetszik benne és mi nem, miért és min kellene változtatnia stb.) Lényeges kérdés: „*Mit tudna saját magatartásán változtatni, hogy partnerkapcsolatát javítsa?*” Ha ugyanezekre a partner is külön válaszolt, a következő terápiás ülésen értékelik a válaszok különbségeit és megállapodnak a szükséges változtatásokban.

5. Fromm, E.: Die Kunst des Liebens (1959, Ullstein V., 171 p.)

A neofreudista szerző a könyv (magyarul: *A szeretet művészete*). Előszavában kifejti, hogy a szeretet és szerelem nem pusztán érzelm, aminek csak átengedjük magunkat; s nem lehet eredményes, amíg nem fejlesztjük személyiségünket kreatívvá, amíg nem tudjuk embertársainkat tisztelni. Kevesen képesek teljesen és igazán szeretni. A fő kérdés ezzel kapcsolatban, hogy **tanulható-e a szeretet?** A legtöbb embernek nem az okoz gondot, hogy tud-e szeretni, hanem az, hogy szeretik-e, és hogyan lehet „szeretetre méltó”. Ez utóbbi lényegét két dologban látják: a *népszerűségben* és a *sex appeal*-ben. Vagyis a szeretet számukra nem *képesség-probléma*, hanem a megfelelő, vonzó partner megtalálásának kérdése. Hogy mit tartanak „vonzónak”, az a divattól függ. „Két ember tehát akkor szeret egymásba, ha úgy érzik, hogy megtalálták a piacon fellelhető, legmegfelelőbb tárgyat, figyelembe véve saját csereértékük korlátait. A kiaknázható rejtett értékek - akárcsak a telekvásárlásnál -, ennél az üzletnél is jelentős szerepet játszanak. Olyan kultúrában, amelyben a kereskedői szellem uralkodik és amelyben az anyagi siker a legfőbb érték, valójában nem csodálkozhatunk azon, hogy az emberek közti szeretetkapcsolatok ugyanolyan jellegűek, mint amilyeneket az áru- és munkapiacra találunk.” (18. old.)

A szerelembes és élménye sokakat megtéveszt: azt hiszik, nem kell tanulni a szerelmet, mert az magától jön; holott a romantikus szerelem intenzitása többnyire csak a megelőző magányosság és szexuális kiéhezetség következménye. A tanulás két fő szakasza itt is az elmélet elsajátítása és a gyakorlatszerzés. Alapfeltétel a megfelelő motiváció, a szeretet- és szerelmi képesség fejlesztésének szándéka. Fromm szerint a szeretet *egzisztenciális probléma*. Az egyén különálló létezésének tudata a szorongás forrása; ezt a különállást pedig csak a *szeretet általi egyesülés* oldhatja fel. A magány és egyedüllét érzésének feloldását célozzák az *orgia-szerű élmények*: a tánc, a drogok, a szexorgiák stb. A kölcsönös szeretet nélküli nemi aktus azonban csak pillanatokra tudja áthidalni a két ember közti szakadékot.

A *konformitás-igénynek* is az egyesülési törekvés az alapja. A konformitás azonban nem jelent intenzív egyesülést, ami az ember legerősebb szükséglete, amely csak a szeretet és/vagy szerelem révén elégülhet ki. A szeretet éretlenebb formáit *szimbiotikus egyesülésnek* nevezhetjük. Ennek passzív formája az alárendelődés vagy mazochizmus; aktív formája a dominancia vagy sadizmus. Az előbbi be akar olvadni valakibe, az utóbbi pedig be akar olvasztani valakit önmagába. Az érett szeretet és/vagy szerelem viszont olyan egyesülés, amely *nem sérti az egyéni integritást és autonómiát*. A szeretet: *aktivitás és adás*; ez utóbbi az alkotó ember erejének kifejezője (mondhatni a potencia jele), ami örömet szerez.

A szeretetképesség szorosan összefügg a személyiség fejlettségével, a produktivitással, az önbizalommal és felelősségérzettel. *A szeretet: aktív gondoskodás arról, akit szeretünk!* Fromm szerint Freud tévedett, amikor a szeretetben kizárólag a „nemi ösztön” szublimált megnyilvánulását látta, s nem ismerte fel, hogy a nemi vágy éppen a szeretet és egyesülés vágyának egyik kifejeződése. Freud nem vette figyelembe a szexualitás pszichikus aspektusát, a férfi-női polaritást és ennek áthidalására való törekvést az egyesülés által. Ennek oka szerint valószínűleg Freud extrém patriarchalizmusa volt, melynek következtében feltételezte, hogy a szexualitás maszkulin jellegű; így a női szexualitás létezését jóformán el sem ismerte.

Fromm hangsúlyozza, hogy „aki csak egy embert szeret és mindenki más iránt közömbös, annak a szeretete nem igazi szeretet, hanem szimbiotikus kötődés, vagy kiterjesztett egoizmus. A legtöbb ember mégis azt hiszi, hogy a szeretetet a tárgy és nem a képesség határozza meg. Sőt, úgy gondolják, hogy szeretetük intenzitásának bizonyítéka, ha a „szeretett” személyen kívül mást nem szeretnek.” (69. old.) Épp ezért Fromm a szerelmet, mint kizárólagos szeretetet félrevezetőnek tartja. „Minthogy a szexuális vágy a legtöbb ember számára szorosan összefügg a szeretettel, könnyen arra a téves következtetésre jutnak, hogy ha testileg kívánják egymást, akkor szeretik egymást... Bár a szexuális vonzalom pillanatnyilag az egyesülés illúzióját kelti, szeretet nélkül eme „egyesülés” után is idegenek maradnak, akik épp olyan távol vannak egymástól, mint korábban.” (79-80. old.)

Fromm sokat elmélkedik az „isten-szeretetről”, amit szintén valamilyen egyesülési vágy megnyilvánulásának tart. De rámutat, hogy az egészséges önszeretet nem azonos az önzéssel; csak az tud mást szeretni, aki önmagát is szereti. Utal arra, hogy a bibliai tétel: *Szeresd felebarátodat, mint önmagadat!* - meg is fordítható (tehát önmagunkat is úgy kell szeretni, mint a társunkat). Aki önző, az nem szereti jól önmagát sem; de a „krónikus önzetlenség” is lehet neurotikus tünet. Megállapítása szerint „a leggyakoribb szexuális problémák tanulmányozása... azt mutatja, hogy az okok nem a megfelelő technika hiányos ismeretében, hanem azokban a gátlásokban rejlenek, amelyek a szeretetet lehetetlenné teszik... Ha egy szexuálisan gátolt ember meg tud szabadulni szorongásától vagy gyűlöletétől, s ezáltal képessé válik a szeretetre, úgy szexuális problémái megoldódnak; ha viszont nem, akkor a szexuális technika ismerete sem segíthet rajta.” (120. old.)

6. Berne, E.: Szex a szerelemben (1998, Osiris K., 253 p.)

A könyv eredeti, angol kiadása 1973-ban jelent meg; a magyar kiadás tehát 35 évet késett, s ezalatt sok minden elavult, amit a „game”-elmélet tranzakcióanalitikus megalapozója akkor leírt. Az Előszóból az is kiderül, hogy nem vette túl komolyan a témát, így beleesett a „szabadszájúság, fantáziálás és anekdotizálás csapdájába.” (16. old.) Sokszor inkább csak „szellemeskedik”; de azért vannak elgondolkodtató meglátásai. Például, amikor azt írja, hogy „minden emberben háromfelé húzó személy lakozik; csoda, hogy néha meg tudnak egyezni egymással.” (93. old.) S itt a „szülői”, a „felnőtti” és a „gyermeki” énéllapot ismertetése kö-

vetkezik, mert szerintem ezek határozzák meg az emberek élményeit és az egymással szembeni viselkedésüket. Érdekes, hogy a „begerjedéssel”, vagyis a szexuális izgalommal kapcsolatban főleg a fetisizmusról ír, amit „kora gyermekkorból származó imprintingnek” tart. „Az igazi fetisizstának... a fétis hiányában nem lesz erekciója.” (115. old.)

Fontosabbnak tűnő megállapítás, hogy „az igazi intimitás játszmáktól és kizsákmányolástól mentes, őszinte Gyermek-Gyermek kapcsolat... Egy intim kapcsolatban a felek visszatérnek eredeti, gyermeki állapotukba... Egyoldalú intimitásnál... csak az egyik partner hajlandó feltárulkozni, a másik nem.” (124-126. old.) A szexuális kapcsolat nem mindig jelent intim helyzetet. „...szerelmesnek lenni azt jelenti, hogy saját érdekeinket a szeretett személy érdekei mögé helyezzük. Ez különbözteti meg az igazi szerelmet minden más kapcsolattól.” (128. old.) A szexuális kapcsolatok ötféle típusát különbözteti meg: 1. ismerőssel folytatott, alkalmi szex, 2. munkatársi vagy hivatali szex, 3. tiszteletből fakadó vagy csodálatra épülő szex, 4. baráti szex, 5. intim szex. A házasságnak szerintem még több típusa van. Érdekes tétele, hogy „a válások elleni egyedüli orvosság a házasságok eltörlése.” (133. old.)

A **szexuális játszmákról** szóló fejezetben a szülői programozás jelentőségét hangsúlyozza, gúnyosan szellemeskedve. Ám a *szülőktől kapott forgatókönyvek* (szkriptek) szerencsére megtörhetők, átalakíthatók: „... céljainkat mindig a Szülői programozás alapján dolgozzuk ki, a végső döntéseket pedig a Felnőtt hozza bennünk.” (147. old.) A forgatókönyv-típusok lehetnek nyertesek vagy vesztesek. Az *idő-strukturálás* szempontjából a hat legfontosabb változat: a Soha, az Örökké, az Előbb még..., a Meglesz még a bőjtje!, a Na még egyszer! és az Ahogy lesz, úgy lesz. Ezeket négy oldalon át elemzi. „Az emberi kapcsolatok java része (legalább 51%-a) trükkökön és ravaszkodásokon alapul... keveseknek adatott meg, hogy nyíltak és őszinték legyenek egymással.” (153. old.) Berne szerint minden játszma egy „miniatűr dráma”. A játszmákat olyan emberek játsszák, akik félnek az intimitástól; de azért éppúgy lehetnek „egy jó kapcsolat első lépései, mint az igazi szerelem gátjai.” (167. old.) Ismertet vagy két tucat szexuális játszmát, s aztán a játszmák olyan funkcióit elemzi, mint a védekezés vagy elhárítás, a függetlenség illúziója stb.

A **szex és jóllét** fejezetben a testi kontaktus jelentőségét hangsúlyozza: „... az embernek szüksége van ölelgetésre és simogatásra. Ha nem simogatják... elsorvad és elhal legbelül.” (183. old.) Példának hozza a nagyvárosok magányos lányait és a magányos öregeket. Szerinte a bőrkontaktust kedveljük legjobban (az érintés élménye, infravörös sugarak, aura stb.): „...a szerelemhez is szorosan hozzá tartozik a másik embertől kapott infrasugarak élvezete.” (188. old.) Szerencsére a verbális elismerés is betöltheti majdnem ugyanazt a szerepet. Hatféle „éhséget” (szükségletet) különböztet meg: az ingeréhséget, az elismerés-éhséget, a kapcsolat-éhséget, a szexuális éhséget, az „időstrukturálási” igényt és a cselekvési szükségletet. A szexuális intimitás mellett legfontosabbnak tartja a *szabadságigényt*. Egyik legfontosabb megállapítása: „Miután az alkohol és a drogok az emberi kapcsolatokat próbálják pótolni, egyetlen hatásos ellenszerük csakis a szex(uális intimitás) lehet.” (202. old.)

7. Szilágyi V.: A féltékenységről (In Nyitott házasság, korszerűbb életstílus. 1988, I.P.V., 147-151 p.):

A romantikus illúziók közül az egyik legveszélyesebb a féltékenység téves azonosítása a szerelemmel, illetve a szerelem „fokmérőjekénti” értelmezése. Ennek az illúzióknak „elméleti megalapozása” szerint a féltékenység állítólag velünk született, ösztönös megnyilvánulás, amely sok állatfajnál is megfigyelhető. Eltekintve attól, hogy az ember nem ösztönlény... az ilyen érvek éppen azt bizonyítanák, hogy a féltékenységnek semmi köze a szerelemhez és az emberhez, hanem valami állati dolog. A hím állatok hatalmi vetélkedése egyébként jól

rávilágít a féltékenység egyik lényeges vonására: olyan, agresszióra hajlamosító izgalmi állapot, amit egy birtokunkban levő dolog, vagy a fölötte gyakorolt hatalom, előjog elvesztésétől való félelem vált ki. A féltékenység közeli rokona az *irigység*. Csak annyi köztük a különbség, hogy az utóbbi arra irányul, aki rendelkezik valamilyen, számunkra is kíváncsi dologgal, amit szeretnénk megszerezni. Motívuma tehát nem az elvesztéstől való félelem, hanem a megkíváncsi, a birtokbavétel vágya, aminek teljesedését egy másik személy akadályozza. *Mindkettő negatív indulat*, és pedig többféle értelemben. Negatív, amennyiben kellemetlen, kínzó érzés, lelki szenvedés. Sőt, bizonyos mértéken túl már lelki betegség, amely eltorzítja a személyiséget. Negatív továbbá, mert rombolólag hat az érintettekre és a köztük levő kapcsolatra. Nem csoda, hogy az irigységet és féltékenységet gyakran összekeverik, hiszen mindkettőben a *birtoklásvágy, a hatalmi vetélkedés* játssza a döntő szerepet...

Gyakori előfordulásának nem valamilyen „ösztön”, vagy az „emberi természet” az oka, hanem különböző társadalmi hatások. A patriarchális társadalmakban, így a miénkben is *erős hagyományai vannak a féltékenységnek*. Bizonyos helyzetekben szinte elvárják azt, és sokszor a gyermekeket is akarva-akaratlanul ránevelik. Viszont vannak olyan társadalmak, ahol a féltékenység jóformán ismeretlen. (Például az eszkimóknál, a marquezániaknál, a nyugat-afrikai lobiknál, a bolíviai szirionóknál vagy az indiai todáknál.) Ezeknél a népeknél másfajta hagyományok alakultak ki. Természetesnek tartják például a házasságon kívüli nemi kapcsolatokat.

Mi hát a gyökere a féltékenység elterjedésének a mai civilizált társadalmakban?

Az eddigi tudományos vizsgálatok és elemzések alapján leglényegesebbnek látszó két tényező a *tulajdonosi szemlélet* és egy sajátos személyiségzavar, melynek lényege a *csökkentértékűségi komplexus, vagyis az önbizalom csökkenése*. Az előbbi nyilvánvalóan összefügg a magántulajdonnal, amely a szerzésre, a birtoklásra irányuló beállítottságot a házastársra is kiterjeszti, s őt féltékenyen őrzött tulajdonná teszi. Az utóbbinak fő tünetei az említettek kívül a túlzott függőség és bizonytalanság, a személyiség megrekedése egy gyermekies szinten. Minden esetben környezeti ártalmakra, nevelési hibákra vezethető vissza. *Gyermekkori hatások folytán* így alakul ki az irigy, féltékeny természet, amely aztán a partnerkapcsolatban is megnyilvánul, gyakran már a házasság előtt. Még gyakoribb, hogy a házasságban az addig csak lappangó féltékenység felerősödik és elviselhetetlenné válik.

A féltékeny személy viszont *éppen azt segíti elő, amitől fél*. Azt rombolja le, amit meg akar védeni. A féltékenység ugyanis bizalmatlanságot és gyanakvást szül, ezek pedig tovább erősítik a féltékenységet. *Egészen más jelenség ez, mint a féltés*, az aggodás a szeretett személyért, ha azt valami reális veszély fenyegeti (bár sokan ezzel is összekeverik). *A féltékeny nem a másikat félti, hanem önmagát!* S nem azért, mert reális veszélyben van, hanem, mert betegesen bizonytalan, s ezt túlzott kapaszkodással, a másik kisajátításával próbálja ellensúlyozni. A magabiztos, lelkileg önálló, *autonóm ember nem hajlamos a féltékenységre, még akkor sem, ha a szerelmes*. Az érett szerelem ugyanis kölcsönös és kiegyensúlyozott, s inkább átmeneti áldozatra kész, mint kisajátító.

A féltékenységnek semmivel sincs több köze a szerelemhez, mint mondjuk a félelemnek vagy a szorongásnak. A szerelem önmagában senkit sem tesz féltékennyé, csak az említett, egyéb tényezők. Ezek viszont akkor is kiváltják a féltékenységet, ha nincs szerelem (csak vetélkedés). Igaz, sokféle indulat kiválthat fiziológiai szempontból hasonló izgalmi állapotot, például a düh, a harag és sok egyéb is; mégsem mondhatjuk azt, hogy a düh a szerelem jele. A féltékenységet is csak azért írják a szerelem számlájára, mert ez a hagyományos magyarázat kényelmes önigazolást biztosít, jól leplezi a bizonytalanságot, vagy a partner kisajátítására való törekvést.

Ilyen értelemben a féltékenység *játszma*ként, *hatalmi taktika*ként is felfogható. Vannak olyan játzmák, amelyek a házastárs féltékennyé (vagyis bizonytalanná) tételét célozzák, például a kacérkodás másokkal, vagy a megjátszott hidegség a házastárssal szemben. Az ilyesmi azonban veszélyes játék a tűzzel. A téma egyik legjobb szakértője, E. Borneman (1986) szerint a féltékenység nem betegség, hanem társadalmi jelenség: *egy rosszul működő társadalmi rend szexuális árnyoldala!* Ez azt jelenti, hogy bizonyos fajta társadalmakban a féltékenység előfordulása természetes, így ezekben nem tekinthető egyénileg kórosnak. Legalábbis az enyhébb, átlagosabb formái, amelyek a társadalmi nyomás (szokások, joggyakorlat stb.) folytán igen gyakoriak és jellemzőek.

Minthogy a féltékenység feltételezi a partner feletti *kizárólagos rendelkezés jogát és ennek veszélyeztetettségét egy (vagy több) vetélytárs által*, nyilvánvaló, hogy *önzés, hatalomvágy és tulajdonosi szemlélet nélkül nincs féltékenység*. Ezekhez gyakran társul szorongás, düh, gyűlölet, bosszúvágy és hasonló, negatív indulatok. Könnyen kialakul egy ördögi körforgás is, s ez nem csak a kapcsolatot teszi tönkre, hanem minden érintettet megnyomorít, súlyos lelki bajokat idéz elő, az öngyilkossáig, sőt, a gyilkossáig menően. Vagyis, bár az átlagos, „köznapi” féltékenység még nem kifejezetten betegség, egyéb okból meglevő pszichikus hátrányok esetén kiválthat, vagy súlyosbíthat különböző pszichoszomatikus betegségeket. A féltékeny egyre kevésbé tud józanul mérlegelni és viselkedését aszerint irányítani.

A hiedelmekkel ellentétben a féltékenység gyakorlatilag független a partner viselkedésétől. Épp ezért nehéz a féltékeny egyén partnerének tanácsot adni: hogyan viselkedjen, hogy elkerülje vagy csökkentse partner féltékenységet. Majdnem mindegy, hogyan viselkedik, mindenképpen gyanússá válhat. Meglevő hajlam esetén sok minden kiválthatja a féltékenységet. Egyik leggyakoribb kiváltó ok a szexuális igények különbözősége, amit könnyű félre magyarázni. („Biztosan mást kíván, vagy mással elégül ki!” Ez a gondolat bizonytalanságot és gyanakvást szül.)

Társadalmi jelenség lévén a féltékenység jellege is változik. Új jellemzői Borneman szerint a következőkből adódnak:

1. a nemek kölcsönös bizalmatlanságának növekedéséből;
2. abból, hogy a biszexualitás terjedése folytán nemcsak másnemű, hanem azonos nemű vetélytársak is feltűnnek;
3. a hagyományos nemi szerepek egybemosódásából;
4. a különféle „háromszög-kapcsolatok” (pl. 2 nő és 1 férfi) szaporodásából;
5. a férfiak (hatalomvesztés miatti) elbizonytalanodásából és a nők növekvő önbizalmából.

Valószínű, hogy ez utóbbi a leglényegesebb mozzanat, hiszen átalakulóban van a nemek hagyományos viszonya: a patriarchális berendezkedést napjainkban kezdi felváltani a nemek egyenjogúságán és egyenrangúságán alapuló szisztéma. Ez a nagy átalakulás átmenetileg föllobbanthatja a féltékenységet, megélénkíti a hatalmi harcokat, de végső soron megszünteti a féltékenység társadalmi alapját. Borneman azt írja erről: „*A szexuális felszabadítás kísérletének sikere egy világot döntött volna romba; az irigység, a konkurencia, a tulajdonfetiszmus világát és a hatalom uralmát a boldogulás felett. Egy ilyen világban a féltékenység a lelki stabilizátor szerepét tölti be.*” Könyve végén arra következtet: „*Ha a féltékenység egy rosszul működő társadalmi rend szexuális árnyoldala, akkor féltékenységi hajlamunkat csak úgy tudjuk kézben tartani, ha mindent megteszünk, hogy ez a rend megváltozzon, megjavuljon; vagyis a társadalom aktív megváltoztatói leszünk.*” (207. old.)

8. Freeman, D.R.: Házassági krízisek (1994, Animula, 212 p.)

A szerző szociális munkásként kezdett foglalkozni házassági tanácsadással, s több évtizedes munkássága során kifejlesztett egy *rövid-terápiás modellt* illetve *időkorlátos tanácsadói technikát*, amely nagyon hasznos lehet mindazoknak, akik párkapcsolati problémákkal találkoznak. Ráadásul könyve igen olvasmányos, hiszen esetek leírásával van tele. Még hozzá oly módon, hogy a házastársakkal folytatott párbeszéd mellett, a bal margón ott találjuk a terapeuta gondolatait, értékeléseit, magyarázatait; így pontosan tudjuk, mit, miért mond vagy kérdez.

A bemutatott esetek a házasságok négy fő szakaszát fedik le: a kezdeti fázist, amikor még nincs gyermek; a kisgyermekes időszakot; aztán a tizenéveseket nevelő szakaszt; végül a felnőtt gyermekek elbocsátásának kritikus időszakát. A szerző tehát végigvezet a házasság és család fejlődésének szakaszain. A könyv közli S. Kratochvil professzornak a szlovák kiadáshoz írt előszavát. Ebben olyasmit állapít meg, ami ránk is érvényes: a hivatásuk során házassági krízisekkel találkozó (és így azokat befolyásolni képes) pszichológusok, orvosok és más szakemberek számára nincs megfelelő felkészítés, rendszeres tréning e célból. Ezért felbecsülhetetlen értékű, hogy ez a könyv bepillantást enged a terapeuta munkájába.

Freeman módszere eklektikus, komplex és racionális: nem engedi, hogy kliensei panaszkodásba, vagy a múlt terjengős elmondásába merüljenek. Ehelyett krízisük praktikus megoldása felé vezeti őket, miközben megvilágítja a nem tudatos tényezőket, s megtanítja a konstruktív problémamegoldást, a jó kompromisszumok keresését. De utal az „ellenjavallatokra” is, vagyis az olyan esetekre, amelyekben az általa alkalmazott, rövid és direkt terápia helyett másfajta terápiát lát indokoltnak.

9. Buda B.: A merevedési zavarok diagnózisának és terápiájának pszichológiai irányelvei (In: Pszichoterápia, 2002 okt., 365-371. old.)

A neves pszichiáter és szexuálterapeuta továbbképzést szolgáló közleményében orvosok és pszichológusok számára foglalja össze az egyik leggyakoribb szexuális funkciózavar kezelésének alapvető terápiás viszonyulásmódjait és elemi technikáit. Kiindulópontja, hogy a merevedési zavarokra mind nagyobb figyelem irányul a medicinában. Egyrészt, mert nagyon gyakoriak, jelentősen rontják az életminőséget és a párkapcsolatot, olyan multikauzális állapotot képeznek, amelynek hátterében különböző betegségek és/vagy lelki zavarok húzódnak meg. Másrészt az utóbbi években forgalomba kerülő tablettás kezelési módok egyszerű alkalmazásuk folytán nagy jelentőségűek ugyan, de nem pótolják a pszichoterápiát, a szociokulturális tényezők figyelembe vételét.

A merevedési zavarokkal küzdő férfiak azonban ritkán, alig 10%-ban fordulnak orvoshoz vagy pszichoterapeutához; legtöbbször az időre bízzák a megoldást, vagy esetleges, megalapozatlan módszerekkel próbálkoznak. A szakszerű kezelés elutasítása és hátráltatása, kerülése két fő okra vezethető vissza: Egyik az *önértékelés védelme*, ami abból adódik, hogy nem mernek szembe nézni a problémával, inkább ritkítják a szeretkezéseket, különböző ürügyekkel kitérnek előle, s szégyellnek erről beszélni (még az orvossal is). A másik a *partner bevonásával kapcsolatos szkepszis és gátlás*: fél az újabb kudarcától, partnere reagálásától, vagy nem tartja őt elég vonzónak illetve segítségére alkalmasnak. Helyette esetleg új partnerrel (ami ritkán vezet eredményre), vagy erekciójavító szerekkel próbálkozik.

A perorális gyógyszerek azonban nem afrodiziákumok, hanem a szexuális együttlét ingerületeit erősítik fel; ennek elmaradása és a ráhangolódás hiánya esetén nem hatnak. A partner csökkent részvételi kedve vagy kritikai hajlama, türelmetlensége is akadály lehet. A helyzet

pontos felmérése a terapeutától felkészültséget igényel; nem elég a rövid anamnézis-felvétel és a gyógyszer felírása, hanem gyakran a partner bevonása is szükséges. Elengedhetetlen az orvos türelme, megfelelő empátiája és pszichológiai érzéke. Ki kell várni, amíg a páciens leküzdí gátlásait, hagyni kell, hogy maga fogalmazza meg problémája lényegét. Ez az átlagosnál több időt és óvatos bátorítást igényel. Az orvos türelmes figyelme sokat segít a páciens megnyílásában, a kényes kérdések megbeszélésében. Számolni kell azzal, hogy az érintett érzelmi okokból nem tud pontosan fogalmazni, ezért a zavar mértéke sokszor nem tisztázható rögtön. A hajnali spontán merevedés például az organikus működőképesség jele lenne, ám a szorongó beteg önmegfigyelése gyakran pontatlan, nem emlékszik rá vagy nem ébredt fel rá stb.

Nehéz tisztázni a partnerkapcsolati viszonyokat is. A közösülések gyakran rutinszerűek, előfordul, hogy a feleség kedvetlen és csupán „házastársi kötelességét” teljesíti, így alacsony maradhat az ingerületi szint. Ilyenkor erőltetetté válik az egész együttlét, aminek érthető következménye nem csak az erekciózavar, hanem a vágy csökkenése is. A tablettás merevedésterápia csak akkor indokolt, ha a partner is motivált a közösülési képesség helyreállításában, s ha a szexuális együttlétekre mód és kedv van, és abban az erotikus stimuláció a férfi számára is biztosítható. Ha nem ez a helyzet, akkor először ezeket kell megvalósítani a kezelés során (s ez már párterápiát igényel). Ennek azonban gyakran hiányoznak a feltételei, hiszen ilyen témák megbeszélésére csak bizalmi viszonyban és négy szemközt kerülhet sor. Fontos lehet az időzítés. Nem jó a téma erőltetése, különösen, ha a páciens nem szívesen vagy könnyen beszél róla.

A fejlett országokban jóval kedvezőbbek a szexuális funkciózavarok kezelésének lehetőségei; az orvosok és pszichológusok könnyebben szerezhetnek szakirányú képzettséget, sokféle felvilágosító és illusztratív anyag áll rendelkezésre. Vannak pl. önkitöltős kérdőívek, amelyeket az érintettek otthon tölthetnek ki, s a kezelés során a változásokat is ilyenekkel lehet mérni. Szerencsére az interneten már nálunk is sok minden elérhető. Emellett különös figyelmet érdemelnek az olyan háttértényezők, mint a mértéktelen italozás és a súlyos nikotin-addikció, amelyek a szexuális funkcionálást is károsítják. Hasonló a helyzet az olyan gyógyszerekkel, amelyek az erekciót rontják, de rendszerint helyettesíthetők más, kedvezőbb mellékhatású szerekkel. A mellékhatásokra egyébként a perorális erekciójavító szerek esetén is ügyelni kell. A gyógyszer kísérő-céduláján felsorolt mellékhatások gyakran fokozzák az önmegfigyelést és felerősítik a kudarcfélelmet. Felkészítést igényel az is, hogy a gyógyszerek nem mindig hatnak azonnal.

A páciens gyakran arra törekszik, hogy partnere ne tudjon a tablettáiról; ám, ha a partner segítőkész és jó a kapcsolat, akkor őt is érdemes bevonni a terápiába, hiszen gyengédsége, erotikus aktivitása serkentőleg hat. Ha sikerült javulást elérnie, sok páciens később már nem szívesen beszél a tablettáról. Autonómiaigényét respektálni kell, bár egy sor kockázati tényezőt az erekció javulása sem szüntet meg. Ilyen lehet az orgazmus és a magömlés szabályozatlansága, ami továbbra is zavarólag hat, s külön kezelést igényel. Ennek több egyszerű mód-szere van, például a késleltetett maszturbáció gyakorlása, vagy az imaginációs és relaxációs gyakorlatok (valamint a Masters-Johnson-féle „elszorításos módszer”). Komoly akadályt jelenthet, ha az érintett nagyon kötődik a maszturbációnál igénybevett pornográf anyagokhoz vagy segédeszközökhöz, amelyek jóval erősebb ingereket jelentenek a megszokott partnerkapcsolatban elérhetőnél. Lehetőség van ugyan a természetes és mesterséges ingerek kombinációjára, de rendszeres fantázia-gyakorlatokkal és a szeretkezések körülményeinek változatosabbá tételével a pornográfia feleslegessé tehető.

Az igazi, szabad szexuális kommunikáció változatos és alkalmazkodó. Ehhez a pár összehangolódása és a közösülés-centrizmus mellőzése szükséges. A kudarctól való félelem ugyanis mindig a közösüléssel kapcsolatos, de rögtön megszűnik, ha azt megállapodásszerűen, bizonyos ideig mellőzik, s helyette különböző erotikus játékokat (petting) játszanak, figyelembe véve, hogy ebben főleg a nők könnyebben és biztosabban kielégülnek, mint a közösülésben. A merevedési zavar kezelésének egyik lényeges célja lehet a szexuális kultúra fokozása, amely a párkapcsolatot és az életminőséget is javítja. A szexuális funkciózavarok nehezebb eseteit szükség lenne megfelelő specialista-hoz továbbküldeni, erre azonban nálunk ma még kevés a lehetőség; de az érintettek említett ellenállása, no meg anyagi okok miatt sokan nem is vennék igénybe. Ezért a szexuálterápia alapismereteit lehetőleg minden orvos és pszichológus sajátítsa el, akár önerőből, a szakirodalom felhasználásával, vagy a szervezett továbbképzés révén.

10. Somlai P.: Konfliktus és megértés (1986, Gondolat K., 359 p.)

A szerző, aki mintegy 30 éve foglalkozik családszociológiával (és a „családi kapcsolatrendszer elméletéről” írt disszertációt), ebben a könyvében először a családi kapcsolatok történelmét, majd pedig a családrendszerek működését mutatja be. A könyv címe arra utal, hogy a családon belüli, elsősorban a házastársak közötti megértés folyamatának a konfliktusok is szerves részei. A modern családok nem annyira funkcióik számában vagy kohéziójuk mértékében különböznek a régebbiektől, hanem tagjaik kapcsolatának jellegében. A családi stabilitásnak új kritériumai vannak.

A *konszenzus-elmélet* szerint a stabil család a benne élőket úgy egyesíti, hogy az eltérő életkori és nemi szerepeket a normák és értékek közössége alapján (vagyis konszenzusok alapján) egyezteteti. Ebből a szempontból vannak „túlszervezett családok”, amelyekben látszólag ugyan minden rendben van, de a rejtett feszültségek előbb-utóbb kirobbannak. A „zárt családok” patogén hatásai között található például a látszólagos vagy ál-kölcsönösség („*pseudo-mutuality*”) és az örökös *loyalitás-próbák*, amelyek nagyon megterhelik a család vitalitását, működőképességét. J. Habermas kritikája szerint a családi konszenzus a teljes integráció, identitás és konformitás feltételezésén alapul, s együtt jár vele a konfliktusok elfojtása, a szerepek merev egyeztetése.

A *konfliktus-elmélet* szerint a konfliktusok nem ellentétesek a családi stabilitással, ha konstruktív módon fel tudják azokat dolgozni. Ennek fő feltétele a nyílt kommunikáció, a konfliktus részletes megbeszélése, a kölcsönösen elfogadott játékszabályok betartásával (ami nem mindig könnyű). Kétségtelen az is, hogy vannak *destruktív* konfliktusok, amelyek könnyen eszkalálódnak és romboló hatásúak. Ez szorosan összefügg a hagyományosan ellentétes nemi szerepekkel is, ha azokhoz valamelyik házastárs vagy szülő ragaszkodik.

A *kapcsolati nézőpont* a rendszerelmélet alapján abból indul ki, hogy a családban több alrendszer hat egymásra, s bár ezek kapcsolatát végső soron a szociális környezet határozza meg, ám ezekből minden család másként szelektál, így az egyes tagokra gyakorolt hatás is különböző. A családon belüli megértés alakulása hosszabb távú folyamatokon múlik. Ennek feltételei közé tartoznak az intimitásra és/vagy az önálló magánéletre irányuló *motivációk*, amelyek egyeztetése sokféleképpen sikerülhet. (Ettől függ az is, hogy mennyire tűrik az egyes családtagok önálló, külső kapcsolatait.) A kölcsönös megértés másik fő feltétele a *kompetencia-viszonyok* kedvező alakulása. Ezen múlik ugyanis, hogy ki és mennyire tudja befolyásolni a család többi tagjait és egész légkörét; hogy a családtagok közötti viszonyok szimmetrikus vagy aszimmetrikus jellegűek. A kapcsolati szemlélet szerint a verbális megnyilatkozások jelentései mindig *kölcsönös szándék-tulajdonításokból és azok előlegezéséből fakadnak*. A családtagok szerepkészletei nagyon összetettek, így a párbeszédnek is tele vannak utalások-

kal más családtagokra. A házastársak közötti intim kapcsolatokban igen magas a kölcsönös megértés normatív szintje; jó esetben már félszavakból is értik egymást.

Somlai szerint a családi kapcsolatok szerkezetei közötti mélyebb összefüggések megszabják a kölcsönös megértés esélyeit. Az egyik a *családtagok közötti* (alkalmi vagy tartós) *koalíció*, amely irányulhat egy harmadik ellen, s így kizáró hatású, de lehet egyensúly-teremtő jellegű is. A túl erős koalíciók látszólagos stabilitást teremtenek, háttérükben azonban növekvő feszültség keletkezik. A szülők közötti koalíció hiánya viszont megnehezíti a gyermek(ek) nevelését, s így instabilitást eredményezhet. A családban igen fontosak a különböző *közvetítő szerepek* is. A közvetítők lehetnek a koalíciók passzív megbízottai vagy aktív delegátusai. Szerepük, hogy közvetítsenek információkat vagy elvárásokat a családtagok között, s ezáltal segítsenek a konfliktusok megoldásában. Ilyen szerepre természetesen nem mindenki alkalmas; előfordul, hogy a közvetítési megbízás elhárításaként kilépnek, menekülnek a családból.

11. Szilágyi V.: Drogstratégia - szexuálpszichológiai szempontból (In: M. Szexológiai Szemle, 2002/2 sz.)

Néhány éve megjelent a magyar drogst stratégia, pontosabban a „*Nemzeti stratégia a kábítószer-probléma visszaszorítása érdekében*” (ISM, 2001). Ezt a stratégiát a kormány és az országgyűlés elfogadta, így már meg is kezdődött annak megvalósítása. Sajnálatos ugyan, hogy szexológiával foglalkozó szakemberek nem vettek részt a drogst stratégia kidolgozásában, de „jobb későn, mint soha” alapon talán nem felesleges a stratégia alapelveit értelmezni és kiegészíteni.

A Bevezetés helyesen állapítja meg, hogy az ország komoly problémájává vált illegális drogfogyasztás és drogfüggőség „összefügg egyéni és közösségi, lelki és szociális problémákkal”, amelyek a drogst probléma gyökerét képezik. Ezeket a problémákat azonban inkább csak utalásszerűen érinti, nem térképezi fel részletesebben. Kétségtelen, hogy a drogfogyasztás oka és következménye is lehet az említett, egyéni és közösségi problémáknak (ahogyan a Bevezetés hangsúlyozza), de a megelőzés szempontjából elsősorban mégis a kiváltó okokat kell felmérni és lehetőség szerint megszüntetni. A Bevezetés is célként jelöli meg többek közt, hogy „esélyt kell teremteni arra, hogy a fiatalok képessé válhassanak egy pozitív életstílus kialakítására és a drogok visszautasítására” - s így csökkenjen az irántuk megnyilvánuló kereslet.

A jelenség értelmezési kereteit tárgyalva a könyv hatféle modellt vázol fel néhány sorban, s ezek közül a multidiszciplináris modellt tekinti legjobbnak, amely „számol a probléma összetettségével és annak kezelésére hivatott szakmák sokszínűségével.” (39. old.) Ennek megfelelően pedig a „kereslet- és kínálatcsökkentés egyensúlyára építő megközelítést fogadja el.” Tény, hogy amíg van kereslet, addig kínálat is létezik. Ebből adódóan elsősorban a keresletet kellene csökkenteni. (Amit az is alátámaszt, hogy a kínálat csökkentése eddig nem sikerült.) A keresletcsökkentés elsődlegessége azonban nem derül ki a stratégiai programból. A „megelőzés szemléleti kerete” ugyan utal az egészségnevelés, ill. egészségfejlesztés fontos szerepére, idézi a WHO Ottawa Kartáját, amely szerint a teljes egészség érdekében „*az egyénnek vagy csoportnak képesnek kell lennie arra, hogy feltárja és megvalósítsa vágyait, kielégítse szükségleteit*” (mármint az egészséges vágyakat és szükségleteket). De hogy melyek ezek egy-egy adott korosztályban, az nem derül ki a programból. Az általános utalás az „életminőség javítására” és az életstílus fejlesztésére helyes ugyan, de konkretizálásra szorul. Ugyanez mondható a kockázati tényezők szerepének csökkentésére és a védő tényezők felerősítésére, amelyeket a program igen vázlatosan tárgyal.

Tény, hogy vannak pszichológiai, pszichoszociális, családi és egyéb kockázati faktorok, s ugyanúgy protektív tényezők is. A prevenció módszerei között szintén igen vázlatosan említenek öt lehetséges megközelítést, köztük az érzelmi nevelést, ami valóban hatékonyabb lehetne, mint a negatív információkkal történő elrettentés. Azonban az érzelmi nevelést a program a döntéshozatali és érdekérvényesítő képesség fejlesztésére szűkíti le. Holott az érzelmi nevelés feltételezi a személyiség egészséges fejlődését, s ezen belül főleg az *egészséges pszichoszexuális fejlődést*, amiről azonban egyetlen szó sem esik ebben a drogstratégiában.

Pedig a WHO meghatározása szerint az egészségfejlesztés folyamatában döntő fontosságú az életkornak megfelelő vágyak és szükségletek kielégítése. Ebből nem kellene kihagynunk a tizenévesek olyan érzelmi és szexuális szükségleteit, mint a *szülőkről való érzelmi leválás, a szexuális és párkapcsolati készségek fejlesztése és az intimkapcsolatok gyakorlása*. Köztudott, hogy a szerelemnek, a szerelmi és szexuális kapcsolatoknak milyen jelentős személyiségfejlesztő hatásuk lehet, ha a fiatalok megfelelő felkészítés alapján lehetőséget (és biztatást is) kapnak ilyen kapcsolatok létesítésére. Ezt azonban egyedül a korszerű és átfogó szexuális nevelés intézményes bevezetésével lehetne biztosítani. Minden jel arra mutat, hogy épp ezzel lehetne a drogproblémát leggyorsabban és leghatékonyabban megoldani. A drogok iránti igény ugyanis a magányosságból, az érzelmi és szexuális kielégületlenségből, az intimkapcsolat hiányából adódik. A droghasználat tehát pótcselekvés, amire nem lenne szükség, ha az eredeti, valós igények kielégülnének. Az intézményes megelőzésnek ezt kellene elősegíteni.

12. Richter, H.E.: Patient Familie (1970, Rowohlt, 258 p.)

A családról mint „páciensről” szóló könyv alcíme szerint „*a házasság és család konfliktusainak keletkezéséről, szerkezetéről és terápiájáról*” szól. A német szerző pszichoanalitikus szemlélettel elemzi a családi konfliktusokat, ugyanakkor figyelembe veszi azok összefüggését a társadalmi változásokkal is. (A könyv francia kiadásának címe: *A család pszichoanalízise*.) Richter a családi neurózisok két fő típusát különbözteti meg: a tüneti és a karakterneurózisokat. Az előbbiek közé tartozik például az „*impotencia - kontra frigiditás*” jelszóval jellemezhető neurózis, amikor egy férfi, el akarván titkolni önbizalomhiányát, túlkompenzálás folytán feleségül vesz egy frigid nőt, aki a „negatív én” vagy a „gyengébb fél” szerepét játssza. A családi karakterneurózisok három fő típusa Richter szerint: a *szorongásos, a paranoid és a hisztérikus* család. Az elsőnek jelszava a „szanatórium”; a másodiké az „erőd”; a harmadiké pedig a „színház”.

Ezt követően a családterápia fogalmát és megszervezését mutatja be, különös tekintettel arra, hogy milyen családot lehet pszichoterápiában részesíteni és milyen családterapeuta alkalmas erre. Mindezt néhány szemléletes példa, esetelemzés révén is megvilágítja. Igen termékenynek tartja D. Jackson „*családi homeosztázis*” elméletét és a Palo Alto-i iskola másik képviselőjének, J.H. Weakland-nek „*double bind*” hipotézisét. Megemlíti, hogy többen az identitásért folytatott harcot (*Identity-struggle*) tekintik az interakciók alapelvének (Erikson nyomán); Wynne viszont a „*disszociációk cseréjét*” tartja döntőnek (ami kb. a projekció megfelelője).

Richter szerint a házastársi szerepek többnyire a védekezést szolgálják. A házastársak ugyanis ahelyett, hogy szembenéznének egyéni problémáikkal, bele viszik azokat a kapcsolatukba és a partnert pótlékként, vagy saját énjük narcisztikus meghosszabbításaként manipulálják. A cél: megszabadulni a belső konfliktus elviselhetetlen nyomásától. A klasszikus védekezési mechanizmusok részei a pszichoszociális védekezési formáknak. A védekező szerepeket Richter az alábbi típusokra tagolja:

1. A *helyettesítő (pótlék) szerep*: amikor egyikük tudattalanul arra kényszeríti a másikat, hogy az vegye fel egy olyan személy szerepét, akivel korábban (gyermekkorában) konfliktusa volt.
2. Az *utánzó szerep*: amikor egyikük tökéletesnek tartja magát és megköveteli a másiktól, hogy mindenben utánozza őt, különben szorong.
3. Az *én-ideál szerepe*: amikor azt várja partnerétől, hogy olyan legyen, amilyen ő szeretne lenni, csak valamiért ez neki nem sikerül. Ezután narcisztikusan azonosul partnerével és a szerelem által akar tökéletessé válni.
4. A *negatív én szerepe*: ez lehet *bűnbak-szerep*, amikor a partnernek olyan veszélyes törekvéseket kell megvalósítania, amelyeket a másik helytelenít és elfojt magában; ám ezzel együtt meg kell kapnia azokat a büntetéseket is, amelyekkel önmagát sújtaná. Így kényelmes pótkielégüléshez jut és mentesül a büntudattól. (A kapcsolat szado-mazochista jellegű.) De az is lehet, hogy nem a megvetett, hanem a *gyengébb fél* szerepét kell a partnernek átvennie, aki mellett a másikuk nagynak, erősnek és aktívnek érezheti magát; ez lehetővé teszi, hogy saját gyengeségét túlkompenzálja.

5. A *szövetséges szerepe*: amikor az egyik főleg azt várja a másiktól, hogy az támogassa őt külső konfliktusaiban; minden egyéb mellékes neki. (Rendszerint paranoid, agresszív jellem.)

Mindezek a szerepek kezdetben normális alkotórészei a partnerkapcsolatnak, csak bizonyos határon túl válnak abnormálissá. A klasszikus elhárító mechanizmusok mindig részei a konstellációnak. Aszimmetrikus kapcsolatban az egyik fél „kézben tartja” a másikat és rákényszerít egy kompenzációs szerepet. De ilyenkor is mindkettőnek szüksége van a másikra, ezért ragaszkodnak egymáshoz, kölcsönösen függnek egymástól (ko-dependencia).

A házasság *tüneti neurózisának* fő ismertetőjegye: valamelyik tagját megbetegíti, hogy a másik annál egészségesebbnek tarthassa magát. A *karakterneurózis* jellemzője, hogy a család „kollektív éne” egy megoldatlan konfliktus hatására átalakul, neurotizálódik, sajátos, torz normarendszert épít ki, de erős kohézióban marad. A neurotikus karakterű családok elvesztik a kontrollt önmaguk felett; a hisztérikus család például „az egész világot színházzá alakítja”.

13. Sherman, R. & N. Fredman: Strukturális technikák a pár- és családterápiában (1989, M.P.T., 200 p.)

A modern pár- és családterápiáról ez a könyv adott először átfogó képet magyar nyelven (köszönhetően a Magyar Pszichiátriai Társaságnak). A könyv 59 érdekes módszert ismertet hét fejezetben, amelyek közül az első a „technikák fejlődését és alkalmazását” vázolja, a továbbiak pedig a fantázia és képzeleti anyag felhasználását, a szociometrikus technikákat, a strukturális lépéseket, majd a viselkedési feladatokat és a paradox módszereket, végül pedig az alternatív modelleket. A fejezetek struktúrája igen logikus: először mindig az elméleti alapokról van szó, aztán az eljárásról, amelyet egy-két példán is bemutatnak, majd az alkalmazásról és végül a téma szakirodalmáról.

Gyakorlatilag csaknem minden bemutatott módszer családterápiás jellegű, s legalább kétgenerációs családot feltételez; kifejezetten párterápiás, tehát házasságterápiás célokra csak közvetve és több-kevesebb módosítással használhatók. Bár tény, hogy a két-, vagy többgenerációs családban is férfiak és nők viszonyáról és nemi szerepviselkedéséről van szó, a szexuálpszichológia szempontjából tehát a családi viszonyok is alapvetően fontosak, elsősorban mégis a családot alapító házastársak egymáshoz való viszonyának problémái érdekelhetnek, valamint az, hogy a nemiség mennyiben befolyásolja a családtagok viselkedését. Úgy tűnik, a szerzők számára ez nem volt kiemelt szempont; ők a család, mint kiscsoport dinamikáját és

ennek módosíthatóságát elemezték. Leginkább a viselkedési feladatokról és a paradox módszerekről szóló fejezetekben találhatunk figyelemre méltó eljárásokat.

Ilyen például a „*házassági szerződés-játék*”, amelyben különböző játékok, játékszabályok és vitapont kártyák segítségével arról kell alkudozni, hogy milyen feltételekkel kötnének újra házasságot, milyen „csereüzletet”, szerződést kötnének. Aminek tanulságait aztán a terapeutával megbeszélik. De ilyen a strukturált kommunikációs tréning is, amelyben a partnerek egyike a „beszélő”, másika a „figyelő” szerepét játssza egy adott ideig, aztán szerepet cserélnek. Egy másik feladatban a párnak közösen kell megterveznie egy vendéglátást, vagy születésnap ünnepséget, egy nagyobb pénzösszeg elköltését stb., s közben kiderül, mennyire tudnak együttműködni és ki a domináns a kapcsolatban. (Ez hasonlít az ún. „közös Rorschach” vizsgálatra.)

A párterápia szempontjából is érdekes a *paradoxonok terápiás célú alkalmazása*, ami elsősorban A. Adler és V. Frankl nevéhez fűződik. A „paradox intenció” lényege: arra biztatni a neurotikus páciens, hogy próbálja a tünetét tudatosan és erőteljesen előidézni, mintegy túlzásba vinni; így ugyanis kontrollt szerezhet fölötte. Ez egyfajta viselkedésterápia, ami persze nemcsak neurotikus tünetek kezelésére alkalmas, hanem párkapcsolati problémák (pl. féltékenységi hajlam stb.) kompenzálására is. Részben ide tartozik az „*átértelmezés*” kognitív technikája: az alapjában negatív viselkedés mögötti pozitív tényezők tudatosítása és hangsúlyozása, s ezzel funkciójának megváltoztatása; a tünet új logikai kategóriába helyezése, pozitív választási lehetőségek felkínálásával stb. De ilyen paradox technika pl. a *felszólítás a tünet színlelésére, ill. megjátszására* (mert akkor spontánul már nem megy), vagy a *döntésképtelenség előírása*: ha úgysem tud dönteni, ez javítja az önérzetét, s egy idő múlva mégis dönt. A „*paradox levél*” pedig a nem kooperáló kliens számára pozitívumként tünteti fel az ellenállást (amivel elérheti kooperációját).

14. Széchei Orsolya (szerk.): Szexuális gyermekbántalmazás a családban (2001, Animula, 178 p.) (In: M. Szexol. Szemle, 2001/2-3. sz.)

A könyv angol eredetijét a londoni Tavistock klinika adta ki, 16 angol szakember közreműködésével. A magyar olvasók tájékoztatását a hazai nézetek és jogszabályok részletes ismeretése segíti, részben lábjegyzetek formájában, részben pedig a Függelékben. Szerkezetileg a könyv négy részből és 17 rövid fejezetből áll. Az első rész olyan általános problémákkal foglalkozik, mint a szexuális visszaélések előfordulására hajlamosító rizikótényezők, családi jellegzetességek, rövid- és hosszútávú hatások. A második rész a kezelés általános elveit, a harmadik pedig annak részleteit veszi sorra. Ezek a fejezetek vázolják a szakemberek és a családi hálózat viszonyait, a vizsgálati és terápiás intézmények megszervezését, a kezelés teendőit és módszereit stb. A negyedik rész a megelőzéssel, ezen belül a neveléssel, az öngyógyító csoportokkal és egyéb segítő hálózatokkal foglalkozik, s végül esettanulmányokat is közöl.

Az Előszóból kiderül, hogy a kötet írásai a CIBA Alapítvány kutatócsoportjának munkái. A csoport 1981 és 1984 között dolgozott ezen a témán. Megállapításaik tehát már jó 20 évesek, így korántsem újszerűek. Számunkra mégis meglehetősen érdekesek és ráébresztenek, mennyire el vagyunk maradva az incestuózus viszonyok feltárása és leküzdése terén.

Bevezetés helyett „*a könyv szándékáról és tartalmáról*” tájékoztat a névtelen angol szerkesztő, majd áttekintést ad a könyv lényeges mondanivalóiról, amelyek három téma köré csoportosulnak: hogyan lehet felismerni, kezelni és/vagy megelőzni a családon belüli szexuális visszaéléseket. Különös hangsúlyt kap a megelőzés, amiben döntő szerepet játszhat az iskolai (és otthoni) szexuális nevelés. Ugyanis - ahogyan erre egy lábjegyzet utal - hazánkban még az ilyen visszaélések előfordulási arányairól sincsenek megbízható adatok, mert

„hivatalosan nem gyűjtik az ilyen esetek adatait”. (12. old.) Amerikai adatok szerint a nők 19%-a és a férfiak 9%-a számolt be gyermekkorában átélt szexuális traumákról.

Problémát jelenthet, hogy nem könnyű különbséget tenni a szerető-gyengéd és a szexuálisan abuzív viselkedésformák között. A szerző szerint egyértelműen abuzívnak tekinthető, ha „a szeretetet kifejező viselkedés szexuálisan ingerlő vagy kihasználó viselkedésbe csap át”. (15. old.) A tisztázást nehezíti, hogy bizonyos csoportok nem tartják károsnak, ha egy barátságos felnőtt szexuális érdeklődést tanúsít a gyermek iránt, mondván, hogy a gyermeknek is joga van a szexhez, s erre meg kell őt tanítani. Kétségtől előfordulhat, hogy „nem mindenkre hat károsan egy másik generációból származó személlyel való, hosszú távú kapcsolat” (17. old.), de ez viszonylag ritka, s a károsodások arányát hiba lenne alábecsülni.

A szexuális visszaélések túlnyomó többsége nem derül ki, mert az érintettek gondosan eltitkolják, félve a büntetéstől. Sok múlik azon, hogy a szakemberek (orvos, pedagógus stb.) elég fogékonyak-e bizonyos testi vagy viselkedésbeli jelekre, amelyeket a könyv részletesen ismertet. Igen szemléletesen mutatja be azokat a családi jellegzetességeket is, amelyek hajlamosítanak az incestusra. A kötet második és harmadik része a büntető beavatkozások helyett elsődlegesen szociális, segítő és terápiás beavatkozásokat javasol és ezek megszervezését körvonalazza. Ezzel kapcsolatban nagyon tanulságosnak tűnik a könyv végén bemutatott négy eset, amikor a különböző szakmai szervezetek eltérő közbelépése más-más eredményekhez vezetett. A 15. fejezet a szakemberek (orvos, pedagógus, szociális munkás, nevelési tanácsadó stb.) szerepét mutatja be.

A szerzők megelőzéssel kapcsolatos, fő következtetése, hogy az *hatékonyabb lenne, ha maguk a gyermekek többet tudnának a szexuális visszaélésekről és annak elhárításáról*. Ennek biztosítására pedig elsősorban a pedagógusokat kellene felkészíteni. A legfontosabb tudnivalókat és javaslatokat a kötet végén 34 pontban foglalják össze.

15. Schorsch, E. - N. Becker: Angst, Lust, Zerstörung (2000, Psychosozial V., 317 p.)

A *Szorongás, kéj, rombolás* című könyv egyik szerzője, E. Schorsch professzor a hamburgi egyetem szexológiai intézetének vezetője volt; a másik szerző pszichoanalitikus, a könyv Utószavában azt írja, hogy könyvük új kiadása változatlanul aktuális, mert az általuk felismert összefüggéseket az újabb szakirodalom se meg nem cáfolta, se tovább nem fejlesztette.

A szerzők figyelme három „komplexumra” irányult: le akarták küzdeni a szexuális színezetű gyilkosságok szociálpszichológiai magyarázatával szembeni ellenállást; be akarták bizonyítani, hogy az ilyen gyilkosságok a destruktív pszichodinamika következményei, amely súlyos betegségekben, vagy öngyilkosságokban is megnyilvánulhat. Végül pedig, hogy a bűnelkövetők két csoportba sorolhatók: a perverz elhárító mechanizmussal, és a borderline lelki alkattal rendelkezőkre. Szadizmus helyett ma már inkább „destruktív szexuális erőszakról” beszélnek, mert felismerték, hogy *nem a kéjvágy váltja ki a rombolást, hanem a destruktív agresszivitás „szexualizálódik”*.

A patológus személyiségfejlődés oka Becker szerint a 2-3 éves szeparációs folyamat, az anyáról való leválás sikertelensége, az anya elutasító, nem empátikus viselkedése következtében. Ehhez később újabb lelki katasztrófák társulnak, amelyeket az egyén nem tud feldolgozni, s ez agresszív feszültségeket halmoz fel benne. A szerzők 16 „kéjgyilkosságot” elemeznek könyvükben. Az első két fejezet „*A társadalom és a kirekesztettek*”, valamint „*A szadizmus általános szempontjai*” címmel elméleti bevezetőt ad az esettanulmányokhoz. Bemutatják például a szadizmus különböző megjelenési formáit és a szadomazochizmus pszichodinamikai elméletét.

A forenzikus esettörténeteket és magyarázataikat négy szempont szerint csoportosítják. Az első a szadizmus, mint szexuális deviáció. Ezen belül ilyen alcímeket találunk: „*A gyermek megölése önmagában*”, „*A nőies megölése önmagában*”, vagy „*Menekülés a mágikus fantáziákba*” stb. A második csoport: a szadizmus, mint impulzív reakció. A harmadik: elméleti következtetések. S végül a negyedik: speciális áldozatválasztás, például gyermekek, idősebb nők vagy prostituáltak megölése.

Az utolsó fejezetben a tettes beszámíthatóságának megítéléséről, és a terápiás lehetőségekről tájékoztatnak. Ez utóbbit a szakemberek jelentős része tagadja, vagy csak olyan, szomatikus beavatkozásokra szűkíti le, mint az operatív kasztráció, a sztereotaktikus agyműtétek, vagy az antiandrogén gyógyszerekkel való kezelés. A pszichoterápiás próbálkozások két irányúak: vagy a viselkedésterápiás módszereket (például averziós technikákat) alkalmazzák, vagy pedig az analitikus terápiákat. Ez utóbbiaknak komoly akadálya, hogy még nincsenek ilyen súlyos esetekre kidolgozott terápiás eljárások; nincsenek ezek kezelésére megfelelő, forenzikus intézmények, s az elítélt gyilkosok kezelése a klasszikus modell szerint megoldhatatlan és komoly veszélyekkel jár. A kezelhetőséget ezért csak egyénenként és a körülményektől függően lehet elbírálni.

Bár a könyv elsősorban nyilván a kriminálpszichológusok érdeklődésére tarthat számot, fontos szexológiai vonatkozásai és meglepő esetelemzése miatt a neveléssel, tanácsadással és szexuálterápiával foglalkozók számára is nagyon tanulságos.

16. Comer, R.J.: A szexuális élet és a nemi identitás zavarai (In: A lélek betegségei. Pszichopatológia. 2000, Osiris K.)

A könyv a harmadik angol nyelvű kiadás (1998) után jelent meg magyarul. Első részében (*A pszichopatológia a tudományban és a klinikai gyakorlatban*) a szaktudomány történetéről és az abnormalitás pszichológiai, biológiai és szociokulturális modelljeiről, valamint a diagnosztikáról van szó. A *Szorongás és hangulatzavarok* című rész öt fejezete a főbiáktól az öngyilkossáig tárgyalja a különböző hangulat-zavarokat. *A lélek és a test betegségei* című részben egyebek mellett külön fejezet foglalkozik a szexuális élet és a nemi identitás zavaival. Szexuálpszichológiai szempontból ez a fejezet a legérdekesebb, bár a könyv többi része sem nélkülözi a szexuálpszichológiai vonatkozásokat.

A szexuálpatológiai fejezet kb. 90 oldal terjedelmű, tehát viszonylag bőségesen tárgyalja a szexuális viselkedés zavarait, amelyeket két nagy csoportra oszt: a szexuális *diszfunkciókra* és az ún. *parafiliákra*. De megemlíti, hogy a nemi identitáshoz is kapcsolódhatnak zavarok, például a transzszexualizmus. A diszfunkciók ismertetése a heteroszexualitásra korlátozódik, mert „ez az a kontextus, amely a terápiás rendeléseken a leggyakrabban előfordul”. (426. old.) Comer kiindulópontja szerint a humán szexuális reagálás Masters és Johnson által megállapított négy szakaszából az első háromban jelentkezhet zavar.

A legelső nem a felizgulás, hanem a vágy szakaszának nevezi, amihez két diszfunkció kapcsolódhat: a hipoaktív szexuális vágy és/vagy a szexuális averzió. Az előbbi a férfiaknál 15%-ban, a nőknél 20-30%-ban fordul elő. Az utóbbi csak a nők néhány százalékára jellemző. A zavar lehetséges okaként Comer először a biológiaiakat említi, így a különböző hormonok szintjét, a krónikus betegségeket; a gyógyszerhatások között pedig a pszichotrop drogokat és a kábítószereket, amelyek átmeneti kedvező hatása tartós használat esetén negatívba fordul. De ez már a pszichológiai és szociokulturális okokkal is összefügg, például a partnerrel kapcsolatos, negatív érzelmekkel, a kényszerbetegségekkel vagy az előítéletekkel stb.

A szexuális izgalom második szakaszát nem platófázisnak, hanem készenléti szakasznak nevezi. A vele járó pszichofiziológiai változásokat néhány rajzos ábra jelzi, majd egy oldalon bemutatja a szexuális viselkedés életkoronkénti mintázatát, aztán a fázis zavaraként a vérbőség hiányából adódó nedvesedési illetve erekciózavarokat említi. Ezek a nőknek kb. 20-40%-át, a férfiaknak pedig kb. 10%-át érintik szerinte. Comer itt is megkülönbözteti a lehetséges biológiai és egyéb okokat, de hangsúlyozza, hogy ezek összefonódnak, s a kizárólag organikus okok elég ritkák.

Az orgazmus-fázis zavarai közt felsorolja a korai orgazmust illetve ejakulációt; az ún. férfi és női orgazmuszavart, s mindegyiket egy-egy eset rövid leírásával illusztrálja. A korai magömlés elsősorban a fiatal férfiakat érinti, akik még nem tanulták meg a késleltetést. A férfiak másik orgazmuszavara a gátolt, elégtelen vagy megkésett orgazmus (és magömlés), ami szerencsére csak 1-3%-ban fordul elő. A nők 20-30%-ánál viszont gyakori az orgazmuszavar, s ez egészen az anorgazmiáig, vagyis az orgazmus elmaradásáig terjedhet. Fontos viszont tudni, hogy „a kizárólag klitorális orgazmusra hagyatkozó nők is teljes mértékben normálisnak és egészségesnek tekinthetők.” (436. old.)

A „szexuális fájdalmi zavarként” ismert diszfunkciók: a *vaginizmus* és a *diszpareunia* általában a közösüléshez kapcsolódnak, amit megnehezítenek vagy lehetetlenné tesznek. Az előbbi többnyire tanult, kondicionált reakció, amely „áttanulással” megszüntethető. A diszpareunia jelentése: fájdalmas közösülés. Jelentkezhet férfiaknál is, de inkább a nőkre jellemző (10-15%-ban). Hátterében majdnem mindig testi okok állnak, amelyeken a nőgyógyász tud változtatni.

A könyv ezután a szexuálterápia módszereit tekinti át, s nyolc pontban összegzi ezek szakaszait. Külön szól a problémaközpontú módszerekről, a szexuálterápia új irányzatairól, s egy mellékletben a nemi szerepek „mítoszairól” is. A *parafiliák*, régebbi nevükön a *perverziók* (vagy „nemi eltévelyedések”) rövid bemutatása hét formájukra tér ki: a transzvesztizmusra, az exhibicionizmusra, a voyeurizmusra, a frottőrizmusra, a pedofiliára, a sadizmusra és mazochizmusra. Természetesen nem szerepel a parafiliák között a homoszexualitás, amelyről külön melléklet szól. Előfordulási arányairól csak A.C. Kinsey 1950 körüli adatait említi, ami ugyan ma már vitatható, de valószínűleg ma sem több a férfiak 5-6%-ánál és a nők 3-4%-ánál. (Legalábbis ennyi a kizárólag homoszexuális beállítottságúak aránya; a biszexuálisok ugyanis jóval többen vannak.) Az ilyen beállítottság okait Comer nem tartja teljesen tisztázottnak, de semmiféle terápiás beavatkozást nem tart szükségesnek. (Sőt, általában a parafiliáról is azt állapítja meg, hogy nem feltétlenül tekintendő betegségeknek.)

A fejezet az ismeretanyag rövid összefoglalásával, s néhány aktuális hírhez kapcsolódó kérdés felvetésével zárul. A könyvnek ez a fejezete mindenképpen alapvető olvasmánynak számít, a szexuális tanácsadással és terápiával foglalkozni kívánók számára.

Ajánlott irodalom

Comer, R.L.: A lélek betegségei. Pszichopatológia. 2000, Osiris K.

Haeberle, E.J.: Alapismeretek a szexuálterápiáról. 2004, Animula & M.k. Alapítv.

Szilágyi V. (szerk.): Szexológiai dokumentumok. 2004, Magánéleti kultúra Alapítv.

Borneman, E.: Die neue Eifersucht. 1986, Heyne V.

Haeberle, E.J. - R. Gindorf (Hg.): Bisexualitäten. 1994, Fischer V.

Kaplan, H.S.: The New Sex Therapy. 1974, Brunner/Masel

Money, J.: Gay, Stright and in Between. The Sexology of Erotic Orientation. 1988, Oxford Univ. Pr.

Wincze, J.P. & N.P. Carey: Sexual Dysfunction. 2.ed. 2001, Guilford

Ellenőrző kérdések

1. Milyen összefüggés van a szexuális egészség és a szexuális jogaink között?
2. Milyen tárgyai és irányai lehetnek a szexuális orientációnak?
3. Mitől lehet problematikus egy szexuális viselkedés?
4. Melyek a főbb szexuális funkciózavarok a férfiaknál és a nőknél?
5. Hogyan függnek össze a szexuális és egyéb addikciók?
6. Személyiségzavar-e a féltékenység és milyen okai vannak?
7. Mi a különbség a pedofília és az incesztus között?
8. Milyen hatása lehet a „szexuális szolgáltatásnak” a prostituáltra és ügyfelére?
9. Hogyan lehet felismerni a pszichoszexuális fejlődés zavarait?
10. Melyek a szexuálterápia főbb megközelítési módjai és irányai?

Szakirodalom

- Allport, G.W.: A személyiség alakulása. 1980, Gondolat K., 599 p.
- Amelang, M. - H.J. Ahrens - H.W. Bierhoff (Hg.): Partnerwahl und Partnerschaft. 1991, Hogrefe V., 227 p. (Tanulmánygyűjtemény)
- Andorka R.- Buda B.- Cseh-Szombathy L. (szerk.): A deviáns viselkedés szociológiája. 1974, Gondolat, K. 531 p.
- Annon, J.: Behavioral Treatment of Sexual Problems, I-II. 1976, Harper & Row
- Archer, J. - B. Lloyd: Sex and Gender. 1982, Penguin Books, 265 p.
- Aresin, L. - K. Starke: Lexikon der Erotik. 1996, Knaur V., 623 p.
- Argyle, M.: The Psychology of Interpersonal Behavior. 1967, Penguin Books
- Argyle, M.: The Social Psychology of Everyday Life. 1992, Routledge, 312 p.
- Athanasίου, R.- R. Sarkin: Premarital Sexual Behavior and Postmarital Adjustment. Arch. Sex. Behav., 1974/3,
- Bach, G. & P. Wyden: The Intimate Enemy. How to Fight Fair in Love and Marriage. 1969, Marrow
- Bagdy E.: Családi szocializáció és személyiségzavarok. 1977, Tankönyvk.,
- Bagdy E. (szerk.): Párkapcsolatok dinamikája. 2002, Animula K., 442 p.
- Bancroft, J.: Human Sexuality and its Problems. 1987 (2.ed.), Longman Groups,
- Barbach, L.: Women Discover Orgasm. A therapist Guide 1980, The Free Press, 237 p.
- Barbach, L. & L. Levine: Shared Intimacies. 1980, Doubleday, 384 p.
- Barbach, L.: For yourself. The fulfillment of female sexuality. 2000, Signet
- Bardwick, J.M. (Ed.): Feminine Personality and Conflict. 1970, Brooks/Cole
- Baucom, D.H. - N. Epstein: Cognitive-Behavioral Marital Therapy. 1990, Brunner/Mazel
- Beach, F.A. (ed.): Sex and Behavior. 1965, Wiley, 593 p.
- Bell, R.: Marriage and Family Interaction. 1975, Dorsey Press,
- Bell, A.P. et al.: Der Kinsey Institut Report über sexuelle Orientierung und Partnerwahl. 1980, Bertelsman
- Beecher, M. & W.: An Anatomy of Jealousy. 1971, Harper & Row, 193 p.
- Bereczkei Tamás: A génektől a kultúráig. 1991, Gondolat K.
- Bernard, J.: Remarriage: A Study of Marriage. 1971, Russell
- Bernard, J.: The Sex Game: Communication Between the Sexes. 1972, N.Y.
- Bernard, J.: The Future of Marriage. 1973, Souvenir Press, 367 p.
- Berne, E.: Emberi játszmák. 1984, Gondolat K.
- Berne, E.: Szex a szerelemben. 1998, Osiris K., 253 p.

- Biener, K.: Jugendsexualität und preventiv Medizin. 1973, Fischer V., 86 p.
- Bloch, I.: Korunk nemi élete. 1903, Dante K.
- Blood, R.O.: Love Match and Arranged Marriage. 1967, Free Press
- Bognár G. - Telkes J.: A válás lélektana. 1986, Közg. és Jogi K., 340 p.
- Bohannon, P. (Ed.): Divorce and After. 1970, Doubleday,
- Borneman, E.: Reifungsphasen der Kindheit. 1.B. 1981. Jugend u. Volk V., 262 p.
- Borneman, E.: Die Neue Eifersucht. 1986, Heyne V., 240 p.
- Böszörményi-Nagy, I. - G.M. Spark: Invisible Loyalties. 1984, Brunner-Mazel, 408 p.
- Böttcher, H.R. (Hg.): Persönliche Beziehungen in Kindheit, Erwachsenenesein und Alter. 1988, F. Sch. Univ., 131 p.
- Brähler, E.- A. Overbeck (Hg.): Sexueller Missbrauch. 1993, Psychosozial V., 144 p.
- Brauer, A. & P.: ESZO. 1991, minD Kft.,
- Brecher, E.M.: Les sexologues. 1971, Lffont, 406 p.
- Brocher, T.: Psychosexuelle Grundlagen der Entwicklung. 1971, Leske V., 120 p.
- Broderick, C.B.: Kinder- und Jugendsexualität. 1970, Rowohlt
- Broderick, C.B. & J. Bernard: The Individual, Sex & Society. 1969, Johns Hopkins Pr., 406 p.
- Bruno, F.J.: The Family. Mental Encyclopedia. 1989, Wiley, 422 p.
- Buda B. (Szerk.): Alkohol és szexualitás. O.A.I., 191 p.
- Buda B.: A szexualitás lélektana. 7. kiad. 1997, MAPET, Végeken Al., 358 p.
- Buda B.: Szexuális viselkedés. Tanulmányok. 1994, Animula, 381 p.
- Buda B.: Empátia, a beleélés lélektana. 4. kiad. 1993, Ego School Bt, 352 p.
- Buda B.- Cseh-Szombathy L. - Szilágyi V.: Szexualitás és párkapcsolat a felnőttkorban. 1979, Tank.K.
- Buda B. - Szilágyi V.: Párválasztás. A partnerkapcsolatok pszichológiája. 2. kiad. 1988, Gondolat, 370 p.
- Bullough, V.L.: Science in the bedroom. A history of sex research. 1994, Basic Books
- Bullough, V.L. & B. (eds.): Human Sexuality. An Encyclopedia. 1994, Garland Publ.,
- Bullough, V.L. & B.: Sexual attitudes. Myths and realities. 1995, Amherst
- Burgess, E.W. et al.: The Family. From Traditional to Companionship. 4.ed., 1971, Van Nostrand
- Burgess, E.W. - L.S. Cottrell: Predicting Success or Failure in Marriage. 1939, Lippincott
- Burr, W.R. el al. (Eds.): Contemporary Theories About the Family. 1979, Free Press
- Buss, D.: The evolution of desire: Strategies of human mating. 1994, Basic Books
- Buss, D.: Veszélyes szenvedély. 2002, Vince K.
- Caron, S.L.: Cross-cultural perspectives on human sexuality. 1998, Allyn & Bacon
- Carter, B. - J.K. Peters: Macht und Liebe. 1996, Pocket Books, 359 p.

- Chafetz, J. S. (Ed.): Masculine/Feminine or Human? An Overview of the Sociology of Sex Roles. 1974, Peacock, 242 p.
- Cole, M.: Fejlődéslélektan. 2003, Osiris K.
- Comer, R.J.: A lélek betegségei. Pszichopatológia. 2000, Osiris K., 814 p.
- Comfort, A. (Ed.): More Joy of Sex. 1974, Simon & Schuster, 222 p.
- Csányi Vilmos: Evolúciós rendszerek. 1989, Gondolat K.
- Csányi V.: A humánétológus nézőpontjából. 2001, M.Sz.Szemle, 2-3. sz.
- Cseh-Szombathy L.: A házastársi konfliktusok szociológiája. 1985, Gondolat, 188 p.
- Cseh-Szombathy L.: A változó család. 1978, Gondolat, 225 p.
- Csepeli Gy.: A szociálpszichológia vázlata. 1985, Múzsák K., 178 p.
- Csepeli Gy.: Vonzalmak és kapcsolatok. 1987, Kozmosz K., 171 p.
- Clulow, Ch. (ed.): Adult Attachment and Couple Psychotherapy. 2001, Brunner-Routledge, 228 p.
- Csikszentmihályi M.: FLOW. Az áramlat. 1997, Akad. K., 399 p.
- Dannhauer, H.: Geschlecht und Persönlichkeit. 1973, VEB Deutscher V., 200 p.
- Davis, M.S.: Intimate Relations. 1973, Macmillan, 332 p.
- Dawkins, R.: Folyam az Édenkertből. 1995, Kulturtrade K.
- DeMartino, M. (Ed.): Sexual Behavior and Personality Characteristics. 1966, Grove Pr., 412 p.
- Dickinson, R.L.: A Thousand Marriages. 1931, Williams & Wilkins
- Diamond, J.: Miért élvezet a szex? Az emberi szexualitás evolúciója. 1997, Kulturtrade K., 153 p.
- Dietz, K., P.G. Hesse: Szexológia. 1975, Gondolat, 453 p.
- Dominian, J.: Marital Breakdown. 1976, Penguin Books, 172 p.
- Dornbasch, S.M. - M.H. Strober (eds.): Feminism, Children and the New Families. 1988, Guilford Pr., 366 p.
- Doucet-Bon, L.V.: Le mariage dans les civilisations anciennes. 1975, Michel, 457 p.
- Dreikurs, R.: Die Ehe - eine Herausforderung. 1969, Klett V., 273 p.
- Eysenck, H.J.: Sexualität und Persönlichkeit. 1980, Ullstein, Berlin
- Elliott, K. (Ed.): Hat die Familie noch eine Zukunft? 1971, Desch V., 275 p.
- Ellis, H.: Die Gattenwahl beim Menschen. 1906, Würzburg, 338 p.
- Ellis, H.: Studies in the Psychology of Sex. 1896-1930 (5 kötet)
- Erikson, E.: Identity, Youth and Crisis. 1968, Norton
- Eschenbach, J. et al.: Zu Fragen der Pornographie-Wirkung. 1990/4, BPS-Report
- Fann, W.E. et al. (eds.): Phenomenology and Treatment of Psychosexual Disorders. 1983, Spectrum Publ
- Feil, J. (Hg.): Wohngruppe, Kommune, Grossfamilie. 1972, Rowohlt, 136 p.

- Fehér L.- Forrai J.: Prostitúció... Emberkereskedelem. 1999, Nőképv. Titk. 296 p.
- Feireman, J.R. (Ed.): Pedophilia. Biosocial dimensions. 1990, Springer V.
- Felder, H.- H.J. Wirth (Hg.): Frauen zwischen Autonomie und Gebundenheit. 1994, Psychosozial V., 144 p.
- Feldman, M.- McCulloch: Human Sexual Behavior. 1980, N.Y., 226 p.
- Ferenczi Sándor: Katasztrófák a nemi működés fejlődésében. 1928, Pantheon, 133 p. (1997, Filum K.)
- Fischer, S.: The Female Orgasm. 1976, Basic Books
- Forel, A.: Die sexuelle Frage. 17. Aufl., 1947, Reinhardt, 464 p.
- Forrai J.: Szexuális felvilágosítás és nevelés, AIDS megelőzés. 1992, Holistic K., 159 p.
- Foucault, M.: A szexualitás története. A tudás akarása. 1996, Atlantis K.
- Francoeur, R.T. & A.K. (eds.): The future of Sexual Relations. 1974, Prentice Hall, 150 p.
- Francoeur, R.T. et al.: Sexuality in America. Understanding our sexual values and behaviors. 1998, Continuum
- Freud, S.: Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. 1905, Deuticke
- Freud, S.: A szexuális élet pszichológiája. 1995, Cserépfalvi K., 216 p.
- Freud, S.: Gesammelte Werke. Bd. 1-17. 1955, Image
- Freeman, M.D. & C.M. Lyon: Cohabitation Without Marriage. 1983, Gower, 228 p.
- Freeman, D.R.: Házassági krízisek. 1994, Animula, 212 p.
- Friedrich, W. (Hg.): Handbuch der Jugendforschung. 1969, VEB Deutscher V., 479 p.
- Fromm, E.: Die Kunst des Liebens. 1959, Ullstein V., 171 p.
- Fromm, E.: Férfi és nő. Szexuálpszichológiai tanulmányok. 1996, Akad K., 87 p.
- Füst M.: Szexuál-lélektani elmélkedések. 1986, Helikon, 140 p.
- Gagnon, J.H. - W. Simon: Sexual Conduct. The Social Sources of Human Sexuality. 1973, Aldine
- Gathorne, J. - Hardy: Love, Sex, Marriage and Divorce. 1981, J. Cape Ltd., 390 p.
- Gebhard, P.H. et al.: Pregnancy, Birth and Abortion. 1958, Harper
- Gebhard, P.H. - A.B. Johnson: The Kinsey Data... 1979, Saunders, 642 p.
- Geer, J.H. - W. O'Donohue (eds): Theories of Human Sexuality. 1987, Plenum Pr.
- Geiger, H.K. (Ed.): Comparative Perspectives on Marriage and the Family. 1968, Little-Brown, 232 p.
- Geréb Gy. (szerk.): Pszichológia. T.F. tankönyve. 1976-1996. Tankönyvk., 446 p.
- Giddens, A.: The Transformation of Intimacy. 1992,
- Giddens, A.: Szociológia. 1995, Osiris K.
- Goleman, D.: Érzelmi intelligencia. 1997, Háttér, 452 p.
- Goode, W.J.: After Divorce. 1956, Univ. of Chicago Pr.

- Goode, W.J.: The Family. 1965, Prentice Hall
- Gordon, M. (ed.): Nuclear Family in Crisis. 1972, Harper & Row, 224 p.
- Gottman, J. - N. Silver: A boldog házasság hét titka. 2000, Vincze K., 294 p.
- Gould, T.: The lifestyle. A look at erotic rites of swingers. 2000, Firefly Books
- Gräfenberg, E.: The Role of Urethra in Female Orgasm. 1950, Int. J. of Sexology, No. 2.
- Grád, A.: Félrelépők kézikönyve. 2002, Strasbourg Bt., 200 p.
- Green, R.: Sexual Identity Conflict in Children and Adults. 1974, Basic Books,
- Greer, G.: Sex and Destiny. Politics of Human Fertility. 1984, Picador, 469 p.
- Grimme, M.T.J. (Hg.): Käufliche Träume. Erfahrungen mit Pornografie. 1986, Rowohlt, 318 p.
- Gunner, J.S.: The Permissive Society. 1971, Cassel, 181 p.
- Hadas Miklós: Szex és forradalom. Tíz monológ. 2001, Replika kör, 227 p.
- Hadas Miklós: A modern férfi születése. 2003, Helikon K., 339 p.
- Hadfield, J.A.: Childhood and Adolescence. 1962, Penguin B., 286 p.
- Haeberle, E.J.: Die Sexualität des Menschen.. 2.Aufl. 1985, W. deGruyter, 607 p.
- Haeberle, E.J. - R. Gindorf (Hg.): Bisexualitäten. 1994, Fischer V., 359 p.
- Haeberle, E. - W. Simons (Eds.): Sexology in Europe. RKI-Hefte, 1995/3
- Haeberle, E.J.: Szexológiai dokumentumok. 2004, Magánéleti kultúra Alapítvány, 170 p.
- Hair, N. (ed.): A szexuális élet enciklopédiája. É.n., Ujságüzem, 356 p.
- Hankiss Á.: Kötéltánc. 1987, szerző k., 456 p.
- Haraszi L.: Féltékenység - betegség? 1995, Subrosa, 95 p.
- Harlow, H.F. - E.J. Suomi: Nature of Love Simplified. 1970, Am. Psychologist, 161-168. p.
- Havas, L.: le Rapport Havas. In: Les dernier jours de la monogamie. 1969, Mercure de France
- Hawton, K.: Sex Therapy. A Practical Guide. 1985, Oxford Univ. Pr., 273 p.
- Heidenry, J.: What wild extasy: The rise and fall of the sexual revolution. 1997, Simon & Schuster
- Heiman, J.R. & J. LoPiccolo: Becoming Orgasmic. A...Growth Program for Women. 1988, Prentice Hall
- Heleszta S. - Rudas J.: Munkásfiatalok és egyetemisták szexualitása. 1978, MTA Szoc.Int. 262 p.
- Heller, Á. - Vajda M.: Családforma és kommunizmus. Kortárs, 1970/10. sz.
- Hendrick, C. & S.: Research on Love: Does it Measure Up? J. of Pers. Soc.Psych. 1989/5., 384-794.p.
- Henslin, J.M. (ed.): Studies in the Sociology of Sex. 1971, Meredith Co., 408 p.
- Herdt, G.H., R.J. Stoller: Intimate communications. Erotics and the study of culture. 1990, Columbia Univ.
- Himelhoch, J. - S.F. Fava (Ed.): Sexual Behavior in American Society. 1955, W. Norton, 446 p.
- Hill, R. et al.: Family Development in Three Generations. 1970, Schenkman

- Holter, H.: Sex Roles and Social Structure. 1973 (2.ed.), Oslo Univ., 299 p.
- Hite, Sh.: The Hite Report. 1976, Franklin (Magyarul: A nők szexuális életéről. 2000, M. Könyvklub
- Hite, Sh.: The Hite Report on Male Sexuality. 1981, Knopf, 1129 p.
- Hite, Sh.: The Hite report on the family. Growing up under patriarchy. 1995, Grove Pr.
- Hoehl, E. (Hg.): Ehe - heute und morgen. 22 Beiträge... 1962, Rütten u. Loebing, 286 p.
- Höhfeld, K. - A. Schlösser (Hg.): Psychoanalyse der Liebe. 1997, Psychosozial V., 494 p.
- Howells, K. (ed.): The Psychology of Sexual Diversity. 1984, Blackwell
- Hunt, M.: Sexual Behavior in the 1970's. 1974, Playboy Pr.
- Hunt, M. & B.: The Divorce Experience. 1977, McGraw-Hill
- Ishizuka, Y.: „Divorce” - can and should it be prevented? 1984, in: Hudolin, V. (Ed.): Social Psychiatry
- Jacobi, J.: Frauenprobleme, Eheprobleme. 1968, Rascher V., 251 p.
- Jagore, A.: Bevezetés a queer-elméletbe. 2002, Új Mandátum, 141 p.
- Jung, C.G.: Man and Woman. In: Psychological Reflexions. 1973, Princeton Univ. Pr. 99-124 p.
- Jung, C.G.: Gondolatok a szexualitásról és a szerelemről. 1995, Kossuth K., 133 p.
- Kamarás I.- Varga Cs. (szerk.): A szerelemről - komolyan. 1985, Gondolat K., 262 p.
- Kaplan, H.S.: The New Sex Therapy. 1974, Brunner/Masel
- Kaplan, H.S.: Hemmungen der Lust. Neue Konzepte der Psychosexualtherapie. 1981, Enke V.,
- Kaplan, H.S (Ed.): Comprehensive evaluation of disorders of sexual desire. 1985, Am. Psych. Pr.
- Kaplan, L.: Die Erscheinungsformen des Eros. 1928, Umbach, 116 p.
- Kegel, A.H.: Progressive resistance exercise in the functional restoration of the perineal muscle. Am. J. Obstet., Gynecol., 1948/56
- Kemény I. (szerk.): A szexuális élet szociológiája. 1972, Közg. és Jogi K., 318 p.
- Kentler, H. (Hg.): Texte zur Sozio-Sexualität. 1973, Leske V., 367 p.
- Kerscher, I. (Hg.): Konfliktfeld Sexualität. 1977, Luchterhand V., 240 p.
- Keyserling, H. (szerk.): Könyv a házasságról. 1927, Nova, 402 p.
- Kinsey, A.C. et al.: Sexual Behavior in Human Male. 1948, Saunders,
- Kinsey. A.C. et al.: Sexual Behavior in the Human Female. 1953, Saunders,
- Kirkpatrick, C.: The Family as Process and Institution. 2.ed., 1963, The Ronald Pr.
- Kleinplatz, P.: New directions in sex therapy. 2000, Brunner, Routledge
- Klein Sándor: Az intelligenciától a szerelemig. 1998, SHL Hungary Kft., 330 p.
- Klotter, Ch. (Hg.): Liebesvorstellungen im 20. Jahrhundert. 1999, Psychosozial V., 330 p.
- Kluge, N.: A gyermeklét antropológiája. 2004, Animula, 160 p.
- Kon, I.Sz.: Kultúra - szexológia. 1981, Kossuth K., 375 p.

- Koncz K. (szerk.): Nők és férfiak. Hiedelmek, tények. 1985, Kossuth, 271 p.
- Kozakievicz, M.: Sexuality, Marriage and the Family. 1981, London,
- König, R.: Die Familie der Gegenwart. 1974, München, 176 p.
- Krantzler, M. & P.: A kreatív válás. 2000, Alexandra, 206 p.
- Kulcsár K.: Az ember és társadalmi környezete. 1969, Gondolat, 272 p.
- Ladas, A.K. et al.: The G-Spot and Other Recent Discoveries. 1983, Corgi Books
- Landis, P.H.: Adolescence and Youth. 1952, McGraw-Hill, 461 p.
- Landis, P.H.: Making the Most of Marriage. 1975, Prentice-Hall, 533 p.
- Lantz, H.R.- E.C. Snyder: Marriage. 2.ed. 1968, Wiley
- Laqueur, Th.: A testet öltött nem. 2002, Új Mandátum, 286 p.
- Lauster, P.: A szerelemről, a szeretetről. 1998, M. Könyvklub, 191 p.
- Lauster, P.: A társ kapcsolat krízisei. 2001, M. Könyvklub, 286 p.
- Laws, D.R. & O'Donohue, W. (Eds.): Sexual deviance: Theory, assessment, treatment. 1997, Guilford
- Leakey, R.: Az emberiség eredete. 1995, Kulturtrade K.
- Lederer, W.-D. Jackson: Ehe als Lernprozess. 1972, München
- Lederer, P.: Az AIDS-gondolkodás. 1994, T-Twins
- Leslie, G.L. & E.M.: Marriage in a Changing World. 1977, Wiley, 452 p.
- Lewin, K.: A mezőelmélet a társadalomtudományban. 1972, Gondolat, 543 p.
- Lieberman, B. (ed.): Human Sexual Behavior. 1971, Wiley, 444 p.
- Lincényi A. et al.: A szexuális élet zavarai. 1977, Medicina K., 167 p.
- Lindsay, B.- W. Evans: Die Kameradschaftsehe. é.n., Deutsche Verlags-Anstalt, 384 p.
- Linnér, B.: Sex and Society in Sweden. 1967, Random House, 204 p.
- Locke, M.J.: Predicting Adjustment in Marriage. 1951, Holt & Co.
- LongLaws, J. - P. Schwartz: Sexual Scripts. 1977, Dryden Pr., 243 p.
- LoPiccolo, J., W.E. Stock: Sexual Function, Dysfunction and Counseling. In: Gynecology, 1987, Macmillan
- Lorenz, K.: Evolution and Modification of Behavior. 1965, Univ. of Chicago Pr.
- Lowen, A.: The Language of the Body. 1958, Grune & Stratton, 400 p.
- Lőcsei P. (szerk.): Család és házasság a mai magyar társadalomban. 1971, Közg és Jogi K., 310 p.
- Luhman, N.: Szerelem, szenvedély. Az intimitás kódolásáról. 1997, Jó szöveg k., 231 p.
- Luria, Z. et al. (Eds.): Human Sexuality. 1987, J. Wiley, 635 p. + Afterwords
- Lux E.: Szexuálszichológia. 1981, Medicina K., 240 p.
- Lux Elvira (szerk.). Szexológiai olvasókönyv. 2000, Osiris, 196 p.

- Lüschen, G. & E. Lipri: Soziologie der Familie. 1970, Westdeutscher V., 527 p.
- Maccoby, E.E. - C.N. Jacklin: The Psychology of Sex Differences. 1974, Stanford, 634 p.
- Maler-Sieber, G.: Verhaltensforschung. 1982, Lexikothek V., 287 p.
- Mandel, K.H. et al.: Einübung der Liebesfähigkeit. 1975, J. Pfeiffer
- Marcuse, H.: Az egydimenziós ember. 1990, Kossuth K.
- Margolin, J.A.: Breaking the Silence. Group Therapy for Childhood Sexual Abuse. 1999, Hayworth Pr.
- de Martino, M.F. (ed.): Sexual Behavior and Personality Characteristics. 1966, Grove Pr., 412 p.
- Maslow, A.H.: Towards a Psychology of Being. 1963, Van Nostrand,
- Masters, W.H.-V.E. Johnson: Human Sexual Response. 1966, Little, Brown & Co.
- Masters, W.H. - V.E. Johnson: Human Sexual Inadequacy. 1970, Little, Brown & Co.
- Masters, W.H. - V.E. Johnson: The Pleasure Bond. 1975, Little, Brown, 286 p.
- Masters, W.H. - V. Johnson - R.C. Kolodny: Heterosexuality. 1994, Harper-Collins
- Mattison, J.: Marriage and Mental Handicap. 1970, Duckworth, 231 p.
- McDermott (Ed.): Culture and Sexuality. 1996, Prentice Hall
- McGraw, P.C.: Válás helyett. 2002, Édesvíz, 291 p.
- Mead, M.: Férfi és nő. A két nem viszonya. 1970, Gondolat K., 340 p.
- Mead, G.H.: A pszichikum, az én és a társadalom. 1973, Gondolat, 535 p.
- Mérei F.- Binét Á.: Gyermeklélektan. 1971, Gondolat K.
- Meyerhoff, H.: Begegnung, Liebe, Bindung. 1961, Reinhardt, 169 p.
- Millet, K.: Sexual Politics. 1971, Hart-Davis, 393 p.
- Milsten, R.- J. Slowinski: Sexual Male Problems and Solutions. 1999, W. Norton, 331 p.
- Moeller, M.J.: Die Wahrheit beginnt zu Zweit. Das Paar in Gespräch. 1992, Rowohlt, 280 p.
- Moll, A.: Geschlechtsleben der Kinder. 1909, Berlin
- C. Molnár E.: A praenatalis élet és a terhesség pszichológiája. 1994, M.B.E. 50 p.
- Money, J.: Love and Love Sickness. The Science of Sex, Gender Difference and Pair-Bonding. 1980, Johns Hopkins Univ. Press
- Money, J.: Gay, Stright and in Between. The Sexology of Erotic Orientation. 1988, Oxford Univ.Pr.
- Money, J. & H. Musaph (Eds.): Handbook of Sexology, VII.vol. 1990, Elsevier, 450 p.
- Money, J.: Gendermaps. Social constructionism, feminism, sexosophical history. 1995, Continuum
- Money, J.: Principles of Developmental Sexology. 1997, Continuum
- Morali-Daninos, A.: Histoire des relations sexuelles. 1963, P.U.F., 123 p.
- Morris, D.: A csupasz majom. 1989, Európa K., 183 p.
- Mórotz, K. - Perczel, D. (szerk.): Kognitív viselkedésterápia. 2005, Medicina K., 721 p.

- Morris, D.: Az emberállat. 1997, M. Könyvklub, 223 p.
- Morris, D.: Bensőséges kötelékek, 2003, Háttér K., 218 p.
- Moser, U.: Psychologie der Partnerwahl. 2. Aufl. 1965, Huber V., 228 p.
- Mosse, G.L.: Férfiasságnak tüköre. A modern férfieszmény kialakulása. 2001, Balassi K.
- Mussen, P.M. (ed.): Manual of Child Psychology. 3.ed. 1970, Wiley, 872 p.
- O'Neill, N. & G.: Open Marriage. 1972, M. Evans, 287 p.
- Neményi M. (szerk.): A család. 1988, Gondolat, 407 p.
- Nemes Nagy Zoltán: Sexuális neurózisok. é.n. Aesculap, 518 p.
- Nemes Nagy Z.: Katasztrófák a szerelmi életben, I-II., 1934, Aesculap K., 232+236 p.
- Neubeck, G. (ed.): Extramarital Relations. 1969, Prentice-Hall, 205 p.
- Oakley, A. (Ed.): Sex, Gender and Society. 1972, Harper, 222 p.
- Oatley, K.- J.M. Jenkins: Érzelmeink. 2001, Osiris, 495 p.
- Oláh T. (szerk.): Fejezetek a szexualitás történetéből. 1986, Gondolat K., 266 p.
- Ortega y Gasset, J.: A szerelemről. 1991, Akadémiai K., 103 p.
- Ortner, S.B. - H. Whitehead (Eds.): Sexual Meanings. The Cultural Construction of Gender and Sexuality. 1981, Cambridge Univ. Press
- Otto, K.: Disziplin bei Mädchen und Jungen. 1970, Volk u. Wissen V., 267 p.
- Passingham, R.E.: Az emberré vált főemlős. 1988, Gondolat K.
- Pines, A.M.: A szerelem bűvölete. 2001, Fiesta-Saxum, 317 p.
- Pines, A.M.: A féltékenység. 2000, Fiesta és Saxum, 349 p.
- Piret, R.: Psychologie differentielle des sexes. 1965, P.U.F., 154 p.
- Plattner, P.: Glücklichere Ehen. 1961, H.Huber V., 85 p.
- Pléh Csaba: Lélek és evolúció. 2002,
- Pope, K.O. et al.: On Love and Loving. 1987, Jossey-Bass,
- Prendergast, W.E.: Sexual Abuse of Children and Adolescents. 1996, Continuum
- Preuss, H.G.: Ehepaartherapie. 1973, Kindler V.
- Prinz, Ch.: Cohabiting, Married or Single? 1995, IASA, Aldershot, 204 p.
- Raboch, J.: Infrequent Orgasm in Women. J. of Sex & M. Ther., 1992/3
- Ranschburg J.: A nő és a férfi.
- Ráth-Végh, I.: Szerelem, házasság. 1963, Gondolat, 675 p.
- Rausch, H.L. et al.: Communication, Conflict and Marriage. 1974, Jessey-Bass, 250 p.
- Reed, O.M.: Traditional Marriage. In: Normal and Abnormal Human Sexuality. 1974,
- Reich, W.: Die sexuelle Revolution. 4. Aufl. 1974, Fischer V., 270 p.
- Reich, W.: Gesclechtsreife, Enthaltbarkeit, Ehemoral. 1930, Münster V., 182 p.
- Reiche, R.: Sexualität und Klassenkampf. 1971, Fischer, 170 p.

- Reiss, I.L.: The Family System in America. 1971, Holt, Rinehart
- Reiss, I.L. & H.: An end to shame: Shaping our next sexual revolution. 1990, Prometheus Books
- Reuben Hill et al.: Family Development in three Generations. 1970, Schenkman, 424 p.
- Richardson, D. (ed.): Theorising Heterosexuality. Telling it straight. 1996, Open Univ. Pr.,
- Richardson, L.W.: The Dynamics of Sex and Gender. 1981, Mifflin Co., 338 p.
- Richter, H.E.: Patient Familie. 1970, Rowohlt, 258 p.
- Robinson, P.: The Sexual Radicals. 1970, Temple Smith Ltd., 256 p.
- Rogers, C.R.: Partnerschule. 1985, Fischer V., 208 p.
- Rogers, R.H.: Family Interaction and Transaction. 1973, Prentice-Hall, 273 p.
- Rosemeier, H.P. et al. (Hg.): Intimität und Sexualität. 1993, Quintessenz
- Rosenbaum, H.: Familie als Gegenstruktur zur Gesellschaft. 1973, Enke V., 188 p.
- Rosenberg, B.G. - B. Sutton-Smith (Eds.): Sex and Identity. 1972, Holt, Rinehart & Winston, 113 p.
- Ross, M.W.: Homosexuality and Social Sex Roles: A Re-Evaluation. 1983, Haworth Press
- Sanctuary, G. & C. Whitehead: Divorce - and After. 1972, Penguin B., 202 p.
- Sarrel, Ph.M. & L.J.: Sexual Unfolding. Sexual Development and Sex Therapies, 1979, Little, Brown, 354 p.
- Sanctuary, G.: Marriage Under Stress. 1968, Allen & Unwin, 197 p.
- H. Sas Judit: A családi szocializáció. 1986, OENI, 71 p.
- H. Sas Judit Nőies nők és férfias férfiak. 1984, Akad. K.
- Savramis, D.: Religion und Sexualität. 1972, List, 250 p.
- Schelsky, H.: Soziologie der Sexualität. 1955, Rowohlt, 148 p.
- Schenk, H.: Die postmoderne Familie. 1991,
- Schenk, H.: Freie Liebe, wilde Ehe. 1987, C.H. Beck V., 274 p.
- Schmidbauer, W.: Die Angst vor Nähe. 1998, Rowohlt, 204 p.
- Schmidt, G. (Hg.): Jugendsexualität. Sozialer Wandel... 1993, Enke V., 206 p.
- Schmidt, G. - B. Strauss (Hg.): Sexualität und Spät und Spätmoderne. 1998, Enke V., 224 p.
- Schnabl, S.: Mann und Frau Intim. 1972, VEB Verlag
- Schnabl, S.: Die Lust des Liebens. Frau und Man intim. 1992, Ullstein, 463 p.
- Schraml, W.J.: Einführung in die moderne Entwicklungspsychologie. 1972, Klett V., 407 p.
- Schwäglar, G.: Soziologie der Familie. 1970, Mohr, 208 p.
- Schwartz, G. et al: Love and Commitment. 1980, Sage, 271 p.
- Schwenger, H.: Antisexuelle Propaganda. 1969, Rowohlt, 136 p.
- Sherman, R. - N. Fredman: Strukturális technikák a pár- és családterápiában. 1989, M.P.T., 200 p.

- Sigusch, V.: Sexuelle Störungen und ihre Behandlung. 1996, Thieme
- Skolnik, A & J.H. Skolnik: Intimacy, Family and Society. 1974, Boston, 598 p.
- Secord, P.F. - C.W. Backman: Szociálpszichológia. 1972, Kossuth K., 547 p.
- Selg, H. et al.: Psychologie des Sexualverhaltens. 1979, Kohlhammer V. Stuttgart.
- Selg, H.: Pornographie. Psychologische Beiträge zur Wirkungsforschung. 1986, Huber V.
- Simmel, G.: A kacérság lélektana.
- Singer, J. & A.: Types of Female Orgasm. J. of Sex Res. 1972/4
- Singer, J.: Androgyny. Toward a New Theory of Sexuality. 1977, Anchor Press, 371 p.
- Skolnick, A. & J.H. (Eds.): Family in Transition. 1971, Little-Brown, 542 p.
- Skolnick, A. & J.H. (eds.): Intimacy, Family and Society. 1974, Little, Brown, 598 p.
- Sky, M.: Sexual Peace: Beyond the Dominator Virus. 1993, Bear & Publ.Co.
- Smith, J.R. & L.G. Smith: Co-Marital Sex and the Sexual Freedom Movement. 1971, Wiley
- Solomon, R.C.: About Love: Reinventing Romance for Our Time. 1989, Touchstone
- Somlai Péter: Konfliktus és megértés. A családi kapcsolatrendszer elmélete. 1986, Gondolat, 359 p.
- Spanier, G. - R. Margolis: Marital Quality, Stability and Extramarital Sexual Behavior. 1979, IASR Conf.
- Starke, K.- W. Friedrich: Liebe und Sexualität bis 30. 1984, D. V. der Wiss., 355 p.
- Sullerot, E. (szerk.): A női nem. Tények és kérdőjelek. 1983, Gondolat K.
- Sternberg, R.J.: Love is a Story. A New Theory of Relationships. 1998, Oxford Univ. Pr. 240 p.
- Stoll, C.S. (Ed.): Female and Male. Socialisation, Social Roles and Social Structures. 1974, W.C. Brown
- Stoller, R.J.: Sex and Gender. 1976, Aronson.
- Stoller, R.J.: Perversion. 1998, Psychoszocial V., 290 p.
- Strauss, B. (Hg.): Psychotherapie der Sexualstörungen. 1998, G. Thieme V., 199 p.
- Stuart, R.B.: Helping Couples Change. 1980, Guilford Pr., 442 p.
- Sviadosh, A.M.: A nő szexuálpatológiája. 1978, Medicina K., 190 p.
- Szakács F. - Kulcsár Zs.: Személyiségelméletek. 2001, Eötvös K., 411 p.
- Szasz, T.: Sex by Prescription. 1980, Doubleday
- Székely A.: A szerelem krónikája, avagy az erotika kultúrtörténete. 1988, Officina N., 224 p.
- Szilágyi V.: Bevezetés a szexuálpedagógiába. 1974, Tankönyvk., 186 p.
- Szilágyi, V.: Pszichoszexuális fejlődés - párválasztási szocializáció. 1976, Tankönyvk. 167 p.
- Szilágyi V.: A házasság jövője - avagy a jövő házasságai. 1978, Minerva, 225 p.
- Szilágyi V.: Nyitott házasság, korszerűbb életstílus. 1988, I.P.V., 192 p.
- Szilágyi V.- Németh E.: Tizenévesek szexualitása. 1988, Folkunion, 160 p.

- Szilágyi, V.: Intimkapcsolat kézikönyve. 1994, szerző k., 269 p.
- Szilágyi, V.: Szexuális szocializáció. Nemi nevelés a családban. 1997, Medicina, 324 p.
- Szilágyi V.: A pszichoszexuális fejlődés áttekintése. (In: Geréb Gy. (szerk.): Pszichológia. 1976-1996, Tankönyvkiadó
- Szilágyi V.: Vezérfonal az intézményes szexuális neveléshez. 2000 (M. Szexol. Szemle különszáma)
- Szilágyi, V.: Elméletek a női orgazmusról. In: M. Szexol. Szemle, 2001/1, 10-18 p.
- Szilágyi V.: Szexuális életünk dilemmái. 2002, Hungarovox K., 166 p.
- Szilágyi V.: A szexuálpszichológus válaszol - szexről, párkapcsolatról. 2004, Animula
- Szilágyi V. (szerk.): Iskolai szexuális nevelés - Németországban. 2004, Magánéleti kult. Al., 199 p.
- Szondi L.: Schicksaalsanalyse. 1965, Schwabe V.
- Tanner, F.: Moderne Ehe - Bindung und Freiheit. 1972, Reinhardt, 211 p.
- Taylor, P.H.: The Enchantment of Opposites. How to Create Great Relationships. 1997, Trav. Artists Pr
- Terman, L.M. et al.: Psychological Factors in Marital Happiness. 1938, McGraw-Hill
- Thibault, O.: A la decouverte de la sexualité. 1972, Dunod,
- Thomson, J.M.: Marriage Burnout. 1981, Santa Rosa
- Tiefer, L.: Die menschliche Sexualität. Einstellungen und Verhaltensweisen. 1981, Beltz
- Tinbergen, N.: Az ösztön. 1976, Gondolat K.
- Tóth László: A homoszexualitásról. 1994, ELTE Szoc.Int., 420 p.
- Tóth László: A szex. Szociológia és társadalomtörténet., I-II., 1996, Új Mandátum, 275+280 p.
- Tóth Miklós: Házasságterápia. 1989, Gondolat, 253 p.
- Tóth M.- Stadinger Zs.: Bevezetés a szexuálterápiába. 1988, MPT., 146 p.
- Urbán R.- Marián B.: A szexuális magatartás kutatása. 2002, Marketing Centrum, ELTE
- van de Velde, Th.: A házastársak elhidegülése. 1926, Rozsnyai K., 351 p.
- van de Velde, Th.: A tökéletes házasság. 1926, Rozsnyai K., 358 p.
- van Ussel, J.: Histoire de la repression sexuelle. 1972, Laffont, 349 p.
- Vargo, M.E.: Ők és mi. Melegek a társadalomban. 1999, Háttér K., 244 p.
- Vetró Á. - Csapó Á.: A televízió és a gyermek. 1991, Animula, 87 p.
- Vikár György: Az ifjúkor válságai. 1980, Gondolat K., 268 p.
- Walker. R.: A szex és az emberi kapcsolatok. 1997, Akad. K., 319 p.
- Waller, W.: The Old Love and the New. 1967, Southern Illinois Pr.
- Walter, N.: Psychologische Untersuchung des weiblichen Orgasmus. In: Z. f. Gynec. 1987
- Watzlawick, P. et al.: Pragmatics of Human Communication. 1967, Norton
- Weininger, O.: Geschlecht und Character. 9. Aufl., 1907, Braumüller, 608 p.

- Wessel, K.F., H. Bosinski (Hg.): Interdisc. Aspekte der Geschlechterverhältnisse. 1992, Kleine V., 314 p.
- Weeks, J.: Sex, Politics and Society. 1989, Longman
- Wellings, K. et al.: Sexual Behavior in Britain. 1994, Penguin Books
- Wienold, H.: Kontakt, Einfühlung und Attraktion. 1972, Enke V., 126 p.
- Winch, R.F.: Mate Selection. 1958, Harper
- Winch, R.F.: The Modern Family. 3.ed. 1971, Holt-Rinehart
- Willi, J.: Die Zweierbeziehung. 1991, Rowohlt, 290 p.
- Wincze, J.P. & M.P. Carey: Sexual Dysfunction. 2001 (2.ed.) Guilford B., 226 p.
- Wormser, R.: Sensitiv Spiele. 1976, Mosaik V., 190 p.
- Wright, H.: The Sex Factor in Marriage. 1910, London
- Zulliger, H.: Die Pubertät der Mädchen. 1972, Huber V., 181 p.
- Yaffé, M.- E. Fenwick: A nemi öröm, 1989, Park - Medicina, 318 p.
- Young, K.S.: Tangled in the WEB. 2001, 1st Books, 128 p.
- Zilbergeld, B.: Male Sexuality. 1981, Bantam Books, 411 p.
- Zilbergeld, B.: The new male sexuality. 1994, Bantam Books